

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

**Η χρήση της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης
περιφερειακών περιοχών: η περίπτωση της ορεινής Κρήτης**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γιαννίρη Δήμητρα-Κλαίρη

Αθήνα 2021

ΤΟΜΟΣ Ι

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η χρήση της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης
περιφερειακών περιοχών: η περίπτωση της ορεινής Κρήτης

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γιαννίρη Δήμητρα-Κλαίρη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μούλιου Μάρλεν

Μέλος: Παπαδάτος Ιωάννης

Μέλος: Πλάντζος Δημήτριος

Αθήνα 2021

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μούλιου Μάρλεν
Μέλος: Παπαδάτος Ιωάννης
Μέλος: Πλάντζος Δημήτριος

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Μέλος: Γκαζή Ανδρομάχη
Μέλος: Μπούνια Αλεξάνδρα
Μέλος: Πάντζου Παναγιώτα
Μέλος: Σολομών Εσθήρ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας – 2ος Κύκλος» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
**Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση**
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Αθήνα 2021

Στη μητέρα μου, Παρισιάνθη

“The ruins that cause us such pain and open the road to forgetfulness become, in the end, the lots on which others can found new dreams.”

Orhan Pamuk, *Other Colours*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διδακτορική εργασία αφορά στη χρήση της επιστήμης της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης περιφερειακών περιοχών, με μελέτη περίπτωσης την ορεινή Κρήτη και συγκεκριμένα το χωριό Ανατολή, Ιεράπετρας. Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα αφορούν: (α) στη σχέση κοινωνίας-αρχαιολογίας και πώς μπορεί αυτή να διαμορφωθεί ώστε να συμβάλει στην ανάπτυξη και των δύο πόλων, (β) στον τρόπο άσκησης της Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα από τα ενδιαφερόμενα μέρη, (γ) στο εάν μπορεί να υπάρξει μία προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας από τους αρχαιολόγους απαλλαγμένη από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού, και ποια θα μπορούσε να είναι αυτή, (δ) στο εάν η αρχαιολογία δύναται να συντονιστεί με σύγχρονες ενέργειες στον χώρο του πολιτισμού. Ως κύριο μεθοδολογικό εργαλείο αξιοποιήθηκε η αρχαιολογική εθνογραφία, με έμφαση στη συλλογή προφορικών μαρτυριών μέσω συνεντεύξεων, στη συμμετοχική παρατήρηση και στην οργάνωση εκδηλώσεων. Στόχος της έρευνας είναι η συνειδητοποίηση των πολλαπλών και αμφίδρομων οφελών της εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας στο αρχαιολογικό έργο, η ενεργοποίηση της αυτενέργειας από πλευράς της και η εγκαθίδρυση ενός μοντέλου δημόσιας αρχαιολογικής δράσης που θα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας.

ABSTRACT

The subject of this thesis is the use of archaeology as a means to empower remote rural regions. Its objectives are focusing in tracing the relationships between local communities and their past, by using oral history and methods of archaeological ethnography in order to explore the phenomena that shape the community's identity. The key research questions concern: (a) the relationship between communities and archaeology, and the way in which it can be shaped to contribute to their mutual development, (b) the way Public Archaeology is being practiced in modern Greece, (c) whether there is a non-hegemonic way to approach the local community, (d) whether archaeology can follow current cultural trends. The case study focuses on the small and remote community of Anatoli village, in East Crete, where an extended archaeological program of the University of Athens takes place, since 2012. The central aim of the thesis is the recognition of the multiple benefits of the local community's involvement in the archaeological research and the establishment of a collaborative model of Public Archaeology, based on the community's needs.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	10
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	16
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	18
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	18
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ	19
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	19
1.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1.1 Οι ερευνητικοί στόχοι της παρούσας έρευνας	3
1.2 Το ευρύτερο πλαίσιο της παρούσας έρευνας	6
1.3 Προσέγγιση	15
2.0 Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	18
2.1 Η προέλευση της Δημόσιας Αρχαιολογίας	18
2.1.1 18ος - 20ος αιώνας	18
2.1.2 Μοντερνισμός & Νέα Αρχαιολογία (1960-1970)	19
2.1.3 Μεταμοντερνισμός & Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία (1980-1990)	20
2.1.4 Σήμερα	22
2.2 Πώς ορίζεται η Δημόσια Αρχαιολογία	24
2.2.1 Charles McGimsey (1972)	25
2.2.2 Tim Schadla-Hall (1999)	25
2.2.3 Neal Ascherson (2000)	26
2.2.4 Nick Merriman (2004)	27
2.2.5 Cornelius Holtorf (2007)	27
2.2.6 Gabriel Moshenska (2009)	28
2.2.7 Akira Matsuda & Katsuyuki Okamura (2011)	28
2.2.8 Reuben Grima (2016)	29
2.2.9 Jaime Alamansa Sánchez (2018)	30

2.3 Η εξέλιξη του αντικειμένου της Δημόσιας Αρχαιολογίας	31
2.3.1 Οι θεματικές περιοχές που αγγίζει η Δημόσια Αρχαιολογία	32
2.3.2 Η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα	35
2.3.3 Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα	37
2.4 Η αξία της Δημόσιας Αρχαιολογίας	41
2.4.1 Ο ρόλος της στην υποστήριξη του έργου της αρχαιολογίας	41
2.4.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας	42
2.4.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας	43
2.4.4 Γιατί Δημόσια Αρχαιολογία;	45
3.0 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ	48
3.1 Η γενεαλογία της Προφορικής Ιστορίας	49
3.1.1 Ορισμοί	49
3.1.2 Συγγενείς όροι και μορφές της Προφορικής Ιστορίας	53
3.1.3 Η ιδιαιτερότητα της Προφορικής Ιστορίας	53
3.2 Η προέλευση και η εξέλιξη της Προφορικής Ιστορίας	55
3.2.1 Ιστορική Αναδρομή	55
3.2.2 Οι κριτικές στην Προφορική Ιστορία	58
3.2.3 Η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα	59
3.3 Η αξία της Προφορικής Ιστορίας	62
3.3.1 Προφορική Ιστορία και Μνήμη	62
3.3.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας	64
3.3.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας	66
3.4 Προφορική Ιστορία και Αρχαιολογία	68
3.4.1 Η Προφορική Ιστορία ως διαμεσολαβητής της αρχαιολογίας	69
3.4.3 Η Προφορική Ιστορία ως φορέας εκδημοκρατισμού	72
3.4.4 Γιατί Προφορική Ιστορία;	73
4.0 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	75

4.1 Η εθνογραφική έρευνα	76
4.2 Η μέθοδος της αρχαιολογικής εθνογραφίας	79
4.2.1 Η προέλευση και ο σκοπός της αρχαιολογικής εθνογραφίας	79
4.2.2 Η συμβολή της αρχαιολογικής εθνογραφίας	80
4.2.3 Αρχαιολογική εθνογραφία - Εθνοαρχαιολογία - Εθνογραφία της αρχαιολογίας	81
4.2.4 Η αρχαιολογική εθνογραφία στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων στην Ελλάδα	83
4.3 Σχεδιασμός της έρευνας και μεθοδολογικά εργαλεία	87
4.3.1 Αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα	88
4.3.2 Έρευνα πεδίου	89
4.3.2.1 Συνεντεύξεις	89
4.3.2.2 Συμμετοχική Παρατήρηση	92
4.3.2.3 Το μοντέλο δράσης ArchaeoLogic	93
4.4 Περιορισμοί της έρευνας πεδίου	95
5.0 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:	98
Η ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	98
5.1 Η έρευνα πεδίου	98
5.1.1 Το πεδίο στην έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας	98
5.1.2 Οι προκλήσεις στο πεδίο της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας	100
5.1.3 Η επιλογή του πεδίου στην παρούσα έρευνα	101
5.2 Η Ανατολή Λασιθίου	103
5.2.1 Γεωγραφική θέση	103
5.2.2 Οικονομία	104
5.2.3 Πολιτιστική Κληρονομιά	104
5.2.4 Αρχαιολογία	105
5.3 Η έρευνα πεδίου στην Ανατολή	107
5.3.1 Τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας	109

5.3.1.1 Συμμετοχή	110
5.3.1.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά συμμετεχόντων	110
5.3.2 Η ποιοτική έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας	113
5.3.2.1 Η κοινότητα της Ανατολής	117
5.3.2.1.1 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρελθόν	117
5.3.2.1.2 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρόν	134
5.3.2.2 Ο χώρος, οι χρήσεις γης και ο αντίκτυπος των μεταβολών τους	142
5.3.2.2.1 Όρια, τοπωνύμια και μύθοι	142
5.3.2.2.2 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή πριν το 1970	148
5.3.2.2.3 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή μετά το 1970	157
5.3.2.3 Κοινότητα και αρχαιολογική κληρονομιά	162
5.3.2.3.1 Η πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας	163
5.3.2.3.2 Η ανταπόκριση σε σχέση με την αρχαιολογική έρευνα	169
5.3.2.3.3 Προτάσεις και προσδοκίες για το μέλλον	174
5.4 Τα συμπεράσματα της επιτόπιας έρευνας	179
5.4.1 Η διαδικασία της εθνογραφικής έρευνας	179
5.4.2 Τα ευρήματα της εθνογραφικής έρευνας	181
6.0 ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ:	188
ΤΟ ARCHAEOLOGIC ΣΤΗΝ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ	188
6.1 Τι είναι το ArchaeoLogic	191
6.1.1 Φιλοσοφία και Όραμα	191
6.1.2 Αντικείμενο	192
6.1.3 Ομάδες κοινού	192
6.1.4 Συνεργασίες	193
6.2 Η οργάνωση της κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας ArchaeoLogic	195
6.2.1 Η συμμετοχή στο πρόγραμμα START_Create Cultural Change	196
6.2.2 Φάση I:	198

Η συγκρότηση του ArchaeoLogic στο πλαίσιο του START	198
6.2.2.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση	199
6.2.2.2 Το ArchaeoLogic στο Steinhöfel της Γερμανίας	203
6.2.2.2.1 Ο ξενιστής-οργανισμός του ArchaeoLogic στο Steinhöfel	203
6.2.2.2.2 Οι δραστηριότητες και οι ομάδες κοινού στο Steinhöfel	204
6.2.2.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις στο Steinhöfel	205
6.2.2.2.4 Ο σχεδιασμός και η οργάνωση του μονοήμερου φεστιβάλ	207
6.2.2.3 Αποτίμηση & Συμπεράσματα	210
Σχήμα 4. Τα κεντρικά σημεία της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic στο Steinhöfel	212
6.2.3 Φάση II:	212
Η οργάνωση του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης	212
6.2.3.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα	213
6.2.3.2 Ο σχεδιασμός του ArchaeoLogic Festival:	214
Φέρνοντας στη ζωή μία κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία	214
6.2.3.2.1 Οπτική Ταυτότητα:	220
Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ArchaeoLogic Festival	220
6.2.3.2.2 Το Πρόγραμμα του ArchaeoLogic Festival:	229
Η δόμηση και η σύνθεση των δράσεων του τριήμερου Δημόσιας Αρχαιολογίας	229
6.2.3.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις:	233
Εγκαθιδρύοντας το ArchaeoLogic με πολλαπλούς τρόπους και μέσα	233
6.3 Η διεξαγωγή του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης	238
6.3.1 Ημέρα 1η :	239
Ανα-πλάθοντας το προϊστορικό παρελθόν της Ιεράπετρας	239
6.3.2 Ημέρα 2η:	241
Συνυφαίνοντας τη ρωμαϊκή με τη σύγχρονη Ιεράπετρα	241
6.3.3 Ημέρα 3η:	243
Η ανατολή του πρόσφατου παρελθόντος	243

6.4 Αποτίμηση & Συμπεράσματα	246
6.4.1 Η αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα	246
6.4.1.1 Ποσοτική μέθοδος:	246
Καταμέτρηση των συμμετεχόντων	246
6.4.1.2 Ποιοτικές μέθοδοι:	249
Συμμετοχική Παρατήρηση & Ημιδομημένη συνέντευξη	249
6.4.2 Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic	260
6.4.2.1 Τα συμπεράσματα της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας	260
6.4.2.2 Γενικότερα συμπεράσματα	263
6.4.2.2.1 Η διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	263
6.4.2.2.2 Η σχέση μεταξύ φεστιβάλ και τοπικής κοινότητας	265
6.4.2.2.3 Ο ρόλος του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	267
6.4.3 Αντί επιλόγου	269
7.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	271
7.1 Αναδρομώντας τον σκοπό της έρευνας	271
7.2 Χαράσσοντας κατευθύνσεις για το μέλλον	278
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	284
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ξεκίνημα μίας διδακτορικής έρευνας φαντάζει ως μία τρομακτική κατάδυση στο άγνωστο και συνοδεύεται συνήθως από επιβεβαιώσεις για τη δυσκολία του εγχειρήματος και τη μοναχικότητα που το συνοδεύει. Ωστόσο, αυτή περιγραφή δεν ταίριαξε στην περίπτωση μου, χάρη στους πολλούς ανθρώπους που είχα την τύχη να γνωρίσω, να συνεργαστώ και να με συντροφεύσουν σε αυτή την πορεία. Τους χρωστάω ευγνωμοσύνη. Κάποιοι τους άφησαν ανεξίτηλα το αποτύπωμά τους τόσο στην εργασία μου όσο και στην προσωπική μου εξέλιξη και αυτούς νιώθω την ανάγκη να αναφέρω ξεχωριστά.

Πρώτη απ' όλους θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια μου Μάρλεν Μούλιου, η οποία βρίσκεται ακούραστη δίπλα μου απ' το ξεκίνημα των μεταπτυχιακών μου σπουδών και χωρίς την καθοδήγησή της ίσως να μην είχα ανακαλύψει ποτέ τον συναρπαστικό και γεμάτο προκλήσεις κόσμο της Δημόσιας Αρχαιολογίας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή μου Γιάννη Παπαδάτο, δίπλα στον οποίο πέρασα τις πιο δημιουργικές ημέρες της έρευνας πεδίου μου και ο οποίος με υποστηρίζει σε κάθε μου επιλογή, ακόμα και όταν διαφωνεί.

Ομοίως, ευχαριστώ τον καθηγητή μου Δημήτρη Πλάντζο, διότι αποτελεί αστείρευτη πηγή έμπνευσης.

Ευχαριστώ το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών για την υποτροφία που κάλυψε όλα τα έτη της διδακτορικής μου διατριβής και το πρόγραμμα START_Create Cultural Change του Ιδρύματος Robert Bosch Stiftung, το οποίο υλοποιήθηκε σε συνεργασία με το Goethe-Institut Thessaloniki και τη Γερμανική Ομοσπονδιακή Ένωση Κοινωνικοπολιτιστικών Κέντρων και υποστηρίχθηκε από το Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και το Ίδρυμα Μποδοσάκη, για την υποτροφία και τη σημαντική αρωγή κατά την οργάνωση της κοινωνικοπολιτιστικής μου πρωτοβουλίας, ArchaeoLogic.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου και ιδιαίτερα την προϊσταμένη της Χρύσα Σοφianού, η οποία είναι πάντα ανοιχτή σε νέες ιδέες και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πραγματοποίηση του ArchaeoLogic Festival στην περιοχή της Ιεράπετρας.

Ειλικρινώς ευχαριστώ όλους όσους εργάστηκαν εθελοντικά για την επίτευξη του οράματος του ArchaeoLogic και κυρίως τους άξιους συναδέλφους και πάνω απ' όλα φίλους Κωνσταντίνο Παντζούρη, Άννα Λαχανά, Τζωρτζίνα Ρουσούνελη, Γιώργο Παπασάικα, Χριστίνα Μυλωνά, Χριστίνα Στεφάνου, Κωστή Γιαννίρη, Ζωή Κατσαμάνη. Χωρίς την αγάπη και την αφοσίωση στο αντικείμενό τους τίποτα δεν θα ήταν το ίδιο.

Ευχαριστίες οφείλω και σε όλους τους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που πέρασαν την τελευταία πενταετία από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών στην περιοχή της Ιεράπετρας, για τις εμπνευσμένες συζητήσεις κάτω από τον έναστρο ουρανό της Ανατολής.

Εγκαρδίως ευχαριστώ την κοινότητα της Ανατολής, χωρίς τη συνδρομή της οποίας θα ήταν αδύνατη η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας. Ιδιαίτερως θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κούλα Αγγελάκη και την οικογένεια Άρχου (Μανώλη, Δόξα και Γιώργο), οι οποίοι με βοήθησαν ουσιαστικά και γενναιόδωρα σε κάθε φάση της έρευνάς μου και στάθηκαν δίπλα μου ως δεύτερη οικογένεια.

Ο τελευταίος λόγος ανήκει στους κοντινότερους μου.

Στον σύντροφο και φίλο μου Σωτήρη Τσίγκανο, χωρίς το απύθμενο ταλέντο και το δημιουργικό πνεύμα του οποίου, το ArchaeoLogic Festival δεν θα είχε υλοποιηθεί όπως ακριβώς το είχα ονειρευτεί. Επιπρόσθετα, η ανεξάντλητη υπομονή, η κατανόηση και η πίστη του στη δουλειά μου με βοήθησαν να υπερπηδήσω κάθε εμπόδιο.

Στον Γκόραν, γιατί απλώς υπήρξε στη ζωή μου και με συντρόφευσε στις λιγοστές πραγματικά μοναχικές στιγμές του διδακτορικού μου.

Στις γυναίκες της ζωής μου, τη μητέρα μου Παρισιάνθη Βαλάκου και τη γιαγιά μου Κλαίρη Βαλάκου, που με ανέχονται, με βοηθούν και με υποστηρίζουν σε κάθε μου προσπάθεια, όντας ακένωτη πηγή δύναμης.

Tübingen, Δεκέμβριος 2021

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίνακας 1 Η μεταβολή του πληθυσμού της Ανατολής
- Πίνακας 2 Η ανάλυση SWOT για την κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία ArchaeoLogic
- Πίνακας 3 Το μοντέλο ανάλυσης του ArchaeoLogic με βάση τη Θεωρία της Αλλαγής
- Πίνακας 4α Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic για τους μήνες Δεκέμβριο-Φεβρουάριο 2019
- Πίνακας 4β Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic για τους μήνες Μάρτιο-Απρίλιο 2019.
- Πίνακας 5 Η συμμετοχή στις δραστηριότητες του ArchaeoLogic Festival
- Πίνακας 6 Τα βασικά συμπεράσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας για την αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα
- Πίνακας 7 Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σε σχέση με τη διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας
- Πίνακας 8 Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τη σχέση ενός κοινοτικού φεστιβάλ και μίας τοπικής κοινότητας
- Πίνακας 9 Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τον ρόλο του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

- Γράφημα 1 Το σύνολο συνεντεύξεων της εθνογραφικής έρευνας
- Γράφημα 2 Το φύλο των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας
- Γράφημα 3 Το φύλο του συνολικού δείγματος της εθνογραφικής έρευνας
- Γράφημα 4 Η ηλικία των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας
- Γράφημα 5 Ο τόπος διαμονής των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

- Γράφημα 6** Το επάγγελμα των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας
- Γράφημα 7** Το φύλο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival
- Γράφημα 8** Η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival
- Γράφημα 9** Το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival
- Γράφημα 10** Ο τόπος διαμονής των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

- Σχήμα 1** Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας
- Σχήμα 2** Η ροή γνώσεων σε σχέση με το παρελθόν κατά την έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας
- Σχήμα 3** Η αντίληψη της έννοιας της κοινότητας κατά τον Alamansa Sánchez
- Σχήμα 4** Τα κεντρικά σημεία της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic στο Steinhöfel

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1** Η θέση της Ανατολής στον χάρτη της Κρήτης
- Εικόνα 2** Ο οικισμός του χωριού Ανατολή και η θέα στο Λιβυκό Πέλαγος
- Εικόνα 3** Το φυσικό τοπίο της Ανατολής
- Εικόνα 4** Οι εκτάσεις του χωριού Ανατολή
- Εικόνα 5** Οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες στον Κάμπο της Ιεράπετρας
- Εικόνα 6** Οι βυζαντινοί ναοί του Αφέντη Χριστού και των Δώδεκα Αποστόλων
- Εικόνα 7** Οι βυζαντινοί ναοί της Πάνω και Κάτω Παναγίας και των Αγίων Πάντων

- Εικόνα 8** Τα ενετικά φρούρια στις θέσεις «Μεσοκάστελλα» και «Πύργος»
- Εικόνα 9** Το μινωικό κτίριο στη θέση «Γαϊδουροφάς»
- Εικόνα 10** Το ιερό κορυφής στη θέση «Σταυρωμένος»
- Εικόνα 11** Οι δράσεις για το κοινό στο πλαίσιο του αρχαιολογικού προγράμματος στην Ανατολή
- Εικόνα 12** Στιγμιότυπα από τις ατομικές συνεντεύξεις στην Ανατολή
- Εικόνα 13** Στιγμιότυπα από τις ομαδικές συνεντεύξεις στην Ανατολή
- Εικόνα 14** Οι αγροτικές εργασίες στην Ανατολή πριν το 1970
- Εικόνα 15** Σπίτια στην Ανατολή
- Εικόνα 16** Η μετάβαση στο χωράφι πριν το 1970
- Εικόνα 17** Καφενεία στην Ανατολή πριν το 1970
- Εικόνα 18** Γιορτές στην Ανατολή πριν το 1970
- Εικόνα 19** Τσαγκαράδικο, μοδιστράδικο και κουρείο στην Ανατολή πριν το 1970
- Εικόνα 20** Πανηγύρι σε εξοχή της Ανατολής
- Εικόνα 21** Η βρύση του χωριού
- Εικόνα 22** Ανατολιώτισσα με στάμνα και Ανατολιώτης με γαϊδουράκι στη Βρύση
- Εικόνα 23** Γυναίκες της Ανατολής που μαγειρεύουν σε παραστιές
- Εικόνα 24** Στιγμιότυπα από τη σχολική ζωή πριν το 1970
- Εικόνα 25** Σχολικές φωτογραφίες στο Δημοτικό Σχολείο της Ανατολής από τα έτη 1925, 1932, 1965
- Εικόνα 26** Μαθητές βοηθούν στην ανέγερση της τέταρτης αίθουσας του Δημοτικού Σχολείου της Ανατολής, το 1952
- Εικόνα 27** Αγροτικές εργασίες στις θερμοκηπιακές καλλιέργειες στον Κάμπο της Ιεράπετρας μετά το 1970

- Εικόνα 28** Εγκαταλειμμένα σπίτια στη σύγχρονη Ανατολή
- Εικόνα 29** Τα τοπωνύμια της Ανατολής
- Εικόνα 30** Οικογένειες στο χωράφι
- Εικόνα 31** Όργανο χωραφιού
- Εικόνα 32** Κοπάδι στα ορεινά
- Εικόνα 33** Μεταφορά άμμου από τις Αμμουδάρες για την αμμόστρωση χωραφιών στον Κάμπο της Ιεράπετρας
- Εικόνα 34** Κατασκευή δεξαμενής νερού στον Κάμπο της Ιεράπετρας στις αρχές της δεκαετίας του 1960
- Εικόνα 35** Υπαίθρια καλλιέργεια ντομάτας στον Κάμπο της Ιεράπετρας
- Εικόνα 36** Ξύλινα θερμοκήπια στον Κάμπο της Ιεράπετρας το 1978
- Εικόνα 37** Προτομή του Paul Kuypers στον Κάμπο της Ιεράπετρας
- Εικόνα 38** Πρόχειρα καταλύματα στον Κάμπο της Ιεράπετρας, το 1980, το 1985 και το 1998
- Εικόνα 39** Η αίτηση για τη συμμετοχή στην πρώτη φάση του προγράμματος START
- Εικόνα 40** Η θέση του Buchholz και του Steinhöfel στον χάρτη της βορειανατολικής Γερμανίας [Πηγή: Google Maps]
- Εικόνα 41** Μέλη και εθελοντές του Landkunstleben στα γραφεία του οργανισμού
- Εικόνα 42** Ο οικολογικός κήπος του Landkunstleben
- Εικόνα 43** Τα εργαστήρια κατασκευής κεραμικών με τις γυναίκες του Steinhöfel και τα παιδιά του Arensdorf
- Εικόνα 44** Το λογότυπο του ArchaeoLogic και το εξατομικευμένο λογότυπο του μονοήμερου φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel
- Εικόνα 45** Η πρόσκληση του μονοήμερου φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel

- Εικόνα 46** Το κυνήγι θησαυρού στην ευρύτερη περιοχή που εδρεύει ο Landkunstleben
- Εικόνα 47** Η ανασκαφή στον κήπο του Landkunstleben
- Εικόνα 48** Το καλλιτεχνικό εργαστήριο στο θερμοκήπιο του Landkunstleben
- Εικόνα 49** Η αίτηση για τη συμμετοχή στη δεύτερη φάση του προγράμματος START
- Εικόνα 50** Το λογότυπο του ArchaeoLogic και το εξατομικευμένο λογότυπο του φεστιβάλ ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα
- Εικόνα 51** Η αρχική σελίδα της ιστοσελίδας του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 52** Η «σελίδα προσγείωσης» της ιστοσελίδας του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 53** Το εικονίδιο περιήγησης στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 54** Η κατηγορία «Σχετικά» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 55** Η κατηγορία «Πρόγραμμα» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 56** Η κατηγορία «Τοποθεσίες» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 57** Η κατηγορία «Υποστήριξη» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 58** Η κατηγορία «Επικοινωνία» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 59** Το εικονίδιο Follow Us στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 60** Το εικονίδιο Press Kit στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 61** Η μασκώτ της θεάς με τα υψωμένα χέρια
- Εικόνα 62** Οι διαφορετικές μορφές της θεάς με τα υψωμένα χέρια στη «σελίδα προσγείωσης» του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 63** Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 64** Η Ιεράπετρα και τα μνημεία της μέσα απ' τον φακό του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 65** Το προωθητικό υλικό του ArchaeoLogic Festival

- Εικόνα 66** Το πρόγραμμα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 67** Στιγμιότυπα από τη συνάντηση με την κοινότητα της Ανατολής
- Εικόνα 68** Στιγμιότυπα από την καλλιτεχνική φιλοξενία και τη δημιουργία καλλιτεχνικού βίντεο στην Ανατολή
- Εικόνα 69** Οι παρουσιάσεις στο Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο Κεντριού
- Εικόνα 70** Το εργαστήριο κεραμικής στο Δημοτικό Σχολείο Κεντριού
- Εικόνα 71** Η προώθηση του ArchaeoLogic στον τοπικό Τύπο, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και σε σημεία της πόλης της Ιεράπετρας
- Εικόνα 72** Η αφίσα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 73** Η εθελοντική ομάδα του ArchaeoLogic Festival
- Εικόνα 74** Ο περιβάλλον χώρος του Ενετικού Φρουρίου της Ιεράπετρας
- Εικόνα 75** Η ομιλία του διευθυντή των αρχαιολογικών ανασκαφών και το εργαστήριο κεραμικής «Με μία χούφτα γης»
- Εικόνα 76** Η κατασκευή του καμινιού κεραμικής και το εργαστήριο συντήρησης «Παζλ κεραμικών»
- Εικόνα 77** Η συναυλία σύγχρονης ελληνικής μουσικής από το γκρουπ μαθητών της Ιεράπετρας
- Εικόνα 78** Ο περιβάλλον χώρος της Αρχαιολογικής Συλλογής Ιεράπετρας
- Εικόνα 79** Η ομιλία της διευθύντριας της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου και το εκπαιδευτικό παιχνίδι «Πιάνοντας το νήμα από την αρχή»
- Εικόνα 80** Η παρουσίαση «Το ένδυμα του Ρωμαίου πολίτη» και το εργαστήριο «Το κομμωτήριο των αρχαίων»
- Εικόνα 81** Η επίδειξη ύφανσης σε παραδοσιακό αργαλειό
- Εικόνα 82** Το Οθωμανικό Τζαμί της Ιεράπετρας

- Εικόνα 83** Οι ομιλίες «Ας σκεφτούμε τα μουσεία αλλιώς... Ως υφαντά, πλατείες, καλειδοσκόπια και κήπους» και «Μεγαλώνοντας με τα παιδιά μας σε έναν κόσμο που αλλάζει»
- Εικόνα 84** Η συναυλία παραδοσιακής ρεμπέτικης μουσικής
- Εικόνα 85** Η αρχαιολογική ξενάγηση στο μινωικό κτίριο του Γαϊδουροφά
- Εικόνα 86** Η ξενάγηση στον βραχόκηπο της Αλθαίας
- Εικόνα 87** Η αφηγηματική πορεία στην Ανατολή
- Εικόνα 88** Η προβολή του καλλιτεχνικού βίντεο στον χώρο του εγκαταλειμμένου καφενείου
- Εικόνα 89** Τα «Μινωικά Μαγειρέματα»
- Εικόνα 90** Το παραδοσιακό γλέντι με κρητική μουσική στο κτίριο του παλιού Δημοτικού Σχολείου Ανατολής

1.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν από περίπου μία τριακονταετία, ο διακεκριμένος Βρετανός αρχαιολόγος Christopher Tilley έθεσε το εξής ερώτημα: «*Είναι η αρχαιολογία σημαντική ή ασήμαντη για τον κόσμο; Μήπως το να κάνεις αρχαιολογία σήμερα είναι σαν να παίζεις βιολί ενώ η Ρώμη καίγεται; Εν ολίγοις γιατί αρχαιολογία;*» (Tilley 1989:105). Η ρητορική αυτή ερώτηση τροφοδότησε μία πληθώρα σκέψεων σε σχέση με τις δυνατότητες της αρχαιολογίας ως γέφυρας σύνδεσης με τη σύγχρονη κοινωνία και αποτέλεσε το έναυσμα για την επιλογή του θέματος της παρούσας διδακτορικής εργασίας, η οποία πραγματεύεται τη χρήση της επιστήμης της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης περιφερειακών περιοχών.

Η πεποίθηση ότι η αρχαιολογία συνδέεται τόσο με το παρόν όσο και με το παρελθόν έχει γίνει ευρέως αποδεκτή τις τελευταίες δεκαετίες (Just 2009, Carman 2002:viii, Shanks 1992:3). Πώς όμως μεταφράζεται αυτό με ρεαλιστικούς όρους στην καθημερινή ζωή των τοπικών κοινοτήτων, οι οποίες συνυπάρχουν με τις αρχαιότητες; Ποια η θέση της αρχαιολογίας σε έναν κόσμο που «*τα πάντα κινούνται, τα πάντα τρέχουν, τα πάντα μεταβάλλονται με ραγδαίο ρυθμό*» (Hodder 2012:4· βλ. επίσης Boccioni 1910); Μπορούν οι πρακτικές της Δημόσιας Αρχαιολογίας να εφαρμοστούν πλέον αποτελεσματικά σε κάθε μήκος και πλάτος του πλανήτη, σηματοδοτώντας μία νέα περίοδο στη σχέση μεταξύ της κοινωνίας και του πολιτιστικού της κεφαλαίου; Δύναται μία ευρύτερη εμπλοκή της αρχαιολογίας με το κοινό να συνδράμει στην κοινωνική ανάπτυξη; Προκειμένου να μελετηθούν σε βάθος τα ζητήματα που ανέκυψαν από τους παραπάνω προβληματισμούς επιλέχθηκε η διεξαγωγή μίας έρευνας βασισμένης σε μία μελέτη περίπτωσης, με επίκεντρο την ορεινή Κρήτη και συγκεκριμένα το χωριό Ανατολή, έναν αποψιλωμένο από ανθρώπινο κεφάλαιο οικισμό βορειοδυτικά της Ιεράπετρας, Λασιθίου, στην περιοχή του οποίου διεξάγονται τα τελευταία χρόνια οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ως βασικός σκοπός της έρευνας πεδίου τέθηκε η χαρτογράφηση του δίπολου αρχαιολογία-τοπική κοινωνία και η εξαγωγή συμπερασμάτων που θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά ή και συγκριτικά με μελέτες περίπτωσης σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, οι οποίες διακρίνονται για την αρχαιολογική και την πολιτιστική τους κληρονομιά και φέρουν ανάλογα ή διαφορετικά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και ανθρωπογεωγραφία. Παράλληλο σκοπό της έρευνας αποτέλεσε η διαμόρφωση ενός μοντέλου αρχαιολογικής δράσης, με τη μορφή πολιτιστικού φεστιβάλ, δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας, διαλέξεων και ξεναγήσεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ο σχεδιασμός των οποίων βασίστηκε στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την πολιτισμική κληρονομιά της υπό μελέτη περιοχής.

1.1 Οι ερευνητικοί στόχοι της παρούσας έρευνας

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι στην παρούσα εργασία η αρχαιολογία δεν αντιμετωπίζεται αυστηρά ως ένα ακαδημαϊκό αντικείμενο έρευνας, αλλά ως ένα πολυεπίπεδο, διεπιστημονικό και πολυφωνικό πεδίο διερεύνησης.

Συνήθως ο όρος «αντικείμενο» χρησιμοποιείται για να περιγράψει πράγματα που έχουν σχετικά σταθερή μορφή (Heidegger 1971:167). Με αφορμή αυτή τη διαπίστωση του φιλοσόφου Martin Heidegger, ο αρχαιολόγος Ian Hodder διασαφηνίζει ότι «ένα σύννεφο μπορεί να περιγραφεί ως πράγμα, αλλά είναι λιγότερο πιθανό να περιγραφεί ως αντικείμενο». Προσθέτει ότι «οτιδήποτε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο σκέψης»¹, όμως αναφέρει στη συνέχεια πως τη στιγμή που «κάτι μετατρέπεται σε αντικείμενο έρευνας αποστασιοποιείται και συγκεκριμενοποιείται»² (Hodder 2012:8-9). Ωστόσο, ο Heidegger υποστηρίζει την ύπαρξη μίας πτυχής του αντικειμένου, η οποία δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω της λεπτομερούς περιγραφής του και συνίσταται στην ικανότητα του να «περισυλλέγει»³ (Heidegger 1971:172). Παρομοιάζοντας το αντικείμενο με ένα αγγείο εξηγεί ότι αυτό μπορεί να λειτουργήσει ως δοχείο, συγκρατώντας κάτι στο εσωτερικό του, επειδή ακριβώς έχει πλευρές και βάσεις, «μπορεί να σταθεί μόνο του» και φέρει ένα κενό μέσα του. Το αγγείο γεμίζει όταν αντικατασταθεί το αέριο σώμα που γεμίζει το κενό με ένα υγρό σώμα, δηλαδή όταν συντελεστεί μία ανταλλαγή (Heidegger 1971:164-167,169).

Λαμβάνοντας ως ερέθισμα τις παραπάνω τοποθετήσεις, η παρούσα έρευνα επέλεξε να αξιοποιήσει εκείνες τις πτυχές του αντικειμένου της αρχαιολογίας που ως ένα κενό δοχείο περισυλλέγουν θεμελιώδη στοιχεία της κοινότητας, όπως είναι η συλλογική μνήμη, η εμπειρία, η ταυτότητα, μέσω των συνεχών ροών και των ανατροφοδοτήσεων μεταξύ παρόντος και παρελθόντος. Επομένως το αντικείμενο της μελέτης δεν είναι η αρχαιολογία καθαυτή, αλλά η χρήση της ως ένα μέσο περισυλλογής των εμπειριών⁴ των

---

¹ Ο Ian Hodder αντιπαραβάλλει την έννοια του «πράγματος» με αυτή του «αντικειμένου». Αναφέρει ότι αρκετές φορές οι δύο έννοιες αλληλοεπικαλύπτονται, όμως εξηγεί ότι: «ο όρος “αντικείμενο” είναι συνδεδεμένος με μία μακρά ιστορία αντιπαραβολής του υποκειμένου με το αντικείμενο, του νου με την ύλη, του εαυτού με τον “άλλο” και υποδηλώνει μία προσέγγιση αντικειμενοποίησης...» (Hodder 2012:7).

² Εξηγεί ότι προκειμένου να μελετηθεί κάτι σε βάθος πρέπει να διασπαστεί στα συστατικά του στοιχεία και αυτή η υπερανάλυσή του το αποκόβει από το ευρύτερο πλαίσιο απ’ το οποίο προέρχεται.

³ Ο Martin Heidegger αναφέρεται στην Παλαιά Άνω Γερμανική γλώσσα, σύμφωνα με την οποία «περισυλλογή» σημαίνει «πράγμα» (Hodder 2012:7, Heidegger 1954:148)

⁴ Οι συνδέσεις ανάμεσα στην αρχαιολογία και τη μνήμη έχουν απασχολήσει έντονα τους μελετητές των αντίστοιχων κλάδων (Lowenthal 1985:252). Για τον Sigmund Freud, πατέρα της ψυχανάλυσης, η «ανασκαφή» των ψυχικών καταλοίπων του παρελθόντος αποκαλύπτει τον πυρήνα της προσωπικής και της πολιτισμικής ταυτότητας (Shanks 2001:63; 2012:25, Freud 1896:192; 1899:305; 1905:12).

ατόμων. Το κέντρο βάρους της είναι ο ίδιος ο άνθρωπος και όχι ο υλικός πολιτισμός του, το πώς δομείται η σχέση μεταξύ της αρχαιολογίας ως φορέα του παρελθόντος και της κοινότητας, καθώς και το πώς μπορεί να συντελεστεί ο επαναπροσδιορισμός αυτής της σχέσης, ώστε να λειτουργήσει ως εφελκυστήρας κοινωνικής ανάπτυξης της στο σήμερα.

Η παρούσα έρευνα προσδοκά μέσα από μία διεπιστημονική προσέγγιση, να αναδείξει πιθανούς τρόπους με τους οποίους η δημόσια αρχαιολογία μπορεί να αποτελέσει όχι μόνο το «εμπύρευμα» για την εφαρμογή κοινωνικών προσεγγίσεων στην παραδοσιακή αρχαιολογική διαδικασία, αλλά και μία απάντηση στα διλήμματα, τα προβλήματα και τις ανάγκες μιας σύγχρονης κοινότητας. Κύριο μέλημα αποτελεί η συνειδητοποίηση των πολλαπλών και αμφίδρομων οφελών της εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας στο αρχαιολογικό έργο, η οποία όχι μόνο λειτουργεί ανασταλτικά στην εγκαθίδρυση ενός μοντέλου «από πάνω προς τα κάτω» διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά και συγχρονίζει την αρχαιολογία με τα τεκταινόμενα της δημόσιας σφαίρας, συνδράμοντας στην ανανέωση και κατ' επέκταση στη βιωσιμότητά της.

Σε συνάρτηση με τα ανωτέρω τα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα αφορούν:

- (α) στην παρουσία και στους τρόπους έκφρασης της Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα
- (β) στη σχέση τοπικής κοινωνίας-αρχαιολογίας και πώς μπορεί αυτή να διαμορφωθεί, ώστε να συμβάλει στην ανάπτυξη και των δύο πόλων
- (γ) στο εάν μπορεί να υπάρξει προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας από τους αρχαιολόγους απαλλαγμένη από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού⁵ και ποια θα μπορούσε να είναι αυτή
- (δ) στο εάν η αρχαιολογία δύναται να συντονιστεί με σύγχρονες δράσεις στον χώρο του πολιτισμού, όπως είναι τα κοινωνικο-πολιτιστικά φεστιβάλ και δρώμενα

---

⁵ Ως «επιστημονικός ηγεμονισμός» ορίζεται η διαδικασία κατά την οποία το κέντρο βάρους της απόκτησης γνώσεων για μία κοινότητα εντοπίζεται κάπου αλλού, παρά εντός της ίδιας της κοινότητας (Hymes 1974:49). Ο επιστημονικός ηγεμονισμός περιλαμβάνει τη διεκδίκηση του δικαιώματος απεριόριστης πρόσβασης σε δεδομένα από άλλες χώρες (Galtung 1967) και συνεπάγεται την εξαγωγή δεδομένων από τη χώρα προέλευσης στη χώρα του ερευνητή, όπου υπόκεινται «επεξεργασία» προκειμένου να δημοσιευτούν σε βιβλία και σε άρθρα (Zimmerman 2010). Σε αρχαιολογικό πλαίσιο, οι τάσεις αυτές σχετίζονται αφενός με την προνομιακή υπερίσχυση των επιδιώξεων της αρχαιολογίας έναντι των ανησυχιών και των αναγκών των κατοίκων στις περιοχές όπου διεξάγεται το αρχαιολογικό έργο και αφετέρου με τη συνήθεια κάποιων αρχαιολόγων να προσφέρουν δεσποτικούς μονολόγους, απαντώντας σε ερωτήσεις που οι ντόπιοι δεν έθεσαν ποτέ (Stroulia & Sutton 2010α· βλ. επίσης Meskell & Preucel 2007, Atalay 2006:280-284, Zimmerman 2001:169, Holm 1999).

Το θεμελιώδες ζήτημα που εγείρει η παρούσα έρευνα είναι το εξής:

«Μπορεί η αρχαιολογία να φέρει ουσιαστικές αλλαγές στις τοπικές κοινωνίες σήμερα και ιδιαίτερα σε αυτές των απομακρυσμένων περιφερειακών περιοχών;»

1.2 Το ευρύτερο πλαίσιο της παρούσας έρευνας

Η αρχαιολογία φαίνεται να γοητεύει το ευρύ κοινό σήμερα περισσότερο από ποτέ⁶ (Shanks 2012:9, Skeates et al. 2012, Pearson 2011). Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη ραγδαία ανάπτυξη των βιομηχανιών του ελεύθερου χρόνου και του μαζικού τουρισμού, οι οποίες προωθούν τις επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, στην εκτεταμένη δημοσιότητα που λαμβάνουν τα αρχαιολογικά θέματα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και στην ταχεία διάχυση αυτής της πληροφορίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα οποία όχι μόνο επιτρέπουν την άμεση πρόσβαση σε υλικό, εικόνες, άρθρα που αφορούν στην αρχαιολογία, αλλά και προσφέρουν τη δυνατότητα του σχολιασμού τους και της ανάπτυξης συζητήσεων γύρω από αυτά⁷ (Bonacchi 2017, Zuanni 2017, Holtorf 2015, Lowenthal 2015:i, Perry & Beale 2015, Shanks 2001:164, Greene 1995:159). Συγχρόνως τις τελευταίες δεκαετίες συχνή είναι η παρουσία αρχαιολογικών θεμάτων και στους κόλπους των πολιτιστικών βιομηχανιών⁸, στον βαθμό που θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η αρχαιολογία συνιστά πλέον φαινόμενο της ποπ κουλτούρας (Holtorf 2005:160; 2015, Greene 1995:159). Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η τάση αυτή δεν είναι πρωτοφανής, αντιθέτως η αρχαιολογία και τα ευρήματα των ανασκαφών της αιχμαλωτίζουν το ενδιαφέρον του κοινού διαχρονικά (Γαλανίδου 2012, Matsuda & Okamura 2011). Τόσο οι ανακαλύψεις του Schliemann στο Αιγαίο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, του Evans στην Κρήτη στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, του Carter στην Αίγυπτο τη δεκαετία του '20 (Renfrew & Bahn 2005:164), του Μαρινάτου στο Ακρωτήρι στα τέλη της δεκαετίας του '60 και του Ανδρόνικου στη Βεργίνα στα τέλη της δεκαετίας του '70, όσο και οι πιο πρόσφατες ανασκαφές όπως αυτές που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την

---

⁶ Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της τάσης στην Ελλάδα αποτελεί η μεγάλη απήχηση των σελίδων "Archaeostoryteller" και «Αθηνολόγιο» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram), οι οποίες ασχολούνται με το αντικείμενο της αρχαιολογίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

⁷ Μία από τις πρώτες διαδικτυακές πλατφόρμες με αντικείμενο την αρχαιολογία εγκαθιδρύθηκε από το Catalhöyük Research Project (Zuanni 2017), του οποίου η διαδικτυακή σελίδα στην πλατφόρμα του Facebook εξακολουθεί να έχει αρκετούς ακόλουθους έως σήμερα. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα ενεργή στην πλατφόρμα του Facebook είναι η παρουσία της επίσημης σελίδας του περιοδικού «Αρχαιολογία και Τέχνες».

⁸ Η αρχαιολογία έχει αποτελέσει την έμπνευση πληθώρας λογοτεχνικών βιβλίων, ντοκιμαντέρ, τηλεοπτικών σειρών, blockbuster ταινιών και βιντεοπαιχνιδιών, μέχρι και ταινιών και σειρών στη δημοφιλή πλατφόρμα Netflix. Ενδεικτικά αναφέρω τα μυθιστορήματα *Murder in Mesopotamia* (1936), *Appointment with Death* (1938), *They Came to Baghdad* (1951) της Agatha Christie, τα ντοκιμαντέρ *Opening the Lost Tombs: Live from Egypt* (1999), *Nostalgia for the Light* (2010), *Cave of Forgotten Dreams* (2010), τις τηλεοπτικές σειρές *Bonekickers* (2008), *Time Team* (1994), τις blockbuster ταινίες *The Mummy* (1999), *Tomb Raider* (2001; 2003; 2018), *Indiana Jones* (1981; 1984; 1989; 2008), τα βιντεοπαιχνίδια *Tomb Raider* (1996), *Assassin's Creed* (2007), *No Man's Sky* (2016), τη σειρά *The Gift* (2019) και την ταινία *The Dig* (2021) της πλατφόρμας Netflix.

κατασκευή του μετρό στη Θεσσαλονίκη και αυτές στην Αμφίπολη το 2014, έτυχαν ευρείας κάλυψης από τον Τύπο (Μουλιού 2021, Plantzos 2017)

Οι λόγοι της έλξης του κοινού για τις αρχαιότητες ποικίλουν. Πέρα απ' το γεγονός ότι οι αρχαιολογικές ανασκαφές διεξάγονται συνήθως στον δημόσιο χώρο, επηρεάζοντας σε πρακτικό επίπεδο τη ζωή και τις δραστηριότητες των κοινοτήτων που γειτνιάζουν με αυτές, υφίστανται περαιτέρω συγκαλυμμένες συνδέσεις μεταξύ των μελών τους και του αρχαιολογικού έργου. Η γνώση που προκύπτει από αυτό, όχι μόνο συμβάλλει στη συγκρότηση μίας συλλογικής κατανόησης του παρελθόντος, αλλά και αποτελεί τη βάση της συλλογικής τους ταυτότητας⁹ (Matsuda & Okamura 2011:1). Μέσω της ανακάλυψης των παρελθοντικών καταλοίπων, το παρελθόν επανεπεντάσσεται στο σήμερα και καθίσταται κτήμα της κοινότητας, ενισχύοντας το αίσθημα του ανήκειν. Η αναζήτηση, η εξερεύνηση και η ανασύνθεση ενός μακρινού παρελθόντος μέσω υλικών καταλοίπων πυροδοτεί έναν συνεχή διάλογο του παρόντος με το παρελθόν, που συνδέει γεγονότα αλλά και προσωπικές ιστορίες με μέρη και κατασκευές, τα ίχνη των οποίων έχουν επιβιώσει στο πέρασμα των αιώνων, συνδέοντας τον σημερινό τρόπο ζωής και κατ' επέκταση τον σημερινό άνθρωπο με τον αυτόν του παρελθόντος. Ζώντας στο παρόν, το παρελθόν και το μέλλον φαντάζουν εξίσου απρόσιτα (Lowenthal 2015:23), ωστόσο η αρχαιολογία λειτουργεί ως μία γέφυρα επικοινωνίας με το παρελθόν, θεραπεύοντας την υπαρξιακή αναζήτηση και αναδίφηση του ανθρώπου ως προς την ταυτότητα και τις ρίζες του (Γαλανίδου 2012). Οι αρχαιολόγοι φαντάζουν ως οι αστροναύτες του παρελθόντος, που όμως αντί να εγκαταλείψουν την ατμόσφαιρα για να ατενίσουν τον κόσμο από μακριά και να αποκαλύψουν τα μυστήριά του, σκάβουν τα έγκατά του.

Οι προαναφερθείσες ποιότητες της αρχαιολογίας σε συνδυασμό με τις φαντασιώσεις που τροφοδοτούν τα προϊόντα της ποπ αρχαιολογίας¹⁰ γύρω από το επάγγελμα του αρχαιολόγου, φαίνεται να την καθιστούν δημοφιλή όχι μόνο στο ευρύ κοινό αλλά και ως αντικείμενο ακαδημαϊκών σπουδών, με τα πανεπιστημιακά τμήματα αρχαιολογίας και τους αποφοίτους τους να αυξάνονται στο πέρασμα των χρόνων (Matsuda 2004, Schadla-Hall 1999). Στην επιλογή της αρχαιολογίας ως κλάδου σπουδών πιθανόν να συνεργεί και το γεγονός ότι περιλαμβάνει έναν συνδυασμό θεωρητικής και πρακτικής εργασίας, καθώς και

---

⁹ Πλείστα είναι τα παραδείγματα στον ελλαδικό χώρο, π.χ. οι ανασκαφές στην Αμφίπολη, τα ευρήματα στο μετρό της Θεσσαλονίκης.

¹⁰ Ο όρος ποπ αρχαιολογία (*pop archaeology*) αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η αρχαιολογία στη λαϊκή κουλτούρα (*pop culture*), δηλαδή στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο, στην τηλεόραση, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κ.α. Συνήθως αποτελεί μία απλούστερη, εύληπτη, χιουμοριστική ή συγκινητική εκδοχή της επιστήμης (βλ. Parakostas 2019).

ένα κράμα επιστημονικών και αισθητικών¹¹ προσεγγίσεων που δεν συναντώνται συχνά στις ανθρωπιστικές επιστήμες¹² (Hodder 2012:40, Greene 1995:157).

Ωστόσο, παρά το αυξανόμενο επιστημονικό ενδιαφέρον για την αρχαιολογική κληρονομιά, είναι ευρύτερα γνωστό ότι η αρχαιολογία, κυρίως στις απαρχές της, είχε αγγίξει ελάχιστα τους πολίτες και όχι πάντα για τους σωστούς λόγους. Αυτό συνέβη διότι η αρχαιολογική κοινότητα είχε επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στην παραγωγή και στην προαγωγή επιστημονικής γνώσης (Renfrew & Bahn 2005:164), την οποία διαχειριζόταν μονοπωλιακά (Yoffee & Sherratt 1993) και χωρίς να στοχεύει στη διάχυσή της σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Εκτός αυτού, δεν επιτρεπόταν στο κοινό η άμεση και αδιαμεσολάβητη πρόσβαση στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος και μάλιστα αναπτύχθηκαν κάποιοι θεσμικοί μηχανισμοί για τη διασφάλιση της προστασίας τους (Smith 2008:62). Ανάμεσα τους διακρίνονται οι περιφράξεις γύρω από τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, οι προθήκες στα μουσεία που επιτρέπουν μόνο την οπτική επαφή με τα εκθέματά τους, η εγκαθίδρυση μίας απρόσωπης επιστημονικής γλώσσας στη σχετική βιβλιογραφία (Cataroti 2013· βλ. επίσης Βλίζος 2021, Moulίου 2018, Stroulia & Sutton 2010a:3, Wagensberg 2009, Hamilakis 2007c:17, Gazi 2006, Carman 2005, Bennet 1995, Merriman 1991). Έτσι στην κοινή σκέψη η αρχαιολογία θεωρήθηκε ως κάτι το στατικό στον χώρο και στον χρόνο, αποστασιοποιήθηκε από το παρόν και συνδέθηκε κυρίως με το μακρινό παρελθόν, ενώ η ανάσυρσή της από αυτό συντελούνταν συνήθως κάτω από συνθήκες πολιτικής στράτευσης και σκοπιμότητας. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας, η αρχαιολογία αποτέλεσε το κύριο μέσο συγκρότησης της εθνικής αφήγησης, όπως αυτή διατυπώθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Sakellariadi 2021, Plantzos 2008, Hamilakis 2007a) και μέχρι σήμερα δεν σπανίζει η ευκαιριακή αντιμετώπιση της αρχαιολογικής κληρονομιάς και η πολλές φορές άστοχη διαχείρισή της από τους κρατικούς φορείς και τις δομές

---

¹¹ Σε αυτό το σημείο, ο όρος «αισθητικός» χρησιμοποιείται για να περιγράψει κάτι το οποίο δεν συνδέεται μόνο με τις τέχνες, αλλά και με τις αισθήσεις και την αντίληψη (Welsch 1996), δηλαδή με την ανθρώπινη εμπειρία, της οποίας οι βασικές πτυχές συμπυκνώνονται στη σκέψη, στην αίσθηση, στο αίσθημα, στην αξιολόγηση (Shanks 1992; 2014:43-44).

¹² Ο Ian Hodder αναλύει τον πολυσυλλεκτικό και διεπιστημονικό χαρακτήρα της αρχαιολογίας φέρνοντας απτά παραδείγματα: «...η αρχαιολογία δυσκολεύεται να κατοικήσει αποκλειστικά στη σφαίρα των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών. Είναι αναμφισβήτητο το ότι οι αρχαιολόγοι εξαρτώνται από τη χημεία για να διακρίνουν τα υπολείμματα τροφών στην κεραμική, από τη βιολογία για να εντοπίσουν το αρχαίο DNA, από τη γεωλογία για να εξακριβώσουν τις πηγές των υλικών, από τη μηχανική για να κατανοήσουν τον τρόπο κατασκευής των μνημείων και από τη φυσική για τη χρονολόγηση με τη χρήση άνθρακα. Η αρχαιολογία γεφυρώνει τα χάσματα μεταξύ των ανθρωπιστικών, των κοινωνικών και των φυσικών επιστημών.» (Hodder 2012:40).

εξουσίας¹³, η οποία δεν αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των σύγχρονων κοινωνικών και οικονομικών προκλήσεων που ταλανίζουν την χώρα.

Στον δυτικό κόσμο, κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία και στη Βόρεια Αμερική (Clarke 2016, Skeates, Carman & McDavid 2012), σημειώθηκε προσπάθεια μεταβολής αυτής της κατάστασης με την εμφάνιση της Νέας/Διαδικαστικής Αρχαιολογίας κατά τη δεκαετία του 1960, οπότε και άρχισε να δίνεται έμφαση στην κοινωνική πλευρά της αρχαιολογίας (Renfrew & Bahn 1991:38-39). Αργότερα η μετανεωτερικότητα διαμόρφωσε το περιβάλλον για την έλευση της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας (Shanks & Tilley 1987, Hassan 1987, Hodder 1982; 1995:73-75; 1999:x), η οποία τόνισε τη σημασία της ύπαρξης πολλαπλών θεάσεων του παρελθόντος, αυξάνοντας τη δεκτικότητα των αρχαιολόγων απέναντι σε απόψεις που προέρχονταν εκτός ακαδημαϊκού χώρου σε πολλά μέρη του κόσμου, συντελώντας με αυτόν τον τρόπο στο άνοιγμα της αρχαιολογίας σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα (Renfrew & Bahn 2005:111, Lynott 1997). Η στροφή αυτή οδήγησε στην εκκόλαψη της Δημόσιας Αρχαιολογίας, η οποία, ιδιαίτερα από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 (Cataroti 2013, Meskell 2009, McManamon 2008), έκανε εντονότερα λόγο για το «κοινό», όρο που χρησιμοποιείται για να δηλώσει διαφορετικά σύνολα πολιτών που δεν έχουν επαγγελματική σχέση με την αρχαιολογία (Μούλιου 2017, Merriman 2004:2, Schadla-Hall 1999:147). Έτσι ερωτήματα σχετικά με την ταυτότητα, το νόημα, τον ρόλο, την εξάρτηση της αρχαιολογίας από το κράτος, τη σχέση της με το κοινό, αρχίζουν να ενσωματώνονται σταδιακά στις παραδοσιακές αρχαιολογικές έρευνες (Preucel & Mrozowski 2016), εντάσσοντας το παρελθόν στο παρόν με τρόπους οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να έχουν υπάρξει ούτε προϊόν της φαντασίας στις απαρχές του κλάδου.

Παρόλα αυτά, αρκετά συχνά οι τοπικές κοινότητες σε περιοχές όπου διενεργούνται ανασκαφές, φαίνεται να παραμένουν αμέτοχες και να μην έχουν συνείδηση της επιρροής που έχει η ερευνητική εργασία και τα αποτελέσματά της στην καθημερινότητα και στις σύγχρονες ανάγκες τους. Το γεγονός ότι η αρχαιολογία έχει υπάρξει σε κάποιες

---

¹³ Τρανταχτά παραδείγματα αυτών των τακτικών στο πολύ πρόσφατο παρελθόν της Ελλάδας αποτελούν η πολιτική εκμετάλλευση του μνημείου της Αμφίπολης, το 2014 (βλ. Πλάντζος 2016) και η πρόκριση της μελέτης-χορηγίας του Ιδρύματος Ωνάση από το Υπουργείο Πολιτισμού, χωρίς αυτή να εγκριθεί από το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό του, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή διαδρόμων τσιμέντου στον λόφο της Ακρόπολης, το 2020 και μάλιστα εν μέσω παγκόσμιας πανδημίας.

περιπτώσεις προϊόν της αποικιοκρατίας¹⁴ (Herzfeld 2002, Gosden 1999:16, Gathercole & Lowenthal 1994, Trigger 1989), δεν θα έπρεπε να δικαιολογεί τον αποικιοκρατικό χαρακτήρα κάποιων αρχαιολογικών προγραμμάτων (Diaz-Andreu 2007, Gosden 2004), αλλά ούτε και τη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς ερήμην των φυσικών κληρονόμων της (Χουρμουζιάδη 2019, Ryburn 2007; 2011, McGuire 2004), ιδιαίτερα απ' τη στιγμή που έχουν επισημανθεί οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν λόγω των περίπλοκων συνδέσεων μεταξύ της μετανεωτερικής σκέψης και του ευρύτερου μετα-αποικιοκρατικού πλαισίου στο οποίο ζούμε, οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν εύκολα στην εξίσωσή τους (Clifford 1997:39). Αυτοί οι προβληματισμοί, καθώς και η αρκετά ενδιαφέρουσα σχετική ξένη βιβλιογραφία, που εμπλουτίζεται εδώ και σχεδόν τριάντα χρόνια, δεν φαίνεται να έχουν εισχωρήσει βαθιά στον πυρήνα της ελληνικής αρχαιολογικής πραγματικότητας¹⁵. Συνάμα, κάποιες από τις πιο πρόσφατες προσπάθειες που έχουν γίνει από Έλληνες αρχαιολόγους να θίξουν τέτοια ζητήματα, έχουν διατυπωθεί σχεδόν στο σύνολό τους στην αγγλική γλώσσα, κάτι που αναχαιτίζει την πυροδότηση ενός γόνιμου διαλόγου με τα υποκείμενα της αρχαιολογικής πράξης στην Ελλάδα¹⁶ (Χουρμουζιάδη 2019).

---

¹⁴ Οι περιπτώσεις αυτές αφορούν σε διεθνή αρχαιολογικά προγράμματα που διεξάγονται από ξένους αρχαιολόγους, συνήθως προερχόμενους από οικονομικές υπερδυνάμεις του δυτικού κόσμου σε οικονομικά μειονεκτούσες χώρες με ελλειπείς επιστημονικούς πόρους (Matsuda & Okamura 2011· βλ. επίσης Saucedo-Segami 2011, Shoosongdej 2006, Gero 2006:128). Ο Herzfeld ονομάζει αυτές τις χώρες «κρυπτο-αποικίες» και εξηγεί ότι: «*Τέτοιες χώρες ήταν και είναι ζωντανά παράδοξα: είναι κατ' όνομα ανεξάρτητες, αλλά αυτή η ανεξαρτησία έρχεται με το τίμημα μιας ενίοτε ταπεινωτικής μορφής τελέσφορης εξάρτησης. Δύο τέτοιες χώρες είναι η Ελλάδα και η Ταϊλάνδη.*» (Herzfeld 2002:900-901). Οι Stroulia και Sutton διευκρινίζουν ότι: «*Η Ελλάδα συγκαταλέγεται ανάμεσα σε εκείνα τα έθνη που δεν έχουν αποικιστεί από τον Βορρά, αλλά των οποίων η πολιτική ανεξαρτησία ήρθε εις βάρος της μεγάλης οικονομικής εξάρτησής τους από αυτόν. Μόλις ιδρύθηκε το ελληνικό έθνος τη δεκαετία του 1820, η αρχαιολογία του διαμορφώθηκε όχι από την αποικιοκρατία, αλλά από την οικοδόμηση του έθνους (nation-building), στην οποία η ελίτ και η μεσαία τάξη αποδέχτηκαν την ευρωπαϊκή δόξα της αρχαίας Ελλάδας ως απαραίτητο συστατικό της δικής τους ταυτότητας.*» (Stroulia & Sutton 2010a).

¹⁵ Αναφέρομαι στο γεγονός ότι σχετικά λίγες από τις πολυάριθμες αρχαιολογικές έρευνες που διεξάγονται στην Ελλάδα από Έλληνες αρχαιολόγους, ενσωματώνουν προγράμματα αρχαιολογικής εθνογραφίας ή/και δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας στο πλαίσιο τους, προκειμένου να αρθούν οι κριτικές σε σχέση με τον αποικιοκρατικό χαρακτήρα της αρχαιολογίας και τις τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού των αρχαιολόγων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια έχουν πολλαπλασιαστεί τα προγράμματα αρχαιολογικής εθνογραφίας, τα οποία πραγματοποιούνται κυρίως στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων (βλ. 4.2.4), παρόλο που στο πρόγραμμα σπουδών των προπτυχιακών και των μεταπτυχιακών τμημάτων της αρχαιολογίας στα ελληνικά πανεπιστήμια υπάρχουν ελάχιστα μαθήματα που καταπιάνονται με αυτούς τους προβληματισμούς και συνήθως γίνονται στο πλαίσιο διατμηματικών συνεργασιών. Βέβαια, αμφότερα πιθανόν να οφείλονται στην ελλιπή κρατική χρηματοδότηση για την παιδεία και την έρευνα, λόγω της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης της χώρας κατά την τελευταία δεκαετία.

¹⁶ Φωτεινή εξαίρεση αποτελεί το πολύπλευρο και ρηξικέλευθο έργο των Ελλήνων αρχαιολόγων Αντώνη Ζώη, Γιώργου Χουρμουζιάδη, Θανάση Καλπαξή, Δημήτρη Πλάντζου, Γιάννη Χαμηλάκη.

Γιατί όμως να ενδιαφερθεί η τοπική κοινωνία; Πέρα από τα επί του παρελθόντος κληρονομικά δικαιώματά της, ποια τα οφέλη που ενδέχεται να προκύψουν από τη σχέση της με την αρχαιολογία;

Η αρχαιολογία συνιστά έναν από τους κύριους πληροφορητές σχετικά με την ανθρώπινη εξέλιξη και τη ζωή κατά το παρελθόν, από τα οποία απορρέουν όλα όσα περιβάλλουν τον σύγχρονο άνθρωπο (Hodder 2012:5, Meskell & Preucel 2007:16). Ακόμα και αν δεν γίνεται απόλυτα συνειδητό, το παρελθόν βρίσκεται παντού γύρω μας, καθιστώντας αναπόφευκτη τη σχέση με την αρχαιολογία, χωρίς τη διαμεσολάβηση της οποίας θα ήταν αδύνατο να γίνουν κατανοητά τα παρελθοντικά γεγονότα που νοηματοδοτούν το παρόν. Ο Freud παρομοίασε τη διαδικασία της ανασκαφής με αυτή της ψυχανάλυσης, ως προς την αναζήτηση της εσωτερικής αλήθειας και του νοήματος (Shanks 2001:63; 2012:25, Lowenthal 1985:252-255· βλ. επίσης Thomas 2009, Bowdler 1996, Kuspit 1989). Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και ευρήματα φέρουν συμβολισμούς και πολυεπίπεδα νοήματα, περικλείουν ιστορίες ανθρώπων του παρελθόντος, μέσω των οποίων επιτελείται μία ταύτιση, που ενδυναμώνει την αίσθηση του «ανήκειν» σε μία κοινότητα και της ταυτότητας ενός τόπου. Με αυτόν τον τρόπο η αρχαιολογία φέρει εις πέρας ένα σημαντικό κοινωνικό ρόλο. Παράλληλα με την κοινωνική της διάσταση, η αρχαιολογική έρευνα δύναται να προσφέρει ουσιαστικές λύσεις σε κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι για παράδειγμα αυτό των ασθενειών, δεδομένου ότι η οστεοαρχαιολογία και η παλαιοπαθολογία φέρνουν στο φως δεδομένα που μπορεί να έχουν ρηξικέλευθο αντίκτυπο στην σύγχρονη ιατρική (Pearson 2011, Greene 1995:153). Αντιστοίχως τα αρχαιολογικά ευρήματα μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της οικονομίας, αφού το δημόσιο πρόσωπο της αρχαιολογικής έρευνας κατέχει οικονομική αξία, στηρίζοντας τα μουσεία, τους πολιτιστικούς οργανισμούς, την τουριστική βιομηχανία (Pearson 2011). Καταλήγοντας, από τον διάλογο της αρχαιολογίας με μορφές τέχνης, όπως είναι η σύγχρονη τέχνη και η ποίηση (βλ. Holmes & Marta 2017, Πλάντζος 2017a, Hamilakis 2007bM, Zafiroopoulos 2003), έχουν προκύψει πολύ αξιόλογα έργα αλλά και εκθέσεις¹⁷.

---

¹⁷ Ενδεικτικά αναφέρω τις εκθέσεις σύγχρονης τέχνης που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της συνεργασίας του οργανισμού NEON με αρχαιολογικά μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας (ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ 2020 | ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΒΑΛΛΙΕΡΑΤΟΣ, THE PALACE AT 4 A.M. 2019, SIGHT | ANTONY GORMLEY ΣΤΗ ΔΗΛΟ 2019, ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ | ΜΑΡΙΑ ΛΟΪΖΙΔΟΥ 2015, TINO SEHGAL 2014), την έκδοση που αφιερώθηκε στη διεπιστημονική μελέτη της αρχαιότητας μέσω της σύγχρονης τέχνης με τίτλο “Liquid Antiquity” (Holmes & Marta 2017), την έκθεση του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης με τίτλο «Ίδανικές ‘μορφές’ κι αγαπημένες – Εικονογραφώντας ποιήματα του Καβάφη» («Ίδανικές 'μορφές' κι αγαπημένες...» 2013), τον κύκλο εκδηλώσεων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με τίτλο «Αρχαιολογία και Ποίηση» που πλαισίωσε την περιοδική έκθεση «Οδύσσειες», όπου ο ποιητικός λόγος του Ομήρου, του Καβάφη, του Σεφέρη, του Ελύτη και του Ρίτσου λειτούργησε ως το βασικό ερμηνευτικό μέσο προσέγγισης των αρχαιοτήτων με τρόπο συμβολικό (Αρχαιολογία και Ποίηση 2017).

Από τα ανωτέρω γεννάται το σύνολο των βασικών ερωτημάτων που προαναφέρθηκαν και που καλείται να καλύψει η παρούσα έρευνα, καθώς και ένας γενικότερος προβληματισμός όχι τόσο για το τι είναι αυτό που μπορεί να προσφέρει η αρχαιολογία στον κόσμο, αλλά για το τι είναι αυτό που περιμένει ο κόσμος από την αρχαιολογία.

Ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε το ορεινό χωριό Ανατολή, στην Ιεράπετρα της Κρήτης, λόγω του ανασκαφικού έργου του Πανεπιστημίου Αθηνών στην περιοχή και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της. Αυτά έγκεινται αφενός στη δυναμική της σχέσης των κατοίκων με την αρχαιολογία και αφετέρου στο ότι η περιοχή θα μπορούσε να καταταγεί στην κατηγορία των μητροπολιτικών προαστίων (*edge cities*)¹⁸. Το πολυετές αρχαιολογικό έργο του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρχικά στις ορεινές περιοχές και μετέπειτα στις πεδινές περιοχές της Ιεράπετρας, παρείχε την αφορμή για τον εντοπισμό μίας αμφίθυμης σχέσης ανάμεσα στους κατοίκους της και στις αρχαιότητες. Παρά την έντονη αρχαιολογική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή, παρατηρείται μία έλλειψη ενδιαφέροντος για την ανάδειξη των πολλών και διαχρονικών μνημείων, ενώ ταυτόχρονα προκύπτουν προβλήματα απ' το γεγονός ότι η σύγχρονη πόλη είναι χτισμένη πάνω στην αρχαία. Αυτή η στάση εκφράζεται κυρίως από τους κατοίκους των πεδινών περιοχών, η πλειονότητα των οποίων είναι ιδιοκτήτες καλλιέργειών πρώιμων κηπευτικών και πιθανόν να προσλαμβάνουν τη διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών ως τροχοπέδη για την εκτεταμένη πρωτογενή παραγωγή. Στον αντίποδα, οι κάτοικοι των αραιοκατοικημένων ορεινών περιοχών φαίνεται να είναι θετικά κείμενοι προς το αρχαιολογικό έργο, καθώς θα μπορούσε να αποτελέσει μία ευκαιρία ανάδειξης των βουνίσσιων οικισμών και μία ελπίδα για την επιστροφή των κατοίκων που τους εγκατέλειψαν για να ασχοληθούν με τις θερμοκηπιακές καλλιέργειες. Η μονομερής ανάπτυξη αυτού του είδους καλλιέργειας, συντέλεσε τόσο στην εγκατάλειψη των ορεινών περιοχών όσο και στον σχηματισμό ενός μητροπολιτικού προαστίου, τη σύγχρονη πόλη της Ιεράπετρας, μίας πόλης αγροτικής, με υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, αλλά με έντονο περιβαλλοντικό πρόβλημα και πλήρη αλλοίωση του φυσικού τοπίου, λόγω της ύπαρξης πολλών και μεγάλων μονάδων με θερμοκήπια. Αυτού του είδους οι εγκαταστάσεις αν και κερδοφόρες, έχουν έως τώρα σταθεί εμπόδιο σε μια ενδεχόμενη τουριστική ανάπτυξη, βασισμένη στο πολιτιστικό κεφάλαιο της περιοχής και έχουν παίξει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της σχέσης των ντόπιων με το αρχαιολογικό έργο και την αρχαιολογία εν γένει.

---

¹⁸ Ο όρος «μητροπολιτικό προάστιο» (*edge city*) εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βιβλίο *Edge City: Life on the New Frontier* (1991) του δημοσιογράφου και συγγραφέα Joel Garreau, για να περιγράψει τον νέο τύπο πόλεων που άρχισαν να σχηματίζονται εξαιτίας της συσσώρευσης επιχειρήσεων, αγορών και βιομηχανιών του θεάματος σε πρότερες οικιστικές ή αγροτικές περιοχές των προαστίων.

Ως κύρια μεθοδολογία αξιοποιείται η αρχαιολογική εθνογραφία, η οποία αν και δεν αποτελεί μία νέα προσέγγιση (Hamilakis & Anagnostopoulos 2009), στην Ελλάδα άρχισε να κερδίζει έδαφος σχετικά πρόσφατα και η εφαρμογή της στο πλαίσιο ανασκαφικών ερευνών είναι προς το παρόν πολύ περιορισμένη. Πρόκειται για ένα μεθοδολογικό εργαλείο, το οποίο μέχρι πρότινος είχε συνδεθεί σχεδόν αποκλειστικά με μια μεταποικιοκρατική προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο οι μειοψηφίες και οι γηγενείς κοινότητες, σε χώρες με αποικιοκρατικό παρελθόν, αντιλαμβάνονται τις αρχαιότητες (Marshall 2002:212-13). Συνεπώς η διεξαγωγή μίας έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας σε έναν τόπο χωρίς τέτοιο παρελθόν, πέρα από τον ενδυναμωτικό της ρόλο, έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτελεί το έναυσμα για την εφαρμογή ανάλογων κοινωνικών προσεγγίσεων στην παραδοσιακή αρχαιολογική διαδικασία (Atalay 2007:253, Meskell 2005:83). Η πρακτική της αρχαιολογικής εθνογραφίας θεωρείται η πλέον κατάλληλη μέθοδος, διότι χρησιμοποιεί παραδοσιακά ανθρωπολογικά-εθνογραφικά εργαλεία¹⁹ και νέες πρακτικές, ασχολούμενη με τη θέση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο κοινωνικό παρόν (Castañeda & Matthews 2008). Ο υβριδικός χαρακτήρας της την καθιστά προσαρμόσιμη στα διαφορετικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου και στα ερωτήματα που θέτει η εκάστοτε έρευνα. Αυτό διαφαίνεται από τη χρήση της στα ερευνητικά προγράμματα αρχαιολογικής εθνογραφίας που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι στιγμής στην Ελλάδα. Σε κάθε ένα από αυτά, έχουν αξιοποιηθεί διαφορετικά και με έναν ιδιοσυγκρασιακό τρόπο ενεργητικές μορφές της αρχαιολογικής έρευνας και δράσεις που ως απώτερο σκοπό και κοινό χαρακτηριστικό φέρουν την εμπλοκή του μη ειδικού κοινού, με κάποιο τρόπο, στην αρχαιολογική διαδικασία²⁰.

Με παρόμοιο τρόπο, αλλά μέσα από ένα πιο πραγματιστικό πρίσμα, η παρούσα έρευνα θα διερευνήσει και θα καταγράψει πτυχές της διεπαφής τοπικής κοινωνίας-υλικού

---

¹⁹ Όπως είναι η ημιδομημένη συνέντευξη και η συμμετοχική παρατήρηση (Yow 2005:8, Mason 2002:63,84, Davies 1999:67).

²⁰ Ενδεικτικά αναφέρω την έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του αρχαιολογικού προγράμματος Nemea Valley Archaeological Project και εστίασε στην πρόσληψη της αρχαιολογικής θέσης από τους κατοίκους της περιοχής (Stroulia & Sutton 2009, Sutton 1995). Στην ίδια περιοχή πραγματοποιήθηκε ακόμα μία έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας, στο πλαίσιο του αρχαιολογικού έργου στο Σπήλαιο Φράγγθι, η οποία διερεύνησε τη σχέση των κατοίκων του χωριού Κοιλάδα τόσο με την αρχαιολογική θέση όσο και με τη θάλασσα (Kamizis et al. 2010, Stroulia 2002). Αντίστοιχα, κάποιες πιο πρόσφατες έρευνες αρχαιολογικής εθνογραφίας, όπως είναι η εν εξελίξει έρευνα που εντάσσεται στο πρόγραμμα της Κουτρούλου Μαγούλας, στη Φθιώτιδα (Hamilakis & Kyparissi-Apostolika 2017) και το θερινό σχολείο "Engaging local communities in heritage management through Archaeological Ethnography" στις Γωνιές, Κρήτης (Heritage 2017), διερευνούν την εμπλοκή των ντόπιων με τα υλικά αρχαιολογικά κατάλοιπα, εστιάζοντας παράλληλα στην άυλη κληρονομιά, αλλά και ενσωματώνοντας καλλιτεχνικά εργαστήρια και δρώμενα.

πολιτισμού, σκοπεύοντας να χαρτογραφήσει τους πολλαπλούς ρόλους που μπορεί να επιτελέσει η αρχαιολογική κληρονομιά στην καθημερινότητα μιας τοπικής κοινωνίας. Προσδοκώντας να αξιοποιήσει στο έπακρο τη μεθοδολογία της αρχαιολογικής εθνογραφίας και έχοντας μελετήσει σε βάθος την προέλευση και την εξέλιξη του αντικειμένου της, αλλά και τη χρήση της σε αντίστοιχα ερευνητικά προγράμματα (βλ. 4.0), η παρούσα έρευνα έχει την πρόθεση να υπογραμμίσει τη σημασία της εφαρμογής κοινωνικών προσεγγίσεων στην παραδοσιακή αρχαιολογική διαδικασία και να ενταχθεί σε ένα σύνολο ερευνών που δεν θα προάγουν μόνο την επιστημονική γνώση, αλλά και θα επιτελούν κοινωνικό έργο.

1.3 Προσέγγιση

Η μελέτη διαρθρώνεται σε τρία βασικά μέρη, αποτελούμενα από επτά κεφάλαια, τα οποία διαδέχονται το ένα το άλλο οργανικά. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας και η μεθοδολογία, στη συνέχεια ακολουθεί η μελέτη περίπτωσης και τέλος έπονται τα συμπεράσματα τα οποία προκύπτουν από αυτή.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει την εισαγωγή, τα κεφάλαια 2 και 3, τα οποία αφορούν στη Δημόσια Αρχαιολογία και στην Προφορική Ιστορία αντίστοιχα, καθώς και το κεφάλαιο 4, στο οποίο αναλύεται η μεθοδολογία της αρχαιολογικής εθνογραφίας. Ο συνδυασμός των αντικειμένων του κάθε ενός από τα τρία αυτά κεφάλαια, απαρτίζουν το θεωρητικό πλαίσιο πάνω στο οποίο δομείται η ερευνητική εργασία και γι' αυτό κρίνεται σημαντικό να αναλυθεί το κάθε ένα ξεχωριστά, ώστε να καταστεί πλήρως κατανοητή η συμβολή του.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με το αντικείμενο της Δημοσίας Αρχαιολογίας. Αρχικά μελετάται η προέλευση και η εξέλιξή της από την εμφάνισή της μέχρι σήμερα, ενώ αναφορά γίνεται και στο πρόβλημα ορισμού του ακριβούς αντικειμένου της. Παράλληλα εξετάζεται εάν υφίσταται στην ελληνική αρχαιολογική πραγματικότητα και επιχειρείται ο εντοπισμός δράσεων που μπορούν να ενταχθούν στο ευρύτερο πλαίσιο της. Επιπρόσθετα διερευνώνται οι λόγοι ύπαρξης της Δημόσιας Αρχαιολογίας.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά στην Προφορική Ιστορία και τη μνήμη. Το άυλο παρελθόν και οι σπουδές μνήμης συνιστούν πρόσφατα ακαδημαϊκά αντικείμενα, που όμως δεν μπορούν να απουσιάζουν από έρευνες που μελετούν τοπικές κοινωνίες και το πρόσφατο παρελθόν τους. Όπως και στο δεύτερο κεφάλαιο, αρχικά παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη της Προφορικής Ιστορίας σε παγκόσμια κλίμακα και στη συνέχεια ανιχνεύεται η χρήση της σε έρευνες που σχετίζονται με την αρχαιολογία και τους αρχαιολόγους. Καταληκτικά γίνεται αναφορά στη σημασία και στον ρόλο της και επιχειρείται η σύνδεσή της με τη Δημόσια Αρχαιολογία.

Το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην αρχαιολογική εθνογραφία, η οποία είναι το κύριο μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε κατά την έρευνα. Για την ακρίβεια, επιχειρήθηκε η υιοθέτηση ενός είδους οριζόντιας στρωματογραφίας - μία ερμηνευτική εθνογραφία (Shanks 2012:12), η οποία συνδέει το αντικείμενο της αρχαιολογίας με τις προσωπικές εμπειρίες και τις πρακτικές της μνήμης. Δηλαδή έμφαση δόθηκε στο πώς η πρόσληψη του αρχαιολογικού έργου από τη σύγχρονη τοπική κοινότητα και η ανταπόκρισή της σε σχέση με τα ευρήματα του συνδέονται αλλά και φιλτράρονται μέσα από τα παρελθοντικά της βιώματα, από τον τρόπο που επιτελεί την ταυτότητά της, από την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και από τις προσδοκίες της για το μέλλον.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εθνογραφική έρευνα, η οποία έλαβε χώρα στο χωριό Ανατολή, Λασιθίου και στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας, το χρονικό διάστημα 2017-2020. Η έρευνα επικεντρώθηκε στη συλλογή προφορικών μαρτυριών, για την καταγραφή των οποίων αξιοποιήθηκαν τα παρακάτω μεθοδολογικά εργαλεία: συνεντεύξεις/συζητήσεις γύρω από συγκεκριμένο πυρήνα ερωτήσεων, συμμετοχική παρατήρηση, οργάνωση και συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις (Bernard 2011). Παράλληλα μελετήθηκε η αλληλεπίδραση των βασικών ομάδων που δρουν στην περιοχή, δηλαδή του ντόπιου πληθυσμού, των τοπικών αρχών, της αρχαιολογικής ομάδας του Πανεπιστημίου Αθηνών, των ξένων αρχαιολογικών σχολών, της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Η διερεύνηση του κοινού επιλέχθηκε ως εργαλείο εργασίας, για τη σκιαγράφηση της σχέσης τοπικής κοινωνίας-αρχαιολογίας και για τον εντοπισμό των αναγκών της τοπικής κοινωνίας, με στόχο τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς με τρόπο που να τις ικανοποιεί.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ArchaeoLogic, ένα μοντέλο δημόσιας αρχαιολογικής δράσης και πολιτιστικής διαχείρισης, το οποίο προέκυψε από τη σύζευξη της θεωρητικής μελέτης των αντικειμένων που προαναφέρθηκαν και από τα ευρήματα της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σε πρώτο στάδιο το ArchaeoLogic, πήρε τη μορφή ενός τριήμερου βιωματικού φεστιβάλ, που ως στόχο είχε να φέρει την τοπική κοινωνία κοντά στην πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής μέσω ποικίλων διεπιστημονικών δραστηριοτήτων. Πέρα από την οργάνωση και τη διεξαγωγή του, στο κεφάλαιο γίνεται η αποτίμηση των αποτελεσμάτων του και διερευνώνται οι μελλοντικές προοπτικές τέτοιων πρωτοβουλιών.

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο περιλαμβάνει τη σύνθεση των συμπερασμάτων που προέκυψαν από την έρευνα. Επιπρόσθετα επανεξετάζονται οι αρχικοί της στόχοι και παρατίθενται κάποια ερωτήματα που χρίζουν μελλοντικής διερεύνησης. Τέλος, ακολουθούν η βιβλιογραφία και το παράρτημα.

2.0 Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Στο παρόν κεφάλαιο θα διερευνηθεί η έννοια της Δημόσιας Αρχαιολογίας, η οποία αποτελεί και το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η παρούσα έρευνα. Θα γίνει προσπάθεια εξέτασης της προέλευσης και της εξελικτικής πορείας του κλάδου σε διεθνές, αλλά και σε εθνικό επίπεδο, με σκοπό να καταστεί κατανοητή η φύση του, οι δυνατότητές του, αλλά και οι προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει στο σήμερα. Επιπρόσθετα, θα επεξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η Δημόσια Αρχαιολογία ως τρόπος προσέγγισης της έρευνας.

2.1 Η προέλευση της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Η πρώτη αναφορά στον όρο «Δημόσια Αρχαιολογία» γίνεται από τον Charles R. McGimsey. Ωστόσο η σύλληψη του όρου, ο οποίος διατυπώνεται για πρώτη φορά το 1972, δεν αποτελεί προϊόν παρθενογονίας, αλλά προήλθε μετά από μία σειρά εξελίξεων στον κλάδο της αρχαιολογίας, οι οποίες οδήγησαν οργανικά στον σχηματισμό της ιδέας.

2.1.1 18ος - 20ος αιώνας

Η επιστήμη της αρχαιολογίας εμφανίζεται κατά το πέρας του Διαφωτισμού στην Ευρώπη, κυρίως ως ένας αθώος «περισπασμός» των ευκατάστατων μορφωμένων και επικεντρώνεται κυρίως στη συλλογή αντικειμένων και έργων τέχνης (Greene 1995:159). Από τις απαρχές της, τον 18^ο αιώνα, εποχή των πρώτων ανασκαφών και την εδραίωσή της στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (Renfrew & Bahn 2007:13-14), αντιτάσσεται στον μύθο, τη λαϊκή παράδοση και τον αρχαιοσυλλεκτισμό, διαχωρίζοντας τι είναι επιστημονικό και τι όχι στους κόλπους της και αναπτύσσοντας με αυτόν τον τρόπο μία ξεκάθαρη ταυτότητα για τον εαυτό της (Hodder 1999:2). Έτσι, προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα εκκολάπτονται πολλές από τις ιδέες που διέπουν πλέον τη σύγχρονη αρχαιολογία. Κύριος στόχος αυτής της «πολιτισμικής-εξελικτικής» αρχαιολογίας είναι η εξήγηση της πολιτισμικής αλλαγής, μέσω της επιστράτευσης ανθρωπολογικών και αρχαιολογικών μεθόδων.

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως και τη δεκαετία του 1960, ο κλάδος διανύει μία «πολιτισμική-ιστορική» περίοδο, κατά την οποία δίνεται έμφαση στη μορφή της αρχαιολογικής μαρτυρίας στον χώρο και τον χρόνο και στην περιγραφή της εξέλιξης του πολιτισμού σε κάθε περιοχή (Renfrew & Bahn 2007:13-25). Η αρχαιολογική επιστήμη εξελίσσεται σταδιακά, με τη συμβολή επιστημονικών ανακαλύψεων, όπως η μέθοδος χρονολόγησης μέσω ραδιενεργού άνθρακα (1949), αλλά και διανοητών, όπως ο Gordon Childe, ο οποίος στο έργο του *Piecing Together the Past* (1956) διατύπωσε έντονα

ερωτήματα σχετικά με το γιατί συνέβησαν τα πράγματα και με τι τρόπο άλλαξαν το παρελθόν (Renfrew & Bahn 2005:2). Μέχρι τότε η αρχαιολογία θεωρούνταν μία ξεκάθαρα πρακτική διαδικασία και δεν ήταν πριν τη δεκαετία του 1960, που ζητήματα αρχαιολογικής θεωρίας άρχισαν να προκύπτουν και η αρχαιολογία υπέστη «την απώλεια της αθωότητας» (Clarke 1973). Εκείνη περίπου την χρονική περίοδο, η αρχαιολογική θεωρία αρχίζει να γίνεται αντιληπτή ως ένας σαφής υποκλάδος της επιστήμης της αρχαιολογίας (Renfrew & Bahn 2005:Introduction).

2.1.2 Μοντερνισμός & Νέα Αρχαιολογία (1960-1970)

Η δεκαετία του 1960 αποτελεί ένα σημείο καμπής για την επιστήμη της αρχαιολογίας (Renfrew & Bahn 2007:26). Η έλευση του κινήματος του μοντερνισμού σηματοδότησε μία εποχή αλλαγών σε όλους τους κλάδους, που χαρακτηρίστηκε από την απομάκρυνση από τις παραδοσιακές αρχές και την απόρριψη των βεβαιοτήτων της διαφωτιστικής σκέψης. Ο μοντερνισμός, ο οποίος αποτελεί κατ' εξοχήν έκφραση της Νεωτερικότητας, στο επίπεδο του πνευματικού πολιτισμού, εμφανίστηκε στα μέσα ή το τελευταίο τρίτο του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα μέσα ή το τελευταίο τρίτο του 20^{ου} αιώνα και εξέφρασε το πνεύμα της μοντέρνας βιομηχανικής κοινωνίας. Ένα από τα βασικά συστατικά της Νεωτερικότητας είναι η στήριξη της επιστημονικής σκέψης στον ορθό λόγο, την παρατήρηση και το πείραμα. Έτσι δημιουργείται η ιδεολογία του επιστημονισμού, η οποία προάγει τις δυνατότητες της επιστήμης ως προς τον συνετό έλεγχο του κόσμου, με απώτερο σκοπό την υλική, πνευματική και κοινωνική πρόοδο του ανθρώπου. Η έννοια της προόδου έγινε βασική αξία για την εκσυγχρονισμένη κοινωνία και ταυτίστηκε με τον λόγο ύπαρξής της (Childs 2016, Τζώνος 2008-09, Friedman 2005, Elias 1997:28).

Οι νέες αυτές τάσεις δεν άφησαν ανεπηρέαστη την επιστήμη της αρχαιολογίας. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 άρχισε να εκφράζεται μία δυσaréσκεια, όχι τόσο ως προς τον τρόπο διεξαγωγής της ανασκαφής ή τις νέες επιστημονικές τάσεις στην αρχαιολογία, αλλά ως προς τον τρόπο που εξάγονταν συμπεράσματα από αυτά. Η απάντηση σε αυτόν τον προβληματισμό δόθηκε από μία ομάδα νεαρών αρχαιολόγων, με πρωτοστάτη τον Lewis Binford, οι οποίοι πρότειναν μία άλλη προσέγγιση στην αρχαιολογική ερμηνεία, η οποία έγινε γνωστή ως «Νέα Αρχαιολογία» (Renfrew & Bahn 2007:26). Η Νέα Αρχαιολογία (ή αλλιώς Διαδικαστική) του 1960 και των αρχών του 1970 αντιτάχθηκε στους περιορισμούς που έθετε η παραδοσιακή αρχαιολογία, προσπαθώντας να ενσωματώσει την φιλοσοφία των φυσικών επιστημών, δίνοντας έμφαση στους γενικούς νόμους, στην επαλήθευση υποθέσεων και στον διαχωρισμό θεωρίας και δεδομένων (Hodder 1995:10). Ο κύριος άξονας αυτής της προσέγγισης ήταν ο ισχυρισμός ότι ο κύριος στόχος της

επιστήμης της αρχαιολογίας θα πρέπει να είναι η κατανόηση των αιτιών της πολιτισμικής αλλαγής σε ποικίλα περιβάλλοντα.

Η εξέλιξη της Νέας Αρχαιολογίας ήταν δυναμική και η προσέγγισή της υπέστη πολλές μεταβολές τις τελευταίες πέντε δεκαετίες. Παράλληλα δέχτηκε και κριτική, διότι αμφισβητήθηκε η επιστημονικότητα των όσων υποστηρίζει. Παρά ταύτα είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι εξαιτίας της η αρχαιολογία δεν θα είναι ποτέ η ίδια, καθώς έπαιξε σημαντικό ρόλο στο να γίνει αντιληπτή η σημασία της αρχαιολογικής ερμηνείας του παρελθόντος (Renfrew & Bahn 2007:28) και παρότι θεωρήθηκε από πολλούς ως μία εφήμερη τάση, επηρεάζει μέχρι και σήμερα την αρχαιολογική σκέψη και πρακτική. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Διαδικαστική Αρχαιολογία προετοίμασε το έδαφος για τη συγκρότηση της Δημόσιας Αρχαιολογίας, διότι αναφέρθηκε για πρώτη φορά στον ρόλο της αρχαιολογίας, ως ενός κλάδου που σχετίζεται άμεσα με την καλύτερη κατανόηση των διαδικασιών αλλαγής στον σύγχρονο κόσμο (Renfrew & Bahn 2005:157,163).

2.1.3 Μεταμοντερνισμός & Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία (1980-1990)

Παράλληλα με την κατάφαση της νεωτερικότητας και της μοντέρνας κοινωνίας, στις αλλαγές που έφερε ο Μοντερνισμός, υπήρξαν από την αρχή και οι κριτικές τάσεις, οι οποίες επισήμαναν τις σκοτεινές πλευρές της νεωτερικότητας και προειδοποίησαν για τα όριά της. Μετά τα μέσα του 20^{ού} αιώνα, οι ανωμαλίες και οι αντιφάσεις της νεωτερικής κοινωνίας άρχισαν να έρχονται όλο και πιο πολύ στο προσκήνιο. Αυτή η συνειδητοποίηση εκφράστηκε με διάφορους τρόπους σε όλο το φάσμα της πνευματικής και καλλιτεχνικής παραγωγής. Καθώς δεν υπήρχε πολιτισμικό και κοινωνικό μοντέλο εναλλακτικό του νεωτερικού, αλλά μόνο αμηχανία για το τι θα ακολουθήσει, η δυτική κοινωνία επικεντρώθηκε στην κριτική ή στην αντίθεση προς τον Μοντερνισμό (Sim 2011, Harvey 2009, Τζώνος 2008-09, Butler 2002). Η τάση αυτή ονομάστηκε Μεταμοντερνισμός. Σύμφωνα με τον Lyotard (1984), χαρακτηρίστηκε από την άρνηση των μεγάλων αφηγήσεων ή μετα-αφηγήσεων, που βρίσκονταν σε χρήση από την εποχή του Διαφωτισμού και δικαίωναν τη δυτική αντίληψη της ανθρώπινης προόδου (Munslow 2000:188).

Η μεταμοντέρνα προσέγγιση στο αρχαιολογικό πεδίο σε συνδυασμό με την εισαγωγή σε μία ευρύτερη κοινωνική θεωρία κατά τη δεκαετία του 1980 (Hodder 1995:74), είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή της μεταδιαδικαστικής ερμηνείας, η οποία αποτέλεσε τον πυρήνα της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας (Shanks 2001:293-296). Η Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία, η οποία ξεκίνησε ως κριτική της Νέας Αρχαιολογίας, υποστήριξε την κατάρρευση των υποθετικά δεδομένων, καθιερωμένων διχοτομιών,

εγκαινιάζοντας τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ της νόρμας (*norm*) και του ατόμου, της διαδικασίας και της δομής, του υλικού και του ιδεολογικού, του αντικειμένου και του υποκειμένου. Περισσότερο πρόκειται για παραγωγή ερωτημάτων παρά απαντήσεων (Σαμπανίκου & Παυλογεωργάτος 2007, Renfrew & Bahn 2005:155, Hodder & Hutson 2003:181). Ένα ακόμα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας, είναι ο πλουραλισμός της. Οι μεταδιαδικαστικοί αρχαιολόγοι δεν προσκολλώνται σε ένα κυρίαρχο παράδειγμα, αλλά προάγουν την ποικιλομορφία και την πολυφωνία, σε μία προσπάθεια συμπερίληψης όλων των νέων εξελίξεων στην αρχαιολογία κάτω από την ίδια ομπρέλα (Hodder 1995:76). Μία απ' τις σημαντικότερες καινοτομίες της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας έγκειται στην έμφαση που έδωσε στον ενεργό ρόλο του υλικού πολιτισμού, ο οποίος μέσω της ανθρώπινης διαμεσολάβησης γίνεται φορέας κοινωνικών αλλαγών και μεταλλάσσει τον τρόπο αντίληψης του κόσμου (Renfrew & Bahn 2005:156, Miller & Tilley 1984).

Κατά τη δεκαετία του 1990 γίνεται μία στροφή από την κριτική στην αναδόμηση των μεθόδων και της θεωρίας της αρχαιολογίας, η οποία περιγράφεται ως ερμηνευτική προσέγγιση της αρχαιολογίας (Hodder 1987) και εστιάζει στην ποικιλομορφία των ερμηνειών και στην ενσωμάτωση (*embodiment*) (Hodder & Hutson 2003:106,156). Έτσι στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, ο όρος Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία χρησιμοποιείται με δύο διαφορετικούς τρόπους και είτε εξομοιώνεται με την ερμηνευτική προσέγγιση της αρχαιολογίας είτε αναφέρεται σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής κριτικής που ασκήθηκε στο διαδικαστικό πολιτισμικό πρότυπο, συμπεριλαμβανομένων της φεμινιστικής και της ιθαγενούς αρχαιολογίας.

Παρόλο που πολλές από τις πτυχές της αρχαιολογίας των αρχών του 21^{ου} αιώνα μπορεί να θεωρηθούν αντιφατικές, λόγω της ταχείας εναλλαγής διαφορετικών θεωρητικών πλαισίων (Greene 1995:160), είναι πολύ θετικό το γεγονός ότι πλέον τονίζεται η αξία του παρελθόντος και της πολιτισμικής κληρονομιάς και ο σημαντικός ρόλος που καλείται να παίξει η αρχαιολογία στον σύγχρονο κόσμο (Renfrew & Bahn 2005:155-158; 2007:28-34). Ιδιαίτερως, η έμφαση που δίνεται παγκοσμίως στην έννοια της Κληρονομιάς (*Heritage*) και η εδραίωση της αντίστοιχης βιομηχανίας, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της Δημόσιας Αρχαιολογίας, αποτελώντας για εκείνη ένα ευρύ και υποστηρικτικό πλαίσιο, στα όρια του οποίου μπορεί να αναπτυχθεί (Ascherson 2000· βλ. επίσης Nassaney 2021, Fagan & Durrani 2020).

2.1.4 Σήμερα

Σήμερα φαίνεται να υπάρχει ευρεία αποδοχή ενός φάσματος κοινωνικών θεωριών στην αρχαιολογία, ενώ οι ραγδαίες εξελίξεις σε άλλους επιστημονικούς τομείς ανέδειξαν τον κοινωνικοπολιτικό της ρόλο (Van den Dries et al. 2015, Harrison 2011, Perring & Van der Linde 2009, Castañeda & Matthews 2008:8, Tully 2007, Hamilakis 2007c, Renfrew & Bahn 2005:158).

Η πρώιμη Νέα Αρχαιολογία, υπογραμμίζοντας ότι η χρήση του παρελθόντος θα μπορούσε να συμβάλει στον προγραμματισμό του παρόντος και στην πρόβλεψη του μέλλοντος, επέδειξε μία πρωτόγνωρη κοινωνική ευαισθησία. Ακολούθως, η Μεταδιαδικαστική και η Ερμηνευτική Αρχαιολογία έδωσαν μεγαλύτερη σημασία στις ατομικές εμπειρίες, παρά στις αφηρημένες διαδικασίες (Greene 1995:258-264), συντελώντας με τη σειρά τους στο άνοιγμα της αρχαιολογίας σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα (Cataroti 2013, Lynott 1997). Παράλληλα, η ανάπτυξη των κλάδων της Μουσειολογίας, της Συντήρησης Αρχαιοτήτων, της Πολιτιστικής Διαχείρισης, η θέσπιση διεθνούς νομοθεσίας και συμφωνιών (π.χ. Σύμβαση της Βαλέτας, Council of Europe 1992), όπως και η δράση οργανισμών (π.χ. UNESCO), πέρα απ' τον ενεργό ρόλο τους στην προαγωγή και στη διατήρηση των καταλοίπων του παρελθόντος, υπερτόνισαν την υποχρέωση και την επαγγελματική ευθύνη των αρχαιολόγων να μοιράζονται την αρχαιολογική γνώση τόσο με τους συναδέλφους τους όσο και με το ευρύ κοινό. Όλα αυτά συνέβαλαν στο να εξεταστεί, για πρώτη φορά, ο ρόλος του κοινού και η σχέση του με την αρχαιολογία, οδηγώντας στη διαμόρφωση του κλάδου της Δημόσιας Αρχαιολογίας (Μούλιου 2017, Σαμπανίκου & Παυλογεωργάτος 2007, Matsuda 2004, Merriman 2004:2, Schadla-Hall 1999:147, Greene 1995:269).

Επί του παρόντος, η προσπάθεια εξάπλωσης της Δημόσιας Αρχαιολογίας εκτός του αγγλόφωνου κόσμου (Skeates, Carman & McDavid 2012:2, Matsuda & Okamura 2011) και η ενσωμάτωσή της στις τοπικές αρχαιολογίες άλλων περιοχών, η οποία έχει ως σημείο εκκίνησης τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, φαίνεται να βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη. Εντούτοις, σε παγκόσμιο επίπεδο όλο και περισσότερα αρχαιολογικά προγράμματα υιοθετούν τις πρακτικές της, τόσο για την προαγωγή της επικοινωνίας με τις τοπικές κοινότητες (Mayfield & Simmons 2018, Matsuda & Okamura 2011:7,168) όσο και για εκπαιδευτικούς σκοπούς, αλλά και για σκοπούς οικονομικής ανάπτυξης (Gould & Burtenshaw 2014, Little 2002a:1). Αυτή η συνειδητοποίηση των πολλαπλών οφελών της, την ανέδειξε τα τελευταία χρόνια και σε ένα ελκυστικό αντικείμενο πανεπιστημιακών σπουδών, γεγονός

που αντικατοπτρίζεται στην εδραίωση πληθώρας μεταπτυχιακών προγραμμάτων στο αντικείμενό της.

Επιπρόσθετα, η ραγδαία εξάπλωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των ψηφιακών τεχνολογιών συνέβαλλε στην ανάδυση περαιτέρω πτυχών της Δημόσιας Αρχαιολογίας. Η παρουσία θεμάτων που σχετίζονται τόσο με το μακρινό παρελθόν όσο και με το έργο των αρχαιολόγων στους κόλπους των πολιτιστικών βιομηχανιών και του διαδικτύου κατέστησε την αρχαιολογία προσβάσιμη σε ένα ευρύτερο κοινό. Σήμερα, η αρχαιολογία δεν συναντάται μόνο στον χώρο του μουσείου και στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, αλλά συνιστά το θέμα τηλεοπτικών σειρών, δημοφιλούς ταινιών, ντοκιμαντέρ, βιντεοπαιχνιδιών, εκπομπών στο YouTube, podcasts και σελίδων στο Facebook και στο Instagram (βλ. υποσημείωση 6, 8). Ως εκ τούτου, η δυνατότητα παραγωγής και διάχυσης πολλαπλών αναπαραστάσεων του παρελθόντος που προσέφεραν τα νέα μέσα επέτρεψε τη σύσταση πρωτότυπων τρόπων εξερεύνησης και βίωσής του στο τώρα, ανοίγοντας με αυτόν τον τρόπο νέες προκλήσεις και προοπτικές για τη Δημόσια Αρχαιολογία.

2.2 Πώς ορίζεται η Δημόσια Αρχαιολογία

Ο όρος Δημόσια Αρχαιολογία (*Public Archaeology*), ο οποίος ταυτίζεται με την Αρχαιολογία για την Κοινότητα (*Community Archaeology*) στη Μ.Βρετανία και με τη Διαχείριση Πολιτιστικών Πόρων (*Cultural Resource Management*) στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Jameson 2004:21), εμφανίζεται στο αρχαιολογικό προσκήνιο και τη βιβλιογραφία περίπου πριν από πέντε δεκαετίες. Παρότι έχουν περάσει πολλά χρόνια από τότε και πλέον η Δημόσια Αρχαιολογία έχει αποτελέσει αντικείμενο μονογραφιών, πανεπιστημιακών σεμιναρίων, ακαδημαϊκής έρευνας, χωρίς να παραβλεφθεί και η κυκλοφορία ομώνυμου επιστημονικού περιοδικού, δεν έχει καθιερωθεί ένας μοναδικός και σαφής ορισμός της, ενώ υπάρχει μία σχετική αβεβαιότητα σε σχέση με τον καθορισμό του ακριβούς αντικειμένου της (Moshenska 2009a). Το γεγονός αυτό είναι απόλυτα κατανοητό, δεδομένου ότι από τη φύση του ο κλάδος περιλαμβάνει πολλά και διαφορετικά πεδία δράσης και ακολούθως το αντικείμενό του βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη.

Εκτός αυτού, η αποσαφήνιση του πρώτου συνθετικού της, δημόσια (*public*), αποτελεί ακόμα μία πρόκληση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση για το εάν η δημόσια αρχαιολογία είναι «η αρχαιολογία με το κοινό», «η αρχαιολογία για το κοινό», «η αρχαιολογία του κοινού» ή «η αρχαιολογία βασισμένη σε πηγές χρηματοδότησης του δημοσίου» (Μούλιου 2017· βλ. επίσης Skeates, McDavid & Carman 2012:4). Μία απόπειρα διασαφήνισης του όρου «κοινό» έγινε απ' τον McManamon (1991), ο οποίος πρότεινε πέντε κύριες ομάδες στις οποίες μπορεί να διακριθεί: το ευρύ κοινό, τους σπουδαστές και τους διδάσκοντες, τους νομοθέτες, τους επαγγελματίες και τους γηγενείς πληθυσμούς. Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, ο Matsuda (2004) επισήμανε δύο τρόπους με τους οποίους οι αρχαιολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο, αφενός για να αναφερθούν στα άτομα που δεν έχουν εκπαιδευτεί ως επαγγελματίες αρχαιολόγοι και αφετέρου για τις ομάδες ατόμων, των οποίων τα δικαιώματα στην επιστημονική γνώση και την πολιτιστική κληρονομιά διαφυλάσσονται από το Κράτος. Και στις δύο χρήσεις του όρου διαφαίνεται η τάση των αρχαιολόγων να διαχωρίζουν τον εαυτό τους από το κοινό (Pyburn 2011), αλλά και η διπολική συσχέτιση της Δημόσιας Αρχαιολογίας τόσο με τους πολίτες, ως διαμορφωτών της κοινής γνώμης, όσο και με την κρατική εξουσία (Merriman 2004).

Όπως καθίσταται σαφές απ' τα παραπάνω, ο όρος Δημόσια Αρχαιολογία επιδέχεται πληθώρα ερμηνειών. Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η πολυσημία του όρου, αλλά και η δυσκολία σύνοψης του αντικειμένου της σε έναν μόνο ορισμό, θα παρατεθεί στη συνέχεια

ένα χρονολόγιο με κάποιους από τους κύριους ορισμούς που έχουν προταθεί για τη Δημόσια Αρχαιολογία από την εμφάνισή της έως σήμερα.

2.2.1 Charles McGimsey (1972)

Ο όρος αναφέρεται για πρώτη φορά απ' τον McGimsey το 1972, στο θεμελιώδες βιβλίο του «*Δημόσια Αρχαιολογία*», στο οποίο εκφράζει την ανησυχία του για το παρόν και το μέλλον της πολιτισμικής κληρονομιάς στις Η.Π.Α. Στο συγκεκριμένο βιβλίο διατυπώνει ότι «*δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως ιδιωτική αρχαιολογία*» και «*κανείς δεν πρέπει να δρα με τρόπο που να εμποδίζει ή να καταστρέφει αδικαιολόγητα το δημόσιο δικαίωμα στη γνώση*» (McGimsey 1972:5).

Τη δεδομένη στιγμή που επινοείται ο όρος, χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις προσπάθειες διάσωσης των αρχαιολογικών καταλοίπων που απειλούνταν από αναπτυξιακά έργα, με την υποστήριξη του κοινού και προς όφελός του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο όρος επιφορτίζεται με έναν αμιγώς πρακτικό χαρακτήρα, ο οποίος αντιτάσσεται στην τότε ακαδημαϊκή αρχαιολογία, την οποία απασχολούσαν σχεδόν αποκλειστικά ευρύτερα ερευνητικά ερωτήματα και ομαλοποιεί τη συμπερίληψη των πολιτών στη διαχείριση του αρχαιολογικού έργου. Σταδιακά, η εδραίωση του τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης και η εγκαθίδρυση των αντίστοιχων επαγγελματιών περιόρισε την άμεση εμπλοκή του κοινού και την αντικατέστησε με την εκπροσώπησή του από τους επαγγελματίες του τομέα (Merriman 2004:3· βλ. επίσης Μούλιου 2017, Matsuda & Okamura 2011:2).

2.2.2 Tim Schadla-Hall (1999)

Περίπου μία εικοσιπενταετία αργότερα, ο Βρετανός Tim Schadla-Hall στο άρθρο του με τίτλο «*Δημόσια Αρχαιολογία*» στο *Editorial* του *European Journal of Archaeology* δίνει μία ευρύτερη οριοθέτηση στον κλάδο, ως «*οποιαδήποτε περιοχή της αρχαιολογικής δραστηριότητας, η οποία διαδρά ή έχει τη δυνατότητα να διαδράσει με το κοινό - η πλειοψηφία του οποίου, για διάφορους λόγους, γνωρίζει λίγα για την αρχαιολογία ως ακαδημαϊκό κλάδο*» (Schadla-Hall 1999:147).

Ο ορισμός του θεωρήθηκε αρκετά γενικευτικός και έως έναν βαθμό ανεπαρκής, δεδομένης της λειτουργίας της αρχαιολογίας ως πράξης που λαμβάνει χώρα στον δημόσιο χώρο και δέχτηκε κριτική για αυτόν τον λόγο (Μούλιου 2017). Ωστόσο, ο Schadla-Hall αντιτάχθηκε στις μομφές και υποστήριξε ότι οι αρχαιολόγοι θα πρέπει να αναζητήσουν έναν ευρύτερο ορισμό, αντί να υιοθετήσουν έναν εξειδικευμένο, και κυρίως θα πρέπει να εμπλέκουν το σύνολο των πολιτών στην αρχαιολογική πράξη, επιλέγοντας

θεματικές που να το αφορούν. Με μεγαλύτερη ένταση απ' ότι ο McGimsey, ο οποίος είχε υπονοήσει ότι η ακαδημαϊκή αρχαιολογία δεν ενδιαφέρεται για τις ανάγκες των πολιτών, ο Schadla-Hall κατέκρινε τους αρχαιολόγους για αδιαφορία ή και περιφρόνηση της κοινής γνώμης και για αδυναμία συνειδητοποίησης του κοινωνικού ρόλου της αρχαιολογίας (Schadla-Hall 1999:155).

2.2.3 Neal Ascherson (2000)

Έναν χρόνο αργότερα, το 2000, εκδίδεται το περιοδικό *Public Archaeology*, το οποίο αν και αποτελεί την πρώτη έκδοση σχετικά με το αντικείμενο, από ιστορικής πλευράς καθυστέρησε, καθώς οι διάφορες ανησυχίες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη του κλάδου, είχαν ενταθεί προ δεκαπενταετίας (Ascherson 2000). Στο *Editorial* του περιοδικού, ο Neal Ascherson δίνει τη δική του διπλή ερμηνεία για τη Δημόσια Αρχαιολογία. Διευκρινίζει ότι «είναι όλα τα νέα εδάφη που βρίσκονται στην περιφέρεια της έρευνας που εστιάζει στη μελέτη των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού. Μερικά από αυτά τα εδάφη είναι στην πραγματικότητα γνωστά από παλιά ... Όλα αυτά αφορούν στα προβλήματα που προκύπτουν όταν η αρχαιολογία στρέφεται στην πραγματικότητα των οικονομικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Με λίγα λόγια αφορούν σε ζητήματα ηθικής.». Συμπληρώνει ότι «η Δημόσια Αρχαιολογία έχει να κάνει με ο,τι αφορά στο λαθρεμπόριο αρχαιοτήτων, στη σχέση μεταξύ αρχαιολογίας και εθνικισμού, στην ιδιωτικοποίηση του κλάδου, στα δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών, στην πολιτισμική τους κληρονομιά, στην αναπαράσταση της αρχαιολογίας στα νέα μέσα, στις εθνικές νομοθεσίες περί αρχαιοτήτων, σε ζητήματα αυθεντικότητας, στον ρόλο του αρχαιολόγου ως δημόσιου λειτουργού ή ως καταλύτη του τοπικού ακτιβισμού απέναντι στο κράτος.» (Ascherson 2000:3).

Ο ορισμός του Ascherson, όπως και οι αντίστοιχοι των McGimsey και Schadla-Hall, δεν ερμηνεύει λεπτομερώς τη Δημόσια Αρχαιολογία, αλλά την αντιμετωπίζει ως μία εκτενή κοινωνικο-πολιτισμική μελέτη, της οποίας ο θεμέλιος λίθος είναι η εστίαση στη σχέση μεταξύ της αρχαιολογίας και του κοινού (Matsuda 2004). Επιπρόσθετα, τόσο στο *Editorial* αυτής της πρώτης έκδοσης του *Public Archaeology*, όσο και στο *Editorial: Public Archaeology* του *European Journal of Archaeology* που είχε προηγηθεί, τα θέματα που εξετάζονται καλύπτουν μεγάλο εύρος, περιλαμβάνοντας ζητήματα που αφορούν στην αρχαιολογία ως μία «επίσημη» επιχείρηση που υποθάλπεται από το κράτος και στις σχέσεις των αρχαιολόγων με τα άτομα που δεν έχουν εκπαιδευτεί ως αρχαιολόγοι (Carman 2002:97).

2.2.4 Nick Merriman (2004)

Μόλις τέσσερα έτη αργότερα, το 2004, ο Nick Merriman στο βιβλίο του με τον ομώνυμο τίτλο, τονίζει τη σημασία της Δημόσιας Αρχαιολογίας, «διότι μελετάει τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα της ένταξης της αρχαιολογίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο δημόσιας κουλτούρας, όπου οι αντιθέσεις και οι αντιπαραθέσεις είναι αναπόφευκτες. Καθώς σχετίζεται με θέματα ηθικής και ταυτότητας, η Δημόσια Αρχαιολογία εμπλέκεται σε διαβουλεύσεις και διαμάχες για την παραγωγή νοήματος» (Merriman 2004:5· βλ. επίσης Μούλιου 2017). Ο Merriman εξηγεί ότι «αυτός ο ευρύς ορισμός της δημόσιας αρχαιολογίας προσφέρει τον χώρο για να τεθούν υπό συζήτηση όχι μόνο τα προϊόντα του αρχαιολογικού έργου, αλλά και οι διαδικασίες μέσω των οποίων παράγεται νόημα από την έκθεσή τους στη δημόσια σφαίρα» (Merriman 2004:5).

Στη συνέχεια, προτείνει δύο μοντέλα Δημόσιας Αρχαιολογίας, το «ελλειματικό μοντέλο» (*deficit model*) και το «μοντέλο πολλαπλών προοπτικών» (*multiple perspectives model*). Το πρώτο μοντέλο αντιλαμβάνεται τους επαγγελματίες αρχαιολόγους ως φορείς της ορθής γνώσης, οι οποίοι χρειάζεται να εκπαιδεύσουν το κοινό, προκειμένου να αποκτήσει αρχαιολογική παιδεία (Merriman 2004:5-6). Το δεύτερο μοντέλο αποτελεί εναλλακτική του πρώτου και είναι ιδιαίτερα σημαντικό, λόγω του ότι αναγνωρίζει τη σημασία της διαμεσολάβησης (*agency*) στην επαφή του κοινού με την αρχαιολογική κληρονομιά και την υποχρέωση για ικανοποίηση των εκπαιδευτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών του (Merriman 2004:6-8). Εκτός αυτών, το μοντέλο πολλαπλών προοπτικών επισημαίνει τη διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία των διαδράσεων μεταξύ του κοινού και του υλικού πολιτισμού, η οποία ενδέχεται να ξεφεύγει από τους στόχους της επίσημης αρχαιολογικής εκπαιδευτικής δράσης και υπογραμμίζει ότι αυτό δεν θα πρέπει να προσλαμβάνεται από τους αρχαιολόγους ως εμπόδιο ή πρόβλημα προς επίλυση (Merriman 2004:7· βλ. επίσης Μούλιου 2017).

2.2.5 Cornelius Holtorf (2007)

Ο Holtorf εισάγει, το 2007, στη συζήτηση περί Δημόσιας Αρχαιολογίας τρία διαφορετικά μοντέλα άσκησης της, το «εκπαιδευτικό μοντέλο» (*education model*), το «μοντέλο δημόσιων σχέσεων» (*public relations model*) και το «δημοκρατικό μοντέλο» (*democratic model*). Το πρώτο στηρίζεται στην άποψη ότι το κοινό πρέπει να εκπαιδευτεί από τους επαγγελματίες αρχαιολόγους, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντιληφθεί τόσο το παρελθόν όσο και το επάγγελμα του αρχαιολόγου, με τους ίδιους όρους που το αντιλαμβάνονται και οι ίδιοι (Holtorf 2007:109). Το «μοντέλο δημόσιων σχέσεων» υποστηρίζει την αύξηση της

κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής υποστήριξης του αρχαιολογικού επαγγελματικού τομέα μέσω της βελτίωσης της δημόσιας εικόνας των αρχαιολόγων (Holtorf 2007:119). Τέλος, το «δημοκρατικό μοντέλο» προτείνει ότι ο καθένας, ανεξάρτητα από την εκπαίδευση ή το επάγγελμα του, μπορεί να αναπτύξει προσωπικό ενθουσιασμό και εγγενές ενδιαφέρον για την αρχαιολογία (Holtorf 2007:119). Το τελευταίο μοντέλο, σε αντίθεση με τα δύο πρώτα, δεν αντιμετωπίζει το κοινό ως παθητικό δέκτη των μηνυμάτων των επαγγελματιών αρχαιολόγων, αλλά ως ενεργητικό διαμορφωτή της εμπειρίας του.

2.2.6 Gabriel Moshenska (2009)

Ο Moshenska παραθέτει το δικό του ορισμό για τη Δημόσια Αρχαιολογία, περιγράφοντας την «ως μία πρακτική της αρχαιολογικής επιστημονικής πειθαρχίας που ασχολείται με τη μελέτη και την κριτική των διαδικασιών παραγωγής και κατανάλωσης 'αρχαιολογικών προϊόντων' ... τα οποία μπορούν να κατανεμηθούν σε πέντε κατηγορίες: το αρχαιολογικό υλικό, τις αρχαιολογικές γνώσεις και δεξιότητες, την αρχαιολογική εργασία, τις αρχαιολογικές εμπειρίες και τις αρχαιολογικές εικόνες» (Moshenska 2009a).

Ο συγκεκριμένος ορισμός και η κατάτμηση της αρχαιολογικής επιστήμης σε «αγοραία» (*marketable*) προϊόντα εξέγειρε αντιδράσεις (Gestrich 2011, Grima 2010), καθώς θεωρήθηκε ότι μετουσιώνει τις ποικίλες σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες ενδιαφερόμενων σε μία οικονομική σχέση προσφοράς και ζήτησης, η οποία έχει ηθικές και οικονομικές επιπτώσεις (Gestrich 2011).

2.2.7 Akira Matsuda & Katsuyuki Okamura (2011)

Οι Matsuda και Okamura παρατηρούν, μετά από τη συγκέντρωση μίας σειράς άρθρων γύρω από τη Δημόσια Αρχαιολογία στο βιβλίο τους με τίτλο «*Νέες Προοπτικές στην Παγκόσμια Δημόσια Αρχαιολογία*», ότι κάθε συγγραφέας προσφέρει μία διαφορετική οπτική πάνω στο ζήτημα του ορισμού του αντικείμενου (Matsuda & Okamura 2011:1). Οι ίδιοι ορίζουν τη Δημόσια Αρχαιολογία «ως το αντικείμενο που εξετάζει τη σχέση μεταξύ της αρχαιολογίας και του κοινού και στη συνέχεια επιδιώκει να τη βελτιώσει» και διευκρινίζουν ότι εκείνοι προσλαμβάνουν τη Δημόσια Αρχαιολογία «ως ένα δυναμικό εγχείρημα, το οποίο αποτελείται από έναν συνεχώς εξελισσόμενο κύκλο δύο σταδίων, που περιλαμβάνουν τόσο την έρευνα όσο και τη δράση» (Matsuda & Okamura 2011:1,4).

Επηρεασμένοι από τα μοντέλα των Merriman και Holtorf, προτείνουν τέσσερις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις της Δημόσιας Αρχαιολογίας, οι οποίες είναι η «εκπαιδευτική» (*educational*), η «δημοσίων σχέσεων» (*public relations*), η «κριτική» (*critical*) και η «πολυφωνική» (*multi-vocal*). Η «κριτική» προσέγγιση, που αποτελεί μία νέα εισαγωγή,

στοχεύει στην αποκάλυψη και την αμφισβήτηση του κοινωνικοπολιτικού μηχανισμού που υποστηρίζει συγκεκριμένες αρχαιολογικές πρακτικές και ερμηνείες, οι οποίες βοηθούν στην αναπαραγωγή της κυριαρχίας των κοινωνικά προνομιούχων έναντι των κοινωνικά αδύναμων. Από την άλλη πλευρά, η «πολυφωνική προσέγγιση» στοχεύει στη διερεύνηση των ποικίλων τρόπων μέσω των οποίων ερμηνεύεται ο υλικός πολιτισμός του παρελθόντος (Matsuda & Okamura 2011:6).

Η συμβολή των Matsuda και Okamura στη γενεαλογία της Δημόσιας Αρχαιολογίας είναι βαρύνουσα σημασίας, διότι την προσεγγίζουν από μία παγκόσμια προοπτική. Για αυτόν τον λόγο, τάσσονται υπέρ ενός ευρέος και συμπεριληπτικού ορισμού, καθώς οι έννοιες «δημόσιος» και «αρχαιολογία» έχουν διαφορετικές σημασίες σε κάθε χώρα και πολιτισμικό πλαίσιο (Matsuda & Okamura 2011:7).

2.2.8 Reuben Grima (2016)

Με τη σειρά του ο Reuben Grima, τάσσεται υπέρ ενός γενικόλογου ορισμού στο άρθρο του με τίτλο *“But Isn’t All Archaeology ‘Public’ Archaeology?”*. Στο ίδιο άρθρο, εξετάζει εκ νέου τα μοντέλα του Merriman, θέτει τους προβληματισμούς του για την αναγωγή της Δημόσιας Αρχαιολογίας σε αυτόνομη επιστημονική εξειδίκευση και υπογραμμίζει τον εγγενή κοινωνικό ρόλο της αρχαιολογίας, ο οποίος δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως ξεχωριστή ιδιότητα και να φιλτράρεται από θεσμικές και ιδεολογικές μεμβράνες (Grima 2016· βλ. επίσης Μούλιου 2017). Καταλήγει στο ότι *«η άσκηση της Δημόσιας Αρχαιολογίας μόνο από μία εξειδικευμένη ομάδα αρχαιολόγων ενέχει κινδύνους, διότι απαλλάσσει τα υπόλοιπα μέλη της αρχαιολογικής κοινότητας από τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις τους προς τους πολίτες»* (Grima 2016:5).

Η τοποθέτηση του Grima αγγίζει το ζήτημα της απόλυτης εξειδίκευσης των επιστημονικών ιδιοτήτων, που προέκυψε λόγω της συνεχούς εξέλιξης των επιστημών και της τεχνολογίας και θέτει ένα σύγχρονο προβληματισμό για το εάν το πρότυπο αυτό λειτουργεί εις βάρος των ανθρωπιστικών επιστημών. Ωστόσο, ξεκαθαρίζει ότι η κώφευση του αντίκτυπου της αρχαιολογικής δεοντολογίας και των σχέσεων εξουσίας και συν-δημιουργίας, υποβιβάζει τη Δημόσια Αρχαιολογία σε ένα παράδειγμα που ακολουθεί το ελλειμματικό μοντέλο (Grima 2010; 2004· βλ. επίσης Richardson & Almansa-Sánchez 2015). Σύμφωνα με εκείνον, *«το μοντέλο στο οποίο θα βασιστεί ο ορισμός της Δημόσιας Αρχαιολογίας θα πρέπει να εφαρμόζεται πέρα από τα όρια των σημερινών δυτικών παραδειγμάτων της αρχαιολογικής πρακτικής και να τα αμφισβητεί»* (Grima 2010).

2.2.9 Jaime Alamansa Sánchez (2018)

Μία από τις πιο πρόσφατες καταχωρήσεις στην προσπάθεια ορισμού της Δημόσιας Αρχαιολογίας είναι αυτή του Jaime Alamansa Sánchez, ο οποίος κάνει την παραδοχή ότι «αν και η βιβλιογραφία πάνω σε αυτό το θέμα αυξάνεται χρόνο με το χρόνο, υπάρχουν ακόμα πολλά ζητήματα τα οποία έχουν μείνει ανεξερεύνητα και πολλά κοινά τα οποία δεν έχουν προσεγγιστεί» (Alamansa Sánchez 2017). Στο άρθρο του 2018, με τίτλο “*New Paths for the Future of Public Archaeology?*” υποστηρίζει ότι αντιλαμβάνεται τη Δημόσια Αρχαιολογία «ως κριτική θεωρία της αρχαιολογίας» και εξηγεί ότι «επομένως ο ρόλος του ‘δημόσιου’ αρχαιολόγου θα πρέπει να συνίσταται στην κριτική εξέταση της αρχαιολογικής πρακτικής και στην κατανόηση της εντός του πολιτισμικού της πλαισίου».

Ο Alamansa Sánchez τονίζει την ανάγκη της αναγωγής της Δημόσιας Αρχαιολογίας σε καθημερινή πρακτική και την ικανότητά της να παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο και τα εργαλεία για την ευρύτερη ανάπτυξη της αρχαιολογίας και της διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς, με απώτερο στόχο την κοινωνική ανάπτυξη. Επίσης τονίζει ότι το εύρος του ορισμού της αποτελεί μία από τις βασικές ποιότητές της, λόγω του ότι προσφέρει δυνατότητες ανάπτυξης που υπερβαίνουν την παραδοσιακή κοινοτική αρχαιολογία και προσέγγιση (Alamansa Sánchez 2018).

Όπως γίνεται εμφανές από τους ορισμούς που παρατέθηκαν παραπάνω, δεν υπάρχει μόνο ένας τρόπος για να περιγραφεί η Δημόσια Αρχαιολογία () και ίσως δεν χρειάζεται, διότι η διαρκής εξέλιξή της και η εγκόλπωση ολοένα και περισσότερων αντικειμένων την καθιστούν ένα ρευστό πεδίο. Αυτό που είναι βέβαιο και μπορεί να παρατηρηθεί από το χρονολόγιο των ορισμών της είναι ότι έχει την ικανότητα να αφουγκράζεται την κοινωνία και τις ανάγκες της και να τις ενσωματώνει στα ερευνητικά της ερωτήματα. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί μία καταγραφή της εξέλιξης του αντικειμένου της από την εμφάνισή της έως σήμερα σε διεθνές αλλά και εθνικό πλαίσιο, έτσι ώστε να διερευνηθούν η φύση και οι δυνατότητές της, αλλά και οι προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει στο σήμερα.

2.3 Η εξέλιξη του αντικειμένου της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Το πεδίο δράσης της Δημόσιας Αρχαιολογίας είναι ανάλογο του ορισμού της, δηλαδή εκτεταμένο και πολυμερές. Η περιγραφή του ακριβούς αντικειμένου της και το ερώτημα εάν ερείδεται στη θεωρία, στην έρευνα ή στην πρακτική, εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο μίας συνεχούς συζήτησης (Matsuda & Okamura 2011). Παρότι η δράση της, η οποία σχετίζεται με την εμπλοκή του κοινού στο αρχαιολογικό έργο, μπορεί να φαντάζει μία απλή διαδικασία, στην πραγματικότητα εμπεριέχει μία πληθώρα πλαισίων και μεθόδων (Byrne 2012). Αυτό μπορεί να εξηγηθεί ενδεχομένως απ' το γεγονός ότι ήταν πολλοί και διαφορετικοί οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην εμφάνιση και την εξέλιξή της Δημόσιας Αρχαιολογίας. Από την έντονη επιρροή της αρχαιολογικής θεωρίας, η οποία ανέδειξε μεταξύ άλλων την πολλαπλότητα των ερμηνειών, το κίνημα προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς από τα αναπτυξιακά έργα της δεκαετίας του 1960, σε συνδυασμό με το οικολογικό κίνημα της δεκαετίας του 1970 και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των νεοσύστατων κρατών και των γηγενών πληθυσμών στην πολιτιστική τους κληρονομιά, έως τη ραγδαία ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα, τα ερεθίσματα που δέχτηκε συνέτειναν στη διαμόρφωση του πολυσυλλεκτικού της πεδίου.

Έτσι, η εφαρμογή της έως σήμερα έχει αγγίξει ζητήματα που αφορούν στη σχέση μεταξύ αρχαιολογίας και πολιτικής (Hamilakis & Duke 2008, Meskell 1998, Ucko 1995; 1997), στην αρχαιολογική δεοντολογία και νομοθεσία (Schadla-Hall 2004, Faulkner 2000, Lynnot 1997), στα δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών και στον εθνικισμό (Watkins 2012, Fawcett et al. 2008), στην ιστοριογραφία της αρχαιολογίας (Jones 1984, Hudson 1981), στην αναπαράσταση και στην ερμηνεία του παρελθόντος (Merriman 2002, Jameson 1997, Benson et al. 1986), στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στα μουσεία (Merriman 1991; 2000), στην προσέγγιση και την εμπλοκή της κοινότητας (Tully 2007), κ.ά. (βλ. επίσης Richardson & Almansa-Sánchez 2015). Πέρα από αυτά τα ζητήματα, που κατά κύριο λόγο πηγάζουν από τη θεώρηση της αρχαιολογίας ως επαγγελματικού και ακαδημαϊκού αντικειμένου, η Δημόσια Αρχαιολογία διερευνά και τα επακόλουθα της συνάντησης της αρχαιολογίας με τη «λαϊκή κουλτούρα» (*pop culture*) και το πώς αυτά προσλαμβάνονται, επεξεργάζονται και μεταβολίζονται από το ευρύ κοινό (Holtorf 2005; 2007). Σ' αυτά συγκαταλέγονται η θησαυροθηρία, το εμπόριο αρχαιοτήτων και οι ιδιωτικές συλλογές, αλλά και τα βιβλία, τα περιοδικά, οι ταινίες, τα τηλεοπτικά προγράμματα και τα ψηφιακά παιχνίδια, που είτε καλύπτουν αρχαιολογικές ανακαλύψεις και θεωρίες, είτε

καλλιεργούν το ενδιαφέρον και τη φαντασία μέσα από μύθους για χαμένους πολιτισμούς (Renfrew & Bahn 2005:165).

2.3.1 Οι θεματικές περιοχές που αγγίζει η Δημόσια Αρχαιολογία

Από τα ανωτέρω φαίνεται ότι οι θεματικές περιοχές που έχει συμπεριλάβει η Δημόσια Αρχαιολογία από τη γένεσή της έως το πέρασμά της στον 21^ο αιώνα έχουν εμπλουτιστεί σημαντικά. Αυτή η εξελικτική διαδικασία δεν συντελέστηκε εν μία νυκτί, αλλά μέσα από διεργασίες που προκλήθηκαν εξαιτίας των διαφόρων πρακτικών, ηθικών και νομικών επιταγών που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι αρχαιολόγοι στην πορεία του χρόνου (Gould 2018). Σ' αυτό το σημείο θα επιχειρηθεί μία σύντομη ανασκόπηση της πορείας της, μέσα από το βιβλιογραφικό έργο κάποιων εκ των κύριων εκφραστών της.

Στην πρώτη εμφάνισή της, στο ομώνυμο έργο του Charles McGimsey το 1972, η Δημόσια Αρχαιολογία υιοθετείται ως μία οικονομική και πολιτική τακτική, προκειμένου να διασφαλιστεί η υποστήριξη του κοινού για τη διάσωση και την ανάδειξη της αρχαιολογικής κληρονομιάς μέσω της καταγραφής και της προστασίας των αρχαιολογικών καταλοίπων σε κίνδυνο (McGimsey 1972:5). Σε αυτή την πρώτη αναφορά, το όραμα του McGimsey σε σχέση με το πεδίο δράσης του κλάδου φαίνεται να είναι περιορισμένο και σε ένα βαθμό να εξυπηρετεί το έργο της επαγγελματικής αρχαιολογίας, αποσκοπώντας στην εκπαίδευση του κοινού με απώτερο στόχο την προσφορά εθελοντικής εργασίας από μέρους του (Gould 2018, Jameson 2004, Smardz 2004). Από αυτό το σημείο και έπειτα, η Δημόσια Αρχαιολογία στις Ηνωμένες Πολιτείες συνδέεται άμεσα με τη συμμετοχή του κοινού και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Davis 1986:115· βλ. επίσης Almansa-Sánchez 2016).

Αυτή η τάση, η οποία ξεκινάει με την έκκληση του McGimsey προς το κοινό για δράση, αποκτά στα τέλη της δεκαετίας του 1980 πολιτικό και θεωρητικό χαρακτήρα, με την εμφάνιση της «κριτικής αρχαιολογίας» (*critical archaeology*) και την ίδρυση του Παγκόσμιου Αρχαιολογικού Συμβουλίου (Shanks & Tilley 1987, Ucko 1987), να σηματοδοτούν την «Ευρωπαϊκή στροφή» της Δημόσιας Αρχαιολογίας (McManamon 2000, Holtorf 2000). Το Παγκόσμιο Αρχαιολογικό Συμβούλιο (1987) υπερτονίζει τον κοινωνικό ρόλο της αρχαιολογίας, υποστηρίζοντας την ανταλλαγή των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας, την επαγγελματική κατάρτιση και τη δημόσια εκπαίδευση των ασθενών χωρών, ομάδων και κοινοτήτων, την ενδυνάμωση και την υποστήριξη των αυτοχθόνων ομάδων και τη συντήρηση των αρχαιολογικών χώρων (WAC 2020).

Μία εικοσαετία αργότερα, ο Tim Schadla-Hall, στο *Editorial του European Journal of Archaeology* (1999) ισχυρίζεται ότι η αρχαιολογία θα πρέπει να νοείται ως μία δημόσια

δραστηριότητα και αναλύει ένα πλατύ φάσμα των περιοχών στις οποίες εκτείνεται. Σ' αυτές συμπεριλαμβάνονται η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι εθνικές και διεθνείς νομοθεσίες για την προστασία της, η αρχαιοκαπηλία, η πρόσβαση στα αρχαιολογικά δεδομένα, οι πηγές χρηματοδότησης του αρχαιολογικού έργου. Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στη σχέση των πολιτών με την αρχαιολογία, υπογραμμίζοντας την ανάγκη της δημόσιας εκπαίδευσης και της επικοινωνίας για την αρχαιολογία, ως μέσα κατανόησης του παρελθόντος. Εκτός αυτών, αναφέρεται και στις πολιτικές προεκτάσεις της αρχαιολογίας, οι οποίες σχετίζονται με τις αρχαιολογίες των ιθαγενών κοινοτήτων, τον επαναπατρισμό αρχαιολογικού υλικού, την εκμετάλλευση του παρελθόντος για εθνικιστικούς σκοπούς, ζητήματα αυθεντικότητας. Τέλος, προτείνει τη διεύρυνση της Δημόσιας Αρχαιολογίας, έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνεται η άποψη του κοινού σε ζητήματα διαχείρισης της μνήμης και της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Μούλιου 2017), καταδεικνύοντας τις «εναλλακτικές αρχαιολογίες» (*alternative archaeologies*) ως έναν τέτοιο τρόπο (Schadla-Hall 1999).

Στο αντίστοιχο *Editorial* του *Journal of Public Archaeology* (2000), ο Neal Ascherson παραθέτει μία λίστα με όλα τα πεδία που εστιάζει η Δημόσια Αρχαιολογία. Αυτά είναι η αρχαιοκαπηλία και το εμπόριο αρχαιοτήτων, η συμβιωτική σχέση μεταξύ του εθνικισμού και της αρχαιολογίας, η ιδιωτικοποίηση της αρχαιολογικής πράξης για τη μείωση των δημόσιων δαπανών, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των ιθαγενών κοινοτήτων στη διαχείριση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, η αναπαράσταση της αρχαιολογίας στον κινηματογράφο, την τηλεόραση και τα νέα μέσα, η νομοθεσία σε σχέση με τις κινητές αρχαιότητες, ζητήματα αυθεντικότητας, τα θεματικά πάρκα και οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος, ο ρόλος του αρχαιολόγου ως δημόσιου λειτουργού ή ως καταλύτη του τοπικού ακτιβισμού απέναντι στο κράτος (Ascherson 2000). Παρατηρείται ότι πολλές από τις θεματικές περιοχές που προτείνει ο Ascherson αλληλοεπικαλύπτονται με αυτές του Schadla-Hall, γεγονός που μπορεί να δικαιολογηθεί τόσο από την κοινή τους καταγωγή όσο και από το ότι οι δημοσιεύσεις τους δεν απείχαν χρονικά και επομένως αυτά τα ζητήματα απασχολούσαν σε ένα γενικότερο βαθμό την αγγλόφωνη αρχαιολογία στα τέλη του 20^{ου} - αρχές του 21^{ου} αιώνα.

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, ο Gabriel Moshenska εστιάζοντας σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο της αρχαιολογίας, προτείνει με τη σειρά του πέντε τύπους αρχαιολογικών προϊόντων. Σε αυτούς ανήκουν τα αρχαιολογικά υλικά (ευρήματα και αρχαιολογικοί χώροι), η αρχαιολογική γνώση και οι δεξιότητες (το πνευματικό κεφάλαιο του αρχαιολογικού έργου), η αρχαιολογική εργασία (όλα τα είδη της, έμμισθα ή μη), οι αρχαιολογικές εμπειρίες (επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, εκπαιδευτικά

προγράμματα, πολιτιστικός τουρισμός) και τέλος οι αρχαιολογικές εικόνες (ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται η αρχαιολογία στη διαφήμιση, τον κινηματογράφο, την αρχιτεκτονική, τα ΜΜΕ, κ.ά.) (Moshenska 2009a). Παράλληλα κάνει λόγο για επτά συνήθεις τύπους της Δημόσιας Αρχαιολογίας. Ανάμεσα τους είναι η Αρχαιολογία με το κοινό (προγράμματα αρχαιολογίας που οργανώνονται από μουσεία, πανεπιστήμια ή κερδοσκοπικούς φορείς), η Αρχαιολογία από το κοινό (τοπικοί αρχαιολογικοί σύλλογοι, όμιλοι για ανίχνευση μετάλλων, ερασιτεχνικά σωματεία, ανεξάρτητοι ερευνητές), η Δημόσια Αρχαιολογία ως φορέας θεσμικής δράσης (έργα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς από εθνικούς, περιφερειακούς ή τοπικούς φορείς). Σε αυτούς τους τύπους, συμπεριλαμβάνονται και η Αρχαιολογική Εκπαίδευση (οι τυπικές ή άτυπες γνώσεις που προσφέρονται για την αρχαιολογία και τον αρχαίο κόσμο στα σχολεία, τα μουσεία, το διαδίκτυο, κλπ.), η Ανοικτή Αρχαιολογία (το αρχαιολογικό έργο που είναι προσβάσιμο μέσω διαδικτυακών πλατφορμών, webcams, τουριστικών οδηγιών, κ.ά.), η Αρχαιολογία για όλους (τηλεοπτικές εκπομπές, μουσειακές εκθέσεις, εκδόσεις, περιοδικά, ιστοσελίδες σχετικά με την αρχαιολογία και τον αρχαίο κόσμο) και η Ακαδημαϊκή Δημόσια Αρχαιολογία (η μελέτη της αρχαιολογίας σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό, νομικό και δεοντολογικό πλαίσιο). Τέλος αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο να προκύψουν και άλλες αρχαιολογίες (Moshenska n.d.· βλ. επίσης Almansa Sánchez 2018, Μούλιου 2017).

Οι Robin Skeates, John Carman και Carol McDavid, στο *The Oxford Handbook of Public Archaeology* (2012) παρουσιάζουν τις θεματικές περιοχές της Δημόσιας Αρχαιολογίας, κατηγοριοποιημένες σε τέσσερις διαφορετικές ενότητες. Η πρώτη αφορά στις Ιστορίες Δημόσιας Αρχαιολογίας, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, καθώς και τις συνέπειες που είχε στην κατανόηση του παρελθόντος. Σε αυτήν τοποθετούνται και οι νομοθεσίες για τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς, οι σχέσεις μεταξύ των αρχαιολόγων και των ανιχνευτών μετάλλων, οι αρχαιολογίες των αισθήσεων, η ανάπτυξη της Δημόσιας Αρχαιολογίας σε αποικιοκρατικό και αποαποικιοκρατικό πλαίσιο. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι Μεθοδολογίες έρευνας της Δημόσιας Αρχαιολογίας, οι οποίες περιλαμβάνουν την αρχαιολογική ιστοριογραφία, την κριτική ανάλυση κειμένου, τις συμμετοχικές δράσεις, τις ποσοτικές και ποιοτικές αναλύσεις στο εμπόριο αρχαιοτήτων, τις εθνογραφικές έρευνες, κ.ά. Η τρίτη κατηγορία σχετίζεται με τη Διαχείριση της δημόσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς, δηλαδή με τις αρχές, τις πολιτικές και τις πρακτικές που εμπλέκονται στη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων και των συλλογών, καθώς και με τον ρόλο του κοινού σε αυτή. Η τελευταία κατηγορία αφορά στη συνεργασία των αρχαιολόγων με το κοινό και σχετίζεται με το επάγγελμα του αρχαιολόγου ως κοινωνικού λειτουργού, τη δημόσια αξία της

αρχαιολογίας, τη μάθηση μέσω της κοινωφελούς εργασίας, την ερμηνεία και την παρουσίαση της αρχαιολογίας στο κοινό, τη δημόσια εκπαίδευση για την αρχαιολογία και την κριτική παιδαγωγική, τις συνεργασίες με ιδιαίτερες ομάδες κοινού (Skeates, McDavid & Carman 2012). Παρότι η έκδοση καλύπτει πληθώρα ζητημάτων σε ποικίλα πλαίσια, οι συγγραφείς προτρέπουν την αμφισβήτηση και την περαιτέρω συζήτηση γύρω από τα θέματα που αφορούν στη Δημόσια Αρχαιολογία, καταδεικνύοντας με τη σειρά τους ότι το πεδίο της βρίσκεται υπό διαρκή εξέλιξη.

Μια ακόμα χαρτογράφηση των θεματικών με τις οποίες ασχολείται η Δημόσια Αρχαιολογία, προσφέρεται στην ιστοσελίδα του ομώνυμου μεταπτυχιακού προγράμματος του University College London, το οποίο έχει ως στόχο την πολύπλευρη εξέταση της σχέσης μεταξύ της αρχαιολογίας και του κοινού, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Οι θεματικές που καλύπτονται σχετίζονται με τη σχέση της αρχαιολογίας με τους πολίτες, τους ανιχνευτές μετάλλων και το κυνήγι θησαυρού, το εμπόριο αρχαιοτήτων, τον επαναπατρισμό των αρχαιοτήτων, την παρουσία της αρχαιολογίας στη λογοτεχνία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, την κριτική της ερμηνευτικής προσέγγισης που ακολουθούν τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, την αρχαιολογία και τον τουρισμό, τις εναλλακτικές αρχαιολογίες, την αρχαιολογία για τις κοινότητες, τις ιθαγενείς αρχαιολογίες και την αρχαιολογία και τις ταυτότητες (UCL 2020).

Από την ανασκόπηση που προηγήθηκε, καθίσταται κατανοητό ότι η Δημόσια Αρχαιολογία πραγματεύεται ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, που απαντώνται στα σημεία συνάντησης της αρχαιολογικής επιστήμης με τον δημόσιο χώρο και ότι υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις στις θεματικές περιοχές που έχουν προταθεί για αυτήν από τους ειδικούς του κλάδου. Επίσης φαίνεται ότι τα ζητήματα που την απασχολούν τα τελευταία είκοσι χρόνια, παραμένουν λίγο έως πολύ ίδια, ίσως με κάποιες διαφοροποιήσεις ως προς τη διατύπωσή τους (Μούλιου 2017). Το ερώτημα που προκύπτει από αυτή τη συνειδητοποίηση αφορά στο πού βρίσκεται η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα και στο ποια θα πρέπει να είναι η στόχευσή της στο παρόν. Η απάντηση του ανωτέρω ερωτήματος θα επιχειρηθεί στη συνέχεια.

2.3.2 Η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα

Οι πρακτικές της Δημόσιας Αρχαιολογίας δεν έχουν αναπτυχθεί ομοιόμορφα και ούτε έχουν ενσωματωθεί εξίσου στη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο, ωστόσο σήμερα φαίνεται να υπάρχει ένα σταθερά αυξανόμενο ενδιαφέρον για αυτή και μάλιστα πέρα από τη σφαίρα της αγγλοσαξονικής επιρροής (Richardson & Almansa-Sánchez 2015, Little 2002a:1). Ο τρόπος που λειτουργούν οι αρχαιολόγοι σταδιακά αλλάζει, αφού πλέον η αρχαιολογία δεν γίνεται αντιληπτή μόνο ως μία

δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα στον δημόσιο χώρο, αλλά ως μία διάδραση με το κοινό (Γαλανίδου 2012, Chambers 2004). Απόδειξη αυτού αποτελεί ο ενστερνισμός στοιχείων της Δημόσιας Αρχαιολογίας από ολοένα και περισσότερα διεθνή ανασκαφικά έργα (Matsuda 2011) και η μετατόπιση που έχει συντελεστεί στον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν αυτά τα προγράμματα με τις τοπικές κοινότητες.

Πλέον οι αρχαιολόγοι δεν αρκούνται στην παθητική μελέτη και στην καταγραφή των διαφορετικών σχέσεων που αναπτύσσονται στην εκάστοτε κοινότητα, όπου λαμβάνει χώρα το αρχαιολογικό έργο, αλλά επιδιώκουν τη συνεργασία μαζί της (Wobst 2005), μέσω της οποίας μεταβάλλονται και εξελίσσονται αυτές οι σχέσεις (Matsuda & Okamura 2011:4). Αυτή η μεταβολή στην αντιμετώπιση των κοινοτήτων από πλευράς όλο και περισσότερων αρχαιολόγων φαίνεται να έχει καταστήσει τον ρόλο τους λιγότερο διακριτό από εκείνο των άλλων επαγγελματιών της πολιτιστικής κληρονομιάς (Shackel & Chambers 2004:206). Έτσι, αίρεται σε ένα βαθμό η πεποίθηση ότι χρειάζονται αρχαιολόγοι με ιδιαίτερη εξειδίκευση ή ενδιαφέρον για το κοινό, προκειμένου να προσεγγιστούν οι κοινότητες και η οποία θα προσέφερε μία δικαιολογία στην πλειονότητα του κλάδου για την αποφυγή της ουσιαστικής εμπλοκής με τη Δημόσια Αρχαιολογία (Clarke 2016). Παράλληλα, έχουν εκφραστεί κάποιοι γενικότεροι προβληματισμοί σχετικά με την αυτονόμηση του κλάδου της Δημόσιας Αρχαιολογίας, καθώς η εφαρμογή της αποκλειστικά από μία ειδική υποομάδα αρχαιολόγων όχι μόνο ενέχει τον κίνδυνο αποδέσμευσης των υπόλοιπων μελών της από τις θεμελιώδεις υποχρεώσεις τους απέναντι στους πολίτες (Grima 2016:54), αλλά και της υποβάθμισης του ενδογενούς κοινωνικού της ρόλου.

Από τη σχετική βιβλιογραφία (Phillips & Gilchris 2012, LaRoche 2012, Pyburn 2011, Meskell & Preucel 2004, Little 2002a, Shanks & Tilley 1988) προκύπτει ότι η θέση της αρχαιολογίας στο κοινωνικό γίνεσθαι έχει απασχολήσει έντονα τον κλάδο τις τελευταίες δεκαετίες. Μάλιστα, μετά από την ψήφιση και την εφαρμογή διεθνών συμβάσεων για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κοινωνία (π.χ. Σύμβαση του Faro, Council of Europe 2005), η συμπερίληψη της τοπικής κοινωνίας στα αρχαιολογικά προγράμματα αποτελεί συχνά βασικό ζητούμενο για τη χρηματοδότησή τους (Almansa Sánchez 2018). Αυτή η ανάγκη της αρχαιολογίας για εξασφάλιση βιωσιμότητας σε συνδυασμό με την επέκταση του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος επιβάλλει την ανταλλακτική αξία των κοινωνικών δραστηριοτήτων, αφενός την πιέζει να αποδείξει εμπράκτως ποια είναι τα «δημόσια οφέλη» (*public benefits*) που μπορεί να προσφέρει στον σύγχρονο κόσμο (Little 2002b) και αφετέρου την ωθεί στη διατήρηση καλών σχέσεων με τους διάφορους εμπλεκόμενους στο αρχαιολογικό έργο, έτσι ώστε να διασφαλίσει την

υποστήριξή τους (Almansa Sánchez 2018, Matsuda 2016). Αν και αυτές οι συνθήκες καθιστούν το έδαφος ιδιαιτέρως γόνιμο για την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και των δημόσιων σχέσεων της Δημόσιας Αρχαιολογίας, ταυτόχρονα πυροδοτούν την ανησυχία για τις συνέπειες που ενδέχεται να έχουν στην αποδυνάμωση του κριτικού ρόλου της. Επομένως, είναι απαραίτητο η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα να αναμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, χωρίς να αποβάλει τον κριτικό και κοινωνικό της ρόλο.

Καταλήγοντας, το τρίπτυχο που παραθέτει ο Almansa Sánchez στο άρθρο του *“You of All People Ask Me? Public Archaeology is You: A Response to Grima and the Wider Debate on the Meaning of Public Archaeology”* συμπυκνώνει με επιδεξιότητα τις επιδιώξεις της Δημόσιας Αρχαιολογίας στο σήμερα. Όπως και ο Grima (2016), υποστηρίζει την εγγενή δημόσια φύση της αρχαιολογίας, εξηγώντας ότι η κατανόησή της είναι ανέφικτη χωρίς να ληφθεί υπόψη το τρέχον κοινωνικό της πλαίσιο. Συμπληρώνει ότι οι δεσμοί με τις παραδοσιακές πτυχές της αρχαιολογίας δεν θα πρέπει να απορριφθούν, αλλά να επανεξεταστούν, διότι συμβάλουν στην καλύτερη κατανόηση των πραγμάτων. Ακόμα ενθαρρύνει την εφαρμογή νέων προσεγγίσεων στην εμπλοκή του κοινού. Τέλος, κάνει λόγο για την επέκταση του πεδίου της Νέας Αρχαιολογίας έως τα όρια του ορισμού της, τα οποία είναι άπειρα, όπως και οι δυνατότητες που ανοίγονται σε ότι αφορά τη μελέτη της σχέσης μεταξύ κοινωνίας και αρχαιολογίας (Almansa Sánchez 2016).

Συνεπώς, η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα οφείλει να συνεχίσει να υπηρετεί την κοινωνία, αξιοποιώντας την κεκτημένη γνώση του παρελθόντος, αλλά και συνάπτοντας συνεργασίες με άλλες επιστήμες, που θα την βοηθήσουν στη σύνθεση μίας συνολικότερης εικόνας των αναγκών και των ζητημάτων που την απασχολούν. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να υπόκειται σε έναν εσωτερικό κριτικό αναστοχασμό, προκειμένου να βρίσκεται σε εγρήγορση και να αφουγκράζεται τις μεταβολές στο περιβάλλον της, επιτρέποντας τη ροή νέων ερεθισμάτων, που θα την καθιστούν διαχρονικά επίκαιρη και χρήσιμη στο κοινωνικό σύνολο.

2.3.3 Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα υπάρχει ένα χάσμα στην επαφή της αρχαιολογικής επιστήμης με το ευρύ κοινό, το οποίο λειτουργεί ανασταλτικά στην καλλιέργεια και την άνθιση της Δημόσιας Αρχαιολογίας. Σε αντίθεση με τη μακρά παράδοση δημόσιας συμμετοχής και τα προγράμματα που έχουν αναπτυχθεί στη Βρετανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία τριάντα χρόνια, στην Ελλάδα φαίνεται να υπάρχει μία τάση από πλευράς του

κοινού να αντιμετωπίζει την αρχαιολογία με καχυποψία (Fotiadis 2010). Η στάση αυτή είναι δικαιολογημένη, καθώς τις περισσότερες φορές η μοναδική επαφή μαζί της πραγματοποιείται μέσω των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού (Κωτσάκης 2021) και συγκεκριμένα των Εφορειών Αρχαιοτήτων, η ελλιπής στελέχωση των οποίων, λόγω της δεκαετούς πλέον οικονομικής κρίσης, έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία καίριας εξυπηρέτησης των υποθέσεων των πολιτών, που συνήθως συνοδεύεται με περαιτέρω γραφειοκρατικές προσκολλήσεις. Εξαιτίας αυτού, στην κοινή γνώμη η «αρχαιολογία» αποσυνδέεται από τις μεγάλες ανακαλύψεις των σχολικών εγχειριδίων και από τα εντυπωσιακά ευρήματα που προβάλλονται κάποιες φορές από τα Μ.Μ.Ε. (Γαλανίδου 2012· βλ. επίσης Κασβίκης 2004). Οι επιδερμικές παρουσιάσεις αποτελούν και το μόνο σημείο επαφής του κοινού με την αρχαιολογική κληρονομιά, λόγω της απουσίας της αρχαιολογίας από το σχολικό πρόγραμμα σπουδών (Stroulia & Sutton 2010a). Επιπρόσθετα, στην Ελλάδα το έργο της αρχαιολογικής επιστήμης εστιάζει emphaticά στο παρελθόν (Stroulia & Sutton 2009) και ανασύρεται στο παρόν, κυρίως για να εξυπηρετηθούν παράπλευρα συμφέροντα.

Ο βασικότερος ίσως λόγος της ελλιπούς διάδοσης της Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα, εντοπίζεται στην παράλειψή της από το ακαδημαϊκό πρόγραμμα προπτυχιακών σπουδών των τμημάτων Ιστορίας και Αρχαιολογίας των δημόσιων πανεπιστημίων²¹ (Καλοκαιρινός 2010). Σε αυτά τα τμήματα, η αρχαιολογική εκπαίδευση επικεντρώνεται στον υλικό πολιτισμό του παρελθόντος και στις παραδόσεις της Ιστορίας, της Ιστορίας της Τέχνης και της Φιλολογίας (Γαλανίδου 2012), ενώ η ενεργός συμμετοχή των φοιτητών σε αρχαιολογικά προγράμματα είναι περιορισμένη. Έτσι, η ενημέρωση των μελλοντικών αρχαιολόγων σχετικά με τις σύγχρονες τάσεις στην αρχαιολογία και η ευαισθητοποίησή τους σε ζητήματα προσέγγισης του κοινού, εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από τη μέριμνα ορισμένων προοδευτικών καθηγητών. Προβληματική μέχρι πρότινος ήταν και η παρουσίαση των αρχαιολογικών ευρημάτων στα ελληνικά μουσεία, τα οποία αδυνατούσαν

---

²¹ Εξαίρεση αποτελεί το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με έδρα το Αγρίνιο, στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του οποίου διδάσκεται το αντικείμενο της Δημόσιας Αρχαιολογίας. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι στο αντίστοιχο τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών προσφέρεται στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών ως μάθημα επιλογής η Μουσειολογία, μέσω της οποίας οι φοιτητές μιλούν σε ζητήματα που σχετίζονται με το δημόσιο πρόσωπο της αρχαιολογίας.

να εμπλέξουν το κοινό σε ένα δυναμικό διάλογο²². Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι εκθέσεις ακολουθούσαν μία τυπολογική ή χρονολογική προσέγγιση, η οποία φετιχοποιεί τα αντικείμενα και επιβάλλει μία ατμόσφαιρα αποστασιοποίησης (Μουλιού 2008, Solomon 2003), που δεν προσκαλεί τον επισκέπτη να βιώσει μία ολοκληρωμένη μουσειακή εμπειρία.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια φαίνεται να έχει πραγματοποιηθεί η στροφή ενός δικτύου δημόσιων και ιδιωτικών αρχαιολογικών φορέων προς την εξωστρέφεια. Η Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού, πολλά μουσεία, καθώς και μεμονωμένοι αρχαιολόγοι έχουν δημιουργήσει γέφυρες επικοινωνίας με ομάδες του μη ειδικού κοινού (Sakellariadi 2021, Λεκάκης & Πάντζου 2021, Γαλανίδου 2012) και έχουν καταβάλει προσπάθειες συνεργασίας με τοπικές κοινότητες για την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Συνάμα, τα νεότερα τμήματα της Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, της Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών, της Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Πολιτισμικής Διαχείρισης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και των Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, έχουν συμπεριλάβει στο πρόγραμμα σπουδών τους ένα ευρύτερο φάσμα μαθημάτων της σύγχρονης αρχαιολογίας, επιδεικνύοντας ευαισθησία απέναντι στις αλλαγές και στις εξελίξεις που έχουν επιτελεστεί στον τομέα σε παγκόσμια κλίμακα. Επιπλέον, παρατηρείται η σύσταση ολοένα και περισσότερων διατμηματικών και διεπιστημονικών μεταπτυχιακών προγραμμάτων που πραγματεύονται τη σχέση του σύγχρονου ανθρώπου με το αρχαιολογικό παρελθόν, τον υλικό πολιτισμό και τη διαχείρισή του, όπως είναι το μεταπτυχιακό «Μουσειακές Σπουδές» και το μεταπτυχιακό «Διαχείριση Μνημείων: Αρχαιολογία, Πόλη και Αρχιτεκτονική» που διδάσκονται στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, το μεταπτυχιακό «Μουσειακές Σπουδές - Διαχείριση Πολιτισμού» στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το μεταπτυχιακό «Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Τουρισμού και Πολιτισμού» στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, το μεταπτυχιακό «Πολιτισμική Πληροφορική και Επικοινωνία» στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και το αγγλόφωνο μεταπτυχιακό “Heritage Management” του Πανεπιστημίου του Kent σε συνεργασία με το

---

²² Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η αδυναμία δεν οφείλεται στην έλλειψη διάθεσης ή πρωτοτυπίας από πλευράς των ελληνικών μουσείων, αλλά σε πιο σύνθετους παράγοντες, όπως είναι για παράδειγμα οι γραφειοκρατικές προσκολλήσεις, η απουσία χρηματοδοτήσεων, οι ελλείψεις στο προσωπικό. Παρά ταύτα, την τελευταία δεκαετία έχουν γίνει πολλές αξιολογικές προσπάθειες τόσο επανέκθεσης των μόνιμων συλλογών μουσείων όσο και φιλοξενίας πρωτοπόρων μουσειακών εκθέσεων, οι οποίες ακολουθούν τις σύγχρονες μουσειολογικές πρακτικές. Ενδεικτικά αναφέρω το Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας, το Δίκτυο Μουσείων ΠΙΟΠ, τον Μητροπολιτικό Οργανισμό Μουσείων Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης (MOMus).

Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Παρότι δεν υφίσταται για την ώρα κάποιο αυτόνομο προπτυχιακό ή μεταπτυχιακό πρόγραμμα στη Δημόσια Αρχαιολογία, η ύπαρξη των ανωτέρω τμημάτων και των μεταπτυχιακών προγραμμάτων προαναγγέλλουν την πορεία προς αυτήν την κατεύθυνση. Ιδιαίτερος θετική είναι και η οργάνωση και υλοποίηση δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων²³ (βλ. 4.2.4), όπως και η εκπόνηση διδακτορικών διατριβών στο αντικείμενο²⁴ (βλ. επίσης Sakellariadi 2021).

Σε κάθε περίπτωση, η εγκόλπωση των αρχών και των πρακτικών της Δημόσιας Αρχαιολογίας από ένα σταδιακά αυξανόμενο αριθμό αρχαιολογικών προγραμμάτων, ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, δημόσιων και ιδιωτικών φορέων μπορεί να εκληφθεί μόνο ως θετική εξέλιξη. Αν και τα βήματα που γίνονται μπορούν να χαρακτηριστούν ως βρεφικά, αποτελούν την αρχή μίας διαδρομής που θα αποφέρει μόνο καρπούς.

---

²³ Ένα από τα πιο πρόσφατα προγράμματα Δημόσιας Αρχαιολογίας είναι αυτό που πραγματοποιείται στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής ανασκαφής του ΕΚΠΑ στο Πλάσι Μαραθώνα, μέσω της οποίας ένας μεγάλος αριθμός νέων φοιτητών έχει την ευκαιρία να έρθει σε άμεση επαφή με το αρχαιολογικό έργο. Οι δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας, πέρα από τις ανοιχτές ξεναγήσεις για το κοινό, περιλαμβάνουν μία βιωματική εκπαιδευτική δράση για παιδιά, η οποία υλοποιείται σε συνεργασία με τους μεταπτυχιακούς φοιτητές και τους αποφοίτους του ΠΜΣ «Μουσειακές Σπουδές» και τους προπτυχιακούς φοιτητές αρχαιολογίας. Στη δράση, που τιτλοφορείται «Πλάσε αρχαιολογικές ιστορίες στο Πλάσι» συμμετέχουν δημόσια και ιδιωτικά σχολεία από διάφορες περιοχές της Αθήνας, αγγίζοντας τον συνολικό αριθμό των 300-400 παιδιών ανά έτος. Θα αποτελούσε παράλειψη να μην τονιστεί ότι στη δράση έχουν επίσης συμμετάσχει και περίπου 50 έφηβοι από τη Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν, οι οποίοι φιλοξενούνταν στο κέντρο φιλοξενίας προσφύγων στον Σκαραμαγκά.

²⁴ Αναφέρω ενδεικτικά τις διδακτορικές διατριβές της Άννας Μιχέλη με τίτλο «Δημόσια αρχαιολογία και δημόσια σύγχρονη τέχνη: διερευνώντας την κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα του αρχαιολογικού χώρου», του Στέλιου Λεκάκη με τίτλο «Κοινωνικές και οικονομικές οπτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς: Η διαχείριση σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση του Αιγαίου και της νήσου Νάξου», της Αναστασίας Σακελλαριάδη με τίτλο «Αρχαιολογία για τον κόσμο: Η ελληνική αρχαιολογία και το κοινό της: μία ανάλυση του κοινωνικοπολιτικού και οικονομικού ρόλου της αρχαιολογίας στην Ελλάδα», της Όλγας Δάσιου με τίτλο «Αρχαιολογία και κοινωνία: η αρχαιολογία ως ιστορική, ανθρωπιστική και παιδαγωγική επιστήμη μέσα από την οπτική των εφήβων - μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: αποτύπωση και προεκτάσεις» και τις εν εξελίξει διδακτορικές έρευνες της Γεωργίας Μπέκα με τίτλο «Παλαιολιθική κληρονομιά: Υποδοχή, πρόσληψη, και οικειοποίησή της από τις τοπικές κοινότητες στη νησιωτική Ελλάδα», της Ευαγγελίας Χριστοδουλίδου με τίτλο: «Από το Σχολείο, στο Μουσείο και την Ανασκαφή: Η παιδαγωγική της Αρχαιολογίας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση της Κύπρου».

2.4 Η αξία της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Ολοκληρώνοντας την αναγκαστικά σύντομη σύνοψη και αφού έχει προηγηθεί μία προσπάθεια σκιαγράφησης του κλάδου, μέσα από τους ορισμούς που έχουν προταθεί για αυτόν και από τη συνοπτική καταγραφή της εξέλιξης του αντικειμένου του, θα αποτελούσε παράλειψη να μην γίνει αναφορά στην αξία της Δημόσιας Αρχαιολογίας, δηλαδή στους λόγους που την καθιστούν διαχρονικά ως απαραίτητο εργαλείο για την ένταξη της αρχαιολογίας στην κοινωνία. Οι λόγοι αυτοί συντέλεσαν άλλωστε και στην επιλογή της ως βασικού θεωρητικού πλαισίου της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

2.4.1 Ο ρόλος της στην υποστήριξη του έργου της αρχαιολογίας

Η Δημόσια Αρχαιολογία γίνεται συνήθως αντιληπτή ως ο διαμεσολαβητής της αρχαιολογίας, αφού η κεντρική αποστολή της είναι η μεταβίβαση της επιστημονικής γνώσης στο κοινό και η εύρεση ενός σημείου συνάντησής τους. Αρχικά, αυτό το πλησίασμα του κοινού είχε ως απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της υλικής υπόστασης των αρχαιοτήτων, αφού η αφύπνισή του απέναντι τους θεωρήθηκε ως η βασική προϋπόθεση για την προστασία τους τόσο από την καλπάζουσα ανοικοδόμηση κτιρίων, όσο και από την αρχαιοκαπηλία (Γαλανίδου 2012, Renfrew & Bahn 2005:167).

Ένας ακόμα σκοπός, τον οποίο κλήθηκε να εξυπηρετήσει η Δημόσια Αρχαιολογία, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η πολιτιστική κληρονομιά άρχισε να θεωρείται προϊόν (Binks et al. 1988:2-3), ήταν η αιτιολόγηση του έργου και των οφελών της αρχαιολογικής πρακτικής για το κοινό, προκειμένου να διασφαλιστεί η δημόσια υποστήριξη και χρηματοδότηση του έργου της (Skeates, McDavid & Carman 2012:4, Greene 1995:160). Ακόμα και σήμερα, αυτός ο ρόλος της βρίσκεται σε λειτουργία, λόγω της οικονομικής αστάθειας των τελευταίων δεκαετιών, η οποία υποχρεώνει την αρχαιολογία να αποδεικνύει διαρκώς την αξία της έναντι άλλων περισσότερο αναγκαίων κοινωνικών και οικονομικών επιταγών, προκειμένου να έχει το κοινό στο πλευρό της (Holtorf 2015).

Εξυπηρετώντας αυτούς τους δύο σκοπούς, η Δημόσια Αρχαιολογία ώθησε τον εκδημοκρατισμό του αρχαιολογικού έργου και σε συνδυασμό με τον μαζικό τουρισμό, ο οποίος συνέβαλε στην εισροή ενός ευρύτερου κοινού στα ενδότερα της αρχαιολογίας μέσω των επισκέψεων σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, οδήγησαν στη γέννηση ερωτημάτων σχετικά με το τι ακριβώς προσπαθούν να κάνουν οι αρχαιολόγοι και για ποιον (Greene 1995:159). Μέσα από αυτούς τους προβληματισμούς προέκυψε ότι η προσέγγιση του κοινού από την αρχαιολογία, δεν θα πρέπει να αποσκοπεί μόνο στην εξυπηρέτηση των οφελών της ίδιας, αλλά και στην κάλυψη των εκπαιδευτικών,

κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών του (Smardz 1997:103). Κάπως έτσι, ο ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας άρχισε να διευρύνεται πέρα από την υποστήριξη του έργου της επαγγελματικής αρχαιολογίας.

2.4.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Οι ποιότητες της Δημόσιας Αρχαιολογίας άρχισαν να αξιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό για την εκπαίδευση του κοινού σε ζητήματα που αφορούν το παρελθόν και την πολιτιστική κληρονομιά (βλ. Corbishley 2011:82-84). Ιδιαίτερα στην Ευρώπη, το έργο της έχει συνδεθεί με τα μουσεία, λόγω του μελήματος των αρχαιολόγων που εργάζονται σε αυτά να παρουσιάζουν το αρχαιολογικό υλικό στο κοινό με συνεκτικό και κατανοητό τρόπο (Merriman 1989).

Χάρη στη βιομηχανία της ψυχαγωγίας και των νέων μέσων, έχει αναπτυχθεί σήμερα μία πληθώρα νέων τρόπων παρουσίασης και ερμηνείας. Η αξιοποίησή τους στο πλαίσιο των πρακτικών της Δημόσιας Αρχαιολογίας εντός και εκτός του χώρου των μουσείων, δύναται να συντείνει τόσο στην παραγωγή εναλλακτικών αναγνώσεων του παρελθόντος όσο και στη διαμόρφωση μίας μοναδικής εμπειρίας κατά την επίσκεψη στους χώρους όπου το παρόν συναντάται με το υλικό παρελθόν. Επιπρόσθετα, η Δημόσια Αρχαιολογία, μέσω της άμεσης επαφής της με τους ανθρώπους που δρουν σε αυτούς τους χώρους, μπορεί να εντοπίσει τις διαφορετικές ομάδες του κοινού, οι οποίες ξεφεύγουν από τις συνήθεις ταξινομήσεις σε επισκέπτες, τουρίστες, φορείς χρηματοδότησης, κ.ά (Carman 2002:108), συνδράμοντας με αυτό τον τρόπο στην καλύτερη κατανόηση των αναγκών και της στάσης τους απέναντι στην αρχαιολογία. Η γνώση των αντιλήψεων και των πεποιθήσεων των δεκτών της αρχαιολογικής πληροφορίας ενδέχεται να παίξει καθοριστικό ρόλο στη βελτίωση της προσφερόμενης εμπειρίας, επιτυγχάνοντας επομένως μία γενικότερη εξομάλυνση της σχέσης της αρχαιολογίας με το κοινό.

Συνάμα, η εγκαθίδρυση μίας αμφίδρομης επικοινωνίας με τις τοπικές κοινότητες των περιοχών όπου διεξάγονται αρχαιολογικά προγράμματα, μέσω των δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας, μπορεί να επιφέρει αμοιβαία οφέλη²⁵. Η μεταφορά γνώσης όχι μόνο από τους αρχαιολόγους προς την τοπική κοινότητα, αλλά και αντίστροφα, εμπλουτίζει τις ερμηνείες τους και προσφέρει μία εναλλακτική θεώρηση των πραγμάτων, η οποία είναι απαραίτητη για τη βιωσιμότητα της αρχαιολογίας στο μέλλον (Marshall 2002:218· βλ.

---

²⁵Ενδεικτικά αναφέρω τις δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας με έμφαση στις σχολικές ομάδες που διοργανώθηκαν στο πλαίσιο του αρχαιολογικού προγράμματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στα Παλιάμπελα Κολινδρού Πιερίας και στο πλαίσιο των πανεπιστημιακών ανασκαφών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο Άργος Ορεστικό.

επίσης Tully 2007). Αυτή η διαφορετική θεώρηση του παρελθόντος, η οποία δεν βασίζεται σε αρχαιολογικά δεδομένα αλλά στην παράδοση, αποτελεί ένα σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο, λόγω του ότι αποκαλύπτει την πολλαπλότητα των αναπαραστάσεών του (Stone & Planel 1999:1), αναγκάζοντας τους επιστήμονες να «σκάψουν» βαθύτερα και να λειτουργήσουν πολυσυλλεκτικά στη διαδικασία ανασύνθεσής του. Η υιοθέτηση αυτής της νοοτροπίας συντελεί στον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της αρχαιολογικής πρακτικής.

2.4.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Η συνειδητοποίηση ότι οι κοινότητες αντιλαμβάνονται τόσο το παρελθόν όσο και την πολιτιστική τους κληρονομιά με έναν δικό τους τρόπο, όπως και η αποκάλυψη των δεοντολογικών και των πολιτικών προεκτάσεων του αρχαιολογικού έργου (Holtorf 2015), άνοιξε ένα καινούριο πεδίο δράσης για τη Δημόσια Αρχαιολογία γεμάτο προκλήσεις, αλλά και ευκαιρίες.

Σε πολλές περιπτώσεις, το αρχαιολογικό έργο πραγματοποιείται σε μία περιοχή χωρίς να έχουν ληφθεί υπόψη οι κοινωνικοοικονομικές και οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούν σε αυτή, με αποτέλεσμα να διαταράσσονται οι ισορροπίες της κοινότητας που κατοικεί εκεί (Moshenska 2009b). Επίσης, συχνά οι αρχαιολόγοι θεωρούν δεδομένη την κατανόηση των ανησυχιών τους από πλευράς των ντόπιων, χωρίς όμως να έχουν προβληματιστεί οι ίδιοι για τις ανάγκες τους (Gould 2018· βλ. επίσης Λεκάκης & Πάντζου 2021), αλλά ούτε και για την επίδραση της παρουσίας τους στον τόπο. Παρόλο που μπορεί να φαίνεται ότι το έργο τους δεν σχετίζεται με την καθημερινότητα της κοινότητας, την επηρεάζει με πολλαπλούς τρόπους, οι οποίοι μπορεί να συνδέονται είτε με τη φυσική παρουσία τους στον χώρο της είτε με την ενασχόλησή τους με τα υλικά κατάλοιπα των προγόνων της, που μπορεί να οδηγήσουν σε βαθιές δεοντολογικές ή πολιτικές επιπτώσεις. Επομένως, κρίνεται αναγκαίο οι αρχαιολόγοι να επιδεικνύουν ιδιαίτερη ευαισθησία, προκειμένου να διασφαλιστεί η ομαλή σχέση με την εκάστοτε τοπική κοινότητα, αλλά και η εμπλοκή της στο αρχαιολογικό έργο, με τρόπο που να επιφέρει αμοιβαία οφέλη (βλ. Moser et al. 2002). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της υιοθέτησης των πρακτικών της Δημόσιας Αρχαιολογίας στο πλαίσιο του αρχαιολογικού έργου, χάρη στις οποίες οι αρχαιολόγοι μπορούν να καταστούν κοινωνοί των προβληματισμών των ντόπιων και να κατανοήσουν τις πραγματικές ανάγκες τους. Με αυτόν τον τρόπο επιτελείται μία ουσιαστική μορφή συμπερίληψης, η οποία δεν συνδέεται με την εκπαίδευση του κοινού πάνω σε αρχαιολογικά θέματα (Almansa Sánchez 2016), αλλά αφορά στην υποστήριξη και την ενδυνάμωσή του.

Η Δημόσια Αρχαιολογία έχει τη δυνατότητα να βοηθήσει την εκάστοτε κοινότητα να αναγνωρίσει τις κοινωνικές και πολιτικές δομές που δρουν στο πλαίσió της και στη συνέχεια να συνδράμει στην κατανόηση και τη συγκρότηση της κληρονομιάς της. Το μοίρασμα γνώσεων με την κοινότητα, σχετικών με τους λόγους που προκάλεσαν κάποια γεγονότα και τον τρόπο που αυτά συντελέστηκαν στο παρελθόν, μπορεί να καταστήσει οικείο το παρόν μέσω της αποκάλυψης επαναλαμβανόμενων μοτίβων του παρελθόντος, να οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό του εαυτού και κατ' επέκταση της κοινότητας, καθώς και να ενισχύσει την ταυτότητά της, εμπλουτίζοντας τον κόσμο γύρω της (Lowenthal 1985:80-109). Αυτή η πράξη, εκτός του ότι εναποθέτει το παρελθόν και την ισχύ του στα χέρια της ίδιας της κοινότητας, προσφέροντας ένα αποδεκτό παρόν, μπορεί να δράσει διορθωτικά σε περιπτώσεις έντονων κοινωνικών ανισοτήτων. Η συνεργασία με κοινότητες που έχουν υποεκπροσωπηθεί στην επίσημη ιστορία και η συμμετοχή τους στην εξέλιξη του αρχαιολογικού έργου, τους προσφέρει την αίσθηση του ανήκειν που πιθανόν να έχουν στερηθεί. Αυτή η σταθερότητα και η αξιοπιστία που παρέχεται από την κληρονομιά (MORI 2000), ενθαρρύνει αυτές τις κοινότητες και τις εξοπλίζει με τα απαραίτητα εφόδια, ώστε να διεκδικήσουν τόσο το παρελθόν τους, όσο και την ένταξή τους στο σημερινό πολιτικό και κοινωνικό τοπίο (Shackel 2004:3). Τοιουτοτρόπως, αίρονται τα πολιτικά και τα πολιτισμικά εμπόδια που πολλές φορές εισχωρούν ανάμεσα στους ανθρώπους, με τη Δημόσια Αρχαιολογία να θεραπεύει πληγές του παρελθόντος στο παρόν.

Ωστόσο, ο κοινωνικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας δεν εξαντλείται σε ζητήματα που σχετίζονται με το παρελθόν, αντιθέτως δύναται να διαδραματίσει εξίσου σημαντικό ρόλο στη διευθέτηση σύγχρονων ανησυχιών. Άλλωστε, η ίδια η άσκηση της αρχαιολογίας συνίσταται *«στην παραγωγή μνήμης του παρελθόντος, η οποία είναι ριζωμένη στις ανησυχίες του παρόντος»* (Shackel 2004:14· βλ. επίσης Shanks & McGuire 1996). Παρασύροντας το κοινό σε μία εξερεύνηση του παρελθόντος χρόνου, η Δημόσια Αρχαιολογία μπορεί να τοποθετήσει σύγχρονα προβλήματα (π.χ. το μεταναστευτικό) σε ένα ιστορικό πλαίσιο, καταδεικνύοντας τη διαχρονικότητά τους και παρέχοντας στο κοινό βαθιά επίγνωση, η αξιοποίηση της οποίας μπορεί να καταδείξει νέους τρόπους επίλυσής τους. Παράλληλα, σε αυτή τη διερεύνηση της ιστορίας μπορεί να συμμετάσχει και μέρος του κοινού, το οποίο δεν προέρχεται από το ίδιο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο. Δεδομένου ότι πλέον οι πληθυσμοί δεν είναι ομοιογενείς, αλλά μεταβάλλονται διαρκώς, οι πρακτικές της Δημόσιας Αρχαιολογίας μπορούν να αποτελέσουν μέσο εξοικείωσης με το παρελθόν ενός ξένου τόπου (Shackel 2004:3). Έτσι, καθίστανται οι νέοι πληθυσμοί ως

μέρος της συλλογικής μνήμης και δεν διασφαλίζεται μόνο η κοινωνική συνοχή, αλλά και τοποθετούνται τα θεμέλια για την οικοδόμηση ενός κοινού παρόντος και μέλλοντος.

Πρωθώντας και διερευνώντας τέτοιου είδους κοινωνικά ζητήματα, η Δημόσια Αρχαιολογία υπογραμμίζει την κοινωνική δέσμευση των αρχαιολόγων, συντείνοντας στην ανάπτυξη μίας επίκαιρης και συμπεριληπτικής αρχαιολογίας²⁶, η οποία σέβεται την πολιτισμική πολυμορφία (Holtorf 2015). Παράλληλα, ο ενεργητικός στοχασμός της και η ενασχόλησή της με σύγχρονα ζητήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα, αναδεικνύει τον σημαίνοντα ρόλο που είναι άξια να παίζει στο παρόν, τόσο η ίδια όσο και η επιστήμη της αρχαιολογίας εν γένει.

2.4.4 Γιατί Δημόσια Αρχαιολογία;

Οι βασικοί λόγοι που καθιστούν τη Δημόσια Αρχαιολογία διαχρονικά επίκαιρη και χρήσιμη με έναν ουσιαστικό τρόπο για το κοινωνικό σύνολο, αναφέρθηκαν προηγουμένως. Εντούτοις, υφίστανται περαιτέρω λόγοι που συντέλεσαν στο να προσεγγιστούν τα ερωτήματα της παρούσας έρευνας μέσα από το πρίσμα της και αυτά αφορούν στην ικανότητά της να παράγει το δικό της εσωτερικό νόημα, επιτρέποντας τη διαρκή εισροή ερεθισμάτων από το περιβάλλον της (Μούλιου 2017), αλλά και να επικουρεί τους εμπλεκόμενους στο έργο της σε μία εσωτερική αναζήτηση, η οποία λειτουργεί ενδυναμωτικά. Ανοίγοντας ένα διάλογο ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, η Δημόσια Αρχαιολογία ωθεί το άτομο να μετατοπιστεί σε διαφορετικά πλαίσια, να «ανασκάψει» τα βιώματά του και να αγγίξει πτυχές του εαυτού του που είχαν μείνει ανεξερεύνητες. Αυτή η σχεδόν ψυχοθεραπευτική διαδικασία οδηγεί σε μία πολυεπίπεδη κατανόηση του εαυτού και του τρόπου λειτουργίας του περιβάλλοντα κόσμου, η οποία κατασκευάζει ένα εσωτερικό νόημα, το οποίο δεν προϋπήρχε. Η απελευθέρωση αυτού του νοήματος, το οποίο εκβάλλει απ' το παρελθόν, έχει τη δυναμική να αποβεί ιδιαίτερως ωφέλιμη, απαντώντας σε σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα (Almansa Sánchez 2018, Shanks 2001:79). Συγχρόνως με την εποπτεία αυτής της διαδικασίας, η Δημόσια Αρχαιολογία προασπίζει το κοινό, διατηρώντας τον κριτικό της ρόλο απέναντι στο σύνολο του κλάδου

---

²⁶ Αναφέρω ως ενδεικτικά παραδείγματα τις δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας που πραγματοποιήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στο πλαίσιο των αρχαιολογικών ανασκαφών στον Πετρά Κρήτης (Wedde 1995) και στο Δισπηλιό Καστοριάς (Χουρμουζιάδης 2002), αλλά και τις πρόσφατες δράσεις στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής ανασκαφής του ΕΚΠΑ στο Πλάσι Μαραθώνα, στις οποίες συμμετείχαν έφηβοι από το κέντρο φιλοξενίας προσφύγων στον Σκαραμαγκά και την πολυετή έρευνα του Γιάννη Χαμηλάκη για την αρχαιολογία της μετανάστευσης στη Λέσβο, που συμπεριέλαβε την έκθεση «Ύλη εν κινήσει. Συναθροίσματα της μετανάστευσης στη Μεσόγειο» στο Μουσείο Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Brown.

της αρχαιολογίας και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει τον σχηματισμό νοηματικών συνάψεων ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Συνεπώς, η Δημόσια Αρχαιολογία προσφέρει το ιδανικό πλαίσιο για την ανάπτυξη του κοινού, αλλά και για τον εκσυγχρονισμό του αρχαιολογικού έργου σύμφωνα με τις τρέχουσες κοινωνικές επιταγές. Ιδιαίτερα, όταν η αρχαιολογική έρευνα περιλαμβάνει ερωτήματα σχετικά με τις σύγχρονες κοινότητες, όπως είναι αυτά που διερευνά η παρούσα εργασία, η υιοθέτηση των αρχών και των πρακτικών μιας τέτοιας προσέγγισης διασφαλίζει αμοιβαία οφέλη. Ο δρόμος για την επίτευξη τους δεν είναι εύκολος, καθώς η συνεργασία με τις κοινότητες απαιτεί αντανακλαστικά, ενεργή ακρόαση (Holm 1999), προθυμία εγκατάλειψης της ζώνης άνεσης και σεβασμό. Ως ερευνητές και συγχρόνως κοινωνικά όντα που εργάζονται ανάμεσα σε κοινότητες, θα πρέπει να έχουμε πλήρη συνείδηση του ότι ο τρόπος με τον οποίο «βλέπουμε» τον κόσμο έχει άμεση επίπτωση στις ερωτήσεις που θέτουμε, στις υποθέσεις που κάνουμε και στις παρατηρήσεις που αξιοποιούμε κατά την έρευνα, η πορεία της οποίας επιδρά στη ζωή τους.

3.0 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ

Το παρόν κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην Προφορική Ιστορία, η οποία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διεκπεραίωση της ερευνητικής διαδικασίας.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύθηκε η έννοια της Δημόσιας Αρχαιολογίας, η οποία αποτελεί το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο και επεξηγήθηκαν οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε ως ο βασικός τρόπος προσέγγισης της έρευνας. Προκειμένου να επιτευχθούν οι κεντρικοί στόχοι της, ένας από τους οποίους είναι η σύσταση ενός μοντέλου δράσης Δημόσιας Αρχαιολογίας (βλ. 6.1), βασισμένου στις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, υιοθετήθηκε η μεθοδολογία της αρχαιολογικής εθνογραφίας (βλ. 4.2). Η αρχαιολογική εθνογραφία και η Προφορική Ιστορία φέρουν πολλά κοινά, με βασικότερο τη χρήση της προφορικής συνέντευξης ως βασικού μεθοδολογικού εργαλείου. Θα μπορούσε να ειπωθεί μάλιστα ότι η Προφορική Ιστορία ανήκει στο γενεαλογικό δέντρο των απογόνων της αρχαιολογικής εθνογραφίας. Έτσι, η εμβάθυνση στη βιβλιογραφία που είναι σχετική με το αντικείμενό της και η εξοικείωση με τις βασικές αρχές της, συνέβαλε στην καλύτερη δυνατή προετοιμασία για τις ανάγκες της διεξαγωγής συνεντεύξεων κατά την έρευνα πεδίου, αλλά και στην αποτελεσματικότερη επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από αυτή.

Επιπρόσθετα, λόγω της φύσης της πρωτογενούς πηγής γνώσεων, δηλαδή των ζώντων ανθρώπων, η Προφορική Ιστορία αποτελεί το καταλληλότερο μέσο για την προσέγγισή τους και τη μελέτη της διάρθρωσης του κοινωνικού ιστού, για τη συνδιαλλαγή μαζί τους, αλλά και για την κατανόηση του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου στην υπό διερεύνηση περιοχή. Ειδικότερα, στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, η οποία αποσκοπεί σε μία προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας και της συλλογικής της μνήμης, απαλλαγμένης από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού, η Προφορική Ιστορία ενδείκνυται λόγω της ιδιαιτερότητάς της να συμπεριλαμβάνει στην αφήγησή της ομάδες ατόμων που πολλές φορές παραβλέπονται από την επίσημη ιστορία. Συνεπώς, η Προφορική Ιστορία, έχοντας σχέση τόσο με τις προσωπικές ιστορίες και τις αναμνήσεις που μοιράζονται οι άνθρωποι μεταξύ τους για το παρελθόν, όσο και με την επίσημη συλλογή και την καταγραφή τους από τους ερευνητές, αποτελεί σύμμαχο της Δημόσιας Αρχαιολογίας, συμβάλλοντας στον εκδημοκρατισμό του παρελθόντος και στη δημόσια διαχείριση της αρχαιολογίας.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, κρίνεται σκόπιμο να ακολουθήσει μία σύντομη επισκόπηση της προέλευσης και της εξέλιξής της σε διεθνές αλλά και εθνικό πλαίσιο, αλλά και μία αναφορά στην αξία και τη σύνδεσή της με τη Δημόσια Αρχαιολογία.

3.1 Η γενεαλογία της Προφορικής Ιστορίας

Στο άκουσμα του όρου «Προφορική Ιστορία», οι περισσότεροι άνθρωποι φέρνουν στη σκέψη τους ένα μαγνητόφωνο, μία συνέντευξη να λαμβάνει χώρα και πιθανόν κάποιον ηλικιωμένο να μοιράζεται τις αναμνήσεις του με έναν ερευνητή, ο οποίος στη συνέχεια θα τις αξιοποιήσει με κάποιον τρόπο (Liddington 2002). Ωστόσο, η έννοια της Προφορικής Ιστορίας εμπεριέχει πολλά περισσότερα από την αυτή καθεαυτή διαδικασία της προφορικής συνέντευξης, γεγονός που αποδεικνύεται από την πολυετή προσπάθεια των ειδικών του κλάδου να καταλήξουν σε έναν συμπαγή ορισμό, ο οποίος να τα περιέχει όλα (Yow 2005:3). Έτσι, όπως συμβαίνει με τη Δημόσια Αρχαιολογία και άλλες έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχει διατυπωθεί μία πληθώρα ορισμών για την Προφορική Ιστορία (Veale & Schilling 2004:2). Παρακάτω θα ακολουθήσει μία παράθεση κάποιων εξ αυτών, έτσι ώστε να σκιαγραφηθούν οι πολλές και διαφορετικές πτυχές της.

3.1.1 Ορισμοί

Ένας από τους πρώτους ορισμούς για την Προφορική Ιστορία εκφράζεται το 1978 από τον Paul Thomson, ο οποίος θεωρείται πρωτοπόρος στη χρήση της ως ερευνητικής μεθοδολογίας στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, στο θεμελιώδες έργο του *“The Voice of the Past: Oral History”*. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι *«η προφορική ιστορία είναι η ιστορία που δομείται γύρω από τους ανθρώπους. Ζωντανεύει την ίδια την ιστορία και διευρύνει τον ορίζοντά της. Αναδεικνύει ήρωες όχι μόνο από τον κύκλο των ηγετών, αλλά και από το ανώνυμο πλήθος. Ενθαρρύνει δασκάλους και μαθητές να γίνουν συνεργάτες. Φέρνει την ιστορία μέσα στην κοινότητα και τη βγάξει έξω από αυτήν. Τονώνει την αξιοπρέπεια και την αυτοπεποίθηση των λιγότερο προνομιούχων, και ιδιαίτερα των ανθρώπων προχωρημένης ηλικίας. Προάγει την επικοινωνία, άρα και την κατανόηση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και των γενεών. Προσφέρει στους ιστορικούς και σε άλλους κοινά νοήματα, που τους δίνουν την αίσθηση ότι ανήκουν σε κάποιον χώρο και χρόνο ... προσφέρει επίσης μία αμφισβήτηση των κοινών τόπων της ιστορίας. Είναι ένα μέσο ριζικής μεταμόρφωσης της κοινωνικής σημασίας της ιστορίας»* (Thomson 2002:53). Σε αυτή την εκτεταμένη περιγραφή των αρετών της Προφορικής Ιστορίας, ο Thomson δεν κάνει λόγο για τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιεί, αλλά επικεντρώνεται στον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και στον κοινωνικό ρόλο της, τα οποία συμβάλλουν τόσο στην τόνωση της ίδιας της ιστορικής επιστήμης, όσο και στον εκδημοκρατισμό της και συνεπώς στην αποκατάσταση της κοινωνικής ισότητας.

Ένα έτος αργότερα, το 1979, η Luisa Passerini στο επιδραστικό άρθρο της *“Work Ideology and Consensus under Italian Fascism”* υποστηρίζει ότι «οι ιστορικοί δεν πρέπει να παραβλέπουν το γεγονός ότι η πρώτη ύλη της προφορικής ιστορίας δεν αποτελείται μόνο από τα πραγματικά περιστατικά, αλλά είναι πρωτίστως μια έκφραση και μία αναπαράσταση του πολιτισμού και συνεπώς περιλαμβάνει όχι μόνο τις κυριολεκτικές αφηγήσεις αλλά και τις διαστάσεις της μνήμης, της ιδεολογίας και των υποσυνείδητων επιθυμιών» (Passerini 1979:84· βλ. επίσης Green 2011:100). Η Passerini τονίζει με αυτή τη δήλωση ένα ακόμα προσόν της Προφορικής Ιστορίας, το οποίο έγκειται στην ικανότητά της να εξορυσνύει πέρα από στείρες πληροφορίες και πολιτισμικές νόρμες.

Το ίδιο έτος, ο Alessandro Portelli, στο άρθρο του *“What Makes Oral History Different”*, αμφισβητεί τους επικριτές της Προφορικής Ιστορίας, διατείνοντας ότι αποτελεί ένα διακριτό είδος ή κατηγορία της ιστορικής επιστήμης και προσδιορίζει τα έξι στοιχεία τα οποία τη διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες ιστορικές πηγές. Αυτά είναι η προφορικότητα, η αφηγηματικότητα, η υποκειμενικότητα, η διαφορετική αξιοπιστία, η αντικειμενικότητα και η κυριότητα του δημιουργού (Portelli 1991). Σε επόμενο άρθρο του, εκφέρει την άποψη ότι «η έκφραση προφορική ιστορία επιδέχεται κριτική, καθώς μπορεί να θεωρηθεί ότι υπονοεί ότι η ιστορική έρευνα μπορεί να βασιστεί εξ ολοκλήρου στις προφορικές πηγές», ενώ προσθέτει ότι η έκφραση «χρήση προφορικών πηγών στην ιστορία» είναι περισσότερο σωστή (Portelli 1981). Σε μεταγενέστερο άρθρο του προσδιορίζει την Προφορική Ιστορία ως «το είδος του λόγου, το οποίο έχουν αναπτύξει από κοινού η προφορικότητα και ο γραπτός λόγος, προκειμένου να συνομιλήσουν μεταξύ τους για το παρελθόν» (Portelli 1998:25· βλ. επίσης Abrams 2010:18). Ο Portelli, όπως και η Passerini, καταδεικνύει την υποκειμενικότητα της Προφορικής Ιστορίας ως το δυνατό της σημείο. Αμφότεροι, προβάλλοντας τον υποκειμενικό χαρακτήρα της μνήμης, συμβάλλουν στη μεταμόρφωση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων στην Προφορική Ιστορία, στρέφοντάς την προς μία νέα κατεύθυνση. Πλέον, η προσοχή του ερευνητή της Προφορικής Ιστορίας δεν επικεντρώνεται μόνο στα λεγόμενα του αφηγητή, αλλά και στον τρόπο που αυτά ειπώθηκαν, στον λόγο για τον οποίο επέλεξε να αφηγηθεί ένα περιστατικό ή όχι και στην κατανόηση της σημασίας του (Abrams 2010:1). Αυτή η μεταβολή αποτυπώνεται στη συνέχεια στο έργο του Thomson, ο οποίος στη δεύτερη έκδοση του *“The Voice of the Past: Oral History”*, προσθέτει ένα καινούριο κεφάλαιο με θέμα τη μνήμη και τον εαυτό, εμφανώς επηρεασμένος απ’ το έργο των Passerini και Portelli (Green 2011:100).

Περίπου μία δεκαετία αργότερα, το 2005, η Valerie Yow δίνει το δικό της ορισμό για την Προφορική Ιστορία. Στο *“Recording Oral History: A Guide for the Humanities and*

Social Sciences” διατυπώνει ότι «προφορική ιστορία είναι η καταγραφή των προσωπικών μαρτυριών που παρέχονται σε προφορική μορφή». Συμπληρώνει ότι ο όρος Προφορική Ιστορία αναφέρεται τόσο στην ηχογραφημένη μαρτυρία, όσο και στη χειρόγραφη απομαγνητοφώνησή της, αλλά και στη διαδικασία της ίδιας της συνέντευξης σε βάθος (Yow 2005:3).

Μία απόπειρα ορισμού της Προφορικής Ιστορίας κάνει με τη σειρά της η Lynn Abrams στην εισαγωγή του *“Oral History Theory”*. Για την ακρίβεια αναφέρει ότι «η προφορική ιστορία είναι μία πρακτική, μία μέθοδος έρευνας. Είναι η πράξη της ηχογράφησης της ομιλίας των ανθρώπων που έχουν να πουν κάτι το ενδιαφέρον σε σχέση με το παρελθόν και στη συνέχεια η ανάλυση των αναμνήσεών τους». Ακολούθως επεξηγεί ότι «η Προφορική Ιστορία είναι ένα γενικός όρος, ο οποίος περιγράφει δύο πράγματα. Αναφέρεται στη διαδικασία της διεξαγωγής και της ηχογράφησης συνεντεύξεων, προκειμένου να αποσπαστούν πληροφορίες για το παρελθόν. Ωστόσο, προφορική ιστορία είναι και το αποτέλεσμα της συνέντευξης, δηλαδή η εξιστόρηση των γεγονότων του παρελθόντος. Επομένως, είναι εξίσου μία μέθοδος έρευνας και το αποτέλεσμα της ερευνητικής διαδικασίας» (Abrams 2010:1-2). Η Abrams φαίνεται να συμφωνεί με τη Yow, στο ότι η Προφορική Ιστορία δεν περικλείει μόνο την πράξη της προφορικής συνέντευξης, αλλά και την καταγραφή και την ερμηνεία αυτής. Επίσης, διευκρινίζει σε επόμενο σημείο του βιβλίου ότι η Προφορική Ιστορία δεν αποτελεί άλλο ένα μέσο για την αποκάλυψη παρελθοντικών γεγονότων, αλλά συνιστά μια δημιουργική μεθοδολογία που φέρνει τον ερευνητή σε επαφή με τα πολλαπλά επίπεδα νοήματος και ερμηνείας που περιέχονται στις αναμνήσεις των ανθρώπων (Abrams 2010:18).

Μία πενταετία αργότερα, οι Ειρήνη Νάκου και Ανδρομάχη Γκαζή στον συλλογικό τόμο «*Η Προφορική Ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*», που εκδόθηκε υπό την αιγίδα της Ένωσης Προφορική Ιστορίας (ΕΠΙ) υπογραμμίζουν ότι «ως “προφορική ιστορία” θα πρέπει να γίνονται αντιληπτά συστηματικά τεκμηριωμένα προγράμματα συλλογής προφορικών μαρτυριών, τα οποία εκκινούν είτε από ένα συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα είτε - στην περίπτωση του μουσείου - από την πρόθεση οργάνωσης μιας έκθεσης που θίγει κατά κύριο λόγο ζητήματα κοινωνικής ιστορίας, κοινωνικών, περιθωριακών ή μειονοτικών ομάδων και εν γένει ζητήματα που αφορούν τη λεγόμενη “ιστορία από τα κάτω”». Συμπληρώνουν ότι «η πιο περιστασιακή αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών ... δεν συνιστά απαραίτητως μια ολοκληρωμένη προσέγγιση προφορική ιστορίας ... Ενδεχομένως, λοιπόν να είναι αναγκαία μια πιο προσεκτική διάκριση μεταξύ του όρου “προφορική ιστορία” και του όρου “προφορική αφήγηση, πηγή ή μαρτυρία”» (Νάκου & Γκαζή 2015:14).

Δικούς τους ορισμούς για την Προφορική Ιστορία έχουν συντάξει και κάποιοι από τους οργανισμούς που συστάθηκαν με σκοπό τη μελέτη και τη διερεύνηση του αντικειμένου της. Ο αμερικάνικος Oral History Association (1966) εξηγεί στην επίσημη ιστοσελίδα του ότι «η προφορική ιστορία είναι ένα πεδίο σπουδών και μια μέθοδος συλλογής, διατήρησης και ερμηνείας των φωνών και των αναμνήσεων των ανθρώπων, των κοινοτήτων και των συμμετεχόντων σε γεγονότα του παρελθόντος» (OHA 2020).

Αντίστοιχα, η αγγλική Oral History Society (1973) αναφέρει στη δική της ιστοσελίδα ότι «η προφορική ιστορία είναι η καταγραφή των αναμνήσεων, των εμπειριών και των απόψεων των ανθρώπων. Είναι μια ζωντανή ιστορία των μοναδικών εμπειριών της ζωής του καθένα, μια δυνατότητα να εισακουστούν εκείνοι οι άνθρωποι που έχουν “κρυφτεί από την ιστορία”, μια σπάνια ευκαιρία να ειπωθεί και να καταγραφεί η ιστορία πρόσωπο με πρόσωπο, μια πηγή νέων γνώσεων και προοπτικών που μπορεί να αμφισβητήσουν την άποψή μας για το παρελθόν» (OHS 2020).

Ο Oral History Association of Australia παρέχει ένα διμερή ορισμό για την Προφορική Ιστορία. Την ορίζει ως την πρακτική ή τη μέθοδο για την καταγραφή, την επεξεργασία και τη συντήρηση προφορικών μαρτυριών του παρελθόντος. Υπογραμμίζει τη σημασία των προϋπαρχόντων γνώσεων του ερευνητή πάνω στο θέμα της συνέντευξης και της επιλογής ενός συνεντευξιαζόμενου που να έχει άμεση εμπειρία και γνώση αυτού. Επίσης, καλύπτει και κάποιες από τις πρακτικές πτυχές της Προφορικής Ιστορίας, δηλώνοντας ότι είναι «μια μαγνητοσκοπημένη συνέντευξη σε μορφή ερωτοαπαντήσεων ... σε θέματα ιστορικού ενδιαφέροντος ... η οποία είναι προσβάσιμη και σε άλλους ερευνητές» (Veale & Schilling 2004:4· βλ. επίσης Robertson 1996).

Από την ανωτέρω μη εξαντλητική παράθεση ορισμών που έχουν συσταθεί για το αντικείμενο της Προφορικής Ιστορίας από κάποιους εκ των κύριων εκφραστών της, καθίσταται σαφές ότι το εγχείρημα της περιγραφής της δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση. Αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο, λόγω της πολυσυλλεκτικότητάς της όσον αφορά στο είδος των ιστοριών με τις οποίες ασχολείται και της ικανότητάς της να εφαρμόζεται σε πολλούς και διαφορετικούς τομείς και επιστημονικά πεδία. Σε κάθε περίπτωση, γίνεται κατανοητό ότι η Προφορική Ιστορία συνίσταται στη διαδικασία ενός καταγεγραμμένου διαλόγου μεταξύ ενός ερευνητή και ενός αφηγητή, πάνω σε ένα αντικείμενο που αφορά στο πρόσφατο παρελθόν, το οποίο έχει επιλέξει ο πρώτος και γνωρίζει σε βάθος ο δεύτερος. Από εκεί και πέρα, η Προφορική Ιστορία βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη τις τελευταίες δεκαετίες και ίσως δεν είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός και μοναδικού ορισμού. Άλλωστε, και ο Thomson επισημαίνει στον πρόλογο της τρίτης έκδοσης του “*The Voice of the Past: Oral History*”, η οποία κυκλοφόρησε σχεδόν είκοσι χρόνια από την αρχική, ότι αν

το βιβλίο εκδιδόταν για πρώτη φορά στο σήμερα, δεν θα περιελάμβανε κανέναν ορισμό για την Προφορική Ιστορία (Thomson 2002:14).

3.1.2 Συγγενείς όροι και μορφές της Προφορικής Ιστορίας

Πολύ συχνά στη βιβλιογραφία η Προφορική Ιστορία συγχέεται με άλλα είδη προφορικών μαρτυριών ή χρησιμοποιείται σε εναλλαγή με άλλους όρους, όπως είναι η προσωπική μαρτυρία, η προσωπική αφήγηση, η ιστορία ζωής, η αφήγηση ζωής, η αφηγηματική ανάλυση, η προφορική βιογραφία, οι ηχογραφημένες αναμνήσεις, τα απομνημονεύματα, η αναπόληση κ.α. (Τσιώλης & Σιούτη 2013, Abrams 2010:2, Yow 2005:4). Ωστόσο, η Προφορική Ιστορία φαίνεται να είναι ο όρος που υιοθετείται συχνότερα, προκειμένου να περιγραφεί η διαδικασία της ηχογραφημένης προφορικής συνέντευξης σε βάθος (Yow 2005:4).

Το κοινό σημείο όλων των όρων που προαναφέρθηκαν είναι η εστίασή τους στην καταγραφή και την ερμηνεία των εμπειριών ζωής κάποιων ατόμων. Όμως, η χρήση του όρου Προφορική Ιστορία και κάποιων άλλων όρων (π.χ. συνέντευξη σε βάθος, ιστορία ζωής, ανασκόπηση ζωής, ηχογραφημένη, αναπόληση) υπονοεί την ύπαρξη ενός δεύτερου προσώπου, το οποίο διαδρά με τον αφηγητή, διαμορφώνει τη ροή της συνέντευξης, ηχογραφεί και στη συνέχεια παρουσιάζει τα λόγια του (Yow 2005:4) και επίσης συνεπάγεται την αντιμετώπιση του αφηγητή ως ενεργού συμμετέχοντα στην έρευνα (Bornat 2004:35). Τέλος, η Προφορική Ιστορία υφίσταται σε τέσσερις διακριτές μορφές. Αυτές είναι η πρωτόλεια προφορική συνέντευξη, η ηχογραφημένη εκδοχή της, η γραπτή απομαγνητοφώνησή της και η ερμηνεία του συνολικού υλικού που προέκυψε από όλη τη διαδικασία της συνέντευξης. Από αυτές τις μορφές, μόνο η πρωτόλεια προφορική συνέντευξη μένει απολύτως ανεπηρέαστη από την επέμβαση του ερευνητή και παρόλο που συγκροτεί, ενδεχομένως μαζί με κάποιες γραπτές πηγές, την πρώτη ύλη της έρευνας, είναι αυτή που πολλές φορές αποσιωπάται και δεν αναλύεται σε μεγάλο βαθμό στο τελικό αποτέλεσμα της (Abrams 2010:9).

3.1.3 Η ιδιαιτερότητα της Προφορικής Ιστορίας

Η Προφορική Ιστορία φέρει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία την καθιστούν μοναδική. Ως πηγή γνώσης, διαφέρει τόσο από τις υπόλοιπες προφορικές πηγές όσο και από άλλες μορφές προφορικής μαρτυρίας, όπως είναι η προφορική παράδοση, η αφήγηση, η αυτοβιογραφία, τα απομνημονεύματα, κ.α. Ένα βασικό χαρακτηριστικό της είναι ότι εστιάζει στην ανάμνηση γεγονότων και εμπειριών, τα οποία συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του αφηγητή (Abrams 2010:25-26). Επομένως, τα γεγονότα που

απασχολούν την Προφορική Ιστορία τοποθετούνται συνήθως σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο του κοντινού παρελθόντος (Schater 1996:16). Ένα ακόμα κύριο χαρακτηριστικό της άπτεται της παρέμβασης του ερευνητή. Σε αντίθεση με την αυτοβιογραφία για παράδειγμα, στην οποία η αφήγηση των γεγονότων βρίσκεται στην απόλυτη εξουσία του αφηγητή, στην Προφορική Ιστορία ο ερευνητής συνδιαμορφώνει τη ροή της αφήγησης. Ωστόσο, το διακριτικότερο ίσως γνώρισμά της αφορά στην εισαγωγή του ίδιου του αφηγητή στην αφήγηση και στην εγκατάστασή του ως μέρος αυτής (Λιάκος 2015:37, Portelli 1991). Εκτός αυτών, η Προφορική Ιστορία διακρίνεται για τον ενδυναμωτικό της ρόλο, λόγω της συμπερίληψης ατόμων και ομάδων, που συνήθως περιθωριοποιούνται από την εξουσία, παίζοντας με αυτόν τον τρόπο σημαίνοντα ρόλο στην κοινωνική και πολιτική αλλαγή. Τέλος, η Προφορική Ιστορία καταφεύγει στη μνήμη και τη μαρτυρία για να αποκτήσει μια πληρέστερη ή διαφορετική κατανόηση του παρελθόντος, όπως αυτό βιώθηκε τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο (Bornat 2004:35· βλ. επίσης Thompson 2000), οδηγώντας έτσι σε μία πιο ρεαλιστική προσέγγιση τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος (Νάκου & Γκαζή 2015:13· βλ. επίσης Thompson 2002:34).

3.2 Η προέλευση και η εξέλιξη της Προφορικής Ιστορίας

Η Προφορική Ιστορία θεωρείται ένας σχετικά καινούριος κλάδος της ιστορικής επιστήμης, δεδομένου ότι η εμφάνισή της συμπίπτει με την εφεύρεση των συσκευών ηχογράφησης και η ευρύτερη εξάπλωσή της είναι απόρροια της διάδοσης του φορητού μαγνητοφώνου. Παρά ταύτα, η Προφορική Ιστορία έχει μακραίωνο παρελθόν, ιδιαιτέρως αν αναλογιστεί κανείς ότι η μετάδοση οποιαδήποτε πληροφορίας στις προϊστορικές κοινωνίες γινόταν αποκλειστικά μέσω του προφορικού λόγου. Διαχρονικά οι άνθρωποι μοιράζονται τις ιστορίες τους από στόμα σε στόμα, αφηγούνται με τον τρόπο τους γεγονότα του παρελθόντος, τα ερμηνεύουν και τα νοηματοδοτούν, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης (Grele 1991). Ο Paul Thomson υποστηρίζει ότι *«στην πραγματικότητα η προφορική ιστορία είναι τόσο παλιά όσο η ίδια η ιστορία. Ήταν η πρώτη μορφή ιστορίας»* (Thomson 2002:55). Ακόμα και στη σημερινή εποχή, η οποία χαρακτηρίζεται από την έξαρση των ψηφιακών μέσων, παρατηρείται μία επιστροφή στην προφορικότητα με τις τεχνολογίες αναπαραγωγής ήχου και εικόνας (π.χ. η κινητή τηλεφωνία, τα ηχητικά μηνύματα, οι βίντεο-κλήσεις, κ.α.) να επικρατούν στην επικοινωνία. Η σύντομη αναδρομή που έπεται θα επιχειρήσει να καταγράψει την πορεία της Προφορικής Ιστορίας από το βάθος των αιώνων έως το σήμερα, ενώ θα γίνει αναφορά στις κριτικές τις οποίες έχει δεχτεί, αλλά και στις ανταπαντήσεις που έχουν εκφραστεί από τους υποστηρικτές της. Τέλος, θα εξεταστεί η εμφάνιση και η διαδρομή της στην Ελλάδα, έτσι ώστε να καταστεί σαφής η εξέλιξή της και η αξιοποίηση των ποιοτήτων της στο πλαίσιο των ακαδημαϊκών προγραμμάτων.

3.2.1 Ιστορική Αναδρομή

Στη βιβλιογραφία που σχετίζεται με το αντικείμενο της Προφορικής Ιστορίας, εντοπίζονται πλείστες αναφορές ότι ο Θουκυδίδης, ο Έλληνας ιστορικός του 5^{ου} αιώνα π.Χ., είναι ο πρώτος ο οποίος αξιοποιεί τις προφορικές μαρτυρίες για τη συγγραφή της ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου (OHS 2020, Yow 2005:2). Ο Θουκυδίδης (2008) διευκρινίζει εξ αρχής ότι *«Για τα γεγονότα του πολέμου δεν θέλησα ν' αρκεσθώ σε πληροφορίες του πρώτου τυχόντος ούτε στην προσωπική μου αντίληψη και μόνο, αλλά έκανα προσεκτική έρευνα και για τα γεγονότα στα οποία ήμουν παρών και για τα όσα μου ανέφεραν άλλοι»* (1.22.3). Στους αιώνες που ακολουθούν, συνεχίζεται η χρήση των προφορικών μαρτυριών, με τους χρονικογράφους του Μεσαίωνα, όπως ο Bede (673-735 μ.Χ.), να βασίζονται στη ζωντανή μνήμη των ανθρώπων. Η τάση αυτή επιβιώνει μέχρι και την Αναγέννηση, οπότε και ιστορικοί, όπως ο Jules Michelet (1798-1874 μ.Χ.), ο οποίος

την αξιοποιεί κατά τη συγγραφή της ιστορίας της Γαλλικής Επανάστασης, να παρουσιάζουν ακόμα ενδιαφέρον για τις προφορικές πηγές και την προφορική παράδοση (OHS 2020, Βαν Μπούσχοτεν 2015b, Thomson 2002:22). Στη συνέχεια, ακολουθεί μία μακρά περίοδος απαξίωσης των προφορικών και επικράτησης των γραπτών πηγών στη δυτική κοινωνία, η οποία προκαλείται εξαιτίας μίας σειράς εξελίξεων κατά τον 19^ο αιώνα. Ανάμεσά τους βρίσκονται η διάδοση της τυπογραφίας, η επιβολή της αρχειακής μεθόδου (Thomson 2002:22), η μεταβολή της κοινωνικής θέσης του ιστορικού (Βαν Μπούσχοτεν 2015a), η εξάπλωση των αρχών της γερμανικής ιστοριογραφίας (Yow 2005:4). Εξαιρεση στον κανόνα συνιστούν μέρη, στα οποία υπήρχε από παλιά μία παράδοση επιτόπιας έρευνας, όπως είναι η Αγγλία, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Σκανδιναβία, η Πολωνία και η Ιταλία, στις οποίες και θα εκκολαφτεί η Προφορική Ιστορία αργότερα κατά τη δεκαετία του 1970 (Βαν Μπούσχοτεν 2015b, Thomson 2002:22).

Μία μεγάλη αλλαγή στην αντιμετώπιση των προφορικών πηγών σημειώνεται στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κυκλοφορούν οι πρώτες φορητές συσκευές εγγραφής ήχου (Yow 2005:3, Thomson 2002:92). Έτσι, το 1948, οργανώνεται από τον Alan Nevins, στο Columbia University της Νέας Υόρκης, το πρώτο πρόγραμμα Προφορικής Ιστορίας το οποίο επικεντρώνεται στην καταγραφή των αναμνήσεων επιφανών ανδρών που είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στην αμερικάνικη ζωή (Νάκου & Γκαζή 2015:12, Thomson 2002:97, Starr 1996:10-12· βλ. επίσης Yow 2005:3). Σε αντίθεση με την Αμερική, στη μεταπολεμική Βρετανία οι λόγοι που οδηγούν στην εγκαθίδρυση της Προφορικής Ιστορίας είναι πολιτικοί. Οι πολιτικές μεταβολές που λαμβάνουν χώρα μετά τη διάλυση της βρετανικής αυτοκρατορίας, όπως και η άνοδος του Εργατικού Κόμματος στην εξουσία το 1945, στρέφουν την προσοχή των ιστορικών στην εργατική τάξη. Παράλληλα, η επώαση της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορικής κοινωνιολογίας διατηρεί άσβεστο το ενδιαφέρον για την καταγραφή των αναμνήσεων ανθρώπων, που δεν ανήκουν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις (Νάκου & Γκαζή 2015:12, Abrams 2010:4). Αυτό το ενδιαφέρον, οι τεχνικές βελτιώσεις στα μέσα καταγραφής του ήχου, η αυξημένη αποδοχή της μεταμοντέρνας θεωρίας, η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τη συλλογική μνήμη και τη δημόσια ιστορία και η αύξηση της ερασιτεχνικής ιστορίας (Fischer et al. 2011:8-9) πυροδοτούν την ανάπτυξη προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Ενδεικτικό είναι ότι στην Αμερική, μέχρι το 1965, βρίσκονται σε εξέλιξη ογδόντα εννέα προγράμματα Προφορικής Ιστορίας, ο αριθμός των οποίων αυξάνεται σταδιακά από τότε (Yow 2005:3).

Γενικότερα, η δεκαετία του 1960 αποτελεί ορόσημο για την Προφορική Ιστορία, διότι πλέον δεν λογίζεται ως μία απλή μέθοδος συλλογής δεδομένων, αλλά αρχίζει να αποκτά το κύρος ενός αυτοτελούς επιστημονικού πεδίου.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η δεκαετία του 1970, καθώς η συνειδητοποίηση των κενών που παράγει η παραδοσιακή ιστοριογραφία (Ban Μπούσχοτεν 2015a, Grele 1991:1) συμβάλλει στη γένεση της «ιστορίας από τα κάτω» (Νάκου 2009:71, Thomson & Perks 2006:1). Έτσι, μέχρι τη δεκαετία του 1980, η Προφορική Ιστορία ανανεώνεται και εστιάζει στην ανακάλυψη της ιστορίας περιθωριοποιημένων ομάδων και ατόμων, όπως είναι οι γυναίκες, οι ομοφυλόφιλοι, οι εθνοτικές ομάδες, οι μειονότητες, τα άτομα με σωματικές ή νοητικές αναπηρίες (Abrams 2010:4, Νάκου 2009:71, Thomson 2002:98, Perks & Thomson 1998:4). Την ίδια δεκαετία, ιδρύεται η Oral History Society (1973) και εκδίδεται από τον Paul Thomson το βιβλίο-σταθμός *“The Voice of the Past: Oral History”* (OHS 2020). Στα τέλη της, οργανώνεται το Πρώτο Διεθνές Συνέδριο για την Προφορική Ιστορία, στο Essex της Αγγλίας το 1979, αποτέλεσμα του οποίου είναι η κυκλοφορία του περιοδικού *International Journal of Oral History* (Perks & Thomson 1998:3), γεγονός που συνδράμει στην προώθηση της εξωστρέφειας του κινήματος (Thomson 2002:98). Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η υποκειμενικότητα της Προφορικής Ιστορίας αναδεικνύεται ως το δυνατό της σημείο και συντελείται μία νέα στροφή της από την απλή καταγραφή της εμπειρίας των κοινωνικών υποκειμένων στην ερμηνεία της και συνεπώς η μνήμη συνιστά πλέον αντικείμενο μελέτης (Νάκου 2009:68-72). Η ανάγκη ανάλυσης της μνήμης οδηγεί την Προφορική Ιστορία στη συνεργασία με άλλες επιστήμες και στην υιοθέτηση ενός διεπιστημονικού χαρακτήρα.

Στη συνέχεια, κατά τη δεκαετία του 1990, αναφύονται στους κόλπους της Προφορικής Ιστορίας προβληματισμοί για τη σχέση ανάμεσα στον ερευνητή και τον πληροφορητή και για τον τρόπο με τον οποίο επιδρά η ταυτότητα του ερευνητή στη συνέντευξη (Ban Μπούσχοτεν 2015a· βλ. επίσης Frisch 1990). Εκτός αυτού, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, πολλαπλασιάζονται τα κινήματα Προφορικής Ιστορίας σε παγκόσμιο επίπεδο και επιτυγχάνεται η διεθνοποίηση του κινήματος, η οποία επισφραγίζεται με την ίδρυση του International Oral History Association (1996). Κάποια ακόμα ζητήματα, που ανακύπτουν στο τέλος του 20^{ού} αιώνα και τα οποία συνεχίζουν να απασχολούν την Προφορική Ιστορία τη νέα χιλιετία, σχετίζονται αφενός με τον ρόλο που παίζει η Προφορική Ιστορία στην πολιτική αλλαγή και αφετέρου με ζητήματα δεοντολογίας και πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ψηφιακή επανάσταση των αρχών του 21^{ου} αιώνα μετασχηματίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο της επικοινωνίας με τους πληροφορητές, την εγγραφή και την ερμηνεία της συνέντευξης, τη συντήρηση και την αρχειοθέτηση του υλικού, την πρόσβαση του κοινού

σε αυτό και την παρουσίασή του (Ban Μπούσχοτεν 2015a, Thomson 2002:14). Έτσι σήμερα, παρότι φαίνεται να πραγματοποιείται μία επιστροφή στην προφορικότητα (Yow 2005:10), υπάρχει μία σειρά θεμάτων προς διευθέτηση. Αυτά είναι σχετικά με τα προβλήματα δεοντολογίας που προκύπτουν λόγω της αρχειοθέτησης του υλικού στο διαδίκτυο, με τις νέες δυνατότητες χρηματοδότησης των προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας και τέλος με την υπερπληθώρα των συνεντεύξεων που έχει συσσωρευτεί, λόγω των διευκολύνσεων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες (Ban Μπούσχοτεν 2015a). Καταλήγοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες, μετά από ένα μακροχρόνιο διάστημα πειραματισμών σε ζητήματα μεθοδολογίας και ερμηνείας, η Προφορική Ιστορία έχει γίνει αποδεκτή ως μέρος του επιστημονικού κλάδου της Ιστορίας (Abrams 2010:31, Gluck et al 1999) και έχει εξελιχθεί σε μεγάλο βαθμό (Abrams 2010:3). Εντούτοις, είναι αναγκαίο οι ερευνητές της να βρίσκονται σε διαρκή εγρήγορση, ώστε να ανιχνεύουν τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου στο σήμερα, το οποίο χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και ραγδαίες μεταβολές, με στόχο να χρησιμοποιούν το εργαλείο της Προφορικής Ιστορίας με ηθικό και δεοντολογικό τρόπο προς όφελός του.

3.2.2 Οι κριτικές στην Προφορική Ιστορία

Όπως συμβαίνει με οτιδήποτε καινούριο που εμφανίζεται και διαφέρει από την ισχύουσα τάξη των πραγμάτων, έτσι και η Προφορική Ιστορία δεν έμεινε ανέγγιχτη από κριτικές κατά τη διάρκεια των δεκαετιών που έπονται της ανάδυσής της. Κάποιες από αυτές επιβιώνουν μέχρι σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη ότι πολλοί ειδικοί από τον χώρο των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών εξακολουθούν να έχουν σοβαρές επιφυλάξεις σε σχέση με την ποιοτική έρευνα, εξαιτίας της έλλειψης αυστηρών διαδικασιών, οι οποίες κατά τη γνώμη τους διασφαλίζουν την εγκυρότητα του αποτελέσματος (Yow 2005:4, Veale & Schilling 2004:4).

Οι κριτικές που αφορούν στην αξιοπιστία και την εγκυρότητα της Προφορικής Ιστορίας (Ban Μπούσχοτεν 2015a, Abrams 2010:6) προέρχονται τόσο από την παραδοσιακή ιστοριογραφία, αλλά και από άλλους κλάδους. Εκπρόσωποι της ανθρωπολογίας, της λαογραφίας, της εθνολογίας διατυπώνουν την αντίθεσή τους στη χρήση προφορικών πηγών, ακόμα και πριν την επίσημη εμφάνιση της Προφορικής Ιστορίας στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Ο εθνογράφος A. Van Gennep εκφράζει τους ενδοιασμούς του, διότι πιστεύει ότι λόγω της μετάδοσης από στόμα σε στόμα η πληροφορία μεταβάλλεται κατά το πέρασμά της από γενιά σε γενιά (Van Gennep 1910). Αντίστοιχα, ο λαογράφος Edwin Hartland υποστηρίζει την αναξιπιστία των προφορικών πηγών, τονίζοντας ότι πέραν ορισμένων περιπτώσεων, οι πληροφορίες που παρέχουν δεν έχουν καμία αξία (Hartland 1914· βλ.

επίσης Vansina 1985:8). Μερικά χρόνια αργότερα, ο ανθρωπολόγος Robert Lowie γίνεται ακόμα πιο επικριτικός, δηλώνοντας ότι «δεν μπορώ να προσδώσω στην προφορική παράδοση καμία ιστορική αξία υπό οποιεσδήποτε συνθήκες» (Lowie 1915). Η έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας είναι ο δεύτερος λόγος για τον οποίο η Προφορική Ιστορία δέχεται δυσμενείς κριτικές από την παραδοσιακή ιστοριογραφία, η οποία θεωρεί ότι ο τρόπος επιλογής των πληροφορητών της δεν είναι επιστημονικός. Συνάμα, μομφές εκδηλώνονται και εντός του ίδιου του κινήματος της Προφορικής Ιστορίας, οι οποίες κρίνουν ότι ο περιορισμός μόνο στις προφορικές μαρτυρίες, χωρίς να ακολουθήσει κάποια κριτική επεξεργασία ανάλογης εκείνης των γραπτών πηγών, μπορεί να οδηγήσει στον λαϊκισμό και στην αναπαραγωγή στερεοτύπων (Ban Μπούσχοτεν 2015a).

Οι θεμελιωτές της Προφορικής Ιστορίας απαντούν στις κριτικές, υποστηρίζοντας τη σημαντικότητά της. Ο Paul Thomson αμφισβητεί την αμεροληψία των γραπτών πηγών, εξηγώντας ότι η αξιοπιστία αμφότερων των γραπτών και των προφορικών πηγών ελέγχεται με τον ίδιο τρόπο. Επιπρόσθετα, δηλώνει ότι δεν υπάρχουν αντικειμενικά αρχεία (Thomson 2002:157). Με τη σειρά τους, η Luisa Passerini και ο Alessandro Portelli υπερασπίζονται την υποκειμενικότητα της Προφορικής Ιστορίας και την καταδεικνύουν ως τη δύναμή της. Αναγνωρίζοντας τον ρευστό και εύθραυστο χαρακτήρα της μνήμης (Jones 2007:1, Veale & Schilling 2004:4) και στηρίζοντας ότι τα δεδομένα που προέρχονται από τις προφορικές πηγές θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο, υπερτονίζουν ότι το γεγονός αυτό δεν τα καθιστά λιγότερο ακριβή και δεν αναιρεί την αξία τους (Abrams 2010:6). Τέλος, επισημαίνουν την अपαράμιλλη ικανότητα της Προφορικής Ιστορίας να συνδέει την ατομική με τη συλλογική μνήμη (Ban Μπούσχοτεν 2015a), παρουσιάζοντας με αυτόν τον τρόπο μία πιο σφαιρική άποψη του παρελθόντος.

3.2.3 Η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα

Όπως διαφαίνεται από την ιστορική αναδρομή που προηγήθηκε, η διάδοση της Προφορικής Ιστορίας δεν έγινε με τους ίδιους ρυθμούς και ομοιογενώς σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η πορεία της Προφορικής Ιστορίας δεν μπορεί χαρακτηριστεί σε καμία περίπτωση μακροχρόνια, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι άρχισε να γίνεται αποδεκτή ως κλάδος της ιστορικής επιστήμης, ο οποίος επικεντρώνεται στην αποτύπωση των κοινωνικών αλλαγών στη βιωμένη εμπειρία των ανθρώπων (Thomson 2002:23), μόλις τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Παρά ταύτα, όπως συνέβη και σε άλλες χώρες, η εκκόλαψή της επιτελέστηκε σε χώρους όπου προϋπήρχε η μέθοδος της επιτόπιας έρευνας και πιο συγκεκριμένα στη λαογραφία, στη λογοτεχνία και στην αγροτική κοινωνιολογία.

Ως πρωτεργάτρια του κινήματος της Προφορικής Ιστορίας στην Ελλάδα, μπορεί να χαρακτηριστεί η μουσικολόγος Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ, η οποία ξεκίνησε, κατά τη δεκαετία του 1930, να συλλέγει τις προφορικές μαρτυρίες των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα (Βαν Μπούσχοτεν 2015a, Thomson 2002:22). Η δραστηριότητά της, η οποία συνεχίστηκε και στα μεταπολεμικά χρόνια, έθεσε τις βάσεις για την ίδρυση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, το 1962 (ΚΜΣ 2020). Στη συνέχεια, κατά τη δεκαετία του 1970, οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που έφερε η Μεταπολίτευση και οι επιρροές που έρχονται από τον διεθνή επιστημονικό χώρο, προετοιμάζουν το έδαφος για την έλευση της Προφορικής Ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, επίσης πρωτοπόρος του κινήματος, στρέφει τη λαογραφία προς την Προφορική Ιστορία και την κοινωνική ανθρωπολογία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μέσα από τη διδασκαλία της στο Μεταπτυχιακό Εργαστήριο Λαογραφίας, του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μεί τους φοιτητές της στις αρχές και τις πρακτικές της Προφορικής Ιστορίας, συντελώντας με αυτόν τον τρόπο στη δημιουργία του πρώτου φυτωρίου νέων επιστημόνων που διερευνούν τη μνήμη ως διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας και της συνείδησης (Βαν Μπούσχοτεν 2015a, Thomson 2002:24). Στα χρόνια που ακολουθούν, το κίνημα της Προφορικής Ιστορίας χαρακτηρίζεται από αδράνεια μέχρι και τη δεκαετία του 1990, όταν η θεωρία και οι ερευνητικές πρακτικές της αρχίζουν να κεντρίζουν το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας.

Σημαντικό σταθμό στην πορεία της Προφορικής Ιστορίας στην Ελλάδα συνιστά η διοργάνωση της ημερίδας *«Προσεγγίζοντας την Προφορική Ιστορία σήμερα: τάσεις και ερευνητική διαδικασία»* στα τέλη της δεκαετίας του 1990, από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών (Βαν Μπούσχοτεν 2015a, Thomson 2002:24). Ένα ακόμα βήμα πραγματοποιείται με την ενσωμάτωσή της στο πρόγραμμα σπουδών τμημάτων της ανώτατης εκπαίδευσης. Ενδεικτικά, σήμερα προσφέρονται μαθήματα Προφορικής Ιστορίας στα Πανεπιστήμια της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, της Θεσσαλίας, των Ιωαννίνων, της Κρήτης, του Αιγαίου και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ακολούθως δίνεται ιδιαίτερη ώθηση στην εδραίωση του κλάδου με την ίδρυση της Ένωσης Προφορικής Ιστορίας (2013), αλλά και με τον σταδιακό πολλαπλασιασμό των τοπικών ομάδων Προφορικής Ιστορίας, ο οποίος επακολουθεί (Βαν Μπούσχοτεν 2015a). Κομβικό ρόλο στην ανάδειξη της Προφορικής Ιστορίας διαδραματίζουν και τα ελληνικά μουσεία, τα οποία άλλωστε προσφέρονται περισσότερο από άλλους χώρους για τη διερεύνηση της σχέσης μνήμης και ιστορίας, καθώς *«είναι οι δημόσιοι χώροι όπου η μνήμη και η Ιστορία συναντώνται»* (Νάκου 2009:73). Τη συστηματική εισαγωγή της προφορικής ιστορίας στα

ελληνικά μουσεία σηματοδοτεί η συγκρότηση του Αρχείου Προφορικών Μαρτυριών του Βιομηχανικού Μουσείου Ερμούπολης, που δημιουργήθηκε με στόχο να φωτίσει όψεις της ζωής και της κουλτούρας των μη ηγεμονικών τάξεων της πόλης. Σήμερα πρόσφορο έδαφος για την υιοθέτηση της Προφορικής Ιστορίας στην Ελλάδα φαίνεται να προσφέρουν τα λαογραφικά και εθνογραφικά μουσεία, τα μουσεία κοινωνικής ιστορίας και τα βιομηχανικά μουσεία, στα οποία παρατηρείται ότι ο βασικός φορέας αφήγησής τους είναι οι άνθρωποι και οι ιστορίες τους (Γκαζή 2015:53-54, Χατζηνικολάου 2015:66-67). Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, μέσω της ολοένα και αυξανόμενης ενσωμάτωσης νέων τεχνολογιών στον φυσικό και στον διαδικτυακό χώρο του μουσείου και της αξιοποίησης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως γέφυρας επικοινωνίας με τις διάφορες κοινότητες που δρουν στο ευρύτερο περιβάλλον του, μετατίθεται το κέντρο βάρους από τα αντικείμενα στις αφηγήσεις (Γκαζή 2015:45-46, Νακου 2005· βλ. επίσης Witcomb 2003), προβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο την πολλαπλότητά του²⁷. Έτσι, σήμερα εντοπίζονται στην Ελλάδα μουσεία²⁸, στα οποία η Προφορική Ιστορία δεν αξιοποιείται μόνο για την πλαισίωση των αντικειμένων, αλλά αποτελεί ένα αυτούσιο μουσειακό έκθεμα.

Μία πρόωρη αποτίμηση της πορείας της Προφορικής Ιστορίας στον ελληνικό χώρο, δείχνει ότι κυριαρχεί διεπιστημονικότητα και πολυθεματικότητα στους κόλπους της, καθώς οι ερευνητές της προέρχονται από διαφορετικούς ακαδημαϊκούς χώρους και διερευνούν ποικίλες θεματικές. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι οι προφορικές πηγές φαίνεται να χρησιμοποιούνται κυρίως επικουρικά και να επικρατεί μία εμπειρική προσέγγιση, κατά την οποία η προφορική μαρτυρία δεν αξιοποιείται για τη διαμόρφωση μίας διαφορετικής οπτικής στην ιστοριογραφία (Thomson 2002:26-18). Καταλήγοντας, μπορεί να ειπωθεί ότι το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον που υπάρχει την τελευταία δεκαετία για την Προφορική Ιστορία, αλλά και ο πολλαπλασιασμός των ερευνών που εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο της, μπορούν να εκληφθούν μόνο ως θετικό σημάδι για το μέλλον της.

---

²⁷ Η Eileen Hooper-Greenhill στο βιβλίο της *“Museums and the Interpretation of Visual Culture”* περιγράφει τον νέο τύπο μουσείου, το «μετά-μουσείο», το οποίο «θα ενσωματώνει πολλές φωνές και οπτικές, προκειμένου να παράγει δυναμικά γεγονότα και εκθέσεις» και «δεν θα περιορίζεται στους τέσσερις τοίχους του, αλλά θα πλοηγείται ως ένα σύνολο διαδικασιών στους χώρους, στις ανησυχίες και στις φιλοδοξίες των κοινοτήτων» (Hooper-Greenhill 2000:χ,152).

²⁸ Αναφέρω ενδεικτικά το μουσείο Πόλης του Βόλου, το Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης, τα μουσεία του Δικτύου Μουσείων του Ομίλου Πειραιώς, το Λαογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το Μουσείο Δημοκρατίας στον Άη Στράτη, το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, το Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου, το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος.

3.3 Η αξία της Προφορικής Ιστορίας

Στα υποκεφάλαια που προηγήθηκαν παρουσιάστηκε το αντικείμενο της Προφορικής Ιστορίας, η προέλευση και η εξέλιξή του σε διεθνές και εθνικό πλαίσιο. Επιπλέον αναφέρθηκαν κάποιοι από τους λόγους που την καθιστούν ιδιαίτερη ως ιστορική πηγή. Η βασικότερη, ίσως, ιδιαιτερότητά της συνίσταται στη διαλεκτική φύση της, η οποία αποκαλύπτει πολλαπλά επίπεδα νοήματος, τα οποία εντοπίζονται τόσο ανάμεσα στον ερευνητή και τον αφηγητή όσο και ανάμεσα στον αφηγητή και στο υποσυνείδητό του (Abrams 2010). Η δυσχέρεια ποσοτικοποίησης και αυστηρής σχηματοποίησης αυτών των νοημάτων σε σχέση με τα δεδομένα που προκύπτουν από τις γραπτές πηγές, έχει πυροδοτήσει διαχρονικά έντονες κριτικές. Ωστόσο, όπως αναλύθηκε παραπάνω, όλα τα δεδομένα είναι κοινωνικά κατασκευασμένα εξαρχής (Thomson 2002:157-168, Vansina 1980:276) και εξαιτίας αυτού καθίσταται αδύνατη μία αντικειμενική αναπαράσταση του παρελθόντος, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι τα παρελθοντικά γεγονότα ανακατασκευάζονται διαρκώς, οποτεδήποτε ανακαλούνται στο κοινωνικό παρόν (Yow 2005:21, Stone & Planel 1999:1, Vansina 1985:94). Με βάση αυτές τις συνειδητοποιήσεις των τελευταίων δεκαετιών φαίνεται να αλλάζει ο ρόλος του ιστορικού, αφού δεν καλείται πλέον να αναστήσει το παρελθόν (Gurevich 1995:159). Αντιθέτως, ο ρόλος του στο σήμερα είναι πολύ πιο σύνθετος σε σχέση με παλαιότερα, μιας που οφείλει να κινείται με ενεργητικότητα και ευελιξία μέσα στο κοινωνικό σύνολο και να ασκεί το λειτουργημά του με τρόπο που να εξυπηρετεί τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας. Η Προφορική Ιστορία μπορεί να σταθεί πολύτιμος αρωγός σε αυτή την προσπάθεια, λειτουργώντας ως μέσο μετασχηματισμού τόσο του περιεχομένου όσο και του σκοπού της ιστορίας (Thomson 2002:31). Στη συνέχεια θα αναπτυχθεί η συμβολή της Προφορικής Ιστορίας σε πολλαπλά επίπεδα, έτσι ώστε να γίνει κατανοητή η αξία της όχι μόνο για τον ακαδημαϊκό χώρο αλλά και για την κοινωνία εν γένει.

3.3.1 Προφορική Ιστορία και Μνήμη

Στην αρχαία Ελλάδα η λήθη ταυτίζεται με τον θάνατο (Eliade 1964:121· βλ. επίσης Lowenthal 2015:197). Από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, ο ρόλος της μνήμης ως αναπόσπαστου μέρους του ατόμου και της κοινωνίας είναι αδιαμφισβήτητος. Η ενθύμηση της αλληλουχίας των παρελθοντικών γεγονότων ενισχύει την αίσθηση ταυτότητας και της συνέχειας του εαυτού στον χρόνο (Lowenthal 2015:197). Η δυνατότητα της Προφορικής Ιστορίας να θέτει σε λειτουργία τους μηχανισμούς της μνήμης, ανασύροντας τετελεσμένα συμβάντα και προσδίδοντας τους διαρκώς νέες ερμηνείες, δεν συμβάλλει μόνο στην

προαγωγή της ατομικής συνείδησης, αλλά συνδράμει και στην οικοδόμηση της συλλογικής ταυτότητας, συνδέοντας τα άτομα με ένα κοινό παρελθόν. Παράλληλα, μέσω της τοπικής ιστορίας, η εκάστοτε κοινότητα συνειδητοποιεί την παρούσα κατάστασή της και αναζητά νόημα στον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της, ενώ τα νέα μέλη της μπορούν να έρθουν σε επαφή με τις ρίζες τους (Thomson 2002:31). Η προφορική συνέντευξη δύναται να αποκαλύψει πτυχές της κοινωνικής ζωής, άγραφους κανόνες στις διαπροσωπικές σχέσεις, εικόνες και σύμβολα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να νοηματοδοτήσουν τις εμπειρίες τους, την ψυχολογική πραγματικότητά τους, ιδεώδη και ηρωικές πράξεις ατόμων, τα οποία συνήθως δεν καταγράφονται στα επίσημα έγγραφα (Λιάκος 2015:38, Yow 2005:12-14). Εκτός αυτού, η ιχνογράφηση των κενών στις αναμνήσεις των ατόμων, δηλαδή τι επιλέγουν να αφηγηθούν και τι όχι, διαφωτίζει τον τρόπο με τον οποίο το κοινωνικό γίνεσθαι αποτυπώνεται στην καθημερινότητά τους. Μία ακόμη εξέχουσα λειτουργία της Προφορικής Ιστορίας σχετίζεται με τη συλλογική μνήμη και τη διαμόρφωση συλλογικής ταυτότητας (βλ. Λιάκος 2011). Όταν τα άτομα μίας κοινότητας μοιράζονται τις ίδιες αναμνήσεις μεταξύ τους και συνειδητοποιούν ότι έχουν υπάρξει κοινωνοί των ίδιων γεγονότων, τότε αναπτύσσεται το αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα (Γκαζή 2015: 47, Yow 2005:36).

Μέσω του μοιράσματος των αναμνήσεων, πέρα από μία πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση ενός παρελθοντικού γεγονότος και του τρόπου που αυτό εγγράφηκε στους συμμετέχοντες (Λιάκος 2015:39), καθώς και από την οικοδόμηση συλλογικής ταυτότητας, συντελείται και μία θεραπευτική διαδικασία στην περίπτωση που αυτό ήταν τραυματικό (Abrams 2010:92). Η αναπόληση παρέχει ένα μέσο διαπραγμάτευσης των τραυματικών εμπειριών, είτε αυτές βιώθηκαν από το ίδιο το άτομο είτε αποτελούν προϊόν των αναμνήσεων προηγούμενων γενεών (McCully 2015:211-222, Jones & Russel 2012). Η διαδικασία αυτή μπορεί να λειτουργήσει επουλωτικά ή και να αναζωογονήσει τα άτομα που νιώθουν να χάνουν την ταυτότητά τους, όπως είναι για παράδειγμα οι ηλικιωμένοι που δυσκολεύονται να αφομοιώσουν τις ραγδαίες αλλαγές στο περιβάλλον τους (Abrams 2010:159, Thomson 2002:49). Γενικότερα, μπορεί να ειπωθεί ότι η μεταβίβαση των αναμνήσεων μέσω της ουσιαστικής ανθρώπινης επικοινωνίας, η οποία χαρακτηρίζει την Προφορική Ιστορία, ωφελεί τον αφηγητή αλλά και τον ακροατή. Αμφότεροι εισάγονται σε μία διαφορετική, από αυτή που γνωρίζουν, εκδοχή του παρελθόντος, το οποίο ως πράξη αποκαθιστά την πολλαπλότητα των ανθρώπινων εμπειριών. Αυτή η ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών ανάμεσά τους οδηγεί στην καλλιέργεια σεβασμού και εκτίμησης τόσο για τον άλλο όσο και για τον ίδιο τον εαυτό (Ban Μπούσχοτεν 2015a, Veale & Schilling 2004:5-6), γεφυρώνοντας τις ανισότητες ή άλλης μορφής χάσματα.

3.3.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας

Η Προφορική Ιστορία διακρίνεται για το δημιουργικό της χαρακτήρα και για την προώθηση του πνεύματος συνεργασίας των εμπλεκομένων στο έργο της και γι' αυτό η χρήση της ενδείκνυται στο πλαίσιο εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε σχολεία, πανεπιστήμια, μουσεία, πολιτιστικούς χώρους, κ.α. (Yurita 2015:155, Νάκου 2009:94, Thomson 2002:237).

Η συμπερίληψη προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας στο σχολικό πρόγραμμα ως αυτόνομο εγχείρημα ή ως μέρος κάποιου άλλου σχολικού μαθήματος (π.χ. της ιστορίας, της γλώσσας, της γεωγραφίας, της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης) προσφέρει πολλαπλά οφέλη στους μαθητές. Πέρα από την προαγωγή της συζήτησης και της συνεργασίας, θέτει ένα συγκεκριμένο στόχο προς επίτευξη, παρέχοντας τους ένα κίνητρο για να συμμετέχουν ενεργά σε όλη τη διαδικασία. Συνάμα, τους βοηθάει να αναπτύξουν τις γλωσσικές και επικοινωνιακές ικανότητές τους, ιδιαίτερα τους μικρότερους σε ηλικία, αλλά και να έρθουν σε επαφή αφενός με την ερευνητική διαδικασία και αφετέρου με εναλλακτικές μορφές τεκμηρίων. Γενικότερα, ο ενεργητικός ρόλος που καλείται να παίξει ο μαθητής κατά τη διάρκεια μίας συνέντευξης Προφορικής Ιστορίας, μπορεί να μεταβάλει τη στάση του απέναντι στην ίδια τη μαθησιακή διαδικασία, αφού του δίνεται η ευκαιρία να θέσει σε λειτουργία μία πληθώρα δεξιοτήτων, όπως είναι η χρήση ψηφιακού εξοπλισμού (π.χ. συσκευών ηχογράφησης, μικροφώνου, ψηφιακής κάμερας, υπολογιστή). Επιπρόσθετα, ένα πρόγραμμα Προφορικής Ιστορίας μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τους μαθητές, ώστε να προσεγγίσουν πτυχές της τοπικής ιστορίας που αγνοούσαν, να αλλάξει τον τρόπο κατανόησης της ιστορίας και να καλλιεργήσει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ευαισθησία και την ενσυναίσθησή τους (Thomson 2002:238-252).

Για όλους τους παραπάνω λόγους, η ένταξη της μεθοδολογίας της Προφορικής Ιστορίας μπορεί να αποφέρει εξίσου καρπούς στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνών και ιδίως στους κλάδους των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών, όπου η χρήση ποσοτικών μεθόδων έρευνας είναι περισσότερο διαδεδομένη. Η διεξαγωγή συνεντεύξεων Προφορικής Ιστορίας μπορεί να εμπλουτίσει σημαντικά τις γνώσεις των φοιτητών, να επεκτείνει την αρχαιακή έρευνα και να μεγεθύνει τις φιλοδοξίες τους σε σχέση με το αντικείμενό τους. Ακόμα το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις της Προφορικής Ιστορίας δεν δύνανται να είναι αυστηρά προκαθορισμένες από τη φύση τους, αφού ο αφηγητής μπορεί να ανοίξει ανά πάσα στιγμή διαφορετικά θέματα από αυτά που είχε σχεδιάσει να θίξει ο ερευνητής (Abrams 2010:29), έχει ως συνέπεια την παραγωγή ενός όγκου υλικού, ο οποίος μπορεί μελλοντικά να χρησιμεύσει σε κάποιον άλλο ερευνητή ή ενδιαφερόμενο

(Thomson 2002:39) ή και σε κάποια άλλη έρευνα του ερευνητή που παίρνει τη συνέντευξη.

Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας βρίσκει άμεση εφαρμογή και στον χώρο του μουσείου (Γκαζή 2015:46, Νάκου 2015:177). Αν και αρχικά οι προφορικές μαρτυρίες παρουσιάζονταν ως απομαγνητοφωνημένο κείμενο, που ως στόχο είχε να υπομνηματίσει με κάποιο τρόπο τα αντικείμενα της έκθεσης, σταδιακά γίνεται αντιληπτό ότι οι προφορικές μαρτυρίες πρέπει να ακούγονται και όχι να διαβάζονται και έτσι από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα αρχίζουν να εντάσσονται με μεγαλύτερη συχνότητα στις εκθέσεις των μουσείων και να αποκτούν αυτοτέλεια ως εκθέματα. Παρόλο που μέχρι και σήμερα, πολλές φορές οι μαρτυρίες χρησιμοποιούνται για τη συμπλήρωση διάφορων υλικών τεκμηρίων ή την κάλυψη κενών της εκθεσιακής αφήγησης (Γκαζή 2015:46), η επαγγελματική διαχείριση και στη συνέχεια η διάχυση των δεδομένων που προκύπτουν από τις προφορικές συνεντεύξεις στη μουσειακή έκθεση, έχει τη δυνατότητα να ζωντανέψει τις συλλογές και να τις συνδέσει πιο αποτελεσματικά με το κοινό με ευφάνταστο και ελκυστικό τρόπο (Γκαζή 2015:46-47, Thomson 2002:41). Αξίζει να σημειωθεί ότι η εγκόλπωση προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας από τα μουσεία και η αξιοποίηση του υλικού τους στην παρουσίαση των συλλογών τους, αμφισβητεί την παραδοσιακή αντίληψη σε σχέση με τον εκπαιδευτικό ρόλο τους, σύμφωνα με την οποία η πληροφορία θα πρέπει να απομακρύνεται από την κοινότητα, να ερμηνεύεται και εν τέλει να παρουσιάζεται από τους ειδικούς. Επιπλέον, με τη χρήση της Προφορικής Ιστορίας στις εκθέσεις, αρκετά μουσεία έχουν αρχίσει να συγκροτούν σημαντικά αρχεία προφορικών μαρτυριών με στόχο τη δημιουργία ενός συστηματικά τεκμηριωμένου αρχείου για τις επόμενες γενιές, ενώ μέσω της ανάπτυξης μουσείων αμιγώς Προφορικής Ιστορίας προωθείται η ανασύνθεση της κοινοτικής ιστορίας από τους ανθρώπους που την βίωσαν. Έτσι, η Προφορική Ιστορία εκδημοκρατίζει ουσιαστικά τον χώρο του μουσείου και δίνει την ευκαιρία στην κοινότητα να γράψει τη δική της ιστορία (Thomson 2002:46), διευκολύνοντας τη σύνθεση μιας πολυφωνικής παρουσίασης του παρελθόντος και αποδίδοντας το βάθος και τις ποικίλες αποχρώσεις της ανθρώπινης εμπειρίας, ενώ επιστρέφει στον καθημερινό άνθρωπο την ιστορία του, απευθύνεται σε ανθρώπους που δεν ελκύονται από την παραδοσιακή μουσειακή αφήγηση και βοηθά τους επισκέπτες να κατανοήσουν δύσκολα ή και αμφιλεγόμενα ιστορικά και κοινωνικά ζητήματα (Γκαζή 2015:47-48). Αυτή η συνεισφορά της στο κοινωνικό σύνολο εξαπλώνεται από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τους πολιτιστικούς χώρους σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια.

3.3.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας

Η συμβολή της Προφορικής Ιστορίας στο κοινωνικό σύνολο είναι πολυσήμαντη. Από τη στιγμή που λαμβάνονται υπόψη η εμπειρία ζωής και η οπτική του κάθε ανθρώπου στη σύνθεση της ιστορίας, διενεργείται μία ρηξικέλευθη αλλαγή, η οποία έχει αγαστές κοινωνικές προεκτάσεις.

Πρωτίστως, τα όρια μεταξύ του ακαδημαϊκού και του έξω κόσμου κατακερματίζονται, ενώ οι καταγραφές που προκύπτουν από τη σύζευξη αυτών των δύο κόσμων συντελούν στη συναρμογή ιστοριών, οι οποίες αποκαλύπτουν ένα πιο αληθινό παρελθόν (Νάκου & Γκαζή 2015:13, Γκαζή 2015:50, Veale & Schilling 2004:3, Thomson 2002:31,37). Ακολούθως, η ίδια ιστορία αποκτά μία νέα διάσταση, καθώς δεν μεταβάλλεται μόνο το περιεχόμενό της αλλά η διαδικασία της συγγραφής της. Σε αντίθεση με τις γραπτές πηγές, οι πηγές της Προφορικής Ιστορίας μπορούν να καταθέσουν γεγονότα, αλλά και να στοχαστούν πάνω σε αυτά και να προσφέρουν δικές τους ερμηνείες (Lummis 1987:43· βλ. επίσης Yow 2005:9), αναλαμβάνοντας διπλό ρόλο, του πληροφορητή και του ιστορικού (Perks & Thomson 1998:ix). Κατά τη διεξαγωγή ενός προγράμματος Προφορικής Ιστορίας, ο ερευνητής μπαίνει στη θέση του άλλου, ο οποίος ενδεχομένως προέρχεται από διαφορετική κοινωνική τάξη, έχει διαφορετική ηλικία και μορφωτικό επίπεδο και του δίνεται η ευκαιρία να γνωρίσει μία διαφορετική θεώρηση των πραγμάτων (Thomson 2002:41). Κάπως έτσι, η ανασύνθεση της ιστορίας ανάγεται σε συνεργατική υπόθεση. Επιπλέον, η Προφορική Ιστορία καταργεί τα σύνορα και μεταξύ των ακαδημαϊκών κλάδων, φέρνοντας κοντά πληθώρα ειδικοτήτων και συνδράμει με αυτόν τον τρόπο στη σύσταση μίας δυναμικής και διαρκώς εξελισσόμενης ερευνητικής πρακτικής (Abrams 2010:3). Το σπουδαιότερο όμως γνώρισμα της Προφορικής Ιστορίας έγκειται στο ότι η λειτουργία της δεν εξυπηρετεί αυτοσκοπούς και ακαδημαϊκές ματαιότητες, αλλά επιτελείται πρωταρχικά με το βλέμμα στραμμένο στην κοινωνία. Η Προφορική Ιστορία φέρνει τους απλούς ανθρώπους στο επίκεντρο, δείχνοντας ενεργά το ενδιαφέρον της για τις αποφάσεις τους, οι οποίες στο σύνολό τους διαμορφώνουν την ίδια την ιστορία. Καταγράφοντας όλων των ειδών τις προσωπικές, τοπικές, ανεπίσημες πληροφορίες και εκφάνσεις του πολιτισμού, όπως είναι η μνήμη, η ιδεολογία, οι υποσυνείδητες επιθυμίες (Passerini 1979:84), συλλαμβάνει μία ολιστική και δυναμική εικόνα της κοινωνίας (Νάκου 2015:180, Dewdney et al. 2013:12-13, Yow 2005:10-13). Τοιουτοτρόπως, επιτυγχάνεται μία πληρέστερη κατανόηση της ανθρώπινης εμπειρίας και κυρίως ενδυναμώνονται παραγκωνισμένα άτομα και ομάδες του κοινωνικού συνόλου, με επακόλουθο την κοινωνική αλλαγή (Γκαζή 2015:47-50, Thomson 1982:11· βλ. επίσης Yow 2005:12).

Σε γενικές γραμμές, όπως προκύπτει από την ιστορική αναδρομή που προηγήθηκε (βλ. 3.2.1), οι ίδιοι οι λόγοι που οδήγησαν στη γέννηση της Προφορικής Ιστορίας ήταν βαθιά κοινωνικοί. Η ανάγκη αντιμετώπισης των ανισοτήτων, που υφίστανται κατά το παρελθόν και οι οποίες φαίνεται να επανέρχονται δριμύτερες στο παρόν, ανέδειξε την Προφορική Ιστορία σε συνήγορο των περιθωριοποιημένων και έφερε κοινωνικοπολιτικά ζητήματα στο τραπέζι της ακαδημαϊκής κοινότητας, υπενθυμίζοντας της το χρέος της απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Τις τελευταίες δεκαετίες το πεδίο άσκησής της έχει διευρυνθεί σημαντικά και η λειτουργία της έχει μετατοπιστεί από τον καθαρά ακτιβιστικό ρόλο που είχε κατά το παρελθόν. Πλέον το ζητούμενό της είναι να καταφέρουν τα ίδια τα άτομα που το έχουν ανάγκη να ενδυναμώσουν τον εαυτό τους και την κοινότητά τους μέσω της χρήσης της (Yow 2005:153,174). Εντούτοις, η κοινωνία εξακολουθεί να αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της Προφορικής Ιστορίας και αυτή της η προσήλωση στην κοινωνική δικαιοσύνη και την ευημερία όλων των κοινωνικών ομάδων, είναι που την καθιστά απαραίτητη στο αμφίβολο σήμερα. Οι ιστορίες που ανασύρει από το παρελθόν συντηρούν τη συλλογική μνήμη για τις επόμενες γενιές και διασφαλίζουν την επιβίωση της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Τέλος, η αφήγησή τους οδηγεί στη συνειδητοποίηση και την εκτίμηση των όσων έχουν επιτευχθεί στο παρόν και βοηθάει στη χάραξη νέων κατευθύνσεων για το μέλλον. Συγκεφαλαιώνοντας, η πορεία και το έργο της Προφορικής Ιστορίας αποδεικνύει το ανθρώπινο πρόσωπο της επιστήμης, μιας εκδημοκρατισμένης και χειραφετημένης επιστήμης, η οποία είναι στραμμένη στους πραγματικούς ανθρώπους και στις ανάγκες τους. Αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο πως η υιοθέτησή της σε αρχαιολογικά προγράμματα και ο συνδυασμός της με δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας μπορεί να καταδείξει περίτρανα τις δυνατότητες του κλάδου.

3.4 Προφορική Ιστορία και Αρχαιολογία

Οι συνδέσεις μεταξύ της Προφορικής Ιστορίας και της Αρχαιολογίας δεν είναι προφανείς, μιας που τα αντικείμενα της μελέτης τους απαντώνται σε δύο διαφορετικούς κόσμους, τα μεν στο παρόν και τα δε στο παρελθόν²⁹. Παρά ταύτα, στις απαρχές της Αρχαιολογίας υπήρξε έντονο ενδιαφέρον από τους ειδικούς του κλάδου για την προφορική μνήμη, είτε αυτή προερχόταν από την ευρωπαϊκή λαογραφία είτε από την προφορική παράδοση των γηγενών πληθυσμών, με στόχο τη διαλεύκανση ζητημάτων χρονολόγησης, λειτουργίας ή πολιτισμικής συνάφειας, τα οποία συνδέονταν κυρίως με την προϊστορική περίοδο. Με τη σταδιακή υιοθέτηση επιστημονικών μεθόδων στην Αρχαιολογία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την έλευση της Νέας Αρχαιολογίας, η χρήση προφορικών πηγών εγκαταλείπεται (Gazin-Schwartz & Holtorf 1999). Όμως οι εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, οι οποίες συνέτειναν στο μετασχηματισμό των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των αρχαιολόγων και του κοινού, επανέφεραν τις προφορικές μαρτυρίες στο αρχαιολογικό προσκήνιο (Echo-Hawk 2000· βλ. επίσης Jones & Russel 2012), ιδιαίτερα στο πλαίσιο κοινοτικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Abrams 2010:2).

Η ευχέρεια της Προφορικής Ιστορίας να διαπερνάει τα όρια ακαδημαϊκών κλάδων και να προσαρμόζει αέναα τα δικά της, την καθιστά το πλέον κατάλληλο μέσο για την εξερεύνηση του παρελθόντος, μέσω της ανασκαφής των πολύπλοκων και ρευστών εδαφών της μνήμης. Όπως και κατά την αρχαιολογική ανασκαφή συλλέγονται ίχνη του παρελθόντος ώστε να επιχειρηθεί σε δεύτερο χρόνο η ανασύνθεσή του, έτσι και κατά την προφορική συνέντευξη αντλούνται στιγμιότυπα από το παρελθόν, ο συσχετισμός των οποίων παράγει μία συλλογική ιστορία (Abrams 2010:9). Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στην Προφορική Ιστορία και την αρχαιολογία έγκειται στον τρόπο μετάδοσης των μηνυμάτων που φέρουν. Η πορεία αποκωδικοποίησης των μηνυμάτων, που είναι εγγεγραμμένα στα ευρήματα μίας αρχαιολογικής ανασκαφής, είναι μονομερής, δεδομένου ότι λαμβάνονται μόνο από το άτομο που καλείται να ανασυγκροτήσει μία παρελθοντική περίοδο με βάση αυτά. Αντ' αυτού, η ίδια η προφορική συνέντευξη αποτελεί μία συστάδα μηνυμάτων και ως εκ τούτου απαιτείται μία διπλή αποκωδικοποίηση των επιμέρους μηνυμάτων της, τόσο από τον αποστολέα όσο και από τον παραλήπτη τους (Vansina 1985:195). Εύλογα λοιπόν συμπεραίνει κανείς ότι η σύλληψη της στρωματογραφίας των νοημάτων της Προφορικής Ιστορίας είναι πολυσύνθετη πρακτική. Ωστόσο η ενασχόλησή της με τη ζωντανή μνήμη, όχι μόνο δρα εμπλουτιστικά στη διερεύνηση του παρελθόντος,

---

²⁹ Εξαίρεση αποτελεί η Αρχαιολογία του Πρόσφατου Παρελθόντος (*Contemporary Archaeology*), όπου η σύνδεση είναι στενή.

αλλά και εγκαθιστά έναν δίαυλο επικοινωνίας με τις διάφορες κοινότητες στο παρόν, ο οποίος δύναται να διευκολύνει τις εργασίες της αρχαιολογίας σε πολλαπλά επίπεδα.

3.4.1 Η Προφορική Ιστορία ως διαμεσολαβητής της αρχαιολογίας

Η Προφορική Ιστορία επικεντρώνεται στη μελέτη του πρόσφατου παρελθόντος, συμπεριλαμβάνοντας στην πρακτική της την τοπική κοινότητα στον τόπο υπό διερεύνηση και διαμορφώνοντας σε συνεργασία μαζί της τους κύριους άξονες της έρευνας. Η επίτευξη των στόχων της προϋποθέτει την εισαγωγή του ερευνητή στην κοινότητα, την αφομοίωση των δυναμικών που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη της, την αποκάλυψη των υποκοινοτήτων στις οποίες αυτά ανήκουν ή συμμετέχουν και την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα μέλη αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους στο πλαίσιο της (Pyburn 2011). Η εγκαθίδρυση αυτής της αμφίδρομης διαλεκτικής σχέσης έχει ως συνεπακόλουθο αφενός την εξοικείωση της κοινότητας με την παρουσία του ερευνητή και με την εργασία του και αφετέρου την ανάληψη ενός συνεργατικού ρόλου από πλευράς της. Αμφότερα είναι ιδιαίτερος σημαντικά, διότι οδηγούν την κοινότητα σε μία εις βάθος αντίληψη της σημασίας που έχει η διερεύνηση του παρελθόντος, τόσο σε επιστημονικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο.

Μέσω της συμμετοχής της σε ένα πρόγραμμα Προφορικής Ιστορίας, μία κοινότητα μπορεί να δημιουργήσει συνδέσεις με το παρελθόν της και να έρθει σε επαφή με βιωματικό τρόπο με πολυμερείς έννοιες, όπως είναι η ταυτότητα, η μνήμη, ο υλικός πολιτισμός. Επιτυγχάνοντας αυτό σε μικρότερη κλίμακα, της δίνεται η δυνατότητα στη συνέχεια να καταλάβει ότι η αρχαιολογία επιτελεί μία αντίστοιχη μελέτη του παρελθόντος και να συμφιλιωθεί με το έργο της, αποβάλλοντας τυχόν προκαταλήψεις. Όμως το αδιαμφισβήτητο πλεονέκτημα της σύμπραξης Προφορικής Ιστορίας και αρχαιολογίας είναι η υπέρβαση της δυσκολίας που πολλές φορές αντιμετωπίζουν οι αρχαιολόγοι στην επαφή τους με την έμβια κοινότητα και με την άυλη πολιτιστική της κληρονομιά. Η δυσχέρεια αυτή είναι απολύτως δικαιολογημένη, διότι παραδοσιακά ο αρχαιολογικός κλάδος επικεντρώνεται στην υλική κληρονομιά και έτσι δεν εξασκούνται όλοι οι αρχαιολόγοι στην επαφή με τους ανθρώπους, σε αντίθεση με τους ερευνητές της Προφορικής Ιστορίας, στον πυρήνα της εργασίας των οποίων εδρεύει το ζωντανό κύτταρο της κοινωνίας και τα παρελκόμενα της διεπαφής μεταξύ του ανθρώπου και του υλικού κόσμου.

3.4.2 Η Προφορική Ιστορία στο πλαίσιο αρχαιολογικών προγραμμάτων

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, γίνεται αντιληπτό ότι η Προφορική Ιστορία μπορεί να γεφυρώσει με ευκολία το χάσμα που ενυπάρχει πολλές φορές μεταξύ τοπικής κοινότητας και αρχαιολόγων. Εντούτοις, ο ρόλος της δεν περιορίζεται μόνο στην άρση των επικοινωνιακών εμποδίων, αλλά υπάρχει ένα ευρύ φάσμα γνωρισμάτων της που μπορούν να τεθούν σε λειτουργία προς όφελος της αρχαιολογίας, ιδίως εάν αξιοποιηθεί στο πλαίσιο προγραμμάτων Δημόσιας Αρχαιολογίας.

Οι τεχνικές της Προφορικής Ιστορίας έχουν εφαρμοστεί αρκετές φορές κατά το παρελθόν στο πλαίσιο αρχαιολογικών προγραμμάτων³⁰, κυρίως για την εξόρυξη της δημόσιας μνήμης (Jones & Russell 2012, Moshenska 2007), αφού καταφέρνουν με αξιοσημείωτο τρόπο να συνδέουν τις οικογενειακές ιστορίες με καθοριστικά γεγονότα και τοποθεσίες, αλλά και να φέρνουν στο φως τις σχέσεις εξουσίας (Jones et al. 2015). Η σύναψη αυτών των συνδέσεων συντελεί στη μετουσίωση της συλλογικής μνήμης σε δημόσια (Abrams 2010:98), προσφέροντας ευκαιρίες ανάπτυξης ενός πεδίου δημόσιας αρχαιολογικής δράσης. Η αυτή καθαυτή διενέργεια ενός αρχαιολογικού προγράμματος σε μία τοποθεσία πυροδοτεί την ανάκληση της δημόσιας μνήμης, δεδομένου ότι η ίδια η ανασκαφή μπορεί να λειτουργήσει ως ένας κόμβος, όπου οι αφηγήσεις του ντόπιου πληθυσμού μπορούν να μοιραστούν, να αμφισβητηθούν και να επαναδιαπραγματευτούν (Moshenska 2007). Η καταγραφή των αφηγήσεων των ντόπιων μπορεί να αποβεί ιδιαίτερος χρήσιμη για την αρχαιολογική έρευνα, προσφέροντάς της συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικές με τοποθεσίες, γεωγραφικά όρια, χρήσεις γης, κτίσματα και άλλες δραστηριότητες, που άφησαν το αποτύπωμά τους στο περιβάλλον και από τις οποίες μπορεί να προκύψουν χρονολογήσεις ή εθνογραφικά παράλληλα. Ο συγκερασμός αυτών

---

³⁰ Κάποια από τα διεθνή προγράμματα που έχουν συνδέσει τις προφορικές μαρτυρίες με τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι το πρόγραμμα κοινοτικής αρχαιολογίας στο Shoreditch Park, της περιοχής Hackney (Moshenska 2007) και το πρόγραμμα προφορικής ιστορίας “Temple of Mithras”, τα οποία διοργανώθηκαν από το Μουσείο του Λονδίνου, το πρόγραμμα αρχαιολογίας του τοπίου “Landscape archaeology and the community in Devon: an oral history approach” στο Ντέβον (Riley et al. 2005), το πρόγραμμα Levi Jordan Plantation στο Τέξας (McDavid 1997, 2004), το πρόγραμμα περιβαλλοντικής αρχαιολογίας “The Alderley Sandhills Project” στο Τσέσαϊρ (Casella & Croucher 2010), καθώς και η έρευνα που εντάσσεται στην αρχαιολογία του φύλου και διεξήχθη σε προβιομηχανικές φάρμες της σουηδικής επαρχίας (Andersson et al. 2011), η έρευνα ιστορικής αρχαιολογίας σε εργατικές κατοικίες στο Boott Mills της Μασαχουσέτης (Mrozowski et al. 1996), κ.ά. Αντίστοιχες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί και στην Ελλάδα, κυρίως στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων (βλ. 4.2.4), αλλά και σε συνεργασία με εθνικά και ξένα ινστιτούτα, όπως για παράδειγμα η εθνογραφική έρευνα στον Βρανά Μαραθώνα, στο πλαίσιο της Μελέτης των Προϊστορικών Τύμβων της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, η διεπιστημονική έρευνα με αντικείμενο τον ρόλο των σπηλαίων στο ορεινό Πήλιο (Andreassen et al. 2017), η εθνογραφική έρευνα στο Λύκαιο Όρος, η οποία εστίασε στην πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας και του τοπίου (Λεκάκης & Πάντζου 2021).

των πληροφοριών με αυτές που προέρχονται από τα αρχαιολογικά δεδομένα, μπορεί να καταλήξει σε μία ολοκληρωμένη αναπαράσταση των παρελθοντικών γεγονότων.

Η αξία των προφορικών ιστοριών στην αρχαιολογική έρευνα δεν έγκειται μόνο στη χρήση τους ως εργαλείου αρχαιολογικής τοπογραφίας, αφού εκτός από πληροφορίες ιστορικής φύσεως ενθυλακώνουν και άλλου είδους δεδομένα, όπως μύθους, παραμύθια και φανταστικά στοιχεία, η κατάλληλη ερμηνεία των οποίων μπορεί να φανερώσει θρησκευτικές πεποιθήσεις ή τελετές λατρείας που συνδέονται με τον περιβάλλοντα χώρο (Hrobat 2007, Whiteley 2002, Gazin-Schwartz & Holtorf 1999). Η αποκάλυψη τέτοιων πολιτισμικών ιδεών είναι ιδιαίτερης αξίας, διότι προσφέρουν ένα μέσο κατανόησης του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν και νοηματοδοτούν τον τόπο τους στη διαχρονία (Jones & Russell 2012· βλ. επίσης Myrberg 2004, Gazin-Schwartz & Holtorf 1999) και συνάμα απογυμνώνουν τους μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνίας και του πολιτισμού (Jones & Russell 2012· βλ. επίσης Symonds 1999). Εν ολίγοις στρέφουν το βλέμμα από τον υλικό κόσμο στον άνθρωπο και αντιμετωπίζουν τον πολιτισμό ως ενεργητική διαδικασία και όχι ως ομάδες ευρημάτων.

Έτσι ο αρχαιολόγος, έχοντας ως ερέθισμα τις προσωπικές και τοπικές ιστορίες, είναι σε θέση να δομήσει πολυδιάστατες ερμηνείες του παρελθόντος, τις οποίες μπορεί να εμπεδώσει και με τις οποίες μπορεί να ταυτιστεί ο σημερινός άνθρωπος. Επιπλέον, η διερεύνηση της τοπικής ιστορίας επιτρέπει τη σκιαγράφηση του αντίκτυπου που έχουν οι εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στην τοπική κοινότητα και στο περιβάλλον της, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Η συζήτηση και η διαπραγμάτευση αυτών των μεταλλάξεων σε δύο άξονες (από το παγκόσμιο στο τοπικό και από το παρελθόν στο παρόν) με τα μέλη της βοηθάει στη φανέρωση των επιμέρους γνωρισμάτων της ταυτότητάς τους και στον εντοπισμό της θέσης τους στον κόσμο. Κατά συνέπεια, η σύγκλιση της Προφορικής Ιστορίας και της Αρχαιολογίας στη σύσταση νέων ερμηνευτικών αφηγήσεων, οι οποίες προσφέρουν εξηγήσεις για τις σημερινές συνθήκες διαβίωσης, συσπειρώνουν τα άτομα σε μία κοινότητα μέσω του κοινού παρελθόντος τους, παρέχοντας την αίσθηση του ανήκειν και δρώντας ως αντίβαρο στις ραγδαίες αλλαγές που επιβάλλει το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο σύστημα. Επομένως, η σύμπραξή τους δεν αποφέρει επιθυμητά αποτελέσματα μόνο για την ακαδημαϊκή έρευνα αλλά και για την κοινωνία, υπογραμμίζοντας τον ρόλο που είθισται να διαδραματίζει η επιστήμη στο σήμερα.

3.4.3 Η Προφορική Ιστορία ως φορέας εκδημοκρατισμού

Οι διεργασίες που αναμοχλεύει η συνεργασία Προφορικής Ιστορίας και αρχαιολογίας σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο μπορούν να πυροδοτήσουν μία εκτενή και δημοκρατική συζήτηση σε σχέση με έναν τόπο (Moshenska 2007), συνεισφέροντας σε πολλαπλές θεάσεις του ίδιου και των γεγονότων που έλαβαν χώρα σ' αυτόν κατά το παρελθόν. Με αυτόν τον τρόπο, το κοινό εκτίθεται σε διαφορετικές ερμηνείες του παρελθόντος, οι οποίες ενδέχεται να αποκλίνουν από την κυρίαρχη αφήγηση και παράλληλα μαθαίνει να αναγνωρίζει τη σκόπιμη κατάχρησή του (Stone & Planel 1999). Αυτή η ενεργητική επιλογή και ανασύνθεση της μνήμης στο παρόν προωθεί την πρόσβαση σε μία περιθωριοποιημένη κατανόηση του παρελθόντος και σε μορφές λαϊκής κουλτούρας (Jones & Russell 2012), συμβάλλοντας στην ενσωμάτωση ξεχασμένων ομάδων στην επίσημη ιστορία. Έτσι η Προφορική Ιστορία προτρέπει την αρχαιολογία να εστιάσει σε κάθε σκοτεινή πτυχή του παρελθόντος και να λειτουργήσει ως μοχλός εκδημοκρατισμού της μελέτης του, επιτελώντας ένα έργο το οποίο έχει ουσιαστικές προεκτάσεις για πολλές κοινωνικές ομάδες.

Επιπρόσθετα, μέσω της χρησιμοποίησης των πρακτικών της Προφορικής Ιστορίας στο αρχαιολογικό έργο ανατίθεται ένας κεντρικός ρόλος στην τοπική κοινότητα, η οποία αναλαμβάνει να πληροφορήσει τους ερευνητές ή να αναλύσει τις αντιλήψεις της. Η κοινότητα με αυτή τη διαδικασία συμμετέχει ενεργά στην ερευνητική διαδικασία, μετασχηματίζοντας τη φύση και τον χαρακτήρα της ίδιας της έρευνας, ενώ ταυτόχρονα τίθενται ερωτήματα που αφορούν στη σχέση της με τον ερευνητή και στην κοινή ταυτότητα που ενδέχεται να μοιράζονται, σε ζητήματα επιστημονικού ηγεμονισμού, σε θέματα κυριότητας, κ.α. (Bornat 2004). Αυτού του είδους η συμπερίληψη των ντόπιων στην έρευνα και η συνύφανση της οπτικής τους στα αποτελέσματά της, συνδράμει στον εκδημοκρατισμό της ιστορίας και της κοινωνίας και καθιστά τη διερεύνηση του παρελθόντος μία πολιτική συζήτηση, στην οποία μπορεί και οφείλει να συμμετάσχει ο καθένας (Freund 2019). Συμπερασματικά, η Προφορική Ιστορία εισάγοντας στην αρχαιολογική έρευνα όλα αυτά τα νέα και αντισυμβατικά τεκμήρια «από τα κάτω», αμφισβητώντας την επίσημη αφήγηση και αναγνωρίζοντας την αξία κοινωνικών ομάδων που έχουν συστηματικά παραλειφθεί από αυτή (Thomson 2002:37), μετατοπίζει το επίκεντρό της και εγκαινιάζει νέους τομείς διερεύνησης πέρα από τα όρια της Αρχαιολογίας. Κατά συνέπεια, το αρχαιολογικό πεδίο διευρύνεται και εμπλουτίζεται, ενώ αλλάζει ο κοινωνικός ρόλος της Αρχαιολογίας, αφού αποβάλλει τις αποικιακές καταβολές της και γίνεται πιο δημοκρατική.

3.4.4 Γιατί Προφορική Ιστορία;

Η Προφορική Ιστορία είναι μία διαρκώς εξελισσόμενη πρακτική, η οποία συναντάται στη διεπαφή του προσωπικού με το κοινωνικό και του παρελθόντος με το παρόν (Abrams 2010:174). Εξαιτίας της φύσης της, τα αποτελέσματά της χαρακτηρίζονται συνήθως από μία εξωστρέφεια, η οποία δρα απελευθερωτικά, εισάγοντας νέους ορίζοντες διερεύνησης και ερμηνείας του κόσμου. Συνάμα η Προφορική Ιστορία αναγνωρίζοντας την αδυναμία της απόλυτης απόδοσης των παρελθοντικών γεγονότων, ανεξαρτήτως της παλαιότητάς τους ή των πηγών απ' τις οποίες αντλήθηκαν, υπογραμμίζει την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και της πραγματικότητας (Yow 2005:21). Συν τοις άλλοις, αμφισβητεί τη γραμμική αντίληψη του χρόνου, δίνοντας έναυσμα για μία επανεξέταση των άκαμπτων αρχαιολογικών κατηγοριοποιήσεων και της αποξένωσης συγκεκριμένων ομάδων και ατόμων που παράγουν αυτοί οι διπολικοί διαχωρισμοί του αρχαιολογικού κόσμου (Jones & Russell 2012, Schmidt 2006:18· βλ. επίσης Whiteley 2002). Με βασικό εργαλείο της τον διάλογο, δεν εξάγει απλώς γνώση, αλλά την ανταλλάσσει, την αναμορφώνει και την εντάσσει στο παρόν, γεφυρώνοντας διαφορετικούς κόσμους και παράγοντας νέες ερμηνείες. Στις προφορικές ιστορίες, όπως και στα αρχαιολογικά ευρήματα, εσωκλείονται διαστρώσεις κρυμμένων ή και απολεσθέντων νοημάτων (Norquay 1999), τα οποία μέσω της διαλεκτικής διαδικασίας μπορούν να οδηγήσουν σε πιο συμπεριληπτικές κατανοήσεις του παρελθόντος, που σχετίζονται με το εδώ και το τώρα. Από τα παραπάνω συνάγεται εύλογα το συμπέρασμα ότι η σύζευξη της Προφορικής Ιστορίας και της αρχαιολογίας δύναται να αποφέρει μοναδικά οφέλη σε πολλαπλά επίπεδα. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, η εμπλοκή της Προφορικής Ιστορίας στην παρούσα έρευνα αποσκοπεί στην τελεσφόρηση ενός κοινωνικά ισχυρού αποτελέσματος μέσω της άμεσης εμπλοκής της κοινότητας και στην προαγωγή του δημόσιου χαρακτήρα της αρχαιολογίας.

4.0 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε, ώστε να απαντηθούν τα βασικά ερωτήματα της παρούσας ερευνητικής εργασίας (βλ. 1.1), τα οποία αφορούν στη σχέση τοπικής κοινωνίας-αρχαιολογίας, στον τρόπο άσκησης της Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα από τα ενδιαφερόμενα μέρη και στο εάν μπορεί να υπάρξει προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας από τους αρχαιολόγους, απαλλαγμένη από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού. Ο κύριος στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση των τρόπων, μέσω των οποίων μπορεί να συντελεστεί ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης της τοπικής κοινωνίας με την επιστήμη της αρχαιολογίας και η σύσταση ενός μοντέλου αρχαιολογικής δράσης, το οποίο θα βασίζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της εκάστοτε κοινότητας.

Προκειμένου να διαμορφωθεί μία πολυπρισματική εικόνα σε σχέση με τα ανωτέρω, κρίθηκε σκόπιμο να σφυγμομετρηθεί η συλλογική αντίληψη της τοπικής κοινωνίας αλλά και των ατόμων που βρίσκονται σε άμεση σχέση με το αντικείμενο και τον τόπο, για την αρχαιολογία, την περιοχή, το πρόσφατο παρελθόν της, το πολιτιστικό της κεφάλαιο και την αξιοποίησή του. Γι' αυτό τον λόγο επιλέχθηκε η εθνογραφική έρευνα, που αποτελεί μία από τις μεθόδους της ποιοτικής έρευνας. Η συγκεκριμένη μέθοδος αξιοποιήθηκε ως ένα ερμηνευτικό εργαλείο, που συνέβαλε στη σύνθεση μίας οριζόντιας στρωματογραφίας του σύγχρονου χώρου στον οποίο έλαβε χώρα η έρευνα και στον οποίο συγκεράζεται ο λόγος της αρχαιολογίας με τις προσωπικές εμπειρίες και τις πρακτικές της μνήμης. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε για έναν ακόμα σκοπό, ο οποίος αφορούσε στη σύνδεση της τοπικής γνώσης με τα αρχαιολογικά ευρήματα σε τρία διαφορετικά επίπεδα: γνώσεων σχετικά με τοπωνύμια που μπορούν να συσχετιστούν με αρχαιολογικές θέσεις στην περιοχή, προφορικών ιστοριών που αφορούν σε γεγονότα που συνδέονται με υπάρχοντες αρχαιολογικούς χώρους και συσχετίσεων ιστορικών ή αρχαιολογικών δεδομένων με προφορικές παραδόσεις και μύθους (Hollowell & Nicholas 2008:67).

Στη συγκρότηση της μεθοδολογίας συνέδραμε η μελέτη βιβλιογραφίας, σχετικής με το αντικείμενο τόσο της εθνογραφίας όσο και της αρχαιολογικής εθνογραφίας, που συνιστά μία εξειδικευμένη μορφή του. Σημαντικό ρόλο στην κατανόηση της εφαρμογής της, έπαιξε η μελέτη δημοσιευμάτων που προέκυψαν από ανάλογες έρευνες, σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Διευκρινίζεται ότι η μεθοδολογία προσαρμόστηκε στις ανάγκες της παρούσας έρευνας και βρισκόταν υπό διαρκή αναδιαμόρφωση καθ' όλη τη διάρκειά της. Η περιοχή στην οποία εφαρμόστηκε κατά κύριο λόγο, ήταν το χωριό Ανατολή, Λασιθίου, καθώς και η ευρύτερη περιοχή του.

4.1 Η εθνογραφική έρευνα

Η σύνθετη λέξη εθνογραφία προέρχεται από το ουσιαστικό «έθνος» που σημαίνει λαός και το ρήμα «γράφω» και όπως υποδηλώνει η ονομασία της αφορά στη διαδικασία του να γράφει κανείς για ένα λαό, μία κοινωνία, έναν πολιτισμό (McGranahan 2014a). Η εθνογραφία αποτελεί μια οικογένεια μεθόδων που συνίσταται στην άμεση και συνεχή κοινωνική επαφή με άτομα και στη λεπτομερή καταγραφή της συνάντησης, με στόχο την εν μέρει αναπαράσταση της ανθρώπινης εμπειρίας (Willis & Trondman 2000). Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, συσχετίστηκε με μία πιο ολοκληρωμένη μορφή ανθρωπολογικής έρευνας (Spindler 1970:xiii).

Σχετικά με το αντικείμενο της εθνογραφίας έχουν διατυπωθεί ποικίλοι ορισμοί. Εθνογραφία έχει χαρακτηριστεί η ερευνητική διαδικασία κατά την οποία ο ερευνητής παρατηρεί, καταγράφει και εμπλέκεται στην καθημερινή ζωή μίας άλλης κουλτούρας και στη συνέχεια γράφει για αυτή, δίνοντας έμφαση στην περιγραφή λεπτομερειών (Marcus & Fischer 1986:18), η πειθαρχημένη και σκόπιμη μαρτυρία-καταγραφή των ανθρώπινων γεγονότων (Willis & Trondman 2000), η προσπάθεια κατανόησης ενός άλλου τρόπου ζωής χρησιμοποιώντας τον εαυτό ως εργαλείο γνώσης, η οποία αποτελεί τόσο μία διανοητική θέση αλλά και μία διαδικασία στον χώρο και τον χρόνο (Ortner 2006:42), η γνώση που προκύπτει όχι από την αποστασιοποιημένη παρατήρηση, αλλά από συζητήσεις και ανταλλαγές πολλών ειδών μεταξύ ανθρώπων που αλληλεπιδρούν σε διάφορες ζώνες εμπλοκής (Culhane 2016:3).

Εξίσου πολλές είναι και οι περιγραφές που έχουν δοθεί σε σχέση με την εστίασή της. Η πιο κλασική περιγραφή της εθνογραφικής έρευνας ανήκει στον ανθρωπολόγο Bronislaw Malinowski. Στο βιβλίο του *Αργοναύτες του Δυτικού Ειρηνικού* εξηγεί ότι ο στόχος της εθνογραφικής έρευνας είναι να κατανοήσει την άποψη του ντόπιου, τη σχέση του με τη ζωή, να αντιληφθεί το όραμά του για τον κόσμο του (Malinowski 1922:19). Ο Clifford Geertz εξήγησε αργότερα στο *Η ερμηνεία των πολιτισμών* ότι η εθνογραφία περιλαμβάνει την εγκαθίδρυση σχέσεων, την επιλογή πληροφοριοδοτών, τη μεταγραφή κειμένων, την εύρεση γενεαλογιών, τη χαρτογράφηση του πεδίου, τη διατήρηση ημερολογίου. Ωστόσο, διευκρίνισε ότι δεν είναι αυτές οι τεχνικές και οι διαδικασίες που την ορίζουν, αλλά ένα είδος πνευματικής προσπάθειας που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «πυκνή περιγραφή» (Geertz 1973:6). Η πυκνή περιγραφή καθίσταται αναγκαία, γιατί μόνο αυτή μπορεί να κατευθύνει τις προσπάθειες ερμηνείας όχι μόνο στις υλικές πρακτικές, αλλά και στις λεπτές αποχρώσεις, στα συναισθήματα, στους πολλαπλούς κώδικες του νοήματος, στις σιωπές, στα αστεία, στις παρωδίες (Gibson-Graham 2014:148). Η ανάγκη

συμπερίληψης αυτών είναι περισσότερο διακριτή στις σύγχρονες περιγραφές της εθνογραφίας, οι οποίες τονίζουν ότι πρόκειται για μία ανοικτή και απροκάλυπτη συλλογή, έναν εορτασμό της υπερβολής και της ακαταστασίας της ανθρώπινης ζωής, μία σκόπιμη προσπάθεια δημιουργίας περισσότερων δεδομένων απ' όσων γνωρίζει ο ερευνητής κατά τη στιγμή της συλλογής (Strathern 2004:5-6). Οι περισσότεροι σύγχρονοι ανθρωπολόγοι συμφωνούν ότι η εθνογραφία εστιάζει σε αυτό που ο Tim Ingold περιέγραψε ως «συνυφασμένες σχέσεις» ανάμεσα σε ανθρώπους, μη ανθρώπους και σε φυσικά, κοινωνικά και οπτικά περιβάλλοντα (Ingold 2008).

Ο όρος εθνογραφία χρησιμοποιείται και ως συντομογραφία για την επιτόπια έρευνα, για τη διεξαγωγή δηλαδή συμμετοχικής παρατήρησης, τη διαβίωση μέσα στην κοινότητα που μελετάται και το συγχρονισμό με τον ρυθμό και τον τρόπο ζωής των ανθρώπων που την απαρτίζουν. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να διευκρινιστεί ότι η εθνογραφία έχει διττό προσανατολισμό, καθώς δεν περιλαμβάνει μόνο τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας, αλλά και το τελικό προϊόν της συγγραφής των ευρημάτων αυτής της έρευνας (Γκέφου-Μαδιάνου 2009· βλ. επίσης Robson & McCartan 2016:156-158). Ωστόσο η εθνογραφική έρευνα είναι κάτι περισσότερο από μία ποιοτική μέθοδος, καθώς εμπεριέχει εκείνο τον χώρο όπου η αληθινή ζωή και η πραγματική ζωή συναντώνται (Fassin 2014), επιτρέποντας στον ερευνητή να εμπλακεί σε μεγάλο βαθμό και να βυθιστεί στον κοινωνικό κόσμο των συμμετεχόντων. Το στοιχείο αυτό συναντάται και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, όμως αυτό που διακρίνει τον εθνογράφο είναι ότι φέρει πάντα στο πίσω μέρος του μυαλού του ερωτήσεις και οι ιδέες που διαμορφώνονται μέσα από τις ενσώματες, βιωμένες εμπειρίες του και από την εμπλοκή με πολιτιστικές πεποιθήσεις και πρακτικές, με ιστορίες και κοινωνικοπολιτικές σχέσεις, με ακαδημαϊκές θεωρίες που διδάσκεται κατά την εκπαίδευσή του σε συγκεκριμένους κλάδους (Castañeda 2006:78). Με βάση τα προαναφερθέντα συνάγουμε ότι η εθνογραφική έρευνα είναι μία απαιτητική διαδικασία. Κατά τη διάρκεια της μελέτης του «άλλου» και της απόκτησης γνώσεων για αυτόν, πέρα από την κατανόησή του συντελείται και μία διαδικασία μετασχηματισμού. Το ίδιο το εθνογραφικό έργο μετατοπίζει ουσιαστικά τις αντιλήψεις σε σχέση με τον άλλο και επηρεάζει τον τρόπο σύνδεσης τόσο με αυτόν όσο και με τον εαυτό του. Με βάση τα ανωτέρω λοιπόν, γίνεται σαφές ότι η πραγματοποίηση και η συγγραφή της εθνογραφίας αφορά στην εμπλοκή, στη συμπλοκή και στην αφοσίωση στις ανθρώπινες σχέσεις γύρω από τις οποίες περιστρέφεται τελικά η εθνογραφία (Campbell & Lassiter 2015:2-3).

Παρότι η επιτόπια εθνογραφική έρευνα έχει θεωρηθεί και συχνά συνεχίζει να θεωρείται ως η κατ' εξοχήν μέθοδος της ανθρωπολογίας, τα τελευταία χρόνια υιοθετείται ολοένα και περισσότερο από πολλούς άλλους επιστημονικούς κλάδους. Από τη δεκαετία του 1980,

οπότε και ανακηρύχθηκε ως το «αναδυόμενο διεπιστημονικό φαινόμενο» (Clifford 1986), έχει καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής μέθοδος σε άλλες κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και έχει εμπλουτιστεί με ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών πρακτικών (Γκέφου-Μαδιάνου 2009). Μία αναμορφωμένη έννοια της αποτελεί η «πολυ-τοπική εθνογραφία», η οποία απομακρύνεται από τη μία και μοναδική εγκατεστημένη στο χώρο κοινότητα, καθώς και από τοπικές καταστάσεις και εξετάζει την κυκλοφορία πολιτισμικών νοημάτων, αντικειμένων και ταυτοτήτων σε διεσπαρμένο χρόνο-χώρο. Ο εθνογράφος καλείται να ακολουθήσει τη ζωή και τη βιογραφία των υποκειμένων της έρευνας, καθώς οι βιογραφίες ως ντοκουμέντα προτείνουν αποτελεσματικούς τρόπους για τη συγκριτική ανάλυση σημαντικών στοιχείων ιδιωτικού και δημόσιου χαρακτήρα (Marcus 1998:79-94). Η πολυ-τοπική εθνογραφία, λόγω του μετανεωτερικού χαρακτήρα της αποτελεί ίσως τον πιο δόκιμο τρόπο προσέγγισης της έρευνας, δεδομένης της ποικιλομορφίας του πεδίου και των υποκειμένων που το συνθέτουν.

Γενικότερα, τόσο η εθνογραφική έρευνα όσο και η πολυ-τοπική εθνογραφία, που αποτελεί μία από τις εκφάνσεις της, διαθέτουν πολλά προτερήματα λόγω των ευμετάβλητων και ρευστών ποιοτήτων τους, οι οποίες ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά της σημερινής μετανεωτερικής πραγματικότητας. Εκτός αυτού, τοποθετούν στο κέντρο και δίνουν προτεραιότητα στην οπτική των υποκειμένων της έρευνας. Η απάντηση της ανθρωπολόγου Kirin Narayan στην ερώτηση «Γιατί εθνογραφία;» (McGranahan 2014b) ενσαρκώνει όλες τις δυνατότητες και τη σημασία της:

«Για τη διαπαιδαγώγηση στο να δίνεις σημασία· το να μαθαίνεις από τους άλλους· για την ευαισθητοποίηση σε σχέση με τις ανισότητες· για την καλύτερη κατανόηση των κοινωνικών δυνάμεων που προκαλούν δυστυχία και του πώς οι άνθρωποι μπορούν παρόλα αυτά να βρουν ελπίδα· και γενικότερα, για την αδιάκοπη υπέρβαση των ορίων του κόσμου που θεωρεί ο καθένας δεδομένο.»

4.2 Η μέθοδος της αρχαιολογικής εθνογραφίας

Η ανάγκη για διεπιστημονικότητα σε συνδυασμό με την ευρύτερη εξάπλωση της Δημόσιας Αρχαιολογίας τις τελευταίες δεκαετίες, συνέβαλε στην εξερεύνηση κλάδων όπως η εθνογραφία ή η πολιτισμική ανθρωπολογία στο πλαίσιο της αρχαιολογικής έρευνας. Παράλληλα, η συνειδητοποίηση των πολλαπλών και αμφίδρομων οφελών της εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας στο ανασκαφικό έργο ενθάρρυνε την εισαγωγή εθνογραφικών μεθόδων και πρακτικών σε αρχαιολογικά έργα, προκειμένου να διασφαλιστεί μία ολιστική προσέγγισή τους.

4.2.1 Η προέλευση και ο σκοπός της αρχαιολογικής εθνογραφίας

Στο ξεκίνημα της δεκαετίας του 1970 διατυπώνεται από τον Lewis Binford η άποψη ότι «Οι αρχαιολόγοι πρέπει να εκπαιδεύονται ως εθνογράφοι» (1972:18), η οποία πηγάζει από την πεποίθηση ότι η εμπειρία που αποκτά ένας αρχαιολόγος κατά τη διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας σε μία περιοχή, εμπλουτίζει την κατανόηση της προϊστορίας της (Lee 1968:345). Αυτή την πεποίθηση κλήθηκε να εξυπηρετήσει η μέθοδος της εθνογραφίας, όταν χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο της αρχαιολογικής έρευνας. Συγκεκριμένα, η εθνογραφία επιστρατεύτηκε, ώστε να επιλύσει το πρόβλημα της ανάλυσης των συμβολικών ή υλικών μοτίβων που φέρουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα (Castañeda 2008:2), καθώς έχει υποστηριχθεί ότι σε περιοχές όπου υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις πολιτιστικής συνέχειας ανάμεσα στις σύγχρονες κοινωνίες και προηγούμενους κατοίκους της περιοχής, μπορούν να αντληθούν αποτελεσματικά αναλογίες (Renfrew & Bahn 2005:107). Η εθνογραφία αποτέλεσε ένα σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια ανασύνθεσης των παρελθοντικών κοινωνιών, δεδομένου ότι η προϊστορική αρχαιολογία είναι η μόνη κοινωνική επιστήμη που δεν έχει άμεση πρόσβαση σε πληροφορίες για την ανθρώπινη συμπεριφορά (Trigger 1989:357). Συχνά θεωρήθηκε, ως το ισοδύναμο της ανασκαφής, λόγω της συνάφειας των έργων τους που συνίσταται στην παραγωγή συνδέσεων και συγκρίσεων με βάση τα δεδομένα που συλλέγονται. Ωστόσο, λόγω της διαχρονικής έμφασης της αρχαιολογίας στον υλικό πολιτισμό και στην πρακτική δράση εν γένει, η εθνογραφία αποτελεί συνήθως μία δευτερεύουσα δραστηριότητα στο πλαίσιο της (Gosden 1999:3).

Η αλλαγή που επιτελέστηκε στον τρόπο που γίνεται αντιληπτή η αρχαιολογία και οι πρακτικές της από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως σήμερα, οδήγησε σταδιακά σε μία εθνογραφική στροφή της αρχαιολογίας, που ως στόχο είχε αφενός την αποαποικιοποίησή της και αφετέρου την αντιμετώπιση των σύγχρονων πολιτικών, ηθικών,

επιστημολογικών και κοινωνικών προκλήσεων, που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι ερευνητές σήμερα. Ο ρόλος της διευρύνθηκε και πέρα από την «παραδοσιακή» χρήση της ως παρόχου επιπλέον δεδομένων (Edgeworth 2006), άρχισε να χρησιμοποιείται ως μέσο εμπλοκής των κοινοτήτων που σχετίζονται με την αρχαιολογική κληρονομιά με ποικίλους τρόπους, που μπορούν να περιλαμβάνουν τόσο ζητήματα ερμηνείας και ταυτότητας, όσο και ιδιοκτησίας και χρήσης (Castañeda 2008:47).

Σήμερα, ο βασικός σκοπός της αρχαιολογικής εθνογραφίας στο πλαίσιο μίας αρχαιολογικής έρευνας, είναι να αποκαλύψει και να εισάγει στο έργο της τα ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη και τις κοινωνικές στρατηγικές, που θα καταστήσουν την αρχαιολογία ως ένα βιώσιμο κοινωνικό έργο και στη συνέχεια να προβληματίσει σχετικά με τη λειτουργία της σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτιστικά περιβάλλοντα (Castañeda & Matthews 2008:7).

4.2.2 Η συμβολή της αρχαιολογικής εθνογραφίας

Η αρχαιολογική εθνογραφία αναλαμβάνει πολλαπλούς ρόλους στην προσπάθεια εξυπηρέτησης του στόχου της, συμβάλλοντας στην άρση των διακρίσεων μεταξύ αρχαιολόγων, πολιτών, κοινοτήτων και άλλων ενδιαφερομένων. Οι αρχαιολόγοι αξιοποιούν συχνά τις εθνογραφικές μεθόδους, προκειμένου να κατανοήσουν τη συμπεριφορά του ντόπιου πληθυσμού και να διαπραγματευτούν τη θέση τους στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο των περιοχών όπου εργάζονται, να αποκτήσουν πληροφορίες σχετικά με θέσεις, να εμπλουτίσουν τις ερμηνείες και τις θεωρίες τους για τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονταν οι άνθρωποι κατά το παρελθόν. Ο τρόπος για όλα τα ανωτέρω είναι η συλλογή προφορικών ιστοριών, μύθων, τοπωνυμίων και ο συνδυασμός αυτής της γνώσης με τα αρχαιολογικά δεδομένα. Η συμβολή της εθνογραφίας είναι σημαντική, καθώς έχει την ικανότητα να διερευνά και να προβληματίζει σχετικά με το πραγματικό έργο της αρχαιολογίας, να φέρνει στο προσκήνιο τους πολλούς και διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι εμπλέκονται με, ανασυνθέτουν και αποδομούν το παρελθόν κάτω από διαφορετικές συνθήκες (Meskell 2005), να προσφέρει εναλλακτικούς τρόπους ερμηνείας του. Εκτός από τον εμπλουτισμό της αρχαιολογικής ερμηνείας, η εθνογραφία παρέχει χώρο σε ξεχασμένες ή περιθωριοποιημένες φωνές και ανακτά εναλλακτικές ιστορίες και ιστορίες χειραφέτησης. Έτσι όχι μόνο φέρνει την αρχαιολογία κοντά σε ένα ευρύτερο κοινό, αλλά θέτει και τους ερευνητές αντιμέτωπους με κοινωνικά ζητήματα, τα οποία ξεπερνούν τα στενά όρια της αρχαιολογικής έρευνας. Με αυτόν τον τρόπο, συνειδητοποιούν ότι τα αποτελέσματα της έρευνάς τους οφείλουν να σχετίζονται με τις ανάγκες και τους προβληματισμούς της

τοπικής κοινωνίας. Τέλος, συνδράμει στην καταγραφή και την αυτοπαθή κριτική της ίδιας της ερευνητικής διαδικασίας, παράγοντας αναφορές, οι οποίες στρέφουν το εθνογραφικό βλέμμα στις δραστηριότητες των ίδιων των αρχαιολόγων (Hollowell & Nicholas 2008:63-73).

Αναμφισβήτητα, η εθνογραφία δίνει ζωή στην αρχαιολογία (Zimmerman 2008:188). Συντείνοντας στην ανασύνθεση των περασμένων τρόπων ζωής και συνδέοντας έτσι το παρελθόν με το παρόν, νοηματοδοτεί το αρχαιολογικό έργο και το καθιστά προσβάσιμο στο ευρύ κοινό. Παράλληλα, διερευνώντας μαζί με το κοινό ζητήματα που αφορούν στη σύγχρονη σημασία και στο νόημα του υλικού παρελθόντος και στην πολιτική της αρχαιολογικής πρακτικής, αναδεικνύει την κοινωνικά κατασκευασμένη φύση τους και τα δικαιώματα που έχει ο καθένας στη διαμόρφωσή τους.

4.2.3 Αρχαιολογική εθνογραφία - Εθνοαρχαιολογία - Εθνογραφία της αρχαιολογίας

Η υβριδική φύση της αρχαιολογικής εθνογραφίας και η λειτουργία της ως ενός διεπιστημονικού και διαπολιτισμικού χώρου, που επιτρέπει στους ερευνητές και το ευρύ κοινό να συμμετάσχουν σε ποικίλες συνομιλίες, ανταλλαγές και παρεμβάσεις (Hamilakis & Anagnostopoulos 2009), έχει πολλές φορές ως αποτέλεσμα να συγχέεται με άλλους κλάδους με συναφές αντικείμενο, όπως είναι η εθνοαρχαιολογία και η εθνογραφία της αρχαιολογίας.

Σ' αυτό συμβάλλει και το ευρύ φάσμα χρήσεων και μορφών που παίρνει ο συνδυασμός της αρχαιολογίας και της εθνογραφίας, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μία γενικότερη ασυνέπεια στον ακριβή καθορισμό τους. Εξαιρέση αποτελεί η εθνοαρχαιολογία, η οποία έχει καθιερωμένο νόημα και συνήθως χρησιμοποιείται για να περιγράψει την προσέγγιση που συνίσταται στην άμεση παρατήρηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων που προέρχονται από κοινότητες απογόνων ή από πολιτισμούς που θεωρούνται ανάλογοι του προϊστορικού πολιτισμού που μελετάται. Αντιθέτως, η αρχαιολογική εθνογραφία και η εθνογραφική αρχαιολογία δεν έχουν σαφή ορισμό και ενώ άλλοτε αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο, άλλες φορές αναφέρονται σε διαφορετικές ή αντιθετικές προσεγγίσεις, μεθόδους ή προβλήματα (Castañeda 2008:27). Ποικιλομορφία παρατηρείται και στη χρήση των όρων από τους ασκούντες του αντικειμένου τους. Για παράδειγμα, ο Edgeworth (2003:11-13) χρησιμοποιεί τον όρο «εθνοαρχαιολογία» ως συντομογραφία για αυτό που ονομάζει «εθνογραφία της αρχαιολογίας», ενώ η Meskell (2005) χρησιμοποιεί τον όρο «αρχαιολογική εθνογραφία» για να περιγράψει τη λειτουργία της εθνογραφίας στο πλαίσιο της αρχαιολογίας, αλλά με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Αντίστοιχα ο Castañeda (2008:27) περιγράφει ως «αρχαιολογική εθνογραφία», τη χρήση της εθνογραφίας ως

μεθόδου μελέτης του παρελθόντος στο πλαίσιο των παραδοσιακών αρχαιολογικών σκοπών και στόχων.

Η ομοιότητα ανάμεσα στην αρχαιολογική εθνογραφία και στην εθνοαρχαιολογία έγκειται στο ότι και οι δύο χρησιμοποιούν την εθνογραφική μέθοδο ως εργαλείο κατανόησης άλλων πολιτισμών στο πλαίσιο ενός αρχαιολογικού έργου. Μάλιστα, μπορεί να ειπωθεί ότι η αρχαιολογική εθνογραφία κληρονόμησε κάποιες από τις μεθόδους της από την εθνοαρχαιολογία, όπως την παρατήρηση του υλικού πολιτισμού και του χώρου και τη σύνθεση νοημάτων με βάση τις παρατηρήσεις αυτές και τις συζητήσεις με τις υπό μελέτη κοινότητες. Απ' την άλλη πλευρά, η εθνογραφία της αρχαιολογίας αξιοποιεί τις εθνογραφικές μεθόδους στην προσπάθεια κατανόησης των πολιτισμικών πρακτικών της ίδιας αρχαιολογίας. Παρότι φέρει κοινά στοιχεία τόσο με την αρχαιολογική εθνογραφία, όσο και με την εθνοαρχαιολογία, στην περίπτωση της υπάρχει κάποια ασυμφωνία μεταξύ της μεθόδου παρατήρησης και της παρατηρούμενης μεθόδου (Edgeworth 2010). Μία βασική διαφορά ανάμεσα στην αρχαιολογική εθνογραφία και στην εθνογραφία της αρχαιολογίας εντοπίζεται στο χρονικό πλαίσιο τους. Στην τελευταία, η εθνογραφία χρησιμοποιείται για να παράγει γνώση και να αντιληφθεί κάτι για το παρόν. Αντ' αυτού η αρχαιολογική εθνογραφία συλλέγει γνώση στο παρόν για το παρόν, αλλά με στόχο να συνθέσει αναλογίες με το παρελθόν, προκειμένου να το εξηγήσει (Castañeda 2008:30). Δηλαδή παρατηρείται μία διαρκής μετατόπιση από το παρόν στο παρελθόν, με απώτερο σκοπό την εγκαθίδρυση πολιτισμικής συνέχειας (Renfrew & Bahn 2005:107). Σ' αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμιστεί ότι χρειάζεται μεγάλη προσοχή, ώστε να μην προκύψουν λανθασμένες συνδέσεις, κάτι για το οποίο έχει δεχτεί κριτική η εθνοαρχαιολογία, καθώς η άσκησή της από αρχαιολόγους που δεν έχουν εκπαιδευτεί στις μεθόδους της εθνογραφίας, μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνεία του πλαισίου και του περιεχομένου των παρατηρήσεών τους (Zimmerman 2008:189). Παρόλο που η εθνοαρχαιολογία φαίνεται να ταυτίζεται με την αρχαιολογική εθνογραφία, τόσο ως προς το αντικείμενο μελέτης και τον σκοπό, όσο και ως προς τις μεθόδους, υπάρχει μία βασική διαφορά μεταξύ τους. Ενώ η αρχαιολογική εθνογραφία αποσκοπεί στην τεκμηρίωση και την κατανόηση ενός πολιτισμού με τους δικούς του όρους, η εθνοαρχαιολογία καταγράφει τις υλικές πτυχές της ζωής των ανθρώπων, προκειμένου να κατανοήσει αρχαιολογικά ευρήματα είτε από την ίδια περιοχή είτε από ένα τελείως διαφορετικό μέρος του κόσμου (Renfrew & Bahn 2005:71).

Όπως έγινε αντιληπτό, τα όρια ανάμεσα στους παραπάνω κλάδους είναι λεπτά και απαιτείται η προσεκτική μελέτη ερευνητικών προγραμμάτων στο πλαίσιο των οποίων έχουν εφαρμοστεί, προκειμένου να καταστούν απολύτως κατανοητές οι χρήσεις τους και

οι μεταξύ τους διαφοροποιήσεις. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπερτερεί κάποιος των υπολοίπων, αλλά η εκάστοτε χρήση του έχει να κάνει αποκλειστικά με τους ερευνητικούς στόχους του κάθε αρχαιολογικού προγράμματος.

4.2.4 Η αρχαιολογική εθνογραφία στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων στην Ελλάδα

Αξίζει να διευκρινιστεί ότι ενώ η χρήση της εθνογραφίας στην αρχαιολογία δεν αποτελεί κάποια πρωτοπορία, ούτε ο όρος «αρχαιολογική εθνογραφία» είναι νέος (Hamilakis & Anagnostopoulos 2009, Castañeda 2008:3), στην Ελλάδα οι έρευνες αρχαιολογικής εθνογραφίας άρχισαν να κερδίζουν έδαφος σχετικά πρόσφατα. Επιπρόσθετα, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι στην πλειοψηφία τους εντάσσονται στο πλαίσιο ακαδημαϊκών ερευνών, δηλαδή αποτελούν προϊόν ερευνητικής πρόθεσης και όχι μια διαχειριστική πρακτική του κράτους. Ακολουθεί μία μη εξαντλητική αναφορά ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί την τελευταία εικοσαετία, κυρίως ως μέρος πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων στην Ελλάδα.

Μία από τις πρώτες έρευνες αρχαιολογικής εθνογραφίας εκπονήθηκε στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 1980, στη νότια Κορινθία της Πελοποννήσου. Η έρευνα υλοποιήθηκε από τη S. B. Sutton, στο πλαίσιο του αρχαιολογικού προγράμματος Nemea Valley Archaeological Project, σε συνεργασία με την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και εστίασε στην πρόσληψη της αρχαιολογικής θέσης από τους κατοίκους της περιοχής (Stroulia & Sutton 2009, Sutton 1995).

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα διεξάχθηκε μία ακόμα εθνογραφική έρευνα στα Παλιάμπελα Κολινδρού Πιερίας, υπό τη διεύθυνση του Κ. Κωτσάκη, από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή και το Πανεπιστήμιο του Sheffield με επικεφαλής τον P. Halstead. Η έρευνα εντάχθηκε στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα TEMPER, με στόχο την ανάπτυξη ενός πλήρους προγράμματος διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου. Το πρόγραμμα, το οποίο διαμορφώθηκε με τη συνεργασία των κατοίκων των σύγχρονων τοπικών κοινοτήτων, αποσκοπούσε στην εμπλοκή των κατοίκων σε μια στενότερη και ουσιαστικότερη σχέση, ώστε να γίνει κατανοητή από πλευράς τους η σημασία των αρχαιολογικών λειψάνων, λύνοντας σε κάποιο βαθμό το γνωστό πρόβλημα της δυσκολίας του γενικού κοινού απέναντι στο αρχαιολογικό εύρημα που δεν έχει μνημειακό χαρακτήρα (Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Παλιάμπελα Κολινδρού 2020).

Στη νότια Αργολίδα της Πελοποννήσου, το ίδιο περίπου διάστημα, διενεργήθηκε έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας στο πλαίσιο του αρχαιολογικού έργου στο Σπήλαιο Φράγγχι,

το οποίο επίσης υποστηρίχθηκε από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. Συγκεκριμένα, η Α. Stroulia διερεύνησε τη σχέση των κατοίκων του χωριού Κοιλάδα τόσο με την αρχαιολογική θέση όσο και με τη θάλασσα (Kamizis et al. 2010, Stroulia 2002).

Μερικά έτη αργότερα έλαβε χώρα το πρόγραμμα «Η αρχαία Σικυών και η αγροτική οικονομία στη σύγχρονη ζωή της Σικυώνας Κορινθίας: Αλληλοπλοκές και σημασιοδοτήσεις», υπό τη διεύθυνση του Γ. Λώλου και της Ε. Δέλτσου, από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας σε συνεργασία με τη ΛΖ' ΕΠΚΑ, το Ινστιτούτο Μεσογειακών Ερευνών του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (FORTH), και το Πανεπιστήμιο του York. Άξονες της έρευνας ήταν η σημασία της αρχαίας ιστορίας του Βασιλικού, του σύγχρονου οικισμού κοντά στη Σικυώνα, στη διαμόρφωση της τοπικής ταυτότητάς του, η αγροτική παραγωγή του χωριού τόσο ως προς την κεντρικότητά της στην τοπική οικονομία, όσο και ως προς την ιστορική της σημασία ως συνέχεια από την αρχαιότητα, η τουριστική ανάπτυξη της κοινότητας και η τουριστική κατασκευή της τοπικής ταυτότητας, όπως και οι σχέσεις ανάμεσα στο Βασιλικό και τις κοντινές και πιο αναπτυγμένες κοινότητες του Ξυλόκαστρου και του Κιάτου (Deltsoy 2009).

Στον Πόρο διεξάχθηκε το εθνογραφικό πρόγραμμα «Καλαυρεία» από τους Γ. Χαμηλάκη και Ά. Αναγνωστόπουλο, παράλληλα με το σχετικό ερευνητικό πρόγραμμα του Σουηδικού Ινστιτούτου Αθηνών. Στόχος του ήταν η τοποθέτηση του αρχαιολογικού έργου στο κοινωνικό πλαίσιο του νησιού και ο ταυτόχρονος εντοπισμός των τρόπων με τους οποίους οι ντόπιοι προσλαμβάνουν το αρχαίο παρελθόν και τα υλικά κατάλοιπά του (Swedish Institute at Athens 2020).

Εθνογραφική έρευνα διεξάχθηκε και κατά τη διάρκεια της πανεπιστημιακής ανασκαφής του Άργους Ορεστικού, στη θέση «Παραβέλα» από τον Τομέα Αρχαιολογίας & Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, υπό τη διεύθυνση του Δ. Πλάντζου και του Δ. Δαμάσκου, στο πλαίσιο του προγράμματος «Ανασκαφή και Τοπική Κοινωνία Άργος Ορεστικό». Παράλληλα με το κύριο ανασκαφικό έργο, και σε συνεργασία με την αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία για την προστασία της φυσικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ΜΟΝΥΜΕΝΤΑ, πραγματοποιήθηκε το Πρόγραμμα «Ανασκαφή και Τοπική Κοινωνία: Άργος Ορεστικό», με σκοπό την έρευνα του τρόπου με τον οποίο η τοπική κοινωνία του Άργους δραστηριοποιείται γύρω από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της περιοχής (Πλάντζος 2011).

Μία από τις εν εξελίξει εθνογραφικές έρευνες εντάσσεται στο πρόγραμμα της Κουτρούλου Μαγούλας, στη Φθιώτιδα, σε μία συνεργασία του Πανεπιστημίου του Southampton με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Ν. Ελλάδας, υπό τη διεύθυνση των Γ. Χαμηλάκη και Ν. Κυπαρίσση-Αποστολικά. Ο κύριος στόχος της

συγκεκριμένης έρευνας είναι η εξέταση του ρόλου και της σημασίας του υλικού αρχαιολογικού παρελθόντος και των αρχαιολογικών πρακτικών μεταξύ των σύγχρονων κοινοτήτων της περιοχής (Hamilakis & Kyprissi-Apostolika 2017).

Μία ακόμα εν εξελίξει εθνογραφική έρευνα πραγματοποιείται τα τελευταία χρόνια στη Στελίδα Νάξου, υπό τη διεύθυνση του Σ. Λεκάκη, στο πλαίσιο του Stelida Naxos Archaeological Project (SNAP) του Mc Master University of Canada. Κύριο στόχο της αποτελεί η συγκρότηση της σύγχρονης βιογραφίας της Στελίδας στη δυτική Νάξο και η τεκμηρίωση των αντιλήψεων και της ανταπόκρισης των τοπικών κοινοτήτων σε σχέση με την ανασκαφή στον Πύργο Στελίδας και τα προϊστορικά ευρήματα (Λεκάκης, Γιαννίρη & Καλογερόπουλος 2016).

Το θερινό σχολείο αρχαιολογικής εθνογραφίας “Engaging local communities in heritage management through Archaeological Ethnography” πραγματοποιείται τα τελευταία χρόνια, κάθε καλοκαίρι στις Γωνιές, Κρήτης, υπό τη διεύθυνση του Ά. Αναγνωστόπουλου, της Λ. Στεφάνου και του Ε. Κυριακίδη. Το πρόγραμμα έχει ως στόχο να διερευνήσει την εμπλοκή των ντόπιων με τα υλικά κατάλοιπα και την άυλη κληρονομιά εν γένει, καθώς και τα ερείπια των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς που βρίσκονται διάσπαρτα γύρω από την περιοχή (Heritage 2017).

Από τη σύντομη περιγραφή των ερευνητικών προγραμμάτων αρχαιολογικής εθνογραφίας που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα στο πλαίσιο ακαδημαϊκών προγραμμάτων, είναι εμφανές ότι η χρήση της μεθόδου της αρχαιολογικής εθνογραφίας ποικίλει. Από τα ανωτέρω προγράμματα αρχαιολογικής εθνογραφίας διαφαίνεται ότι στον πυρήνα όλων βρίσκεται η πρόσληψη της αρχαιολογικής θέσης και των ευρημάτων από την τοπική κοινωνία. Παράλληλα, σημαντικό πεδίο διερεύνησης φαίνεται να αποτελεί το φυσικό περιβάλλον και η τοπική οικονομία (π.χ. η έρευνα στη νότια Αργολίδα εστίασε στη σχέση των κατοίκων με τη θάλασσα, η έρευνα στη Σικυώνα στην αγροτική παραγωγή, την τοπική οικονομία, την τουριστική ανάπτυξη και τις σχέσεις με τα γύρω χωριά), αλλά και το κοινωνικό πλαίσιο στις περιοχές όπου διεξάγονται οι εθνογραφικές έρευνες (π.χ. η έρευνα στον Πόρο μελέτησε τον τρόπο με τον οποίο τοποθετείται το αρχαιολογικό έργο στο κοινωνικό πλαίσιο του νησιού, η έρευνα στο Άργος Ορεστικό στο πώς η τοπική κοινωνία δραστηριοποιείται γύρω από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, η έρευνα στη Νάξο στη συγκρότηση της σύγχρονης βιογραφίας της περιοχής). Κάποια από τα προγράμματα επεδίωξαν την άμεση εμπλοκή της τοπικής κοινότητας (π.χ. το πρόγραμμα στον Κολινδρό Πιερίας πραγματοποίησε διαλέξεις για το κοινό, εκπαιδευτικά προγράμματα, πρόγραμμα εθελοντικής συμμετοχής στην ανασκαφή) και επιπλέον ασχολήθηκαν με τη σχέση μεταξύ αρχαιολογίας και τέχνης (π.χ. στο πρόγραμμα της Κουτροπού Μαγούλας έλαβαν χώρα

μία σειρά από διαφορετικού τύπου παρουσιάσεις, όπως *lecture performance*, εικαστική εγκατάσταση, βίντεο και εκπαιδευτικά προγράμματα με θέμα τη συνάντηση της αρχαιολογίας με το θέατρο), αλλά και με την άυλη κληρονομία (π.χ. το πρόγραμμα στις Γωνιές Κρήτης συνέλεξε πληροφορίες για παραδοσιακές τεχνικές από ντόπιους τεχνίτες). Επομένως φαίνεται ότι ο υβριδικός χαρακτήρας της αρχαιολογικής εθνογραφίας αποτελεί ίσως το κυρίαρχο πλεονέκτημά της, καθώς την καθιστά προσαρμόσιμη στα διαφορετικά χαρακτηριστικά του κάθε τόπου και στα ερωτήματα που θέτει η εκάστοτε έρευνα.

4.3 Σχεδιασμός της έρευνας και μεθοδολογικά εργαλεία

Προκειμένου να διασφαλιστεί η τακτική περισυλλογή και καταγραφή του πρωτογενούς υλικού της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, ακολουθήθηκε συγκεκριμένη μεθοδολογία, η οποία διαιρέθηκε σε δύο μέρη (Σχήμα 1). Το ένα αφορούσε στην αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα, ενώ το δεύτερο στην έρευνα πεδίου. Παράλληλα τέθηκαν σε χρήση μεθοδολογικά εργαλεία, όπως είναι η συνέντευξη, η ιστορία ζωής, το ερωτηματολόγιο, η συμμετοχική παρατήρηση, τα οποία κρίθηκαν κατάλληλα σε σχέση με τους σκοπούς της έρευνας.

Ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε η ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας στη νοτιοανατολική Κρήτη, για πολλούς λόγους. Ανάμεσα στους βασικούς είναι η αμφίθυμη σχέση των κατοίκων με τις αρχαιότητες, η έντονη αρχαιολογική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή τόσο από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, όσο και από πολλά αμερικανικά πανεπιστήμια, η έλλειψη ενδιαφέροντος για την ανάδειξη των πολλών και διαχρονικών μνημείων της περιοχής, τα προβλήματα που δημιουργεί το γεγονός ότι η σύγχρονη πόλη είναι χτισμένη πάνω στην αρχαία, καθώς και οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή λόγω της ύπαρξης πληθώρας θερμοκηπίων, τα οποία αποτελούν την κύρια πηγή εισοδήματος. Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η εθνογραφική έρευνα εστίασε κυρίως στο ορεινό χωριό Ανατολή, στην ευρύτερη περιοχή του οποίου διεξάγονται οι αρχαιολογικές έρευνες του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το συγκεκριμένο χωριό συνιστά μία ενδιαφέρουσα περίπτωση, διότι αν και ανήκει στην περιοχή της Ιεράπετρας, φέρει κάποια πολύ ιδιαίτερα και αντιθετικά χαρακτηριστικά όσον αφορά στη στάση των κατοίκων απέναντι στο αρχαιολογικό έργο, τα οποία θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Σημαντικό ρόλο στην επιλογή της μελέτης περίπτωσης έπαιξε και το γεγονός ότι είχε προηγηθεί ήδη μία έρευνα κοινού στην πόλη της Ιεράπετρας, στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας στο Π.Μ.Σ «Μουσειακές Σπουδές», η οποία αφορούσε στη διερεύνηση της δυναμικής σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ μουσείου, αρχαιολογικής δραστηριότητας και τοπικής κοινωνίας (Γιαννίρη 2019), καθώς και μία προκαταρκτική έρευνα στο χωριό Ανατολή, που ως κεντρικό στόχο είχε την αναγνώριση των ενδιαφερόμενων μερών σε σχέση με τις ανασκαφές και την καταγραφή της άποψής τους σχετικά με το αρχαιολογικό έργο. Η παρουσία μου επί τέσσερα συναπτά έτη στην περιοχή και η διερεύνηση των όσων προαναφέρθηκαν σε βάθος χρόνου, συνέβαλαν σημαντικά στην εξοικείωση με την ανθρωπογεωγραφία της και στη γνωριμία με την τοπική κοινότητα, τα οποία συνιστούν απαραίτητη προϋπόθεση και ένα στέρεο υπόβαθρο για τη διεξαγωγή μίας έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας.

4.3.1 Αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα

Το αρχικό στάδιο της έρευνας επικεντρώθηκε στην ευρύτερη μελέτη βιβλιογραφίας σχετικής με το αντικείμενο της αρχαιολογικής εθνογραφίας, αλλά και στην πιο στοχευμένη αναζήτηση δημοσιευμάτων που προέκυψαν από ανάλογες έρευνες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (βλ. Robson & McCartan 2016:82-83. Το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφικής έρευνας έλαβε χώρα στη βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στις βιβλιοθήκες των ξένων αρχαιολογικών σχολών (British School at Athens, American School of Classical Studies at Athens, École française d'Athènes) στην Αθήνα και στη βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου Αιγαιακής Προϊστορίας (INSTAP) στην Παχειά Άμμο της Κρήτης.

Στη συνέχεια εντοπίστηκε και μελετήθηκε αρχειακό και βιβλιογραφικό υλικό (Robson & McCartan 2016:82) σχετικό με την ιστορία, την ανθρωπογεωγραφία, τη λαογραφία της Ιεράπετρας και του χωριού Ανατολή. Το υλικό προήλθε κατά κύριο λόγο από τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Ιεράπετρας, από τον Πολιτιστικό και Φυσιολατρικό Σύλλογο Ανατολής, από το Σπουδαστήριο Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και από το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Παράλληλα, αναζητήθηκε σύγχρονο και ιστορικό υλικό στον τοπικό τύπο της Κρήτης, ενώ έμφαση δόθηκε και στη διαδικτυακή έρευνα ηλεκτρονικών πηγών και άρθρων, που σχετίζονταν είτε με την καθεαυτή αρχαιολογική έρευνα είτε με την πρόσληψή της από το κοινό.

Τόσο η αποδελτίωση βιβλίων, όσο και η συλλογή και τεκμηρίωση στοιχείων από αρχεία και λαογραφικές συλλογές σχετικά με το πρόσφατο παρελθόν της Ανατολής, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Ιεράπετρας ήταν βαρύνουσας σημασίας για δύο λόγους. Αρχικά συνέβαλαν σε μία πρώτη γνωριμία με τον τόπο και τους ανθρώπους του και στη σύνθεση μίας πρώτης εικόνας μέσω των περιγραφών τρίτων προσώπων. Εκτός αυτού, βοήθησαν στην κατανόηση των συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή και διαμόρφωσαν κάποιες αρχικές προσδοκίες σε σχέση με την πορεία της έρευνας. Σε δεύτερο στάδιο, ο συνδυασμός τους με τα στοιχεία Προφορικής Ιστορίας, που προέκυψαν στην πορεία της έρευνας, συνέτεινε στον εμπλουτισμό της αρχαιολογικής μελέτης με εθνογραφικά δεδομένα από την περιοχή, που αφορούν στον ρόλο των εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση του ευρύτερου τοπίου, σε ανεπίσημες ερμηνείες και σε δραστηριότητες που ενδέχεται να έχουν αντίκτυπο στα αρχαιολογικά κατάλοιπα και στην πρόσληψή τους. Επομένως, είναι εμφανές ότι η αρχειακή και η βιβλιογραφική έρευνα αποτελούν βασική προϋπόθεση τόσο για τον αρχικό σχεδιασμό της έρευνας πεδίου, όσο και για την μετέπειτα εξέλιξή της.

4.3.2 Έρευνα πεδίου

Το δεύτερο μέρος της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, αφιερώθηκε στην έρευνα πεδίου ή αλλιώς επιτόπια έρευνα, η οποία είναι η πιο διαδεδομένη τεχνική συλλογής δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες (Robson & McCartan 2016:3, Neuman 2013:316, Babbie 2011:453). Βασικός στόχος της στην προκειμένη περίπτωση, ήταν η γνωριμία με την υπό μελέτη περιοχή και ο εντοπισμός πηγών προφορικής ιστορίας μέσω της επαφής και συνεργασίας με την τοπική κοινωνία στο πλαίσιο του έργου. Για να επιτευχθεί η σύλληψη μίας ολιστικής εικόνας της περιοχής και να εκπληρωθούν οι στόχοι της επιτόπιας έρευνας στον περιορισμένο χρόνο στον οποίο διεξάχθηκε, τέθηκαν σε χρήση δύο μεθοδολογικά εργαλεία, η διεξαγωγή συνεντεύξεων και η συμμετοχική παρατήρηση. Η προτίμηση των ποιοτικών μεθόδων έναντι των ποσοτικών δικαιολογείται λόγω της ικανότητάς τους να καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα των αξιών που συνδέονται με την κοινότητα (Robson & McCartan 2016:18, Simpson & Williams 2008) και της δυνατότητάς τους να κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα και το πολιτισμικό νόημα (Neuman 2013:17, Babbie 2011:64, 505-506). Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι η διεξαγωγή συνέντευξης και η συμμετοχική παρατήρηση σε συνδυασμό με την ανάλυση αρχειακού και βιβλιογραφικού υλικού, θεωρείται συμβατικά ότι αποτελούν τον πυρήνα της εθνογραφικής ερευνητικής πρακτικής (Culhane 2016:10).

4.3.2.1 Συνεντεύξεις

Οι συνεντεύξεις συνιστούν την πιο αναγνωρισμένη μορφή της ποιοτικής έρευνας (Robson & McCartan 2016:285, Yow 2005:8, Mason 2002:63) και ένα αποτελεσματικό μέσο στο εγχείρημα του αντικατοπτρισμού της πραγματικότητας του συνεντευξιαζόμενου. Αν και υπάρχουν πολλά είδη συνέντευξης, το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι αποτελούν μία κοινωνική συνάντηση, στην οποία οι ομιλητές συνεργάζονται στην παραγωγή αναδρομικών ή και μελλοντικών εκδοχών των προηγούμενων ή και των μελλοντικών ενεργειών, εμπειριών, συναισθημάτων και σκέψεών τους (Babbie 2011:494, Rapley 2004:16). Σε κάθε περίπτωση, η διενέργεια μίας καλής ποιοτικής συνέντευξης είναι μία σκληρή, δημιουργική και ενεργητική διαδικασία (Holstein & Gubrium 1995), που απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό, ώστε να διασφαλιστεί η παραγωγή σχετικών με την έρευνα δεδομένων, πράγμα που επιτάσσει την ταυτόχρονη ενορχήστρωση της πνευματικής και κοινωνικής δυναμικής της κατάστασης (Robson & McCartan 2016:258, Mason 2002:67). Η ημιδομημένη συνέντευξη (Robson & McCartan 2016:256, 290-291) αποτέλεσε το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο που εφαρμόστηκε κατά την έρευνα πεδίου της παρούσας

εργασίας. Ειδικότερα, διενεργήθηκαν πρόσωπο-με-πρόσωπο συνεντεύξεις, οι οποίες βασίστηκαν σε έναν οδηγό συνέντευξης που περιείχε ανοικτού τύπου ερωτήσεις. Αυτός ο τύπος ερωτήσεων επιλέχθηκε, ώστε να διασφαλιστεί η ελεύθερη ροή της συζήτησης και να μην διαταραχθεί η έκφραση της πλήρους και αυθόρμητης άποψης των ερωτηθέντων. Για τη διευκόλυνση αυτού, πολλές συνεντεύξεις διεξήχθησαν στον χώρο εργασίας ή δραστηριότητας των πληροφορητών (Davies 1999:72-83). Ο ημιδομημένος χαρακτήρας της συνέντευξης εξυπηρέτησε στην επιδίωξη μίας ισότιμης σχέσης μεταξύ του ερευνητή και του πληροφορητή και στην παραγωγή ενός προϊόντος αμοιβαίας κατασκευής (Βαν Μπούσχοτεν 2015c).

Ο οδηγός συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε, διαιρέθηκε σε τέσσερις βασικούς θεματικούς άξονες (βλ. Παράρτημα Ε). Ο πρώτος αφορούσε στις γενικές πληροφορίες της συνέντευξης, συμπληρωνόταν μετά το πέρας της και αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της αρχειοθέτησής της. Ο δεύτερος περιείχε τα βιογραφικά στοιχεία του πληροφορητή και ως στόχο είχε τον σχηματισμό του προφίλ τόσο του πληροφορητή, όσο και της ευρύτερης κοινότητας σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Ο τρίτος άξονας σχετιζόταν με την Ανατολή και αποσκοπούσε στη συλλογή πληροφοριών σε σχέση με την περιοχή, τα τοπωνύμια και τους συσχετισμούς με άλλες θέσεις, τις χρήσεις γης και τις περιόδους χρήσης, τις διηγήσεις και τους μύθους. Τέλος, ο τέταρτος άξονας ήταν αφιερωμένος στην αρχαιολογία και το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή και ως σκοπό είχε τη συλλογή προφορικών μαρτυριών σχετικών με τα ευρήματα, αλλά και ερμηνειών που ενδέχεται να αποδίδουν διαφορετικό ιστορικό, κοινωνικό ή/και πολιτικό βάθος σε αυτά.

Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη χρήση της τεχνικής δειγματοληψίας χιονοστιβάδας (Robson & McCartan 2016:281, Τσιώλης 2014:58, Babbie 2011:292), η οποία είχε ως στόχο τον εντοπισμό εκπροσώπων όλων των ομάδων κοινού που συναντώνται στην Ανατολή και γενικότερα όσων εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα με το αρχαιολογικό έργο στην ευρύτερη περιοχή. Σ' αυτό το στάδιο της έρευνας επιλέχθηκε η συγκεκριμένη τεχνική δειγματοληψίας ως η καταλληλότερη για δύο λόγους. Αφενός είχαν ήδη εντοπιστεί από την έρευνα κοινού και την πιλοτική έρευνα που είχαν προηγηθεί, στις οποίες αξιοποιήθηκε η τυχαία δειγματοληψία, κάποια μέλη του πληθυσμού-στόχου και είχε συλλεχθεί ικανοποιητικός αριθμός ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων. Με βάση αυτά σκιαγραφήθηκαν οι διαφορετικές υποομάδες - «κοινότητες» και οι άνθρωποι-κλειδιά που δρουν στην περιοχή και επομένως μέσω της δειγματοληψίας χιονοστιβάδας συλλέχθηκαν δεδομένα από εκείνους, ώστε να προσεγγιστούν και άλλα άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά. Αφετέρου η διαδικασία επιλογής ενός δείγματος χιονοστιβάδας, αποκαλύπτει σημαντικές πτυχές των πληθυσμών που εντάσσονται στη δειγματοληψία,

όπως είναι τα υφιστάμενα φυσικά και κοινωνικά δίκτυα και η μεταξύ τους δυναμική (Noy 2008), τα οποία παρουσιάζουν ενδιαφέρον σε σχέση με τους στόχους της παρούσας έρευνας. Στην πορεία της έρευνας και αφού διασφαλίστηκε το μέγεθος του δείγματος, αποφασίστηκε να προσεγγιστούν όσο το δυνατόν περισσότεροι από τους κατοίκους της Ανατολής, ώστε να ληφθεί υπόψη η οπτική όσων δεν θέλησαν, για τους δικούς τους λόγους, να παραχωρήσουν μία ατομική εθνογραφική συνέντευξη. Εξαιτίας του μικρού μεγέθους του μόνιμου πληθυσμού του χωριού (περίπου 80 άτομα) ήταν σχετικά εφικτό να προσεγγιστούν σχεδόν όλοι μέσω ομαδικών συνεντεύξεων και ελεύθερων συζητήσεων. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο της «ιστορίας ζωής» (*life story*) (Τσιώλης 2006:170-175, Davies 1999:167, Marcus 1998:94) με κάποιους επιλεγμένους πληροφορητές, οι οποίοι μπόρεσαν να σχολιάσουν εκτενώς τα ερευνητικά ερωτήματα και να εκφράσουν μία εμπειριστατωμένη άποψη, κυρίως λόγω της θέσης, της προσωπικής γνώσης ή/και των βιωμάτων τους.

Ουσιαστικής σημασίας κατά τη διεξαγωγή της έρευνας ήταν η τήρηση εθνογραφικού ημερολογίου (βλ. Robson & McCartan 2016:1-2, 273-274). Σ' αυτό καταγράφονταν, μετά από κάθε συνέντευξη, οι προσωπικές παρατηρήσεις των γεγονότων που έλαβαν χώρα, η περιγραφή του σκηνικού, οι προβληματισμοί σχετικά με τη συνολική εμπειρία του συνεντευξιζόμενου και τα νοήματα που ενδέχεται να υποβόσκουν (Emerson et al. 1995). Επίσης, πέρα από αυτές τις πρώτες εντυπώσεις για τη συνέντευξη, στο ημερολόγιο σημειώνονταν τα σημεία ασάφειας που προέκυπταν κατά τη διάρκειά της, όπως και θέματα που έχρηζαν περαιτέρω διερεύνησης. Μετά το πέρας της κάθε συνέντευξης συμπληρώνονταν ένα δελτίο πληροφορητή, το οποίο περιείχε τα βασικά βιογραφικά στοιχεία του και συντίθονταν μία περίληψη με τα βασικά στοιχεία του περιεχομένου της.

Πέρα από το εθνογραφικό ημερολόγιο, κάποιες από τις συνεντεύξεις, κυρίως οι ομαδικές και οι μακροσκελείς αφηγήσεις ζωής, καταγράφηκαν σε φωτογραφίες και βίντεο, ώστε να διασφαλιστεί η διατήρησή τους (Delamont 2004:214, Mason 2002:98). Ιδιαίτερα η καταγραφή της διαδικασίας σε βίντεο αποδείχθηκε πολύ χρήσιμη, κυρίως στις ομαδικές συνεντεύξεις, όπου υπήρξε παράλληλη δράση από μεγάλο πλήθος σε γρήγορο ρυθμό, διότι συμπεριελήφθησαν στιγμές που μπορεί να μην γινόταν αντιληπτές. Έτσι, μετά το πέρας των συνεντεύξεων ήταν εύκολο να ανακληθούν τα πρόσωπα που συμμετείχαν και να αναθεωρηθεί το εκάστοτε γεγονός με λεπτομέρεια. Εκτός αυτού, οι φωτογραφίες και τα βίντεο αποτελούν από μόνα τους ένα εθνογραφικό αρχείο, το οποίο μαζί με τις απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις και το εθνογραφικό ημερολόγιο όχι μόνο συνθέτουν το πρωτογενές υλικό που αναλύεται από τον ερευνητή μετά το τέλος της επιτόπιας

έρευνας, αλλά μπορεί να χρησιμεύσουν και ως υλικό στη διεξαγωγή μίας μελλοντικής έρευνας.

Όλοι οι συμμετέχοντες είχαν ενημερωθεί για το αντικείμενο και τους σκοπούς της έρευνας και παρείχαν τη συγκατάθεσή τους προκειμένου να πάρουν μέρος στις συνεντεύξεις, ενώ διαβεβαιώθηκε ότι τα στοιχεία τους θα παραμείνουν ανώνυμα στην περίπτωση που το επιθυμούσαν. Η παροχή αυτής της διαβεβαίωσης, καθώς οι περισσότεροι δεν επιθυμούσαν να γίνει χρήση του ονόματός τους, σε συνδυασμό με την οικειότητα που αναπτύχθηκε στο πέρασμα των ετών της επιτόπιας έρευνας, βοήθησε να ξεπεραστεί η αρχική συστολή τους και να δημιουργηθεί το κατάλληλο κλίμα, ώστε να μοιραστούν ακόμα και κάποιες πιο προσωπικές εμπειρίες τους.

Συνολικά συλλέχθηκαν τριανταπέντε συνεντεύξεις (εκ των οποίων οι δεκατρείς ήταν ομαδικές), μέσω των οποίων προσεγγίστηκαν περίπου εξήντα άτομα σε ένα συνολικό διάστημα έξι μηνών έρευνας πεδίου, από τον Ιούλιο του 2017 έως και τον Αύγουστο του 2020.

4.3.2.2 Συμμετοχική Παρατήρηση

Η παρατήρηση των συμμετεχόντων ή συμμετοχική παρατήρηση αποτελεί μία από τις μεθόδους έρευνας που υιοθετούνται στο πλαίσιο της εθνογραφικής προσέγγισης (Robson & McCartan 2016:158,323, Davies 1999:67), αν και συχνά οι ερευνητές που τη χρησιμοποιήσουν δεν θεωρούν ότι διεξάγουν εθνογραφία (Mason 2002:84). Ωστόσο, η συμμετοχική παρατήρηση είναι μέρος του ευρύτερου προτύπου της ποιοτικής έρευνας (Denzin & Lincoln 2000), όπου ο ίδιος ο ερευνητής συνιστά το κύριο μέσο παρατήρησης και συλλογής δεδομένων (Creswell 2003). Αυτό συνεπάγεται την εμπύθιση του ερευνητή στο ερευνητικό «περιβάλλον», έτσι ώστε να βιώσει και να παρατηρήσει επί τόπου ποικίλες διαστάσεις του, που μπορεί να περιλαμβάνουν κοινωνικές δραστηριότητες, συμπεριφορές, αλληλεπιδράσεις, σχέσεις, γεγονότα, καθώς και άλλες συναισθηματικές και σωματικές διαστάσεις (Mason 2002:84).

Η συμμετοχική παρατήρηση περιλαμβάνει διαφορετικά επίπεδα εμπλοκής του ερευνητή στις δραστηριότητες της κοινωνικής ομάδας που μελετάται, οι οποίες εκτείνονται από την πλήρη, την ενεργή, τη μέτρια συμμετοχή έως και την παθητική συμμετοχή και τη μη συμμετοχή (Spradley 1980:58-62, Gold 1958). Το βασικό πλεονέκτημα της μεθόδου έγκειται στην αμεσότητα των παρατηρήσεων και της καταγραφής τους, καθώς δεν διακόπτεται η φυσική ροή των γεγονότων. Έτσι παρέχεται στον ερευνητή η δυνατότητα να παρατηρήσει τα άτομα και τον τρόπο με τον οποίο εμπλέκονται σε διαφορετικές καταστάσεις, αλλά και να παρακολουθήσει την εν εξελίξει εμπειρία τους. Παρότι τα

πλεονεκτήματα της μεθόδου είναι σαφή, έχει δεχτεί κριτική όσον αφορά στην αξιοπιστία και στην εγκυρότητά της (LeCompte & Goetz 1982), καθώς και για το γεγονός ότι τα αποτελέσματά της, σε αντίθεση με αυτά άλλων μορφών ποιοτικής έρευνας, δεν μπορούν να γενικευτούν, λόγω του ότι αναφέρονται σε ένα πολύ συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον (Mackellar 2013).

Στην παρούσα έρευνα πεδίου, η συμμετοχική παρατήρηση επιτεύχθηκε μέσω της συμμετοχής σε καθημερινές δραστηριότητες των πληροφορητών, σε συζητήσεις που έλαβαν χώρα σε δημόσιους χώρους, όπως τα καφενεία (Panopoulos 2003) και οι γειτονιές του χωριού, σε δημόσιες εκδηλώσεις, πανηγύρια, ακόμα και σε θρησκευτικές λειτουργίες, σε γιορτές του πολιτιστικού συλλόγου και σε ξεναγήσεις που οργανώθηκαν από τον διευθυντή των αρχαιολογικών ανασκαφών, που διενεργεί το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η παρουσία μου σε όλες αυτές τις διαφορετικές εκφάνσεις της ζωής των κατοίκων, πέρα από μία διαδικασία που βοήθησε στην επιβεβαίωση των εννοιών που καταγράφηκαν στις συνεντεύξεις και στον σχηματισμό μίας ολοκληρωμένης εικόνας, συνέβαλλε στην ομαλή ενσωμάτωσή μου στην καθημερινότητα του χωριού και στην οικοδόμηση μίας σχέσης που ξεπέρασε το δίπολο ερευνητή και αντικειμένου της έρευνας.

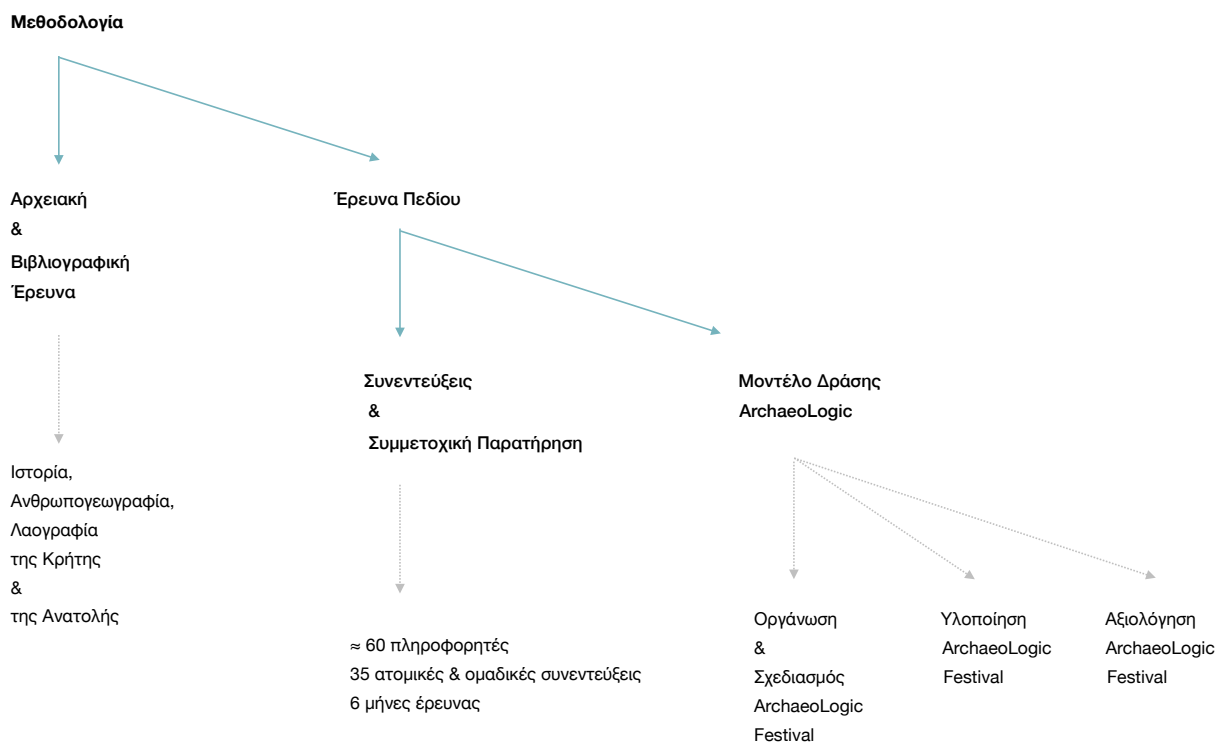
4.3.2.3 Το μοντέλο δράσης ArchaeoLogic

Η έρευνα πεδίου, η οποία επιτεύχθηκε μέσω των συνεντεύξεων και της συμμετοχικής παρατήρησης, πέρα από τη συλλογή εθνογραφικού υλικού σχετικού με τα ερευνητικά ερωτήματα, αποσκοπούσε και στην παρατήρηση και καταγραφή της ανταπόκρισης των συμμετεχόντων στην εθνογραφική έρευνα σε δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας. Αυτές οι δράσεις, οι οποίες σχεδιάστηκαν και οργανώθηκαν με βάση τις ανάγκες τους, επικεντρώθηκαν στην άμεση επαφή τους με την αρχαιολογική ομάδα που εργαζόταν και διέμενε στο χωριό τους, στην εμπλοκή τους σε ένα διαδραστικό πλαίσιο και επίσης λειτούργησαν ως μία μορφή ανταπόδοσης για τη συμμετοχή τους και την παροχή των γνώσεών τους για τις ανάγκες της εθνογραφικής έρευνας. Ποικίλες δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας προϋπήρχαν της παρούσας έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, ως μέρος των ανασκαφών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολής. Συγκεκριμένα, κάθε χρόνο διοργανωνόταν από τον Διευθυντή της ανασκαφής ξεναγήση στην ανασκαφή του μινωικού κτιρίου στη θέση «Γαϊδουροφάς», δημόσια διάλεξη στο σχολείο του χωριού σε σχέση με τα ευρήματα και την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας, εκπαιδευτικό πρόγραμμα για ενήλικες και παιδιά με διαφορετική θεματική κάθε χρόνο και μινωικά μαγειρέματα, τα οποία έκλειναν με ένα εορταστικό γεύμα προς τιμήν των κατοίκων του χωριού. Ο συνδυασμός της εμπειρίας που

αποκομίστηκε από τις ανωτέρω δράσεις και του υλικού που προέκυψε από τις εθνογραφικές συνεντεύξεις, οδήγησε στη σύσταση ενός μοντέλου δημόσιας αρχαιολογικής δράσης, του ArchaeoLogic.

Το ArchaeoLogic, το οποίο θα παρουσιαστεί αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας, αποτέλεσε τον καρπό της πολυετούς έρευνας πεδίου. Ως μέρος των δράσεών του, οργανώθηκε και υλοποιήθηκε ένα τριήμερο φεστιβάλ Δημόσιας Αρχαιολογίας, το οποίο επεκτάθηκε στην πόλη της Ιεράπετρας, θέτοντας την τοπική κοινωνία στον πυρήνα του και επικοινωνώντας την αρχαιολογική κληρονομιά της Ανατολής και το πολιτιστικό κεφάλαιο της περιοχής εν γένει σε ένα ευρύτερο κοινό. Η συνδρομή των κατοίκων της Ανατολής στη διοργάνωσή του και η ανιδιοτελής υποστήριξή τους, όχι μόνο επισφράγισε τη σχέση που δημιουργήθηκε στην πορεία της επιτόπιας έρευνας, αλλά και συντέλεσε στην αλλαγή της δυναμικής της. Η συνειδητοποίηση των οφελών του αρχαιολογικού έργου από μέρους τους, οδήγησε στην μετάλλαξή τους από παθητικά υποκείμενα της έρευνας σε συμπορευτές στην επιστημονική διαδικασία. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε απόδειξη, ότι η παρούσα μεθοδολογία σεβάστηκε το αντικείμενο της έρευνας και λειτούργησε απαλλαγμένη από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού.

Σχήμα 1. Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας

4.4 Περιορισμοί της έρευνας πεδίου

Ακόμα και στην περίπτωση που έχει ακολουθηθεί ένας προσεκτικός σχεδιασμός, είναι φυσιολογικό να προκύψουν κάποιοι περιορισμοί σε σχέση με τα αποτελέσματα της μεθοδολογίας που ακολουθείται στην έρευνα πεδίου.

Αυτοί οι περιορισμοί είναι πιθανό να συνδέονται με την εμπειρία του ερευνητή, η οποία συνήθως είναι μικρή όταν βρίσκεται σε διδακτορικό επίπεδο, αλλά και με τον χρόνο, δεδομένης της καθορισμένης διάρκειας μίας διδακτορικής διατριβής και του περιορισμένου χρονικού διαστήματος, στο οποίο πρέπει να διεξαχθεί η έρευνα πεδίου (Robson & McCartan 2016:9). Ιδιαίτερα στην περίπτωση των ερευνών αρχαιολογικής εθνογραφίας, οι οποίες πραγματοποιούνται ταυτόχρονα με την αρχαιολογική έρευνα και επομένως διαρκούν πολύ συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, η πίεση του χρόνου ενδέχεται να οδηγήσει σε παραλήψεις, που θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί υπό άλλες συνθήκες. Επίσης, περιορισμοί μπορεί να προκύψουν απ' το γεγονός ότι συνήθως η έρευνα πεδίου λαμβάνει χώρα κατά τους θερινούς μήνες, λόγω του ότι ο ερευνητής θα πρέπει να ταξιδέψει και να διαμείνει στην περιοχή που μελετάται ένα εύλογο διάστημα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η παρατήρηση της κοινωνικής ομάδας που μελετάται και της δραστηριότητάς της καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Ακόμα, η έλλειψη εντοπιότητας δημιουργεί κάποια εμπόδια, καθώς απαιτείται μεγαλύτερο χρονικό διάστημα για τον εγκλιματισμό και την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης με την τοπική κοινωνία. Τέλος, κάποιοι περιορισμοί προκύπτουν από την ίδια τη φύση της μεθοδολογίας και των εργαλείων που χρησιμοποιούνται κατά την έρευνα πεδίου, στην προκειμένη περίπτωση της αρχαιολογικής εθνογραφίας, της συνέντευξης και της συμμετοχικής παρατήρησης. Παρόλο που αποτελούν ευέλικτες μεθόδους, η συμμετοχή του ερευνητή στον υπό μελέτη χώρο μπορεί να επηρεάσει τα κοινωνικά δρώμενα και να ανακατευθύνει τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων. Επιπρόσθετα, παραμένει προβληματική η ερμηνεία και η μετάφραση των στοιχείων τους σε επιστημονικές εννοιολογικές κατηγορίες (Παπαδόπουλος 2014). Για να αντιμετωπιστούν οι ανωτέρω περιορισμοί υιοθετήθηκε μία πολυ-τοπική προσέγγιση (Marcus 1998:80-83), μέσω της οποίας συλλέχθηκαν «πυκνές περιγραφές»³¹, προκειμένου

---

³¹ Μέσω της μεθόδου της «πυκνής περιγραφής» επιχειρείται η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων από μικρά αλλά πυκνά γεγονότα (Geertz 1973:28), λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την ερμηνεία του εθνογράφου, αλλά και την ερμηνεία των πληροφορητών και των ατόμων της υπό μελέτη κοινωνίας (Smith 201:198-201). Έτσι, η παρούσα έρευνα δεν εστίασε μόνο στη συλλογή φορμαλιστικών περιγραφών σχετικών με τα ερευνητικά της ερωτήματα, αλλά επεδίωξε την καταγραφή μαρτυριών πλούσιων σε λεπτομέρειες σε σχέση με τα διάφορα δίκτυα, τους συμβολισμούς, τους μύθους, τις συνήθειες εντός της κοινότητας, ώστε να συλλάβει όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικά τις λειτουργίες και τον ρυθμό του πολιτισμικού συστήματος της Ανατολής.

να ανακτηθούν οι πολλαπλές έννοιες και τα νοήματα του αρχαιολογικού έργου στις διαφορετικές περιοχές παραγωγής, αναπαραγωγής, διάχυσης και κατανάλωσής τους, στο πλαίσιο μίας τοπικής κοινωνίας. Εν τέλει, το σύνολο του πρωτογενούς υλικού που συγκεντρώθηκε, αποτέλεσε ένα εύφορο έδαφος για την παραγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων σε σχέση με τα ερωτήματα της έρευνας, ενώ παράλληλα διαμόρφωσε νέους ορίζοντες για μελλοντική διερεύνηση.

5.0 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:

Η ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Το πέμπτο κεφάλαιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής αφορά στη μελέτη περίπτωσης. Συγκεκριμένα, θα παρουσιαστεί η επιτόπια έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας, η οποία έλαβε χώρα στο ορεινό χωριό Ανατολή, Λασιθίου, με στόχο την απάντηση των βασικών ερωτημάτων που έθεσε και κλήθηκε να διερευνήσει η παρούσα ερευνητική εργασία (βλ. 1.1). Αρχικά θα αναλυθεί η έννοια του πεδίου στο πλαίσιο μίας έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας και ο τρόπος με τον οποίο επιλέχτηκε το συγκεκριμένο πεδίο. Θα ακολουθήσει η παρουσίαση του χωριού Ανατολή και στη συνέχεια θα περιγραφεί η ποιοτική έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας, η οποία επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στην πρόσφατη ιστορία του χωριού και στο πως αυτή συνέβαλλε στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της τοπικής κοινότητας, στην πρόσληψη του αρχαιολογικού έργου στην περιοχή και στις μελλοντικές προσδοκίες της κοινότητας σε σχέση με αυτό. Τέλος, θα διατυπωθούν τα βασικά συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα.

5.1 Η έρευνα πεδίου

“Meine ganze Arbeit aber ist von der Welt dieser Berge und ihrer Bauern getragen und geführt.”

M.Heidegger (1933)

Ο Martin Heidegger, από τους σημαντικότερους φιλοσόφους του 20^{ού} αιώνα, στο σχεδόν αυτοβιογραφικό κείμενό του, με τίτλο *“Warum bleiben wir in der Provinz?”* («Γιατί μένουμε στην επαρχία;») μιλάει για τους λόγους, οι οποίοι τον ώθησαν να επιλέξει τη διαμονή σε ένα ορεινό χωριό της Γερμανίας, παρά τις ακαδημαϊκές υποχρεώσεις του στην πρωτεύουσα. Συγκεκριμένα, σε ένα σημείο του κειμένου αναφέρει ότι *«ο κόσμος των βουνών και των ανθρώπων τους φέρει και οδηγεί τη δουλειά μου»*. Μέσα σε αυτή τη φράση διαφαίνεται, κατά τη γνώμη μου, ο κεντρικός ρόλος του περιβάλλοντος και της κοινότητας στη σύλληψη και τη θεμελίωση ενός ακαδημαϊκού έργου, κυρίως στον χώρο των κοινωνικών και των ανθρωπιστικών επιστημών. Ειδικότερα όσον αφορά στον ευρύτερο κλάδο της αρχαιολογίας, η επιλογή του «πεδίου» ή αλλιώς της «θέσης» στην οποία θα διεξαχθεί η έρευνα είναι ζωτικής σημασίας για την πορεία της.

5.1.1 Το πεδίο στην έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας

Ο όρος «πεδίο» χρησιμοποιείται στην ποιοτική έρευνα για να περιγράψει τη φάση της συλλογής δεδομένων, δηλαδή το διάστημα κατά το οποίο ο ερευνητής εγκαταλείπει το

γραφείο του και «βγαίνει έξω στο πεδίο». Ωστόσο, ο όρος δεν αναφέρεται σε κάποιο υπαρκτό πεδίο, με την κυριολεκτική έννοια, αλλά σε έναν τόπο ή έναν πληθυσμό (Seale et al. 2006:206). Παραδοσιακά, οι αρχαιολόγοι επικεντρώνονται στον τόπο, το πεδίο, ενώ οι ανθρωπολόγοι στον πληθυσμό που τον κατοικεί, την κοινότητα. Τις τελευταίες δεκαετίες, όμως, έχει συντελεστεί μία στροφή της αρχαιολογίας (βλ. 2.1.4), καθώς έχει γίνει συνειδητό ότι για μία ολοκληρωμένη μελέτη των παρελθοντικών και των παροντικών κοινοτήτων δεν αρκεί μόνο η εξέταση των οικισμών τους, αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντος τους, στο οποίο εμπεριέχονται πολλαπλά οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, ιστορικά, θρησκευτικά, κ.α. νοήματα για τους κατοίκους του (Forbes 2007:1-2). Έτσι, μιας που η αρχαιολογία δεν λαμβάνει χώρα σε ένα πολιτισμικό κενό (Shankland 1999:135), το πεδίο ανάγεται σε ένα σημείο συνάντησής της με το ευρύ κοινό (Matthews 2006· βλ. επίσης Castañeda & Matthews 2008:11). Συνεπώς, η έρευνα πεδίου είναι μία δυναμική διαδικασία (Riboli & Tacey 2013) και μία αφετηρία στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ μίας τοπικής κοινότητας και του αρχαιολογικού κεφαλαίου στην περιοχή της.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση των ερευνών αρχαιολογικής εθνογραφίας, το πεδίο κατέχει μία ξεχωριστή θέση, αφού σε αυτό επιτελείται μία μεταβολή των παγιωμένων πρακτικών, η οποία εμπλουτίζει και εκδημοκρατίζει το αρχαιολογικό έργο. Ενώ, συνήθως η κοινότητα αναμένει από την αρχαιολογία απαντήσεις σχετικά με το παρελθόν της, αυτό το σχήμα αντιστρέφεται (Σχήμα 2). Κάπως έτσι, το πεδίο μετατρέπεται σε έναν συλλογικό χώρο, με αποτέλεσμα η αρχαιολογία να μην επιφορτίζεται μονομερώς το έργο της αποκάλυψης του παρελθόντος της τοπικής κοινότητας, αλλά να τη συνδράμει στην αυτοανακάλυψή του, αποκτώντας πρόσβαση σε χρήσιμες πληροφορίες, τις οποίες δεν θα μπορούσε να αποσπάσει με άλλον τρόπο. Ο τόπος, όπου λαμβάνει χώρα η επιτόπια έρευνα, ενσωματώνει στοιχεία σχετικά με το πως οι κοινότητες υφίστανται διαχρονικά σε αυτόν και με το πως αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σε σχέση με αυτόν, καθώς το περιβάλλον διαμορφώνει την ανθρώπινη εμπειρία και ταυτόχρονα διαμορφώνεται από αυτή (Bender 1993· βλ. επίσης Stewart & Strathern 2003:194). Λόγω αυτού, μπορεί να ειπωθεί ότι ο τόπος συνιστά μία αέναα εξελισσόμενη οντότητα, η οποία συσσωρεύει διαφορετικούς κόσμους (*Lebenswelt*), δυνατότητες, συγκρούσεις και τον συσχετισμό αυτών με το αίσθημα του ανήκειν (Stewart & Strathern 2003:229), και όχι μία μοναδική και πάγια εγγραφή της ανθρώπινης εμπειρίας (Casey 1996:24-26,46) και της ιστορίας (Ingold 2000:150). Η ιχνηλάτηση αυτών των ποιοτήτων του τόπου κατά την έρευνα πεδίου, η εξόρυξη στοιχείων από αυτόν και η ανασύνθεση των διαδικασιών σχηματισμού του (*formation processes*), αλλά και ο συνδυασμός όλων αυτών με τα αρχαιολογικά δεδομένα δύναται να οδηγήσει σε μία ουσιαστική κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τοποθετείται

και κινείται η εκάστοτε κοινότητα σε κοινωνικό πλαίσιο. Αυτή η βαθύτερη αντίληψη της κοινότητας και των πολυσύνθετων σχέσεών της με το παρελθόν και τον τόπο της, η οποία επιδιώκεται μέσω ενός προγράμματος αρχαιολογικής εθνογραφίας, αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την τέλεση μίας πραγματικά δημόσιας αρχαιολογίας.

5.1.2 Οι προκλήσεις στο πεδίο της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας

Από τα ανωτέρω συνάγεται εύλογα το συμπέρασμα ότι η εύστοχη επιλογή του πεδίου της επιτόπιας έρευνας είναι υψίστης σημασίας για την εξυπηρέτηση των στόχων της, όμως αυτό δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση (βλ. Robson & McCartan 2016:4). Στις έρευνες αρχαιολογικής εθνογραφίας είναι απαραίτητη η ύπαρξη είτε κάποιου αρχαιολογικού χώρου είτε κάποιας εν εξελίξει αρχαιολογικής ανασκαφής στην ευρύτερη περιοχή μίας τοπικής κοινότητας. Αυτό προσφέρει σε ένα βαθμό μία διευκόλυνση, αλλά και περιπλέκει την κατάσταση καθώς εμπλέκονται στην εθνογραφική έρευνα οι στόχοι του αρχαιολογικού έργου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα θέτει σε χρήση τις πρακτικές της αρχαιολογικής εθνογραφίας, επιδιώκοντας την εμβάπτιση ενός εθνογράφου στην κοινότητα και τη σύναψη συνδέσεων μεταξύ παρελθόντος και παρόντος για να προβεί σε εθνογραφικά παράλληλα και εναλλακτικές ερμηνείες των ευρημάτων, με βάση τις κοινωνικές δομές της σύγχρονης κοινότητας (Reeves 2004, Shankland 1999) ή για την καταγραφή ιστορικών εξελίξεων σε τοπικό επίπεδο, οι οποίες δεν καταγράφηκαν λόγω της έλλειψης πηγών τεκμηρίωσης (Forbes 2009, Gazin-Schwarz & Holtorf 1999). Ωστόσο, εάν η έρευνα πεδίου επικεντρωθεί αποκλειστικά στα σημεία εκείνα του παρόντος που έχουν άμεση σύνδεση μόνο με το παρελθόν, ελοχεύει ο κίνδυνος να ενταθεί το χάσμα που συχνά εντοπίζεται ανάμεσα στην κοινωνία και την αρχαιολογία.

Σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, αλλά και γενικότερα σε μέρη όπου διεξάγονται αρχαιολογικές ανασκαφές, η αρχαιολογία πολλές φορές προσλαμβάνεται ως μία απειλή (Λεκάκης & Πάντζου 2021, Fotiadis 2010· βλ. επίσης Kamizis et al. 2010). Αυτό πιθανόν να προκύπτει από το γεγονός ότι οι αρχαιολόγοι εισέρχονται σε ένα περιβάλλον, χωρίς να έχουν πάντα πλήρη επίγνωση των προϋπαρχόντων σχέσεων και των δυναμικών μεταξύ των κατοίκων του και της πολιτισμικής τους κληρονομιάς, ενώ πολλάκις έχουν την τάση να αντιλαμβάνονται τον τόπο και το παρελθόν ως κοινό κτήμα, αποκομμένο από το παρόν και όχι ως κληρονομιά της τοπικής κοινότητας και μέρος της καθημερινότητάς της (Jones et al. 2015, Zimmerman 2010, Stroulia & Sutton 2009, Forbes 2007:4). Ακόμα και στην περίπτωση που επιχειρηθεί κάποια προσπάθεια προσέγγισης της κοινότητας, τείνει να είναι αποσπασματική και έτσι δεν επιτυγχάνει μία ομαλή διαδικασία ένταξης της αρχαιολογικής ομάδας στους ρυθμούς της ζωής της, κάτι το οποίο τονίζεται και από το

γεγονός ότι οι αρχαιολόγοι κατά κανόνα διαμένουν σε ξεχωριστά καταλύματα, ακολουθούν ευλαβικά το πρόγραμμα τους και παραμένουν προσηλωμένοι στο ερευνητικό έργο (Stroulia & Sutton 2009, Sutton 1997; 2000, Fotiadis 1993). Μία τέτοια ελλειμματική αντιμετώπιση της τοπικής κοινότητας μπορεί να οδηγήσει στην καταστολή των διαύλων επικοινωνίας και στην αποστασιοποίησή της από το αρχαιολογικό έργο και κατ' επέκταση από την πολιτισμική της κληρονομιά, δηλαδή την ίδια της την ταυτότητα, το οποίο είναι το εκ διαμέτρου αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που προσδοκά μία έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας. Επομένως γίνεται αντιληπτό ότι ενεδρεύουν αρκετές προκλήσεις στο πεδίο, η αντιμετώπιση των οποίων απαιτεί την άρση του διαχωρισμού του παρελθόντος από το παρόν, την αποφυγή της μονομερούς προσέγγισης της κοινοτικής μνήμης, το αμείωτο ενδιαφέρον για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις μεταγενέστερες κοινωνίες στο παρόν, την ενεργή ακρόαση των τοπικών φωνών, ανεξάρτητα από το εάν συνδέονται με το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή.

5.1.3 Η επιλογή του πεδίου στην παρούσα έρευνα

Το πεδίο της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε με ιδιαίτερη προσοχή, λαμβάνοντας υπόψη τις προκλήσεις που καλείται να υπερβεί μία έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας και έχοντας ως κατευθυντήριο άξονα τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελική απόφαση της εκπόνησης της επιτόπιας έρευνας στην Ανατολή, Λασιθίου, αν και προέκυψε οργανικά, εξαιτίας της προϋπάρχουσας ερευνητικής εμπειρίας στην ευρύτερη περιοχή (Γιαννίρη 2019), επισφραγίστηκε μετά τη διεξαγωγή μίας πιλοτικής έρευνας, η οποία εστίασε στην ενεργό εμπλοκή με την τοπική κοινότητα, σε δομημένο πλαίσιο και συνέβαλλε στη βέλτιστη συγκρότηση των ερευνητικών ερωτημάτων.

Ένας ακόμα καθοριστικός παράγοντας που επηρέασε την επιλογή ήταν η ύπαρξη του αρχαιολογικού προγράμματος του Πανεπιστημίου Αθηνών στην περιοχή του χωριού (Παπαδάτος 2015) και το ενδιαφέρον του διευθυντή του για τη διενέργεια μίας έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, με στόχο όχι μόνο τον εντοπισμό εκείνων των πτυχών της κοινότητας, οι οποίες θα επέτρεπαν την πραγματοποίηση συγκρίσεων με αρχαιολογικό υλικό ή την παραγωγή συμπερασμάτων σε σχέση με αυτό, αλλά και τη διερεύνηση του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου, στο οποίο λαμβάνει χώρα το αρχαιολογικό πρόγραμμα και τον εντοπισμό των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που εμπλέκονται με αυτό. Αυτή η επιθυμία κατανόησης και συμπερίληψης της τοπικής κοινότητας στο αρχαιολογικό έργο, πέρα από τον δεοντολογικό χαρακτήρα της (Gosden 1999:16), αποτέλεσε πολύ βασική συνιστώσα για την επίτευξη ενός ακόμα στόχου της παρούσας έρευνας, που αφορούσε

στη μελλοντική σύσταση ενός μοντέλου δημόσιας αρχαιολογικής δράσης, με γνώμονα τις ανάγκες της κοινότητας (βλ. 6.1).

Επιπρόσθετα, το σχετικά μικρό μέγεθος της κοινότητας της Ανατολής συνέστησε θετικό συντελεστή για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εμβάθυνση στον πυρήνα της και την προσπάθεια αντίληψης των πολλαπλών ταυτοτήτων που φέρει. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να σημειωθεί ότι αν και η πραγματοποίηση εθνογραφικών ερευνών σε μικρές κοινότητες έχει δεχτεί κριτικές, η παρούσα έρευνα συμμερίζεται την άποψη ότι οι μελέτες σε τέτοια κλίμακα μπορούν να αποκαλύψουν αποτελεσματικά τους τρόπους με τους οποίους εκφράζονται καθολικά ζητήματα σε τοπικό επίπεδο³² (Zimmerman 2010, Tully 2007, Molyneaux 1994· βλ. επίσης Ucko 1994). Τέλος, ένας ακόμα παράγοντας που λειτούργησε ευνοϊκά στην επιλογή μίας τοπικής κοινότητας στη νησιωτική επαρχία, ήταν η ιδιαίτερη καταγωγή μου από αντίστοιχα μέρη. Η προσωπική μου εμπειρία από τη ζωή σε μία επαρχία της νησιωτικής Ελλάδας με βοήθησε να ενταχθώ πιο εύκολα στην κοινότητα της Ανατολής και να αναπτύξω μηχανισμούς επικοινωνίας μαζί της, οι οποίοι βασίστηκαν σε κοινές παραστάσεις και βιώματα.

Για όλους τους λόγους που προαναφέρθηκαν, η Ανατολή, Λασιθίου κρίθηκε ως το κατάλληλο πεδίο για την εξέταση των βασικών ερωτημάτων της διδακτορικής έρευνας. Στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί, θα παρατεθούν κάποιες βασικές πληροφορίες σε σχέση με τη γεωγραφική θέση, την οικονομία, την πολιτιστική και αρχαιολογική κληρονομιά του χωριού, ώστε να συγκροτηθεί μία πρώτη εικόνα του και να γίνει κατανοητό το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο έλαβε χώρα η έρευνα πεδίου.

---

³² Για παράδειγμα, η περίπτωση της Ανατολής αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα του πώς οι αλλαγές στους τρόπους και τα μέσα καλλιέργειας που σημειώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1960 (βλ. Λεκάκης & Πάντζου 2021), ως απόρροια της ελληνικής εκβιομηχάνισης, ώθησαν τους κατοίκους των χωριών να μετακινηθούν στα κοντινότερα αστικά κέντρα, με αποτέλεσμα τη σταδιακή ερημοποίηση της ελληνικής επαρχίας και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών της.

5.2 Η Ανατολή Λασιθίου

Το όνομα, ο πρώτος και κύριος φορέας της «ταυτότητας» ενός τόπου, πυκνωτής του Λόγου και του Μύθου του, μπορεί επάξια να θεωρηθεί ως το κύριο στοιχείο της φυσιογνωμίας του (Στεφάνου 1994). Το όνομα της Ανατολής προέρχεται από το ρήμα «ανατέλλω», το οποίο αποδίδεται ως «ξεπροβάλλω από τον ορίζοντα» (Μπαμπινιώτης 1998) και πιστεύεται ότι οφείλεται στη θέση της, καθώς κάθε πρωί δέχεται πρώτη τις ακτίνες του ήλιου (Φαρσάρης 2010:6). Οι επίσημες εκδοχές για την προέλευση του ονόματός της είναι δύο. Η πρώτη, όπως αναφέρθηκε ήδη, προκύπτει από τη θέση της. Οι κάτοικοι των γύρω περιοχών βλέποντας κάθε πρωί τις πρώτες ακτίνες του ήλιου να προσπίπτουν στη θέση της, έλεγαν «να η Ανατολή του ηλίου». Με το πέρασμα των ετών εξαλείφθηκε η δεύτερη λέξη της έκφρασης, συντελώντας στη διαμόρφωση της ονομασίας της. Η δεύτερη εκδοχή συνδέεται με τον πρώτο κάτοικο της περιοχής, ο οποίος ονομάζονταν Σέντης και κατάγονταν από την Ανατολή της Μικράς Ασίας. Εξαιτίας της καταγωγής του, αποκαλούνταν με την προσωνυμία «Ανατολιώτης», όπως ονομάζονται μέχρι σήμερα οι κάτοικοι του χωριού. Αυτή η εκδοχή δεν είναι διαδεδομένη ανάμεσα στους κατοίκους, οι οποίοι αιτιολογούν την ονομασία του χωριού με την μαντινάδα:

«Το όμορφο χωριό μου το λεν' Ανατολή, γιατί η πρώτη ακτίνα του ήλιου το φιλεί» (Χαραλαμπάκης 1968).

5.2.1 Γεωγραφική θέση

Η Ανατολή, χαρακτηρισμένη ως παραδοσιακός οικισμός την τελευταία εικοσαετία, βρίσκεται στη νοτιοανατολική Κρήτη και συγκεκριμένα στον Νομό Λασιθίου. Υπάγεται στον Δήμο Ιεράπετρας και εντοπίζεται σε υψόμετρο 600 μέτρων και σε απόσταση 17 χιλιομέτρων βορειοδυτικά της πόλης (Εικόνα 1). Η κοινότητα της Ανατολής ιδρύθηκε το 1926, αλλά κατά το παρελθόν (1881 μ.Χ.) ήταν έδρα του ομώνυμου Δήμου, στον οποίο ανήκαν οι συνοικισμοί Ανατολή, Καλογέροι, Καλαμαύκα, Μάλλες και Χριστός. Ο οικισμός είναι κτισμένος στις νότιες πλαγιές της οροσειράς Δίκτης, ανάμεσα στα χωριά Μάλλες στα δυτικά και Καλαμαύκα στα ανατολικά και διακρίνεται για την πανοραμική θέα του στο Λιβυκό Πέλαγος (Εικόνα 2). Το χωριό περιβάλλεται από μικρούς και μεγάλους λόφους, εκ των οποίων ο μεγαλύτερος συναντάται βορείως του χωριού και φέρει το όνομα Εσταυρωμένος. Το φυσικό τοπίο της περιοχής είναι μοναδικό, με επιβλητικούς βραχώδεις σχηματισμούς να ξεπροβάλλουν από την πυκνή βλάστηση από πεύκα και θάμνους (Εικόνα 3), εξαιτίας των οποίων έχει χαρακτηριστεί ως τα «μικρά Μετέωρα» του Λασιθίου (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου & Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης 2002).

5.2.2 Οικονομία

Η Ανατολή βρίσκεται σε προνομιούχα γεωγραφική θέση, καταλαμβάνοντας μία μεγάλη έκταση (Εικόνα 4). Παρά ταύτα, σε αντίθεση με τα γειτονικά χωριά, δεν έχει πρόσβαση σε τρεχούμενο νερό, με αποτέλεσμα να μην ευδοκιμούν οι εκτεταμένες καλλιέργειες. Στο παρελθόν, η παραγωγή κηπευτικών ήταν περιορισμένη και κυρίως κάλυπτε τις οικογενειακές ανάγκες. Οι περισσότεροι κάτοικοι απασχολούνταν περιοδικά ως εργάτες στα κτήματα άλλων χωριών, είτε στο μάζεμα των σταφυλιών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες είτε στο μάζεμα των ελιών κατά τους χειμερινούς, ενώ ευδοκίμωσε η μελισσοκομία και η κτηνοτροφία, λόγω του ορεινού χαρακτήρα της περιοχής. Ελάχιστοι κάτοικοι είχαν ένα καλό εισόδημα που προερχόταν από το εμπόριο χαρουπιού, ελιάς και αμυγδάλου.

Η μεγάλη αλλαγή στην οικονομία του χωριού ήλθε τη δεκαετία του 1970. Σε αντίθεση με τα γειτονικά ορεινά χωριά της Καλαμαύκας και των Μαλλών, που δεν έχουν πρόσβαση στη θάλασσα, στους κατοίκους της Ανατολής ανήκουν μεγάλες παραθαλάσσιες εκτάσεις στον Κάμπο της Ιεράπετρας, οι οποίες όμως ήταν ακατάλληλες για καλλιέργεια λόγω του υγρού και ζεστού, υποτροπικού κλίματος και του αμμώδους εδάφους. Όμως, με την εισαγωγή των θερμοκηπιακών καλλιεργειών στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τα παραθαλάσσια χωράφια απέκτησαν μεγάλη αξία, αποφέροντας σημαντικά κέρδη στους κατοίκους της Ανατολής, οι οποίοι εγκατέλειψαν το χωριό και μετακόμισαν στον Κάμπο για να ασχοληθούν εντατικά με τις θερμοκηπιακές καλλιέργειες (Εικόνα 5). Κάποιοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ιεράπετρα, ενώ άλλοι ίδρυσαν τον οικισμό Νέα Ανατολή και άλλοι ίδρυσαν με κατοίκους γειτονικών χωριών τους συνοικισμούς Στόμιο, Αμμουδάρες και Καλόγεροι. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο πληθυσμός της Ανατολής, ο οποίος ήταν σταθερά περίπου 800-900 κάτοικοι, μειώθηκε από το 1951 έως το 2011 ως εξής: 897, 722, 345, 238, 188, 166, 119, ενώ αντίστροφα της Νέας Ανατολής αυξήθηκε ως εξής: 0, 0, 721, 729, 875, 1064, 1002 (Πίνακας 1).

5.2.3 Πολιτιστική Κληρονομιά

Το πολιτιστικό απόθεμα της Ανατολής είναι πλούσιο, με τα μνημεία που διατηρούνται μέχρι σήμερα να εντάσσονται κυρίως στη βυζαντινή εποχή, χωρίς όμως να λείπουν μαρτυρίες παλαιότερων περιόδων. Η πληθώρα εκκλησιαστικών και μοναστηριακών μνημείων που συναντάται στην περιοχή της, όπως είναι ο Αφέντης Χριστός στα Επάνω Καρκάσα, οι Δώδεκα Απόστολοι στα Κάτω Καρκάσα (Εικόνα 6), αμφότεροι του 14^{ου} αιώνα, καθώς και οι ναοί της Κάτω και Πάνω Παναγίας και των Αγίων Πάντων εντός του οικισμού (Εικόνα 7), μαρτυρά τη μεγάλη πνευματική παρακαταθήκη και τη μοναστική

παράδοση των κατοίκων της στο πέρασμα του χρόνου (Φαρσάρης 2008a). Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι ο ναός των Δώδεκα Αποστόλων υπήρξε καλογεγυρισμένο του Πατριαρχείου της Αλεξάνδρειας και στη συνέχεια δωρήθηκε στην κοινότητα της Ανατολής. Επίσης, το εσωτερικό του ναού του Αφέντη Χριστού κοσμούσαν με αξιόλογες βυζαντινές τοιχογραφίες, οι οποίες είτε καταστράφηκαν είτε καλύφθηκαν με ασβέστη σε μεταγενέστερη επισκευή του, λόγω της άγνοιας της αξίας τους από μέρους των τεχνιτών (Χαραλαμπίδης 1968).

Στην περιοχή της Ανατολής συναντώνται και δύο ενετικά φρούρια. Το ένα βρίσκεται στην περιοχή «Μεσοκάστελλα», όπου υπάρχουν και ελάχιστα ίχνη πιθανού συνοικισμού και δεξαμενής για την περισυλλογή όμβριων υδάτων, ωστόσο δεν είναι πλέον ορατό. Το δεύτερο, το οποίο είναι πιο ευδιάκριτο, εντοπίζεται στη θέση «Πύργος» στο νοτιοανατολικό άκρο του χωριού και στο μέσον του υπήρχε τάφος με οικόσημο ενετικού οίκου, ο οποίος δεν διατηρείται πλέον (Εικόνα 8). Το φρούριο φέρει την προσωνυμία «Πύργος του Λακέρδα στο Τειχίο», διότι χρησιμοποιήθηκε επί Τουρκοκρατίας ως βάση και ορμητήριο του οπλαρχηγού Εμμανουήλ Λακέρδα. Ο Ιταλός ιστορικός Giuseppe Gerola, αναφέρει τον πύργο στο έργο του *“Monumenti Veneti nell’ isola di Creta”* («Ενετικά Μνημεία της νήσου Κρήτης»), στο οποίο συμπεριλαμβάνονται η περιγραφή και οι φωτογραφίες του (Φαρσάρης 2008b, Χαραλαμπίδης 1968).

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι στη θέση «Πλατανιάς» υπάρχουν αρχαίοι θολωτοί τάφοι, ενώ στην περιοχή «Μεσοκάστελλα» είναι εμφανή από πολλά σημεία του αγροτικού και του επαρχιακού οδικού δικτύου, οχυρωματικά έργα που θυμίζουν «κυκλώπεια τείχη», καθώς επίσης και απομεινάρια κτισμάτων και οδών στο εσωτερικό τους (Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου & Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης 2002). Στην περιοχή «Καμάρα» έχει βρεθεί οχετός, ο οποίος μετέφερε νερό για την άρδευση του Κάμπου και ο οποίος εισχωρεί στο Λιβυκό Πέλαγος. Εξαιτίας αυτού, έχουν υπάρξει υποθέσεις ότι ο Κάμπος επεκτείνονταν κατά το παρελθόν έως το γειτονικό Γαϊδουρονήσι (Χαραλαμπίδης 1968).

5.2.4 Αρχαιολογία

Οι πρόσφατες ανασκαφές του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στην περιοχή αποκάλυψαν σημαντικό μινωικό κτίριο στη θέση «Γαϊδουροφάς», περίπου 2 χιλιόμετρα βορειοδυτικά του χωριού, σε υψόμετρο 900 μέτρων. Μετά από οκτώ έτη ανασκαφών, που ξεκίνησαν το 2012, έχει αποκαλυφθεί πλέον διώροφο κτίριο με εντυπωσιακή πρόσοψη μεγαλιθικής δόμησης τεχνοτροπίας και τοίχους που σώζονται σε ύψος έως και 2,5 μέτρα (Εικόνα 9). Ο κατώτερος όροφος προοριζόταν για τη φύλαξη

προϊόντων μεγάλου όγκου και σε μεγάλες ποσότητες, ενώ ο άνω όροφος χρησιμοποιούνταν για διαμονή. Στα δωμάτια που έχουν ανασκαφεί, συγκαταλέγονται μια αποθήκη γεμάτη με πιθάρια και μια κρύπτη πεσσών, χαρακτηριστικό της μινωικής λατρευτικής αρχιτεκτονικής (Παπαδάτος & Σοφianού 2015). Η τοπογραφία, η τοποθεσία και τα εντυπωσιακά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα επιτρέπουν τον χαρακτηρισμό του κτιρίου ως διοικητικό και οικονομικό κέντρο για τον έλεγχο της εκμετάλλευσης των διαφόρων φυσικών πόρων του βουνού (Chalikias 2013).

Παράλληλα με την ανασκαφή του μινωικού κτιρίου, έρευνα επιφανείας στον λόφο του Εσταυρωμένου (Εικόνα 10), ο οποίος βρίσκεται σε απόσταση 1000 μέτρων και σε άμεση οπτική επαφή με την θέση του Γαϊδουροφά απέδειξαν την ύπαρξη ιερού κορυφής της μινωικής περιόδου, το οποίο συνέχισε να λειτουργεί έως και τη ρωμαϊκή περίοδο (Παπαδάτος & Σοφianού 2015). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι οι επιφανειακές έρευνες που διεξάχθηκαν την τελευταία τριετία στην ευρύτερη περιοχή έχουν εντοπίσει έναν ικανοποιητικό αριθμό προϊστορικών θέσεων, η διερεύνηση των οποίων θα συνεχιστεί τα επόμενα έτη.

5.3 Η έρευνα πεδίου στην Ανατολή

Κατόπιν της υπέρβασης της αρχικής δυσκολίας που αντιμετωπίζουν πολλές έρευνες και η οποία αφορά στην επιλογή του πεδίου της επιτόπιας έρευνας (Mason 2002:13), επήλθε το απαιτητικό έργο της γνωριμίας με τον τόπο και την τοπική κοινότητα. Λόγω της φύσης της εθνογραφικής έρευνας, η σύναψη σχέσεων εντός της κοινότητας στην οποία πραγματοποιείται αποτελεί ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη διεξαγωγή της.

Η πρώτη εντύπωση που είχε διαμορφωθεί για την Ανατολή, στις απαρχές της επιτόπιας έρευνας, σχηματίστηκε από τις πληροφορίες που προήλθαν μέσω της διαπροσωπικής συναναστροφής με κάποια από τα μέλη της αρχαιολογικής ομάδας, τα οποία είχαν συμμετάσχει στην αρχαιολογική έρευνα κατά τα προηγούμενα έτη. Ωστόσο, η εισαγωγή μου στην καθημερινότητα του χωριού επιτεύχθηκε μέσω της σύστασης του διευθυντή του προγράμματος, ο οποίος είχε ήδη ενημερώσει την τοπική κοινότητα της Ανατολής για την παρουσία μου, τη φύση της έρευνάς μου, τον σκοπό της και τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε αυτή να συνδράμει σε αυτή. Σε αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι ακόμα και πριν την έναρξη της εθνογραφικής έρευνας, το αρχαιολογικό πρόγραμμα ήταν ανοικτό στο κοινό και ιδιαίτερα στην τοπική κοινότητα, με τις επισκέψεις και τις ξεναγήσεις των κατοίκων του χωριού στο χώρο της ανασκαφής να αποτελούν κεντρικό κομμάτι της ετήσιας ατζέντας του (Εικόνα 11). Επιπρόσθετα, η αρχαιολογική ομάδα ερχόταν σε άμεση επαφή με τη ζωή του χωριού, αφενός γευματίζοντας καθημερινά στο μοναδικό καφενείο του μετά το πέρας των εργασιών της και αφετέρου συμμετέχοντας στις πολιτιστικές εκδηλώσεις του, αλλά και διοργανώνοντας η ίδια εκδηλώσεις για τους κατοίκους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προϋπάρχει μία πολύ καλή σχέση με την κοινότητα, η οποία συνέβαλε στην ομαλή έναρξη της έρευνάς μου και στην επιλογή κάποιων βασικών πληροφορητών ήδη από τις πρώτες εβδομάδες της, κάτι το οποίο συνήθως είναι δύσκολο να συμβεί εξαρχής, καθώς η επιλογή θα πρέπει να είναι αμφίδρομη (Davies 1999:79).

Κάπως έτσι, διασφαλίστηκε η συμμετοχή στην έρευνα κάποιων πρώτων πληροφορητών, οι οποίοι έπαιξαν καίριο ρόλο για την πορεία της. Το γεγονός ότι κάποιοι από αυτούς κατείχαν μία σημαντική θέση στην κοινότητα, η οποία συνοδευόταν από μία πιο εμπειριστατωμένη γνώση του πολιτισμικού της πλαισίου, συνέβαλε στον σχηματισμό μίας βάσης πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η κατανόησή της. Επιπλέον, η κοινωνική τους ταυτότητα επηρέασε με θετικό τρόπο την πρόσβαση σε άλλους πληροφορητές, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις ανέλαβαν οι ίδιοι τον ρόλο του βοηθού στην έρευνα, προκειμένου να προσεγγιστεί κάποιος διστακτικός πληροφορητής (Davies 1999:72,78). Με το πέρασμα

του καιρού, άρχισε να επιτελείται η σταδιακή εμπύθισή μου στη ζωή του χωριού και η σύναψη κοντινότερων διαπροσωπικών σχέσεων, αφού οι κάτοικοι συνήθισαν την παρουσία μου με συνέπεια τη μη μεταβολή της συμπεριφοράς τους όταν βρισκόμουν στο χώρο (Seale et al. 2006:208, O'Reilly 2005:93). Ως εκ τούτου, κατέστη δυνατή η διάδραση με όσο το δυνατόν περισσότερους κατοίκους του χωριού, ακόμα και σε ανεπίσημο επίπεδο, αλλά και ο προγραμματισμός ατομικών ή ομαδικών συνεντεύξεων με όσους το επιθυμούσαν (Εικόνα 12).

Και στις δύο περιπτώσεις, η προσέγγιση των κατοίκων της Ανατολής έγινε με τον απαιτούμενο σεβασμό και με την προσδοκία οικοδόμησης μίας ισότιμης σχέσης. Πριν την έναρξη των συνεντεύξεων λήφθηκε υπόψη και το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι αγχώνονται στο άκουσμα της λέξης συνέντευξη, κάτι που επικυρώθηκε από συμμετέχοντα της παρούσας έρευνας, ο οποίος παραδέχτηκε ότι «η λέξη συνέντευξη τρομάζει και λίγο τον άλλο...». Έτσι, στην περίπτωση των συνεντεύξεων, στις οποίες η ατμόσφαιρα ήταν αρχικά τεταμένη ή υπήρξε διάχυτη αμηχανία (Vansina 1985:61, Spradley 1979:79), δόθηκε ιδιαίτερη φροντίδα ώστε να δημιουργηθεί ένα κλίμα συμπάθειας, αλλά και ουδετερότητας. Η δημιουργία μίας αίσθησης εμπιστοσύνης στον πληροφορητή και η αποβολή τυχόν προκαταλήψεων από πλευράς του ερευνητή, συνδράμει στην κατασκευή μίας ενθαρρυντικής και χαλαρής ατμόσφαιρας ανάμεσα τους και συνεπώς σε μία καλύτερη συνέντευξη (Seale et al. 2006:19· βλ. επίσης Weiss 1994, Ackroyd & Hughes 1992). Εδώ, κρίνεται σκόπιμο να τονιστεί ότι η ουδετερότητα του ερευνητή δεν λειτουργεί πάντα προς όφελος της διαδικασίας, μιας που ενδέχεται να οδηγήσει σε μία ιεραρχική και ασύμμετρη σχέση, στην οποία ο πληροφορητής αντικειμενοποιείται (Seale et al. 2006:19· βλ. επίσης Douglas 1985, Oakley 1981). Αναντίρρητα, κατά τη συνέντευξη ο συνομιλητής αντιμετωπίζεται ως ένας άλλος άνθρωπος και επομένως η διατήρηση μιας απρόσωπης και ουδέτερης στάσης απέναντι του δεν διευκολύνει το μοίρασμα, μέσω του οποίου θα αποκαλυφθούν οι επιθυμητές πληροφορίες (Fontana & Frey 1994:373-374). Αυτή είναι ίσως και από τις βασικές διαφορές μεταξύ της εθνογραφίας και της Προφορικής Ιστορίας. Στην εθνογραφία, η κατεύθυνση της έρευνας εξαρτάται από αυτό το μοίρασμα μεταξύ πληροφορητή και ερευνητή, αφού την ενδιαφέρει η οπτική του πάνω στο αντικείμενο της διερεύνησης και όχι η επικύρωση της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας των λεγόμενων του. Άλλωστε, στην παρούσα έρευνα, η χρήση ενός αυστηρά δομημένου σχήματος ερωτοαπαντήσεων δεν θα διευκόλυνε την ανίχνευση των ρευστών δυναμικών που υπάρχουν εντός της κοινότητας.

Μέσω της διεξαγωγής συνεντεύξεων και της συμμετοχικής παρατήρησης, τα οποία γίνονταν περισσότερο στοχευμένα με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη της έρευνας,

άρχισαν να σχηματοποιούνται κάποιες διακριτές υποομάδες ατόμων στην Ανατολή. Σε αυτές τις υποομάδες εντάχθηκαν άτομα με κοινά χαρακτηριστικά, χωρίς απαραίτητα κοινό γεωγραφικό προσδιορισμό, δεδομένου ότι περιλαμβάνονταν και άτομα τα οποία δεν ανήκαν στον ντόπιο πληθυσμό, αλλά θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «εισαχθέντα μέλη» (*incomers*) στην κοινότητα (Carman 2002:109) της Ανατολής. Οι βασικές υποομάδες οι οποίες συνέθεσαν το δείγμα είναι οι κάτοικοι της Ανατολής με καταγωγή από την Ανατολή ή τα γύρω χωριά, οι κάτοικοι με ξένη καταγωγή, οι κάτοικοι της Ιεράπετρας ή των γύρω περιοχών με καταγωγή από την Ανατολή, οι αρχαιολόγοι ή οι εμπλεκόμενοι με το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή, τα μέλη του πολιτιστικού συλλόγου, οι ιδιοκτήτες τοπικών επιχειρήσεων στην Ανατολή. Η βασική κατηγοριοποίηση των συμμετεχόντων στην έρευνα σε υποομάδες λειτούργησε διαφωτιστικά σε πολλαπλά επίπεδα, για παράδειγμα συντέλεσε στην κατανόηση των οπτικών τους, οι οποίες πιθανόν να βασίζονται στα διαφορετικά συμφέροντά τους και συνέβαλλε στην επανεξέταση των τρόπων μέσω των οποίων μπορεί να προωθηθεί η αλληλεπίδρασή τους με το αρχαιολογικό πρόγραμμα ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Σε κάθε περίπτωση, οι γενικοί όροι «κοινό» και «πληροφορητές», οι οποίοι συναντώνται συχνά στη βιβλιογραφία, δεν είναι αντιπροσωπευτικοί της πολυπλοκότητας και της ρευστότητας των πολλαπλών ταυτοτήτων που φέρουν τα μέλη μίας κοινότητας, αλλά αντιθέτως υπονοούν έναν καθορισμένο ρόλο και μία πάγια σχέση που δεν προκύπτουν από πουθενά (Pyburn 2009, Turner 2007, Carman 2002:108). Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι η κατάταξη των πληροφορητών σε υποομάδες δεν μπορεί να είναι ποτέ απόλυτη, διότι τα άτομα ανήκουν σε πολλές ομάδες ταυτόχρονα και συχνά κάθε μία από αυτές τις ομάδες, συμπεριλαμβανομένων τόσο των κοινωνικά κυρίαρχων όσο και των περιθωριοποιημένων, είναι εξίσου κατακερματισμένη (Matsuda & Okamura 2011, Pyburn 2011, Franklin 2001). Καταλήγοντας, η παρούσα έρευνα ευθυγραμμίζεται με τον τρόπο που η έννοια της κοινότητας γίνεται αντιληπτή από τον Alamansa Sánchez (2008) «*από μία περισσότερο χαοτική προοπτική, στην οποία οι διάφορες υποομάδες εντός της αλληλεπικαλύπτονται ανάλογα με τις διάφορες συνθήκες*» (Σχήμα 3).

5.3.1 Τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας

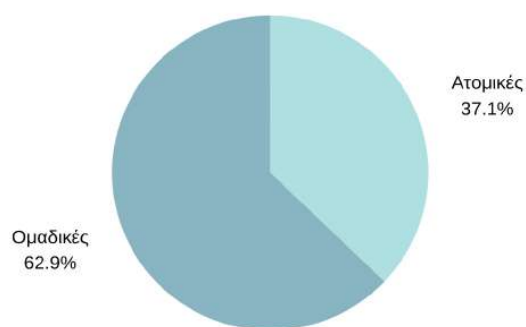
Από την παρούσα ποιοτική έρευνα προέκυψαν κάποια ποσοτικά δεδομένα, τα οποία αφορούν κυρίως στα χαρακτηριστικά του δείγματός της. Η παράθεση αυτών των στοιχείων στη συνέχεια κρίνεται σκόπιμη για δύο λόγους. Αφενός επειδή σκιαγραφούν με τελεσφόρο τρόπο τους συμμετέχοντες της έρευνας και αφετέρου διότι παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες για την ίδια την πορεία και τη διαδικασία της έρευνας. Έτσι,

παρέχουν τη δυνατότητα σε συνδυασμό με τα ποιοτικά αποτελέσματα της έρευνας, τα οποία θα παρουσιαστούν σε επόμενο σημείο, να συνθέσουν μία ολοκληρωμένη εικόνα της κοινότητας της Ανατολής.

5.3.1.1 Συμμετοχή

Κατά τη διάρκεια των έξι μηνών της επιτόπιας έρευνας, διεσπαρμένων σε ένα διάστημα τριών ετών, διεξήχθησαν συνολικά τριάντα-πέντε συνεντεύξεις-συζητήσεις (Γράφημα 1). Από αυτές οι δεκατρείς ήταν ομαδικές, ενώ υπολογίζεται ότι προσεγγίστηκε ένας συνολικός αριθμός περίπου εξήντα ατόμων.

Γράφημα 1. Το σύνολο συνεντεύξεων της εθνογραφικής έρευνας

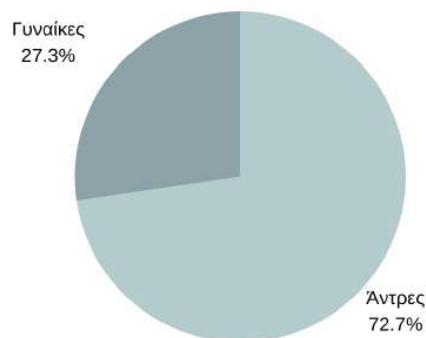
Σε γενικές γραμμές καταβλήθηκε προσπάθεια προσέγγισης όσο το δυνατόν περισσότερων απ' τους περίπου ογδόντα μόνιμους κατοίκους του χωριού, επομένως το ποσοστό συμμετοχής στην έρευνα είναι ιδιαίτερα ικανοποιητικό. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινιστεί ότι στις τριάντα-πέντε συνεντεύξεις, δεν συμπεριλαμβάνονται μόνο οι μακροσκελείς συνεντεύξεις, οι οποίες διενεργήθηκαν με τη χρήση του οδηγού συνέντευξης, αλλά και οι σύντομες ανεπίσημες συζητήσεις, οι οποίες προέκυψαν κατά την ομαδική παρατήρηση (βλ. 4.3.2.2).

5.3.1.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Οι εναρκτήριες ερωτήσεις στο ξεκίνημα κάθε συνέντευξης-συζήτησης ήταν αφιερωμένες στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων και συγκεκριμένα στο ονοματεπώνυμό τους, στην ηλικία τους, στον τόπο καταγωγής και διαμονής τους, στο επάγγελμά τους. Εντούτοις στην περίπτωση που κάποιος δεν ήθελε να απαντήσει, λόγω της προσωπικής φύσεως των ερωτήσεων, η επιθυμία του γινόταν απολύτως σεβαστή.

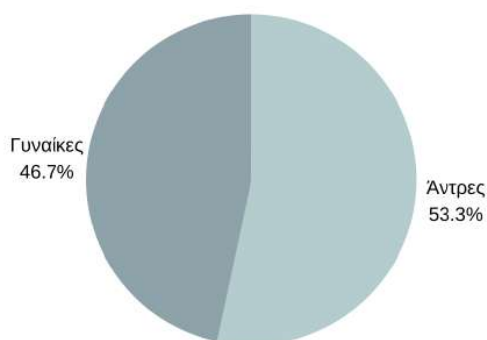
Από την ανάλυση των απαντήσεων σε αυτές τις βιογραφικού τύπου ερωτήσεις προέκυψαν τα ακόλουθα αποτελέσματα:

Το ποσοστό των ανδρών που συμμετείχε στις μακροσκελείς συνεντεύξεις ήταν μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών (Γράφημα 2).

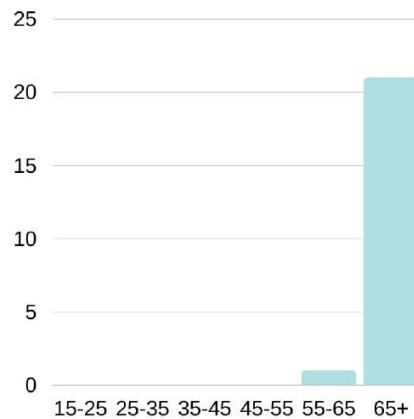
Γράφημα 2. Το φύλο των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

Συγκεκριμένα, δεκαέξι άντρες και έξι γυναίκες αποτέλεσαν τους βασικούς πληροφορητές της έρευνας. Ωστόσο το ποσοστό των γυναικών που προσεγγίστηκαν ή παρευρέθηκαν σε ομαδικές συνεντεύξεις δεν είχε μεγάλη απόκλιση από το αντίστοιχο ποσοστό των αντρών (Γράφημα 3). Δηλαδή, από το συνολικό δείγμα των εξήντα ατόμων που προσεγγίστηκαν, τα εικοσιοκτώ ήταν γυναίκες και τα τριάντα-δύο άντρες. Αξίζει να σημειωθεί ότι κανένας από τους πληροφορητές που του ζητήθηκε να παραχωρήσει μία μακροσκελή συνέντευξη δεν αρνήθηκε.

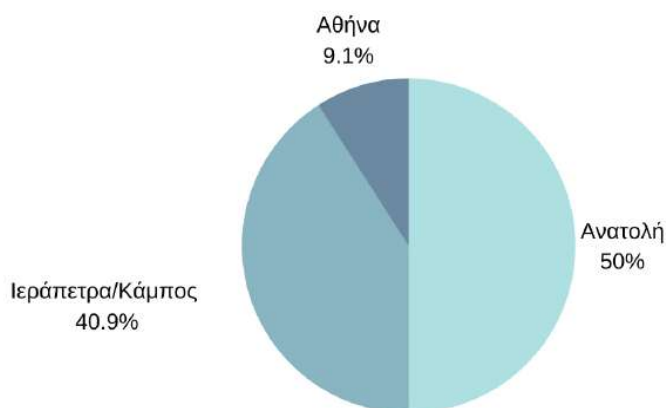
Γράφημα 3. Το φύλο του συνολικού δείγματος της εθνογραφικής έρευνας

Η πλειοψηφία των βασικών πληροφορητών της έρευνας άνηκε στην μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (Γράφημα 4), το οποίο είναι αναμενόμενο δεδομένου ότι ο συνολικός πληθυσμός του χωριού αποτελείται από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Ο μέσος όρος ηλικίας των βασικών πληροφορητών της έρευνας είναι τα εβδομήντα-τρία έτη.

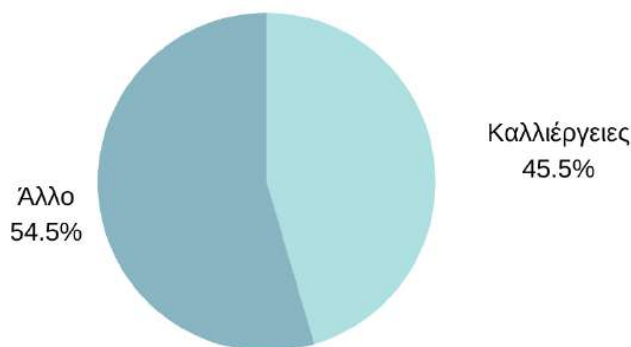
Γράφημα 4. Η ηλικία των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

Η καταγωγή της συντριπτικής πλειοψηφίας των βασικών πληροφορητών ήταν από την Ανατολή, με εξαίρεση έναν μόνο πληροφορητή που κατάγονταν από γειτονικό χωριό, αλλά είχε επιλέξει την Ανατολή ως τόπο μόνιμης κατοικίας του. Από τους υπόλοιπους βασικούς πληροφορητές, περισσότεροι από τους μισούς διέμεναν μόνιμα στην Ανατολή και οι υπόλοιποι στην Ιεράπετρα ή στις περιοχές του Κάμπου της Ιεράπετρας, ενώ μόλις δύο ήταν οι μόνιμοι κάτοικοι Αθηνών (Γράφημα 5).

Γράφημα 5. Ο τόπος διαμονής των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

Τέλος, σχεδόν όλοι οι πληροφορητές ήταν συνταξιούχοι, εκ των οποίων οι δέκα είχαν ως βασική απασχόληση τις θερμοκηπιακές καλλιέργειες πρώιμων κηπευτικών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των υπόλοιπων δώδεκα πληροφορητών ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες (Γράφημα 6).

Γράφημα 6. Το επάγγελμα των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

5.3.2 Η ποιοτική έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας

Η ποιοτική έρευνα συνιστά μία ιδιαίτερως γοητευτική και εποικοδομητική μέθοδο έρευνας, διότι μέσω αυτής επιτυγχάνεται η ουσιαστική διερεύνηση μίας πληθώρας διαστάσεων του κοινωνικού κόσμου, συμπεριλαμβανομένων της καθημερινής ζωής, των αντιλήψεων, των εμπειριών και των φαντασιώσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα, αλλά και των τρόπων με τους οποίους λειτουργούν οι κοινωνικές διαδικασίες, οι θεσμοί, οι επαγγελματικές σχέσεις, και της σημασίας των νοημάτων που αυτά παράγουν (Robson & McCartan 2016:18, Mason 2002:1). Το ίδιο συναρπαστική είναι και η ίδια η διαδικασία της συνέντευξης, του βασικότερου ίσως εργαλείου της ποιοτικής έρευνας για την πρόσβαση στα προαναφερθέντα πεδία μελέτης (βλ. 4.3.2.1). Ωστόσο, το γεγονός ότι η συνέντευξη αποτελεί μία σχετικά απλή και αυταπόδεικτη πρακτική (Seale et al. 2006:16· βλ. επίσης Gubrium & Holstein 2002:3), συνδυαστικά με το γεγονός ότι «*το να είσαι εθνογράφος εκτείνεται πέρα από τις μεθόδους που διδάσκονται για το πώς να διεξάγει κανείς μία επιτόπια έρευνα εθνογραφίας*» (Campbell & Lassiter 2015:3· βλ. επίσης Davies 1999), δημιουργεί μία λανθασμένη εντύπωση ότι δεν χρειάζεται ιδιαίτερη προετοιμασία για την πραγματοποίηση μίας εθνογραφικής έρευνας. Απεναντίας, η εκτέλεση μίας καλής ποιοτικής συνέντευξης απαιτεί σκληρή, ενεργητική και συνάμα δημιουργική δουλειά

(Mason 2002:67· βλ. επίσης Holstein & Gubrium 1995) και είναι περισσότερο εξαντλητική από τη διενέργεια μίας ποσοτικής έρευνας, η οποία μπορεί να βασίζεται σε ερωτηματολόγιο κλειστών ερωτήσεων. Η επιλογή της ημιδομημένης συνέντευξης, ως κεντρικού μεθοδολογικού εργαλείου, δεν συνεπάγεται την απουσία λεπτομερούς σχεδιασμού (Mason 2002:67, Davies 1999:94), αντίθετα η σχολαστική προετοιμασία κάθε σταδίου πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη συνέντευξη είναι βαρύνουσας σημασίας, κάτι το οποίο επαληθεύτηκε καθ' όλη την πορεία της παρούσας έρευνας.

Η σύνταξη ενός οδηγού συνέντευξης είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της δομής, της συνοχής και της συνεκτικότητας της συνέντευξης. Στην προκειμένη περίπτωση, ο οδηγός συνέντευξης περιείχε ανοικτού τύπου ερωτήσεις, οι οποίες παρατέθηκαν με τέτοια σειρά που διευκόλυνε τη ροή της συνέντευξης. Πέρα από τη σειρά τους, δόθηκε προσοχή ώστε οι ερωτήσεις να είναι κατανοητές από τους συμμετέχοντες, να είναι ουσιαστικές και να συνδέονται με τις εμπειρίες τους, να επιδεικνύουν ευαισθησία ως προς τις ανάγκες και τα δικαιώματά τους, να προωθούν τη συζήτηση και τέλος να εστιάζουν σε θέματα που σχετίζονται με τα ερευνητικά ερωτήματα. Για την εξυπηρέτηση του τελευταίου, συγκροτήθηκαν με μεγάλη επιμέλεια οι βασικοί θεματικοί άξονες της συνέντευξης (βλ. 4.3.2.1). Κεντρικό ρόλο στην εξέταση των ερευνητικών ερωτημάτων διαδραμάτισε η κατανόηση της ταυτότητας της κοινότητας της Ανατολής και η σκιαγράφηση της σχέσης της με την αρχαιολογία. Όσον αφορά στην ταυτότητα, η εξερεύνηση της επιτεύχθηκε μέσω δύο επί μέρους συστατικών της στοιχείων, της μνήμης και του τόπου (Stewart & Strathern 2003:2). Ως εκ τούτου, τον ένα βασικό άξονα των συνεντεύξεων κατέλαβαν οι αναμνήσεις των συμμετεχόντων, τόσο αυτές που αναφέρονταν στην προσωπική τους ζωή όσο και αυτές που συνδέονταν με την κοινότητα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η συλλογή και η μελέτη των αναμνήσεων της προσωπικής ζωής των συμμετεχόντων, λειτουργεί επικουρικά σε μία γενικότερη αντίληψη και επίγνωση των κοινωνικών και των πολιτισμικών διεργασιών που διενεργούνται στο πλαίσιο της κοινότητας (Davies 1999:169). Αντίστοιχα, ο δεύτερος βασικός θεματικός άξονας της συνέντευξης διαπερνούσε ζητήματα που σχετίζονταν με τον τόπο, τα όριά του, τις χρήσεις γης, τους μύθους, τις παραδόσεις που συνδέονται με αυτόν και τους τρόπους με τους οποίους βιώνεται από τους κατοίκους της Ανατολής. Ειδικότερα, ο εντοπισμός των μεταβολών στις χρήσεις της γης κατά το πρόσφατο παρελθόν, βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή, καθώς η αλλαγή στις πρακτικές καλλιέργειας έχει ως συνεπακόλουθο την εγκατάλειψη των παραδοσιακών πρακτικών και συνεπώς τη δυσκολία επεξήγησης των διαφόρων παρελθοντικών ιχνών που έχουν παραμείνει στο τοπίο (Moshenska 2007). Επίσης, οι αλλαγές στις χρήσεις γης

προσφέρουν εικόνα σε σχέση με τις έντονες μεταβολές εντός της κοινότητας, του αντίκτυπου που αυτές έχουν, όπως είναι στην προκειμένη περίπτωση η περίοδος εγκατάλειψης του χωριού, αλλά και των μακροπρόθεσμων διαδικασιών που αυτές πυροδοτούν και που συνεχίζουν να επηρεάζουν την κοινότητα και να διαμορφώνουν την ταυτότητά της στο παρόν. Μετά την εξερεύνηση των ανωτέρω, ο τελευταίος θεματικός άξονας των συνεντεύξεων εστίασε στο αρχαιολογικό έργο στην Ανατολή, στην αντιμετώπισή του από την κοινότητα και στον ρόλο του εντός της.

Ο σχεδιασμός του οδηγού συνέντευξης και των κεντρικών αξόνων του ανήκε στις προκαταρκτικές δράσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα πριν την επιτόπια έρευνα. Κατά τη διάρκειά της προέκυψαν μικρότερα ζητήματα, η επίλυση των οποίων επιχειρήθηκε επί τόπου. Ανάμεσα σε αυτά, περιλαμβάνονταν η διασφάλιση της εκπροσώπησης συμμετεχόντων και των δύο φύλων στην έρευνα, η επιλογή του τόπου διεξαγωγής των συνεντεύξεων και η διαχείριση των ομαδικών συνεντεύξεων. Πριν την έναρξη της έρευνας, όπως είναι φυσικό δεν ήταν δυνατή η πρόβλεψη του αριθμού και του φύλου των ατόμων που θα επιθυμούσαν να συμμετάσχουν σε αυτή. Όπως φαίνεται και από τα ποσοστά της συμμετοχής στην έρευνα, στους πληροφορητές σημειώθηκε υπερεκπροσώπηση των συμμετεχόντων ανδρικού γένους (βλ. 5.3.1.2). Παρότι φάνηκε ότι οι άντρες επέδειξαν μεγαλύτερη άνεση στην παραχώρηση μίας μακροσκελούς συνέντευξης, κρίθηκε ζωτικής σημασίας να ακουστούν οι φωνές ατόμων και των δύο φύλων, μιας που έχει αποδειχθεί ότι το φύλο επηρεάζει τη μνήμη, αφού αυτά που προέχουν και ακολούθως εγγράφονται στη μνήμη του ενός φύλου δεν είναι τα ίδια με αυτά που είναι σημαντικά για το άλλο φύλλο. Παραδείγματος χάρη, οι γυναίκες τείνουν να θυμούνται περισσότερες λεπτομέρειες για την προσωπική ζωή σε σχέση με τους άντρες (Yow 2005:50, Thomson 2002:223-224). Διαφορές εντοπίζονται ακόμα και στον τρόπο και τη γλώσσα που χρησιμοποιούν τα δύο φύλλα για να εκφραστούν, με τις γυναίκες πολλές φορές να προσαρμόζονται στον κυρίαρχο λόγο των ανδρών και της ανδροκρατούμενης κοινωνίας, και να μην εκθέτουν εύκολα την προσωπική τους άποψη και τα πραγματικά τους συναισθήματα (Ban Μπούσχοτεν 2015d). Κατά συνέπεια, για τη σύνθεση μιας πλήρους εικόνας της κοινότητας απαιτείται η συμμετοχή ενός αντιπροσωπευτικού αριθμού τόσο ανδρών όσο και γυναικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες, έδειξαν μεγαλύτερη προθυμία να πάρουν μέρος σε ομαδικές συνεντεύξεις-συναντήσεις και μάλιστα φάνηκε να παρακινούνται κατά τη διάρκειά τους από τις υπόλοιπες παριστάμενες (Davies 1999:95) και ως εκ τούτου να συμμετέχουν εντονότερα με το πέρασμα του χρόνου της συνέντευξης. Αρχικά, η διεξαγωγή ομαδικών συνεντεύξεων υπήρξε πηγή προβληματισμού, δεδομένων των δυσκολιών που παρουσιάζουν (βλ. 4.3.2.1). Παρά ταύτα, μετά την

πραγματοποίηση των πρώτων ομαδικών συνεντεύξεων επιβεβαιώθηκε ότι λειτουργούν εμπλουτιστικά στη συλλογή πληροφοριών και βοηθούν στην εγκαθίδρυση μίας άμεσης και ισότιμης σχέσης με την κοινότητα. Γι' αυτόν τον λόγο πραγματοποιήθηκε ένας ικανός αριθμός ομαδικών συναντήσεων με τα μέλη της κοινότητας, στις οποίες μάλιστα παρευρέθηκαν άτομα, τα οποία είχαν επιφυλάξεις ως προς την παραχώρηση μίας ατομικής συνέντευξης (Εικόνα 13). Κάποια εξ' αυτών άλλαξαν γνώμη μετά το πέρας της ομαδικής συνάντησης. Ένα ακόμα ζήτημα που προέκυψε κατά την επιτόπια έρευνα αφορούσε στην εύστοχη επιλογή του τόπου διεξαγωγής της συνέντευξης. Ειδικά στην περίπτωση των ατομικών συνεντεύξεων αποτέλεσε απολύτως απαραίτητη συνθήκη ο συνεντευξιαζόμενος να νιώθει άνετα (Yow 2005:95), ώστε να μπορέσει να μοιραστεί ο,τι επιθυμούσε χωρίς να καταπιεστεί με κανέναν τρόπο. Για την εκπλήρωση αυτού του ζητούμενου, η επιλογή του μέρους αφέθηκε στην κρίση του συνεντευξιαζόμενου. Έτσι, η πλειοψηφία των μακροσκελών συνεντεύξεων έλαβε χώρα στον προσωπικό χώρο των πληροφορητών, ενώ οι ομαδικές συνεντεύξεις-συναντήσεις έγιναν σε δημόσιους χώρους, όπως στο καφενείο του χωριού, σε καφέ στην πόλη της Ιεράπετρας, στην αίθουσα του πολιτιστικού συλλόγου, σε γειτονιές του χωριού. Μία παρατήρηση που προέκυψε σε σχέση με την επιλογή του τόπου, είναι ότι οι γυναίκες-συμμετέχουσες προτίμησαν σχεδόν αποκλειστικά να γίνει η συνάντηση στην οικία τους, ενώ αρκετοί από τους άντρες-συμμετέχοντες πρότειναν να πραγματοποιηθεί η συνάντηση στο καφενείο του χωριού. Κάποιες κρίσιμες αποφάσεις πάρθηκαν και μετά το πέρας της επιτόπιας έρευνας, κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας του υλικού που συγκεντρώθηκε από το σύνολο των συνεντεύξεων-συζητήσεων. Η σημαντικότερη ίσως σχετίζονταν με τη διατήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, επιλογή που παρέχονταν στον πληροφορητή κατά την προφορική συνεννόηση πριν την έναρξη της κάθε συνέντευξης. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δεν επιθυμούσε εξαρχής να χρησιμοποιηθούν επώνυμα τα λεγόμενα τους, κάτι το οποίο δεν αποτελεί έκπληξη αν αναλογιστεί κανείς το μικρό μέγεθος του πληθυσμού του χωριού. Ως εκ τούτου, αποφασίστηκε να ακολουθηθεί η μακρά παράδοση της ανθρωπολογικής έρευνας και της εθνογραφίας και να προστατευτεί η ταυτότητά τους, με τη χρήση ψευδωνύμου, για να αποφευχθεί ο εντοπισμός των ατόμων και η εκμετάλλευση των πληροφοριών που παρείχαν για άλλους σκοπούς (Forbes 2007:114, Davies 1999:51, Di Leonardo 1987). Βεβαίως, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι κάποιοι από τους πληροφορητές τόνισαν ότι νιώθουν υπερήφανοι που μπόρεσαν να συνδράμουν στην έρευνα, καθώς φάνηκε να θεωρούν ότι μέσω αυτής θα αναγνωριστεί η μοναδικότητα του χωριού και της κοινότητάς τους ευρέως.

Στο τελικό στάδιο της έρευνας, το σύνολο των συνεντεύξεων απομαγνητοφωνήθηκε και στη συνέχεια αναλύθηκε με βάση τις αρχές της θεμελιωμένης θεωρίας (Robson & MacCartan 2016:161, Τσιώλης 2014:73-78, Babbie 2011:474, 615-617, Glaser & Strauss 1967). Αυτή η μέθοδος επιλέχθηκε, επειδή χρησιμοποιείται κυρίως σε ερευνητικά ζητήματα τα οποία δεν έχουν εξερευνηθεί ή βρίσκονται υπό διερεύνηση και δεν έχουν διατυπωθεί συγκεκριμένες θεωρίες, οι οποίες να συσχετίζουν δύο ή περισσότερα φαινόμενα ή μεταβλητές μεταξύ τους (Ιωσηφίδης 2006:212). Έπιπλέον, η θεμελιωμένη θεωρία αναπτύσσεται σταδιακά κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, μέσω της αλληλοτροφοδότησης των διαδικασιών ανάλυσης και παραγωγής δεδομένων (Τσιώλης 2014:73), γεγονός που την καθιστά την καταλληλότερη μέθοδο ανάλυσης του υλικού που προέκυψε από την παρούσα έρευνα και το οποίο θα παρουσιαστεί στη συνέχεια.

5.3.2.1 Η κοινότητα της Ανατολής

Από το συνταίριασμα των βιογραφικών στοιχείων που μοιράστηκαν οι συνεντευξιαζόμενοι σε σχέση με την πορεία της προσωπικής τους ζωής και της ζωής στην κοινότητα, προέκυψε μία σύντομη ανάλυση της πρόσφατης ιστορίας της κοινότητας της Ανατολής. Κάποιες από τις αφηγήσεις αναφέρονταν σε συγκεκριμένα άτομα και καταστάσεις, ενώ άλλες ήταν αποσυνδεδεμένες από τη φυσική πορεία του χρόνου (Forbes 2009:91). Η εξόρυξη και σύνθεση των δεδομένων που προήλθαν από αμφότερες έπαιξε σημαντικό ρόλο στη σφαιρική κατανόηση των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων που διαμόρφωσαν την ταυτότητα της σημερινής κοινότητας και συνεπώς τη στάση της απέναντι στα ζητήματα, τα οποία απασχόλησαν την έρευνα.

5.3.2.1.1 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρελθόν

Η έναρξη της πρόσφατης ιστορίας της Ανατολής τοποθετείται στη δεκαετία του 1940, καθώς είναι η δεκαετία που βίωσαν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία πληροφορητές ως παιδιά. Όπως έχει αποδειχθεί άλλωστε, ένα σύνολο ατόμων μπορεί να ανακαλέσει γεγονότα τα οποία έλαβαν χώρα μέχρι και πριν από ενάμιση αιώνα (Forbes 2007:64· βλ. επίσης Vansina 1985:187-190). Στις αρχές της δεκαετίας του 1940, το χωριό γνώριζε μεγάλη φτώχεια. Οι πληροφορητές αναφέρθηκαν με μεγάλη πικρία σε εκείνα τα χρόνια:

«Τα χρόνια αυτά ήτανε πάρα πάρα πάρα πολύ δύσκολα!», «... τότε με τον ανταρτοπόλεμο, τότε με τις ιστορίες αυτές του εμφυλίου ήτανε δυστυχισμένο [το χωριό]» (Π1)

«Άλλα βάσανα είχαμε τότες!» (Π6)

«Τότες και λεφτά να 'χες, δεν είχε τα πράματα να πάρεις πράμα.» (Π10)

«Οι καταστάσεις τότε που πέρασα εγώ σαν παιδί, ήτονε πάρα πολύ δύσκολες! Εν ήτονε εύκολη η ζωή.» (Π22)

«Αλλά υπήρχε φτώχεια φοβερή.» (Π23β)

«Τη δικιά μας ζωή εδά εν έχει καμία σχέση, αυτά που περάσαμε εμείς!» (Π23γ)

«Κακομοιριά! Κακομοιριά!» (Π25β)

«... εγώ γεννήθηκα το '47, μετά τον πόλεμο, μετά την Κατοχή μεγαλώσαμε και μεγαλώσαμε πολύ δύσκολα εδώ.» (Π29)

«Εγώ που λες, γεννήθηκα εδώ το 1946, μια φτωχή οικογένεια ήτανε, αλλά τίμιοι όλοι... το χωριό ήταν όλο φτωχό, μην νομίζεις ότι ... γι' αυτό και φύγαν όλοι από δω και πιάσαν τα διάπαντα που λέμε.» (Π30)

«Άσε εκείνα τα χρόνια! Α μην τα φτάζουνε τα κοπέλια τα νέα δα!», «Παιδεμός τα παλιά τα χρόνια... Τώρα βασιλιάδες είμαστε... Αυτά που έχουν τραβήξει οι παλαιοί...» (Π15ε)

«Τι έχω περασμένα παιδί μου... Είμαστε κουρασμένες γενιές.» (Π20)

«Το τι ετράβηξα κοπέλα μου, μόνο ο Θεός το ξέρει...», «Έχω τραβήξει αγάπη μου... δεινά.» (Π31)

Μόνο δύο πληροφορητές αναφέρθηκαν στη γερμανική κατοχή και στον εμφύλιο πόλεμο στην Κρήτη, χωρίς να επεκταθούν περαιτέρω. Οι περισσότεροι εστίασαν στην έλλειψη ρευστού χρήματος, κάτι το οποίο ήταν σύνηθες στις προβιομηχανικές αγροτικές κοινωνίες (Halstead & O'Shea 1989:88· βλ. επίσης Forbes 1982:158-199). Ιδιαίτερα τονίστηκε η αδυναμία αγοράς ενδυμάτων και υποδημάτων:

«Δεν υπήρχε τρόπος να βγάλομε δέκα δραχμές, να πάρουμε ένα πουκάμισο, ένα παπούτσι... εεε... εγώ τέλειωσα το σχολείο, και όχι μόνο εγώ, ξυπόλητος.» (Π1)

«Εεε... είχαμε ελλείψεις τότε. Δεν είναι σα σήμερα που έχουμε... Δεν έχω πια που να κρεμώ τα ρούχα. Ρούχα, ρούχα, ρούχα! Τότες είχαμε ένα φουστανάκι. Αυτό ήταν.» (Π6α)

«Εν είχε ο κόσμος τα πράματα, μήδε να πάρει λεφτά, μήδε τίποτας. Κιόνα δα επώλιες πράμα το διδες φθηνό, δύο-τρία ευρώ, εν είναι σαν εδά που θεις 20-40 ευρώ», «Πολύ δύσκολα εμεγαλώσαμε. Φτώχεια... ένα ζευγάρι παπούτσια ήπρεπε να χομε για την εκκλησία και το άλλο, ήταν και μπαλωμένο και κακό, για πρόχειρο. Και τα ρούχα το ίδιο. Τα φαγητά... το φρέσκο ψωμί το βλέπαμε εμείς μια στις τόσες! Άσπρο ψωμί φρέσκο... » (Π29)

Μάλιστα αναφέρθηκε ότι απ' το χωριό περνούσαν εμπορικά αυτοκίνητα που πουλούσαν υφάσματα, αλλά στην Ανατολή, σε αντίθεση με τις γειτονικές Μάλλες και Καλαμαύκα δεν

έκαναν δουλειά. Αργότερα, κατά τη δεκαετία του 1950, το επίπεδο διαβίωσης βελτιώθηκε, αλλά συνέχισαν να υπάρχουν δυσκολίες:

«Μετά το '50 ήρχισε και παίρνε τα πάνω του το χωριό.» (Π23α)

«Τα λεφτά τότε δεν υπήρχανε, άντε να μαζεύανε μια δυο δραχμές και τα φυλούσανε και ηγόραζε λίγο πετρέλαιο για τη λάμπα και όταν ερχόταν μουσαφिरαίοι ήναβε τη λάμπα, εμάς μας είχε το λυχνάρι.» (Π30)

«Οι γονείς μας δεν είχανε ούτε μισθούς, ούτε λεφτά, ούτε τίποτα. Τα λεφτά στην τσέπη τους ήταν πολύ λίγα, έμπαιναν σπανίως.» (Π15β)

«Όμως, δεν έλειπε απ' το σπίτι μέσα ούτε το φαγητό, ούτε το ρούχο, ούτε τα παπούτσια. Έλειπε το ρευστό, το χρήμα, που δεν είχαμε το πενηνταράκι να πάμε στην εκκλησία.» (Π15γ)

Απ' ότι φαίνεται απ' τα λεγόμενα των πληροφορητών, παρά τις κακουχίες, το χωριό δεν βίωσε ακραίες καταστάσεις πείνας και ανέχειας, όπως συνέβη σε άλλες περιοχές της Ελλάδας σε αυτό το χρονικό διάστημα (βλ. Forbes 1989). Οι κάτοικοι του χωριού εξασφάλιζαν τα βασικά για τη διαβίωση τους, ασχολούμενοι με τις αγροτικές εργασίες (στο θέρος, στις ελιές, στα αμύγδαλα, στα χαρούπια) και την κτηνοτροφία ή κάνοντας μεροκάματα (Εικόνα 14):

«Είχε και βοσκούς, είχενε και γεωργούς, είχενε και ζευγάδες, είχενε πολλά! Όλα τα πράματα τα πολεμούσανε, και ζευγάρια και βοσκοί.» (Π10)

«Δεν υπήρχε κάποιος τρόπος να βάλεις ένα φράγκο στην τσέπη, μόνο να κάνεις κάποιο μεροκάματο.» (Π21)

«Οι αγροτικές δουλειές που κάνανε τότε ήταν αυτοσυντήρηση, όχι τίποτα παρά πέρα. Αυτοσυντηρούντανε, ορισμένοι, ορισμένοι πεινούσανε! Μην ντρεπόμαστε να το λέμε!» (Π22).

Πολλοί Ανατολιώτες έπιαναν εποχιακές δουλειές σε άλλες περιοχές, όπως στη συγκομιδή σταφυλιών στο Ηράκλειο, στην οποία συμμετείχαν και τα παιδιά:

«Ήταν λοιπόν η Ανατολή άνθρωπο-χωριό το οποίο κατέβαινε και δούλευε που; Αν ήταν Γενάρης στο Ηράκλειο στα αμπέλια, τότε το Ηράκλειο ήταν όπως είναι τώρα εδώ με τους Πακιστανούς. Τότε δεν υπήρχαν μηχανήματα, μιλάω τώρα για τη δεκαετία του '50, που έζησα στο Ηράκλειο εγώ. Πηγαίνουν λοιπόν και δούλευαν οι Ανατολιώτες, γιατί τότε τη σταφίδα την επεξεργάζονταν στο χέρι.» (Π11α)

Μία ακόμα εργασία που υπήρχε στο χωριό ήταν το κόψιμο ξύλων και η προμήθεια τους στους φούρνους των γειτονικών χωριών. Μέρος της πληρωμής ήταν και ένα καρβέλι λευκό ψωμί, το οποίο θεωρούνταν πολυτέλεια:

«... μας έδινε και ένα ψωμί, γιατί το ψωμί ήτονα σα το γλυκό- το καλό γλυκό, τότε έτσι ήτονε το άσπρο ψωμί, η φραντζόλα.» (Π1)

Στο χωριό υπήρχε και το επάγγελμα του υδρονομέα, ο οποίος αναλάμβανε να ποτίζει χωράφια επί πληρωμή, ενώ αρκετοί από τους κατοίκους απασχολήθηκαν στο ελαιοτριβείο, το οποίο λειτούργησε στο χωριό, το 1947. Πριν από αυτό, η διαδικασία παραγωγής ελαιόλαδου γινόταν στις φάμπρικες:

«Είχαμε τις φάμπρικες, σα που λέγαμε, τις παλιές, με το παλιό σύστημα. Αλλά η φάμπρικα τώρα, έπρεπε να στέκει ο εργάτης και όπως γυρίζαν οι πέτρες με τα άλογα, με τα βόδια, γυρίζαν οι πέτρες γύρω γύρω, έπρεπε να τρέχει συνέχεια ο εργάτης εδώ να κάνει αυτό το πράμα, να πηγαίνει από κάτω από την πέτρα για να πιάσει... Ο πατέρας μου που εδούλευε εκεί χρόνια, παραπάνω από δέκα, δώδεκα, άντε δεκαπέντε οκάδες λάδι ήβγανε η φάμπρικα όλο το χειμώνα. Δεν εμπορούσε να βγάλει παραπάνω. Μα δεν βγάζαν τότε οι άνθρωποι λάδι, ο πιο καλός έβγαζε 150 κιλά.» (Π21)

«Εδώ στην Ανατολή, είχαμε τέσσερις φάμπρικες και είχαμε ζέψει τα άλογα και γυρίζανε τις πέτρες γύρου-γύρου και αλέθανε τις ελιές. Και μετά είχαμε κάτι πανιά και βάνανε τη ζύμη μέσα και τα κντούσανε και μετά είχαμε μια κολώνα στη μέση-μέση και ήτανε τρυπημένη τόσην η τρύπα και ήμπαινε μέσα ένα δοκάρι έτσι και πυλώθενε οι άνθρωποι- τέσσερις άνθρωποι - δυό από κάθε... και σπρώχνανε και σφίγκανε και ήβγαινε το λάδι.» (Π2)

Κάποιοι άντρες του χωριού εργάζονταν ως υλοτόμοι, διότι η Ανατολή είχε πολλά πεύκα, απ' τα οποία αξιοποιούνταν και η ρητίνη τους:

«Παλιά το χωριό γύρω τριγύρω ήταν όλο πεύκα. Ήταν ένας που χε εκμεταλλευτεί και στην Εύβοια όλα τα δάση και ερχότανε με άλογα στο χωριό και μάζευε ριτίνη. Κρεμούσανε κάτι κουτάκια κ έπεφτε μέσα, κάθε βδομάδα περνούσαν και έκαναν μία τομή στον κορμό ελαφρά και έτρεχε το ρετσίνι... Το '60 και πίσω! Έκοβαν και πεύκα για το ξύλο.» (Π12γ)

«Τα βουνά τα χρησιμοποιούσαν με πολλούς τρόπους, δηλαδή σαν βοσκοτόπια, για να βόσκουν τα ζώα τους. Για τη συγκομιδή ρετσινιού.» (Π34)

Οι εύπορες οικογένειες ήταν ελάχιστες, όπως ελάχιστοι ήταν οι Ανατολιώτες που είχαν ελαιόδεντρα στο χωριό και στον Κάμπο και παρήγαγαν μία ικανοποιητική ποσότητα λαδιού. Κάποιος πληροφορητής ανέφερε ότι οι πλουσιότεροι κάτοικοι του χωριού εκμεταλλεύονταν την εργασία όσων είχαν ανάγκη:

«Είχε κάνα δυο οικογένειες πλούσιες.» (Π25α)

«Μας είχανε πολύ πιο κάτω απ' αυτούς... ορισμένοι τουλάχιστον. Εκμεταλλευότανε την εργασία που τος εκάναμε οι φτωχοί άνθρωποι. Δουλεύαμε απ' το πρωί μέχρι το βράδυ με ένα κομμάτι ψωμί που εβαστούσαμε να φάμε το μεσημέρι και ένα ημερομίσθιο πολύ χαμηλό. Αλλά δεν υπήρχαν δουλειές... » (Π1)

Πολλοί σημείωσαν ότι επιβίωσαν παρά τις δυσκολίες, εξαιτίας της συναδέλφωσης που υπήρχε στο χωριό. Πολύ σημαντικός ήταν ο ρόλος του γείτονα, ο οποίος νοούνταν ως μέλος της οικογένειας, αφού λόγω της εγγύτητας των σπιτιών ήταν εκεί όποτε χρειάζονταν (Εικόνα 15). Κάποιοι πληροφορητές τόνισαν ότι αυτό φαίνεται από τη δόμηση του χωριού:

«... τα σπίτια των ανθρώπων ήταν κολλητά έτσι, είχενε τώρα ένα σπίτι αυτός, άλλο ένα ο άλλος, δίπλα στο άλλο. Τότε ήταν φτωχοί όλο εδώ, φτωχοί, όλοι με ζώα, όλοι βοσκοί, δεν είχαν το περιθώριο να πάνε πιο πέρα να χτίσουν. Χτίζει δα ο μπαμπάς μου και έλα, χτίζει ο παππούς μου και έλα, κολλητά.» (Π1)

«... είχαμε ένα σπίτι στην Ανατολή που έχει πωληθεί τώρα, και κάτω απ' το σπίτι είχε μια κάμαρα και έμενε άλλος, δηλαδή κάναμε οικονομία, κολλούσαμε τα σπίτια για οικονομικούς λόγους.» (Π16β).

Αυτή η νοοτροπία φαίνεται να υπήρχε γενικότερα στο χωριό. Αρκετά συχνά ειπώθηκε από τους πληροφορητές ότι οι συγχωριανοί αλληλοβοηθούνταν σε πολλές περιπτώσεις:

«Το χωριό αυτό, δεν θα το ξεχάσω ποτέ, θυμάμαι ας πούμε ότι ήθελε ένας άνθρωπος να χτίσει ένα σπίτι, όλοι οι μαστόροι της Ανατολής ήταν έτοιμοι.» (Π18α)

«Υπήρχε η αλληλεγγύη που λέμε, η έγνοια του γειτόνου.» (Π15γ)

«Μα ήταν πολύ κοντά το ένα σπίτι με το άλλο και ο καθένας την αναπνοή του αλλονού άκουγε, που ένα πρόβλημα να είχε ας πούμε ο Γιάννης ετρέχαν όλοι στο χωριό.» (Π18β)

Πέρα από την οικονομική δυσχέρεια, οι κάτοικοι της Ανατολής αντιμετώπισαν πριν τη δεκαετία του 1960, ένα ακόμα πρόβλημα που ήταν η δυσκολία πρόσβασης στην κοντινότερη πόλη, την Ιεράπετρα. Δεν υπήρχε γρήγορος τρόπος πρόσβασης στην πόλη, λόγω του ότι δεν είχε κατασκευαστεί ακόμα δρόμος που να τη συνδέει με το χωριό. Οι

κάτοικοι πήγαιναν είτε με γαϊδούρι είτε με τα πόδια (Εικόνα 16), που σήμαινε ότι ο πηγαϊμός στην πόλη και η επιστροφή στο χωριό μπορεί να διαρκούσε μία ολόκληρη ημέρα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να έχουν πεθάνει άνθρωποι από ασθένειες που σήμερα δεν θεωρούνται σοβαρές, εξαιτίας της αδυναμίας μεταφοράς τους στο κοντινότερο νοσοκομείο. Μόνο μία φορά την εβδομάδα επισκεπτόταν το χωριό ένας αγροτικός γιατρός. Αργότερα το 1951, κατασκευάστηκε ένας στενός χωμάτινος δρόμος, ο οποίος διαπλατύνθηκε και ασφαλτοστρώθηκε μετά το 1962-1963:

«... ήταν γαϊδουρόδρομος δηλαδή ένα μέτρο στο φάρδος, ήτανε ένα στενό δρομάκι.» (Π21)

«... τον δρόμο αυτόν που πάει κάτω τον έχει φτιάξει η χούντα, αν δεν τον έφτιαχνε η χούντα δεν είχαμε δρόμο.» (Π25γ)

«... κάθε Κυριακή επήγαινε στην Ιεράπετρα με το γαϊδουράκι. Τέσσερις ώρες ήθελε να πάει.» (Π29)

Παρά ταύτα το χωριό έσφυζε από ζωή. Οι περισσότεροι κάτοικοι παρουσίασαν ως ένδειξη αυτού, τη λειτουργία περίπου δώδεκα καφενείων (Εικόνα 17). Γενικότερα, φάνηκε ότι τα καφενεία διαδραμάτιζαν κεντρικό ρόλο στην κοινωνική ζωή του χωριού, δεδομένου ότι μνημονεύτηκαν από την πλειοψηφία των πληροφορητών. Μάλιστα αναφέρθηκε ότι η επίσκεψη στο καφενείο δεν παραλείπονταν από τους άντρες του χωριού, οι οποίοι όταν δεν είχαν να πληρώσουν το ένα φράγκο που κόστιζε ο καφές, τον έπιναν βερεσέ, μέχρι να βρεθεί κάποιο μεροκάματο για να πληρώσουν το χρέος τους:

«... είχαμε το χωριό σχεδόν το μισό πελάτες, όσοι καπνίζανε ερχότανε εκεί. Ερχόταν το πρωί, πίναν τον καφέ, παίρναν και πέντε τσιγάρα που 'ταν σε δραχμή και τα γράφαμε, τα γράφαμε. Το πακέτο το παίρναν μετρημένοι, και μετά όποτε ερχότανε η εποχή του χαρουπιού, του λαδιού και ξέρω 'γω, πληρώνανε οι περισσότεροι.» (Π23β)

Στο καφενείο πήγαιναν μόνο οι άντρες, ενώ στις γυναίκες επιτρεπόταν να πάνε στις μεγάλες γιορτές, όπως στις Απόκριες ή μετά από την εκκλησία (Εικόνα 18):

«Ήτανε ο δρόμος εδώ και ήτανε από δω καφενείο και από δω καφενείο, από δω καφενείο και από δω καφενείο, και καθίζανε τώρα το καλοκαίρι έξω οι άντρες και μεις τώρα οι γυναίκες εντρεπόμασταν να περάσουμε πέρα για πέρα. Και ενεγυρίζαμε, πηγαίναμε απ' άλλο δρόμο.» (Π6α)

«... μετά την εκκλησία σε μία μεγάλη γιορτή πηγαίναμε όλοι μαζί, γυναίκες και άντρες, στο καφενείο να πιούμε την κανελάδα, να φάμε υποβρύχιο εμείς τα

παιδάκια, εεε και κάναμε παρέες μετά, τις Απόκριες, και οικογενειακές παρέες που κάναμε σε διάφορες γιορτές, τις κάναμε στο καφενείο.» (Π4)

«Είχενε καφενεία. Πέντε κοντά-κοντά στη σειρά, στο σοκάκι που πάει... είχε. Και εορτές, αμ ήντα! Τότε κάναμε πιο καλές γιορτές παρά εδώ. Γιορτές... του Αή Γιωργιού... » (Π10)

«... είχενε εικοσιτρία καφενεία η Ανατολή, δυο παντοπωλεία, επτά χασαπιά, ήβλεπες την Κυριακή χίλιους άντρες στα καφενεία και κάναν Κυριακή, και γύρω από την Ανατολή τα γαϊδούρια, γιατί τέτοια είχαμε, γαϊδούρια, κατσίκες, και φωνάζανε οι κατσίκες, εγκαρίζανε τα γαϊδούρια, οι άντρες εκάνανε παρέες και γλέντια στα καφενεία.» (Π30)

Πέρα από τα καφενεία, στο χωριό λειτουργούσαν πολλά μικρά καταστήματα (Εικόνα 19). Από τα λεγόμενα των κατοίκων, το χωριό φαίνεται να ήταν αύταρκες, υπήρχαν αρκετά μπακάλικα, κουρείο, μοδιστράδικο και επίσης υπήρχε μία πληθώρα επαγγελματιών που σήμερα έχουν εκλείψει, όπως ο τσαγκάρης, ο σαμαράς, ο πραματευτής, ο τελάλης:

«Ο,τι επάγγελμα πεις το είχε! Βέβαια εννοείται επαγγέλματα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες... ορισμένα καφενεία ήτανε μικτά, ήτανε και παντοπωλεία ήταν και καφενείο.» (Π16α)

«Όταν μεγάλωνα εγώ, το χωριό ήταν μία ολοκληρωμένη κοινωνία, δεν χρειαζόταν να πάμε πουθενά για τίποτα. Τα βρίσκαμε όλα εκεί.» (Π33)

Οι χωρικοί πήγαιναν στην πόλη σπάνια, μία φορά κάθε τρεις με τέσσερις μήνες, με τον γάιδαρο, για να προμηθευτούν αγαθά που δεν έβρισκαν στο χωριό, όπως καφέ και ζάχαρη ή για να πουλήσουν προϊόντα που παρήγαγαν:

«... πρωί-πρωί σηκώνεται η γρα βάλει δύο ντρουβάδες, κατεβαίνει Γεράπετρο με τον γάιδαρο, πουλεί το τυρί, παίρνει φασούλες, παίρνει ζάχαρη, αλάτι χοντρό απ' το μονοπώλειο, παίρνει κουλούρια, παίρνει χάσκο ψωμί, το μεσημέρι δώδεκα η ώρα ήρθε απάνω.» (Π7α)

Τα μαγαζιά και τα καφενεία βρίσκονταν στο κέντρο του χωριού, σε ένα στενό δρομάκι που σήμερα οι κάτοικοι αναφέρουν ως παλιό εμπορικό δρόμο και στον οποίο συγκεντρώνονταν τα βράδια σε παρέες για να κάνουν από πολιτικές συζητήσεις μέχρι καντάδες:

«Το κέντρο του χωριού ήταν εκεί που ναι της Κ., μεσοχωριά τη λέγαμε. Ήταν όλα τα καφενεία εκεί συγκεντρωμένα και πρωί βράδυ μαζευόμασταν εκεί.» (Π21)

«Εκεί που ναι τώρα της Κ., τέτοια ώρα δεν εμπορούσες να περάσεις απ' τις καρέκλες και τον κόσμο που καθότανε.» (Π24)

«Αυτός, ο δρόμος κάθε βράδυ ήτανε το όνειρο, ένα φανταστικό πράγμα! Ευθεία από το σχολείο προς τα πέρα, να πας στην εκκλησία, αυτό ο δρόμος μετά από τέτοια ώρα και μετά, απ' τη μία πλευρά του δρόμου και απ' την άλλη σπίτια κατοικήσιμα, ανθρώπους από δω, ανθρώπους από εκεί, παιδιά πιο μικρά πιο μεγάλα!» (Π22)

«Παρέες κάναμε! Καντάδες! Το καλό είναι ότι τότε σε κάθε χωριό είχε τρία-τέσσερα άτομα που έπαιζαν κάποιο μουσικό όργανο. Στην Ανατολή είχαμε τον καλύτερο βιολάτορα, τον Μπαριταντωνάκη! Είχαμε γραμμόφωνα, χορεύγαμε, γλεντίζαμε...» (Π6α)

Οι κάτοικοι του χωριού έβρισκαν ευκαιρίες για να συγκεντρώνονται και να διασκεδάζουν όλοι μαζί (Εικόνα 20):

«... κάνανε τις λεγόμενες χοροεσπερίδες, αλλά ήταν πολιτισμένα πράγματα, δηλαδή πήγαινε η παρέα η δικιά μου, οι γονείς οι δικοί μου, οι συγγενείς μου και κάναμε την παρέα... πάντα στο σχολείο γινότανε αυτά, ή στον αγρό, γύρω της εκκλησίας. Όλοι χορεύανε, λέγανε τα αστεία τους... » (Π16α)

«Έτσι αυτό ήταν η ψυχαγωγία μας. Α κάνουμε καμιά χοροεσπερίδα, έτσι γενική, α πάμενε στην πλατεία, στο σχολείο, στους Αγίους Πάντες, σε κάνα πανηγυράκι. Δύο πανηγύρια κάναμε, κάτω στην Παναγία στη Βαϊνιά που λέμε εμείς, και χορεύαμε. Εκεί κάναμε ξεφαντώματα! Και στις Δρυγιές.» (Π15α)

Αυτάρκεια υπήρχε και εντός της οικιακής κατοικίας. Οι οικογένειες ήταν διευρυμένες και συνήθως όλα τα μέλη του νοικοκυριού συνέβαλαν στη συντήρηση της αυτονομίας του. Κάθε σπίτι εξέτρεφε ζώα στην αυλή ή στον στάβλο, που βρισκόταν δίπλα στο σπίτι, έτσι ώστε να εξασφαλίζει κάποια βασικά προϊόντα:

«Είχαμε απ' όλα, και αγελάδες είχαμε... γαϊδούρια. Πολλά πρόβατα! Και τα 'χαμε στις αυλές. Μέσα στο σπίτι. Οι κότες αμολυτές.» (Π15α)

«... εμείς είχαμε 280 τετραγωνικά μέτρα μαζί με την αυλή. Εκεί μέσα υπήρχε η επταμελής οικογένεια, τα παιδιά, οι γονείς και δυο παππούδες, δυο μουλάρια, δυο γαϊδούρια, δυο κατσίκες. Σ' αυτό το σπίτι που έκλεινε με αυλόπορτα, αν είχαμε νερό, που δεν είχαμε, κουβαλάγαμε απ' τη βρύση, θα μπορούσαμε να ζήσουμε αρκετό χρονικό διάστημα.» (Π16β)

«Αλλά είχαμε, ο κάθε ένας από εδώ, όλοι είχαμε δυο-τρεις κατσίκες... για το τυρί, το γάλα, τον τραχανά μας, το βούτυρο. Δεν υπήρχαν τα λεφτά για να αγοράσουμε, δηλαδή ότι έβγαζες έτρωγες. Δηλαδή φακή, ρεβύθια, κουκιά, αυτά που τρώμε τώρα,

τα βγάζαμε απ' το χωράφι μας, αυτά που αγοράζαμε ήταν, ζάχαρη, ρύζι. Και τα μακαρόνια ακόμα τα κάναμε στο σπίτι τα πιο πολλά.» (Π21)

Παρότι, η οικογένεια κατάφερνε να διασφαλίζει την τροφή της, τα σπίτια δεν είχαν τις βασικές ανέσεις. Δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα και για θέρμανση χρησιμοποιούσαν το τζάκι, ενώ για φωτισμό μία λάμπα. Το χωριό ηλεκτροδοτήθηκε επί δικτατορίας:

«Το '69 ήρθε το ηλεκτρικό.» (Π15γ)

«... μόνο γεννήτρια είχε εκεί στο εργοστάσιο και βάλανε μέχρι τους Αγίους Πάντες κάτι φώτα στις διασταυρώσεις απάνω.» (Π9)

«Μου έκανε τόση εντύπωση... που μετά στο Γυμνάσιο μας έβαλαν μια έκθεση, το πιο σημαντικό γεγονός της ζωής μας, και εγώ έγραψα η ηλεκτροδότηση του χωριού μου.» (Π18δ)

Εκτός από ρεύμα, τα σπίτια δεν είχαν ούτε τρεχούμενο νερό (Εικόνα 21, Εικόνα 22):

«Δεν είχε νερό, παίρναμε τα ρούχα και πηγαίναμε στη βρύση και τα πλέναμε. Τα απλώναμε πάνω στα δώματα για να στεγνώσουν. Πέτρες βάζαμε για να τα απλώσουμε πάνω και ήταν βρώμικα μέχρι πάλι να στεγνώσουν.» (Π7β)

Οι γυναίκες μαγείρευαν στην αυλή με ξύλα όταν ο καιρός το επέτρεπε και το χειμώνα στο τζάκι του σπιτιού, χρησιμοποιώντας παρασιές (Εικόνα 23). Εντός της οικίας δεν υπήρχε ούτε τουαλέτα. Οι ένοικοι του σπιτιού χρησιμοποιούσαν τον στάβλο που υπήρχε συνήθως δίπλα στο σπίτι, ενώ έκαναν μπάνιο μία φορά την εβδομάδα βράζοντας νερό:

«Ο καθένας είχε το σπίτι του και λίγο πιο πέρα είχε ένα στάβλο και πήγαινε εκεί...» (Π14α)

«Η μάνα μου έκοβε σκίνους, πεύκο, λίγο φασκόμηλο και κάτι άλλο βάζανε... τα 'βραζε και μας έλουζε έτσι κάθε Σάββατο.» (Π14γ)

Το στοιχείο του νερού ήταν πολύ σημαντικό και το γεγονός ότι στην Ανατολή υπήρχε έλλειψη, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της οικονομίας της. Ένας πληροφορητής ανέφερε ότι αυτό μπορεί να το διακρίνει κανείς και από την τοποθεσία που ήταν χτισμένα τα σπίτια των εύπορων οικογενειών του χωριού:

«... ήταν τα πιο πλούσια σπίτια, επειδή ήτανε κοντά στη βρύση. Και κει άμα δεις είναι και τα πιο μεγάλα.» (Π14β)

Όπως προαναφέρθηκε, στην Ανατολή όλα τα μέλη της οικογένειας συνέβαλαν στην οικιακή οικονομία και ιδιαίτερα οι γυναίκες. Οι περισσότερες γυναίκες εργάζονταν κανονικά, συνήθως στα χωράφια μαζί με τους άντρες τους, ενώ ορισμένες αναλάμβαναν

και βαριές εργασίες, όπως ήταν η βοσκή των προβάτων. Ταυτόχρονα ήταν υπεύθυνες για τις οικιακές δουλειές και την ανατροφή των παιδιών:

«Πάντα είχανε [δουλειά], και ξέρεις όλα αυτά τα κάνανε βραδυνές ώρες, την ημέρα ήταν στο χωράφι, είχανε τα μικρά μωρά κάτω απ' το δέντρο στον ίσκιο.» (Π21)

Καθημερινά ετοιμάζαν το φαγητό από πολύ νωρίς το πρωί, ώστε να φάνε οι άντρες τους και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας που πήγαιναν στα χωράφια μέχρι αργά το βράδυ:

«Εμείς τρώγαμε το πρωί κανονικά, τέσσερις το πρωί το χειμώνα προπαντός εμείς σηκωνόμασταν, να ταΐσουμε τα ζώα, να μαγειρέψουμε να φάμε, και όταν έβγαινε ο ήλιος έπρεπε να φεύγουμε.» (Π21)

Όταν επέστρεφαν το βράδυ έτρωγαν συνήθως κάτι πιο ελαφρύ, όπως γάλα ή χόρτα:

«... είχαμε κάτι τρουμπάκια, απ' το φλασκί, τα παιδάκια που μας είχε η γιαγιά πέντε-έξι και είχε μια αμμούδα, εν είχε τραπέζι, μία πλάκα που λέτε εσείς, έτσι τετράγωνη σαν τραπέζι και μας έβαζε το φλασκί το γάλα και ήκοβε μέσα το ψωμί, το χάσκο. Αυτό ήταν το φαΐ... », «... και μαγέρεψε και φάγαμε τα κοπέλια με το άσπρο ψωμί, και βράδυ μας ήβαλε στο πεύκο από κάτω το γάλα και το κουλούρι μέσα.» (Π7α)

Κάτι το οποίο μνημονεύτηκε από πάρα πολλούς πληροφορητές, ήταν η νοικοκυροσύνη και η μαγειρική ικανότητα των γυναικών της Ανατολής:

«Και μάλιστα οι Ανατολιώτισσες διακρινότανε για τη νοικοκυροσύνη τους και για τα καλά φαγητά που έφτιαχναν.» (Π11)

«Θυμάμαι που μύριζε όλο το χωριό, κατσαρόλες που μαγείρευαν... Μύριζε! Παρασιές στο δρόμο!» (Π35)

«Εάν ερχόσασταν εδώ Πάσχα, εκεί ήταν το όργιο!» (Π14α) «Πεντακάθαρο το χωριό!» (Π14β) «Πεντακάθαρο! Ασπρισμένο!» (Π14α) «Όχι Πάσχα- όχι Πάσχα. Κάθε Σάββατο, κάθε Σάββατο.» (Π14β) «Εγώ θυμάμαι, μικρή, τη γιαγιά μου εκεί, Σάββατο έβγαινε έξω και έπαιρνε τον κουβά τον ασβέστη και ασβέστωνε τις παρασχιές.» (Π14γ)

«Παρόλο που είχαμε τα ζώα, εκαθάριζε ο καθένας και την πρόσοψη του σπιτιού του.» (Π15α) «Δύο φορές τη βδομάδα, όλο το χωριό!» (Π15β) «Ασπρίζαμε γιατί μας επιβάλανε!» (Π15α) «Η αστυνομία ερχότανε.» (Π15β) «Φώναζε εδώ ο θεός ο τελάλης, πρέπει να ασπρίσουμε όλο το χωριό, αλλιώς είχαμε πρόστιμο.» (Π15α)

«Εμείς είμαστε επτά παιδιά, έβλεπα λοιπόν το πρωί επτά παπούτσια γυαλισμένα στη σειρά, τα ρούχα καθαρά, όποια και να ταν τα ρούχα, ήταν όμως καθαρά.» (Π16β)

«Είχε φήμη το χωριό ότι ήτανε καλές νοικοκυρές... ήτανε κιόλας!» (Π23γ)

«Οι γυναίκες μετά ήταν πολύ μερακλίνες, δηλαδή είχανε το σπίτι τους, ντρεπόσουν να μπεις μέσα!» (Π16α)

«Οι νοικοκυρές ήταν φημισμένες! Οι παρασχιές οι άσπρες στην κάθε αυλή, τα ασπρισμένα σπίτια... » (Π33)

Εκτός αυτών, ήταν ιδιαίτερος επιδέξιες στην υφαντική:

«Όποιο σπίτι δεν είχε αργαλειό ήτανε γρουσουζικο... Ναι! Όλα τα σπίτια είχαν αργαλειό.» (Π6α)

«... η μάνα μου ήτανε μάνα στον αργαλειό. Έφτιανε κουβέρτες νταμάτες και έκανε κάθε κόρης δυό και σε μένα έκανε μια και την είχε φυλάξει η μεγάλη αδερφή... Ήτανε μάλλινα, καθαρό μαλλί, βαμμένα.» (Π9)

«Εδώ, σφάζαν το αρνί, παίρναν το μαλλί, όλες οι νοικοκυρές εδώ ξέρανε και το κάνανε νήμα και στον αργαλειό το υφαίνανε.» (Π14α)

«... μετά το Πάσχα που τελειώναν οι δουλειές έτσι για τις γυναίκες, αλλά αρχίζανε τον αργαλειό. Υφαίνανε. Και το χειμώνα μαζεύαμε και τις ελιές.» (Π25α)

«Στην Ανατολή επλέναν το μαλλί και ερχόταν μια μπογιατζίνα την ελέγαν, από την Κριτσά και έστελνε τα καζάνια και μαζευγόταν όλες, και εβάφανε το νήμα. Παλιά στον αργαλειό γινότανε πράματα σπουδαία!» (Π26)

Στην Ανατολή, οι γυναίκες έχαιραν σεβασμού, αντιμετώπιζονταν ισότιμα από τους συζύγους τους και αποτελούσαν το θεμέλιο λίθο της οικογένειας:

«... [η γυναίκα] έπαιζε σημαντικότερο ρόλο, καθόριζε την οικογένεια.» (Π16β), «Αυτό το ανδροκρατούμενο, δεν το χαμε εμείς. Υπήρχε αλληλοκατανόηση.» (Π16α), «Η γυναίκα δούλευε με πολύ μαεστρία την οικογένεια.» (Π16β)

«Η γυναίκα ήτανε τα πάντα!» (Π25γ)

«... είχαμε πολύ υψηλή θέση στην κοινωνία. Η γυναίκα είχε πολύ καλή θέση, βέβαια δούλευε παντού, αλλά δεν υπήρχε κάτι απαγορευμένο στη γυναίκα.» (Π33).

Ενδεικτικό είναι ότι τα κορίτσια κληρονομούσαν περισσότερα κτήματα από τα αγόρια και σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ελλάδας, έπαιρναν τα καλύτερα χωράφια:

«Εδώ το πιο καλό και το πιο τέτοιο το 'δίναν στο κορίτσι, για να το παντρέψουνε.» (Π32α).

Σε αντίθεση με τις γυναίκες, τα παιδιά δεν αντιμετώπιζονταν με τον τρόπο που άρμοζε στην ηλικία τους. Αναγκάζονταν να δουλεύουν από μικρή ηλικία, προκειμένου να συμβάλουν στο οικογενειακό εισόδημα. Συνόδευαν τους γονείς από τα ξημερώματα στα χωράφια ή μετά το σχολασμα από το σχολείο. Όπως ειπώθηκε από κάποιον

πληροφορητή, δεν ήταν λίγες οι οικογένειες που έκαναν παιδιά μόνο για να αποκτήσουν επιπλέον εργατικά χέρια:

«Πρόσεξε να δεις και τα παιδιά ακόμα τα κάνανε για να δουλεύουνε, υπήρχε αυτή η αντίληψη.» (Π13)

«Απ' όταν ήμουνα μικρό παιδί, μόλις ξεκίνησα, μόλις εμπόρου και πορπατούσα εδούλευα.» (Π2)

«Και βάσανα επαιράσαμε... Από μικρό παιδάκι θυμούμαι εδούλεβγα το ψωμί που έτρωγα. Από μικρό παιδάκι.» (Π6α)

«Μικιός ήμουνα όταν με πήρανε ο πατέρας μου στα ζώα.» (Π10)

«Εμείς βοηθούσαμε. Τα αγόρια προπαντός, μόλις ήταν να εσχολάσουνε, βοηθούσαν τους γονείς. Τα κορίτσια στο σπίτι, πολλά κορίτσια επηγαίνανε και με τους γονείς τα Σαββατοκύριακα με τα ζώα, αυτά που ήτανε πολλά. Εγώ δεν ασχολήθηκα πολύ μικρή, μεγάλη εβοηθούσα στις ελιές, στα αλωνίσματα, στα εποχιακά.» (Π29)

«Εγώ κοπέλι πήγαινα να αλέσω το σιτάρι στον μύλο στη Καλαμαύκα και έλεγα “Μπαμπά, και άμα ξεσωμαρίσει ο γάιδαρος, ποιος θα με βοηθήσεις εμένα;”. Και χτύπαγε από δω η καρδιά μου, να μη φύγει το σιτάρι απ' το γαϊδουράκι απάνω.» (Π30)

Σε κάποιες περιπτώσεις που η οικογένεια αδυνατούσε να συντηρήσει τα παιδιά, τότε τα έδιωχναν από το σπίτι ή τα έστελναν για παραπαίδια σε άλλα σπίτια:

«Φαμέγιος ξέρεις τι είναι; Δούλος! Ο πατέρας με διωξε απ' το σπίτι λέει: “Δεν έχει φαΐ μόνο ξάνοιξε να βρεις κανα σπίτι να... ” Και επήα στη Καλαμαύκα στου παπά.» (Π9)

«Μια εποχή και μένα ο πατέρας μου, με 'βγαλε [εννοεί απ' το σχολείο] και πήγα και ήβλεπα τα ωζά... Ο αδερφός μου, το χεν τελειώσει το σχολείο βέβαια και του λεγε ο δάσκαλος του πατέρα μου θυμούμαι “... κουμπάρε Ν., αν δεν προχωρήσει ο Μ. στα γράμματα θα είσαι μεγάλος εγκληματίας.”» (Π31)

Η παιδική ηλικία κατέλαβε μεγάλο μέρος των συζητήσεων με τους κατοίκους της Ανατολής, αφού οι αναμνήσεις αυτής της ηλικίας, της εφηβείας και της πρώιμης ενήλικης ζωής τείνουν να ανακαλούνται πιο εύκολα (Yow 2005:20). Ιδιαίτερη μνεία έκαναν στη σχολική ζωή, περιγράφοντας με λεπτομέρεια σκηνές που είχαν λάβει χώρα στο Δημοτικό Σχολείο που λειτουργούσε στο χωριό από το 1870 (Εικόνα 24). Αρχικά ήταν μονοτάξιο, ενώ το 1906 έγινε διτάξιο. Στη συνέχεια, λόγω της ραγδαίας αύξησης των μαθητών ανεγέρθηκε καινούριο κτίριο, στη θέση που βρίσκεται έως σήμερα, το 1908. Ο αριθμός των μαθητών συνέχισε να αυξάνεται, με αποτέλεσμα να μετατραπεί σε τριτάξιο το 1916

και εν τέλει σε τετρατάξιο, το 1952 (Εικόνα 25). Μάλιστα στην ανέγερση της τέταρτης αίθουσας του σχολείου του βοήθησαν οι μαθητές (Εικόνα 26):

«... κουβαλούσαμε πέτρες από το βουνό, η μεγάλη αίθουσα ήτανε 180 παιδιά και τα χωρίσανε, και κουβαλούσαμε πέτρες απ' το βουνό και χτίσαμε τη μεγάλη αίθουσα.» (Π20)

«Μας ήβανε ο δάσκαλος και σηκώναμε τις πέτρες και τσι φέρναμε και χτίζαμε τα παιδιά» (Π24)

«Κάπου 160-170 παιδιά είχαμε τότε και επειδή δεν μας χωρούσε κάναμε μετά και την τελευταία αίθουσα, την τέταρτη αίθουσα, και επηγαίναμε εκεί.» (Π1)

«Το χωριό είχε μια ζωή, πολλά παιδιά στο σχολείο περίπου 160, είχαμε 4 τάξεις.» (Π7α)

«... 182 παιδιά είχε το σχολείο. Εκάμανε τέσσερις αίθουσες γιατί είχε τρεις και προσθέσανε κι άλλη αίθουσα στο σχολείο... » (Π9)

«Ήμασταν μικτά τότε, πέμπτη-έκτη μαζί και ήταν τότε 40 παιδιά η κάθε τάξη, βέβαια. Αλλά την εποχή μου ήταν άνω των 140 μαθητών.» (Π16)

«Όταν ήμουνα εγώ μικρή, είμαστε 210 παιδιά στο σχολείο το Δημοτικό, 51 παιδιά είναι μόνο στην ηλικία μου, 51 παιδιά εγεννηθήκαμε το '47.» (Π29)

Μέχρι τη δεκαετία του 1960, ο αριθμός των παιδιών αυξανόταν:

«Δεν θυμάμαι το νούμερο ακριβώς... σίγουρα όμως ήταν κοντά στα 200, δηλαδή όταν τελείωσα εγώ το Δημοτικό σχολείο εδώ το 1969 ήμασταν 120 παιδιά, νωρίτερα ήταν περισσότερα.» (Π4)

«... όταν πήγαινε ο πατέρας μου στο σχολείο, ξέρεις πόσα παιδιά είχε; Μιλάμε τώρα 350 άτομα!» (Π5)

«Εγώ λοιπόν έφυγα απ' το Δημοτικό σχολείο το 1949, ήταν τότες 120 παιδιά, είχαμε 5 δασκάλους, είχαμε τη Σοφία την παιδονόμισσα, που έβλεπε τα παιδιά, να παίξει το κουδούνι, να δει την ώρα, να μας φωνάξει.» (Π18β)

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 σημειώθηκε μία κατακόρυφη πτώση στον αριθμό των μαθητών, η οποία οδήγησε στο κλείσιμο του σχολείου την επόμενη δεκαετία:

«Εγώ όταν ετελείωσα, το '79 τελείωσα, είχε 15 παιδιά.» (Π12γ).

Η πλειοψηφία των πληροφορητών είχαν πάει στο σχολείο, αν και κάποιοι από τους πιο ηλικιωμένους είπαν ότι δεν το τελείωσαν, γιατί έπρεπε να βοηθήσουν τους γονείς τους στις αγροτικές εργασίες:

«Στο σχολείο πήγα μέχρι πέμπτη Δημοτικού... », «... δεν επήγαινα στο σχολείο γιατί έπρεπε να βοηθώ τη μαμά μου να σπείρει, να μαζέψει τις ελιές, γιατί ο πατέρας μου εργαζόνταν σε μία φάμπρικα και ήλεθε τις ελιές.» (Π2)

«Να ξέρεις ότι εμείς πηγαίναμε στο Γυμνάσιο και μας περιμέναν σαν ρόδο στο μαντίλι, όχι για να τους δούμε και να μας δουν, αλλά για να μας εξέψουν στη δουλειά. Και τι δουλειά... Εγώ προσωπικά δεν πήγα, αλλά ορισμένα παιδιά λόγω φτώχειας μπορεί και να δουλέψανε και σε ξένες δουλειές ή εσωτερικά στο χωριό. Ας πούμε το ελαιοτριβείο, πόσοι δε δουλέψανε στο εργοστάσιο... Πολλά παιδιά, παιδιά 15 χρονών, και πιο μεγάλοι πηγαίνανε και κόβανε σταφύλια στο Ηράκλειο, για να φέρουνε κάποια χρήματα στην οικογένεια.» (Π16α)

Αρκετοί από τους πληροφορητές που συνέχισαν το σχολείο, παραπονέθηκαν για την αυστηρότητα των δασκάλων της εποχής:

«Ή το ξύλο, το ξύλο που τρώγαμε απ' τους γονείς... απ' το δάσκαλο.» (Π16α)

«Έχω ένα μεγάλο παράπονο τους δασκάλους της εποχής εκείνης...» (Π18β) «Ξύλο ε;» (Π18δ), «Ξυπόλητος! Δεν με νοιαζε αυτό, α πιω το χιόνι, α ρχόμουνα. Εκαθυστέρησα πέντε λεπτά, αυτό ήτανε. Ξύλο; Ανάθεμα την για παιδεία!» (Π18β)

«Όταν έφυγα από την τρίτη τάξη το '49, γιατί εγώ πήγα '47-48, το '49 έφυγα, με έδιωξε ο δάσκαλος και έφυγα, δεν δεχόμουνα ξυλιές, εσηκώθηκα έφυγα.» (Π22)

«Ξύλο ο δάσκαλος! Και ξέρεις γιατί, τα πόδια μας ήταν γυμνά και είχαν σκάσει και νόμιζε ότι ήτανε άπλυτα.» (Π24)

«Εεε, κοιτάξτε, εμείς σαν παιδιά δεν είχαμε τη σωστή διαφώτιση απ' τα σχολεία, δηλαδή δεν υπήρχε μελάνι, δεν υπήρχε στυλό, δεν υπήρχαν τέτοια να γράφουμε... εν τω μεταξύ ο δάσκαλος, δεν φτάνει που δεν είχαμε τίποτα απ' αυτά, μας βάραγε πολύ.» (Π30)

Κάποια παιδιά που είχαν καλή απόδοση στο Δημοτικό σχολείο στην Ανατολή, συνέχιζαν να πηγαίνουν στο Γυμνάσιο στην Ιεράπετρα:

«Τότε είχε μόνο ένα Γυμνάσιο εδώ, πηγαίναμε εδώ, ενοικιάζαμε σπίτι εδώ, μας φέρνανε απ' την Ανατολή με τα γαϊδούρια τα προς το ζειν, εμείς τα μαγειρεύαμε. Είχαμε μια γκαζιέρα, ήταν τότε πολυτέλεια... » (Π16α)

«... ο Μ. πήγε [Δημοτικό] εδώ και τον επήγα και στη Γεράπετρο στα γράμματα γιατί δεν είχε επαέ Γυμνάσιο... Ενοικιάζαμε σπίτι κάτω στο κοπέλι, δεν ερχόνταν επαέ κάθε αργά! Ενοικιάζαμε σπίτι και κάθονταν το κοπέλι και πήγαινε στο σχολείο.» (Π10)

«Κάποτες από δω απ' το σχολείο τελειώνανε κάθε χρόνο 15-20 παιδιά την έκτη τάξη του Δημοτικού, πηγαίναν δύο τρία στο Γυμνάσιο γιατί υπήρχε φτώχεια δεν μπορούσε

ο καθένας. Έπρεπε από δω να νοικιάσεις σπίτι κάτω, έστω με 20 δραχμές 30-50 που είχε το σπίτι για να το νοικιάσεις το μήνα, δεν υπήρχανε λεφτά!» (Π22)

Ωστόσο, μία πληροφορήτρια εκμυστηρεύτηκε ότι δεν έχει ξεπεράσει μέχρι σήμερα ότι δεν κατάφερε να συνεχίσει το σχολείο:

«Εγώ θυμάμαι και θα μου μείνει αξέχαστο όταν τελείωσα το Δημοτικό, ο δάσκαλος εκάλεσε τους γονείς των καλών μαθητών, και δε θέλω να τη θυμάμαι αυτή τη στιγμή... [συγκινείται] ... και είπε δεν θυμάμαι αν ήρθε η μάνα ή ο πατέρας μου, είχε έρθει πάντως ένας γονιός και είπε ο δάσκαλος “τη Μ. πρέπει να τη σπουδάξετε” και όμως δεν με πήγανε». (Π26)

Μία ακόμα πληροφορήτρια είπε ότι δεν συνέχισε διότι ήταν κορίτσι:

«Τα αγόρια δεν τος ένοιαζε, εμένα δεν εθέλανε να πάω. Και τότε δίναμε εξετάσεις για να μπούμε στο Γυμνάσιο, εεε... ήμουνα εγώ η πρώτη, τελειώσαμε σου λέω 50 παιδιά και η μοναδική απ’ τα 30 κορίτσια που ήμασταν, η μοναδική πήγα εγώ και έδωκα εξετάσεις. Δεν ήθελε η μαμά μου και μπήκα με το 19. Η πρώτη που επέρασα δηλαδή απ’ το χωριό! Και με κοίταξε η μαμά μου, λέει: “Καλύτερα α μάθεις να ράβεις, πιο καλά είναι... α μη φύγεις, μια την έχω, μια... ”.» (Π29)

Αντίθετα, μία άλλη πληροφορήτρια ανέφερε ότι ο πατέρας της απογοητεύτηκε όταν σταμάτησε το σχολείο:

«Ο μπαμπάς μου ήτανε πολύ προοδευτικός. Του άρεσαν τα γράμματα και όταν σκόνταψα και παντρεύτηκα, στεναχωρέθηκε πάρα πολύ γιατί δεν τέλειωσα το Λύκειο.» (Π33)

Αρκετοί συνέκριναν τις γνώσεις που προσέφερε το σχολείο κατά το παρελθόν σε σχέση με σήμερα:

«Ετελείωνες και ήξερες πολλά πράγματα. Εμάς από δω φύγανε παιδιά απ’ το σχολείο και ξέρανε πολλά πράγματα και προχωρήσανε.» (Π1)

«Παιδιά μαθαίναμε... Στην ηλικία μου βγάλαμε δέκα καθηγητές και δέκα δασκάλους στην ηλικία μου. Απ’ το σχολείο, που υπήρχε ένας δάσκαλος Χ. που ήταν πολύ καλός.» (Π7β)

«Μα και στο Δημοτικό, τα γράμματα που εμάθαμε εμείς στο Δημοτικό δεν τα μαθαίνουνε τώρα!» (Π29)

Αυτή η τάση σύγκρισης του παρελθόντος με το παρόν εμφανίστηκε αρκετά συχνά στις κουβέντες με τους πληροφορητές. Κυρίως οι ηλικιωμένοι τόνισαν ότι παρά τις στερήσεις,

ο τρόπος ζωής και η διατροφή κατά το παρελθόν ήταν πολύ καλύτερα σε σχέση με σήμερα:

«... η διατροφή που κάναμε ήταν καλή. Δηλαδή καλή, αν τη συγκρίνεις με τη σημερινή. Ήταν καθαρά τα προϊόντα, αφέκαστα, ανόθευτα, όλα αυτά», «... ούτε φως υπήρχε, ούτε τίποτα και τα καταφέραμε πάντως και επιβιώσαμε. Επιβιώσαμε... Τώρα με χίλια δύο βάσανα... » (Π1)

«Υγιεινά ήταν. Εδώ τίποτα δεν τρωσ αν δεν ψεικάσεις.» (Π3)

«Ε καλά τα περνούσαμε και τότε! Ξενοιασμένοι ήμασταν, δεν είχαμε τις έγνοιες που έχουμε τώρα, μόνο ήθελε να πάει κανείς να κάνει ένα μεροκάματο, να πάρει απ' το αφεντικό μια οκά λάδι, να την πάει στο σπίτι και να χει και ψωμί, α φάνε τα κοπέλια. Ξέρεις, η έλλειψη δημιουργεί και ποιότητα και αξία. Αν δεν πεινάσεις δεν σου κάνει όρεξη να φας.» «Εμείς κάποτε, το τρώγαμε το κρέας μια φορά, δυο φορές το μήνα. Ρεβίθια, φακή, χόρτα άγρια και ήμερα, αυτά ήταν τα φαγητά μας, το ψωμί το κρίθινο απ' το χωράφι το δικό μας ο καρπός. Ούτε χοληστερίνη θυμούμαι τον πατέρα τη μάνα μου να πάει να μετρήσει, ούτε ζάχαρο. Ενώ τώρα... » (Π21)

«Καλά ήτανε Κλαίρη! Πολύ ωραία ήτανε, δεν είχαμε ευκολίες αλλά ήτανε πάρα πολύ ωραία!» (Π25β)

«... εδώ έχουμε και τον θησαυρό των θερμοκηπίων... τώρα θησαυρό να τον επώ δεν ξέρω γιατί έχουμε και τα φάρμακα, τα οποία επιδρούνε στην υγεία πάρα πολύ... » (Π26)

Από τα λεγόμενα των πληροφορητών διαμορφώθηκε μία ξεκάθαρη εικόνα για την καθημερινή ζωή στο χωριό κατά το παρελθόν. Επιπρόσθετα, αποκρυσταλλώθηκε ο χαρακτήρας της κοινότητας της Ανατολής και κατ' επέκταση τα χαρακτηριστικά του Ανατολιώτη. Η κοινότητα ήταν πολύ δεμένη και αυτό ήταν ένα από τα στοιχεία που την ξεχώριζε σε σχέση με τα γειτονικά χωριά:

«Ήμασταν ένα πράμα, ένα πράμα!» (Π16α)

«Ήμασταν αγαπημένοι, κι' όλο το χωριό αγαπημένο!» (Π25α).

Οι εντάσεις ανάμεσα στα μέλη τόσο της κοινότητας όσο και της οικογένειας επιλύονταν με ηρεμία και διπλωματία, ενώ ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις που δημιουργούνταν αντιπαραθέσεις για κληρονομικά ή πολιτικά ζητήματα:

«Υπήρχαν στις οικογένειες μεγάλοι, πιο λογικοί άνθρωποι που κοιτούσαν να φτιάχνουνε τα πράγματα, να μην τα αφήνουν να ξωκύλουν πέρα από την οικογένεια», «υπήρχαν κτηματικές διαφορές είτε για τα νερά που εμοιράζονταν, τα

ζώα μπαίνανε στου αλλονού του περιβόλι και του κάνανε ζημιές, κάτι τέτοια υπήρχανε... Υπήρχαν οι διαφορές αλλά έβρισκες άλλο τρόπο» (Π15β), «Αλλά ποτέ στα δικαστήρια.» (Π15γ), «... δεν πηγαίνανε στα δικαστήρια όπως η Καλαμαύκα... Εμείς είμαστε διπλωμάτες.» (Π15ζ)

«Δηλαδή το χωριό η Καλαμαύκα είναι δίπλα, διαφέρουμε όσο ο ουρανός απ' τη γη. Αυτοί έχουν ξοδέψει περιουσίες ολόκληρες σε δικηγόρους για να ξεκαθαρίσουνε ασήμαντα πράγματα.» (Π16α)

Μόνο ένας πληροφορητής ανέφερε ότι οι πολιτικές αντιπαλότητες οδηγούσαν σε ρήξεις:

«Απλώς είμαστε χωρισμένοι. Κεντρώοι και ΚΚΕ.» (Π7α)

Επίσης, το αίσθημα της κοινωνικής δικαιοσύνης στο χωριό φαίνεται να ήταν έντονο:

«Οι παλιότεροι ήταν τελείως τελείως διαφορετικοί απ' τους τωρινούς, ενώ η Ανατολή ας πούμε είχε ένα ξεχωριστό τρόπο ζωής. Μέχρι και δικαιοσύνη επέβαλλε η κοινωνία του χωριού και όχι ο νόμος.» (Π11)

«Η κοινωνία αναδείκνυε τους άξιους.» (Π16β)

«Υπήρχε, υπήρχε δικαιοσύνη, υπήρχανε αρχές, πάρα πολλές αρχές.» (Π33)

Αντίστοιχες ήταν οι ποιότητες που χαρακτήριζαν τους κατοίκους του χωριού, αφού το να είσαι καλός χωριανός συνδέονταν με μία δέσμευση παροχής βοήθειας σε όποιον το είχε ανάγκη (βλ. Yow 2005:13). Σε γενικές γραμμές, ο Ανατολιώτης είχε τη φήμη του καλού, έντιμου και εργατικού ανθρώπου. Όπως υπογραμμίστηκε από κάποιους πληροφορητές, οι δυσκολίες διαβίωσης δεν αλλοτρίωσαν τις αρχές και την συμπεριφορά του:

«Φτωχό χωριό... αλλά καλοί άνθρωποι.», «... θεωρείται ότι η Ανατολή τροφοδότησε όλη την περιφέρεια με καλό στοιχείο.», «Οι Ανατολιώτες ήταν εργάτες, οι πιο καλοί.» (Π11)

«Εγώ πιστεύω ότι ο Ανατολιώτης ήταν ένας άνθρωπος ειλικρινής, παρά τον Καλαμαυκιανό, παρά τον Μαλλιώτη.» (Π16α)

«Η Ανατολή είχε ένα όνομα, άμα ήλεγες πως είσαι απ' την Ανατολή, δεν ξέρω αν το λέγανε αλήθεια, σε σεβότανε ο κόσμος.» (Π18β)

«Έδωνα ο κόσμος... η Ανατολή ήτονα το καλύτερο χωριό!» (Π23β)

«... είχαμε μια προτεραιότητα στην καλοσύνη, ας πούμε από την Καλαμαύκα είχανε πει από μικρή που ήμουνα, ότι οι Ανατολή είχε πιο καλούς ανθρώπους από την Καλαμαύκα και από τις Μάλλες.» (Π26)

«... μπορεί να πεινούσαμε, μπορεί να διψούσαμε, ποτέ δεν εσκεφτήκαμε να πάμε να κλέψουμε, με τίποτα!» (Π30)

Επίσης αναφέρθηκε αρκετά συχνά ότι οι κάτοικοι της Ανατολής ήταν πολύ φιλόξενοι, κάτι το οποίο αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι έχουν διαμείνει μόνιμα στο χωριό άτομα, τα οποία δεν κατάγονταν από αυτό:

«Το είπα και πιο μπροστά ότι οι άνθρωποι εδώ ήτανε πολύ καλύτεροι από άλλες περιοχές, μ' αρέσανε, μ' αγκαλιάσανε και νιώθω ότι είμαι από εδώ τώρα.» (Π18α)

«Οι Ανατολιώτες είναι πως να στο πω, και φιλόξενοι και φιλότιμοι, ακόμα σώζονται άνθρωποι εδώ οι οποίοι δείχνουν αυτή την αρχοντιά και την φιλοξενία, που θα περάσει ο ξένος απ' το καφενείο και θα πούνε “κέρασε τον”, που δεν το συναντάς.» (Π18β)

«Η Ανατολή πάντοτε ήτανε φιλόξενη. Πάντοτε!» (Π25β)

Καταλήγοντας, κρίνεται αναγκαίο να τονιστεί ότι οι περιγραφές των κατοίκων που προηγήθηκαν αναφέρονται στην Ανατολή και στον Ανατολιώτη του παρελθόντος. Ως χρονικό όριο μπορεί να οριστεί η δεκαετία του 1970, διότι σύμφωνα με τους κατοίκους είναι το σημείο τομής ανάμεσα στην Ανατολή του παρελθόντος και στην Ανατολή όπως διαμορφώθηκε στη συνέχεια, δηλαδή από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα.

5.3.2.1.2 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρόν

Σήμερα, ο μόνιμος πληθυσμός του χωριού έχει μειωθεί δραματικά. Αυτή η μεταβολή του πληθυσμού συντελέστηκε ραγδαία, κατά τη δεκαετία του 1970, όταν η εισαγωγή των θερμοκηπιακών καλλιεργειών (Εικόνα 27), είχε ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση των κατοίκων του στον Κάμπο της Ιεράπετρας, προκειμένου να ασχοληθούν εντατικά με την καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών (βλ. 5.5.2). Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το χωριό αριθμούσε χίλιους εκατόν είκοσι επτά κατοίκους, το 1961, οι οποίοι έως το 1971 μειώθηκαν στους πεντακόσιους. Αντίστοιχα, ο αριθμός των μαθητών του Δημοτικού σχολείου της Ανατολής έπεσε από τους εκατόν εξήντα μαθητές, το 1957, στους τριάντα δύο, το 1970. Τα τελευταία χρόνια, διαμένουν μόνιμα στο χωριό ελάχιστες οικογένειες με μικρά παιδιά, τα οποία πηγαίνουν σχολείο είτε στα γειτονικά χωριά είτε στην Ιεράπετρα. Η αναπόληση της άλλοτε πολυσύχναστης Ανατολής επανήλθε στις κουβέντες όλων σχεδόν των πληροφορητών, οι οποίοι συγκρίνουν το χωριό σήμερα με το πως ήταν στο παρελθόν:

«Εδώ ήσανε οικογένειες! Εδώ χαμέ να βλέπεις όλα να ανάβουνε, τα ξύλα, να μαγειρεύουνε επαέ, να καθίζομε, να κουβεντιάζομε, τώρα ερήμωσε το χωριό... όλοι είναι με μπαστούνια.» (Π20)

«Παλιά που ήτανε η Ανατολή μαζεμένη υπήρχε οντότητα στο χωριό, ο ένας κουτουλούσε τον άλλο που λέμε, ήτανε πολλοί άνθρωποι, αλλά μετά που φύγανε, φύγανε ομαδικά.» (Π16α)

Το χωριό στερείται των βασικών υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων. Συγκεκριμένα, λειτουργεί μόνο ένα καφενείο και ένα ψιλικατζίδικο, ενώ η πρόσβαση στην πόλη της Ιεράπετρας δεν είναι εύκολη, στην περίπτωση που κάποιος δεν διαθέτει ιδιωτικό μέσο μεταφοράς. Δημόσια σύνδεση υπάρχει μόνο τις καθημερινές, όταν τα σχολεία είναι ανοιχτά για να εξυπηρετούνται οι μαθητές. Παρά ταύτα, από τη δεκαετία του 1990 μέχρι και σήμερα γίνεται μία συστηματική προσπάθεια από τον Πολιτιστικό Σύλλογο του χωριού, ο οποίος προσπαθεί με τις δράσεις του αφενός να ενεργοποιήσει τους εναπομείναντες κατοίκους του χωριού και αφετέρου να παρακινήσει όσους έχουν φύγει, να το επισκέπτονται:

«... ο Σύλλογος όταν δημιουργήθηκε το 1993-94 επροσπαθήσαμε και με τη θέληση που είχαν εδώ και άλλοι φίλοι Ανατολιώτες, να δημιουργήσουμε μία έλξη στους ανθρώπους που είχαν φύγει.» (Π18α)

Ωστόσο, κάποιοι πληροφορητές που υπήρξαν μέλη του Συλλόγου δήλωσαν ότι εκκρεμούν ακόμα πολλές ενέργειες για τη βελτίωση και την ανάδειξη του χωριού:

«Όταν πρωτόρθα εδώ, μαζί με μια ομάδα πολλών φίλων, να αναδείξουμε λίγο το χωριό, να φτιάξουμε και τα παραδοσιακά σοκάκια, έτσι να αναστηλωθούν λίγο, να καθαριστούν γιατί ήταν ένα ερείπιο και συνεχίζει να είναι σε πολλά σημεία, παρά τις επεμβάσεις τις φιλότιμες που έχουν γίνει, θέλει κάποια επέμβαση το χωριό για να φτιαχτεί έτσι και από πλευράς καλαισθησίας και καλωπισμού... είναι πολλά αυτά που πρέπει να φτιαχτούν.» (Π18α)

Σε ερώτηση που τέθηκε στους συμμετέχοντες στην έρευνα σχετικά με τη σημερινή κατάσταση του χωριού, η πλειοψηφία έδειξε δυσαρέσκεια. Σχεδόν όλοι ανέφεραν ως βασικό πρόβλημα την κατάρρευση ενός μεγάλου αριθμού παλιών σπιτιών στο χωριό (Εικόνα 28) και κατηγόρησαν για αδιαφορία όσους έφυγαν από το χωριό και δεν φρόντισαν να συντηρήσουν σε δεύτερο χρόνο τα πατρογονικά τους σπίτια:

«Το χωριό μας ήτανε καλό, αλλά φύγαν οι άνθρωποι και χάλασε... », «Το πρόβλημα μου είναι ότι έχει ορισμένους Ανατολιώτες κάτω στην Ιεράπετρα και έχουν και μια οικονομία σχετική και δεν φτιάξανε ένα σπίτι εδώ.» (Π1)

«Ήταν ωραίο το χωριό μας, αλλά το αφήσαμε και εγκαταλείφθηκε. Μ' αρέσει το χωριό μου, αλλά δεν μπορώ να έρθω να μείνω εδώ γιατί είναι έρημο και δεν έχει άνθρωπο, και θυμάσαι τους παλιούς όλους και σε πιάνει ψυχοπλάκωμα.

Στεναχωριέσαι. Γιατί λες εκεί ήταν ο ένας, εκεί ο άλλος, τώρα δεν βλέπεις άνθρωπο, ούτε απ' τους νέους, ούτε απ' τους παλιούς.» (Π17β)

«... μας θλίβει γιατί έχουμε ζήσει το χωριό μας σε πολύ καλές ζωντανές καταστάσεις και τώρα το βλέπουμε έρημο. Περνάς και δεν βλέπεις άνθρωπο, παντού χαλάσματα, παντού ερημιά! Αυτό το πράγμα σε θλίβει.» (Π15β)

«... το χωριό ερείπωσε, ερήμωσε, ερήμαξε! Πως το λένε, διάλυσε! Δεν υπάρχει, δεν υπάρχει έμψυχο υλικό που λέμε, τι να το κάνω εγώ αυτό το άψυχο υλικό, [δείχνει τον ορίζοντα] εφόσον έμψυχο δεν υπάρχει; Εγώ θέλω ανθρώπους να μιλάω. Θέλω ανθρώπους να κάνω παρέα. Δεν υπάρχουν αυτοί, και εφόσον δεν υπάρχουνε εγώ μόνος μου στεναχωριέμαι.», «Η Ανατολή τώρα δεν έχει τίποτα, μόνο ερείπια. Ερείπια, χαλάσματα, ερείπια, δρόμους ρημαγμένους, και ανθρώπους που μετρώνται εδώ στα δάχτυλα. Τι άλλο να σας πω... » (Π22α)

«Το χωριό πάντως, κρίμα έτσι που πήγε τώρα, λυπάμαι... » (Π26)

«Η αλήθεια είναι ότι όποιος μεγάλωσε εκεί, πονάει η ψυχή του. Καταλαβαίνω... δηλαδή λέω για τον εαυτό μου, όποιος μεγάλωσε εκεί και ήξερε το μεγαλείο δεν μπορεί, δεν μπορεί να τα βλέπει αυτά.» (Π33)

Ελάχιστοι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού εξέφρασαν απαξίωση για την τωρινή του κατάσταση:

«Δεν με νοιάζει εμένα τίποτα. Δεν με απασχολεί τίποτα. Ο μοναχός ο άνθρωπος... Αυτά.» (Π9)

«Δεν ενδιαφέρονμαι, δε... Εγώ είμαι επαέ μοναχός, κάθομαι επαέ εδώ.» (Π10)

Αρκετοί μόνιμοι κάτοικοι της Ανατολής δικαιολόγησαν τη στάση των ατόμων που εγκατέλειψαν το χωριό, παρουσιάζοντας ως επιχείρημα είτε τις δύσκολες συνθήκες που είχαν βιώσει στο παρελθόν είτε το γεγονός ότι δεν έχουν χρόνο λόγω των εργασιών τους στον Κάμπο:

«Πολλή ήταν η δυστυχία. Η δυστυχία που περάσανε παιδιά.» (Π1)

«Έχει πολλούς που φύγανε και θέλουνε να γυρίσουνε και θυμούνται τα φτωχικά του χρόνια.» (Π12β)

«Ίσως οι πιο μεγάλοι, ίσως ζήσανε αυτοί πιο δύσκολα χρόνια πριν από μένα, αλλά ίσως επειδή και κάποιος απ' αυτούς βρεθήκανε με αρκετά χρήματα από τα θερμοκήπια, οπότε μπορεί συνδυάζοντας το σήμερα με τα χρήματα που τότε λείπανε, να λένε τι να θυμηθώ τώρα από κει που μεγάλωσα, τώρα έχω τα πάντα, γιατί να πάω στην Ανατολή;» (Π15γ)

«Κοίταξε, εγώ τώρα στεναχωριέμαι να πάω στην Ανατολή, Κλαίρη παιδί μου, γιατί; Γιατί θυμάμαι την παλιά εποχή ως κοπέλα που ήμουνα.» (Π26)

«... ίσως στους μεγάλους τους θυμίζει φτωχά χρόνια... η Ανατολή ήταν το πιο φτωχό χωριό απ' όλα εδώ πέρα... και εκεί ξαφνικά που ήταν οι πιο φτωχοί ξαφνικά έγιναν οι πιο πλούσιοι ας το πούμε... και εδώ τους θυμίζει... » (Π27)

«... διακοπές δεν κάνουνε γιατί τώρα ξεκινήσαν και κάνουν και δεύτερες καλλιέργειες και το καλοκαίρι και το χειμώνα έχουν προϊόντα και δουλεύουνε συνέχεια και δεν μπορούν α ρθουν στην Ανατολή.» (Π2)

«Ένας ένας επήγε στον Κάμπο, ήκαμε ένα σπιτάκι κει που χε το χωράφι και από κει έκανε ένα σπίτι καλό. [Να] αφήσει το σπίτι εκεί να 'ρθει επαέ να κάνει ήντα;» (Π10)

«Δεν τους νοιάζει, αυτοί πήγανε κάτω στην Ιεράπετρα, στον Κάμπο με τα θερμοκήπια και φτιάξαν τη ζωή τους.» (Π17β)

«Εντάξει, τα θερμοκήπια είναι και απαιτητική δουλειά, δηλαδή δεν έχεις ας το πούμε... ένα μήνα κάθεσαι το καλοκαίρι δεν κάθεσαι παραπάνω. Εε... και αυτοί κουρασμένοι τώρα που να τρέχουν;» (Π27)

Ορισμένοι πληροφορητές φάνηκε να νιώθουν δυσφορία στη θύμηση του παρελθόντος και δεν θέλησαν να αναφερθούν στα γεγονότα που βίωσαν, κάποιες φορές ισχυριζόμενοι ότι δεν θυμούνται τίποτα:

«Εγώ τελείωσα το σχολείο εδώ, αλλά δεν θυμάμαι εγώ τα παλιά... » (Π7β)

«Εμείς μικρά παιδιά... [σιωπή] αλλά δεν πρέπει να το πούμε γιατί αυτά είναι λυπηρά πράματα.» (Π22β)

Μάλιστα, κάποιος από τους πληροφορητές, ο οποίος όπως διευκρίνισε επισκέπτεται σπάνια το χωριό, μου πρότεινε να μου πουλήσει το σπίτι του στο χωριό:

«Έλα να σου πουλήσω το σπίτι που 'χω.» (Π7α)

Εντούτοις πολλοί από τους πληροφορητές φάνηκε να προσάπτουν την εγκατάλειψη του χωριού, στον ξαφνικό και ταχύρυθμο πλουτισμό από την καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών στον Κάμπο, η οποία συνοδεύτηκε από την περιβαλλοντική καταστροφή εξαιτίας της έκτασης των θερμοκηπίων και τη χρήση χημικών ουσιών:

«... δεν ήτον στην αρχή. Είχε όλος ο κόσμος τα λεφτά απ' την αρχή; Είχενε τίποτας; Μήδε φάρμακα εν είχε να πιεις. Τα λεφτά που χει δα και τα πράματα, είχε τα σαφή; Όχι! Εδά θερμοκήπια... πράματα, λεφτά!» (Π10)

«Ο πλούτος βέβαια δεν είναι καλός πάντα, εκυκλοφορήσανε πολλά λεφτά, δώσε του εγγονού ο παππούς, δώσε του γιου ο πατέρας και κακόμαθε. Πολλά λεφτά και λίγη δουλειά, ε μα δεν γίνεται!» (Π21)

«Γιατί καβαληκέψαν το καλάμι, όχι αυτό που λέμε για να μην θυμόμαστε, όχι. Τώρα συνέρχονται κάποιοι πια... », «“Σιγά μη πάμε στα χωριά εμείς”. Αναπτύχθηκε η νοοτροπία του σνομπ και... », «Χάλασε ο χαρακτήρας τους κατ’ εμένα, και με πειράζει... », «Δηλαδή η Ανατολή κέρδισε και την πλήρωσε λέω εγώ γιατί και μένα πονεί η ψυχή μου που πάω στην Ανατολή και βλέπω μόνο χαλάσματα.» (Π11α)

«Από δω φύγανε γιατί είχε χρήμα εύκολο.» (Π12α)

«Μετά τη στέρηση, λάδωσε το έντερο και αγρίεψε το μάτι. Και ήρθε και το χρήμα και αλλοτριώθηκε... » (Π15β)

«Μωρέ δεν θέλουν! [να επιστρέψουν στο χωριό] Ανατολιώτισσα μου ’πε “Εγώ δεν πάω εκεί πέρα ούτε πεθαμένη!”» (Π15ε)

«Το θεωρούν υποτιμητικό.» (Π15ζ)

«Κοίταξε να δεις, αυτό που συμβαίνει με την Ανατολή είναι ότι ήτονα πάρα πολύ φτωχό χωριό και όσοι φύγανε κ αποκτήσανε χρήματα κάτω, ρίξανε που λέμε μαύρη πέτρα πίσω τους.» (Π16α), «Και πήραν και τα μυαλά τους αέρα.» (Π16β)

«... κοίταξε, ο νεοπλουτισμός μετά τους έκανε να... ο νεοπλουτισμός τους έκανε, και σου λέει α πάω εγώ τώρα και θα γίνω πρωτεουσιάνος, τάχα μου τάχα μου... » (Π18γ)

«Οι Ανατολιώτες είχαν στον Ξηρόκαμπο περιουσίες και επωφελήθηκαν από την ανάπτυξη και έγινε το σώσε! Έλα δα που είχε και τα κακά του. Αυτοί οι άνθρωποι οι φτωχοί, οι καλοί, μια στιγμή καβαληκεύουν το καλάμι. Έτσι την παθαίναμε ο πολύς κόσμος. Ακούς λεφτά. Ακούς ξεπείνασε, ακούς ακούς... και εγκατέλειψε το χωριό.» (Π11α)

«Ναι, και τώρα κάμαν όλοι σπίτια στην Ιεράπετρα, σπίτια στον Ξερόκαμπο εκεί που είχαν τα θερμοκήπια, σπίτια στο Ηράκλειο, σπίτια από δω, σπίτια από κει, σου λέει α πάμε στην Ανατολή να αφήσομε τσι βίλες α πάμε στην Ανατολή;» (Π32α)

«Άρα απ ’το ’60 που άρχισε δήθεν ο πολιτισμός να αναπτύσσεται στο μυαλό του καθενός ανθρώπου ήταν ότι δεν το θέλω εγώ το κοπέλι μου να είναι στο χωριό.» (Π19β)

Άλλοι εξήγησαν ότι αν υπήρχαν τότε οι ανέσεις που υπάρχουν σήμερα, το χωριό δεν θα είχε εγκαταλειφθεί:

«Όταν φύγανε δεν είχε ούτε δρόμο, ούτε αυτοκίνητα, ούτε φως, ούτε τίποτα. Υποχρεώθηκαν να υποστούν αυτή την κατάσταση και κάναν τις ευκολίες τους και σου λέει... » (Π12β)

«... με το στανιό φύγανε, οι συνθήκες, δεν υπήρχε ούτε δρόμος στην Ανατολή να συνδέει με την Ιεράπετρα, οπότε οι άνθρωποι που πηγαίνουν στα χωράφια τους, στο επίγειο που ήταν το Στόμιο και η Νέα Ανατολή όπως μετονομάστηκε είχαν αναγκαστεί να φεύγουνε... » (Π18α)

«Δεν είχε δρόμο, είχαν φτιάξει τα χωράφια τους και μένανε.... και μετά εφόσον είχανε την άνεση οι περισσότεροι αγοράσανε στην πόλη για την ευκολία τους δηλαδή, για να μπορούν να πηγαίνουν εύκολα στα χωράφια τους.» (Π33)

«Αν υπήρχε ο δρόμος της Ανατολής πριν αρχίσουν οι καλλιέργειες, δεν θα γινόταν αυτό, θα παίρναν το αυτοκίνητο τους και θα πήγαιναν σε δεκαπέντε λεπτά.» (Π11β)

Αν και οι περισσότεροι κάτοικοι και όσοι κατάγονται από την Ανατολή φέρουν βαρέως την κατάληξη του χωριού, όταν ερωτήθηκαν εάν πιστεύουν ότι μπορεί στο μέλλον να επιστρέψουν νέοι άνθρωποι, συμβάλλοντας στην αναβίωση του, αποκριθήκαν με απαισιοδοξία:

«Όχι [κατηγορηματικά]. Εν υπάρχει περίπτωση. Δεν υπάρχει περίπτωση, διότι τα παιδιά θέλουν από τριώ τεσσάρω χρονώ παιδικό σταθμό, νηπιαγωγείο, σχολείο. Άλλοι πάνε στο κολυμβητήριο, άλλοι πάνε στο χορό, άλλο... και ασχολούνται όλη μέρα.», «Ένα χωριό το οποίο δεν στεφανώνεται αντρόγυνο να κάτσει στο χωριό, ξέγραψε το.» (Π1)

«Μια πόρτα που κλείνει δεν ξανανοίγει ποτέ. Εάν συνεχίσει δηλαδή αυτή η κατάσταση συνέχεια, θα ρθει μετά από δέκα-είκοσι χρόνια να μην έχει άτομο εδώ.» (Π2)

«Δεν έχει ζωή το χωριό. Οι νέοι που κάνουν τα παιδιά πήγαν στον Κάμπο και κάμαν στους Καλογέρους σχολείο. Έχει τώρα πέντε-έξι παιδιά, μα... », «Πεθάνανε οι άνθρωποι και... οι νέοι ε κάνουν πια κοπέλι. Ήντα διάολο!» (Π3)

«Ερίμαξε το χωριό, ερίμαξε. Και που 'σαι ακόμα!» (Π6α)

«Το χωριό δεν έχει τίποτα μπρος του τίποτα και φαίνεται!» (Π10)

«Εδά πας σ' όλο το χωριό και δε βρίσκω άνθρωπο να πω καλημέρα!» (Π15α)

«Δεν έχει μέλλον το χωριό.» (Π29)

Λιγότεροι ήταν οι συνεντευξιαζόμενοι που εξέφρασαν μία αισιοδοξία για το μέλλον του χωριού και της κοινότητας:

«Έτσι το βλέπω εγώ, δηλαδή δεν γίνεται διαφορετικά, να καθόμαστε να κλαίμε την μοίρα μας, δεν γίνεται!» (Π4)

Ομοίως, μία ομάδα γυναικών, οι οποίες συναντιόνται τακτικά και προσπαθούν να διατηρήσουν έναν κοινωνικό πυρήνα στο χωριό, μοιράστηκαν ότι τρέφουν ελπίδες για το μέλλον του χωριού και ονειρεύονται την αναβίωση της κοινότητας:

«Να γίνει όπως τα χρόνια τα παλιά! Να 'ρθουν οι άνθρωποι... » (Π15β)

«... να 'ρθουν νέοι άνθρωποι να κάτσουνε να ανανεωθεί το χωριό!» (Π15η)

«Να φτιαχτεί το χωριό, όχι τίποτα άλλο, που ναι αμαρτία που είναι έρημο! Και όσοι έρχονται λένε τι ωραίο χωριό!», «Και τα χαλάσματα! Τα χαλάσματα [να φτιαχτούν]!» (Π15ε)

«Εγώ θα ήθελα ένα σχολείο γεμάτο παιδιά.» (Π15ζ)

Ένας από τους βασικούς λόγους, για τους οποίους οι περισσότεροι κάτοικοι νιώθουν ότι δεν μπορούν να βοηθήσουν στην αλλαγή της σημερινής κατάστασης του χωριού, είναι η ηλικία τους:

«Όλοι είμαστε μεγάλοι και ε μπορούμε να βοηθήσουμε, δηλαδή δεν έχει νέους ανθρώπους εδώ να συμπαρασταθούν εδώ.» (Π25β)

«Οουυ τι σας εκάνουμε εμείς; Μόνο ότι σας αγαπούμε.» (Π25α)

Μάλιστα, όταν μία ομάδα κατοίκων του χωριού ερωτήθηκε, κατά τη διάρκεια ομαδικής συνέντευξης/συζήτησης τι θα μπορούσαν να κάνουν οι ίδιοι οι κάτοικοι για το χωριό τους, απάντησε κατηγορηματικά:

«Τίποτα... Τίποτα... » (Π15)

Μολονότι, οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού, και κυρίως οι ηλικιωμένοι, φαίνεται να έχουν παραιτηθεί από την προσπάθεια αναβίωσής του, έχουν συνειδητοποιήσει τα θετικά της ζωής στην Ανατολή, τα οποία ανέφεραν με την πρώτη ευκαιρία:

«Η Ανατολή έχει πρώτα πρώτα καλό κλίμα. Είναι ξηρό κλίμα, είναι ψηλά, έχει θέα.» (Π1)

«... εδώ το χωριό στο σημείο που βρίσκεται ήταν και κλίμα καλό και καθαρό... » (Π2)

«Εδώ είναι ωραία. Τον Κάμπο πάρα πολλά γίβεντα [πομπές, αίσχη, ντροπές], πολλές κοπριές, πολλά λιπάσματα, πολλά φάρμακα... » (Π10)

«... όπως είδατε γίνηκε το κακό αυτό, σε κάθε χωράφι υπάρχει ένα πολυτελέστατο ή τεράστιο σπίτι. Είχαν και δίκιο να πουν να κάνω ένα σπίτι στο χωράφι, αλλά βλέπουμε πολυκατοικίες με αποτέλεσμα να μην τηρηθεί το σχέδιο πόλης, ούτε βέβαια να είναι καλή η ζωή, μες στα φάρμακα και μες τα... » (Π11)

«Εδώ γινότανε οι παιδικές κατασκηνώσεις όλης της επαρχίας της Ιεράπετρας... το επιλέξανε οι ειδικοί να γίνονται οι κατασκηνώσεις εδώ για δυο λόγους, για το κλίμα και το νερό.» (Π14α)

«Λοιπόν έφυγα απ' τον Κάμπο και ανέβηκα εδώ γιατί εδώ είναι το ωραιότερο κλίμα που υπάρχει!» (Π22)

«... [ήταν] πολύ υγιεινά! Το τυρί το δικό μας, το γάλα το δικό μας, τα αυγά... όλα πολύ υγιεινά. Τώρα τα θερμοκήπια τη χαλάσανε.... Εγώ σου λέω εδώ γεννήθηκα, μεγάλωσα, ζω, είμαι 71 χρονώ τώρα, εκτός ασπιρίνη αν έχω πει... τίποτα άλλο!» (Π29)

Κάποια από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ανατολής, τα οποία απαρίθμησαν είναι:

«... ο ανοιχτός τόπος», «... το απέραντο που βλέπω περπατώντας στο χωριό που δεν το βλέπεις πουθενά», «... αυτός ο ορίζοντας... νομίζω ότι μου ανοίγει ακόμα και τώρα την ψυχή, την καλή μου τη διάθεση, με βοηθάει να ονειρεύομαι... », «... γαλήνη και ηρεμία», «πράσινο», «ελευθερία», «καθημερινή ανάσταση».

Στο τέλος της συνέντευξης, μία από τις βασικές πληροφορήτριες είπε μία μαντινάδα για την Ανατολή:

«Σαν την Ανατολή χωριό, δεν έχει σ' άλλους τόπους, με θέα, με παράδοση και όμορφους ανθρώπους!» (Π15)

Μερικοί πληροφορητές τόνισαν ότι αυτά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ανατολής ευθύνονται για το γεγονός ότι παρά τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στο χωριό, προήλθαν απ' αυτό αρκετοί αξιόλογοι άνθρωποι, ακαδημαϊκοί, πολιτικοί, κ.α.:

«Είναι τυχαίο που έχουμε τόσους καθηγητές πανεπιστημίου ας πούμε με καταγωγή από εδώ.» (Π15γ)

«Ζούσαμε σ' ένα χωριό, το οποίο είναι εκπληκτικό και με ένα ορίζοντα απέραντο... » (Π16α) «Η απεραντοσύνη αυτή μπορεί να παίζει ένα ρόλο.» (Π16β)

«Ήβγαλε αυτό το σχολείο ανθρώπους, καθηγητές, πρύτανη! Είχα ένα θείο και είχε οχτώ παιδιά, και οι τέσσερις βγήκανε καθηγητές, ο πρύτανης ο Χ., είμαστε πρώτα ξαδέρφια.» (Π24)

«Επτά καθηγητές πανεπιστημίου έχει βγάλει η Ανατολή.» (Π26).

Από τα δεδομένα των συνεντεύξεων προκύπτει η ύπαρξη μίας εμφανούς διαφοράς στον τρόπο ζωής στην Ανατολή ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, αλλά και μία μεταβολή στον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι τη ζωή τους σε αυτή. Θεμελιώδη ρόλο σε αυτή τη μεταβολή φαίνεται να διαδραμάτισε το φυσικό περιβάλλον. Η επαλήθευση αυτής

της παρατήρησης επιχειρήθηκε μέσω των ερωτήσεων που εντάσσονταν στον δεύτερο βασικό άξονα των συνεντεύξεων, οι οποίες εστίασαν στον χώρο της Ανατολής. Τα δεδομένα που εξορύχτηκαν από αυτές θα παρουσιαστούν στην συνέχεια.

5.3.2.2 Ο χώρος, οι χρήσεις γης και ο αντίκτυπος των μεταβολών τους

Το φυσικό τοπίο συνιστά τη σκηνή, αλλά και το σκηνικό δράσης των κοινοτήτων (Forbes 2007:8). Οι συνδέσεις ανάμεσα στις κοινότητες, ιδιαιτέρως τις αγροτικές, και στον χώρο που βρίσκεται στην επικράτειά τους είναι εμφανείς στο φυσικό τοπίο. Η ύπαρξη βοσκότοπων, χωραφιών και άλλων κατασκευών για τη διευκόλυνση της γεωργικής εκμετάλλευσης μαρτυρούν την εξάρτηση των κοινοτήτων από τη γη κατά το παρελθόν (Aston 1985:11), μιας που η επιβίωση και η βάση της οικονομίας τους βασιζόνταν κυρίως σε αυτή. Συνεπώς, τα χωρικά όρια, τα τοπωνύμια, οι χρήσεις γης, οι αλλαγές στους τρόπους καλλιέργειας, συχνά αποτελούν κεντρικό θέμα στις συζητήσεις των κατοίκων ενός τόπου και ίσως έναν τρόπο να εκφράσουν απτά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Έτσι, ένα σταθερό σημείο αναφοράς στις διηγήσεις των κατοίκων της Ανατολής, αλλά και των ατόμων που κατείχαν βαθιά γνώση του χώρου της, ήταν το φυσικό περιβάλλον του χωριού και της ευρύτερης περιοχής. Ο χώρος της Ανατολής φάνηκε να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο τόσο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της κοινότητας όσο και στις μεταβολές της ζωής στο χωριό κατά το πρόσφατο παρελθόν. Όπως σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, η ανάπτυξη νέων τεχνικών καλλιέργειας κατά τη δεκαετία του 1960, είχε ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση πληθυσμών (Stewart & Strathern 2003, Halstead & O'Shea 1989:88), όμως στην περίπτωση της Ανατολής απέφερε ολέθρια αποτελέσματα στη ζωή του χωριού, διανοίγοντας ένα χάσμα στην κοινότητα της. Προκειμένου να καταστεί σαφής, ο τρόπος που οι εξωγενείς παράγοντες στον χώρο επέδρασαν και συνεχίζουν να επιδρούν σήμερα στη διαμόρφωση της ταυτότητάς της, θα παρατεθεί η περιγραφή του τοπίου της Ανατολής ως εθνογραφίας, συνυφασμένης από την ίδια την κοινότητά της.

5.3.2.2.1 Όρια, τοπωνύμια και μύθοι

Η θέση της Ανατολής, καθώς και η έκταση της ευρύτερης περιοχής της, προσδιορίστηκε από τους πληροφορητές με βάση τις γειτονικές περιοχές. Μάλιστα υπογραμμίστηκε ότι η θέση της ήταν πάντα το δυνατό σημείο της, διότι η περιοχή της εκτείνεται από το βουνό μέχρι τη θάλασσα, αλλά παράλληλα και το μειονέκτημά της, διότι στην περιοχή της δεν υπάρχουν πολλές υδάτινες πηγές:

«Καμία άλλη κοινότητα δεν μας κόβει. Έχουμε βουνό ψηλά, θάλασσα. Δεν μας κόβει. Ενώ τις Μάλλες τις κόβει το Μύρτος και οι Μύθοι, την Καλαμαύκα η Γρα Λυγιά, εμάς

δεν μας κόβει. Έχουμε μεγαλύτερη περιφέρεια... », «Ήτονε δικός μας όλος ο Κάμπος. Από το Στόμιο και πιο πέρα από το Στόμιο είναι κοινότητα Ανατολής, μέχρι εδά που ονομάσανε Νέα Ανατολή ύστερα.» (Π1)

«Εε έχουμε και υψόμετρο. Αέρας καθαρός... βουνό και θάλασσα συνδυάζουμε, είναι καλά.» (Π29)

«Και ήταν μέσα στην τύχη της Ανατολής, όλο το παράλληλο μέτωπο να ανήκει στην Ανατολή, γι' αυτό τα διπλανά χωριά δεν είχανε την ίδια τύχη.» (Π4)

«[Η Ανατολή] ήταν το “άλλο” χωριό, δηλαδή από τη μία πλευρά υπήρχαν οι Μάλλες-με νερά, από την άλλη μεριά η Καλαμαύκα, με νερά, η Ανατολή ήταν χωριό χωρίς νερά, λίγο νερό είχε στις Δρυγιές, λίγο στο Άη Γιώργη, λίγο στα Καρκάσα, και είχαν και στους Καλογέρους, οι Καλογέροι ήταν περιοχή της Ανατολής και “τσιγκαζε” όπως λέμε και κάποια νερά... » (Π11)

«Και η Καλαμαύκα και οι Μάλλες είχανε νερά, εμείς δεν είχαμε.» (Π25α)

Σύμφωνα με τους πληροφορητές το ελάχιστο τρεχούμενο νερό της Ανατολής εντοπιζόνταν στις περιοχές των Καρκάσων, των Δρυγιών και των Καλογέρων:

«... στα Καρκάσα, ... στις Ντρυγιές, ... στους Καλογέρους”. Σου δίνουν πέντε-έξι αυλάκια να φυτέψεις σε κάθε πηγή.», «Η διαφορά της Ανατολής με την Καλαμαύκα και τις Μάλλες είναι ότι δεν είχε νερά. Έχει 20-30 κυβικά όλο το χωριό, ενώ τα άλλα δύο χωριά... Γι' αυτό άργησαν οι Μαλλιιώτες και οι Καλαμαυκιανοί να μπουν στην πρότερη ανάπτυξη της καλλιέργειας, γιατί δεν είχαν λόγους που είχαν οι Ανατολιώτες και δεν είχαν και την περιοχή που είχαν οι Ανατολιώτες... » (Π11)

«Το Μάιο εβγάζαν τις πατάτες τις καλοκαιρινές... είχαμε στον Πλατανιά, Καρκάσα το λέγανε, είχενε νερά και βάζανε.», «Το χωριό ήτανε πάντα έτσι ξερό, δεν ήταν όπως η Καλαμαύκα που είχε μέσα στο χωριό. Αλλά είχανε! Ντριγιές... » (Π26)

Με βάση την παρουσία νερού, αξιολογούνταν οι περιοχές του χωριού, με αυτές που βρίσκονταν κοντά σε πηγή να προέχουν σε σχέση με τις υπόλοιπες:

«... ο Ξηρόκαμπος επειδή δεν είχε νερό, οι γονείς λένε που αγαπούσαν τα παιδιά δίνουν στα Καρκάσα και στις Ντριγιές ένα κομμάτι, και στο παιδί που το 'χαν έτσι ριγμένο, του 'δίνουν Ξηρόκαμπο.» (Π11)

Η συνολική έκταση της Ανατολής ήταν μεγάλη και μάλιστα της ανήκαν κατά το παρελθόν και άλλοι συνοικισμοί, οι οποίοι σήμερα αποτελούν αυτόνομα χωριά:

«Η Ανατολή έχει δύο συνοικισμούς, ο συνοικισμός Καλογέρων είναι συνοικισμός της Ανατολής. Οι Αμμουδάρες είναι συνοικισμός Ανατολής.» (Π1)

«Το χωριό πριν από 100 χρόνια και πέραν των 100 χρόνων, ήταν Δήμος Ανατολής. Δήμος με έδρα την Ανατολή, τότε ήταν στις ακμές του, και τους οικισμούς που αναφέρονται, πλην της Νέας Ανατολής, ο οποίος είναι νεοσύστατος.» (Π16α)

«Εδώ είχε 1000 κατοίκους και, γιατί νομίζεις λέγανε ότι η Καλαμαυκιανοί ζηλεύανε τους Ανατολιώτες, γιατί είχανε περισσότερα αμπέλια, περισσότερα χωράφια να καλλιεργήσουνε... » (Π17)

Βέβαια, διευκρινίστηκε ότι οι συνοικισμοί που βρίσκονταν σε χαμηλότερο υψόμετρο, όπως οι Αμμουδάρες και οι Καλογέροι, άρχισαν να κατοικούνται μετά την εξάπλωση των θερμοκηπιακών καλλιεργειών, διότι βρίσκονταν πιο κοντά στον Κάμπο σε σχέση με την Ανατολή:

«Οι υπόλοιποι οικισμοί δεν είχανε καθόλου σπίτια, μετά απ' τις καλλιέργειες αυτές εχτίσανε και τα σπίτια και κατοικήσαν κει κάτω.» (Π2).

Στις συζητήσεις με τους κατοίκους της Ανατολής, η χρήση χωρικών ορίων και τοπωνυμίων ήταν συχνή και ιδιαίτερα κάποιες περιοχές επανερχόταν διαρκώς στην κουβέντα. Παρατηρήθηκε ότι για τον προσδιορισμό της θέσης των κτημάτων του κάθε χωρικού χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα τα φυσικά όρια:

«Εκεία από πάνω που περνά δα ο δρόμος, είναι σύνορο με το δικό μου και από 'κεια και κάτω μέχρι το ρυάκι είναι δικό ντου.» (Π6β)

«Το χωράφι κείνο που 'ναι στις ελιάς τον πόρο μέσα, που 'χε μια απιδιά, εκείνο το χωράφι ήταν της Γ.» (Π6γ)

Στις περιγραφές του χώρου της Ανατολής παρατηρήθηκε μία εκτεταμένη χρήση τοπωνυμίων. Σε αρχείο που εντοπίστηκε στο κτίριο του παλιού σχολείου του χωριού (Εικόνα 29) καταγράφονται ενενήντα τοπωνύμια στην περιοχή της Ανατολής, εκ των οποίων πολλά χρησιμοποιούνται ακόμα:

«Εεε στον Πλάτανο, που ήτανε τα Μαλλιώτικα χωράφια.» (Π6α)

«Η μάντρα ήτανε τσι Άσπες.» (Π6α)

«Από της ελιάς τον πόρο ε περνά ένα ρυακάκι που κατεβαίνει από κάτω, πάνω απ' το πηγάδι ξεκινά.» (Π6β)

«Ο παππούς μου ήτανε βοσκός, είχε 300 στρέμματα πιο πέρα, το λένε ένα μέρος που πάμε προς στις Μάλλες, Δεχτάρι... » (Π7)

«Εχω εκεί αμπέλι, μέσα στο Γαϊδουροφα που ναι ένα σπιτάκι... » (Π8)

«Είχαμε τα κτήματα, ακόμα έχω ένα κτήμα στο... πως το λέγανε... στα Πατέλια! Πατέλια λέγεται η περιοχή... βόρεια, βορειοδυτικά προς τις Μάλλες.» (Π9)

«Ο Γαϊδουροφάς είναι σύνορο με τις Μάλλες.» (Π10)

«... το λέγαμε της Αφονταξάς το ρυάκι.» (Π18)

«... στον Πέζουλο... Ο Γαβρίλης τον πασά τον επήε στον Πέζουλο στην τρύπα!» (Π32β)

«... τσι Άσπερ αν έχετε πάει, παρακάτω ήτανε του παππού μου η μάντρα.» (Π32α).

Όσον αφορά στον «Γαϊδουροφά», το τοπωνύμιο της περιοχής στην οποία διεξάγεται η αρχαιολογική ανασκαφή, συνδέθηκε με ένα άλλο τοπωνύμιο, το «παπά τ' αόρι», όπως προφέρεται απ' τους κατοίκους του χωριού το «παπά τα όρη» (Χαραλαμπάκης 1968) και χαρακτηρίζει την ευρύτερη ορεινή περιοχή βόρεια του χωριού, στην οποία βρίσκεται ο Γαϊδουροφάς. Γενικότερα, η περιοχή του Γαϊδουροφά ήταν γνωστή σε όλους τους πληροφοριοδότες:

«Ανατολιώτης και να μην ξέρω τον Γαϊδουροφά. Του Παπά τα Όρη;» (Π22)

Κάποιοι ανέφεραν ότι συνόδευαν εκεί ως παιδιά τους γονείς τους ή τους παππούδες τους, οι οποίοι πήγαιναν στα χωράφια που είχαν στην περιοχή (Εικόνα 30):

«Στον Γαϊδουροφά πήγαινα εγώ κάθε καλοκαίρι μέρα παρά μέρα, ήταν ο παππούς μου εκεί πάνω, είχε ένα... ήτανε δυο τρία στρέμματα το χωράφι μπορεί και παραπάνω, αλλά ήτανε όλα χαρουπιές, μαζεύαμε τα χαρούπια τα κατέβαζε ο παππούς στην Ιεράπετρα... » (Π25α)

«Εκεί στου παπά τ' αόρι έχουμε εμείς αμπέλι και ήτανε το καλύτερο σημείο... πηγαίνοντας στον Γαϊδουροφά, δυτικά βλέπετε κάποια αμπελάκια, από κάτω από αυτά. Κατεβαίνετε απ' το δρόμο ανατολικά του Σταυρού ή δυτικά. Συνήθως πάνε δυτικά γιατί είναι πιο ευθεία.» (Π33).

Επιπλέον ειπώθηκε ότι σήμερα η περιοχή έχει αλλάξει σε σχέση με παλαιότερα που ήταν κατάφυτη:

«Μα λένε ότι στον Γαϊδουροφά δεν έβλεπες τίποτα γύρω γύρω απ' τα πεύκα, Σταυρωμένο και αυτά, με τίποτα!» (Π35).

Για την ονομασία του δεν υπάρχει κάποια επίσημη καταγραφή, ωστόσο ένας πληροφορητής αφηγήθηκε ένα περιστατικό, απ' το οποίο μπορεί να προέκυψε το όνομα Γαϊδουροφάς:

«Για την ονομασία λένε ότι υπήρχε μια τοπική μάχη, κάπου τους είχανε στενώσει και από ανάγκη φάγανε το γαϊδούρι... Δεν ξέρω αν ισχύει εάν δεν ισχύει... » (Π16β).

Στις διηγήσεις των αφηγητών υπήρξαν κάποιες ανάλογες ιστορίες, οι οποίες διαδραματίστηκαν στην περιοχή της Ανατολής και βασίζονταν σε ιστορικά γεγονότα, όπως για παράδειγμα στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ή στην Κατοχή:

«Η Γεράπετρος είχενε Τούρκους πολλούς μέχρι το '22. Το '22 γίνηκε η ανταλλαγή και εφύγανε αυτοί. Ένας επόμεινε και είχενε μεγάλο μετόχι επαέ στις Καλογήρους, αλλά το '74 που γίνηκε η εισβολή στην Κύπρο εμπόλαρε. Αλλά ήτανε καλός άνθρωπος.», *«Την Κατοχή που ήτανε το ΕΑΜ, το 'χεις ακούσει; Είσαι αριστερή; Η μάνα μου δεν με 'φηνε να πάω, γιατί ήλεγε ότι ήθελε να βγουν λέει αντίχριστοι α τος εβάλουνε στο κούτελο ένα σήμα και ήθελε α τσι κρεμάσουνε δα ύστερα. Και ε με 'φηνε η μάνα μου.»*, *«Με τους Ιταλούς περάσαμε ίσα ένα χρόνο καλά. Γιατί, ίδια ράτσα ήμεθα. Αυτοί λέγανε “τουτι αμεικία” δηλαδή “φίλοι” λένε οι Ιταλοί.»* (Π3)

«Θυμάμαι ότι μου είχε πει ο πατέρας μου ότι στο σπίτι που έχουμε τώρα, είχε μια καταπακτή που την είχε κάνει ο παππούς μου επί Κατοχής για να προστατεύει τρόφιμα. Και πάντα πάντα μου έλεγε ο πατέρας μου, ότι ο παππούς και η γιαγιά φύλαγαν για πολλούς ανθρώπους στο χωριό τροφή εκεί γιατί δεν μπορούσαν να την βρούνε.» (Π17)

«Αφού γεννήθηκα, το '43, μετά από δυο μήνες σκοτώσαν τον παππού μου, επειδή δεν άκουγε, του λέγαν αλτ αλτ να σταματήσει, δεν σταματούσε... απαγορευόταν η κυκλοφορία, τέλος πάντων... » (Π19)

«Ήφηγα το '67 και πήγα Γερμανία, μια εποχή. Ήκατσα λίγο κοπέλα μου, διότι είχανε σκοτώσει τον αδερφό μου τον μεγάλο οι Γερμανοί, και είχα στην ψυχή μου μέσα ένα μίσος. Είχα συμβόλαιο για ένα χρόνο, σε εργοστάσιο στο Μόναχο. Είχα κάτσει έξι μήνες, αλλά ήτανε μία καθαρίστρια, στα δωμάτια που μέναμε οι Έλληνες, Γερμανίδα, είχενε σκοτωθεί ο άντρας της στο Ρέθυμνο στην Κατοχή και εμισούσε τσι Κρητικούς, δεν ήθελε να μας εδει. Και δεν μου εκαθάριζε το δωμάτιο.» (Π31)

Εντούτοις ειπώθηκαν και κάποιες ιστορίες, οι οποίες δεν ήταν ξεκάθαρο πότε διαδραματίστηκαν:

«Μια φορά, τα καϊκία που 'ρχονταν από 'κει κάτω και όσους ανθρώπους 'θέλαν να βρούνε στον Κάμπο τους παίρνανε δούλους, και τσι λέγανε οι παλιοί “νιζάμηδες” τους μαύρους, γιατί αυτοί δεν ήξεραν ότι έχει άλλους ανθρώπους από κάτω, νομίζανε ότι ήτανε μόνο αυτοί. Και πήρανε δυο κοπελιές χωριανές μια φορά κια κάτω, ύστερα τα καταφέρανε αυτές και σκάσανε, βρήκανε καϊκι ελληνικό φαίνεται και επιστρέψανε. Τσι πήρανε οι μαύροι αιχμάλωτοι. Χωριανές.» (Π3)

Συχνά, στις αφηγήσεις των κάτοικων του χωριού έγινε λόγος για σπηλιές που υπάρχουν στην περιοχή και συνδέονται με κάποια τοπική ιστορία:

«Μας ελέγανε οι παλιοί ότι υπήρχανε κάτι σπήλιοι. Και 'κει πέρα που 'ναι το νεκροταφείο λέει έχει ένα σπήλιο και εν τον εξέρει τώρα κανείς και εν εμπορούμε να τον εβρούμε. Ήτανε λέει μέσα στον σπήλιο 200 ωζά. Τόσο μεγάλος! Τα κλέβανε και τα κρύβανε! Οι κλέφτες τα παίρνανε από άλλα χωριά και τα κρύβανε.» (Π25γ)

«Λένε ότι έχει τρύπα προς νεκροταφείο... Που ντη να; Δεν μπορούμε να τη βρούμε. Το κακό είναι ότι δεν επήα εγώ όταν ήμουνα μικιός να το μάθω αυτό το πράμα. Ήτανε λίγο δύσκολο να πας διότι, ήτονε δάσος... Δεν θα βρεις κανένα που να την ξέρει.» (Π32β)

«Σημαντικό σημείο της Ανατολής είναι η τρύπα του τσαγκάρη. Η τρύπα του τσαγκάρη είναι ένα σπήλαιο υπόγειο, δεν έχει εξερευνηθεί. Χανόταν εκεί μέσα κοπάδια ολόκληρα, υπάρχουν άνθρωποι γκρεμισμένοι μέσα, υπάρχουν νεκροί, και παιδιά γονιών που δεν τα θέλανε, ήτανε κατά κάποιο τρόπο ο Καιάδας. Το περίεργο είναι ότι εγώ ενώ ζούσα κοντά, δεν την ήξερα, και την έμαθα από βοσκούς κλέφτες, οι οποίοι μου λένε “τόσες αμαρτίες φιλοξενεί αυτό το βάραθρο, που γύρω γύρω δεν φυτρώνει πράμα, από τις πολλές αμαρτίες”. Γί αυτό το κομμάτι ιδιαίτερα γράφεται μία οικογένεια των Μαυράκηδων, είχε έναν πρόγονο, ο οποίος ήταν μαύρος και ο οποίος τον ελέγανε Γαβρίλη και η μάντρα του ήταν εκεί κάτω και πήγαν να πάρουν την κόρη του. Η μάνα ήταν μόνη της, έβρασε γάλα και ήταν τρεις οι γιοι, τους έριξε το γάλα πάνω, γαβρώσανε έτσι και τον λέγανε και Γαβρίλη αυτόναν [τον βοσκό] και μετά τους πήρανε με τα άλογα μαζί και τους σύρανε με τα πράματα τους και τους πήγαν και τους ρίξανε μέσα στην τρύπα του τσαγκάρη. Και τους γυρεύανε αλλά δεν τους βρήκανε. Εξαιτίας αυτού πήρε το όνομα Γαβρίλη.» (Π34)

Η τελευταία ιστορία ειπώθηκε από άλλον πληροφορητή με διαφορετικό τρόπο:

«Στου Γαβρίλη είχε ένα βοσκό και τον λέγανε Γαβρίλη και είχε μια κόρη και όταν ήτανε επαέ οι Τούρκοι, την είδε ένας πασάς και ήθελε να την πάρει... Και επήεναι στη μάντρα ο πάσας κάθε μέρα να δει την κοπελιά. Πάει ο πασάς στη μάντρα, και του λέει ο πατέρας “έλα κοντά να πιεις” και έτσι όπως σήμωσε, του την ήκατσε με το φλασκί το γάλα βραστό μες στα μούτρα, τον εξέβγαλε, τον εκοπανιάσανε και τον πήγανε στην τρύπα... » (Π32β)

Γενικότερα, σε μία ομαδική συζήτηση ειπώθηκε ότι στις κουβέντες της οικογένειας και της παρέας υπήρχε το στοιχείο της μυθοπλασίας:

«Καθόμασταν έτσι παρεούλες σε γειτονιές και λέγανε παραμύθια οι πιο μεγάλοι και ακούγαμε τα παιδιά.» (Π15α), «Ιστορίες παλιές.» (Π15ε), «Με πρόσωπα υπαρκτά, αλλά με ιστορία φανταστική.» (Π15γ), «Με νεράιδες... με πράγματα... » (Π15β).

Ενώ κάποιοι πληροφορητές ανέφεραν ότι όντως εμφανίζονταν μαγικά πλάσματα σε κάποιες περιοχές του χωριού:

«Κι όμως υπήρχανε [οι νεράιδες] ! Η γιαγιά μου τις ήβλεπε!» (Π15ε)

«... η Ανατολή είχε εκεί νερό από τις Δρυγιές και παίρναν όλοι... όλες οι νεράιδες και τα ξωτικά μαζεύονται γύρω από το νερό... » (Π34)

Αυτή η τάση των κατοίκων του χωριού να περιλαμβάνουν μυθικά και μαγικά στοιχεία στις αφηγήσεις τους για τον τόπο, πιθανόν να υποδηλώνει μία βαθύτερη σύζευξη και τη ζωτική εξάρτησή τους από αυτόν (Stewart & Strathern 2003:3) και ίσως την ανάγκη αναγωγής της φύσης σε κάτι το ανώτερο, η οποία εκφράζεται μέσω της πρόσδοσης υπερφυσικών ιδιοτήτων. Ένας αφηγητής μάλιστα, παρομοίασε την κορυφή του βουνού της περιοχής με τον μυθικό Όλυμπο, κατοικία του δωδεκάθεου:

«Ήτανε δηλαδή, όπως ήταν η εποχή του Ολύμπου με τους δώδεκα θεούς, έτσι ήταν και η εποχή αυτή ο Σταυρός, αυτό ήτανε, ιερά πέτρα την ελέγανε, Ιερά Πέτρα [το τονίζει] γιατί όπου, όπου ήθελε να κοιτάξεις, από την Ιεράπετρα μέχρι το Μύρτος, ήταν το μοναδικό βουνό που ξεχώριζε απ' τα υπόλοιπα, και την είχαν ονομάσει ιερή πέτρα.» (Π2).

Στα λεγόμενα των πληροφορητών, τόσο στις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις όσο και στους μύθους, αποτυπώνεται η φυσιογνωμία του χώρου της Ανατολής και ο ιδιαίτερος δεσμός τους με αυτόν, μιας που πάντα διαμόρφωνε τις δραστηριότητες και κατά συνέπεια την καθημερινότητά τους. Ωστόσο, υπάρχει ένα σημείο τομής στην ιστορία της Ανατολής, το οποίο τοποθετείται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και αφορά στις χρήσεις της γης στην επικράτεια της.

5.3.2.2.2 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή πριν το 1970

Οι κάτοικοι της Ανατολής ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με τη γεωργία και την κτηνοτροφία (Εικόνα 31). Οι εργασίες του λάμβαναν χώρα κατά κύριο λόγο στις ορεινές περιοχές που ανήκαν στο χωριό, σε κάποιες περιοχές κοντά στο χωριό, όπου υπήρχε νερό, και σε μικρότερο βαθμό στις πεδινές περιοχές του κάμπου της Ιεράπετρας:

«Το χωριό πριν να έρθει η καλλιέργεια των κηπευτικών ή τα θερμοκήπια, ασχολιόντουσαν με την ελαιοκαλλιέργεια, λίγο με την κτηνοτροφία και με τα

κηπευτικά. Ο καθένας είχε τον κήπο του, όποιος είχε ένα κομμάτι γης στις Ντρυγιές εκεί έβαζε τα κηπευτικά του γιατί υπήρχε και μία πηγούλα που εξυπηρετούσε την άρδευση. Όπως υπήρχε και μία άλλη περιοχή, τα Καρκάσα, που είχαν εξίσου μία πηγούλα και βάζαν εκεί. Σε όσα ήταν σε πηγές κοντά, είχαν τα κηπευτικά.» (Π16α)

Το βασικό τους εισόδημα προερχόταν από το εμπόριο χαρουπιού και από τα σιτηρά:

«Ήτονα το χαρούπι, ήτονα εισόδημα καλό. Το αμύγδαλο, ένα καλό, η ψύχα, τη σπούσανε μέσα... και το λάδι. Μαζεύαμε ελιές, χαρούπια, πήγαινα κάτω και κουβαλούσαμε με τα γαϊδουράκια τις ελιές επαέ... » (Π1)

«Εσπέρναμε όλα τα ξερά πράγματα: σιτάρι, κριθάρι, ταγί, παπούλια, ρόδια. Όλα αυτά τα χωράφια που βλέπεις, όπου υπήρχε χώμα ήτανε καλλιεργημένο.» (Π2)

«Όργανα με τα βόδια τότες. [Σπέρναμε] Κριθάρια, σιτάρια, δίκο, απ' όλα. Άμα βγάσαμε, βγάσαμε πολλά και πουλούσαμε κιόλας.» (Π9)

«... εβγάναμε τριάντα γομάρια χαρούπι, το χωράφι ήτανε έξι-επτά στρέμματα. Το χωράφι ήτονε γεμάτο χαρουπιές! Πωλιούντανε. Εκείά κάτω στο Στόμιο κάναμε σωρούς τα χαρούπια και έρχονταν καράβια και τα παίρνανε. Κάθε σωρός χαρούπι ήταν εκατό-διακόσοι τόνοι.» (Π6α)

«Εεεε... Υπήρχε μια ζωή... Από τα βουνά πάνω μέχρι τον Κάμπο υπήρχε καλλιέργεια, σ' όλο τον Κάμπο και το βουνό... Όλοι ήμαστε οι περισσότεροι που υπήρχαμε στο χωριό αγρότες. Σπέρναμε! Σπέρναμε σπέρναμε! Ελιές μαζεύαμε, θερίζαμε το καλοκαίρι, τα χαρούπια.» (Π7)

«Χαρούπια, μύγδαλα, λαδάκι, λίγο βέβαια, πολύ λίγο, πολύ λίγο, από εδώ μέχρι και τη θάλασσα. Και στο Καλαμάκι είχανε χωράφια οι Ανατολιώτες και πηγαίνανε, μα τα σπέρνανε, κριθάρι, σιτάρι, παπούλια.» (Π23β)

«... εεε εβγάσαμε εκεί το μαξούλι, μαξούλι το λέγαμε! Τα μαξούλια, χαρούπια, αμύγδαλα, τα λέγανε μαξούλια... » (Π25)

«Τα χαρούπια όμως, που ήταν γεμάτο χαρουπιές εκεί που είναι τα θερμοκήπια, εβγάζανε χιλιάδες τόνους χαρούπι.» (Π21)

«Εμείς είχαμε σπαρμένα, άμα θα τελειώσουν τα σπαρμένα, τα αλωνικά είχα τα μύγδαλα, α μαζέψω τα μύγδαλα, α τελειώσουν τα μύγδαλα, α πάω στις σταφίδες στις Καλογέρους, είχα τ' αμπέλι έκανα σταφίδα, α τελειώσω σταφίδα να κάμω τα κρασιά μου, ήκαμα και κρασί, είχα τρία βαρέλια ξύλινα, τα γέμιζα κρασί. Μετά το κρασί έπιανα το χαρούπι και βάστα δυο μήνες ήκανα εκατό τσουβάλια. Και ήταν και εύκολο. Α πάρω απ' τον έμπορα τα σακιά, α πιάσω να τη βροντήσω τη χαρουπιά να

χάμω όλη χαρούπι, να τα μαζέψω και τα πας και παίρνεις τα λεφτά, δυο και είκοσι ήτανε εδά τελευταία. Έπιανα καλά λεφτά εγώ... » (Π3)

Πέρα απ' τα χαρούπια και τα σιτηρά, οι Ανατολιώτες είχαν αμπέλια βορειώς του χωριού, προς την περιοχή του Γαΐδουροφά:

«Τα αμπέλια του χωριού μας ήτανε εκεί, στου παπά τα όρη. Οι ποικιλίες που καλλιεργούσαμε εδώ ήταν το λιάτικο, που 'βγαζε κόκκινο κρασί, το κοτσουφάι και οι βιλάνες που βγάξει άσπρο. Αλλά ήταν λίγες οι βιλάνες, δηλαδή προτιμούσαμε το κόκκινο παρά το άσπρο. Εν ήπιανε σχεδόν κανείς άσπρο κρασί, λίγο ροζ και κόκκινο. Τα αμπέλια του χωριού μας που λες ήταν πριν τον Γαΐδουροφά, εκεί που ναι τώρα ρημασμένα, ήταν όλα αμπέλια.» (Π21)

«Στον Γαΐδουροφά σε μία συγκεκριμένη περιοχή, που ναι η διασταύρωση που πάμε για τον Μεσαγρό, εκεί δεξιά ήτανε αμπέλια. Προς το Γαΐδουροφά, επειδή είχε και ο παππούς μου και πήγαινα πολλές φορές το καλοκαίρι είχε πολλές αχλαδιές και κάναν και σπαρτά.» (Π23β)

Στις ορεινές περιοχές του χωριού δραστηριοποιούνταν οι βοσκοί, ο αριθμός των οποίων ήταν μεγάλος κατά το παρελθόν:

«Είχε πολλούς βοσκούς!» (Π6α)

«Δεκαπέντε μάντρες είχε στην Ανατολή! Δώδεκα χιλιάδες ωζά λέει είχενε επαέ μου λεγε ο πεθερός μου μια φορά.» (Π6β)

«Βοσκούς είχαμε, το χωριό εδώ είχενε, εγώ δεν το πρόφταξα αλλά λέγανε πριν από μένα λέγανε πως είχε εδώ το χωριό μας, δώδεκα χιλιάδες ζώα, πρόβατα κυρίως.» (Π21)

«Παλιά βέβαια υπήρχε μεγαλύτερη κτηνοτροφία, τώρα έχει κατέβει πολύ χαμηλά, παλιά πρέπει να υπήρχανε καμιά δεκάρα χιλιάδες ζώα.» (Π16α)

Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, οι βοσκοί διέμεναν σε μάντρες, στις οποίες λάμβαναν χώρα όλες οι εργασίες που συνδέονται με την κτηνοτροφία, όπως η παραγωγή γάλατος, τυριού, κρέατος και μαλλιού:

«Εκεί είχε ζώα πιο πολύ, είχε βοσκούς. Εμένα ο παππούς μου είχενε πρόβατα και κατσίκες. Έμενε 'κει πέρα που χε την μάντρα, είχε και να σπιτάκι κει χάμω και 'μενε αλλά οι πιο πολλοί μένανε στις μάντρες. Φυλάγανε, αρμέγανε το βράδυ, μέχρι να αρμέξουν, μέχρι να ζεστάνουν το γάλα, να το τυροκομίσουνε... » (Π1)

«Ο παππούς μου εκεί πέρα που τυροκωμούσε ήτανε μικρές πέτρες γύρω γύρω κτισμένο ένα τετράγωνο, και από πάνω είχε δάκες και χύμα... και τυροκομούσανε μέσα.» (Π32α)

«Και ζα πουλούσαμε, γίδες, τα αρνιά, ρίφια, κρέατα, ναι... πουλούσαμε κιόλα.» (Π10)

«Πουλούσανε, δηλαδή ζωντανά, και ερχότανε από την Ιεράπετρα χασάπηδες και τα παίρνανε ζωντανά, τα σφάζανε και τα πουλούσανε. Αυτό γινότανε και για ιδία κατανάλωση στο χωριό, είχε τρία-τέσσερα κρεοπωλεία. Τα έρια, πως τα λέμε, τα μαλλιά τους, τότε τα χρησιμοποιούσανε οι γυναίκες, τα επεξεργαζόντανε ποικιλοτρόπως και κάνανε τις φανέλες... » (Π16α).

Τον χειμώνα τα κοπάδια μεταφέρονταν κοντά στο χωριό ή στον Κάμπο, όπου το κλίμα ήταν θερμότερο:

«Ήμασταν εκεί πάνω το καλοκαίρι και το χειμώνα τα κατεβάζαμε στον Κάμπο.» (Π6α)

«Εκάναμε τους βοσκούς και είχε χειμαδιό και φέραμε τα ζώα μια φορά επαέ και πουλιούντανε τα σπίτια και τα αγοράσαμε και κάτσαμε εδά ύστερα εδώ.» (Π10)

Ο Κάμπος χρησιμοποιούνταν μόνο για την καλλιέργεια σιτηρών και ως βοσκοτόπος, διότι δεν υπήρχε νερό για άλλους είδους καλλιέργειες. Εξαιτίας αυτού, του είχε δοθεί η προσωνυμία «Ξερόκαμπος» κατά το παρελθόν:

«Εκείνη την περιοχή την ελέγανε Ξερόκαμπο γιατί δεν υπήρχε τίποτα! Ούτε νερό, ούτε τίποτα!» (Π6β)

«... εκεί κάτω παιδί μου τα χωράφια δεν ήτανε παχιά, αλλά εδώ στα όρη ήβαινε και νερό και ήβγαινε ένα μπόι το σιτάρι.» (Π8)

«Εν είχε μηδέ νερό, και ήντα α κάμεις στον Κάμπο... εσπέρνανε και πηαίνανε και ζώα το χειμώνα που α χιονίσει απέ παέ και πάνω α κάμει χιόνι κατεβαίναμε στον Κάμπο που δεν ήκαμε χιονι.» (Π10)

«Τα χωράφια που είναι τώρα θερμοκήπια ήταν άγονα. Τα σπέρνανε μεν, αλλά πολύ λίγο είχαν απόδοση, δεν έβρεχε να μεγαλώσουν αυτά.» (Π21)

Εκτός από τις δυσμενείς γεωλογικές συνθήκες που επικρατούσαν, ο Κάμπος είχε ναρκοθετηθεί επί γερμανικής κατοχής με αποτέλεσμα να θεωρείται επικίνδυνη περιοχή, καθώς κάποιες νάρκες είχαν παραμείνει ενεργές:

«Ύστερα... ο Κάμπος ήτανε ναρκοθετημένος από τους Γερμανούς. Εσκοτωθήκανε ορισμένα άτομα με το τραχτέρι. Ήρθανε βέβαια ναρκοσυλλέκτες και μαζέψανε

αλλά... », «Εκεί κάτω σπέρναμε. Δεν υπήρχε ζωή τότε, δεν εμπορούσες να ζήσεις, από τις ζέστες, χωρίς νερό, νάρκες, το ένα το άλλο... » (Π1)

Για αυτούς τους λόγους, η αξία των κτημάτων του Κάμπου ήταν πολύ μικρότερη από την αξία της γης στις ορεινές περιοχές του χωριού. Αυτό επηρέαζε τον τρόπο που κληρονομούνταν τα κτήματα, ανάλογα με την περιοχή που βρίσκονταν:

«Με ένα πεζουλάκι εδώ, διακόσια τετραγωνικά στις Δρυγιές, δέκα στρέμματα κάτω. Δηλαδή το 'χανε για άχρηστο. Όποιον θέλανε αδικημένο του δίνανε εκεί χωράφι» (Π32β)

«Ο Κάμπος τότε ήτανε ξερός, όταν ήρθε ο παππούς μου και αγόρασε, αν αγόραζε Κάμπο θα τα 'παιρνε τζάμπα! Διότι δεν έκανε ούτε σπορά, αφού ήταν ξερός και γι' αυτό τον λέγανε και Ξερόκαμπο και γι' αυτό επένδυσε εκεί πάνω και τώρα... » (Π26)

«Με 'να τσουβαλάκι φάβα αγόραζαν μία έκταση, γιατί ο Ξηρόκαμπος επειδή δεν είχε νερό, οι γονείς λένε που αγαπούσαν τα παιδιά 'δίναν στα Καρκάσα και στις Ντριγιές ένα κομμάτι, και στο παιδί που το 'χαν έτσι [ριγμένο] του δίναν Ξηρόκαμπο.» (Π11α)

«... πιο παλιά δεν είχε καθόλου νερό ο Κάμπος και γι' αυτό τον λένε και Ξηρόκαμπο. Και ήτανε μόνο βοσκότοπος. Ούτε καλά καλά δεν σπέρνανε, γιατί δεν γινόταν ο καρπός και να ξέρετε ότι δίνανε στα παιδιά που δεν αγαπούσανε τα χωράφια εδώ κάτω. Στους γαμπρούς που δεν θέλανε... και τελικά ήτανε οι πιο κερδισμένοι.» (Π33)

«Διότι, πριν ανακαλυφθεί η γονιμότητα του εδάφους, δεν μπορούσε κανείς να υπολογίσει ότι αυτός ο τόπος θα ήτανε γόνιμος στην πορεία.» (Π35)

Ωστόσο από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, κάποιες εξελίξεις στις τεχνικές καλλιέργειας συνέδραμαν στην μεταβολή των γεωλογικών συνθηκών του Κάμπου και επομένως στην έναρξη της εντατικής εκμετάλλευσής του:

«Τότε λοιπόν, μιλάμε για τέλος της δεκαετίας του '40, αρχές του '50, εμφανίστηκε σα από θαύμα η φυτορμόνη. Μέχρι τότες εμείς παράγαμε προϊόντα μόνο από αρχές Μαΐου. Η ντομάτα καλλιεργούνταν στην ύπαιθρο, βάζανε από κάτω σειρά ανατολή-δύση, το βόρειο μέρος βάζανε θυμάρια σε ένα αυλάκι για να προστατεύει τα φυτά. Τότε λοιπόν εμφανίζεται η φυτορμόνη, κάποιοι την έφεραν κρυφά. Κάποιος είπε να το δοκιμάσουμε στη ντομάτα, κάναμε την προσπάθεια και έπιασε στην ντομάτα. Έτσι αρχίσαμε να μπορούμε να κόβουμε ντομάτες από το Μάρτιο.», «... εμφανίζεται η αμμόστρωση, τυχαία το 'χε ξεκινήσει κάποιος αλλά είδαν ότι είχε καλά αποτελέσματα, διότι η άμμος περίπου ήταν υδροπονία. Μεγαλύτερες παραγωγές καλύτερες ποιότητες και άρχισαν τα κέρδη, οπότε όλα τα φτωχά χωριά άρχισαν να

ενδιαφέρονται και έτσι άρχισε η κάθοδος απ' τα χωριά, '53-55, αλλά η έξαρση ήταν μέχρι το 1965.» (Π11α)

Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των πρακτικών καλλιέργειας έπαιξε και η άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων στην Ιεράπετρα, οι οποίοι μετέδωσαν τις γνώσεις τους στους ντόπιους:

«Οι Μικρασιάτες λοιπόν είχαν φέρει εδώ, στην περιοχή μας την καλλιέργεια της υπαίθριας ντομάτας. Εντατική καλλιέργεια, εδώ στην Ιεράπετρα, όχι στα βουνά.» (Π19)

«Βοήθησε πολύ και ο ερχομός των προσφύγων, οι Μικρασιάτες επειδή ήρθαν ξεριζωμένοι, πήραν τα καλύτερα χωράφια που ανήκαν στους Τούρκους όταν έγινε η ανταλλαγή. Και ποια ήταν τα καλύτερα; Αυτά που ποτιζόταν, αυτά που είχαν λίγο νερό. Και έτσι έπαιξαν ρόλο στην ανάπτυξη των κηπευτικών, ντομάτα, κολοκυθάκι.» (Π11α)

«Και πιο μπροστά είχαν κάτι κάνει με καλάμια... απ' αυτούς τους πρόσφυγες που ήρθαν απ' την Μ.Ασία εκεί πέρα με τους διωγμούς τότε που τσι... ιστορίες... Αυτοί εξέραν ορισμένα πράγματα. Μετά το '40 τους επαραχώρησε το κράτος κομμάτια χωράφια, με κλήρους, και ήτονε όλοι καλοί καλλιεργητές.» (Π1)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, τρεις Ανατολιώτες κατασκεύασαν μία δεξαμενή νερού στον Κάμπο, υδροδοτώντας όλη την περιοχή:

«Και ήκαμα ύστερα και προσπάθεια και πήγαμε και νερό. Είχε μια γεώτρηση βγάλει μια ομάδα από εδώ χωριανοί μας άνθρωποι και φέρναν το νερό απ' το Μύρτος και ποτίζανε τα χωράφια.» (Π2)

«Τότε τρεις Ανατολιώτες τολμηροί, Αγγελάκης, Παπαλεξανδράκης, Χανιωτάκης, αποφάσισαν να φέρουν το νερό από το Μύρτος, μεγάλη απόσταση, δύσκολα τα μέσα. Έκαναν εταιρία, είχαν πρωτοφυτέψει και ήδη είχαν κερδίσει κάποια λεφτά, μιλάμε τώρα για το '60, το '62-'63 αν είχες φυτέψει αγγουράκι ήταν ένα μεροκάματο ένα ζευγάρι αγγούρια, μιλάμε για πολλά λεφτά αν είχες προϊόντα. Έφεραν λοιπόν το νερό απ' το Μύρτος, έκαναν μία μεγάλη δεξαμενή και έδωσαν νερό σ' όλο τον Κάμπο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθεί έντονα η περιοχή του Ξηρόκαμπου, που έχει εξαιρετικό χώμα και μικρόκλιμα και μάλιστα όσο πάμε κάτω στο Καλαμάκι είναι το καλύτερο μικρόκλιμα που υπάρχει.» (Π11α)

Η εξέλιξη αυτή είχε ως συνέπεια να ξεκινήσουν ορισμένοι κάτοικοι της Ανατολής, οι οποίοι ήταν ιδιοκτήτες εκτάσεων στον Κάμπο, την υπαίθρια καλλιέργεια κηπευτικών και κυρίως ντομάτας:

«Μετά τώρα απ' το '62, που λες, κατεβήκαμε κάτω ορισμένα άτομα.» (Π1)

«Δηλαδή γινόταν πρώτα η καλλιέργεια όπου υπήρχε νερό τρεχούμενο στην περιοχή της Γρα Λυγιάς μέχρι το Στόμιο κοντά στη θάλασσα, υπήρχαν πηγάδια που δούλευαν ή με σακιέδες [μαγγάνια] όπως τους λέμε, ή ακόμα και με γεράνια.» (Π11α)

«... αναγκαστήκαμε και κατεβήκαμε στον Κάμπο.», «Υπήρχαν ορισμένοι, είχαμε και εμείς κάτω στον Κάμπο ένα κομμάτι χωράφι και 'κει φυτεύαμε και για εμπόριο ας πούμε και πηγαίναμε. Μελιτζάνες, πιπεριές... », «... με τα κηπευτικά, με τα θερμοκήπια μετά, γιατί στην αρχή καλλιεργούσαμε έξω... », «... το '62 βάλαμε 'κει σε να χωράφι δικό μας κάτω ντομάτες εξωτερικές. Εξωτερικές. Και είχενε εμπόρους εδώ, πιάσαμε και μια δραχμή... [Μέχρι τότε] δεν βάζαμε διότι δεν είχενε νερό. Το νερό ήτονε το πρόβλημα.» (Π1)

«... εβάλαμε εξωτερικά τις ντομάτες και οι καλλιέργειες δεν ήταν τόσο πολλές.» (Π2)

«Τη δεκαετία του '60 ήτανε η καλλιέργειες της ντομάτας βασικά, μόνο ντομάτα ήταν τότε, ήτανε υπαίθριες καλλιέργειες. Δεν ήταν τόσο πολύ ανεπτυγμένα τα κηπευτικά... » (Π4)

«[Η ντομάτα] ήταν πιο ανθεκτική, το χειμώνα μπορούσε να αντέξει. Μαζεύαν από δω απ' τα βουνά θυμάρι, και βάζανε και ένα θυμάρι από τη μεριά του βοριά για να τα προστατεύει απ' τον αέρα, 'κάναν ένα φράχτη τόσο δα περίπου [δείχνει] εκτός τους φράχτες που κάνανε ανά πέντε μέτρα έξι.» (Π21),

«... εγώ κατέβηκα δεν υπήρχε νάιλο, μόνο υπαίθρια, το '65» (Π22α)

Το 1964-65 εμφανίστηκαν τα πρώτα ξύλινα θερμοκήπια στον Κάμπο:

«Το '65 περίπου ή το '64 κάναν την εμφάνιση δειλά δειλά κάποια μικροθερμοκήπια, μόνο αγγούρι καλλιεργούσαν.» (Π11α)

«... καλλιεργούσαν πάλι τότες υπαίθρια και μετά άρχισε ο παππούς μου και έκανε ένα στρέμμα θερμοκήπιο, το θυμόμουνα το θερμοκήπιο αυτό όταν ετελείωσα το Γυμνάσιο, το 'χε ο πατέρας μου. Και ήταν ξύλινο, κοντό θερμοκήπιο, δεν είναι σαν τα μεγάλα τώρα τα μεταλλικά που ναι ψηλά.» (Π5)

«Ήμασταν οι πρώτοι που εσάσανε θερμοκήπιο. Οι πρώτοι. Κάτω ήμασταν μέχρι το '97. Το '61 πήγαμε κάτω και φύγαμε το '97.» (Π2)

Την επόμενη χρονιά, κατέφθασε στην Ιεράπετρα ο «Ολλανδός», ο γεωπόνος Paul Kuypers. Όντας ο πρωτοπόρος των θερμοκηπίων στην Ελλάδα, εισήγαγε τους αγρότες της Ιεράπετρας στην καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών. Έτσι, το 1967 κατασκευάστηκαν τα πρώτα μεγάλα θερμοκήπια από νάιλον:

«Το '65, τον Γενάρη εμφανίζεται ένα παιδί, για τον Ολλανδό λέω... και που να τον πάνε; Πρώτα σε 'μενα γιατί ήμουν και ο βραβευμένος αγρότης της περιοχής.» (Π11α)

«Ο Ολλανδός ήταν γεωπόνος. Γεωπόνος. Και ήρθε εδώ και βρήκε ένα δυο τρεις που είχανε χωράφια και κάνανε θερμοκήπια. Τρία στρέμματα τέσσερα στρέμματα, ας πούμε, το '67 που τος γίναν τα πρώτα. Εγώ είχα ένα φίλο κει κάτω που έκανε με τον Ολλανδό, πήγα κοίταζα, αυτό, μετά και ένας θείος μου ήκανε και αυτός με τον Ολλανδό και μάλιστα βάζαμε και το νάιλον μαζί και τον ερωτούσα πράματα.» (Π1)

«Τότε κατέβηκε εδώ λοιπόν, ήταν και ένας Ολλανδός, ο Παύλος, και 'κάναν τα πρώτα θερμοκήπια στον Κάμπο. Αυτό ήταν το '67, που είχα απολυθεί εγώ φαντάρος, τότε 'γίναν τα πρώτα θερμοκήπια στον Κάμπο και κόλλησα εκεί.» (Π28)

«Στα θερμοκήπια ξεκίνησε αν θυμάμαι καλά απ' το '66-'67 που ήρθε ο Ολλανδός.» (Π33)

«... μετά ήρθε εδώ ένας Ολλανδός και εξεκίνησε τα θερμοκήπια. Αυτή η δουλειά πρέπει να ταν το '67, το '66 με '67.» (Π2)

Λόγω της ραγδαίας επέκτασης της θερμοκηπιακής καλλιέργειας που ακολούθησε, οι κάτοικοι της Ανατολής άρχισαν να μετακομίζουν στον Κάμπο, προκειμένου να βρίσκονται κοντά στις καλλιέργειες τους:

«Άλλαξε το χωριό γιατί πηγαίναμε στον Κάμπο, υπήρχε η καλλιέργεια, η ντομάτα.» (Π7)

«Το '63 που αρραβωνιάστηκα εγώ, μπαινοβγαίναμε ακόμα πάνω-κάτω, μετά το '66 που απολύθηκα είχανε εγκατασταθεί πολλοί χωριανοί στον Κάμπο. Από το '68 και μετά άρχισε η μεγάλη κατάρρευση προς τα κάτω.», «Είχα μπακάλικο εγώ. Εδώ παρακάτω, που πας προς στην εκκλησία. Εγώ είχα το μαγαζί δύο χρονιές '66-'67, '67-'68. Το '68 και μετά άρχισε το χωριό και εδialούσε τελείως.» (Π23β)

Στην αρχή, οι συνθήκες εργασίας στον Κάμπο ήταν πολύ δύσκολες, λόγω του ότι δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό, εγκαταστάσεις, δρόμοι. Επιπρόσθετα, οι κάτοικοι της Ανατολής αναγκάζονταν να κατεβαίνουν κάθε πρωί με τα πόδια ή με γαϊδουράκια στον Κάμπο και το βράδυ να γυρίζουν ξανά πίσω στο χωριό. Κάποιοι Ανατολιώτες, προκειμένου να μην μπαίνουν σε αυτή τη χρονοβόρα διαδικασία καθημερινώς, έχτισαν αρχικά ένα πρόχειρο κατάλυμα στον Κάμπο, το οποίο αργότερα κάνοντας προσθήκες μετατράπηκε σε κανονική κατοικία και έτσι άρχισαν να διαμένουν μόνιμα εκεί:

«Κοίταξε να δεις, κάτω ζήσανε σε άθλιες συνθήκες. Κατ' αρχήν δεν ήταν τα θερμοκήπια, ήταν η υπαίθρια καλλιέργεια. Στην υπαίθρια καλλιέργεια που ξεκίνησε το '60 και πριν, εκεί στα χωράφια κάνανε μια καλύβα, πολύ πρωτόγονη ζωή.» (Π16α)

«Στην αρχή πηγαινοερχότανε. Πρωί-βράδυ, πρωί-βράδυ.» (Π16β)

«Μια μερίδα έκανε αυτό που λέω εγώ, μια πηγαινοερχότανε και να φανταστείς ότι η πορεία ήταν μια ώρα και... » (Π16α)

«Αλλά δουλεύαμε κάτω και το βράδυ ερχόμαστε απάνω και ελιές αν εμαζεύαμε κανά δυό φορτία τρία ότι μαζέψομαι. Και... κριθάρι και σιτάρι, το αλωνεύαμε κει κάτω είχε αλώνια, α το φέραμε εδώ πάνω. Όλα τα γαιδουράκια ήταν εδώ στους στάβλους, οι κατσίκες μας. Από κάτω με το γαϊδουράκι ήθελες περίπου δύο ώρες.», «... κάθε πρωί στον Κάμπο με τα γαϊδουράκια, ούτε δρόμο είχαμε.», «... παντρευτήκαμε το '65, το '65, ύστερα '66 καλλιεργήσαμε όξω, ύστερα '67 όξω, το '67 κάναμε το πρώτο μας παιδί και αναγκαστήκαμε για να μην πηγαινοερχόμαστε.» (Π1)

«Ότι δουλειές και να κάναμε, δηλαδή το χειμώνα στις ελιές, ή να πηγαίνουμε να οργώνουμε τα χωράφια με τα γαϊδούρια, δεν μπορούσαμε να πηγαίνουμε και να 'ρχόμαστε γιατί είναι και το χειμώνα οι μέρες μικρές, δηλαδή ήθελε μιάμιση ώρα να πας και μιάμιση ώρα να 'ρθεις. Για να πας στον Κάμπο, που 'χαμε χωράφια ήταν μιάμιση ώρα. Δηλαδή δεν κάναμε μεσημέρι εδώ και γι' αυτό τρώγαμε το πρωί, και το βράδυ που ερχόμασταν.» (Π21)

«Τα πρώτα χρόνια δε μέναμε κάτω. Πηγαίναμε το πρωί, ερχόμασταν το βράδυ.», «Αυτά που κάναμε κάτω εθέλανε καλημέρα-καληνύχτα, αλλιώς δεν έκανες τη δουλειά σου. Πρωί-πρωί και νύχτα.» (Π25γ)

«... δεν υπήρχε ούτε δρόμος στην Ανατολή να συνδέει με την Ιεράπετρα, οπότε οι άνθρωποι που πηγαίναν στα χωράφια τους, στο επίνειο που ήταν το Στόμιο και η Νέα Ανατολή όπως μετονομάστηκε είχαν αναγκαστεί να φεύγουνε με τα πόδια και να ξαναγυρίζουνε το βράδυ. Οπότε αντιλαμβάνεσαι, το χειμώνα και με τις βροχές, κακουχίες, χιόνια, το να τ' άλλο, πολλές φορές ήτανε ακατόρθωτο οπότε πρόχειρα μένανε κάτω και με την πρώτη ευκολία, με τα χρήματα φτιάξαν ένα δωμάτιο χωρίς τουαλέτες χωρίς αυτό, την επόμενη χρονιά την τουαλέτα, μετά κολλούσαν άλλο ένα δωμάτιο.» (Π18α)

«Από το 1967 που ξεκινήσαμε μπαινοβγαίναμε στο χωριό εδώ, μέχρι πέντε, έξι, δέκα χρόνια. Μετά αρχίσαμε και χτίζαμε κάτω στον Κάμπο. Γιατί στην αρχή ο Κάμπος δεν είχε ευκολίες. Δεν είχε νερά, δεν είχε δρόμους, δεν είχε τίποτα.» (Π2)

«Τότες δεν ερχότανε ούτε φως ούτε νερό, τέλος τέλος έφτιαχνε μια παράγκα, σου 'λεγε που να πηγαίνουμε τώρα, ύστερα άλλο ένα σπιτάκι δίπλα για να κοιμούνται, άλλο ένα παραδίπλα ένα για να 'χουνε τα ζώα τους και που να ξεκινήσουν τώρα το βράδυ να 'ρθουνε εδώ πάνω με τέτοιο καιρό και προπαντός το χειμώνα που βρέχει

και χιονίζει. Εε έτσι ερήμωσε το χωριό... Εχαλάσανε τα πατρικά τα περισσότερα.» (Π29)

Τοιουτοτρόπως, από τα τέλη τις δεκαετίας του 1960 και έπειτα, ο Κάμπος μετατρέπεται στο κέντρο των δραστηριοτήτων των Ανατολιωτών, οι οποίες διαμόρφωσαν την πρόσφατη ανθρωπογεωγραφία της Ανατολής και της ευρύτερης περιοχής.

5.3.2.2.3 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή μετά το 1970

Μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα στο ξεκίνημα της δεκαετίας του 1970, η εγκατάλειψη του χωριού εντάθηκε:

«... '68, μετά το '70 ολότελα... Σιγά-σιγά ένας-ένας κατέβαιναν.», «Κατεβήκαμε κάτω και εν είχε έρθει το ρεύμα ακόμα πάνω, μετά φύγαν οι άνθρωποι και... » (Π1)

«Εγώ ήφυγα το '71. Φύγαν από 'δω πολλοί.» (Π8)

«Ραγδαία ήταν η πορεία αυτή προς τα κάτω, μπορεί μέσα σε ένα δυο χρόνια να φύγανε οι πιο πολλοί.» (Π16α)

Σε αντίθεση με τη φθίνουσα πορεία του χωριού και της οικονομίας του ορεινού αγροτικού χώρου, οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες στον Κάμπο συνέχισαν να αναπτύσσονται με ραγδαίο ρυθμό, χάρη σε περαιτέρω τεχνολογικές εξελίξεις:

«Μετά από το '65, αρχίσαν και βγήκαν οι πρώτες μεταλλικές σωλήνες και μετά το '70 οι πρώτες πλαστικές. Που πραγματικά, αυτή ήταν η αποθέωση, η σωτηρία του αγροτικού κόσμου!» (Π28)

«Σιγά-σιγά η επιχείρηση ανέβαινε κάθε μέρα, είχε βελτιωθεί και φτάσαμε το '72 στο νάιλο. Μετά το '72 ήρχιξα εγώ να καλλιεργώ στο νάιλο εκτός εποχής κηπευτικά και ήμουν και μέχρι και πρόσφατα, δηλαδή μέχρι και 65 χρονών ήμουνα στο νάιλο.» (Π22α)

«Τώρα εβγάλαν την ποιότητα του νάιλου και είναι για δέκα χρόνια. Δηλαδή, άμα τοποθετηθεί κανονικά απάνω στο θερμοκήπιο, να μην κάνεις λάθη, βαστά δέκα χρόνια και είναι μόνιμο εκεί.» (Π2)

«... αλλά ο Κούπερ έδωσε την ένταση της καλλιέργεια. Ο άνθρωπος αυτός, δημιούργησε το θερμοκήπιο τύπου Ιεράπετρας, το οποίο έχει εξελιχθεί τώρα. Τότε λοιπόν που άρχισε αυτή η εξέλιξη, κατέβηκαν απ' το χωριό. Γιατί το χωριό, η Ανατολή έχει πρόσβαση στον Κάμπο, είχαν περιουσίες εδώ, αφήσαν το χωριό, αλλά για να επιστρέψουν στο χωριό απάνω, να 'ρθουν το πρωί και να επιστρέψουν το βράδυ, είναι πολλά χιλιόμετρα. Δεν είχε και δρόμο τότε, και με αυτόν το τρόπο

άρχισε να εγκαταλείπεται το χωριό. Όταν ήρθα εγώ απ 'τον Καναδά το '77, πήγα εκεί και είδα ένα νεκροταφείο σπιτιών και δέντρων.» (Π19).

Την επέκταση των καλλιεργειών ακολούθησε ο σχηματισμός μίας νέας κοινότητας της Ανατολής στην περιοχή του Κάμπου:

«Αυξήθηκε και η καλλιέργεια οπότε είχε και μεγαλύτερη ανάγκη να είσαι εκεί.» (Π11β)

«... από εκείνη τη στιγμή που εγινήκαν οι δρόμοι, που εγινήκε η τοποθέτηση της ύδρευσης και της άρδευσης και ευκόλυne η κατάσταση εξεκίνησε ο κόσμος και ήχτιζε σπίτια και τώρα βλέπεις εκεί κάτω και είναι όλος ο Κάμπος με σπίτια.» (Π2)

«Εφτιάξαμε και κάτω όλοι... έχω φτιάξει καλό σπίτι κάτω και φτιάξαμε οι πιότεροι κοντά στο χωράφι γιατί τα κηπευτικά 'θέλαν να 'σαι εκεί συνέχεια», «Τα παραθέρια έπρεπε να 'μαστε κια κοντά και αναγκαστήκαμε σιγά σιγά da ύστερα... » (Π1)

«Μετά υπήρχε άνεση, κατεβήκαμε κάτω, φτιάξαμε σπίτια, πήραμε αυτοκίνητο.» (Π23β)

«Πριν τον Ξερόκαμπο δεν υπήρχαν αυτοκίνητα, ο Ξερόκαμπος έκανε και τα σπίτια και τα αυτοκίνητα. Οι καλλιέργειες... » (Π11α)

Παρότι υπήρχε πλέον οικονομική άνεση και οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν αγοράσει αυτοκίνητο, η πρόσβαση στο χωριό εξακολουθούσε να είναι δύσκολη, λόγω του ότι δεν είχε κατασκευαστεί δρόμος από ασφαλτο:

«Μετά ξεκίνησε η καλλιέργεια των θερμοκηπίων, δώσανε οικονομική άνεση, τότε δεν υπήρχε αμαξωτός δρόμος, μπαινοβγαίνανε όλοι με τα γαϊδουράκια, οπότε ήτανε φυσικό επακόλουθο το να βρουν τρόπο να μένουν κοντά στις καλλιέργειες τους. Στην αρχή πηγαίνανε οι γονείς και τα παιδιά μένανε με τους παππούδες και τις γιαγιάδες, εγώ το έζησα αυτό. Μετά που κάνανε χρήματα και αγόρασανε αυτοκίνητο, πάλι δεν είχανε αμαξωτό δρόμο για να 'ρχονται με το αυτοκίνητο. Οπότε αρχίσαν με μία καλύβα, ένα σπιτάκι μικρό, μετά ένα μεγάλο, τώρα έχουν γίνει όλα πολυκατοικίες και βίλες. Και έτσι όταν δημιουρήσαν ένα νοικοκυριό με σύγχρονες ανέσεις, δύσκολα να γυρίσουν πίσω.» (Π15γ)

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η παραγωγή πρώιμων κηπευτικών ξεπέρασε κάθε προηγούμενο, οπότε οι καλλιεργητές εξήγαγαν τα προϊόντα τους εκτός Κρήτης:

«Έφυγα da ύστερα και επήγα μετά το '80 στη λαϊκή στην Αθήνα, και είχα τον αδερφό της συζύγου και άλλο ένα άντρα για να παλεύουν τα θερμοκήπια. Εεε σιγά

σιγά ύστερα αρχίσαμε και παίρναμε λεφτά, μετά το '80... '75-'80 εεε ήτονε φτηνή και η ζωή.» (Π1)

Στη συνέχεια, άρχισαν να προσλαμβάνουν ξένους εργάτες, κυρίως μετανάστες, για τις αγροτικές εργασίες:

«Εγώ είχα Βουλγάρους δεκαπέντε χρόνια, αλλά τώρα φύγανε και πήγανε στην Ολλανδία και παίρνουνε τώρα και Πακιστανούς και Αλβανούς. Ξένοι αλλά ήτανε πιστοί, ξέρανε τη δουλειά.» (Π1)

«Βλέπεις ήρθαν στην αρχή οι Αλβανοί, μετά οι Βούλγαροι, τώρα οι Πακιστανοί. Και συζητάμε για πολλά λεφτά, πολλά μεροκάματα.» (Π28)

«Στην αρχή απ' όλη την Κρήτη ερχόντουσαν εδώ για να δουλέψουν στα θερμοκήπια ή για να φυτέψουν και οι ίδιοι. Μετά ήρθαν λίγοι Αλβανοί και μετά Βούλγαροι. Αυτοί οι γυφτοβούλγαροι που λένε, γέμισε η Γρα Λυγιά, τόσο που λένε ότι είναι Γραλυγίωτες. Πλέον είναι όλο Πακιστανούς.» (Π33)

Τη δεκαετία του 1990, τα θερμοκήπια επέφεραν τεράστια κέρδη στους Ανατολιώτες ιδιοκτήτες τους:

«Εμάς μας έσωσε μετά ο Κάμπος. Ήτονε δικός μας όλος ο Κάμπος.» (Π1)

«Εεε τα θερμοκήπια μετά μας σώσανε, αλλά μας δημιουργήσανε και δουλειά παραπάνω, έξοδα παραπάνω... » (Π21)

«Ο Κάμπος ήτανε η χρυσή ευκαιρία της Ανατολής.» (Π34)

«Βγάζανε μωρέ εκατομμύρια από τα θερμοκήπια οι άνθρωποι και δεν είχανε ανάγκη... » (Π23γ),

«Εποχή που εφύγανε οι πολλοί ήτανε μετά το '70, που δημιουργηθήκαν τα θερμοκήπια, αυτά έδιναν χρήμα και αποχτήσαμε πολύ χρήμα οι Ανατολιώτες. Δηλαδή, από εκεί που ήτανε το τελευταίο χωριό οικονομικά, έγινε το πρώτο χωριό στα οικονομικά.» (Π16α)

«Από τη στιγμή που άρχισαν να πηγαίνουν πολύ καλά τα θερμοκήπια, κάθε Ιούλιο κάνανε επενδύσεις οι άνθρωποι. Τα λεφτά τους δεν τα πηγαίνανε στον τόπο τους. Δηλαδή τα ακίνητα που παίρνανε ήταν στην Αθήνα ή στο Ηράκλειο, εδώ.» (Π19)

«Ναι, ναι γιατί σου λέω απ' το '70 και μετά με το θερμοκήπιο η Ιεράπετρα είχε ραγδαία ανάπτυξη.» (Π28)

«Πολύ ωραία, εχορεύαν τα εκατομμύρια... » (Π31)

Ωστόσο, σήμερα φαίνεται να συνειδητοποιούν ότι η ευημερία του Κάμπου λειτούργησε καταστροφικά για την υπόσταση του χωριού και ταυτόχρονα έχει προκαλέσει εκτεταμένη περιβαλλοντική καταστροφή στην περιοχή της Ιεράπετρας:

«... το '69 ξεκίνησε το θερμοκήπιο και μέσα σε δέκα χρόνια, είχαν μετεγκατασταθεί όλοι στον Κάμπο, γιατί ήταν... να το πούμε τυχερή η Ανατολή εκείνα τα χρόνια... Τώρα βέβαια φαίνεται το αποτέλεσμα διαφορετικό, αλλά εκείνη την εποχή όταν ένα ορεινό χωριό που έχει περιορισμένες δυνατότητες να παράξει προϊόντα και πλούτο, αποκτά ξαφνικά την ικανότητα να καλλιεργήσει κάτι που θα του δώσει μια ανάσα καλύτερη απ' τη ζωή του είναι κάτι που δεν τ' αφήνεις ανεκμετάλλευτο.» (Π4)

«Αναπτύχθηκαν λοιπόν στη συνέχεια τα θερμοκήπια. Αυτοί που ασχολήθηκαν έντονα, όχι με πειράματα αλλά με καλλιέργειες, κέρδισαν πολλά λεφτά. Αναπτύχθηκε λοιπόν η περιοχή και φτάσαμε στο σημείο που είμαστε σήμερα. Αλλά για την Ανατολή που σας ενδιαφέρει συνέβη το αντίθετο. Ενώ υπάρχουν άνθρωποι που έχουν σπίτια εδώ [Ιεράπετρα] και στο Ηράκλειο, δεν έφτιαξαν το σπίτι τους στο χωριό.», «... όπως είδατε γίνηκε το κακό αυτό, σε κάθε χωράφι υπάρχει ένα πολυτελέστατο ή τεράστιο σπίτι. Είχαν και δίκιο να πουν να κάνω ένα σπίτι στο χωράφι, αλλά βλέπουμε πολυκατοικίες με αποτέλεσμα να μην τηρηθεί το σχέδιο πόλης, ούτε βέβαια να είναι καλή η ζωή, μες στα φάρμακα και μες τα... » (Π11α)

«Βρωμοδουλειά είναι, αλλά τι να κάνει ο κόσμος.» (Π23β)

«... οι δουλειές τους εκεί κάτω ήτανε πολύ κερδοφόρες, αυτοί τα οικονομούσανε που λέμε στα θερμοκήπια και σου λέει τι α πάω να κάνω εγώ τώρα στην Ανατολή αλλά δεν είχαν σκεφτεί ότι η ζωή σιγά σιγά τους πρόδιδε... τους πρόδιδε όντως, με τα φάρμακα, με τα αυτά... » (Π30)

«... όλα εβρωμίσαν. Η ατμόσφαιρα έχει μολυνθεί.» (Π3)

Τα τελευταία χρόνια, μάλιστα, τα κέρδη από τα θερμοκήπια έχουν μειωθεί. Εξαιτίας της οικονομικής κρίσης τα προϊόντα εξαγονται κυρίως στο εξωτερικό, ενώ δεν υπάρχει ενδιαφέρον από τη νέα γενιά να ασχοληθεί με αυτά:

«... γίνονται πολλές εξαγωγές. Ο κόσμος εδώ δεν έχει λεφτά να ψωνίσει.», «... τα νέα παιδιά προσπαθούν να φύγουν γιατί εκτός του ότι είναι πολύ ανθυγιεινή δουλειά είναι και κουραστική και θες και λεφτά. Εγώ όταν έκανα τα πρώτα θερμοκήπια, μέσα σε μία δεκαετία τα είχα αποσβήσει, τώρα δεν ξέρεις... Γι' αυτό βλέπεις κάθε μέρα αν βγαίνουν στο σφυρί.» (Π28)

«Να σου πω ότι ο Ξερόκαμπος τώρα όλη η περιοχή έχει εφτά οκτώ εξαγωγείς που εξαγουν στη Γερμανία προϊόντα. Τώρα όλοι αυτοί, η κάθε εξαγωγή έχει δύο-τρεις-τέσσερις οδηγούς, όλοι είναι Αλβανοί, Βουλγάροι. Υπάρχουνε μετά τα πρακτορεία τα οποία φορτώνουμε και πάνε μετά Αθήνα Θεσσαλονίκη από δω και κει. Και 'κει

ξένοι. Υπάρχουν οι ομάδες, δηλαδή αυτά που σου λέω τώρα έχει σαράντα-πενήντα οδηγούς που 'ναι όλοι ξένοι.» (Π2)

«Εδώ έρχονται εμπόροι αρκετοί. Εγώ τα στέλνω όλα που βγάζω σε εμπόρους στη Σαλονίκη και στην Αθήνα. Και στην Αθήνα στέλνουμε στη λαχαναγορά. Καμιά φορά μας κλέβουνε και αυτοί και ιστορίες και ακόμη... » (Π1)

«Τα θερμοκήπια εδόκανε ζωή, μα χρωστούνε και πολλά. Κάνουνε σπάταλο και τα τρώνε, δεν κάνουν οικονομίες η νεολαία.» (Π3)

«Τα θερμοκήπια μέσα στην κρίση δεν είναι ότι δεν δίνουν λεφτά, αλλά δεν δίνουν του σκασμού τα λεφτά - συγγνώμη για την έκφραση- που δίνουν το '80-'90.» (Π35)

Τα ορεινά κτήματα της Ανατολής έχουν εγκαταλειφθεί ολοσχερώς, αφού οι εναπομείναντες κάτοικοι του χωριού είναι σε προχωρημένη ηλικία, η οποία δεν τους επιτρέπει να ασχοληθούν με τη γη:

«Στα χωράφια εδώ τα εξωτερικά καμιά, καμιά, λίγοι είναι οι άνθρωποι που έχουν εδώ απάνω χωράφι, αμπέλι ή μουρέλα και τα χουνε καμωμένα. Ένας στους εκατό. Αλλά και αυτός ο άνθρωπος τώρα που χει την όρεξη να καλλιεργήσει το χωράφι του εδώ... αυτά τα γειτονικά χωράφια τα γύρω γύρω είναι ακαλλιέργητα και είναι τα χόρτα και τα κλαδιά εκεί πάνω.» (Π2)

Το ίδιο συμβαίνει και με τα παραδοσιακά σπίτια του χωριού, παρόλο που πριν από μία εικοσαετία κάποιοι ξένοι επιχειρηματίες επέδειξαν ενδιαφέρον για την αναστήλωσή τους:

«Το καλό είναι ότι έχει γίνει παραδοσιακό το χωριό... Κάπου εκεί, το '93... φτιάχτηκαν κάποια σπίτια, αυτό που δεν μπορούσαμε να κάνουμε εμείς το έκαναν κάποιοι επιχειρηματίες, δειλά-δειλά ξεκίνησαν... », «Οι μισοί του χωριού ενδιαφέρονται και οι άλλοι μισοί δεν τους ενδιαφέρει καν! Και δεν τα πουλάνε κιόλας!» (Π17α)

«Δεν πήγανε στο χωριό γιατί το θεώρησαν το χωριό ξοφλημένο γιατί τα ενδιαφέροντα τους ήταν εδώ, όλα εδώ, αφήσαν το χωριό έτσι. Κακή αντίληψη δηλαδή.» (Π19)

Η αλλαγή που συντελέστηκε σε πολλαπλά επίπεδα στον χώρο της Ανατολής μέσα σε μόλις μία δεκαετία περιγράφηκε με γλαφυρό τρόπο από τους πληροφορητές. Συνάμα συγκεντρώθηκαν κάποιες πληροφορίες για την περιοχή του Γαϊδουροφά, στην οποία επικεντρώνεται το ενδιαφέρον της έρευνας, λόγω της διεξαγωγής των αρχαιολογικών ανασκαφών. Αυτή η πολυπρισματική εξέταση του τόπου συνέβαλε στην εμπέδωση του χαρακτήρα της κοινότητας και στην εξήγηση των μεταβολών εντός της, σε διάφορες χρονικές στιγμές, ανάλογα με τις αλλαγές στο περιβάλλον της. Εκτός αυτού, η κατανόηση

της αλληλεπίδρασης των κατοίκων με το χώρο ωφέλησε στην εξερεύνηση της σχέσης τους με το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή, λαμβάνοντας υπόψη ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων, ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται μια περιοχή από την κοινότητα διαμορφώνει τη στάση της απέναντι στα αρχαιολογικά ευρήματα.

5.3.2.3 Κοινότητα και αρχαιολογική κληρονομιά

Η ανακάλυψη κάποιας αρχαιολογικής θέσης σε μία περιοχή αποτελεί συνήθως ένα αξιοσημείωτο γεγονός για την κοινότητα που την κατοικεί. Αν και στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Κρήτη οι αρχαιολογικές ανασκαφές δεν σπανίζουν, η αποκάλυψη του μεγαλιθικού μινωικού κτιρίου στη θέση Γαϊδουροφάς και του ιερού κορυφής στη θέση Σταυρωμένος στην περιοχή της Ανατολής, ήταν ένα αναπάντεχο γεγονός για τους κατοίκους της, λόγω του ότι δεν είχαν προηγηθεί αξιοσημείωτα ευρήματα στα ορεινά της Ιεράπετρας. Μία πρωτόγνωρη εμπειρία για την τοπική κοινότητα ήταν και η διαμονή της αρχαιολογικής ομάδας στο χωριό. Η καθεαυτή παρουσία μίας αρχαιολογικής ομάδας σε έναν τόπο υπονοεί την ύπαρξη κάτι σημαντικού, το οποίο δεν έχει αποκαλυφθεί ακόμα και πιθανόν αφήνει στην ατμόσφαιρα μία αίσθηση μυστηρίου. Παρόλο που η πραγματικότητα μίας επιτόπιας έρευνας κάθε άλλο παρά μυστήρια μπορεί να χαρακτηριστεί (Birt 2004:165), ο τρόπος πρόσληψης αυτής και των επακόλουθών της από την τοπική κοινότητα, μπορεί να διαφέρει αισθητά από την αντίστοιχη κατανόηση των αρχαιολόγων. Συνήθως, οι αρχαιολόγοι παρουσιάζουν το έργο τους στην εκάστοτε τοπική κοινότητα, τονίζοντας τα σημεία εκείνα που λειτουργούν εμπλουτιστικά για αυτή, με απώτερο σκοπό να την ευαισθητοποιήσουν και να επηρεάσουν θετικά τη στάση της απέναντι στην πολιτιστική της κληρονομιά, ώστε να διασφαλιστεί η προστασία και η διατήρησή της μελλοντικά. Παρά ταύτα, τα μέλη της τοπικής κοινότητας δεν αντιλαμβάνονται πάντα την ύπαρξη μίας αρχαιολογικής ανασκαφής με θετικό τρόπο, καθώς ενδέχεται να φέρουν ανησυχίες σε σχέση με ζητήματα ιδιοκτησίας ή και με ζητήματα διατήρησης της παράδοσης και της πολιτισμικής τους ταυτότητας (Zimmerman 2010:478). Μάλιστα στην περίπτωση που μία περιοχή χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος, η τοπική κοινότητα μπορεί να νιώσει ότι χάνει το πατρογονικό δικαίωμα χρήσης της. Έτσι, δεν είναι λίγες οι φορές που δημιουργείται ένα χάσμα μεταξύ αρχαιολόγων και τοπικής κοινότητας σε μία περιοχή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, λόγω των συγκρουόμενων συμφερόντων, τα οποία αναδύονται (Stroulia & Sutton 2009· βλ. επίσης Stroulia & Sutton 2010b).

Με σκοπό να ανιχνευθεί η πιθανότητα εμφάνισης ενός τέτοιου χάσματος ανάμεσα στην κοινότητα της Ανατολής, αλλά και να υποτυπωθεί ο τρόπος με τον οποίον γίνεται αντιληπτή η παρουσία της αρχαιολογικής ομάδας στο χωριό, το τελευταίο μέρος των

συνεντεύξεων με τους κατοίκους της επικεντρώθηκε σε αυτά τα θέματα. Η παρακολούθηση των αντιδράσεων τους στα διαφορετικά στάδια της αρχαιολογικής έρευνας, η καταγραφή των δυναμικών ανάμεσα σε αυτούς και την αρχαιολογική ομάδα, η θέαση των δικών τους ερμηνειών του ευρήματος αλλά και η προσέγγιση των προεκτάσεών του στην καθημερινότητα τους παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

5.3.2.3.1 Η πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας

Η θέση του Γαϊδουροφά, στην οποία έλαβε χώρα το μεγαλύτερο μέρος των αρχαιολογικών ανασκαφών, ήταν γνώστη τόσο στους κατοίκους του χωριού όσο και στους Ανατολιώτες, οι οποίοι δεν διαμένουν στο χωριό:

«Ο Γαϊδουροφάς, στην ευρύτερη περιοχή είναι πολύ γνωστός.» (Π11β).

Όμως, παρόλο που οι ντόπιοι εκμεταλλεύονταν την περιοχή του Γαϊδουροφά έντονα κατά το παρελθόν, ανέφεραν ότι πριν την έναρξη της αρχαιολογικής έρευνας, δεν υπήρχε καμία υπόνοια ότι υπάρχουν αρχαιότητες:

«Εγώ σαν παιδί, πηγαίναμε πάνω, στα μανιτάρια, και κει ακριβώς που ναι τώρα τα αρχαία, εκεί ήτανε... νονά τη λέγαμε, είχε βαφτίσει η μάνα μου το γιο αυτής που χε το χωράφι εκεί και πηγαίναμε και σπέρναμε εκεί, θερίζαμε, εεε, η δουλειά μας εμάς ήταν να ψάξομε αν είχε καμιά φωλιά από πέρδικα, με τα μικρά πουλάκια, να μπορέσουμε να τα πιάσουμε, μας άρεσε η φύση, αλλά δεν μας έλεγε κανείς τη σωστή λύση... » (Π30)

«Όχι τίποτα. Εκεί φαινότανε ότι είχε κάτι σα τοιχάκια, αλλά με τα οργώματα σκεπαζότανε.» (Π9)

«Ήταν ένα σημείο που ήταν οι μεγάλες πέτρες ψηλά, ψηλά, πριν σκάψουνε, αλλά δεν εκαταλαβαίνανε τι ήταν όμως.» (Π22α)

«Δεν εξέραμε τίποτα. Όταν ήρθε ο Γιάννης ήταν η πρώτη φορά που... » (Π25γ)

«Τίποτα, εν ήξερε άνθρωπος κουβέντα, δεν ήξερε. Δηλαδή τα πράγματα αυτά, τα ανακάλυψε ο Γιάννης.» (Π2)

«Για να είμαι ειλικρινής δεν το είχα ακούσει, μετά που ήρθε ο κ. Παπαδάτος, άρχισε να γίνεται κάποια κουβέντα στο καφενείο αλλά χωρίς έτσι συγκεκριμένα πράγματα.» (Π4)

«Η ιστορία του χωριού που λες εδώ... σχετικά με τα αρχαία και αυτά, δύσκολα θα βρεις κανέναν να σου πει, κανείς δεν ήξερε τίποτα.» (Π28)

Εξαιτίας αυτού, κάποιοι κάτοικοι της Ανατολής εξέφρασαν αρχικά κάποια δυσπιστία ως προς την ύπαρξη αρχαιοτήτων στην περιοχή, ενώ άλλοι ξαφνιάστηκαν μετά την αποκάλυψη τους:

«Θυμούμαι πως ελέγανε ότι ήρθανε αρχαιολόγοι και σκάβανε, αλλά εμείς δεν τους πολυολογούσαμε ότι θα 'θέλαν να βρουν εκείά πάνω σπίτια. Εγώ αν εμπόρου, γιατί ο Γιώργης είναι γιος μου, να με πάνε. Και μου λέει ο γιος μου σπίτια μέσα στη γη. Εγώ πήγαινα εκιά πάνω παιδί και βλέπαμε τα ζώα στα δάση.» (Π3)

«Εγώ πρωτοπήγα πάνω στον Γαϊδουροφά με τον Παπαδάτο. Μετά ήρθε ο Παπαδάτος με άλλα δύο άτομα, αλλά δεν εθυμάμαι ποιοι ήτανε οι άλλοι, δεν έχουν ξανάρθει εδώ, επήγαμε εκεί, και μου λέει “Εδώ είναι το μονοπάτι που βγάζει στις Μάλλες;”. Όλοι το περνούσανε ότι ήτονε μάντρα. Τόσες πέτρες εφαινότανε αλλά δεν υπολόγιζε κανείς- δεν πήγαινε το μυαλό. Ο Γιάννης μόλις το είδε μου λέει “εδώ είναι, αυτό είναι το χτίσιμο”. Του λέω “τι λε ρε, αφού όταν ήρθα εδώ του λέω είχε δυο πέτρες...”. Εγώ ξέρω δηλαδή πολλά σημεία με τέτοιες μεγάλες πέτρες στις μάντρες. Δεν σου 'χε φανεί παράξενο ότι πριν 50 χρόνια ή 100 χρόνια αυτό το 'χανε κάνει μάντρα, δηλαδή από τότε το θυμάμαι μάντρα- που να ξέρω τι ήτονε.» (Π32β)

«Λέω τώρα στο Γαϊδουροφά; Που; Εκεί για να φύεις από την Ιεράπετρα α πας στο Γαϊδουροφά ήτανε μεγάλο πρόβλημα! Να 'ρθεις τόσες ώρες με τα πόδια α 'ρθεις! Και όμως αυτό που ακούς τώρα... ναι.» , «Ε για τα αρχαία, δεν περίμενε κανείς!», «Κοίταξε μες στα θερμοκήπια, ο Κάμπος ειδικά δεν έχουνε πουθενά βρεθεί στον Ξηρόκαμπο μέσα, αρχαία δεν έχουνε βρεθεί. Τα αρχαία που έχουν βρεθεί είναι ως επί των πλείστων μεταξύ Γρα Λυγιάς και Γεράπετρου, στο Κεντρί τώρα αυτά, αλλά... Στον κάμπο εν τω μεταξύ, τι συμβαίνει... ο Ξηρόκαμπος στην ουσία ο περισσότερος είναι από κάτω βράχος, δηλαδή σπανίως να σκάψεις και να μην βρεις βράχο. Στον κάμπο γενικά δεν έχουν βρεθεί αρχαία.» (Π28)

«Εεε δεν το περιμέναμε, εννοώ εμείς δεν παρατηρούσαμε τίποτα το περίεργο και όμως υπήρχε.» (Π25β)

«Να... δεν το λέγαμε... Στον Γαϊδουροφα δα και σκάψουν, ήντα βρουν εκιά, ήντα α κάμουν... όμως... δεν το πίστευγα.» (Π29)

«Ε βέβαια και ήταν έκπληξη!», «Κι' όμως, εγώ έχω χαζέψει με τον Γαϊδουροφά, δεν μπορώ να κάνω αλλιώς!» (Π30)

Γενικότερα, οι ντόπιοι, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, δεν φάνηκε να γνωρίζουν την ύπαρξη πληθώρας αρχαιολογικών χώρων στην ευρύτερη περιοχή, γεγονός που ίσως να δικαιολογεί την έκπληξη, αλλά και την αρχική δυσπιστία τους:

«... κοίταξε να δεις, εγώ επειδή δουλεύω στο Δήμο κάναμε ένα site, λοιπόν, έτυχε και επισκέφτηκα τους αρχαιολογικούς χώρους που έχουμε εδώ, είναι πανέμορφα μέρη, τα οποία δεν ήξερα ότι υπήρχανε! ... Το μοναδικό που γνωρίζουμε είναι τα Γουρνιά, ενώ έχει πάρα πολύ ωραίους χώρους, και στο Μύρτος οι αρχαιολογικοί χώροι, σε δυο λεπτά μπορείς να πας που λέει ο λόγος.» (Π27)

Κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι εξέφρασαν απορία σχετικά με τη διαδικασία της αρχαιολογικής έρευνας. Πιθανόν θεώρησαν ακατανόητο το πως κάποιος που δεν είναι από τον τόπο, μπόρεσε να ανακαλύψει κάτι που διέφυγε στους ίδιους:

«Ποιος του 'βαλε τώρα στο μυαλό και πήγε και ήκαμε την έρευνα και πάνω στον Σταυρό και πήγε και ήβρε και τα υπόλοιπα ευρήματα.» (Π2)

«Σώπα! Αυτά τώρα τα βλέπουν στα βιβλία οι αρχαιολόγοι και πάνε και τα σκάβουν.» (Π26)

Ωστόσο, ακόμα και μετά την αποκάλυψη του μινωικού κτηρίου, η φύση του ευρήματος δεν φάνηκε να έχει γίνει κατανοητή από όλους και όταν έγινε λόγος γι' αυτό, κάποιοι πληροφορητές δεν ήξεραν πως να το περιγράψουν:

«Τα κορίτσια εδώ είναι αρχαιολόγοι και οι δύο και είναι στην Ανατολή εκεί που βρήκανε ένα [παύση] στον Γαϊδουροφά!» (Π16α)

Αυτό σχολιάστηκε και από κάποιον πληροφορητή, ο οποίος ανέφερε ότι δεν γίνεται αντιληπτή η αξία του ευρήματος:

«Ε και μη νομίζεις τώρα, μην περιμένεις ότι το 100% των κατοίκων ξέρουνε τι θα πει εκεί πάνω. Τι θα αποδώσει και αν ήτανε καλό ή αν είναι καλό, αλλά... Βλέπεις, ρε παιδί μου, σ' άλλες περιοχές και το ψάχνουνε, πάει πάει κόσμος.» (Π1)

Ενδεικτικό είναι το σχόλιο ενός κατοίκου του χωριού, ο οποίος έχοντας δει τα κεραμικά τα οποία βρέθηκαν εντός του μινωικού κτηρίου και θεωρώντας ότι δεν έχουν ανάλογη αξία με αυτή που έχει ένα άγαλμα, σχολίασε:

«Εδώ να βρείτε ένα άγαλμα, να βρείτε ένα μεγάλο πράμα να... όλο μικράπραματάκια, εε; Αξίζουνε αυτά;» (Π24α)

Ένας άλλος πληροφορητής, εξήγησε ότι οι ντόπιοι χρειάζονται πληροφόρηση σε σχέση με την πορεία των ανασκαφών, προκειμένου να κατανοήσουν τα ευρήματα:

«Εεε πρέπει να τους πιάσει ένας ειδικός και να τους εξηγήσει... » (Π30)

Ωστόσο, στην πορεία της έρευνας κάποιοι πληροφορητές που είχαν συμμετάσχει στις ετήσιες ομιλίες και εκδηλώσεις που οργανώνονταν για την ενημέρωση της τοπικής

κοινότητας, ενσωμάτωσαν στον λόγο τους πληροφορίες που είχαν συγκρατήσει από αυτές:

«Άκουσα και εγώ ότι περνούσε κάποιος με το γαϊδουράκι και πήγαινε στις Μάλλες από τον Άγιο Νικόλαο, τον πήρε κάποιος με το γαϊδουράκι και επέρασε από εκεί και πήγαινε στις Μάλλες, ο οποίος είχε γνώσεις αρχαιολόγου φαίνεται. Και είδες που πάνω που έχει πέντε έξι, τέσσερα πέντε πέτρες έτσι πελεκημένες, αυτά είδε... », «... τα παλιά χρόνια κει πάνω ήτονε αποθήκες και φυλάσανε τρόφιμα και ερχότανε μετά από κάτω, δηλαδή τα αποθηκεύανε για να τα γλιτώσουνε, τα φρουρούσανε φαίνεται κιόλας, και τα βρήκανε. Βρήκανε από κάτω κάμαρες, βρήκανε ένα δυο αυτές μου φαίνεται... » (Π1)

«Ο Έβανς. Αυτός ήκαμε φαίνεται έρευνα σ ολόκληρη την Κρήτη για να δει μήπως ανακαλύψει και άλλα πράγματα. Και από την Καλαμαύκα τώρα, υπήρχε ένας δρόμος και πήγαινε στις Μάλλες και περνούσε από κάτω από κει - όχι! από πάνω, από εκεί που εσκάψατε από πάνω, ήταν ο δρόμος που επήγαινε πέρα. Και πήγε, ήβγε απ' την Καλαμαύκα για να παει στις Μάλλες και πήγε τον δρόμο δρόμο πέρα και είδε τσι πέτρες αυτές τσι μακρές τσι τετράγωνες που τανε πελεκημένες, όπως ακριβώς ήτανε εκεί στην περιοχή που 'χανε βρει τα ευρήματα στο Ηράκλειο και κάτω σε να βουνό πάλι άλλο πως το ελέγανε δεν θυμάμαι, και ήγραψε μέσα στο βιβλίο του αυτο το πράγμα, ότι επέρασα από το τάδε μετόχι που λέγεται Γαϊδουροφάς και είναι περιοχή της κοινότητας Ανατολής και είδα κάτι πράγματα, φαινότανε, και είναι ακριβώς τα ίδια με της εποχής του τοπίου αυτού.» (Π2)

Κάποιος πληροφορητής προέβη στην απόδοση μίας δικής του ερμηνείας για την παρουσία του μινωικού κτηρίου στον Γαϊδουροφά, εξηγώντας ότι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση ξυλείας κυπαρισσιών, η οποία στην συνέχεια προωθούνταν σε άλλες περιοχές της Κρήτης για την κατασκευή των μινωικών ανακτόρων:

«Το μινωικό ανάκτορο ήτανε με κυπαρίσσια. Αργότερα τις 'κάναν τις κολώνες. Ο λόγος είναι ένα πολύ ανθεκτικό ξύλο, και αυτό το χρησιμοποιούσαν και για τους αργαλειούς, ο καλύτερος αργαλειός είναι από κυπαρίσσια. Κατά περίεργο τρόπο, λοιπόν, το κυπαρίσσι ενώ καίγεται δεν κάνει κάρβουνο, ούτε ζεσταίνει, δεν ξέρω γιατί... Τι γίνεται λοιπόν; Το κυπαρίσσι άμα το κόψεις, 300 χρόνια ζει. Χτίζανε λοιπόν τα παλάτια τους, αυτή είναι η πληροφορία που θέλω να σου δώσω, τα οποία ξαναχαλούσανε και μετά τα ξαναφτιάχνανε. Επειδή υπάρχουν αρκετά κυπαρισσόδασα και πιστεύω και εδώ απάνω αυτή τη δουλειά έκανε το ορεινό μινωικό κτίριο.» (Π34)

Παρότι, οι ερωτήσεις που αφορούσαν στην αρχαιολογία εστίασαν στην εν εξελίξει αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του χωριού και στα ευρήματά της, αρκετοί κάτοικοι του χωριού μίλησαν για κάποιες βυζαντινές εικόνες, οι οποίες ανήκαν σε μοναστήρια της περιοχής. Με αυτές τις εικόνες συνδέεται το τοπωνύμιο «Κονίσματα», και ένα μύθος, σύμφωνα με τον οποίο οι εικόνες βρέθηκαν σε αυτή την περιοχή δυτικά του χωριού:

«... κάτι εικόνες που 'τονε εδώ. Ο ένας δρόμος απάνω περνάει εκεί απ' το... στην άκρη που κατεβαίνει για να μπει στην άσφαλο πέρα, πριν να κατεβείς στην άσφαλο, δεξιά έχει ένα αυτό, το λέγανε "Εικονίσματα". Είχε πόρτες από εκκλησία και εικόνες μέσα. Παλιά. Θα 'τονε είκοσι χρόνια πιο μπροστά που τα πήγανε εκεί. Σπηλιά ήτονα και κατεβαίνανε και μέσα και βλεπανε μέσα τα εικονισματα εκεί.» (Π9)

Αυτές οι βυζαντινές εικόνες φάνηκε να έχουν μία ιδιαίζουσα σημασία για τους κατοίκους της Ανατολής, οι οποίοι συγκλονίστηκαν από την κλοπή τους πριν από μερικά χρόνια, μιας που τις θεωρούν μοναδικό στοιχείο της πολιτιστικής τους κληρονομιάς:

«... ήτανε μια εποχή που ήτανε σε έξαρση η αρχαιοκαπηλία και η κλοπή των εικόνων... και ήτανε πολλές βυζαντινές που είχαμε σ' όλα τα μοναστήρια, πήρε απόφαση το χωριό τις πιο σημαντικές να τις μαζέψουνε και να τις φέρουνε εδώ να τις προφυλάξουνε, βάλανε διπλές, τριπλές κλειδαριές στην εκκλησία των Αγίων Πάντων, εδώ στην κεντρική εκκλησία την ενοριακή. Αυτή ήταν μία πρόχειρη λύση... Πολύ γρήγορα ο δεσπότης θεώρησε ότι έπρεπε να προφυλαχτούνε και να συντηρηθούνε. Οι χωριανοί δεν είχαν εμπιστοσύνη ότι θα γυρίσουν ξανά οι εικόνες στη θέση τους και δεν θέλανε να τις αφήσουν να φύγουν. Επομένως, αποφάσισε να το κάνει με το έτσι θέλω, και με το έτσι θέλω του δεσπότη ξεσηκωθήκανε οι χωριανοί και έγινε το έλα και να δεις. ... Τις κρατούσαμε εδώ μέχρι πέρσι. Πέρσι, χωρίς να έχει παραβιαστεί καμία απ' τις εισόδους της εκκλησίας, χωρίς να υπάρχουν ίχνη πουθενά, ένα πρωί, μία Κυριακή πήγαμε και λείπανε οι τρεις πιο [σιωπή] ... » (Π15γ)

«Γιατί είναι κάτι πολύ παλιό και δεν ξέρεις αν θα ξαναβρεθεί! Γιατί είναι μία πολιτιστική κληρονομιά, η οποία ήταν της περιοχής, του χωριού... » (Π15β)

«Οι τρεις οι σπουδαιότερες, απ' ότι λέγεται η σπουδαιότερες στην Κρήτη.» (Π16β)

«Παλιά ερχότανε και πολύς κόσμος στην λειτουργία, όσο ήτανε και οι εικόνες οι παλιές. Μετά βέβαια ο παπάς, χωρίς να θέλω να τον κατηγορήσω ιδιαίτερα, τις εικόνες αυτές έχοντας τες στην εκκλησία μέσα, μαθεύτηκε ότι στην Ανατολή υπάρχουν εικόνες ερχότανε ένα δυο λεωφορεία τη μέρα και τους πήγαινε ο παπάς στην εκκλησία τους έλεγε τις ιστορίες... » (Π16α)

Ένας πληροφορητής, συνέδεσε τις βυζαντινές εικόνες με τις αρχαιότητες του Γαϊδουροφά, θέλοντας μάλλον να υπονοήσει ότι δεν γνώριζαν την αξία τους όσο τις είχαν στην κατοχή τους, κάτι που ίσως να συμβαίνει σήμερα και με τα ευρήματα των ανασκαφών:

«... μπορεί να βλέπαμε και τα αρχαία και δεν ξέραμε τι ήταν, όπως δεν ξέρουμε και τα υπόλοιπα, που είμαι σκασμένος απ' την στεναχώρια μου με τις εικόνες που τις πήραν.» (Π18γ)

Εντούτοις, ένας άλλος πληροφορητής έδειξε να πιστεύει ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα μπορούν να αποτελέσουν πόλο έλξης για τους ξένους επισκέπτες:

«... γιατί δω πέρα δεν υπήρχε άλλος τρόπος για να αναπτυχθεί το χωριό μόνο αγροτουρισμός. Γιατί δεν υπήρχανε ούτε αρχαιολογικά ευρήματα ούτε τίποτα που να προσελκύσει τον κόσμο.» (Π23β)

Πέρα από την πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας και των ευρημάτων της, οι κάτοικοι του χωριού διατύπωσαν κατά τις συνεντεύξεις την άποψή τους για τον διευθυντή των ανασκαφών, η συμπεριφορά του οποίου φάνηκε να τους εκπλήσσει ευχάριστα, καθώς δεν ήταν αποστασιοποιημένη όπως την περίμεναν:

«Είναι πολύ καλός άνθρωπος δηλαδή ότι και να τον ερωτήσεις στο εξηγεί, δεν είναι σαν άλλους που... » (Π6γ)

«Έχετε καλό δάσκαλο. Καλός άνθρωπος είναι.» (Π12β), «Τα χρόνια που έρχεται εδώ πέρα προσέχει πάρα πολύ τα παιδιά. Τα έχει σαν δικά του.» (Π12α), «Δεν είναι αδιάφορος» (Π12β), «Ο Παπαδάτος είναι μοναδικός.» (Π12γ), «Όχι μόνο με τα παιδιά, και με μας εδώ στο χωριό, καταδέχεται και μιλεί και περνά και μας κουβεντιάζει. Έχει άλλους που... δεν θέλουνε και πολύ πολύ... » (Π12α).

«Είναι και ο δάσκαλος καλός!» (Π23α)

«Και είναι καλό και το αφεντικό σας... Και έχει καλή ψυχή...» (Π25α), «Πολύ καλός άνθρωπος!» (Π25β)

Θετική άποψη διατύπωσαν και για τα μέλη της αρχαιολογικής ομάδας:

«Και καλά παιδιά... τακτοποιημένα.» (Π25β)

Τέλος, οι συνεντευξιαζόμενοι φάνηκε να κατανοούν ότι η εθνογραφική έρευνα αν και αποτελεί μέρος της ευρύτερης αρχαιολογικής έρευνας, διερευνά διαφορετικές πτυχές της ζωής στην Ανατολή. Επίσης, εκφράστηκε ενδιαφέρον για την εξέλιξή της, ενώ κάποιοι συμμετέχοντες παρείχαν συμβουλές για την εύρεση και την προσέγγιση περισσότερων πληροφορητών:

«Πήγες σήμερα στην ανασκαφή;» (Π12γ), «Η Κλαίρη δεν πάει στις ανασκαφές, κάνει δουλειά στο σχολείο.» (Π12α)

«Πως πάει η έρευνα;», «Πήγαινε Δεκαπενταύγουστο στην εκκλησία, θα δεις εκεί το καλύτερο δείγμα του χωριού. Έχει τώρα λειτουργία την Τρίτη που είναι ο εσπερινός, να 'ρθεις θα πάω!» (Π17β)

Αφού διερευνήθηκε η πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας, η εθνογραφικής έρευνα στράφηκε στην καταγραφή της ανταπόκρισης των κατοίκων σχετικά με τα αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή τους.

5.3.2.3.2 Η ανταπόκριση σε σχέση με την αρχαιολογική έρευνα

Οι ντόπιοι δεν φάνηκε να προσλαμβάνουν τις αρχαιολογικές ανασκαφές ως μία απειλή. Αντίθετα, μίλησαν με θέρμη για την αρχαιολογική έρευνα που διεξάγεται τα τελευταία χρόνια στο χωριό τους, αλλά και για την αρχαιολογική ομάδα:

«Το χωριό πάντως είναι απόλυτα ευχαριστημένο σ' αυτά τα έξι χρόνια, με την βοήθεια, με τη συμπεριφορά σας όλων, μπράβο! Μπορεί να μην είναι το 100% αλλά το 95% είναι της άποψης μου.», «Είναι πάντως για το χωριό πολύ θετικό αυτή η δουλειά που έγινε και μπράβο σας, μπράβο στον Γιάννη... Εγώ δίνομαι στους σωστούς ανθρώπους.» (Π1)

«Ας είναι καλά, ας είστε όλοι καλά!» (Π8)

«... ενθουσιάστηκα πάρα πολύ με αυτό που κάνετε εσείς και πάντα σε σχέση με την απολείωση της Ανατολής, δηλαδή βλέπεις τον τόπο και ήρθαν αυτά τα παιδιά και πάτησαν σε κάποια ευρήματα παλιότερα και ήρθαν να σκάψουν στο πουθενά, και έβγαλαν ένα μινωικό μνημείο καταπληκτικό και βλέποντας αυτό που γίνεται νιώθω και 'γω μια υπερηφάνεια, ένα καμάρι για τον τόπο μου, γιατί τον αγαπώ τον τόπο μου και τους ανθρώπους... » (Π35)

«... μπράβο σας, συγχαρητήρια και με το καλό να 'ρχεστε επαέ και να πηγαίνετε και θα 'μαστε μαζί σας ότι ώρα και να ναι και όποτε και να ναι! [το τονίζει]», «... και ήρθατε επαέ και μας αναδείξατε και να 'στε καλά και θα συνεχίσουμε εμείς εδώ! Γιατί ήμαστε παραπονιάρηδες, εδά μας έχουνε εγκαταλείψει όλοι.» (Π18γ)

«Ότι κάνετε για την Ανατολή, να ξέρετε θα το βρείτε απ' τον Κύριο, αν υπάρχει!» (Π18β)

«[Νιώθουμε] ευχαρίστηση, γιατί... » (25β) «Αναδεικνύεται το χωριό!» (25δ) «Χαρά έχουμε όλοι!» (25α)

«Καλό είναι! Καλό είναι για το χωριό, πολύ καλό!» (Π29)

«... ας είστε καλά δηλαδή εσείς και ο κύριος Παπαδάτος και τα παιδιά. Το προβάλανε όλοι εδώ, το 'χουνε προβάλει!» (Π30)

Σχολιάστηκε από πληροφορητές ότι αυτή η θετική στάση των χωριανών είναι ειλικρινής, καθώς δεν αλλάζει μετά την αναχώρηση της αρχαιολογικής ομάδας:

«Αυτό που συνέβη στην Ανατολή, και είναι ειλικρινές, δεν είναι κάτι επιφανειακό, όχι, γιατί αν δεν ήταν ειλικρινές μεταξύ μας θα λέγαμε κάτι άλλο.» (Π4)

«Εμείς δεν σας βλέπομε ότι ήρθατε εδώ για να οικονομήσετε και να φύγετε, δεν θέλουμε εμείς τέτοια!» (Π18γ)

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της στάσης τους απέναντι στα ευρήματα διαδραμάτισε η τοποθεσία τους στα ορεινά της Ιεράπετρας, δεδομένου ότι δεν επηρεάζονται οι περιουσίες τους. Ωστόσο, αναφέρθηκε ότι η θέση τους θα ήταν διαφορετική στην περίπτωση που δεν θα μπορούσαν να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται τη γη τους, εξαιτίας των αρχαιολογικών εργασιών:

«Εδώ είναι γεγονός ότι το δεχτήκανε απ' την πρώτη στιγμή. Αλλά ξέρω περιπτώσεις με ανθρώπους που μπλέξανε και δεν μπορούν να ξεμπλέξουν με τίποτα... » (Π28)

«Και εδώ [στην Ιεράπετρα] υπήρξαν περιστατικά που σταμάτησαν καλλιέργειες. Εν μέρει έχουν δίκιο, άμα ο άλλος έχει να ζήσει απ' αυτό το χωράφι και οι γραφειοκρατικές διαδικασίες του λένε στοπ... » (Π11γ)

«Ευτυχώς εκεί που είναι δεν επηρεάζει κάτι, ούτε περιουσία ούτε τίποτα, ίσα ίσα που δίνει αξία στην περιοχή.», «... το διαβάζω κ κατά καιρούς, σε άλλες περιοχές πράγματι δηλαδή, ότι έχει σχέση με αρχαιολογία, ότι εεεε... υπάρχει μια... δυσπιστία, κάτι τέλος πάντων.» (Π4)

«Πρώτα πρώτα σε μας εκεί που πήγε τώρα ο Παπαδάτος, δεν επείραξε καθόλου.» (25β), «Τι θέλαμε α χάναμε εμείς τώρα εδώ;» (Π25α), «Η αρχαιολογία αναδεικνύει τον τόπο, δεν το εκαταστρέφει!» (Π25γ), «Άμα ήτανε σε οικισμό ναι, εν αφήνουνε μετά να χτίσεις.» (Π25β) «Εμείς εδώ εν έχουμε χώρο για να πεις ότι α κάμεις κάτι μετά, να χει το χωράφι σου αρχαία να μην σ' αφήσουνε να κάμεις.» (Π25γ)

«Να σου πω τι γίνεται, ο κόσμος έχει παντού επιφυλάξεις με την αρχαιολογική υπηρεσία γιατί αν μπλέξεις... είναι πρόβλημα. Ξέρω ανθρώπους που βρήκανε κάτι ας πούμε μηδαμινό και δεν το καθορίσανε αρχαιολογικό χώρο χωρίς να κάνουν εργασίες και τέρμα. Μπορεί εγώ να αγοράσω ένα οικόπεδο να δώσω ένα κάρο λεφτά, και να μην μπορώ να οικοδομήσω. Δεν δίνουνε και αποζημιώσεις πια... » (Π28)

Από τα λεγόμενα κάποιων κατοίκων του χωριού φάνηκε ότι η διεξαγωγή ανασκαφών στο χωριό τους, κίνησε το ενδιαφέρον τους για ζητήματα σχετικά με το αντικείμενο της αρχαιολογίας και τους γέννησε ερωτήματα σε σχέση με το παρελθόν:

«Γιατί προχθές που διάβαζα στην εφημερίδα, ήβρικε κάποιος στον Ψηλορείτη ορισμένα ευρήματα και εξεταστήκανε από τους αρχαιολόγους και ανακαλύψανε ότι ήτανε πέντε εκατομμύρια χρόνια πιο μπροστά και εφτά εκατομμύρια χρόνια τα υπόλοιπα γιατί βρεθήκανε στην κορφή του βουνού απάνω, κάτι πράγματα θαλασσινά! Μα υπάρχει περίπτωση τώρα να διατηρούνται αυτά τα πράγματα 5 εκατομμύρια και 7 εκατομμύρια χρόνια που λένε;» (Π2)

«Βρήκανε λέει ένα κομμάτι κέρατο από ελάφι, απ' αυτά που βρήκατε εκεί πάνω, ο αυτός μου το είπε... Εγώ τον ερώταγα αν υπήρχε περίπτωση να 'χε τέτοια εδώ, λέει μάλλον έχει έρθει από στελιάρι κάποιου αντικειμένου, επειδή βάναν στα μαχαίρια στη λαβή.» (Π6β)

«Ε εγώ κατευθείαν λέω πόσα πράγματα είναι γύρω μας... Και αν δεν περνούσε ο Έβανς τότε δεν θα χε βρεθεί τίποτα... και πόσα άλλα... » (Π16α)

Μία πληροφορήτρια παραδέχτηκε ότι ο μικρός ανιψιός της επηρεασμένος από την έρευνα στο χωριό, αποφάσισε ακολουθήσει το επάγγελμα του αρχαιολόγου:

«Του Γ. του αρέσει πολύ, θέλει να γίνει αρχαιολόγος.»

Μάλιστα, διηγήθηκε κάποια περιστατικά:

... είχε βρει ένα κομμάτι πιθάρι σπασμένο και έξω που έπαιζε στα χαλάσματα και ήπιασε και το 'ξυσε και του 'βγαλε τα χώματα και το 'πλυνε και το σκούπισε και του 'χανε πάρει μετά ένα μικροσκόπιο δώρο και το επεξεργαζόταν και είχε κάτσει στον καναπέ και είπε τώρα θέλω να με τραβάς βίντεο και να σου εξηγήσω... »

«Πάντως αν δεν γινόταν εδώ οι ανασκαφές δεν θα χε το ερέθισμα, ρε παιδί μου. Δεν θα... Θυμάμαι μια μέρα, έπαιζε εκεί πάνω στου γιατρού που λέμε το σπίτι, είχε άμμο και έχτιζε με τους φορτωτές του, με αυτά και πάω και κρατούσα τον καφέ, να του κάνω παρέα, και έρχεται και μου λέει έναν άθλο του Ηρακλή, και ήλεγε... ήλεγε... ήλεγε... και γω δα στον κόσμο μου, ούτε που έδινα σημασία και κάποια στιγμή του λέω εντάξει και μου λέει “μα δεν τελείωσα ακόμα!”» (Π32α)

Ένας πληροφορητής, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «εξωτερικός παρατηρητής» (Βαν Μπούσχοτεν 2015d), καθώς κατάγεται από το χωριό και το γνωρίζει καλά, αλλά έχει απομακρυνθεί από την κοινότητα λόγω του ότι δεν διαμένει εκεί μόνιμα,

εξήγησε ότι η θετική στάση των κατοίκων, οφείλεται στο κλίμα συμπερίληψης που εδραίωσε ο διευθυντής των ανασκαφών από την αρχή του αρχαιολογικού προγράμματος:

«... ξέρετε αυτό [η ανασκαφή] δημιούργησε μία πολύ μεγάλη αποδοχή, βέβαια και ο τρόπος που το χειριστήκατε εσείς... αλλά γίνατε πάρα πολύ αγαπητοί και θα σας πω και για ποιο λόγο, νιώθει ένα καμάρι ο κάτοικος του χωριού όταν ξαφνικά βλέπει μία ομάδα να πασχίζει, να βγάλει στην επιφάνεια την ιστορία του τόπου. Εν τω μεταξύ, εσείς τους καλείτε, έρχονται στον τόπο της ανασκαφής.»

«Τους μιλάτε απλά, τους μιλάτε σε μία γλώσσα κατανοητή, έχετε μία λεπτότητα στους χειρισμούς σας, ξέρετε πως προσεγγίζετε, και αυτό που είπα και προηγουμένως στην αρχή μπορεί να υπάρχει και μία επιφυλακτικότητα αλλά και τώρα περιμένει ο κόσμος, γιατί τους δίνετε ένα κίνητρο, μέσα από την προσφορά που κάνετε, μέσα π.χ. απ' τα Μινωικά Γεύματα, όπου μαζεύεται ο κόσμος, είναι πολύ ωραίο.» (Π35)

Τα λεγόμενα του επιβεβαιώθηκαν και από κάποιον κάτοικο του χωριού:

«... το ξέραμε [για την ανασκαφή] γιατί είχανε αμέσως από εδώ εργάτες, από 'δω πήραν εργάτες και κάθε χρόνο τελειώνοντας ο Γιάννης έκανε μια εκδήλωση στο σχολειό... » (Π1)

Σε γενικές γραμμές, οι κάτοικοι της Ανατολής επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πορεία των ανασκαφών. Παρότι, οι αρχαιολογικές θέσεις δεν βρίσκονται σε εγγύτητα με το χωριό και έτσι οι κάτοικοι δεν είχαν την δυνατότητα να παρακολουθούν από κοντά τις ανασκαφές, έθεταν συχνά ερωτήσεις σχετικά με την πορεία τους, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων:

«Αυτά τώρα που έχουν βρεθεί είναι κάτω; Που είναι, είναι εδώ;» (Π1)

«Τώρα βρήκατε καινούρια; Ε τον είδα τον Γιώργη να τον ρωτήω, καινούριο τίποτα εβρήκε;» (Π3)

«Ακούσαμε ότι έχετε βρει κόκαλα;» (Π6α)

«Έχετε συγκολλήσει πολλά;» (Π12β)

«Ήσουν εσύ τώρα σ' αυτές τις ανασκαφές στο Κεντρί;» (Π17β)

«Αρχίσατε δουλειά;», «Ήθελα να ήξερα τι βρίσκουνε.» (22β)

«Ένα μήνα θα εκάνετε τώρα;» (Π24α)

«Εσείς τώρα θα δουλεύετε και πάνω;», «Πότε θα πάει πάνω; Άμα πάτε, να 'ρθώ μια μέρα.» (25δ)

«Τι βρίσκετε τώρα εκεί πέρα;» (Π26)

«Εκεί που σκάβετε τώρα έχει... έχουνε σημασία τα ευρήματα;» (Π30)

Ενώ, φάνηκε να τους απασχολεί ακόμα περισσότερο η καθημερινότητα της ανασκαφικής ομάδας, κατά τη διαμονή της στο χωριό:

«Στου Άρχου το καφενείο τρώτε;» (Π24α)

«Στο σχολείο; Εκεί κάθεστε;» (Π12γ)

«Και μένετε στο σχολείο;» (Π31)

«Εσείς μένετε στο σχολείο;» (Π33)

«Στο σχολείο δεν κοιμάσαι; Δεν έχει ζέστη;» (Π23γ)

«Πόσο θα κάτσετε φέτος;» (Π12α)

«Εγώ είμαι ξάδερφος με τον Μ.Χ., ο γιος του ο Α. είναι αρχαιολόγος. Και θυμάμαι πρέπει να είχε ερωτευτεί μια αρχαιολόγο.» (Π17α)

«Μία ερώτηση τώρα που μπορεί να ναι και χαζή. Τα παιδιά τώρα, εσείς, που ήσαστε εδώ χάμε σας επληρώνουνε;» (Π23γ)

Οι περισσότεροι μόνιμοι κάτοικοι της Ανατολής, αλλά και κάποιοι Ανατολιώτες που επισκέπτονται το χωριό μόνο κατά τους θερινούς μήνες, παραδέχτηκαν ότι αναμένουν κάθε χρόνο με προσμονή την άφιξη της ανασκαφικής ομάδας. Αυτό φάνηκε και απ' τις ερωτήσεις τους κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, για το εάν θα επιστρέψουμε και την επόμενη χρονιά:

«Θα 'ρθείτε και του χρόνου;» (Π1)

«Του χρόνου άρα θα έρθετε πάλι. Θα μείνετε πάλι εδώ ή θα πάτε αλλού;» (Π17α)

«Αφού όλο το χειμώνα με ρωτάνε οι χωριανοί, επειδή ξέρουν τώρα την ειδική σχέση του συλλόγου με ρωτούνε οι χωριανοί “θα 'ρθει φέτος ο Παπαδάτος, θα ρθει φέτος ο Παπαδάτος, πότε θα 'ρθει ο Παπαδάτος;” δηλαδή, εε, το περιμένουν με χαρά!» (Π4)

Εντούτοις, αυτό που φάνηκε ότι καρτερούν, ιδίως οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού, δεν είναι οι αρχαιολογικές εξελίξεις, αλλά η ζωντάνια και ο αέρας ανανέωσης που φέρνει η παρουσία των νέων παιδιών της αρχαιολογικής ομάδας:

«Μας δίνεται ζωή!», «Μας δίνεται ζωή, εμάς που 'μαστε εδώ πέρα στη γειτονιά λέμε “δεν θα 'ρθουν φέτος τα παιδιά”.» (Π25δ), «Μα και παντού, σ' όλο το χωριό!» (Π25α)

«Μόνο το φως που ανάβει από κάτω στο σχολείο, έχουμε παρέα! (Π25δ), «Μόνο που έρχεστε και ναι, δίνετε μια ζωή στο χωριό.» (Π25α)

«Αυτό που εισέπρατα εγώ από τους χωριανούς ήτανε ένα μεγάλο χαμόγελο, και ένας ενθουσιασμός γιατί επιτέλους μετά από πολλά χρόνια βλέπαμε νέους ανθρώπους να περπατάνε στα σοκάκια, κάτι δηλαδή που το είχαμε παλιά και το χάσαμε. Οπότε

αυτή η ζωντανία είναι κάτι που το βλέπουμε με ενθουσιασμό, με πολύ καλή διάθεση. Και όταν φεύγετε δεν μας αρέσει [γελάει] μας κακοφαίνεται, αλήθεια στο λέω.» (Π4)

«Ε ναι, εντάξει, μας αρέσει ο κόσμος! Ο κόσμος μας αρέσει, εντάξει ναι. Συμφωνώ εκείά ναι εντάξει. Δεν είναι καλό και η αμοναξά. Αλίμονο!» (Π10)

«Νομίζω πια, ότι το περιμένουμε! Προχθές ας πούμε δεν έγινε κάτι το ιδιαίτερο [Μινωικά Μαγειρέματα] αλλά ήτανε μια βραδιά πάρα πολύ όμορφη για μας. Αυτό που καθίσαμε ο ένας δίπλα στον άλλο, που είπαμε ιστορίες. Εγώ ίσως θα περίμενα κάτι παραπάνω απ' τον κ.Παπαδάτο, όσον αφορά τα ευρήματα. Ντάξει μας τα χει πει... Αλλά αυτό το θεωρούμε σαν κεκτημένο ότι θα πάμε κάποια μέρα στην Ανατολή να βρεθούμε. Είναι μια αφορμή να βρεθούμε.» (Π16β)

«Εε ντάξει ναι, έρχονται και τα παιδιά εδώ. Καλό είναι.» (Π9)

«Καλά, άμα φύγετε θα πέσουν όλοι σε κατάθλιψη.» (Π17β)

«Το ηθικό μας, μας ανεβάζει στα ουράνια. Μας ανεβάζει στον ουρανό, διότι επαέ είμαστε τρεις και ο κούκος... » (Π18γ)

«Το νιώθουμε και εμείς όταν ερχόμαστε, μας λένε όσοι είναι εδώ ότι παίρνουν χαρά. Και εμείς βέβαια περιμένουμε πως και πως.» (Π22α), «Και μόνο που έρχονται τόσα παιδιά νέα και πάνε στους δρόμους εδώ... Βλέπουμε και 'μεις νέα παιδιά, μας αρέσει!» (Π22β), «Έχω να σας επώ τούτο που πάτε και τρώτε το βράδυ, είστε εσείς αιτία και έρχομαι. Γιατί νιώθω ότι βλέπω νέα γενιά, παθαίνω ανανέωση γιατί βλέπω νέα γενιά. Γι' αυτό καθίζω το δυνατόν όσο μπορώ μέχρις ότου να φύγετε, να καμαρώσω τη νέα γενιά, διότι εδώ νέα γενιά δεν υπάρχει.» (Π22α)

«Κυρίως επειδή έρχεστε εσείς.» (Π27)

«Την τελευταία δεκαετία ας πάρομε απ 'το '10, το '12, πότε ήρθαν τα παιδιά, εγώ βλέπω μεγάλη διαφορά στο χωριό.» (Π30)

Εκτός από την άποψή τους για την αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της Ανατολής και την παρουσία της αρχαιολογικής ομάδας στο χωριό, οι κάτοικοι ερωτήθηκαν σχετικά με τις προσδοκίες τους για την αξιοποίηση του αρχαιολογικού ευρήματος, αλλά και για το πως θα μπορούσε να επηρεαστεί το μέλλον του χωριού από αυτό.

5.3.2.3 Προτάσεις και προσδοκίες για το μέλλον

Όσον αφορά στην πορεία της αρχαιολογικής έρευνας, αρκετοί πληροφορητές ανέφεραν ότι θα ήθελαν να συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια. Παρόλο που γνώριζαν ότι με την πάροδο των χρόνων, οι ανασκαφές στις θέσεις που βρίσκονται στην περιοχή του χωριού βρίσκονται προς το τέλος τους, τρέφουν την ελπίδα ότι η έρευνα θα συνεχιστεί και σε άλλες περιοχές, ώστε να συνεχίσει να διαμένει η αρχαιολογική ομάδα στο χωριό:

«Το θέμα είναι να βρουν κάτι για να συνεχίσουν... » (Π12γ)

«Εσείς εδώ να 'ρχεστε! Σας έχουμε γνωρίσει τώρα... εντάξει, έρχονται και καινούρια παιδιά και ξένα παιδιά που δεν ξανάρχονται, αλλά... » (Π25β)

«... εμείς δεν ξέρουμε τώρα πολλά πράγματα απ' αυτά ας πούμε, αλλά μακάρι να υπήρχε και άλλη περίπτωση αλλού να κάμουμε άλλα έξι, άλλα δέκα χρόνια δω, διότι το χωριό είναι ρημασμένο.» (Π1)

Επίσης, αρκετοί κάτοικοι φάνηκε να είναι θετικοί σε μία πιθανή ανάδειξη του μινωικού κτηρίου του Γαιδουροφά, μετά την ολοκλήρωση του αρχαιολογικού έργου:

«Εάν αξιοποιηθεί σωστά ο χώρος και τα ευρήματα των ανασκαφών, φυσικά θα είναι ένας πόλος έλξης!», «Ε βέβαια, αυτός που θα ήταν αρνητικός δεν θα ήτανε στα καλά του. ... μία αξιοποίηση του γενικού συνόλου και μία σωστή τοποθέτηση των πραγμάτων δεν νομίζω ότι θα έβρισκε αντίθετους τους ανθρώπους.» (Π15β)

«Εάν έρχονται άνθρωποι να πάνε, οπωσδήποτε ναι, θετικό θα είναι αυτό. Ο κόσμος κάτι αφήνει εκεί που πάει. Πέντε δραχμές δέκα δραχμές κάτι αφήνει. Με την αρχαιολογία ασχολούνται και ξένοι βέβαια, όχι μόνο οι δικοί μας.» (Π1)

Ειπώθηκε ότι ήδη οι εργασίες της αρχαιολογικής ομάδας έχουν συμβάλλει στην επίλυση πρακτικών ζητημάτων, αλλά και στην ανάδειξη του ίδιου χωριού και έχουν δώσει κίνητρο ακόμα και στους ντόπιους να επισκέπτονται το χωριό τους:

«Πρώτα πρώτα ο δρόμος που φτιάχτηκε, εμείς πάμε το χειμώνα για μανιτάρια, χόρτα είναι η εκδρομή μας. Μετά ακούστηκε παντού! Διαδόθηκε ότι έχει αρχαία. Στο Σταυρό η δουλειά που κάνατε... Στη γιορτή του που είχαμε πάει, είχαν πάει τα εγγόνια μου και κοιτούσανε. Γιατί δεν τα ξέραμε... εκεί μεγαλώσαμε, άμα δεν είναι γνώστης του αντικειμένου ο κάθε άνθρωπος δεν καταλαβαίνει.», «Παλιά δεν υπήρχε ένας λόγος, τώρα υπάρχει πολύ σοβαρός λόγος, ο Γαιδουροφάς.» (Π33)

Αρκετοί εξέφρασαν την άποψη ότι η ανάδειξη του μινωικού κτηρίου θα συνδράμει στην αύξηση του τουρισμού και επομένως στην οικονομική ανάπτυξη του χωριού:

«Πιστεύω ότι τουλάχιστον μία επισκεψιμότητα θα υπάρχει, και στο χώρο άρα θα περνούνε κάποιοι και απ' το χωριό. Εεε αν συμβεί αυτό, πιστεύω επίσης ότι θα δοθεί η δυνατότητα σε κάποιους επαγγελματίες να αναπτύξουν και κάποιες δραστηριότητες. Πως θα εξυπηρετείται ο κόσμος που θα περνάει και θα ανεβαίνει; Δηλαδή, μόνο θετικά αποτελέσματα πιστεύω ότι μπορεί να έχει αυτό.», «Τώρα με τα αρχαιολογικά, μπορεί να δημιουργηθεί ένα καφεενείο, μία ταβέρνα, ένα τουριστικό, να αναπτυχθεί περισσότερο το τουριστικό κατάλυμα.» (Π4)

«Εάν έρχονται άνθρωποι να πάνε, οπωσδήποτε ναι, θετικό θα είναι αυτό. Ο κόσμος κάτι αφήνει εκεί που πάει. Πέντε δραχμές δέκα δραχμές κάτι αφήνει. Με την αρχαιολογία ασχολούνται και ξένοι βέβαια, όχι μόνο οι δικοί μας.» (Π1)

Αντιστρόφως, είπαν ότι η λειτουργία κάποιων καταστημάτων στην Ανατολή, θα αποτελούσε κίνητρο για τους επισκέπτες να επισκεφτούν το χωριό και συνεπώς τον αρχαιολογικό χώρο:

«Πάνω στο χωριό αν είχενε έναν τουρισμό, δηλαδή ένα μαγαζάκι ήθελε να κάνει δουλειά, ε μα δεν το 'χανε όρεξη οι δικοί μας... » (Π23γ)

«Πιστεύω ότι αν ξεκινήσει κάποιος που να μένει στην Ανατολή, γιατί είναι δύσκολο να πηγαίνεις, να ασχολείται με ότι άλλο ασχολείται, αλλά παράλληλα να έχει μία ταβέρνα ή ένα παντοπωλείο, μπορεί να ζήσει... » (Π16β), «Ναι, αυτό είναι μια ευκαιρία, αλλά να αναδειχθεί λίγο αυτό το πράμα. Αλλά είναι σημαντικό αυτό που λέει ο Χρήστος, όταν πήγαινα στο χωριό στην εκκλησία, μετά πήγαινα στην ταβέρνα και καθόμουνα και πέρναγε η μέρα.» (Π16α)

Σχετικά με τον τρόπο που μπορεί να επιτευχθεί η ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου, οι κάτοικοι πρότειναν την περίφραξη του, την τοποθέτηση πινακίδων, τη δημιουργία εκθεσιακού χώρου με φωτογραφίες των ευρημάτων in situ, τη λειτουργία τουριστικού περιπτέρου και αναψυκτηρίου, τη συνεργασία με γραφεία τουρισμού:

«Να γίνει μία περίφραξη σωστή μετά... Ε δρόμος υπάρχει. Εεε και με τα πόδια, υγεία είναι να πας. Ένα κεντράκι, ένα περίπτερο, ένα αυτό... κάτι ρε παιδί μου το οποίο να περνά ο άλλος να παίρνει μια πορτοκαλάδα, ένα μπουκάλι νερό.», «Να πάνε γκρουπ. Γκρουπ... Αλλά πρέπει τα γραφεία, οι τουρίστες πρέπει να το γνωρίσουν, να πηγαίνουν οι τουρίστες. Εμείς τώρα οι χωριανοί να πάμε μια φορά... α το δούμε... Μετά οι τουρίστες έρχονται, κάθε μέρα μπορεί να 'ρθούν.» (Π1)

«Επειδής είπε ο Γιάννης ότι θέλει να κάνει... του 'πα να πάω να κάνω ένα σπίτι στον Σταυρό να βάλω μέσα φωτογραφίες για όλα τα ευρήματα. Τις έχει, τον ερώτησα. Λέω να πάω να κάνω ένα σπίτι να βάλουμε μέσα τις φωτογραφίες αυτές γιατί κάθε μέρα πάνε και απάνω είκοσι με τριάντα άνθρωποι, γιατί το τοπίο είναι τέτοιο που πάει να δει τον τόπο, ξένοι προπαντός όλοι και άμα βλέπουν και αυτά τα ευρήματα είναι καλό.», «Και μου λέει ότι σπίτι δεν πρέπει να κάνω διότι απαγορεύεται, μόνο εγώ α κάμω λέει πινακίδες.» (Π2)

Ωστόσο, κάποιοι πληροφορητές φάνηκε να μην είναι αισιόδοξοι για τον θετικό αντίκτυπο μίας πιθανής ανάδειξης, διότι πιστεύουν ότι το εύρημα δεν είναι αρκετά εντυπωσιακό ώστε να προσελκύσει επισκέπτες:

«Νομίζω πως το περιμένει ο κόσμος αυτό, τώρα δεν ξέρω κατά πόσο είναι εφικτό να γίνει.» (Π4)

«Εν εβρέθηκε κάτι να κάμει ένα μπαμ!» (Π23α)

«[Περίμεναν] μάλλον κάτι πιο εντυπωσιακό.» (Π27)

«Και μακάρι να βρεθεί και κάτι καλύτερο και να μπορέσουμε να το προβάλουμε.» (Π30)

Ομοίως, ένας αριθμός πληροφορητών πιστεύει ότι η ύπαρξη αρχαιολογικού χώρου στην περιοχή του χωριού και η πιθανότητα ανάδειξής του, δεν μπορεί να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες που θα αναστείλουν την εγκατάλειψη του:

«Έρχεται ο τουρίστας εκείά απάνω; Μα ήντα; Ο τουρίστας να 'ρθει θέλει α δει θάλασσα, α δει ανθρώπους, να κουβεντιάσει, να γνωρίσει, τι α πάει εκεί απάνω; Δεν πάει εκείά απάνω ο τουρίστας.» (Π3)

«Όνειρο είναι και αυτό, αλλά... » (Π15δ)

«Όχι! Όχι! Διότι ο Ανατολιώτης που έφυγε, όταν έφυγε δεν είχε στον ήλιο μοίρα, πήγε λοιπόν κάτω και ήφτιαξε καριέρα να φτάξει κάπου, όσοι λοιπόν φτιαχτήκανε, εννοώ φτιαχτήκανε από περιουσία, από σπίτια, από λεφτά, από όποια ανάγκη είχανε, και τακτοποιηθήκανε και παιδιώσανε και κάνανε οικογένειες και ότι εθέλανε, δεν ξεριζώνουνε τώρα εύκολα να πάνε προς τα πάνω.» (Π22α), «Δεν νομίζω! Δεν νομίζω... Ο κόσμος της Ανατολής έχει φύγει.» (Π22β)

«Μόνο αν έρθουν ξένοι... » (25β), «Αν επενδύσουνε οι ξένοι, και τώρα με τη φτώχεια της Ελλάδος... πήγε κάτι να γίνει, αλλά μετά το κλείσιμο των τραπεζών σταματήσαν τα πάντα.» (25γ)

Επιπρόσθετα, φάνηκε να επικρατεί η άποψη ότι ο μόνος τρόπος για να λειτουργήσει ο αρχαιολογικός χώρος, με τρόπο που να συμβάλει σε μία οικονομική αναγέννηση του χωριού, είναι μέσω κάποιας κρατικής πρωτοβουλίας, που ωστόσο δεν υπάρχει:

«Εεε εν μπορεί να τα κάμει ένας άνθρωπος μεμονωμένος, έτσι σαν εμάς, αυτό θέλει κρατικές ιστορίες για να μπορούνε να... » (Π23γ), «Θέλει διάθεση, όχι αστεία, θέλει δουλειά, δουλειά!» (Π23β)

«Βεβαίως, να χει μια ανάπτυξη... Αλλά είναι πολύ δύσκολο και η ιστορία είναι ότι δεν ενδιαφέρει το κράτος, δεν έχει τη δυνατότητα να προσφέρει και ότι γίνεται γίνεται με ιδιωτική πρωτοβουλία. Δηλαδή αν εδώ το χωριό έχει μια πρόοδο, ανήκει σε μόνο σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Και τώρα πρέπει να 'χεις πολύ μεγάλο δόντι για να μπεις μέσα να κάνεις κάτι σοβαρό.» (Π28)

Από την άλλη πλευρά, κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι δήλωσαν ότι το αρχαιολογικό πρόγραμμα και οι προσπάθειες της αρχαιολογικής ομάδας για το χωριό τους έδωσαν ώθηση να επανεξετάσουν την στάση τους απέναντι του και τους παρακίνησαν να το επισκέπτονται συχνότερα:

«... κάποιιοι που ζούμε εδώ στο χωριό μόνιμα, είναι επιλογή μας επειδή το αγαπάμε, επειδή το νιώθουμε έτσι μέσα μας, αλλά και άλλοι χωριανοί που δεν ζούνε μόνιμα εδώ νομίζω ότι έχουνε πάρει ένα μήνυμα από εσάς, από την εποχή που ξεκινήσατε στο Γαϊδουροφά, μας έχει δοθεί το ερέθισμα να βλέπουμε την Ανατολή με αισιοδοξία στο τι μέλει γενέσθαι, για τα παιδιά μας, γιατί εντάξει κάποιες ηλικίες από εμάς δεν έχουμε πολλά περιθώρια, ελπίζουμε να προλάβουμε να δούμε πράγματα, αλλά τουλάχιστον για τα παιδιά μας νομίζω ότι έχετε βάλει ένα πολύ μεγάλο μερίδιο σ' αυτή την επιτυχία που ελπίζουμε ότι θα έρθει στην Ανατολή, δηλαδή και σας ευχαριστούμε γι' αυτό.» (Π18ε)

«... εγώ πιστεύω ότι με τους αρχαιολόγους εμείς edέσαμε εδώ πέρα. Και πιστεύω το είδαν τώρα οι άνθρωποι κάτω γιατί δεν πάει άλλο με τα θερμοκήπια και σου λέει α τραβήξομε και πάνω στο χωριό.» (Π30)

Από τις συνεντεύξεις με τους κατοίκους της Ανατολής και άλλους πληροφορητές που συνδέονταν με το αντικείμενο της έρευνας, συγκεντρώθηκε ένα πλούσιο υλικό που αποκρυσταλλώνει πολλαπλές πτυχές της ζωής στην κοινότητα, της ταυτότητας των Ανατολιωτών, της σύνδεσής τους με τον τόπο. Επιπρόσθετα, μέσω των συνεντεύξεων και της μακροχρόνιας διάδρασης μαζί τους στο πεδίο της έρευνας αποκαλύφθηκαν τα διλήμματα, οι προβληματισμοί, οι ανάγκες τους, αλλά και το πως όλα αυτά εκφράζονται στο συναπάντημα της κοινότητας με την αρχαιολογία. Ακολούθως, μέσω της προσεκτικής μελέτης του περιεχομένου των συνεντεύξεων, της τεκμηρίωσης του και της αντιπαραβολής του με άλλες γραπτές πηγές προέκυψαν κάποια βασικά συμπεράσματα τα οποία στοιχειοθετούν μία ολοκληρωμένη εικόνα για το δίπολο τοπική κοινότητα και αρχαιολογία στην ορεινή περιοχή της Ανατολής, Λασιθίου.

5.4 Τα συμπεράσματα της επιτόπιας έρευνας

Τα συμπεράσματα της επιτόπιας έρευνας μπορούν να διαιρεθούν σε δύο διευρυμένες κατηγορίες, σε αυτά που αναφέρονται στην καθεαυτή διαδικασία της εθνογραφικής έρευνας και σε αυτά που απαντούν στα βασικά ερωτήματα που έθεσε και κλήθηκε να διερευνήσει η έρευνα πεδίου.

5.4.1 Η διαδικασία της εθνογραφικής έρευνας

Όσον αφορά στην εθνογραφική έρευνα, έχει καταστεί ήδη σαφές από τα προηγούμενα κεφάλαια (βλ. 4.1) ότι είναι μία εξατομικευμένη μεθοδολογία, η οποία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρική αυτοδιδασκαλία. Συνεπώς θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων από μία μόνο μελέτη περίπτωσης είναι ατελέσφορη. Όμως, η κοινοποίηση κάποιων στιγμιοτύπων της εμπειρίας του εκάστοτε εθνογράφου μπορεί να συνδράμει στη χάραξη κατευθυντήριων αξόνων για μελλοντικές έρευνες πεδίου που ενδέχεται να φέρουν κοινά χαρακτηριστικά ή και να λειτουργήσουν συγκριτικά με εθνογραφικές έρευνες που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί. Βέβαια, η φύση της παρούσας έρευνας δεν είναι αμιγώς εθνογραφική, αλλά εθνογραφική και αρχαιολογική, λόγω της επικέντρωσής της στο υλικό στοιχείο (στην προκειμένη περίπτωση στο τοπίο, στις χρήσεις γης, στις αρχαιολογικές ανασκαφές και στα ευρήματα τους) και στη θέση αυτού σ' ένα ευρύτερο πολιτισμικό σύστημα (Forbes 2007:4), αλλά και της άντλησης των ερευνητικών ερωτημάτων από ένα πλαίσιο εν μέρει διαμορφωμένο από τα ενδιαφέροντα της αρχαιολογικής έρευνας που πραγματοποιείται στην ίδια περιοχή.

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα σε σχέση με τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας αφορά στον τρόπο με τον οποίο η ταυτότητα του ερευνητή μπορεί να επιδράσει στον ρυθμό ένταξης του στην κοινότητα. Εφόσον η μελέτη μιας κοινότητας προϋποθέτει την ανθρώπινη επαφή και τη σύναψη συνδέσεων με το αντικείμενο της έρευνας (Yow 1997), κάποια χαρακτηριστικά του ερευνητή, όπως το φύλο, η καταγωγή, η προσωπικότητα, το κοινωνικό υπόβαθρο παίζουν κομβικό ρόλο στην αλληλεπίδρασή του με τους ντόπιους (Riboli & Tacey 2013, Matsuda 2011, Forbes 2007:113, Davies 1999:1). Παραδείγματος χάρη, ένας πληροφορητής ενδέχεται να εκμυστηρευτεί με μεγαλύτερη άνεση τις εμπειρίες του κατά τη συνέντευξη με έναν ερευνητή του ίδιου φύλου ή αντίθετα μπορεί να δημιουργηθεί μία ανταγωνιστική ατμόσφαιρα (Yow 1997:74). Αντίστοιχα, το φύλλο του ερευνητή μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά στη συμμετοχή του σε κάποιες κοινωνικές εκδηλώσεις της κοινότητας. Η εξισορρόπηση αυτών των παραγόντων ρυθμίζει τόσο την ταχύτητα ένταξης του ερευνητή στην κοινότητα όσο και τη θέση του σε αυτή.

Ένα ακόμα κεντρικό συμπέρασμα αφορά στο πώς η θέση που καταλαμβάνει ο ερευνητής στην κοινότητα υπό διερεύνηση την εκάστοτε χρονική στιγμή της έρευνας επηρεάζει καθοριστικά την πορεία της. Στα πρώτα στάδια της, η συλλογή δεδομένων στο πεδίο είναι ιδιαίτερα απαιτητική, λόγω του ότι ο ερευνητής νοείται ως εξωτερικός παράγοντας και ενδεχομένως η παρουσία του να εγείρει την καχυποψία του ντόπιου πληθυσμού. Με το πέρασμα του χρόνου, την αύξηση των επισκέψεων στο πεδίο και την ολοένα στενότερη συναναστροφή με τα μέλη της κοινότητας, ο ερευνητής παύει να αισθάνεται αλλά και να γίνεται αντιληπτός από την κοινότητα ως ξένος, πράγμα που συμβάλλει στην προαγωγή μίας αδιαμεσολάβητης και πολυεπίπεδης επικοινωνίας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μία ουσιαστικότερη και βαθύριζη κατανόηση της πολυπλοκότητας της ταυτότητας του εκάστοτε συμμετέχοντα στην έρευνα, αλλά και της συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας. Επιπλέον, αφού αρθούν οποιοιδήποτε περιορισμοί τα μέλη της μπορεί ανά πάσα στιγμή να αποκαλύψουν πληροφορίες (βλ. Kenna 2004), οι οποίες να οδηγήσουν την έρευνα σε νέα μονοπάτια που δεν ήταν ανιχνεύσιμα εξαρχής.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα που προέκυψε από τη μακροχρόνια εμπειρία της έρευνας πεδίου είναι ότι δεν μεταβάλλεται μόνο η θέση του ερευνητή στην κοινότητα κατά τη διάρκεια της έρευνας, αλλά μετασχηματίζεται και η ίδια η κοινότητα και το σύστημα των σχέσεων εντός της. Σε γενικές γραμμές, η διαδικασία της επιτόπιας έρευνας συνιστά μία μεταμορφωτική εμπειρία τόσο για τον ερευνητή όσο και για τους συμμετέχοντες. Άλλωστε έχει διαπιστωθεί ότι ο ίδιος εθνογράφος είναι διαφορετικός άνθρωπος σε ένα επόμενο ταξίδι του στο ίδιο πεδίο έρευνας (Kenna 1992· βλ. επίσης Davies 1999:79,90). Αντίστοιχα, οι μεταβολές στην κοινότητα είναι εξίσου έντονες, ιδιαίτερα εάν αναλογιστεί κανείς την πολυμορφία της, το εύρος των διαφορετικών απόψεων των ομάδων και των υποομάδων που δρουν στο πλαίσιο της και τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους. Αυτά τα συμφέροντα είναι που διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τη στάση της απέναντι στο αρχαιολογικό έργο στην περιοχή της. Άλλωστε η ίδια η παρουσία μίας αρχαιολογικής ομάδας συνεπάγεται την ανάκυψη οικονομικών, κοινωνικών και ιδεολογικών ζητημάτων σε μία τοπική κοινότητα (Pyburn 2011, Shankland 1999). Η παρουσία τέτοιων ζητημάτων γίνεται αισθητή στην εθνογραφική έρευνα, καθώς η ρητορική και η συμπεριφορά των πληροφορητών αλλάζει εξαιτίας αυτών. Συνεπώς, τα δεδομένα που συλλέγονται κατά την εθνογραφική έρευνα δεν εξαρτώνται μόνο από τη θέση του ερευνητή στην κοινότητα και τη στάση της απέναντι του τη δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά και από την τρέχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική συγκυρία. Εν ολίγοις, η διαδικασία της εθνογραφικής έρευνας είναι πολυπαραγοντική και απαιτεί πέρα από την απόκτηση πληροφορίας, την εξερεύνηση των κοινωνικών δυναμικών απ' τις οποίες αυτή εκβάλλει.

5.4.2 Τα ευρήματα της εθνογραφικής έρευνας

Η εθνογραφική έρευνα όντας προσανατολισμένη στη σκιαγράφιση της σχέσης μεταξύ της τοπικής κοινότητας της Ανατολής και του αρχαιολογικού έργου στην ευρύτερη περιοχή, αποκάλυψε κάποιες βαθύτερες και πιο σύνθετες πτυχές του δεσμού των Ανατολιωτών με τον τόπο και το παρελθόν τους, μέσα από τις οποίες φιλτράρεται η πρόσληψη του αρχαιολογικού έργου και η ανταπόκριση απέναντι στην πορεία και στα ευρήματά του. Με βάση αυτές τα συμπεράσματα που προήλθαν από τα ευρήματα της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας αγγίζουν τις ακόλουθες θεματικές ενότητες:

α) Ο τόπος ως μνήμη

Από τις αφηγήσεις των ίδιων των Ανατολιωτών περιγράφηκε η διπολική σχέση τους με τον τόπο και κατ' επέκταση με το παρελθόν τους.

Από τη μία πλευρά φάνηκε να τρέφουν μία έντονη αγάπη για το φυσικό περιβάλλον της Ανατολής και τα μοναδικά χαρακτηριστικά του, όπως είναι οι πολύ καλές κλιματολογικές συνθήκες, η καθαρότητα της ατμόσφαιρας και η υγιής φύση, η απεραντοσύνη του ορίζοντα και η θέα στο Λιβυκό Πέλαγος. Ο τόπος είναι συνυφασμένος με κάθε πτυχή της ζωής τους, ενσωματώνει τις αξίες τους, συνδέεται με τις αναμνήσεις τους (Stewart & Strathern 2003:1) και διαμορφώνει τη μνήμη τους «*πέρα από το όριο στο οποίο ξεκινά η ορατότητα*» (de Certeau 1984:93). Αυτό το όριο συνδέεται με τον τρόπο που οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τον τόπο τους και ο οποίος διαφέρει από την κατανόησή του από τους αρχαιολόγους (Stroulia & Sutton 2009, Carman 2002:11· βλ. επίσης Solomon 2006, Fotiadis 1993, Hezfeld 1991), καθώς έχουν δομήσει μία δική τους ιστορία για αυτόν, η οποία εκβάλλει από τα βιώματα τους. Ως εκ τούτου, η περιοχή του Γαϊδουροφά δεν έχει πρωτίστως συσχετιστεί με την αρχαιολογική ανασκαφή και τα ευρήματά της, αλλά παραμένει εντυπωμένη στη συλλογική αντίληψη ως ο «ευλογημένος τόπος», όπου κατά το παρελθόν άκμαζαν οι καλλιέργειες και σήμερα έχει εγκαταλειφθεί. Αντίστοιχα, προέκυψε από την έρευνα ότι οι Ανατολιώτες έχουν συνδέσει και άλλες περιοχές του χωριού με πολλαπλά πολιτισμικά νοήματα. Αυτά τα τοπία αν και δεν σχετίζονται με την αρχαιολογική έρευνα, αλλά με τοπικούς μύθους, θρύλους και ιστορίες στα οποία πρωταγωνιστούν τα φυσικά χαρακτηριστικά του τόπου, λειτουργούν ως κώδικες μνήμης του παρελθόντος (Küchler 1993:85· βλ. επίσης Basso 1996, Tilley 1994), προσφέροντάς της μία χρήσιμη και ενδιαφέρουσα εισφορά (Holm 1999).

Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο τόπος που συνιστά θεματοφύλακα της ταυτότητας και της πολιτισμικής κληρονομιάς τους, λόγω των χαρακτηριστικών του δεν διευκόλυνε τη διαβίωση και την ευμάρεια σε αυτόν, με συνεπακόλουθο την εγκατάλειψή του κατά τη

δεκαετία του 1970. Η μετεγκατάσταση του μεγαλύτερου μέρους της κοινότητας της Ανατολής από τα ορεινά στον Κάμπο μετέτρεψε σταδιακά την αντίληψή τους για τον τόπο στο πέρασμα του χρόνου. Τα θετικά χαρακτηριστικά του ορεινού τοπίου απωλέστηκαν, καθώς υπερίσχυσαν αυτά που ενσάρκωναν τις στερήσεις και τα δύσκολα χρόνια του παρελθόντος, ή αποσπάστηκαν και αποδόθηκαν εκ νέου στις πεδινές περιοχές, η εκμετάλλευση των οποίων οδήγησε σε μία δίχως προηγούμενο ευημερία.

β) Η χωροχρονική ρήξη με το παρελθόν

Από τον τρόπο που η κοινότητα της Ανατολής αποδομεί, ανασυνθέτει και αφηγείται το παρελθόν της φαίνεται να επιτελεί μία χωροποίηση του χρόνου, δηλαδή να συλλαμβάνει τον χρόνο χωρικά (Basso 1996:34). Η ιστορία της περιγράφεται με σημείο αναφοράς το φυσικό περιβάλλον της, τις χρήσεις γης και τις μεταβολές τους, κάτι το οποίο αιτιολογείται απολύτως από τον αγροτικό χαρακτήρα της κοινότητας. Με βάση αυτό, η δεκαετία του 1970, όποτε και ο χώρος αλλάζει, συνιστά ένα σημείο τομής στη σύγχρονη ιστορία της κοινότητας. Αυτή η χωρική μεταβολή και τα επακόλουθά της πυροδοτούν έως σήμερα αισθήματα σύγκρουσης και διχογνωμίας ανάμεσα στην κοινότητα³³, τα οποία με τη σειρά τους ωθούν τα μέλη της σε μία χωροχρονική ρήξη με το παρελθόν τους. Η μετεγκατάστασή τους φαίνεται να λειτούργησε σε διπλό επίπεδο, αφού η φυσική εγκατάλειψη του χωριού ήταν σαν να εξασφάλιζε την αισθηματική αποσύνδεσή τους από το παρελθόν. Συνάμα, η μεγάλη ανομοιογένεια ανάμεσα στις συνθήκες διαβίωσης στον ορεινό οικισμό της Ανατολής και στον μεταγενέστερο οικισμό των Ανατολιωτών στον Κάμπο και η ραγδαία μετάβασή τους από την φτώχεια στον άκρατο πλουτισμό ενέτεινε το χάσμα και διαμόρφωσε την επικρατούσα αντίληψη της κοινότητας για το παρελθόν της, σύμφωνα με την οποία αυτό συνιστά μία περίοδο δεινών (βλ. Forbes 2007:222, Herzfeld 1988:19-22) και επομένως πρέπει να αποτιναχτεί.

Η τάση αυτή ανιχνεύτηκε κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, καθώς αρκετοί από τους πληροφορητές που είχαν αφήσει το χωριό δεν αναφέρθηκαν εκτενώς στη ζωή τους σε αυτό πριν τη δεκαετία του 1970, ενώ συζήτησαν διεξοδικά την ανοδική επαγγελματική τους πορεία στον Κάμπο. Κάποιοι μάλιστα απέφυγαν να μιλήσουν προφασισζόμενοι ότι δεν θυμούνται τίποτα. Αντιθέτως, οι υπερήλικες κάτοικοι που αποτελούν πλέον τον ελάχιστο μόνιμο πληθυσμό του ορεινού οικισμού μίλησαν τόσο για τις δυσκολίες του παρελθόντος που οφείλονταν στην έλλειψη αγαθών, όσο και για τις δυσκολίες του σήμερα που

---

³³ Καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αρχικά στις δυτικές κοινωνίες και στη συνέχεια στον υπόλοιπο κόσμο, οι άνθρωποι μιλούσαν συνεχώς για τον «τραυματισμό» τους από μια εμπειρία, από ένα γεγονός, από μια πράξη βίας, ή ακόμα και από μια απότομη και απροσδόκητη εμπειρία κοινωνικού μετασχηματισμού και αλλαγής (Alexander 2004:2).

οφείλονται στην έλλειψη ανθρώπινου κεφαλαίου. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αμφότεροι έχουν αναπτύξει μία τραυματική³⁴ σχέση με το παρελθόν τους και με τον τόπο, οι μεν διότι άφησαν το χωριό με αποτέλεσμα να ερημωθεί και οι δε διότι δεν έκαναν κάτι όταν μπορούσαν ώστε να ανατρέψουν την πτωτική του πορεία. Τα φορτισμένα με αρνητικό πρόσημο συναισθήματα των Ανατολιωτών για τα γεγονότα που συνέτειναν στην σημερινή κατάσταση του χωριού δεν είχαν ανακαλεστεί, ίσως λόγω της ροπής των κοινοτήτων να αποκλείουν από τη μνήμη τους οτιδήποτε μπορεί να διχάσει τα μέλη τους (Connerton 1989:38· βλ. επίσης Van Μπούσχοτεν 2015e, Norquay 1999), μέχρι που η αρχαιολογία ήρθε για να ανασύρει το παρελθόν στο παρόν, φέρνοντάς τους αντιμέτωπους με αυτά σε πολλαπλά επίπεδα.

γ) Το αρχαιολογικό εύρημα ως διαμεσολαβητής με το τραυματικό παρελθόν

Δεδομένου του δεσμού των Ανατολιωτών με τον τόπο και του πρόσφατου παρελθόντος της κοινότητας γίνεται εμφανές ότι η σχέση τους με το αρχαιολογικό εύρημα στην περιοχή τους έχει δομηθεί πάνω σε μία διπλή εγκατάλειψη. Αφενός την εγκατάλειψη των ορεινών αγροτικών εκτάσεων στα βόρεια του χωριού, όπου λαμβάνουν χώρα οι ανασκαφές και αφετέρου την εγκατάλειψη του ορεινού οικισμού της Ανατολής. Η πρώτη εγκατάλειψη έχει πρακτικές συνέπειες για το αρχαιολογικό έργο, οι οποίες ωστόσο είναι θετικές, διότι η μη εκμετάλλευση των αγροτικών περιοχών δεν δημιουργεί προβλήματα στις αρχαιολογικές εργασίες. Η δεύτερη εγκατάλειψη λειτουργεί σε συναισθηματικό επίπεδο, καθώς συμβάλλει στη θετική αντιμετώπιση της αρχαιολογικής έρευνας και της πολυάριθμης νεανικής ομάδας που την διεξάγει, η οποία προσλαμβάνεται ως μία ένεση αναπτέρωσης του πεσμένου ηθικού των ολιγάριθμων και υπερήλικων κατοίκων του χωριού.

Ωστόσο, το αρχαιολογικό εύρημα φαίνεται να επενεργεί σε πιο σύνθετα επίπεδα του ψυχισμού της κοινότητας. Όπως διαφάνηκε από την εθνογραφική έρευνα, αυτή καθεαυτή

---

³⁴ Ο όρος «τραυματικός» χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα «ιστορικό» (Caruth 1996) και «πολιτισμικό» τραύμα (Alexander 2004), το οποίο εντοπίζεται στη σχέση της κοινότητας της Ανατολής με το παρελθόν της. Το «ιστορικό τραύμα» εκφράζεται ως μία ετεροχρονισμένη και επαναλαμβανόμενη αφήγηση ενός παρελθοντικού βιώματος, προκειμένου να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στην εμπειρία και την ανάμνησή της (Πλάντζος 2017b· βλ. επίσης Λιάκος 2017). Αντίστοιχα, το «πολιτισμικό τραύμα» (*cultural trauma*) εμφανίζεται σε μία κοινότητα, όταν τα μέλη της νιώθουν ότι έχουν εκτεθεί σε ένα γεγονός, το οποίο έχει αφήσει ανεξίτηλα σημάδια στη συλλογική τους συνείδηση, έχει σημαδέψει τις αναμνήσεις τους για πάντα και έχει επηρεάσει τη διαμόρφωση της μελλοντικής τους ταυτότητας με τρόπο αμετάκλητο. Το πολιτισμικό τραύμα υποδηλώνει νέες ουσιαστικές και αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ μέχρι πρότινος ασύνδετων γεγονότων, δομών, αντιλήψεων και πράξεων. Μέσω της κατασκευής ενός πολιτισμικού τραύματος, διάφορες κοινωνικές ομάδες όχι μόνο αναγνωρίζουν την ύπαρξη και εντοπίζουν την πηγή του ανθρώπινου πόνου αλλά και αναλαμβάνουν κάποιου είδους ευθύνη για αυτό (Alexander 2004:1-2).

η ενασχόληση των αρχαιολόγων με την ορεινή περιοχή της Ανατολής, ξυπνά μέσα της αισθήματα, όπως είναι η περηφάνια για τον τόπο που εγκαταλείφθηκε, αλλά και οι ενοχές για την καταδίκη του ως υπαίτιο για τις δύσκολες συνθήκες ζωής και τη φτώχεια που μάστιζε το χωριό. Αυτά τα δύο αντιθετικά αισθήματα σε συνδυασμό με τη διεξαγωγή της εθνογραφικής έρευνας αποτέλεσαν ένα έναυσμα για να επαναφέρουν οι Ανατολιώτες στη μνήμη τους τα όσα συνέβησαν στο πρόσφατο παρελθόν και να αναθεωρήσουν την πρότερη ζωή τους. Παρόλο που υπογραμμίστηκε ότι η ποιότητα της ζωής τους έχει βελτιωθεί κατακόρυφα σε σχέση με παλαιότερα, ανιχνεύτηκε στα λόγια τους μία διάχυτη νοσταλγία για τον τρόπο ζωής στο χωριό πριν τη δεκαετία του 1970. Αυτό μπορεί να συμβαίνει για διάφορους λόγους, ένας εκ των οποίων έγκειται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος μεγαλώνοντας δεν βιώνει τη ζωή με την ίδια ένταση και τείνει να «θρηνεί» την χαμένη νεότητα, πράγμα που καθιστά το παρελθόν ασύγκριτο με το παρόν (Lowenthal 1985:8). Εκτός αυτού, η αναπόληση του παρελθόντος από πλευράς των Ανατολιωτών πιθανόν να οφείλεται στο ισχυρό αίσθημα του ανήκειν που ένιωθαν και το οποίο εκφραζόταν μέσω του δεσμού τους με τον τόπο. Αυτό το θεμελιώδες αίσθημα για την ατομική και τη συλλογική ύπαρξη χάθηκε κατά την μετεγκατάσταση που κατακερμάτισε την κοινότητα και μαζί με αυτό ήταν σαν να χάνεται και ένα κομμάτι της ταυτότητάς της. Έτσι, η αποκάλυψη ενός απροσδόκητου αρχαιολογικού ευρήματος σε αυτόν τον αμφισβητούμενο τόπο, προσέφερε στους Ανατολιώτες μία δεύτερη ευκαιρία να προσπελάσουν το παρελθόν τους, προκειμένου να ανακτήσουν τα απολεσθέντα στοιχεία της ταυτότητάς τους και στη συνέχεια να το ανασκευάσουν, απαλύνοντας τις ενοχές για την εγκατάλειψη και τη μη συντήρηση του ορεινού οικισμού. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την προέκταση του αρχαιολογικού ευρήματος συνάγεται εύλογα το συμπέρασμα πως η μνήμη και η λήθη μπορούν να τεθούν σε λειτουργία με βάση τις ανάγκες του παρόντος, επικυρώνοντας ότι ο σχηματισμός της συλλογικής μνήμης είναι μία ενεργητική και συνεχής διαδικασία (Byrne 2009:235, Van Dyke & Alcock 2003:3), στην οποία τα πολιτισμικά κατάλοιπα του παρελθόντος ενσαρκώνουν κεντρικό ρόλο.

δ) Η αρχαιολογία ως αφορμή

Πέρα από το πως φιλτράρεται η πρόσληψη του αρχαιολογικού έργου μέσα από τον χρόνο και τον χώρο της Ανατολής και το πως αυτό δρα σε πολλαπλά επίπεδα στην κοινότητα, τα οποία περιγράφηκαν παραπάνω, η εθνογραφική έρευνα κατέληξε στο ότι η στάση των Ανατολιωτών απέναντι στην αρχαιολογία είναι αναμφίβολα θετική. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η αντιμετώπιση αυτή καλλιεργήθηκε κατά την εξέλιξη της αρχαιολογικής έρευνας, καθώς στο ξεκίνημά της η τοπική κοινότητα αδυνατούσε να συνειδητοποιήσει τις

επιπτώσεις που θα είχε στη ζωή της, επειδή έως τότε δεν γειτνίαζε με αρχαιότητες. Ενδεικτική είναι η επιφυλακτικότητα που παρουσίασαν αρχικά οι κάτοικοι της Ανατολής για την ύπαρξη αρχαιοτήτων στην περιοχή τους. Εντούτοις δεν ενοχλήθηκαν από το γεγονός ότι η ανακάλυψή τους έγινε από κάποιον μη ντόπιο (βλ. Zimmerman 2010, Stroulia & Sutton 2010b), ενώ οι ίδιοι δεν το υποψιάζονταν, ούτε έδειξαν να αισθάνονται ότι οι αρχαιολογικές ερμηνείες του ευρήματος απειλούν με κάποιο τρόπο την ταυτότητά τους και το πολιτισμικό τους κεφάλαιο. Αντιθέτως, άρχισαν να ενσωματώνουν τις γνώσεις που αποκόμιζαν από τις παρουσιάσεις των ευρημάτων και τις ξεναγήσεις στις δικές τους αφηγήσεις. Εκτός αυτού, η διενέργεια αρχαιολογικών ανασκαφών επανένταξε την περιοχή του Γαϊδουροφά στην καθημερινότητά τους και σε πρακτικό επίπεδο. Σε αντίθεση με άλλες περιοχές, όπου ο χαρακτηρισμός μίας περιοχής ως αρχαιολογικού χώρου συνεπάγεται τη διακοπή της χρήσης του από τον ντόπιο πληθυσμό και ακολούθως την αποκοπή του από την καθημερινότητα του (Stroulia & Sutton 2009), στην περίπτωση της Ανατολής οι ανασκαφές αποτέλεσαν το κίνητρο για τους Ανατολιώτες ώστε να επισκεφτούν ξανά τις ορεινές περιοχές και το χωριό τους, να ανακαλέσουν τα στοιχεία της κοινής τους ταυτότητας και να συσπειρωθούν ως κοινότητα. Με βάση αυτό, το βασικότερο συμπέρασμα που συνάγεται από την έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας είναι ότι το αρχαιολογικό έργο και τα μνημεία που αποκαλύπτονται είναι μόνο η αφορμή για τους κατοίκους της Ανατολής. Το ενδιαφέρον για τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι αδιαμφισβήτητο, όμως αυτό που πραγματικά περιμένει η κοινότητα με ανυπομονησία κάθε χρόνο είναι η επιστροφή της αρχαιολογικής ομάδας στο χωριό, η κοινωνική συναναστροφή και η ζωντάνια των νεαρών αρχαιολόγων που τριγυρνάνε ανάμεσα στα ερείπια του χωριού αναμοχλεύοντας τις μνήμες μιας ζωντανής Ανατολής του παρελθόντος. Ενδεχομένως αυτή είναι η σημαντικότερη προσφορά της αρχαιολογικής ομάδας στους κατοίκους, δηλαδή η θέαση του χωριού μέσα από τα μάτια της, η οποία συμβάλλει στη συνειδητοποίηση των δυνατοτήτων του και στην αφύπνιση ενός γνήσιου ενδιαφέροντος για την αναβάθμισή του.

Για την ορεινή κοινότητα της Ανατολής, η οποία σε αντίθεση με το όνομά της τα τελευταία χρόνια έβαινε προς τη δύση της, η προσδοκία για το μέλλον δεν είναι ούτε η προσέλκυση τουριστών, ούτε το οικονομικό κέρδος από την πολιτιστική εκμετάλλευση των αρχαιοτήτων, αλλά η επιστροφή των κατοίκων, η αναγέννηση του χωριού και η επανασύνδεση με το πρόσφατο τραυματικό παρελθόν της φτωχής ζωής. Το αρχαιολογικό έργο και η πολιτισμική κληρονομιά αποτέλεσαν την αφορμή που έψαχναν οι Ανατολιώτες για να επιστρέψουν στο χωριό τους, να θυμηθούν και να γιορτάσουν. Ο θερμός εναγκαλισμός των αρχαιολόγων, του έργου τους και των αρχαιοτήτων που βρέθηκαν στην

περιοχή τους ήταν σαν να «έσβησαν» τα περασμένα χρόνια της εγκατάλειψης και της αδιαφορίας για το χωριό τους. Η σύνδεση με τις αρχαιότητες επέτρεψε την επανασύνδεση με το πρόσφατο παρελθόν και κατ' επέκταση την ενδυνάμωση των ίδιων και των σχέσεων μεταξύ τους. Σήμερα, οι αρχαιότητες τους αναψυχώνουν και συγκροτούν ένα νέο σημείο αναφοράς, μία ευκαιρία αναδόμησης της συλλογικής τους ταυτότητας, σηματοδοτώντας το νέο ρόλο που καλείται να παίξει η αρχαιολογία του σήμερα, αυτόν του συνεκτικού αρμού, προσφέροντας παράλληλα απαντήσεις στα διλήμματα, τα προβλήματα και τις ανάγκες μιας σύγχρονης κοινότητας.

6.0 ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ:

ΤΟ ARCHAEOLOGIC ΣΤΗΝ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ

Η φράση «ο πολιτισμός είναι η βαριά βιομηχανία της Ελλάδας», αποδίδεται στη Μελίνα Μερκούρη κατά τη θητεία της στο Υπουργείο Πολιτισμού. Από τα χρόνια της μεταπολίτευσης έως σήμερα η συγκεκριμένη φράση έχει επαναληφθεί πολλάκις από πολιτικούς, δημοσιογράφους, ανθρώπους των τεχνών και των γραμμάτων, δεδομένου ότι οι αρχαιότητες αποτελούν το κυριότερο συμβολικό κεφάλαιο της Ελλάδας, μιας χώρας που θεωρείται υπερδύναμη στον χώρο του πολιτισμού (Χαμηλάκης 2012:76). Παρότι η ίδια άποψη και με την ίδια ακλόνητη βεβαιότητα έχει υποστηριχθεί από μετέπειτα υπουργούς Πολιτισμού, αλλά και πρωθυπουργούς, οι μέχρι στιγμής πολιτικές του εν λόγω υπουργείου δεν διεκδικούν ιδιαίτερες δάφνες (Μπουκάλας 2005), κάτι που είναι ιδιαιτέρως εμφανές στις απομακρυσμένες περιοχές της ελληνικής επαρχίας.

Οι αγροτικές περιοχές της νότιας Ευρώπης έχουν υποστεί τις τελευταίες δεκαετίες σημαντικές κοινωνικές, δημογραφικές και οικονομικές μεταβολές εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, της εξάντλησης των πρώτων υλών, της μετανάστευσης (Cloke 1996), της μείωσης των γεωργικών πληθυσμών και των εισοδημάτων τους (Verinis 2011). Ταυτόχρονα, στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή, η περιφέρεια αντιμετωπίζει τον κίνδυνο περιθωριοποίησης, δεδομένου ότι η προσοχή των κυβερνήσεων και των μέσων ενημέρωσης επικεντρώνεται στην ανταγωνιστικότητα των αστικών και μητροπολιτικών περιοχών (Blichfeldt & Halkier 2014:1587). Όλα τα παραπάνω έχουν ως συνέπεια, οι κάτοικοι των αγροτικών περιοχών να αγωνίζονται καθημερινά σε συναισθηματικό και ψυχολογικό επίπεδο, καθώς αλλοιώνεται η ιδιαίτερη ταυτότητα και η ποιότητα ζωής τους. Τέτοιοι προβληματισμοί εκφράστηκαν έντονα από τους κατοίκους της Ανατολής κατά τις προφορικές συνεντεύξεις της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, ενώ ανέφεραν ότι η οργάνωση εκδηλώσεων κατά τις ανασκαφικές περιόδους λειτούργησε θεραπευτικά για την κοινότητα, παρέχοντας σημαντικές κοινωνικές και ψυχαγωγικές ευκαιρίες, αλλά και μία αφορμή συνάντησης και συσπείρωσής της.

Οι εκδηλώσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και τη διατήρηση των κοινωνιών και είναι ένα φαινόμενο εγγενές στους ανθρώπους και τις κοινωνικές ομάδες (Pernecky 2013:33-47). Συγκεκριμένα, έχει υποστηριχθεί ότι οι προγραμματισμένες εκδηλώσεις και τα φεστιβάλ συνεισφέρουν στην αύξηση της δημοτικότητας ενός προορισμού και στην ανάπτυξη οικονομικών οφελών για την τοπική κοινωνία. Εκτός αυτών, παρά τον χωρικό και εφήμερο χαρακτήρα τους, προσφέρουν πολιτισμικές εμπειρίες (Getz 1991; 2008) και παρέχουν μία πλατφόρμα έκφρασης και διάδρασης για

όσους ανήκουν σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες (Clarke & Jepson 2011), όπως είναι οι κάτοικοι της επαρχίας και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών.

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, ένα φεστιβάλ μικρής κλίμακας έχει τη δυνατότητα να ανανεώσει περιοδικά την κοινότητα, να επιδείξει την αξία των τοπικών θεσμών στον τοπικό πληθυσμό και να προάγει την κοινωνική συμμετοχή (Black 2016). Τα μέλη της κοινότητας στις αγροτικές περιοχές, μπορούν να αντιληφθούν το φεστιβάλ όχι μόνο ως ένα μέσο οικονομικής ή τουριστικής ανάπτυξης, αλλά και ως ένα ευχάριστο κοινοτικό γεγονός που ενισχύει την υπερηφάνεια της κοινότητας (De Bres & Davis 2001) και συνδέεται στενά με μια σειρά από εμφανείς αξίες για την ιδεολογία, την κοσμοθεωρία, την ιστορία, τη φυσική της επιβίωση (Falassi 1987:2). Με αυτό τον τρόπο ενισχύονται οι πολιτιστικές αξίες τους και καθίσταται εφικτό το μοίρασμά τους με άλλες κοινότητες (Hall 1992:139-158). Η συνειδητοποίηση αυτών των αξιών τόσο από τα μέλη της κοινότητας, όσο και από τα άτομα εκτός αυτής, διεγείρει συνδέσεις με τον τόπο και συμβάλλει στην αναγνώριση της ιδιαίτερης ταυτότητάς του, αλλά και στην κατάργηση των ορίων του (Rose 2002:100). Έτσι ανοίγεται ένας χώρος διεπαφής, μία μεμβράνη που περιβάλλει την κοινότητα και επιτρέπει την διείσδυση και τη συνεχή ροή ενέργειας (Capra 2002:11-12), διατηρώντας τις ισορροπίες της και τη ζωτικότητά της.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της έρευνας κοινού (Γιαννίρη 2019) και των προφορικών συνεντεύξεων στην πόλη της Ιεράπετρας και στο χωριό Ανατολή (βλ. 5.3), υπέδειξαν την ανάγκη υιοθέτησης ενός μοντέλου δράσης Δημόσιας Αρχαιολογίας, το οποίο συμπεριέλαβε προγραμματισμένες εκδηλώσεις και ένα τριήμερο φεστιβάλ. Λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και έχοντας κατά νου τους ποικίλους τρόπους, μέσω των οποίων η αρχαιολογία μπορεί να προσεγγίσει ουσιαστικά το κοινό και να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στην αναβάθμιση της καθημερινής ζωής σε μία τέτοια περιοχή, δημιουργήθηκε το ArchaeoLogic.

Η σύλληψη, η συγκρότηση και ο σχεδιασμός του ArchaeoLogic πραγματοποιήθηκαν σε δύο φάσεις, οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια. Η πρώτη αφορούσε στην ένταξή του στο πλαίσιο ενός κοινωνικοπολιτιστικού προγράμματος (START_Create Cultural Change), η οποία αποσκοπούσε τόσο στην ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων και την απόκτηση τεχνογνωσίας όσο και στην εξασφάλιση της αναγκαίας χρηματοδότησης για την πραγματοποίησή του. Η δεύτερη σχετιζόταν της προετοιμασίας για την υλοποίηση των επιμέρους δράσεών του και κατατμήθηκε σε δύο διαστήματα. Το πρώτο αφιερώθηκε στην εκπαίδευση για την εγκαθίδρυση μίας σύγχρονης πολιτιστικής πρωτοβουλίας στην Ελλάδα, στην προκειμένη περίπτωση ενός φεστιβάλ Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ιεράπετρα και το δεύτερο στην οργάνωσή της στην πράξη. Η οργάνωση του φεστιβάλ

ArchaeoLogic επικεντρώθηκε στη δόμηση μίας ισχυρής οπτικής ταυτότητας, με στόχο να καταστεί αναγνωρίσιμο και να προσελκύσει το κοινό, στον σχεδιασμό των δραστηριοτήτων που συνέθεσαν το πρόγραμμά του και στη διεξαγωγή προκαταρκτικών δράσεων, για τη σφυγμομέτρηση του ενδιαφέροντος του κοινού και την περαιτέρω διάδοσή του.

Καθοριστικό ρόλο σε κάθε πτυχή της οργάνωσης έπαιξε η Θεωρία της Αλλαγής³⁵, μία μεθοδολογία που επιλέχθηκε ως η καταλληλότερη λόγω της ευθυγράμμισής της με τον κεντρικό στόχο του ArchaeoLogic, δηλαδή την προώθηση αλλαγών στην καθημερινότητα της τοπικής κοινότητας μέσω της αξιοποίησης της αρχαιολογικής και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το βασικό χαρακτηριστικό της Θεωρίας της Αλλαγής που την κατέστησε ως το ιδανικό μεθοδολογικό εργαλείο έγκειται στην ικανότητά της να εξυπηρετεί στην επίτευξη συλλογικών οραμάτων. Έτσι, τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας (βλ. 5.4) αποτέλεσαν την απαραίτητη προϋπόθεση³⁶ για τη χαρτογράφηση των αναγκών της κοινότητας και τον καθορισμό των στόχων του φεστιβάλ με βάση αυτές. Παράλληλα, η Θεωρία της Αλλαγής παρείχε ένα πλήρες πλαίσιο τόσο για την κατανόηση της ίδιας της ύπαρξης του ArchaeoLogic όσο και του τι σημαίνει να επιτύχει τον σκοπό του, πως δημιουργεί αξία για την τοπική κοινότητα και πως μπορεί να χρησιμοποιήσει δεδομένα που προέρχονται από αυτήν για να εκπληρώσει την αποστολή του αποτελεσματικότερα.

Προτού όμως αναπτυχθεί η οργάνωση και υλοποίηση των δράσεων και του φεστιβάλ που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο του ArchaeoLogic, θα προηγηθεί η περιγραφή της φιλοσοφίας και του οράματός του, του κοινού στο οποίο απευθύνεται και των συνεργασιών που επιδιώκει, ούτως ώστε να καταστεί σαφής η υπόστασή του.

---

³⁵ Η Θεωρία της Αλλαγής (*Theory of Change*) είναι ένα νοητικό μοντέλο που οδηγεί στην επίτευξη ενός συλλογικού οράματος, συνδέοντας στρατηγικές, στόχους και αποτελέσματα που υποστηρίζουν αυτό το κοινό όραμα (Organizational Research Services 2007:11· βλ. 6.2.3.2).

³⁶ Η Θεωρία της Αλλαγής θέτει μακροπρόθεσμους στόχους και στη συνέχεια πραγματοποιεί μία αντίστροφη ιχνηλάτηση για να εντοπίσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίτευξή τους (Brest 2010).

6.1 Τι είναι το ArchaeoLogic

6.1.1 Φιλοσοφία και Όραμα

Το ArchaeoLogic είναι μία κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία, που ως στόχο έχει την αναβάθμιση και την ανάδειξη περιφερειακών περιοχών που παρουσιάζουν αρχαιολογικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον. Στο όνομά του αντικατοπτρίζεται η φιλοσοφία που διατρέχει την οντότητά του. Το δεύτερο συνθετικό του ονόματός του είναι η λέξη λογική, δηλαδή η μέθοδος της ανθρώπινης σκέψης που περιλαμβάνει ένα γραμμικό, βήμα προς βήμα τρόπο για την επίλυση ενός προβλήματος. Η λογική βρίσκεται στον πυρήνα του ArchaeoLogic, καθώς θεμέλιο λίθο της φιλοσοφίας του αποτελεί η χρήση της αρχαιολογίας και της πολιτισμικής κληρονομιάς με ένα λογικό, βήμα προς βήμα τρόπο, προκειμένου να επιλυθούν καθημερινά προβλήματα ή να ικανοποιηθούν ανάγκες των τοπικών κοινωνιών. Το όραμα του ArchaeoLogic είναι να δημιουργήσει έναν κόμβο πολιτιστικής κληρονομιάς, που θα φέρει κάτω από την ίδια ομπρέλα τον πολιτισμό, τον ακαδημαϊκό κόσμο, τον τουρισμό, τον οικοτουρισμό και τη γεωργική παραγωγή και θα γεφυρώσει το χάσμα που υπάρχει μεταξύ τους. Βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση αυτού του στόχου αποτελεί η διαμόρφωση ενός κοινού χώρου, στα όρια του οποίου θα επιτευχθεί η σύζευξη όλων των ατομικών και συλλογικών πρωτοβουλιών που συναντώνται στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας. Παρότι η αρχαιολογική και η πολιτιστική κληρονομιά βρίσκονται στο κέντρο του εγχειρήματος, επιδίωξή του είναι να μην γίνει αντιληπτό από την τοπική κοινωνία ως μία αμιγώς αρχαιολογική πρωτοβουλία. Αντιθέτως προτίθεται να αναδείξει όλες εκείνες τις πτυχές της αρχαιολογίας που συμπορεύονται με την καθημερινή ζωή και την ταυτότητα των σύγχρονων πόλεων. Ξεκινώντας με την Ιεράπετρα και την προώθηση της αγροτικής πολιτιστικής οικονομίας, ο μελλοντικός στόχος του ArchaeoLogic είναι η επαφή με εθνικά και διεθνή δίκτυα και προγράμματα συνεργασίας, μέσω των οποίων υπάρχει το ενδεχόμενο να επιτευχθεί η προσαρμογή και εφαρμογή του και σε άλλες περιφερειακές περιοχές της Ελλάδας.

Γενικότερα το ArchaeoLogic φιλοδοξεί να αποτελέσει την έμπρακτη απόδειξη ότι η αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά μπορούν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην αναβάθμιση της καθημερινής ζωής, αντιμετωπίζοντας σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές προκλήσεις. Με αυτόν τον τρόπο θα εξυπηρετηθεί και ο βαθύτερος στόχος της παρούσας έρευνας, ο οποίος είναι να ενταχθεί σε ένα σύνολο πραγματιστικών ανθρωπιστικών ερευνών, που ασχολούνται με τη διευθέτηση πρακτικών προβλημάτων, προτείνοντας λύσεις που δεν είναι «από πάνω προς τα κάτω», αλλά εμπλέκουν την τοπική κοινωνία και ενεργοποιούν την αυτενέργεια από πλευράς της.

6.1.2 Αντικείμενο

Το Archaeologic είναι ένα εξατομικευμένο μοντέλο δράσης, το οποίο στοχεύει στη χρήση της αρχαιολογικής και πολιτισμικής κληρονομιάς ως μέσου αναβάθμισης περιφερειακών περιοχών και στην εδραίωση θεσμών στις περιοχές εφαρμογής του, όπως φεστιβάλ, διεπιστημονικό συνέδριο, διαδικτυακό φόρουμ, πολιτισμικό δίκτυο. Βασικός σκοπός του είναι να αποδείξει ότι η πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να παίξει ενεργό ρόλο στην καθημερινή ζωή και να προσφέρει εφαρμόσιμες λύσεις σε πολλαπλές προκλήσεις. Το μεγαλύτερο πλάνο του ArchaeoLogic είναι να δημιουργήσει έναν κοινό χώρο συνεργασίας, διάδρασης και διαλόγου μεταξύ πολιτισμού, ακαδημαϊκού κόσμου, τουρισμού και πρωτογενούς παραγωγής.

Στην περίπτωση της Ιεράπετρας, κρίθηκε σκόπιμο, με βάση τα αποτελέσματα των ερευνών κοινού που προηγήθηκαν, να σηματοδοτήσει την εφαρμογή του ArchaeoLogic ένα τριήμερο φεστιβάλ στην πόλη: το ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα. Το φεστιβάλ σχεδιάστηκε με κεντρικό στόχο να περιλάβει ποικίλες δραστηριότητες σχετικές με το πολιτισμικό κεφάλαιο της περιοχής, όπως αρχαιολογικές διαλέξεις, ξεναγήσεις σε αρχαιολογικούς χώρους, εκδρομές στο βουνό, μινωική κουζίνα, κεραμικά εργαστήρια, μουσικές παραστάσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά και ενήλικες. Λόγω των χαρακτηριστικών της Ιεράπετρας, ιδιαίτερα σημαντική θεωρήθηκε η συμμετοχή των τοπικών φορέων, παραγωγών και δημιουργών, στους οποίους μέσω του φεστιβάλ δόθηκε το βήμα για να παρουσιάσουν και να προωθήσουν το έργο και τα προϊόντα/ δημιουργίες τους, καθώς και να τα καταστήσουν προσβάσιμα σε ένα ευρύτερο κοινό.

6.1.3 Ομάδες κοινού

Η τοπική κοινωνία βρίσκεται στον πυρήνα του ArchaeoLogic, το οποίο επιδιώκει την προώθηση της διαπολιτισμικής μάθησης και ανταλλαγής, φέρνοντας σε επαφή το μη ειδικό κοινό και εμπειρογνώμονες της κληρονομιάς. Ο ίδιος ο χαρακτήρας του άλλωστε, ως μία κοινωνική και τοπική πολιτιστική πρωτοβουλία προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή του συνόλου της κοινότητας, την εμπλοκή της και τη δημιουργία αίσθησης κοινής ταυτότητας (Clarke & Jepson 2011).

Λόγω της διεξαγωγής της έρευνας κοινού στην Ιεράπετρα είχαν ήδη διαμορφωθεί υποομάδες, δηλαδή μικρότερες κοινότητες της περιοχής στις οποίες εντάχθηκαν άτομα με κοινά χαρακτηριστικά. Σκοπός του ArchaeoLogic ήταν η συμπερίληψη όλων των ομάδων κοινού, δηλαδή όλων των κατοίκων της Ιεράπετρας και των κοντινών περιοχών, των επισκεπτών, των ξένων τουριστών, των μαθητών, αλλά και των κατοίκων των

γειτονικών χωριών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατηγοριοποίηση των ατόμων που δρουν στην ευρύτερη περιοχή κρίθηκε απαραίτητη κατά την προετοιμασία του φεστιβάλ για πολλούς λόγους. Κυρίως διότι στον Δήμο Ιεράπετρας συναντώνται πολλές ανομοιογενείς ομάδες και όπως είναι φυσικό οι διαφορετικές ομάδες κοινού έχουν και διαφορετικές ανάγκες. Η σκιαγράφηση αυτών και των αναγκών τους διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στο σχεδιασμό των δραστηριοτήτων και του συνολικού προγράμματος του φεστιβάλ, στη διαμόρφωση του ύφους του, στην επιλογή των τρόπων και των μέσων προώθησής του, στην οργάνωση προκαταρκτικών δράσεων, στην προσέγγιση των κατάλληλων συνεργατών, στην επίτευξη συμμαχιών.

Έτσι διασφαλίστηκε ότι η εμπειρία που θα προσέφερε το φεστιβάλ στο κοινό της Ιεράπετρας θα είχε αξία για εκείνο, αφού θα ήταν συνεκτική και σχετική με τα ενδιαφέροντα του. Παράλληλα, το γεγονός ότι δεν έχει λάβει χώρα κάποια παρόμοια πολιτιστική πρωτοβουλία στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Κρήτης, επιφόρτισε το ArchaeoLogic με την ευθύνη του να συμπεριλάβει όσο το δυνατόν περισσότερες δράσεις που να αντιπροσωπεύουν το σύνολο του πολιτισμικού χαρακτήρα της περιοχής, χωρίς όμως να χάσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του.

6.1.4 Συνεργασίες

Κατά τη διοργάνωση μίας εκδήλωσης, οι σχέσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων, συμπεριλαμβανομένων των οργανωτών, των δημόσιων φορέων, των τοπικών επιχειρήσεων, των εθελοντών, των κοινοτικών συμμαχιών, διαμορφώνουν ένα πολύπλοκο διοργανωτικό δίκτυο (Getz, Andersson & Larson 2007). Τα δίκτυα αποτελούν ένα κυρίαρχο μέσο συντονισμού των δραστηριοτήτων μιας διοργάνωσης, εμπλέκοντας ένα ευρύ φάσμα από άκρως ανεπίσημες έως συμβατικά καθορισμένες σχέσεις μεταξύ διαφορετικών φορέων και ομάδων που δρουν σε μία περιοχή και συνδέονται με οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις (Roberts & Hall 2001:120). Η επίτευξη συνεργειών μεταξύ τους και η εύρυθμη συνεργασία τους, συντελεί στον σχηματισμό ενός τοπικού δικτύου, το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στην κινητοποίηση κοινοτικών πόρων (Ziakas & Costa 2010, Dredge 2006, Provan et al. 2005) και ως εκ τούτου είναι κομβικής σημασίας για την επιτυχία του εγχειρήματος.

Κατά τη διαδικασία σύστασης του δικτύου του ArchaeoLogic κρίθηκε αρχικά απαραίτητος ο εντοπισμός των δομικών του στοιχείων δηλαδή ο προσδιορισμός των φορέων που θα εμπλέκονταν στο φεστιβάλ καθώς και ο βαθμός εμπλοκής τους. Συγκεκριμένα, οι εμπλεκόμενοι φορείς διαφοροποιήθηκαν σε εσωτερικούς και εξωτερικούς, ανάλογα με τον βαθμό εμπλοκής τους. Οι εσωτερικοί περιλάμβαναν εκείνους που θα συμμετείχαν

άμεσα στην οργάνωση του φεστιβάλ, ενώ οι εξωτερικοί μία σειρά υποομάδων, όπως είναι οι τοπικές αρχές, οι τοπικοί συνεταιρισμοί, οι σύλλογοι, οι προμηθευτές (Getz, Andersson & Larson 2007). Ένας απ' τους βασικούς στόχους του ArchaeoLogic ήταν η σύναψη συνεργασίας μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών φορέων όπως είναι ο Δήμος Ιεράπετρας, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου, το Ινστιτούτο Προϊστορίας του Αιγαίου, ο Πολιτιστικός Σύλλογος της Ανατολής, το Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επιπλέον, η δικτύωση με υπάρχουσες τοπικές επιχειρήσεις στην περιφέρεια της Ιεράπετρας τέθηκε στους βασικούς στόχους του εγχειρήματος, με απώτερο σκοπό τη συνειδητοποίηση εκ μέρους τους ότι αυτού του είδους οι εκδηλώσεις προσφέρουν οφέλη σε όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να διευκρινιστεί ότι δεδομένου του μη κερδοσκοπικού του χαρακτήρα, το ArchaeoLogic, μέσω της σύναψης συνεργασιών, επικεντρώθηκε κυρίως στην προώθηση των οφελών για την τοπική κοινότητα.

6.2 Η οργάνωση της κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας ArchaeoLogic

Ο σχεδιασμός ενός μοντέλου δράσης και η υλοποίησή του στην πράξη, αποτέλεσε εξ αρχής βασικό στόχο της παρούσας διδακτορικής έρευνας, η οποία είχε την πρόθεση όχι μόνο να προάγει την επιστημονική γνώση, αλλά και να επιτελέσει κοινωνικό έργο. Τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου στην περιοχή της Ιεράπετρας οδήγησαν στον σχεδιασμό του ArchaeoLogic, ωστόσο έγινε γρήγορα αντιληπτό ότι η οργάνωση και η άρτια εκτέλεση των δράσεων στο πλαίσιο του, απαιτούσαν οικονομικούς πόρους. Η συνειδητοποίηση αυτή, όπως και του ότι την τελευταία δεκαετία έχουν γίνει σοβαρές περικοπές στις κρατικές επιχορηγήσεις στον τομέα του πολιτισμού, οδήγησε στην απόφαση να αξιοποιηθεί η πολιτιστική χορηγία για τη χρηματοδότηση του εγχειρήματος. Η πολιτιστική χορηγία είναι ένας θεσμός της ελληνικής πολιτείας που αποσκοπεί στη χρηματοδότηση του πολιτισμού από πόρους προερχόμενους από τον ιδιωτικό τομέα, επομένως δεν σχετίζεται με τις επιχορηγήσεις του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού από δημόσιους πόρους (ΥΠΠΟΑ 2019). Η χρηματική ή άλλης μορφής οικονομική παροχή σε είδος ή άυλα αγαθά ή υπηρεσίες από φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ημεδαπά ή αλλοδαπά, για την ενίσχυση συγκεκριμένων πολιτιστικών δραστηριοτήτων ή σκοπών του αποδέκτη της χορηγίας, αντισταθμίζεται με την προβολή του κοινωνικού προσώπου και της ευποιίας του χορηγού (Ν. 3525/2007).

Έχοντας γνώση της σχετικής νομοθεσίας και μετά από περαιτέρω διερεύνηση για την αναζήτηση χορηγού, λήφθηκε η απόφαση ότι η πολιτιστική χορηγία για το ArchaeoLogic, θα έπρεπε να προέρχεται από κάποιο πρόγραμμα με ανάλογες αξίες με αυτό και με επίκεντρο την κοινωνία. Ιδιαίτερα θετικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι η έννοια της χορηγίας στην Ελλάδα δίνει έμφαση στην κοινωνική προσφορά, σε αντίθεση με τις χώρες της Ευρώπης και των ΗΠΑ, που εστιάζει κυρίως στην εμπορική διάσταση, στο αντάλλαγμα και τα επιχειρηματικά οφέλη (Ζούνης 2009:20). Έτσι προέκυψε η συμμετοχή στο πρόγραμμα κοινωνικού πολιτισμού START_Create Cultural Change.

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα κρίθηκε κατάλληλο, διότι πέρα από την προσφορά χρηματικής υποστήριξης για την εγκαθίδρυση μιας κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας στην Ελλάδα, προσέφερε τεχνογνωσία και υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκειά του. Οι φάσεις του θα περιγραφούν παρακάτω, ώστε να γίνει κατανοητή τόσο η πορεία υλοποίησης του ArchaeoLogic, όσο και τα εργαλεία και οι διαδικασίες που απαιτούνται για τη συμμετοχή σε ανάλογα προγράμματα.

6.2.1 Η συμμετοχή στο πρόγραμμα START_Create Cultural Change

Το START_Create Cultural Change είναι ένα πρόγραμμα ανάπτυξης δεξιοτήτων και υποτροφιών για επίδοξους πολιτιστικούς διαχειριστές στην Ελλάδα. Το πρόγραμμα εντάσσεται στην κοινωνική πολιτική του Robert Bosch Stiftung και πιο συγκεκριμένα, από τους τομείς δραστηριότητας του ιδρύματος, ανήκει σ' αυτόν των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτισμικής ανταλλαγής. Ο οργανισμός Robert Bosch Stiftung (2018) υποστηρίζει ότι: *«Η διεθνής πολιτιστική ανταλλαγή επιτρέπει στους ανθρώπους να βιώσουν την πολιτιστική πολυμορφία ως πλουτισμό και τους καλεί να αλλάξουν τη θεώρησή τους. Οι επαγγελματίες του τομέα του πολιτισμού που δραστηριοποιούνται σε διεθνές επίπεδο, διαδραματίζουν βασικό ρόλο σε αυτό το πλαίσιο. Γι' αυτό ενθαρρύνουμε τις δραστηριότητες των ατόμων που δραστηριοποιούνται στον πολιτιστικό τομέα, υποστηρίζοντας την κατάρτιση και την κινητικότητά τους, καθώς και τη συνεργασία τους μέσω διασυνοριακών και διατομεακών δικτύων. Εστιάζουμε στη λογοτεχνία, την κινούμενη εικόνα, το θέατρο, καθώς και στα έργα αστικής ανάπτυξης και κοινωνικής καινοτομίας.»*. Με βάση αυτή την αρχή, δημιουργήθηκε το START_Create Cultural Change, το οποίο υλοποιείται σε συνεργασία με το Goethe-Institut Thessaloniki, τη γερμανική Ομοσπονδιακή Ένωση Κοινωνικοπολιτιστικών Κέντρων και υποστηρίζεται από το Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και το Ίδρυμα Μποδοσάκη.

Βασικός σκοπός του είναι η υποστήριξη ατόμων με δημιουργικές ιδέες, ώστε να εγκαθιδρύσουν πολιτιστικές πρωτοβουλίες, που δημιουργούν θετικό κοινωνικό αντίκτυπο στις τοπικές τους κοινότητες. Συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και την ανταλλαγή στον κοινωνικοπολιτιστικό τομέα, το πρόγραμμα επιδιώκει να δημιουργήσει προοπτικές για νέους επαγγελματίες και να προωθήσει την κοινωνική συνοχή σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο κοινωνικός πολιτισμός (*socioculture*) βρίσκεται στον πυρήνα του προγράμματος. Άλλωστε, γύρω από αυτή την έννοια σχηματίστηκε η Ένωση Γερμανικών Κοινωνικοπολιτιστικών Κέντρων (GASC) στις αρχές της δεκαετίας του '80, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα έλλειψης κρατικών χρηματοδοτήσεων των πολιτιστικών κέντρων της δυτικής Γερμανίας. Σήμερα το δίκτυο αριθμεί 600 πολιτιστικά κέντρα και το έργο του είναι αξιόλογο όχι μόνο σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, αλλά και σε πολιτικό. Το παράδειγμα αυτό υπογραμμίζει τη σημασία του ρόλου του πολιτισμού και της συνεργασίας με κοινό στόχο. Όπως προαναφέρθηκε, οι αρχές απ' τις οποίες διέπεται το πρόγραμμα, έπαιξαν βαρύνοντα ρόλο στην επιλογή του. Παρότι ο κοινωνικός πολιτισμός είναι ένας θεσμός που δεν έχει ευρεία διάδοση στην Ελλάδα, θεωρήθηκε ότι είναι το κατάλληλο πλαίσιο για τη διοργάνωση ενός μοντέλου δράσης Δημόσιας Αρχαιολογίας,

καθώς και τα δύο έχουν ως κοινό αποδέκτη την κοινωνία. Επίσης, το ArchaeoLogic ανταποκρίνεται στις τρεις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας στο πρόγραμμα και οι οποίες είναι η ενίσχυση του υφιστάμενου δυναμικού στον πολιτιστικό τομέα στην περιοχή διεξαγωγής, η ενεργός συμμετοχή της τοπικής κοινότητας και η σύνδεση με τους τοπικούς πολιτιστικούς φορείς.

Σε πρακτικό επίπεδο, το πρόγραμμα διαρθρώνεται σε τρεις διαδοχικές φάσεις στη Γερμανία και στην Ελλάδα, δίνοντας την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να εξελίξουν μια καινοτόμο ιδέα τους και να αποκτήσουν επιχειρηματικές δεξιότητες, ώστε στη συνέχεια μέσα απ' αυτήν να προκύψει ένα βιώσιμο δημιουργικό εγχείρημα. Προκειμένου να συμμετάσχει κάποιος, απαιτείται η συμπλήρωση αίτησης και στη συνέχεια η διεξαγωγή συνέντευξης με τους εκπροσώπους των οργανισμών που συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Η διαδικασία της συμπλήρωσης της αίτησης έχει κομβικό χαρακτήρα, καθώς αποτελεί το εισιτήριο σε κάθε φάση του προγράμματος. Κρίνεται απαραίτητο να γίνει αναφορά στη δομή της, καθώς οι θεματικές που περιέχει, είναι αυτές που συνέβαλλαν στη σκιαγράφηση του ArchaeoLogic σε αρχικό στάδιο. Η πρώτη ενότητα της αίτησης αφορά στα βιογραφικά στοιχεία και την επαγγελματική εμπειρία του υποψηφίου, ενώ η δεύτερη στους λόγους που τον παρακίνησαν να συμμετάσχει σε ένα πρόγραμμα κοινωνικού πολιτισμού. Η τρίτη ενότητα αφιερώνεται στην πολιτιστική πρωτοβουλία. Πέρα από τα γενικά χαρακτηριστικά της (ονομασία, τοποθεσία, αντικείμενο), απαιτείται μία εκτενής περιγραφή της. Συγκεκριμένα ζητούνται τα παρακάτω: ο σκοπός της και τα εργαλεία επίτευξής του, οι ομάδες ενδιαφερομένων στις οποίες απευθύνεται και ο τρόπος εμπλοκής της, μία έρευνα αγοράς σε σχέση με παρόμοιες πρωτοβουλίες στην τοποθεσία της, οι πιθανές συνεργασίες με υπάρχοντες καθιερωμένους οργανισμούς ή πρωτοβουλίες. Η τέταρτη ενότητα, αφορά στον προϋπολογισμό και περιέχει τις υποκατηγορίες (υπηρεσίες, ενοικιάσεις χώρων, κόστη ταξιδιών και διαμονής, ενοικιάσεις εξοπλισμού, κόστη παραγωγής) στις οποίες θα πρέπει να κατανεμηθεί η χρηματοδότηση. Τέλος, απαιτούνται κάποιες περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τους πολιτιστικούς τομείς που αγγίζει η πρωτοβουλία, τη μορφή που θα έχουν οι δράσεις της, τις ομάδες κοινού που θα συμμετάσχουν σε αυτές, το κοινωνικό αντίκτυπό της, το είδος της περιοχής στην οποία θα διεξαχθεί και τον αριθμό των ατόμων που θα την υλοποιήσουν (Εικόνα 39).

Απαντώντας σ' αυτές τις ενότητες είναι δυνατόν να γίνει αντιληπτό τόσο στους κριτές του προγράμματος όσο και στον ίδιο τον συμμετέχοντα, εάν η πολιτιστική πρωτοβουλία του είναι ρεαλιστική και βιώσιμη. Η ίδια η διαδικασία της υποβολής της αίτησης, παρόλο που είναι άκρως απαιτητική, ωφελεί, καθώς συμβάλει στο να μεταφραστούν με πραγματιστικούς όρους και να καταστούν απτές οι ιδέες που έχουν συλληφθεί αρχικά σε

θεωρητικό επίπεδο και είναι δυσκολότερο να εκφραστούν χωρίς τη συμβολή κάποιου ειδικού της πολιτιστικής διαχείρισης. Κάτι ακόμα που αξίζει να σημειωθεί, είναι ότι το τμήμα του προϋπολογισμού συνοψίζει με αριθμητικό τρόπο την πορεία της αίτησης και κατ' επέκταση της πολιτιστικής πρωτοβουλίας. Απ' τον τρόπο που γίνεται η κατανομή των πόρων διαφαίνεται η επιτυχία ή η αποτυχία του εγχειρήματος. Επομένως είναι βαρύνουσας σημασίας η απόκτηση γνώσης και εμπειρίας πάνω σε τέτοια ζητήματα, ιδιαίτερως στην Ελλάδα όπου δεν παρέχονται αυτού του είδους οι γνώσεις στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών σπουδών. Γενικότερα, ο μόνος τρόπος εύρεσης χρηματοδοτήσεων για την υλοποίηση όχι μόνο πολιτιστικών πρωτοβουλιών, αλλά και ερευνών είναι μέσω αντίστοιχων διαδικασιών και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξοικείωση με αυτές μπορεί να οδηγήσει σε θετικά αποτελέσματα.

6.2.2 Φάση I:

Η συγκρότηση του ArchaeoLogic στο πλαίσιο του START

Η αίσια έκβαση της αίτησης και της συνέντευξης που ακολουθεί, αποτελούν το εισιτήριο για την πρώτη φάση του προγράμματος, η οποία είναι αφιερωμένη στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και διεξάγεται στη Γερμανία. Η διάρκειά της είναι δύο μήνες, που κατανέμονται σε δύο εβδομάδες εντατικής εκπαίδευσης και κατάρτισης στην πολιτιστική διαχείριση και σε οκτώ εβδομάδες πρακτικής άσκησης σε πολιτιστικό οργανισμό, στο πλαίσιο της οποίας θα πρέπει να υλοποιηθεί και ένα έργο μικρής κλίμακας, ανάλογα με το αντικείμενο της πολιτιστικής πρωτοβουλίας του κάθε συμμετέχοντα. Ο σκοπός της πρακτικής άσκησης είναι η γνωριμία και η εμπλοκή με το έργο ενός κοινωνικοπολιτιστικού οργανισμού, η οργάνωση και υλοποίηση ενός έργου μικρής κλίμακας, η ανάπτυξη της πολιτιστικής πρωτοβουλίας που πρόκειται να υλοποιηθεί στην Ελλάδα και υποβολή αίτησης για τη συμμετοχή στη δεύτερη φάση του προγράμματος. Γενικότερα, μέσω της πρώτης φάσης δίνεται η ευκαιρία απόκτησης ή ενίσχυσης πρακτικών γνώσεων πολιτιστικής διαχείρισης σε διεθνές επίπεδο. Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή της πρώτης φάσης στο να μετατραπεί μία αρχική ιδέα σε ένα βιώσιμο σχεδιασμό έργου. Παράλληλα η διαμονή και η εργασία σε ένα διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, η αντιμετώπιση προκλήσεων σε πραγματικό χρόνο, η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας και συμμετοχικότητας, αποτελούν πολύτιμα εφόδια και θωρακίζουν τον συμμετέχοντα, ώστε να μπορέσει να αντεπεξέλθει σε αντίστοιχες συνθήκες στην Ελλάδα.

6.2.2.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση

Η εκπαίδευση αν και καταλαμβάνει το μικρότερο χρονικό διάστημα του προγράμματος, είναι βαρύνουσα σημασίας, καθώς θέτει σταθερές βάσεις για την απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων που απαιτούνται για την οργάνωση και υλοποίηση μίας σύγχρονης πολιτιστικής πρωτοβουλίας. Σε κάθε φάση του προγράμματος γίνεται μία εισαγωγή στους τομείς που εμπλέκονται ενεργά και καθίσταται κατανοητή η συμβολή τους, οι σύγχρονες τάσεις σε διεθνές επίπεδο και τα εργαλεία που δύναται να αξιοποιηθούν στον προγραμματισμό των εργασιών του εκάστοτε έργου. Στην πρώτη φάση του START_Create Social Change, η εκπαίδευση επικεντρώθηκε στην επικοινωνιακή στρατηγική, στην εξεύρεση πόρων και στη διαχείριση έργου.

Οι πρώτες μέρες της εκπαίδευσης στη Γερμανία αφιερώθηκαν στην προσωπική καθοδήγηση του κάθε υποψηφίου, που ως στόχο είχε την αποσαφήνιση της πολιτισμικής πρωτοβουλίας του και της ταυτότητάς της. Προκειμένου να γίνει αυτό, επιστρατεύτηκε το εργαλείο της ανάλυσης SWOT. Η ανάλυση SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) εστιάζει στα δυνατά σημεία, τις αδυναμίες, τις ευκαιρίες και τις απειλές του εκάστοτε αντικειμένου ανάλυσης, με την ονομασία της να σχηματίζεται από τα αρχικά των ανωτέρων λέξεων στην αγγλική γλώσσα (Kotler & Kotler 1998:79). Ο κάθε υποψήφιος συνέθεσε δύο πίνακες χρησιμοποιώντας την ανάλυση SWOT. Ο ένας αφορούσε στον ρόλο του ως πολιτιστικού διαχειριστή και ο άλλος στην πολιτιστική του πρωτοβουλία και συγκεκριμένα στο έργο που θα πραγματοποιούσε στην Ελλάδα, εάν κατάφερνε να προκριθεί στη δεύτερη φάση του προγράμματος. Η ανάλυση SWOT του εαυτού μας ως συντονιστή του έργου που προτείναμε, λειτούργησε ως μία διαδικασία αυτογνωσίας, η οποία βοήθησε στην ειλικρινή συνειδητοποίηση των δεξιοτήτων μας, αλλά και στην πρόληψη των προβλημάτων που θα μπορούσαν να παρουσιαστούν λόγω έλλειψης γνώσεων σε κάποιους τομείς. Αντίστοιχα, η ανάλυση SWOT του ArchaeoLogic, ήδη από την αρχή της πρώτης φάσης του προγράμματος, συνέβαλε στο να γίνουν ξεκάθαρα τα δυνατά σημεία του και οι αδυναμίες του, όπως και οι ευκαιρίες και οι κίνδυνοι που ενδεχομένως να εμφανίζονταν κατά την πραγματοποίησή του. Αξίζει να τονιστεί ότι είναι αναγκαίος ο διαρκής επαναπροσδιορισμός των τεσσάρων κατηγοριών της ανάλυσης SWOT σε όλες τις φάσεις πραγματοποίησης ενός έργου, ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο έγκυρη και αποτελεσματική. Από την αρχική ανάλυση SWOT του ArchaeoLogic, προέκυψε ο ακόλουθος πίνακας (Πίνακας 2):

SWOT: ArchaeoLogic

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες
• Ξεκάθαρη φιλοσοφία και όραμα • Προϋπάρχουσα εμπειρία στο πεδίο (έρευνα κοινού, μεταπτυχιακή έρευνα) • Εν εξελίξει διδακτορική έρευνα πάνω στο αντικείμενο της Δημόσιας Αρχαιολογίας • Υποστήριξη από τον Δήμο Ιεράπετρας, την Εφορεία Αρχαιοτήτων, το Πανεπιστήμιο Αθηνών και από τοπικούς φορείς • Καλή σχέση με την τοπική κοινωνία • Υπάρχον δίκτυο συνεργατών • Δραστηριότητες για ευρύ κοινό	• Εντοπιότητα (δεν αποτελεί πρωτοβουλία κατοίκων της Ιεράπετρας) • Η προσκόλληση της τοπικής κοινωνίας στον πρωτογενή τομέα παραγωγής • Χαμηλό πολιτισμικό επίπεδο • Δύσκολες συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή (περιβαλλοντικό πρόβλημα, περιορισμένος τουρισμός) • Έλλειψη εμπειρίας στην οικονομική διαχείριση πολιτιστικών έργων
Ευκαιρίες	Απειλές
• Ενδιαφέρον από πλευράς του Δήμου για πολιτιστική αναβάθμιση • Εργασία σε βάθος χρόνου στην περιοχή • Επαφή με άλλες πολιτιστικές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα & πιθανή συνεργασία • Ευελιξία & προσαρμοστικότητα ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου	• Η χρονική περίοδος κατά την οποία πρέπει να γίνει το φεστιβάλ • Προεκλογική περίοδος • Χρηματοδοτήσεις & Βιωσιμότητα (οι περισσότεροι συνεργάτες δεν έχουν εμπειρία στον τομέα του μανάτζμεντ) • Δυσκολία επιβίωσης χωρίς τη διεξαγωγή αρχαιολογικών ανασκαφών στην περιοχή.

Πίνακας 2. Η ανάλυση SWOT για την κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλία ArchaeoLogic

Στη συνέχεια η εκπαίδευση εστίασε στην επικοινωνία. Η επικοινωνία είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητας ενός πολιτιστικού οργανισμού/πολιτιστικής πρωτοβουλίας, διότι είναι ο τρόπος με τον οποίο προβάλλεται στο κοινό. Στη σημερινή εποχή πρέπει να δίνεται ειδικό βάρος σ' αυτόν τον τομέα, καθώς οι απαιτήσεις είναι μεγαλύτερες και πολυπλοκότερες λόγω του ότι η επαφή με το κοινό επιτυγχάνεται κυρίως μέσω συστημάτων μαζικής επικοινωνίας. Τα συστήματα αυτά αποτελούν αφύσικες μορφές επικοινωνίας, δεδομένου ότι λειτουργούν από απόσταση και συχνά με την απουσία του ενός από τα δύο μέρη που είναι απαραίτητα για να πραγματοποιηθεί η επικοινωνία. Επομένως, είναι δύσκολο να υπάρξει η βεβαιότητα ότι η διαδικασία έχει λειτουργήσει (Hooper-Greenhill 1994:35). Γι' αυτόν τον λόγο είναι απαραίτητο ένας οργανισμός να χαράσσει την επικοινωνιακή του στρατηγική το συντομότερο δυνατόν. Κάθε δημόσια εμφάνιση του οργανισμού είναι μέρος της επικοινωνιακής στρατηγικής του, η οποία διαφαίνεται στην οπτική του ταυτότητα, στα κοινωνικά δίκτυα του, στο προωθητικό υλικό του. Η επικοινωνιακή στρατηγική αποτελείται από τέσσερα βασικά στοιχεία, που είναι το όραμα ή οι σκοποί του οργανισμού, η στρατηγική του ή ο τρόπος που θα επιτύχει τους σκοπούς του, οι δράσεις του και το χρονοδιάγραμμα στο οποίο θα οριστεί το πότε θα λάβουν χώρα (Watkinson 2018). Ο ακριβής προσδιορισμός των παραπάνω, συνιστά μία στέρεα βάση για την οικοδόμηση μίας αποτελεσματικής επικοινωνιακής στρατηγικής.

Η εξεύρεση πόρων και η δημιουργία συμμαχιών απασχόλησαν με τη σειρά τους την εκπαίδευση. Παρότι στο πλαίσιο του Start_Create Cultural Change ήταν εξασφαλισμένη η χρηματοδότηση των πολιτιστικών πρωτοβουλιών των συμμετεχόντων στη δεύτερη φάση, η εισαγωγή στο συγκεκριμένο αντικείμενο κρίθηκε απαραίτητη για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του πολιτιστικού τομέα στην Ελλάδα στην περίπτωση που κάποιος θελήσει να συνεχίσει την πολιτιστική πρωτοβουλία και μετά το πέρας του προγράμματος. Γι' αυτόν τον λόγο, η συγκεκριμένη εισήγηση σε αντίθεση με τις υπόλοιπες, έγινε από Ελληνίδα επαγγελματία της διαχείρισης με πολυετή εμπειρία σε εθνικά και διεθνή πολιτιστικά έργα, καθώς η πολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα παρουσιάζει διαφορές σε σχέση με άλλες χώρες. Δεδομένης της οικονομικής κατάστασης της χώρας και της ανεπάρκειας των κρατικών επιχορηγήσεων στον τομέα του πολιτισμού, η εκπαίδευση ασχολήθηκε κυρίως με την πολιτιστική χορηγία ως μέσο εξεύρεσης πόρων. Συγκεκριμένα προσδιορίστηκαν τα βήματα για ένα επιτυχές στρατηγικό πλάνο αναζήτησης χορηγών, που έχουν να κάνουν με την έρευνα της χορηγικής αγοράς, τον καθορισμό χρονοδιαγράμματος, τη συγκρότηση της χορηγικής πρότασης, τον βαθμό εμπλοκής του χορηγού στο πολιτιστικό έργο και τη μέτρηση της αποτελεσματικότητας της χορηγικής

επένδυσης. Για να καταφέρει ένας οργανισμός/πολιτιστική πρωτοβουλία να προσεγγίσει μία πολιτιστική χορηγία, θα πρέπει να καταθέσει μία ολοκληρωμένη χορηγική πρόταση, η οποία να περιλαμβάνει τόσο την περιγραφή του υποψήφιου χορηγούμενου φορέα, όσο και την παρουσίαση του υποψήφιου χορηγικού «προϊόντος». Εκτός αυτών, θα πρέπει να περιέχονται στην πρόταση τα επικοινωνιακά, οικονομικά και άλλα αντισταθμίσιμα που είναι σε θέση να παρέχει ο φορέας στο πλαίσιο της χορηγικής συνεργασίας και τέλος ο προϋπολογισμός του υποψήφιου χορηγούμενου «προϊόντος», που περιλαμβάνει τα έξοδα της αμιγούς χορηγίας, αλλά και τα έξοδα προβολής της (Tabouris-Babalas 2018). Όπως γίνεται αντιληπτό απ' τα ανωτέρω, η εξεύρεση πολιτιστικής χορηγίας αλλά και η συνεργασία στο πλαίσιο της δεν είναι εύκολη υπόθεση, αλλά μία σοβαρή δέσμευση, η οποία δεν εμπεριέχει μόνο προνόμια αλλά και υποχρεώσεις. Στο πλαίσιο αυτών των υποχρεώσεων προς τους χορηγούς, μπορούν να περιλαμβάνονται υπηρεσίες δημοσιότητας μέσω έντυπου χορηγικού υλικού, υπηρεσίες προβολής του χορηγού στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και υπηρεσίες εταιρικής φιλοξενίας (Ζούνης 2009). Η επαφή με όσα προαναφέρθηκαν, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο κατά την οργάνωση του ArchaeoLogic, αφού έγινε αντιληπτό απ' το ξεκίνημα της οργάνωσής του ότι η χρηματοδότηση του προγράμματος δεν ήταν επαρκής και ότι έπρεπε να αναζητηθούν περαιτέρω πόροι για την άρτια διεξαγωγή του.

Το τελευταίο μέρος της εκπαίδευσης αφορούσε στη διαχείριση έργου, που ήταν και το βασικό αντικείμενο της πρακτικής που ακολούθησε σε γερμανικό πολιτιστικό οργανισμό. Πέρα από την παροχή βασικών γνώσεων σε σχέση με τη θεωρία, την πράξη, τα στάδια της διαχείρισης ενός έργου, παρουσιάστηκαν πολύ χρήσιμα εργαλεία, όπως είναι η ανάλυση SMART. Η ανάλυση SMART (Specific, Measurable, Achievable, Realistic, Time-oriented) σχετίζεται με το κρίσιμο σημείο της διαμόρφωσης των στόχων ενός έργου. Το ακρωνύμιο χρησιμοποιείται για να καθοδηγήσει την ανάπτυξη καθορισμένων στόχων, οι οποίοι θα πρέπει να είναι συγκεκριμένοι, μετρήσιμοι, πραγματοποιήσιμοι, ρεαλιστικοί και χρονικά καθορισμένοι. Επιπλέον τονίστηκε η σημασία της τήρησης χρονοδιαγράμματος σε κάθε φάση της οργάνωσης ενός πολιτιστικού έργου, αλλά και η αναγκαιότητα της αξιολόγησης τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά το πέρας του.

Παρόλο που είναι δύσκολο να εντυφώσει κανείς στις πολύπλοκες έννοιες της πολιτιστικής διαχείρισης σε ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, η στοχευμένη εκπαίδευση προσέφερε τα κατάλληλα εφόδια για το επόμενο στάδιο της πρακτικής άσκησης σε έναν γερμανικό κοινωνικοπολιτιστικό οργανισμό.

6.2.2.2 Το ArchaeoLogic στο Steinhöfel της Γερμανίας

Μετά το πέρας της εκπαίδευσης ακολουθούσε η πρακτική άσκηση σε έναν κοινοπολιτιστικό οργανισμό της Γερμανίας και η εκτέλεση ενός έργου μικρής κλίμακας, σε διάστημα έξι εβδομάδων. Κάθε υποψήφιος αντιστοιχούσε σε έναν οργανισμό, με βάση τα χαρακτηριστικά του οργανισμού και το αντικείμενο της πολιτιστικής πρωτοβουλίας του κάθε υποψηφίου. Ωστόσο λήφθηκαν υπόψη τα γενικότερα χαρακτηριστικά της κάθε πρωτοβουλίας, καθώς δεν ήταν δυνατό να υπάρξει απόλυτη αντιστοίχιση, δεδομένου του διαφορετικού πολιτισμικού πλαισίου. Αυτό ήταν ιδιαίτερος θετικός, καθώς κλήθηκε ο καθένας να προσαρμόσει το πρότζεκτ του στα χαρακτηριστικά της περιοχής όπου θα δραστηριοποιούνταν, γεγονός που καλλιέργησε ένα πολύ βασικό στοιχείο που θα πρέπει να έχει ένας διαχειριστής, που είναι η προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε συνθήκες.

6.2.2.2.1 Ο ξενιστής-οργανισμός του ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Ο οργανισμός που επιλέχτηκε από το START για να φιλοξενήσει το ArchaeoLogic, ονομάζεται Landkunstleben και εντοπίζεται στην περιοχή Steinhöfel του Βρανδεμβούργου, στη βορειανατολική Γερμανία. Η έδρα του οργανισμού βρίσκεται σε ένα μικρό χωριό που ονομάζεται Buchholz, αλλά οι δράσεις του εξαπλώνονται στην ευρύτερη περιοχή (Εικόνα 40). Το όνομα του οργανισμού αποτελείται από τις λέξεις γη, τέχνη και ζωή (Εικόνα 41), γύρω από τις οποίες περιστρέφεται η φιλοσοφία του και αποτελούν τους τομείς εξειδίκευσης των ιδρυτών του και επομένως τους πυλώνες των δραστηριοτήτων του. Συγκριτικά με τους άλλους οργανισμούς που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, είναι ένας σχετικά μικρός και περιφερειακός οργανισμός. Ωστόσο η ύπαρξή του είναι πολύ σημαντική, λόγω του ότι είναι ο μοναδικός πολιτιστικός οργανισμός που υφίσταται στη συγκεκριμένη περιοχή, στην οποία ζουν πλέον ελάχιστες οικογένειες, αφού οι περισσότεροι κάτοικοί του το έχουν εγκαταλείψει και έχουν εγκατασταθεί στο Βερολίνο ή σε άλλες κοντινές πόλεις. Τα χαρακτηριστικά του αυτά, παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες με τα χαρακτηριστικά της Ανατολής και της ευρύτερης περιφέρειας της Ιεράπετρας, στα οποία βασίστηκε η αρχική σύλληψη του ArchaeoLogic. Ο Landkunstleben ασχολείται με έργα συμμετοχικού χαρακτήρα και συνεργασίες που αφορούν συγκεκριμένες τοποθεσίες. Στόχος του είναι να συμβάλλει στην αναβάθμιση της ζωή της αγροτικής κοινότητας, δημιουργώντας νέους κύκλους ανταλλαγών μεταξύ επαρχιακού και αστικού περιβάλλοντος, συνδέοντας τα τοπικά με τα διεθνή στοιχεία. Οι ειδικότητες των ατόμων που στελεχώνουν τον οργανισμό ποικίλουν, από παραγωγούς και κηπουρούς μέχρι διεθνείς καλλιτέχνες, πολιτισμικούς διαχειριστές και εθελοντές. Η

συνεργασία με τους καλλιτέχνες και η συμβολή των εθελοντών στο έργο του, αποτελούν συστατικά στοιχεία του οργανισμού τα τελευταία 15 χρόνια της ύπαρξής του. Σκοπός του είναι η προώθηση της έννοιας της νέας αγροτικής κουλτούρας. Στο πλαίσιο αυτής, οι δράσεις του περιλαμβάνουν τη δημιουργία και τη διαχείριση ενός οικολογικού κήπου (Εικόνα 42) και ένα πρόγραμμα συμμετοχικών εργαστηρίων, προγραμμάτων τέχνης και εκθέσεων. Η τέχνη κατέχει σημαντική θέση στη φιλοσοφία του, διότι ανοίγει την αντίληψη, επιτρέποντας την ανταλλαγή εμπειριών και την εφαρμογή νέων ιδεών, ειδικά σε ένα κλειστό περιβάλλον, όπως είναι αυτό της υπαίθρου. Σύμφωνα με τους ιδρυτές του, ο αντίκτυπος που έχουν τα εξωτερικά ερεθίσματα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, είναι ζωτικής σημασίας για την αντιμετώπιση των μελλοντικών προκλήσεων.

6.2.2.2 Οι δραστηριότητες και οι ομάδες κοινού στο Steinhöfel

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, τα οποία αποτελούν την φιλοσοφία του Landkunstleben, το πρώτο διάστημα της πρακτικής άσκησης αφιερώθηκε στη γνωριμία τόσο με τα μέλη του οργανισμού και με τις δράσεις τους, όσο και με το μέρος και τους ανθρώπους του.

Πριν προχωρήσει ο σχεδιασμός της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic (Σχήμα 4), διασφαλίστηκε η συμμετοχή σε όλες τις δραστηριότητες του οργανισμού. Εκείνο το χρονικό διάστημα το ένα μέρος των δραστηριοτήτων επικεντρώνονταν στον οικολογικό κήπο του Landkunstleben, όπου καλλιεργούνται αποκλειστικά βιολογικά προϊόντα της περιοχής και απασχολούνται μεσήλικες γυναίκες από τα γειτονικά χωριά, που δεν έχουν κάποιο άλλο εισόδημα. Τα προϊόντα που παράγονται δεν πωλούνται, αλλά διαμοιράζονται στους εργαζομένους του οργανισμού και χρησιμοποιούνται στα βιωματικά εργαστήρια που γίνονται συνήθως τα Σαββατοκύριακα στον κήπο. Η θεματική των εργαστηρίων αλλάζει ανά διαστήματα, αλλά η υλοποίησή τους είναι απαραίτητη, αφού αυτά και κάποιες άλλες ανοικτές εκδηλώσεις αποτελούν την κύρια πηγή εισοδήματος του οργανισμού. Στα εργαστήρια συμμετέχουν κυρίως άτομα που κατοικούν στις γύρω μεγάλες πόλεις και επιδιώκουν κάποια απόδραση, ώστε να έρθουν σε επαφή με τη φύση. Το δεύτερο μέρος των δραστηριοτήτων λάμβανε χώρα σε ένα άλλο μικρότερο χωριό της περιοχής, το Arensdorf και συγκεκριμένα στο Kinderhaus Berlin-Mark Brandenburg e.V, έναν οργανισμό στον οποίο φιλοξενούνται παιδιά που προέρχονται από προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον. Κάθε εβδομάδα, μία ομάδα του Landkunstleben επισκεπτόταν το καταφύγιο των παιδιών και αναλάμβανε την απασχόλησή τους με εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες.

Μέσω της συμμετοχής σ' αυτές τις δραστηριότητες, σκιαγραφήθηκε ο χαρακτήρας της περιοχής και εντοπίστηκαν οι βασικές ομάδες κοινού στις οποίες θα έπρεπε να

απευθυνθούν οι δράσεις του ArchaeoLogic στο Steinhöfel· οι γυναίκες του Steinhöfel, τα παιδιά του Arensdorf και οι επισκέπτες του οργανισμού από το Βερολίνο και άλλες γειτονικές πόλεις.

6.2.2.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις στο Steinhöfel

Από την πρώτη στιγμή κατέστη σαφές ότι λόγω της απουσίας αρχαιολογικής κληρονομιάς στην περιοχή, οι προκαταρκτικές δράσεις του ArchaeoLogic στο Steinhöfel δεν θα έπρεπε να έχουν αμιγώς αρχαιολογικό χαρακτήρα, αλλά θα ήταν καλύτερο να εστιάσουν περισσότερο στις διαδικασίες που εμπλέκονται στην επιστήμη της αρχαιολογίας, ώστε να γίνει κατανοητή η σημασία της και η σύνδεσή της με το παρόν. Έτσι, αποφασίστηκε ότι το ArchaeoLogic θα περιελάμβανε μία σειρά εργαστηρίων κεραμικής και καλλιτεχνικών για ενήλικες και παιδιά, τα οποία θα έκλειναν με ένα μονοήμερο φεστιβάλ με διαφορετικές δραστηριότητες στην περιοχή όπου βρίσκεται ο κήπος του οργανισμού.

Με αυτόν τον τρόπο συνδυάστηκαν οι διεργασίες που εμπλέκονται στο αρχαιολογικό έργο με τον καλλιτεχνικό χαρακτήρα του οργανισμού και την αγροτική ταυτότητα της περιοχής. Αυτή η σειρά δράσεων είχε ως στόχο να εμπλέξει τους ανθρώπους της περιοχής με πολιτιστικές δραστηριότητες, οι οποίες απουσιάζουν από την καθημερινότητά τους είτε λόγω της απουσίας πολιτιστικών πρωτοβουλιών είτε επειδή οι ίδιοι πιστεύουν ότι δεν ταιριάζουν με τα ενδιαφέροντά τους και να αναδείξει κάποια αξιοποιήσιμα χαρακτηριστικά της, όπως είναι το μοναδικό φυσικό της περιβάλλον. Η κεραμική επιλέχθηκε ως βασικό αντικείμενο των εργαστηρίων και ένας πειραματικός τρόπος μίας πρώτης επαφής του κοινού με την επιστήμη της αρχαιολογίας, λόγω του ότι τα κεραμικά αντικείμενα αποτελούν τα πρώτα τέχνηρα που κατασκεύασε ποτέ ο άνθρωπος (Rice 2015:3). Επιπρόσθετα είναι ένας απ' τους βασικούς τύπους αρχαιολογικών ευρημάτων και επομένως μία από τις κύριες πηγές πληροφορίας για το παρελθόν. Εκτός αυτών σε πρακτικό επίπεδο, ο πηλός είναι ένα εύχρηστο και ευρέως διαθέσιμο υλικό και κατέχει ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα, αφού συνίσταται μόνο από το χώμα της κάθε περιοχής και νερό.

Ο κύκλος των προκαταρκτικών εργαστηρίων που διήρκεσαν τρεις εβδομάδες, ονομάστηκε “Make Break Remake” (*Φτιάξτε Χαλάστε Ξαναφτιάξτε*) και ολοκληρωνόταν σε τρεις φάσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων οι συμμετέχοντες έρχονταν σε επαφή με τη δημιουργία, την καταστροφή και την επανάχρηση των υλικών.

Τα πρώτα εργαστήρια αφιερώθηκαν στην κατασκευή κεραμικών από πηλό. Αρχικά έλαβε χώρα μία παρουσίαση σχετική με το αντικείμενο και τη σημασία της αρχαιολογίας και δόθηκαν στους συμμετέχοντες εικόνες με μινωικά χρηστικά σκεύη και αγαλματίδια, τις

οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ως πηγή έμπνευσης³⁷. Στη συνέχεια, παρουσιάστηκαν κάποιες εύκολες τεχνικές κατασκευής κεραμικών, όπως το κορδόνι και το φύλλο, οι οποίες μπορούσαν να αξιοποιηθούν εύκολα ακόμα και από αρχάριους για τη δημιουργία απλών αντικειμένων. Τα εργαστήρια κατασκευής κεραμικών διήρκεσαν δύο εβδομάδες και επαναλήφθηκαν δύο φορές στον κήπο του οργανισμού με βασικούς συμμετέχοντες τις γυναίκες του Steinhöfel και άλλες δύο φορές στο καταφύγιο των παιδιών του Arensdorf (Εικόνα 43). Την πρώτη φορά, τόσο οι γυναίκες όσο και τα παιδιά αφιέρωσαν όλο το χρόνο του εργαστηρίου στην κατασκευή των κεραμικών αντικειμένων, ενώ τη δεύτερη φορά ασχολήθηκαν με τη διακόσμησή τους³⁸. Στο τέλος των εργαστηρίων συγκεντρώθηκαν όλα τα κεραμικά που κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκειά τους, τα οποία όμως έπρεπε να ψηθούν, προκειμένου να ακολουθήσει η δεύτερη φάση των εργαστηρίων. Έτσι προέκυψε συνεργασία με ένα εργαστήριο κεραμικής στην γειτονική πόλη Fürstenwalde, στο οποίο απασχολούνται ανάπηρα άτομα. Στο πλαίσιο του ArchaeoLogic οργανώθηκε επίσκεψη και ξενάγηση στο εργαστήριο από τη δασκάλα κεραμικής που το συντονίζει. Τέλος, χρησιμοποιήθηκε ο φούρνος του για το ψήσιμο των αντικειμένων που φτιάχτηκαν και τα οποία θα χρησιμοποιούνταν στη δεύτερη φάση του κύκλου εργαστηρίων του ArchaeoLogic.

Σ' αυτή ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να κρατήσουν ως αναμνηστικό κάποιο απ' τα κεραμικά αντικείμενα τους και να καταστρέψουν τα υπόλοιπα μαζί με άλλα σύγχρονα χρηστικά αντικείμενα, κατασκευασμένα επίσης από πηλό ή πορσελάνη³⁹. Ο στόχος αυτής της φάσης ήταν να κατανοήσουν ότι η σημαντικότητα ενός αντικειμένου δεν έγκειται στην υλικότητα του, αλλά στα νοήματα που φέρει, όπως ήταν στην προκειμένη περίπτωση η ανάμνηση της συνάντησής μας και της πρώτης επαφής τους με την τέχνη της κεραμικής και την επιστήμη της αρχαιολογίας. Τέλος, τα κομμάτια από τα σπασμένα κεραμικά συλλέχθηκαν και φυλάχτηκαν, ώστε να χρησιμοποιηθούν στις δραστηριότητες του μονοήμερου φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel.

---

³⁷ Η πλειοψηφία των γυναικών και των παιδιών προτίμησε να κατασκευάσει διαφορετικά αντικείμενα απ' αυτά που παρουσιάστηκαν ως οδηγός.

³⁸ Στην αρχή των εργαστηρίων, τόσο οι γυναίκες όσο και τα παιδιά φάνηκε να διακατέχονται από δισταγμό, όμως στη συνέχεια απορροφήθηκαν και στο τέλος παραδέχτηκαν ότι απόλαυσαν τη διαδικασία και χάρηκαν που ενεπλάκησαν σε μία καλλιτεχνική δραστηριότητα. Μάλιστα αφού ολοκλήρωσαν την κατασκευή των αντικειμένων τους, συνέχισαν να παίζουν με τον πηλό.

³⁹ Τόσο οι ενήλικες όσο και τα παιδιά δυσκολεύτηκαν να επιλέξουν αντικείμενο, αφού ήθελαν να τα κρατήσουν όλα, αλλά στη συνέχεια φάνηκε να απολαμβάνουν τη διαδικασία καταστροφής

6.2.2.2.4 Ο σχεδιασμός και η οργάνωση του μονοήμερου φεστιβάλ

Στο χρονικό διάστημα των πρώτων τριών εβδομάδων, εκτός από τα προκαταρκτικά εργαστήρια και τη συμμετοχή στις δραστηριότητες του οργανισμού, σχεδιάστηκε το μονοήμερο φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel, με το οποίο θα ολοκληρωνόταν η πρακτική άσκηση στον Landkunstleben. Μετά από συναντήσεις με τους ιδρυτές και τους εθελοντές του οργανισμού, αποφασίστηκε ότι ένα μονοήμερο φεστιβάλ στο τέλος της τέταρτης εβδομάδας ήταν ο καταλληλότερος τύπος εκδήλωσης, καθώς θα διευκόλυne το κοινό στο οποίο απευθύνεται να παρευρεθεί αν διαρκούσε μόνο μία μέρα ενός Σαββατοκύριακου, αφενός λόγω της απόστασης του οργανισμού από τις κοντινότερες πόλεις και αφετέρου λόγω της ελευθερίας χρόνου. Επίσης το διάστημα του ενός μήνα προετοιμασίας και υλοποίησης του φεστιβάλ κρίθηκε επαρκές, δεδομένου του ότι θα έπρεπε να παραμείνει χρόνος στο τέλος της πρακτικής για την προετοιμασία της αίτησης για τη συμμετοχή στη δεύτερη φάση του προγράμματος START.

Στο διάστημα αυτό δόθηκε ειδικό βάρος και στον σχεδιασμό της οπτικής ταυτότητας του ArchaeoLogic, αλλά και στην προώθησή του, αφού ένας από τους επιμέρους στόχους του ήταν η προσέλκυση όχι μόνο των κατοίκων της περιοχής, αλλά και ενός ευρύτερου κοινού, όπως είναι οι υποστηρικτές του Landkunstleben που μένουν σε άλλες πόλεις. Σε συνεργασία με τη γραφίστρια του οργανισμού δημιουργήθηκε το λογότυπο του ArchaeoLogic, αλλά και ένα δεύτερο εξατομικευμένο λογότυπο αποκλειστικά για το μονοήμερο φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel (Εικόνα 44). Για να τονιστεί η συνεργασία μεταξύ του ArchaeoLogic και του Landkunstleben, το δεύτερο λογότυπο απεικόνιζε ένα μήλο, που είναι ένα από τα χαρακτηριστικά σύμβολα του Landkunstleben, πάνω σε ένα ανασκαφικό μυστήρι. Τα λογότυπα χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για την προώθηση της εκδήλωσης στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης και στο έντυπο υλικό. Γνωρίζοντας ότι οι πλειοψηφία των υποστηρικτών του Landkunstleben, ανήκει σε μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, εκτός από την κοινοποίηση του ArchaeoLogic στο Steinhöfel στην ιστοσελίδα και στη σελίδα του Facebook του, χρησιμοποιήθηκαν και παραδοσιακές τεχνικές προώθησης. Συγκεκριμένα εστάλη δελτίο τύπου σε τοπικές εφημερίδες και σχεδιάστηκαν έντυπες προσκλήσεις (Εικόνα 45), οι οποίες στάλθηκαν ταχυδρομικώς σε άλλους οργανισμούς της περιοχής, σε σχολεία και σε μεμονωμένους υποστηρικτές του οργανισμού.

Όσον αφορά στο πρόγραμμα του φεστιβάλ, αποφασίστηκε οι δραστηριότητες να έχουν βιωματικό χαρακτήρα λόγω των εκπαιδευτικών δυνατοτήτων που προσφέρει η ενεργητική συμμετοχή (Renfrew & Bahn 2005:83) και να απευθύνονται σε άτομα όλων των ηλικιών και

των κοινωνικών στρωμάτων. Τα προκαταρκτικά εργαστήρια που είχαν προηγηθεί, έπαιξαν σημαντικό ρόλο ώστε να σφυγμομετρηθούν οι προτιμήσεις των συμμετεχόντων και να προσαρμοστούν οι δραστηριότητές του βάσει αυτών. Σύμφωνα με τους στόχους που είχαν τεθεί από την αρχή, το μονοήμερο φεστιβάλ θα έπρεπε να περιλαμβάνει μία σειρά δραστηριοτήτων που να εστιάζουν στην ταυτότητα της περιοχής και του οργανισμού, να αφορούν στο αρχαιολογικό έργο και να συνδυάζουν την καλλιτεχνική φύση του οργανισμού με την τρίτη φάση των προκαταρκτικών εργαστηρίων που αφορούσε στην επανάχρηση υλικών. Με βάση αυτούς τους άξονες σχεδιάστηκαν οι τρεις κεντρικές σπονδυλωτές δραστηριότητές του, που ήταν ένα κυνήγι θησαυρού, μία ανασκαφή στον κήπο του οργανισμού και ένα εργαστήριο καλλιτεχνικής δημιουργίας. Οι συμμετέχοντες θα έβρισκαν και θα συνέλεγαν στο κυνήγι θησαυρού τα απαραίτητα εργαλεία που χρειάζονταν, ώστε να ανασκάψουν στην συνέχεια σε μία οριοθετημένη περιοχή, όπου είχαν θαφτεί τα θραύσματα των σπασμένων κεραμικών που κατασκευάστηκαν στα προκαταρκτικά εργαστήρια. Στο τέλος θα έπρεπε να τα συγκολλήσουν με κομμάτια άλλων αντικειμένων, ώστε να δημιουργήσουν ένα δικό τους μοναδικό αντικείμενο.

Η πρώτη δραστηριότητα αποσκοπούσε στην ανακάλυψη της ιστορίας και της ταυτότητας της περιοχής και αποφασίστηκε να λάβει χώρα σε μία εκτεταμένη περιοχή του χωριού στο οποίο εδρεύει ο κήπος του οργανισμού (Εικόνα 46). Γι' αυτόν τον λόγο σχεδιάστηκε σε μορφή χάρτη, μία διαδρομή με σταθμούς ιστορικού και πολιτισμικού/φυσιολατρικού ενδιαφέροντος, όπως το νεοκλασικό κάστρο και η το νεοκλασικό κτίριο της βιβλιοθήκης της περιοχής, αγάλματα, μία αιωνόβια βελανιδιά, οι τάφοι των ιδιοκτητών του κάστρου. Ο πρώτος σταθμός της διαδρομής βρισκόταν στην είσοδο του πάρκου του κάστρου, ενώ οι υπόλοιποι βρισκόνταν σε άλλα σημεία του δάσους που εκτείνεται από το κάστρο έως τον κήπο του Landkunstleben. Ακολουθώντας τον χάρτη, οι συμμετέχοντες έβρισκαν σε κάθε σταθμό τα κρυμμένα ανασκαφικά εργαλεία και μία περγαμηνή με πληροφορίες για τον κάθε σταθμό και οδηγίες, ώστε να εντοπίσουν τον επόμενο σταθμό. Η διαδρομή κατέληγε σε μία από τις εισόδους του κήπου του οργανισμού, όπου οι συμμετέχοντες ξεκουράζονταν γύρω από μία φωτιά που είχε στηθεί, μέχρι να συνεχίσουν στο δεύτερο σκέλος, που ήταν η ανασκαφή (Εικόνα 47). Σε μία έκταση περίπου δέκα τετραγωνικών μέτρων είχε κατασκευαστεί ένα αυτοσχέδιο σκάμμα, σε διάφορα σημεία του οποίου είχαν θαφτεί τα κομμάτια των κεραμικών. Οι συμμετέχοντες χρησιμοποιώντας τα εργαλεία που είχαν συλλέξει στο κυνήγι θησαυρού, έπρεπε να εντοπίσουν και να ανασκάψουν με προσοχή τα σπασμένα κομμάτια. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η δραστηριότητα ενθουσίασε ακόμα και τους συμμετέχοντες μεγαλύτερης ηλικίας, οι οποίοι έδειξαν ιδιαίτερο ζήλο στην αναζήτηση των θαμμένων κομματιών. Στη συνέχεια αφού τα

καθάρισαν με τη χρήση βούρτσας, ώστε να μπορούν να συγκολληθούν άμεσα, έλαβε χώρα το τρίτο σκέλος του προγράμματος που ήταν το καλλιτεχνικό εργαστήριο (Εικόνα 48). Το εργαστήριο το συντόνισε ο εικαστικός καλλιτέχνης του οργανισμού, ο οποίος παρότρυνε τους συμμετέχοντες να συγκολλήσουν τα ευρήματα τους με ανορθόδοξο τρόπο, ώστε να παράξουν από τα διαφορετικά κομμάτια ένα νέο έργο τέχνης που θα μπορούσαν να πάρουν μαζί τους στο τέλος της ημέρας. Σκοπός αυτής της τελευταίας δραστηριότητας ήταν να αφεθούν οι συμμετέχοντες ελεύθεροι και να χρησιμοποιήσουν τη φαντασία τους, χωρίς να ακολουθήσουν απαραίτητα οδηγίες, όπως έπρεπε να κάνουν στις προηγούμενες δύο δραστηριότητες.

Το μονοήμερο φεστιβάλ έκλεισε με ένα γεύμα ανάμεσα στους συμμετέχοντες και στα μέλη του οργανισμού, που περιελάμβανε πιάτα της ελληνικής κουζίνας, τα οποία μαγειρεύτηκαν με τα προϊόντα που παράγονται στον κήπο του Landkunstleben. Η συνάθροιση γύρω από το κοινό τραπέζι έδωσε την ευκαιρία σε όλους να μοιραστούν τις απόψεις τους σε σχέση με την εμπειρία που μόλις είχαν βιώσει, αλλά και να χαλαρώσουν και να διασκεδάσουν. Επιπρόσθετα, ήταν ένας τρόπος εκ μέρους μου ως φιλοξενούμενης του Landkunstleben να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για τη συμμετοχή τους, τη θετική τους διάθεση και τη βοήθεια καθ' όλη τη διάρκεια της πρακτικής άσκησης.

Το διάστημα των υπόλοιπων δύο εβδομάδων μέχρι τη λήξη της πρακτικής άσκησης, αφιερώθηκε κυρίως στην προετοιμασία της αίτησης για τη δεύτερη φάση του προγράμματος, η οποία αποδείχτηκε μία απαιτητική διαδικασία⁴⁰. Επίσης έπρεπε να κατατεθούν συνημμένες στην αίτηση και επιστολές υποστήριξης από φορείς και άτομα κλειδιά για την υλοποίηση της πολιτιστικής πρωτοβουλίας που προτείναμε να υλοποιηθεί στην Ελλάδα, που θα αποτελούσαν μία εγγύηση για τη χρηματοδότησή της. Τέλος, σ' αυτό το διάστημα υπήρξε η δυνατότητα εκπαιδευτικών ταξιδιών σε άλλους κοινωνικοπολιτιστικούς οργανισμούς της Γερμανίας και διεξαγωγής υποστηρικτικών συναντήσεων με τους εκπροσώπους του START και τους υπόλοιπους συμμετέχοντες στο πρόγραμμα, γεγονός που αποτέλεσε μια καρποφόρα εμπειρία.

---

⁴⁰ Παρότι η αίτηση έμοιαζε αρκετά με την πρώτη αίτηση, σ' αυτό το στάδιο έπρεπε να συγκεκριμενοποιηθούν πολλά σημεία της (π.χ. οι συνεργασίες, ο προϋπολογισμός, κ.α.), αφού κατά τη διάρκεια της πρακτικής άσκησης υπήρχε το περιθώριο μετατροπής ή και πλήρους αλλαγής της αρχικής ιδέας του κάθε συμμετέχοντα.

6.2.2.3 Αποτίμηση & Συμπεράσματα

Το μονοήμερο φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel, αλλά και όλες οι δράσεις του ArchaeoLogic κατά τη διάρκεια των έξι εβδομάδων στέφθηκαν με επιτυχία. Όπως είναι φυσικό υπήρξαν κάποιοι παράγοντες οι οποίοι δημιούργησαν ορισμένες δυσχέρειες στο όλο εγχείρημα και προήλθαν κυρίως από τη διεξαγωγή του σε ξένο περιβάλλον.

Ένα βασικό εμπόδιο ήταν η γλώσσα επικοινωνίας. Παρόλο που η γλώσσα διεξαγωγής του προγράμματος ήταν η αγγλική, στην περιοχή όπου βρίσκεται ο Landkunstleben, η πλειοψηφία των κατοίκων δεν μιλάει αγγλικά. Αυτό συμβαίνει είτε διότι είναι άτομα μεγαλύτερης ηλικίας που ασχολούνται με αγροτικές εργασίες και επομένως δεν χρειάστηκε ποτέ να μάθουν κάποια ξένη γλώσσα είτε διότι είναι πολύ μικρής ηλικίας και δεν έχουν ακόμη ξεκινήσει την εκμάθηση μίας άλλης γλώσσας πέρα της μητρικής τους. Ωστόσο, η καλή συνεργασία με τα μέλη του Landkunstleben και ο χειρωνακτικός χαρακτήρας των δραστηριοτήτων του ArchaeoLogic συνέβαλαν στο να ξεπεραστεί εύκολα αυτό το πρόβλημα και δεν απετράπη η συμμετοχή των ντόπιων.

Ένα άλλο ζήτημα που προέκυψε, αφορούσε στη συμμετοχή των μικρών παιδιών στο μονοήμερο φεστιβάλ. Τα παιδιά του καταφυγίου και των σχολείων της περιοχής που είχαν προσκληθεί, δεν κατάφεραν να παρευρεθούν, καθώς το διάστημα κατά το οποίο είχε προγραμματιστεί το φεστιβάλ τα γερμανικά σχολεία ήταν κλειστά λόγω διακοπών και έτσι είτε έλειπαν σε διακοπές είτε δεν μπόρεσαν να ενημερωθούν εγκαίρως.

Οι όποιες δυσχέρειες προέκυψαν κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων, οφείλονταν κυρίως στο διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο. Μία από αυτές παρουσιάστηκε στα εργαστήρια κατασκευής κεραμικών, τα οποία είχαν ως στόχο να κατανοήσουν οι συμμετέχοντες τον τρόπο κατασκευής των προϊστορικών οικιακών σκευών και των ειδωλίων. Παρότι προηγήθηκε παρουσίαση και δόθηκαν εικόνες μινωικών ευρημάτων, παρατηρήθηκε ότι οι περισσότεροι συμμετέχοντες προτίμησαν να κατασκευάσουν αντίγραφα σύγχρονων αντικειμένων, όπως για παράδειγμα ενός κινητού τηλεφώνου. Η μη εξοικείωση του κοινού και πιθανά η ελλιπής γνώση του κομματιού της «ιστορίας» αυτής της περιόδου της πατρίδας του, πόσο μάλλον της προϊστορικής περιόδου μίας άλλης χώρας, κατέστησε αδύνατη την προσπάθεια αναπαραγωγής αντιγράφων αντικειμένων αυτής της εποχής. Αυτό δικαιολογείται απόλυτα, λόγω της αδυναμίας του ατόμου να κατανοήσει αντικείμενα τα οποία δεν φέρουν οικία στοιχεία ή σχήματα (Lowenthal 1985:39).

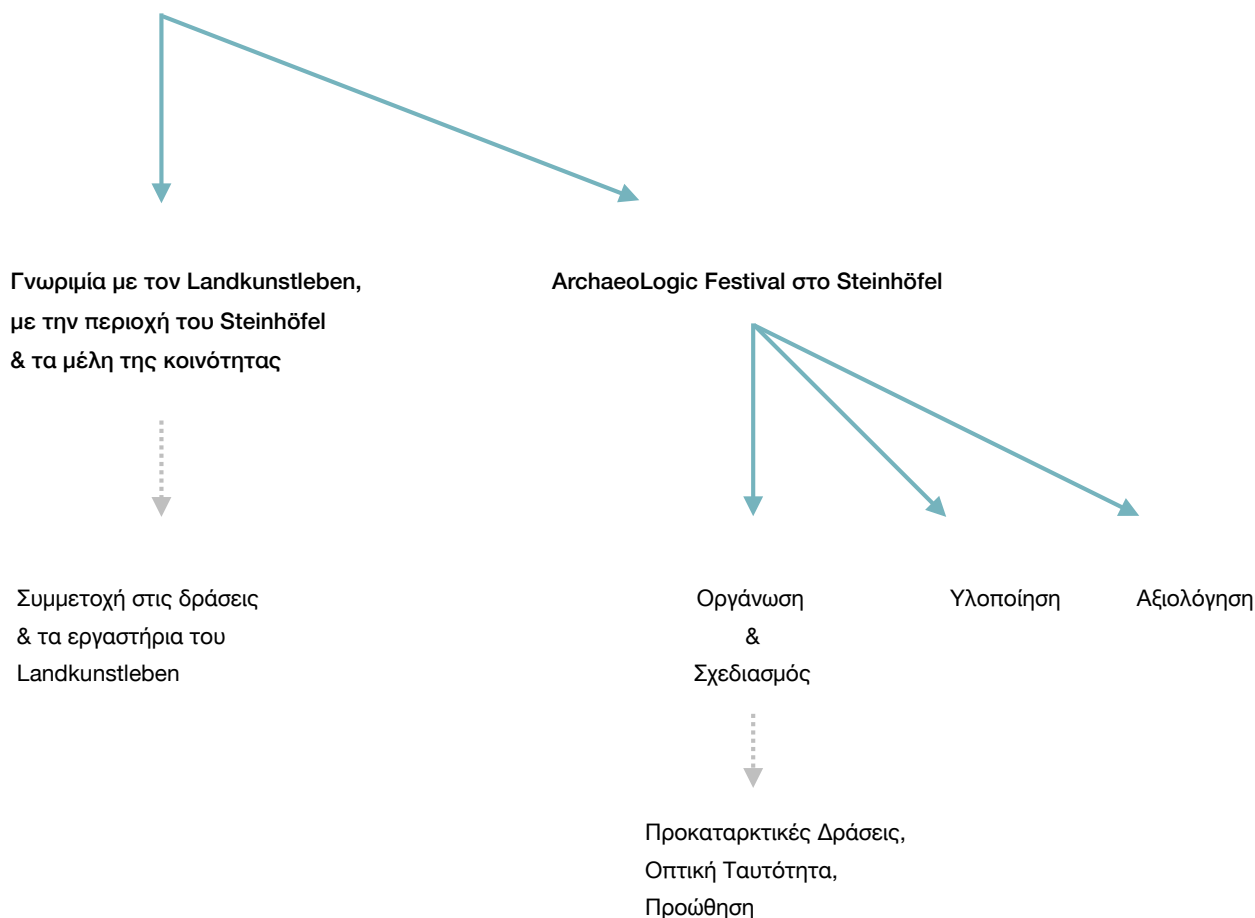
Γενικότερα, διαπιστώθηκε ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνεται κάποιος την αρχαιολογία, είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το πολιτισμικό πλαίσιο και το φυσικό περιβάλλον απ' το οποίο προέρχεται. Γι' αυτόν τον λόγο, πριν την εφαρμογή μίας δράσης Δημόσιας

Αρχαιολογίας είναι απαραίτητο να αφιερώνεται ο απαραίτητος χρόνος για την εκτενή μελέτη της εκάστοτε κοινότητας, ακόμα και αν παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με μία άλλη κοινότητα στην οποία έχει εφαρμοστεί η δράση στο παρελθόν. Παρά τις δυσκολίες που αναφέρθηκαν, η εφαρμογή ενός μοντέλου δράσης σε διαφορετικές περιοχές μόνο ως εμπειρία εμπλουτισμού μπορεί να χαρακτηριστεί, αφού όλοι οι άνθρωποι έχουν κάποιες κοινές βασικές ανάγκες και απαιτήσεις, οι οποίες είναι σημαντικό να γίνουν αντιληπτές εγκαίρως.

Συνολικά η εμπειρία που αποκτήθηκε από τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic σε μικρότερη κλίμακα στην Γερμανία, συνετέλεσε σημαντικά σε επίπεδο προσωπικής εξέλιξης, γεγονός που έγινε αντιληπτό στην μετέπειτα πορεία του στην Ελλάδα. Αν και δεν οδήγησε σε ουσιαστικές αλλαγές, καθώς ο πυρήνας και η φιλοσοφία του εγχειρήματος ήταν αρκετά σταθερά από την αρχή, η διαρκής ανταλλαγή ιδεών με ειδικούς της πολιτιστικής διαχείρισης συνέβαλε αναμφίβολα στη βελτίωση της πρωτοβουλίας. Συγκεκριμένα επιτεύχθηκαν δύο βασικοί στόχοι. Ο πρώτος αφορούσε στην παροχή δυνατότητας ελέγχου σε προσωπικό επίπεδο των διαχειριστικών ικανοτήτων ως συντονίστριας ενός πολιτιστικού έργου και στην εφαρμογή στην πράξη των γνώσεων που αποκτήθηκαν στη διάρκεια των αρχικών εβδομάδων εκπαίδευσης. Μάλιστα, εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου και των απαιτητικών συνθηκών εργασίας, τέθηκαν σε χρήση δύο σημαντικά εργαλεία δράσης, που είναι η ιεράρχηση προτεραιοτήτων και η προσαρμογή ανά πάσα στιγμή στις καινούριες συνθήκες. Ο δεύτερος στόχος εντοπίζεται στην εξαιρετική ευκαιρία δοκιμής της ιδέας του ArchaeoLogic, ώστε να διασφαλιστεί ότι είναι δυνατή η τροποποίηση και η μεταφορά του σε χώρους που φέρουν διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα. Συνάμα η συνεργασία με ανθρώπους ποικίλων πολιτισμικών και επαγγελματικών υποβάθρων, συνέβαλε στη θέασή του από πολλαπλές πλευρές και στην ενσωμάτωση πλουραλιστικών στοιχείων που προήλθαν από αυτές. Η γνωριμία και η καλή σχέση που αναπτύχθηκε με τα μέλη του Landkunstleben, έθεσε τις βάσεις για μία μελλοντική συνεργασία.

Καταληκτικά, η συμμετοχή στην πρώτη φάση του START ήταν μια εμπλουτιστική εμπειρία, η οποία μετέβαλλε τον τρόπο αντίληψης τόσο του τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης, όσο και του ρόλου του πολιτιστικού διαχειριστή. Η ενεργή συμμετοχή στην καθημερινότητα ενός πολιτιστικού οργανισμού, η αντιμετώπιση των προκλήσεων της πολιτιστικής διαχείρισης και η σύγκρισή της με τις προκλήσεις του ακαδημαϊκού χώρου, συνέβαλε στη διαλογή των απαραίτητων μέσων από κάθε τομέα για τη συμμετοχή στη δεύτερη φάση του προγράμματος και την άρτια οργάνωση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα.

ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Σχήμα 4. Τα κεντρικά σημεία της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic στο Steinhöfel

6.2.3 Φάση II:

Η οργάνωση του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης

Για την εισαγωγή στη δεύτερη φάση του START απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η αίτηση που συμπληρώνεται κατά τη διεξαγωγή της πρώτης φάσης (Εικόνα 49) και η υποστήριξη της πολιτιστικής πρωτοβουλίας του κάθε υποψηφίου σε κριτική επιτροπή, που αποτελείται από εκπροσώπους των οργανισμών που χρηματοδοτούν το πρόγραμμα. Η δεύτερη φάση ίσως είναι η σημαντικότερη του προγράμματος, διότι δίνει τη μοναδική ευκαιρία στον κάθε υποψήφιο να υλοποιήσει την πολιτιστική πρωτοβουλία του σε πραγματικό χώρο και χρόνο. Το χρονικό διάστημα, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης, είναι έξι μήνες, στο τέλος του οποίου θα πρέπει να έχει εγκαθιδρυθεί η πολιτιστική πρωτοβουλία στην περιοχή που έχει επιλεγεί. Σ' αυτή τη φάση του προγράμματος ο χρόνος της εκπαίδευσης είναι μικρότερος σε σχέση με της πρώτης φάσης στη Γερμανία, όμως είναι κομβικής σημασίας, διότι τα εργαστήρια που

περιλαμβάνει είναι προσαρμοσμένα στις συνθήκες που επικρατούν στον πολιτιστικό τομέα στην Ελλάδα. Μέσω των εκπαιδευτικών εργαστηρίων αναδεικνύονται τα βασικά εργαλεία που είναι απαραίτητα για την εύρυθμη λειτουργία μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας και επιτυγχάνεται μία βασική δικτύωση με επαγγελματίες και φορείς του χώρου.

6.2.3.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα

Το πρώτο τμήμα της εκπαίδευσης αφορούσε στη διήγηση ιστοριών, που έχει γίνει ευρέως γνωστή ως *storytelling*⁴¹. Βασικός στόχος αυτής της τεχνικής είναι η μετάβαση μηνυμάτων σε ένα κοινό μέσω της διήγησης μίας ιστορίας. Η ιστορία αυτή θα πρέπει να έχει χαρακτήρες, πλοκή, δομή, ύφος, γλώσσα και φωνή συνείδησης και κυρίως να εγείρει το συναίσθημα. Εν ολίγοις θα πρέπει να συμβάλει στην ταύτιση του κοινού με τον αφηγητή, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει στην υποστήριξή του. Προκειμένου να αποδώσει το *storytelling* είναι απαραίτητο να μπορεί ο αφηγητής να κατανοήσει το κοινωνικό περιβάλλον της περιοχής που θα κληθεί να δραστηριοποιηθεί και ακόμη να λάβει υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες που την χαρακτηρίζουν και την κάνουν να διαφέρει από άλλες και με βάση αυτή τη γνώση να συνθέσει το αφήγημά του. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί ανάλογα με τον σκοπό τους χτίζουν ένα δικό τους αφήγημα, το οποίο διαφαίνεται σε πολλές εκφάνσεις τους, όπως στην ιστοσελίδα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το φυσικό και ψηφιακό περιεχόμενό τους. Στην περίπτωση του ArchaeoLogic, η εφαρμογή του εργαλείου του *storytelling* βοήθησε στην αποκρυστάλλωση της φιλοσοφίας και των αξιών του σε ένα κείμενο λίγων γραμμών, στο οποίο εκφράζεται με απλό και κατανοητό τρόπο η σημασία της επαφής με την αρχαιολογία και το παρελθόν. Αυτή η διαδικασία αποδείχτηκε ωφέλιμη, καθώς είναι θεμελιώδες για τη βιωσιμότητα ενός έργου να μπορεί να πείσει το κοινό για τη μοναδικότητά του.

Το εκπαιδευτικό εργαστήριο της αφήγησης διαδέχτηκε η εκπαίδευση πάνω στο συγγενές αντικείμενο της ανάπτυξης κοινού. Ο τομέας της ανάπτυξης κοινού ασχολείται με τις δραστηριότητες που αφορούν στον καθορισμό των αναγκών του υπάρχοντος, αλλά και του μελλοντικού κοινού και αποσκοπεί στη διευκόλυνση των σχέσεων των πολιτιστικών οργανισμών με το κοινό τους. Σε μία κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία, όπως το ArchaeoLogic, η εκμετάλλευση του συγκεκριμένου εργαλείου είναι βαρύνουσας σημασίας για την υλοποίηση και την επιτυχημένη έκβασή του, καθώς η κοινωνία βρίσκεται στον

---

⁴¹ Το *storytelling* είναι η αλληλεπιδραστική τέχνη της χρήσης λέξεων και δράσεων για την αναπαράσταση των στοιχείων και των εικόνων μιας ιστορίας, με τρόπο που να κεντρίζει τη φαντασία του ακροατή (National Storytelling Network 2020).

πυρήνα του. Επομένως οι ανάγκες του κοινού είναι αυτές που καθορίζουν τη φύση και το είδος των δραστηριοτήτων της πρωτοβουλίας και διαμορφώνουν την τελική της μορφή. Χρήσιμο εφόδιο στη σκιαγράφηση των αναγκών του κοινού της Ιεράπετρας αποδείχτηκε η προϋπάρχουσα έρευνα κοινού (Γιαννίρη 2019), που αφορούσε στη σχέση της τοπικής κοινωνίας με το πολιτιστικό της κεφάλαιο. Χάρη σ' αυτή ήταν ξεκάθαρος ο χαρακτήρας της και οι προτιμήσεις της, με βάση τις οποίες συντέθηκε το πρόγραμμα και οι προκαταρκτικές δράσεις του φεστιβάλ ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα.

Η εκπαίδευση στην Ελλάδα ολοκληρώθηκε με δύο ακόμα εργαστήρια, αφιερωμένα σε νομικά και λογιστικά ζητήματα. Στο πλαίσιο του START υπάρχουν πολύ συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές, που πρέπει να ακολουθηθούν για τη διαχείριση των οικονομικών ζητημάτων της κάθε κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας και οι οποίες βασίζονται στην ισχύουσα νομοθεσία. Η κατανόηση και η τήρησή τους είναι ζωτικής σημασίας αφού διασφαλίζει την αποφυγή σφαλμάτων που ενδέχεται να κοστίσουν μέρος της χρηματοδότησης ή να οδηγήσουν σε νομικές κυρώσεις. Παρότι σε όλη τη διάρκεια της Φάσης II παρέχεται λογιστική υποστήριξη από το Goethe Institut, οι αρμοδιότητες όπως η συγκέντρωση των αποδείξεων και των τιμολογίων των εξόδων, οι πληρωμές, οι τροποποιήσεις στον προϋπολογισμό, η εύρεση επιπλέον πόρων, η τήρηση του χρονοδιαγράμματος, είναι αποκλειστική ευθύνη του διαχειριστή της πρωτοβουλίας και απαιτούν ένα σημαντικό μέρος του χρόνου οργάνωσής της. Ωστόσο, η τακτική τήρηση των λογιστικών συμβάλει στη σύνθεση της ακριβούς εικόνας των οικονομικών πόρων που απαιτούνται για την οργάνωση και την υλοποίηση μίας τέτοιας πρωτοβουλίας και βοηθάει στην τελική αποτίμησή της, αλλά και στην τιμολόγησή της.

Όπως είναι φυσικό, η εμπάθунση στα ανωτέρω πολύπλοκα αντικείμενα που προέρχονται από τον κόσμο του μανάτζμεντ και του μάρκετινγκ, δεν είναι εφικτή σε μόλις μερικές ημέρες. Παρόλα αυτά η ταχύρυθμη εκπαίδευση στους εν λόγω τομείς και οι τακτικές συναντήσεις με εκπροσώπους του START κατά τη διάρκεια του εξαμήνου της δεύτερης φάσης, συνέβαλε ουσιαστικά στην οργάνωση των πολιτιστικών πρωτοβουλιών και παρείχε εξειδικευμένη γνώση στους συμμετέχοντες του START, οι οποίοι δεν είχαν αναλάβει ποτέ στο παρελθόν τη διεκπεραίωση ενός έργου τέτοιου μεγέθους.

6.2.3.2 Ο σχεδιασμός του ArchaeoLogic Festival:

Φέρνοντας στη ζωή μία κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία

Η λήξη της εκπαίδευσης σηματοδότησε την έναρξη της προετοιμασίας του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα. Η βιβλιογραφική μελέτη σχετικά με το αντικείμενο της διοργάνωσης φεστιβάλ και εκδηλώσεων σε συνδυασμό με την εκπαίδευση, κατέστησαν πλήρως

κατανοητό ότι ο σχεδιασμός ενός τέτοιου εγχειρήματος απαιτεί την αντιμετώπιση μίας σειράς πρακτικών και τεχνικών προκλήσεων, που προέρχονται από ένα εύρος τομέων διαχείρισης, όπως είναι ο προγραμματισμός, ο οικονομικός σχεδιασμός, το μάρκετινγκ, η παροχή υπηρεσιών (Carlsen et al. 2010). Για την αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων είναι ουσιώδες το στάδιο του σχεδιασμού, διότι οδηγεί στη βελτίωση της όλης διαδικασίας σε κάθε επίπεδο, με τρόπο δημιουργικό και με τελικό αποτέλεσμα την επίλυση ζητημάτων και την επίτευξη των στόχων (Getz 1991:231). Παρότι η προσφερόμενη εμπειρία δεν μπορεί να σχεδιαστεί ούτε να διασφαλισθεί, ο σχεδιασμός θα πρέπει να συγκεκριμενοποιεί τις επιδιώξεις και να προβλέπει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του κοινού.

Σημείο εκκίνησης στον σχεδιασμό του ArchaeoLogic αποτέλεσαν οι θεμελιώδεις αξίες του και ο κοινωνικοπολιτιστικός του χαρακτήρας. Προκειμένου να οπτικοποιηθούν, επιστρατεύτηκε το εργαλείο της Θεωρίας της Αλλαγής (*Theory of Change*), ένα νοητικό μοντέλο που οδηγεί στην επίτευξη ενός συλλογικού οράματος, συνδέοντας στρατηγικές, στόχους και αποτελέσματα, που υποστηρίζουν αυτό το κοινό όραμα (Organizational Research Services 2007:11). Στο μοντέλο ανάλυσης περιέχονται επτά πεδία που αφορούν στο πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η πολιτιστική πρωτοβουλία, το κοινό, τον τρόπο προσέγγισής του, τα βήματα που πρέπει να γίνουν για να επέλθει η επιθυμητή αλλαγή, τα μετρήσιμα αποτελέσματα της πρωτοβουλίας, το γενικότερο καλό στο οποίο αποσκοπούν οι δράσεις της και τέλος το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα στο οποίο στοχεύει.

Ειδικότερα, το κεντρικό πρόβλημα που κλήθηκε να θεραπεύσει η εγκαθίδρυση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα είναι η αδιαφορία των πολιτών για την αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά του τόπου και η περιρρέουσα καχυποψία απέναντι στις αρχαιότητες, η οποία ενισχύεται τόσο από τον αγροτικό χαρακτήρα της περιοχής λόγω των συμφερόντων που προκύπτουν από την εκμετάλλευση της γης όσο και από την απουσία πληθώρας πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην περιφέρεια. Το κοινό στο οποίο απευθύνεται το ArchaeoLogic απαρτίζεται κυρίως από την τοπική κοινωνία της Ιεράπετρας, αλλά και από τους επισκέπτες της, τους εμπλεκόμενους με το αρχαιολογικό έργο στην ευρύτερη περιοχή, τους τοπικούς παραγωγούς, τους δημιουργούς και καλλιτέχνες. Για τη σφαιρική προσέγγιση του προβλήματος που εντοπίζεται στην περιοχή και των ομάδων κοινού που δρουν σε αυτή επιστρατεύτηκε το εργαλείο της έρευνας κοινού με εστίαση στη σχέση αρχαιολογίας και τοπικής κοινωνίας στην Ιεράπετρα, ενώ επιδιώχθηκε η καλή σχέση με τις αρμόδιες τοπικές αρχές, η υποστήριξη του ArchaeoLogic από αναγνωρισμένους φορείς και η στελέχωσή του από ένα δίκτυο καταξιωμένων συνεργατών. Τα βασικά βήματα για την εγκαθίδρυση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα

ήταν η ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας για τον στόχο και τη δράση του, η ενεργή προώθησή του, η συνεργασία με τους τοπικούς φορείς, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας. Στα μετρήσιμα αποτελέσματα της εφαρμογής του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα συμπεριλαμβάνονται η πραγματοποίηση ενός φεστιβάλ Δημόσιας Αρχαιολογίας, ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προκαταρκτικών βιωματικών εργαστηρίων, η παραγωγή καλλιτεχνικών έργων στην περιοχή, η ανάδειξή της μέσω αυτών και η προώθηση των τοπικών προϊόντων. Τα ευρύτερα οφέλη από την εμπλοκή της τοπικής κοινότητας με την αρχαιολογία και την πολιτισμική κληρονομιά μέσω του ArchaeoLogic αφορούν στην αναβάθμιση της καθημερινότητάς της, στην προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων της Ιεράπετρας, στην ανάπτυξη ενός πράσινου πολιτιστικού τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή και στην εγκαθίδρυση ενός δικτύου αλληλεγγύης ανάμεσα στους ντόπιους και στους ειδικούς απ' τον χώρο του πολιτισμού. Η μακροπρόθεσμη αλλαγή στην οποία στοχεύει το ArchaeoLogic μέσω της ανάδειξης αυτών των οφελών έγκειται στην ένταξη της αρχαιολογίας και του πολιτισμού στον πυρήνα της κοινωνίας, ως πυλώνες ενδυνάμωσης και ανάπτυξής της.

Η εφαρμογή του μοντέλου ανάλυσης της Θεωρίας της Αλλαγής συντέλεσε στην αποκρυστάλλωση των δεδομένων και των ζητούμενων για την επίτευξη του στόχου του ArchaeoLogic και συνέβαλε στην αποτελεσματικότερη οργάνωση των εργασιών της προετοιμασίας του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα, διασφαλίζοντας ότι δεν θα υπάρξει απομάκρυνση από το ευρύτερο όραμα της πολιτιστικής πρωτοβουλίας λόγω της εστίασης στις εργασίες προετοιμασίας. Ο παρακάτω πίνακας συνοψίζει το μοντέλο ανάλυσης του ArchaeoLogic με βάση τη Θεωρία της Αλλαγής (Πίνακας 3):

Theory of Change: ArchaeoLogic

Ποιο είναι το πρόβλημα προς επίλυση;	Ποιο είναι το κοινό;	Τι θα συμβάλει στην προσέγγισή του;	Ποια βήματα θα ακολουθηθούν;	Ποια τα μετρήσιμα αποτελέσματα;	Ποια είναι τα ευρύτερα οφέλη;	Ποια είναι η μακροπρόθεσμη αλλαγή;
υποβάθμιση περιφερειακών περιοχών	τοπική κοινωνία Ιεράπετρας	έρευνα κοινού για τη σχέση αρχαιολογίας & τοπικής κοινωνίας	ενημέρωση τοπικής κοινωνίας	τριήμερο φεστιβάλ ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα	αναβάθμιση καθημερινής ζωής	αρχαιολογία & πολιτισμική κληρονομιά ως εργαλείο ανάδειξης & ανάπτυξης περιφερειακών περιοχών
αδιαφορία για αρχαιολογία & πολιτισμική κληρονομιά	επισκέπτες από ευρύτερη περιοχή	καλή σχέση με αρμόδιες αρχές (Δήμος, Εφορεία Αρχαιοτήτων)	ενεργή προώθηση φεστιβάλ & δραστηριοτήτων του	προκαταρκτικά βιωματικά εργαστήρια & διαλέξεις	προστασία & ανάδειξη αρχαιοτήτων	
καχυποψία απέναντι στην αρχαιολογία	όσοι εμπλέκονται με την αρχαιολογία	υποστήριξη Πανεπιστημίου Αθηνών	συνεργασία με τοπικούς φορείς	δημιουργία καλλιτεχνικών βίντεο για την περιοχή	πράσινος πολιτιστικός τουρισμός	
έλλειψη εμπλοκής του κοινού	τοπικοί παραγωγοί & δημιουργοί	καταξιωμένοι συνεργάτες	σχεδιασμός βιώσιμων δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας	ανάδειξη & προώθηση τοπικών προϊόντων	δημιουργία δικτύου μεταξύ τοπικής κοινωνίας, ακαδημαϊκών, παραγωγών	

Πίνακας 3. Το μοντέλο ανάλυσης του ArchaeoLogic με βάση τη Θεωρία της Αλλαγής

Από την ανάλυση με βάση της Θεωρίας της Αλλαγής άρχισαν να σκιαγραφούνται οι βασικές ενέργειες για την οργάνωση του φεστιβάλ στην Ιεράπετρα. Ωστόσο, απολύτως απαραίτητη ήταν η σύσταση συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος και προϋπολογισμού. Η ακρίβεια στον σχεδιασμό του χρονοδιαγράμματος και η αυστηρή τήρησή του ήταν βαρύνουσας σημασίας, λόγω του περιορισμένου χρονικού διαστήματος μέσα στο οποίο θα έπρεπε να λάβει χώρα η οργάνωση και η υλοποίηση του φεστιβάλ. Έτσι προέκυψε το παρακάτω πλάνο (Πίνακας 4α, Πίνακας 4β), στο οποίο διαφαίνεται η πορεία προετοιμασίας του φεστιβάλ ανά μήνα, με τις δραστηριότητες να κατατάσσονται με σειρά σπουδαιότητας.

Activity Plan: ArchaeoLogic		
Δεκέμβριος	Ιανουάριος	Φεβρουάριος
• Συνάντηση με Δήμαρχο Ιεράπετρας & Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων • Καθορισμός τόπου & ημερομηνιών διεξαγωγής του φεστιβάλ • Δημιουργία οπτικής ταυτότητας για το ArchaeoLogic Festival • Συναντήσεις με λοιπούς συνεργάτες (ομιλητές, συντονιστές εργαστηρίων, εθελοντές)	• Σχεδιασμός ιστοσελίδας ArchaeoLogic Festival • Πρόσκληση επίτιμων συμμετεχόντων στο φεστιβάλ • Σχεδιασμός προκαταρκτικών δράσεων φεστιβάλ • Επικοινωνία με συντονιστές δράσεων φεστιβάλ • Κρατήσεις ταξιδιωτικών εισιτηρίων και διαμονής προσκεκλημένων και εθελοντών • Συναντήσεις με εθελοντές • Συνάντηση με εκπροσώπους START & προώθηση του ArchaeoLogic στα δίκτυά του	• Δημιουργία λογαριασμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Σχεδιασμός ψηφιακού & έντυπου προωθητικού υλικού • Δελτίο τύπου φεστιβάλ • Προώθηση στις τοπικές εφημερίδες • Σχεδιασμός προκαταρκτικών δράσεων φεστιβάλ • Συνάντηση με εικαστικούς καλλιτέχνες για τη δημιουργία video για το φεστιβάλ • Συναντήσεις με εθελοντές

Πίνακας 4α. Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic ανά μήνα (Δεκέμβριος-Ιανουάριος)

Μάρτιος	Απρίλιος	Μάιος
• Σχεδιασμός τελικού προγράμματος του φεστιβάλ • Προκαταρκτική δραστηριότητα • Δημιουργία βίντεο για το φεστιβάλ • Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Προώθηση στα τοπικά μέσα ενημέρωσης • Εκτύπωση προωθητικού υλικού • Συναντήσεις με εθελοντές • Συνάντηση με εκπροσώπους του START για αξιολόγηση της πορείας προετοιμασίας	• Προκαταρκτική δραστηριότητα & Παρουσίαση φεστιβάλ στην Ιεράπετρα • Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Οργάνωση δευτερευόντων δραστηριοτήτων φεστιβάλ (συναυλίες, catering, οπτικοακουστικός εξοπλισμός, κινηματογραφική κάλυψη) • Αγορά υλικών για εκπαιδευτικά εργαστήρια • Εύρεση διαμονής ομάδας εθελοντών στην Ιεράπετρα για το διάστημα του φεστιβάλ • Συναντήσεις με εθελοντές	• Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Συνεντεύξεις σε τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς • Παρουσίαση ομάδας ArchaeoLogic και διανομή προωθητικού υλικού στο κέντρο της Ιεράπετρας • Τελικές εργασίες για το στήσιμο των venues του φεστιβάλ

Πίνακας 4β. Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic ανά μήνα (Μάρτιος-Απρίλιος)

Όπως γίνεται αντιληπτό από την παράθεση τους στο χρονοδιάγραμμα, οι βασικές δραστηριότητες που συνέθεσαν την προετοιμασία του ArchaeoLogic Festival, απλώνονται σε πολλαπλά πεδία και επομένως η διεκπεραίωσή τους προϋποθέτει ευελιξία από πλευράς του συντονιστή. Παρότι εκ πρώτης φαίνεται να είναι πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, υπάρχει μία συνεκτική αλληλουχία με βάση την οποία καθίσταται δυνατή η κατάταξή τους σε κάποιες ευρύτερες κατηγορίες. Αυτές οι κατηγορίες αποτελούν τους κεντρικούς πυλώνες, οι οποίοι επιλέχτηκαν ως οι σημαντικότεροι, ώστε να βασιστεί πάνω τους η

οργάνωση του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα και αφορούν στην οπτική ταυτότητα, στις προκαταρκτικές δράσεις και στο πρόγραμμά του.

6.2.3.2.1 Οπτική Ταυτότητα:

Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ArchaeoLogic Festival

Η ανάπτυξη των βιομηχανιών ψυχαγωγίας κατά τον 20^ο αιώνα έδωσε νέα έμφαση στην εμφάνιση (Finkelstein 2007:3). Στην εποχή της πυκνής οπτικότητας, που έχει επιβληθεί από τα νέα μέσα, η εξήγηση των συνδέσεων ανάμεσα στο παρατηρούμενο και το πραγματικό, σε αυτό που βλέπει κανείς και αυτό που γίνεται κατανοητό ως αληθινό, βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο οπτικό ερέθισμα (Finkelstein 2007:220). Καθώς η οπτική εικόνα έχει πολλαπλασιαστεί και έχει γίνει όλο και ισχυρότερη, η διαμόρφωση της οπτικής ταυτότητας κατέχει βαρυσήμαντη θέση στο σχεδιασμό και την προώθηση ενός προϊόντος (π.χ. ArchaeoLogic Festival).

Η οπτική ταυτότητα είναι το μοναδικό σύνολο των συσχετίσεων που ένας οργανισμός (στην προκειμένη περίπτωση το ArchaeoLogic) φιλοδοξεί να δημιουργήσει και να διατηρήσει (Alselm & Kosteljik 2008). Οι συσχετίσεις αυτές είναι τα ουσιώδη χαρακτηριστικά (Esch 2008:58-73) που συνθέτουν την προσωπικότητά του (Aaker, Fournier & Brasel 2004) και τις σχέσεις με το κοινό του. Εν ολίγοις, είναι η ολιστική εμφάνιση και η αίσθησή του, που εκδηλώνεται ως μία ακολουθία μεταξύ της ταυτότητάς του, της στρατηγικής του και όλων των επιμέρους οπτικών του στοιχείων (Phillips, McQuarrie & Griffin 2014). Γενικότερα ο σχεδιασμός της οπτικής ταυτότητας ενός προϊόντος είναι μία ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία, γιατί η οπτική ταυτότητα πρέπει ταυτοχρόνως να μεταβάλλεται, ώστε να ακολουθεί τις σύγχρονες τάσεις, αλλά και να διατηρεί τις αξίες του οργανισμού σε βάθος χρόνου.

Η οπτική ταυτότητα διαφαίνεται σε πολλά στοιχεία ενός οργανισμού, όπως είναι το λογότυπο, η ιστοσελίδα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το προωθητικό υλικό και συγκροτείται μέσω της χρήσης συγκεκριμένης παλέτας χρωμάτων, σχημάτων, μασκότ, γραμματοσειρών, κ.α. Τα στοιχεία αυτά και η λειτουργία τους στο σχεδιασμό του ArchaeoLogic, θα αναλυθούν στη συνέχεια.

α) Λογότυπο

Το λογότυπο ή γραφική ταυτότητα (*logo or graphic identity*) είναι ίσως απ' τα σημαντικότερα στοιχεία της οπτικής ταυτότητας ενός προϊόντος, αφού ο βασικός του ρόλος είναι να το καθιστά αναγνωρίσιμο. Αρκεί να παρατηρήσει κανείς τον μεγάλο αριθμό των λογότυπων που περιβάλλουν την καθημερινότητά του, για να συνειδητοποιήσει τη

διαφημιστική δύναμη τους. Παρότι οι τάσεις, τα εργαλεία, οι τεχνικές στον σχεδιασμό τους αλλάζουν με ραγδαίους ρυθμούς, η βασική τους λειτουργία παραμένει η ίδια. Επομένως, πριν τον σχεδιασμό ενός λογότυπου θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη το περιβάλλον για το οποίο προορίζεται, εάν υπάρχουν ομοιότητες με λογότυπα που ήδη χρησιμοποιούνται και το πως θα διαφοροποιηθεί και θα ξεχωρίσει από τα ήδη υπάρχοντα του κλάδου (Paget 2020). Συχνά η χρήση των λογότυπων παρανοείται, καθώς πολλοί θεωρούν ότι έχουν καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα, ενώ στην πραγματικότητα είναι στρατηγικό επιχειρηματικό εργαλείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αισθητική αρτιότητα είναι θεμιτή, αλλά δεν αποτελεί τον αυτοσκοπό τους. Ένα λογότυπο για να εκπληρώνει όσο το δυνατόν καλύτερα το σκοπό του, θα πρέπει να είναι απλό, ευφάνταστο, αξιομνημόνευτο και να αναπαράγεται ικανοποιητικά σε έγχρωμη αλλά και ασπρόμαυρη έκδοση (Devney 2015:11).

Όλα όσα προαναφέρθηκαν ελήφθησαν υπόψη στο σχεδιασμό του λογοτύπου του ArchaeoLogic, το οποίο είχε συλληφθεί ήδη από την πρώτη φάση του START στη Γερμανία και αποτέλεσε τη βάση για την οικοδόμηση της οπτικής ταυτότητας του φεστιβάλ στην Ελλάδα. Απεικονίζει ένα σπειροειδές απολίθωμα, το οποίο ανακλύπτει το όνομα του ArchaeoLogic. Το απολίθωμα επιλέχτηκε ως σύμβολο διότι δημιουργεί συνειρμούς με το παρελθόν, χωρίς να είναι αμιγώς αρχαιολογικό. Το σχήμα του, η σπείρα, χρησιμοποιείται από την προϊστορία και συμβολίζει τον χρόνο και τη συνέχεια. Επίσης το σχήμα της, αν και έχει διαφορετική αρχή και τέλος παραμένει σταθερό. Έτσι σε ένα σχετικά απλό σύμβολο περιέχεται η φιλοσοφία του ArchaeoLogic, δηλαδή ότι η σχέση με το παρελθόν είναι αδιάκοπη και μπορεί να αποτελέσει φορέα σταθερότητας στο παρόν και στο μέλλον. Το όνομά του, έχει παρατεθεί με τρόπο που να αποτελεί συνέχεια της σπείρας και να φαίνεται ότι προέρχεται από αυτή. Το χρώμα του είναι το κυανό και η γραφιστική του απεικόνιση είναι μινιμαλιστική, ώστε να αποτυπώνει το σύγχρονο και φρέσκο χαρακτήρα του. Το λογότυπο του ArchaeoLogic ανήκει στην κατηγορία των μικτών λογότυπων (*mixed logos*), συνδυάζοντας γραφικά και κείμενο με το όνομά του. Ο συγκεκριμένος τύπος επιλέχτηκε γιατί το όνομα βοηθάει στην απομνημόνευση του εγχειρήματος, ενώ το γραφικό δημιουργεί μια άμεση εντύπωση στον θεατή. Γι'αυτό το λόγο, δεν απαιτείται ιδιαίτερη διαφήμιση ώστε να γίνει αναγνωρίσιμο και επομένως είναι το καταλληλότερο για ένα νέο εγχείρημα το οποίο πρέπει να οργανωθεί και να υλοποιηθεί σε μικρό χρονικό διάστημα.

Για τις ανάγκες του φεστιβάλ σχεδιάστηκε και ένα δεύτερο λογότυπο, με την απεικόνιση μίας μινωικής θεάς με υψωμένα τα χέρια (Εικόνα 50), ως αντιπροσωπευτικό στοιχείο του πολιτιστικού κεφαλαίου της Ιεράπετρας. Η μινωική θεά επιλέχτηκε, διότι είναι απ' τα

βασικά εκθέματα της Αρχαιολογικής Συλλογής της Ιεράπετρας, μία από τις πιο αναγνωρίσιμες μορφές μινωικών αγαλματιδίων και επίσης φέρει ιδιαίτερο συμβολικό φορτίο. Στο σχεδιασμό του υιοθετήθηκε μινιμαλιστική αισθητική, όπως και στο βασικό λογότυπο και συγγενής χρωματική παλέτα. Το λογότυπο ανήκε σε μία άλλη κατηγορία, τα λογότυπα γραφικών (*graphical logos*). Τα συγκεκριμένα δεν φέρουν το όνομα του προϊόντος και γι' αυτό απαιτείται πολλή διαφήμιση για να αποτυπωθεί στο νου των καταναλωτών η συσχέτισή τους με αυτό. Ως εκ τούτου, το λογότυπο με τη μινωική θεά χρησιμοποιήθηκε μόνο συμπληρωματικά στο προωθητικό υλικό του φεστιβάλ και όχι στην ιστοσελίδα και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

β) Ιστοσελίδα

Το περιβάλλον επικοινωνίας έχει αλλάξει την τελευταία δεκαετία λόγω των τεχνολογιών και του διαδικτύου, τα οποία έχουν μεταβάλλει ουσιαστικά τον τρόπο με τον οποίο συντελείται η αλληλεπίδραση και η επικοινωνία (Keller 2009). Μέσω των νέων τεχνολογιών εγκαθίσταται ένας άμεσος δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ ενός οργανισμού και του κοινού του, κάτι που ήταν αδύνατο στο παρελθόν. Ταυτόχρονα δίνεται η δυνατότητα στο κοινό να επικοινωνήσει μεταξύ του, με τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί ως μία επέκταση της παραδοσιακής από στόμα σε στόμα επικοινωνίας. Γενικότερα, το διαδίκτυο και οι τεχνολογίες έδωσαν στο κοινό την ευκαιρία να διαδράσει και να εξατομικεύσει το περιεχόμενο που του προσφέρεται. Οι πολλαπλές δυνατότητες που αναφέρθηκαν σε συνδυασμό με τον υβριδικό χαρακτήρα των νέων τεχνολογιών και το γεγονός ότι αποτελούν πλέον το σύνηθες *modus operandi* της πλειονότητας του κοινού σε σχέση με τη διάδοση πληροφοριών (Mangold & Faulds 2009), κατέδειξαν την αναγκαιότητα της αξιοποίησής τους για τη διαδικτυακή προώθηση και τη διαφήμιση του ArchaeoLogic Festival.

Τα βασικά εργαλεία για τη διαδικτυακή προώθηση του φεστιβάλ ήταν η ιστοσελίδα του, καθώς οι ιστοσελίδες αντιπροσωπεύουν μία από τις σημαντικότερες μορφές διαδραστικής διαφήμισης (Sicilia, Ruiz & Munuera Kle2005). Εξαιτίας του εύρους των λειτουργιών τους, που περιλαμβάνει την προσφορά πολυεπίπεδης πληροφορίας και τη δημιουργία ψηφιακής εμπειρίας (Klein 2003), επιτρέπουν μία ιδιαιτέρως αποτελεσματική επικοινωνία με τον χρήστη τους. Ωστόσο το βασικότερο γνώρισμά τους είναι η διαδραστικότητα. Τα διαδραστικά συστήματα βοηθούν τον χρήστη να επεξεργαστεί την πληροφορία που του δίνεται, καθώς είναι σε θέση να μειώσει ή να εξαλείψει ανεπιθύμητες πληροφορίες, διευκολύνοντας την όλη διαδικασία κατανόησης (Widing and Talarzyk 1993). Έχει αποδειχθεί άλλωστε ότι η επεξεργασία της πληροφορίας είναι υψηλότερη σε μία

διαδραστική ιστοσελίδα (Sicilia et al. 2005) γεγονός που οδήγησε σε ανάλογη επιλογή για την ιστοσελίδα του ArchaeoLogic. Έτσι ο επισκέπτης της ιστοσελίδας, δεν οδηγούνταν απευθείας στην αρχική σελίδα (*home page*) (Εικόνα 51), αλλά σε μία «σελίδα προσγείωσης» (*landing page*), όπου έπρεπε να επιλέξει εάν θα συνεχίσει την πλοήγηση, πατώντας ένα κουμπί το οποίο οδηγούσε σε αυτή (Εικόνα 52). Στη «σελίδα προσγείωσης» εκτός απ' το κουμπί, εμφανίζονταν ο τίτλος του ArchaeoLogic, οι ημερομηνίες και η τοποθεσία διεξαγωγής, ώστε να δίδεται άμεση και σαφής πληροφόρηση ακόμα και στον τυχαίο επισκέπτη. Ένα εικονίδιο στην αρχική σελίδα με διάφορες επιλογές (Σχετικά, Πρόγραμμα, Τοποθεσίες, Υποστήριξη, Επικοινωνία), προσέφερε τη δυνατότητα συνέχισης της περιήγησης στον επισκέπτη που ενδιαφερόταν για περισσότερες σχετικές με το φεστιβάλ πληροφορίες (Εικόνα 53).

Στη δομή και το περιεχόμενο των κατηγοριών αξιοποιήθηκε άλλο ένα χαρακτηριστικό των ιστοσελίδων που αφορά στη δυνατότητά τους να μεταδίδουν ιστορίες, στοιχεία κληρονομιάς και εμπειρίες, διαμορφώνοντας την προσωπικότητα του προϊόντος στο οποίο αναφέρονται (Keller 2009). Κατά συνέπεια στην κατηγορία «Σχετικά» συμπεριλήφθηκαν πληροφορίες για την πόλη της Ιεράπετρας, το εγχείρημα του ArchaeoLogic, την έρευνα στην οποία βασίστηκε, το φεστιβάλ ως μέρος της δράσης του και την πλατφόρμα επικοινωνίας την οποία προσδοκά να εγκαθιδρύσει (Εικόνα 54). Στην κατηγορία «Πρόγραμμα» εμφανίζονταν οι δράσεις του ανά μέρα (Εικόνα 55), ενώ στην κατηγορία «Τοποθεσίες» δίδονταν λεπτομέρειες σχετικά με τον τόπο διεξαγωγής τους (Εικόνα 56). Ακολούθως στην κατηγορία «Υποστήριξη» αναφέρονταν οι φορείς που υποστηρίζουν το ArchaeoLogic Festival (Εικόνα 57) και τέλος στην «Επικοινωνία» περιέχονταν τα στοιχεία επικοινωνίας του (Εικόνα 58). Στην αρχική σελίδα δύο ακόμη επιλογές (“Follow us” και “Press Kit”) ενημέρωναν τον επισκέπτη της ιστοσελίδας για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του ArchaeoLogic η μία (Εικόνα 59) και για το δελτίο τύπου η άλλη (Εικόνα 60). Επίσης, όλες οι πληροφορίες της ιστοσελίδας παρέχονταν τόσο στην ελληνική, όσο και στην αγγλική γλώσσα μέσω αντίστοιχων επιλογών. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι η ιστοσελίδα σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να εμφανίζεται άρτια σε ηλεκτρονικό υπολογιστή αλλά και κινητή συσκευή.

Γενικότερα, στον σχεδιασμό της σελίδας καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε να είναι όσο το δυνατόν απλή, περιεκτική και φιλική προς τον χρήστη (*user friendly*), αλλά ταυτόχρονα να μπορεί να προσελκύσει διαδικτυακούς επισκέπτες διαφόρων ηλικιών και ποικίλων ενδιαφερόντων. Για να επιτευχθεί αυτό επιδιώχθηκε η ισορροπία ανάμεσα στο κείμενο και τα γραφιστικά στοιχεία, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και κινούμενες εικόνες (*animations*), ώστε να προσδώσουν ζωντάνια και παραστατικότητα. Συγκεκριμένα κατασκευάστηκαν

animation με πρωταγωνίστρια μία μινωική θεά με υψωμένα χέρια, η οποία πήρε και το ρόλο της μασκότ του φεστιβάλ. Στη «σελίδα προσγείωσης» του ArchaeoLogic η θεά με τα υψωμένα χέρια καλωσόριζε τον επισκέπτη αλλάζοντας μορφές, ενώ στην αρχική σελίδα χρησιμοποιήθηκε ως διακοσμητικό στοιχείο.

β1) Μασκότ

Η χρήση μασκότ συνιστάται για την προώθηση ανάλογων εγχειρημάτων, διότι αποτελεί μια απτή εκδήλωση του μοναδικού χαρακτήρα τους και λειτουργεί ως οργανωτικό εργαλείο βοηθώντας τη συγκεκριμενοποίηση και την αναπαραγωγή της ταυτότητας τους (Cayla 2013). Η χρήση της εικόνας της μινωικής θεάς αποτέλεσε επιλογή που βοήθησε στην προσπάθεια προώθησης του ArchaeoLogic, διότι αποτέλεσε μία οπτικοποιημένη παρουσίαση της φιλοσοφίας του (Εικόνα 61).

Εκτός αυτού, η κινούμενη εικόνα της θεάς στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic είχε διττή αποστολή. Αφενός η μορφή της ανέσυρε τη βαθιά ριζωμένη ανθρώπινη τάση να κατανοεί τον κόσμο μέσω ανθρωπομορφικών αντικειμένων (Mithen & Boyer 1996:717), αφετέρου η κίνησή της μαγνήτιζε το ενδιαφέρον του επισκέπτη και ενέτεινε την εμπλοκή του. Η επιλογή να αλλάζει μορφές ήταν συμβολική και είχε συγκεκριμένο σκοπό (Εικόνα 62). Οι μορφές που έπαιρνε σχετίζονταν με την φυλετική καταγωγή (διαφορετικά χρώματα), με την επικαιρότητα (σωσίβιο/κίτρινο γιλέκο), με τις σύγχρονες τάσεις (φίλτρα Instagram, τατουάζ). Στην ουσία η τοποθέτηση της συγκεκριμένης μορφής ως της πρώτης εικόνας που συναντάει κάποιος όταν επισκέπτεται την ιστοσελίδα του ArchaeoLogic, είχε ως στόχο να μεταδώσει το μήνυμα ότι το φεστιβάλ είναι ανοικτό για όλους ανεξαρτήτως καταγωγής, ηλικίας, προτιμήσεων. Σε δεύτερο επίπεδο, η εναλλαγή ρόλων αποσκοπούσε στην επίτευξη ταύτισης του επισκέπτη με κάποιον απ' αυτούς, ενώ η υιοθέτηση στοιχείων της επικαιρότητας στόχευε στην ανάκληση κάποιας ιστορίας.

Η ταύτιση με ένα αντικείμενο και η ανάκληση ιστοριών, το καθιστούν αξιομνημόνευτο (Mangold & Faulds 2009) και επομένως επιτυγχάνεται η μετάδοση και η διάδοση του μηνύματός του. Επιπλέον, η παρουσία μίας πολύχρωμης και πρωτότυπης φιγούρας απέβλεπε στη δημιουργία μίας ευχάριστης πρώτης εντύπωσης για τον επισκέπτη, που ενδεχομένως θα τον έκανε να επιστρέψει ξανά στην ιστοσελίδα και να παραμείνει ενημερωμένος για την πορεία του φεστιβάλ.

β2) Χρώμα & Γραμματοσειρές

Σημαντικό ρόλο έπαιξε και η επιλογή της χρωματικής παλέτας και των γραμματοσειρών της ιστοσελίδας του ArchaeoLogic. Το χρώμα αποτελεί σημαντικό εργαλείο, λόγω της ικανότητάς του να δημιουργεί το δικό του χώρο και περιβάλλον, καθώς και την αίσθηση

ολότητας (Portas 1999:78). Συνάμα εγκλωβίζει τη φαντασία, εφιστά την προσοχή και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δημιουργήσει μια ορισμένη ατμόσφαιρα ή να αποσπάσει συγκεκριμένες συμπεριφορές του επισκέπτη (Dean 1994:33-35). Εξαιτίας αυτών των ποιοτήτων του, το χρώμα αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ταυτότητας ενός προϊόντος.

Αυτό είχε ληφθεί σοβαρά υπόψη κατά τη δημιουργία του λογότυπου του ArchaeoLogic, το οποίο αποδόθηκε σε κυανό χρώμα. Το κυανό είναι μία απόχρωση ανάμεσα στο πράσινο και το μπλε, χρώματα που συνδέονται με τη φύση, την αρμονία, τη σταθερότητα, την ειλικρίνεια, τη λογική. Δεδομένου ότι τα χρώματα έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη συναισθηματική κατάσταση των ανθρώπων (VanAuken 2006), το κυανό λογότυπο συμβάλλει στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης, καθιστά το προϊόν αξιόπιστο και δίνει στο λογότυπο επαγγελματικό και σοβαρό χαρακτήρα. Ωστόσο, για την ιστοσελίδα του ArchaeoLogic υιοθετήθηκαν δύο λιγότερο έντονα χρώματα, αφού ζητούμενο ήταν η λειτουργικότητα της ιστοσελίδας και όχι η δημιουργία εντυπώσεων. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκε το ανοικτό γκρι για το φόντο και το μαύρο για τις γραμματοσειρές, ώστε η ιστοσελίδα να διατηρεί τον μινιμαλιστικό χαρακτήρα της. Ακόμα έχει αποδειχθεί ότι τα ψυχρά χρώματα προκαλούν χαλάρωση και ευχαρίστηση (Jacobs & Suess 1975) και μπορούν να διασφαλίσουν μεγαλύτερη διάρκεια πλοήγησης στην ιστοσελίδα. Η έντονη διαφορά ανάμεσα στο ανοικτό γκρι του φόντου και το μαύρο των γραμματοσειρών προτιμήθηκε, διότι συμβάλλει στην αύξηση της αναγνωσιμότητας ενός κειμένου (An-Hsiang, Fang & Chen 2003). Ένας ακόμα λόγος που οδήγησε στην επιλογή αυτών των χρωμάτων και ιδιαιτέρως του ανοικτού γκριζου για το φόντο, ήταν ότι εξαιτίας της ουδετερότητάς τους αποτελούν το κατάλληλο υπόβαθρο για τα έντονα χρώματα τόσο της εικόνας της μινωικής θεάς που εμφανίζεται στη «σελίδα προσγείωσης», όσο και των υπόλοιπων διακοσμητικών λεπτομερειών της ιστοσελίδας, για τις οποίες επιλέχθηκε το έντονο κίτρινο και το κυανό χρώμα, για να δοθεί ένταση και ζωντάνια. Το κυανό συγκεκριμένα προτιμήθηκε, επειδή είναι το χρώμα του λογότυπου του ArchaeoLogic και επομένως δημιουργείται συνειρμικά η σύνδεση με αυτό, ενώ το κίτρινο, επειδή είναι ένα θερμό χρώμα που έρχεται σε αντίθεση με τα υπόλοιπα, προκαλώντας την προσοχή του επισκέπτη της ιστοσελίδας.

Γενικότερα καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε κάθε επικοινωνιακό μέσο (ιστοσελίδα/ μέσα κοινωνικής δικτύωσης/ προωθητικό υλικό) του ArchaeoLogic να διατηρεί τη μοναδικότητά του, αλλά ταυτόχρονα να συμβάλει στην κατασκευή μίας ενιαίας ταυτότητας.

γ) Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Σ' αυτή τη λογική κινήθηκε και η προβολή του ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Εικόνα 63), που συνιστούν μια ομάδα εφαρμογών του διαδικτύου, τα οποία επιτρέπουν τη δημιουργία και την ανταλλαγή περιεχομένου που δημιουργείται από χρήστες (Kaplan & Haenlein 2010:61). Οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης αξιοποιήθηκαν για την προώθηση του φεστιβάλ, διότι έχουν αναδειχθεί ως ο κυρίαρχος ψηφιακός δίαυλος επικοινωνίας, ιδιαίτερα για άτομα μικρότερων ηλικιών (Charruis, Gaffey & Parvizi 2011) και θεωρούνται από το κοινό ως μια πιο αξιόπιστη πηγή πληροφοριών σε σχέση με τα παραδοσιακά μέσα προώθησης (Foux 2006). Εκτός αυτού, έχει παρατηρηθεί ότι το κοινό τείνει να αισθάνεται περισσότερο αφοσιωμένο όταν είναι σε θέση να υποβάλει ανατροφοδότηση (Mangold & Faulds 2009), κάτι που είναι εφικτό μέσω αυτών.

Ειδικότερα, δημιουργήθηκαν λογαριασμοί του ArchaeoLogic στο Facebook ([ArchaeoLogic.festival](https://www.facebook.com/ArchaeoLogic.festival)) και το Instagram ([archaeologic festival](https://www.instagram.com/archaeologicfestival)). Τόσο το Facebook όσο και το Instagram είναι ισότοποι κοινωνικής δικτύωσης που επιτρέπουν στον χρήστη να δημιουργήσει δημόσιο προφίλ και να συνδεθεί με τους άλλους στο κοινωνικό τους δίκτυο (Boyd & Ellison 2007), με τη διαφορά ότι το Instagram παρέχει στον χρήστη μεγαλύτερη δυνατότητα ανταλλαγής βίντεο και φωτογραφιών. Αν και μέχρι πρότινος, το Facebook ήταν το πιο διαδεδομένο μέσο κοινωνικής δικτύωσης και επικρατούσε στη διαδικτυακή προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών, φαίνεται να χάνει την κυριαρχία του από το Instagram (Voorveld 2019), το οποίο προτιμάται από τους νεότερους χρήστες. Για την προώθηση του φεστιβάλ χρησιμοποιήθηκαν και οι δύο πλατφόρμες, μιας που ένας από τους βασικούς του στόχους ήταν να απευθυνθεί και να προσελκύσει ένα ευρύτερο κοινό, αλλά και να εγκαθιδρύσει μία σχέση μαζί του. Η διαρκής ενημέρωση με νέο υλικό και των δύο μέσων κοινωνικής δικτύωσης, συνέβαλε στην ανανέωση του ενδιαφέροντος του κοινού για το φεστιβάλ, αλλά και εν γένει στην προβολή του. Άλλωστε έχει παρατηρηθεί ότι το ενδεχόμενο διάδοσης πληροφορίας σε σχέση με ένα προϊόν είναι μεγαλύτερο, όταν το κοινό του αισθάνεται ότι γνωρίζει πολλές λεπτομέρειες γι' αυτό (Mangold & Faulds 2009).

Σημαντικό ρόλο στην προώθηση του ArchaeoLogic έπαιξε και η ποιότητα του υλικού, δηλαδή διασφαλίστηκε ότι το περιεχόμενο που θα προβάλλεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης θα είναι οργανικό και συναφές με τις αξίες του και θα λαμβάνει υπόψη τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να αντιδράσουν οι χρήστες τους. Τέλος, προσοχή δόθηκε στην προσαρμογή του υλικού (διαστάσεις, λεζάντες, χρήση hashtags & emojis) ανάλογα με τις απαιτήσεις και τη δομή (*layout*) της κάθε πλατφόρμας.

Η προβολή οπτικοακουστικού υλικού στο Facebook και στο Instagram, πέρα από την προώθηση και την ενημέρωση του κοινού, συνέβαλε στη συγκρότηση της οπτικής του ταυτότητας του ArchaeoLogic, αλλά και στην ανάδειξη της ταυτότητας (*city branding*) της Ιεράπετρας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα φεστιβάλ συντελούν στη μεταμόρφωση προορισμών (Carlsen et al. 2010), επιχειρήθηκε μέσω του ψηφιακού αλλά και του έντυπου υλικού που συγκροτήθηκε στο πλαίσιο προώθησης του φεστιβάλ, να προβληθεί η Ιεράπετρα και το πολιτισμικό της κεφάλαιο. Ως εκ τούτου, προβάλλονταν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εικόνες από την πόλη και τα μνημεία της, οι οποίες όμως είχαν αποτυπωθεί με πρωτότυπο και σχεδόν ανορθόδοξο τρόπο, ώστε να προσελκύσουν το ενδιαφέρον και να ξεφύγουν από τις τυπικές αναπαραστάσεις που συναντά κανείς στα καταστήματα τουριστικών ειδών (Εικόνα 64).

Συνολικά αξιοποιήθηκε στο έπακρο η ικανότητα αναπαραγωγής εικόνας, ήχου και κίνησης των νέων τεχνολογιών, για την προσφορά μίας ελκυστικής εμπειρίας ήδη από το στάδιο της προετοιμασίας του φεστιβάλ και των δράσεών του. Αντιστοίχως, στον σχεδιασμό του προωθητικού υλικού επιστρατεύτηκαν οι σύγχρονες τάσεις στη γραφιστική για να είναι εξίσου ελκυστικό και να πηγάζει απ' αυτό η οπτική ταυτότητα του ArchaeoLogic.

ε) Προωθητικό υλικό

Σήμερα η επικοινωνία της ταυτότητας ενός προϊόντος γίνεται ολοένα και πιο οπτική (Schroeder 2004), με τα οπτικά στοιχεία να έχουν επικρατήσει των λεκτικών στη διαφήμιση (McQuarrie & Phillips 2008). Κατά συνέπεια, το οπτικό υλικό που δημιουργείται για την προώθηση ενός προϊόντος, παίζει καίριο ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Γι' αυτό το λόγο, δόθηκε ιδιαίτερη φροντίδα στην επιμέλεια του προωθητικού υλικού του ArchaeoLogic Festival, ώστε να τονίζει εκείνα τα χαρακτηριστικά του που θα προσελκύσουν το επιθυμητό κοινό (Black 2005:112) και να προβάλει τη μοναδική του ταυτότητα. Επιπλέον, έμφαση δόθηκε στην ποικιλία, την ποιότητα και την πρωτοτυπία των αντικειμένων που το συνέθεσαν.

Συνολικά σχεδιάστηκαν δέκα διαφορετικά έντυπα και αντικείμενα. Στα έντυπα περιλαμβάνονταν δύο αφίσες, επαγγελματική κάρτα, τρίφυλλο πρόγραμμα, καρτ ποστάλ, αυτοκόλλητα και στα αντικείμενα διαφημιστικό πανό (*banner*) και σταντ (*roll up*), αναγνωριστικό ταμπελάκι (*badge*), μπρελόκ και κιτ (*kit*) του ArchaeoLogic που περιείχε ένα συνδυασμό του υλικού του φεστιβάλ (Εικόνα 65). Η μία εκ των δύο αφισών προοριζόταν για τις προκαταρκτικές δράσεις, ενώ η άλλη ήταν η επίσημη αφίσα του φεστιβάλ. Οι αφίσες, οι επαγγελματικές κάρτες και τα αυτοκόλλητα αξιοποιήθηκαν για την προώθηση του φεστιβάλ καθ' όλο το διάστημα της προετοιμασίας του, ενώ το banner,

το roll up, το πρόγραμμα, οι καρτ ποστάλ και τα badges χρησιμοποιήθηκαν στους χώρους των εκδηλώσεων κατά τις ημέρες διεξαγωγής του. Ειδικότερα, το banner τοποθετήθηκε σε κεντρικό σημείο της πόλης, ενώ το roll up μετακινούνταν κάθε μέρα σε διαφορετική τοποθεσία, προκειμένου να σηματοδοτεί τον χώρο διεξαγωγής του φεστιβάλ και να προσελκύει τους περαστικούς που μπορεί να μην είχαν πληροφορηθεί γι' αυτό. Αντίστοιχα, είχαν τοιχοκολληθεί αφίσες σε κεντρικά σημεία της Ιεράπετρας και είχαν διανεμηθεί μαζί με προγράμματα και τις επαγγελματικές κάρτες, σε δημόσιες υπηρεσίες και καταστήματα. Οι καρτ ποστάλ εστάλησαν μαζί με το πρόγραμμα ως προσκλήσεις στους επίτιμους καλεσμένους του φεστιβάλ και σε όσους έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωσή του, προσφέροντας τη βοήθεια τους. Σε αυτούς, όπως και στους συντονιστές των δραστηριοτήτων του φεστιβάλ και την εθελοντική ομάδα δόθηκε το kit του ArchaeoLogic ως ευχαριστήριο δώρο, καθώς ήταν απαραίτητο να εκφραστεί με κάποιο συμβολικό τρόπο η εκτίμηση στο πρόσωπό τους. Τέλος, τα badges τα έφεραν πάνω τους οι εθελοντές, ώστε να ξεχωρίζουν μέσα στο πλήθος και προσφέρθηκαν και ως δώρο στα μικρά παιδιά που έλαβαν μέρος στις δράσεις.

Σε όλα σχεδόν τα έντυπα και τα αντικείμενα χρησιμοποιήθηκε ως βασικό γραφικό στοιχείο η θεά με τα υψωμένα χέρια. Όπως και στην ιστοσελίδα και τα κοινωνικά δίκτυα, σχεδιάστηκαν πολλές και διαφορετικές εκδοχές της. Στο έντυπο υλικό που περιείχε κείμενο, όπως ήταν το πρόγραμμα και η αφίσα, χρησιμοποιήθηκαν πιο απλές μορφές, ενώ στο υλικό που δεν είχε κείμενο, οι μορφές ήταν πιο σύνθετες για να μεταδίδουν μηνύματα. Για παράδειγμα, στις καρτ ποστάλ αποτυπώθηκαν πέντε διαφορετικές παραλλαγές, λυράρης, αρχαιολόγος, σύγχρονη θεά με τατουάζ, θεά με σωσίβιο, ρομπότ, που έφεραν αντίστοιχα κάποια συμβολικά στοιχεία της Κρήτης, της επικαιρότητας και του φεστιβάλ. Με προσοχή επιλέχθηκαν και οι γραμματοσειρές που χρησιμοποιήθηκαν στο υλικό, οι οποίες δημιουργήθηκαν αποκλειστικά για αυτό, δηλαδή σχεδιάστηκαν εξ αρχής και λαμβάνοντας υπόψη τη λειτουργία τους. Παραδείγματος χάρη, στην κύρια αφίσα του φεστιβάλ προτιμήθηκε μία αρκετά πρωτότυπη και περιέργη γραμματοσειρά, η οποία δεν διακρινόταν από μεγάλη απόσταση, ώστε να προξενήσει την περιέργεια του περαστικού και να τον παρακινήσει να πλησιάσει και να διαβάσει το κείμενο. Στο banner, η ονομασία ArchaeoLogic κατέλαβε όλη σχεδόν την επιφάνειά του και σχεδιάστηκε με έναν αφαιρετικό τρόπο που παραπέμπει σε μορφές θερμοκηπίων, τα οποία αποτελούν ένα από τα πλέον βασικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας.

Γενικότερα, αν και παράχθηκε ποικίλο υλικό, καταβλήθηκε προσπάθεια να διατηρηθεί μία αισθητική ομοιογένεια που να μην παρεκκλίνει από την οπτική ταυτότητα του ArchaeoLogic. Έτσι στο προωθητικό υλικό υιοθετήθηκαν ίδια χρωματική παλέτα και ίδια

γραφιστικά στοιχεία με αυτά της ιστοσελίδας. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε η επιλογή των υλικών, τόσο των εκτυπώσεων όσο και των αντικειμένων, καθώς έπρεπε να διασφαλιστεί η ποιοτική και η αισθητική αρτιότητά τους και η ανθεκτικότητά τους. Για παράδειγμα, τα badges κατασκευάστηκαν από πλεξιγκλάς αντί από χαρτόνι όπως συνηθίζεται, αφενός γιατί είναι ένα ιδιαιτέρως ανθεκτικό υλικό και αφετέρου γιατί η ποικιλία χρωμάτων που προσφέρει μπορεί να οδηγήσει σε ένα όμορφο αποτέλεσμα, το οποίο να διατηρήσει κάποιος ως αναμνηστικό μετά τη λήξη του φεστιβάλ. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο σχεδιασμό των γραφιστικών έγιναν κάποιες τολμηρές επιλογές, αν λάβει υπόψη κανείς ότι η Ιεράπετρα είναι ένα επαρχιακό μέρος όπου αυτού του είδους το υλικό προώθησης δεν είναι οικείο. Ωστόσο, η απόφαση αυτή ήταν συνειδητή, διότι έχει παρατηρηθεί ότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να μιλάνε για πράγματα που βρίσκουν κάπως εξωφρενικά (Mangold & Faulds 2009).

Παρότι η ψηφιακή προβολή του ArchaeoLogic μέσω της ιστοσελίδας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτέλεσε το βασικό εργαλείο προώθησής του, επιλέχτηκε η ταυτόχρονη χρήση των εργαλείων, όπως αυτά περιγράφηκαν ανωτέρω, διότι το ArchaeoLogic στόχευε στην προσέλκυση ενός ευρέως κοινού, άρα και ατόμων μεγαλύτερων ηλικιών, τα οποία δεν είναι εξοικειωμένα με τις νέες τεχνολογίες, αλλά και γιατί σε μέρη με επαρχιακό χαρακτήρα, όπως είναι η Ιεράπετρα, τα περισσότερα παραδοσιακά και συμβατικά μέσα προβολής λειτουργούν αποτελεσματικότερα.

6.2.3.2.2 Το Πρόγραμμα του ArchaeoLogic Festival:

Η δόμηση και η σύνθεση των δράσεων του τριημέρου Δημόσιας Αρχαιολογίας

Η συγκρότηση του προγράμματος αποτέλεσε ίσως την πιο ζωτική ενέργεια στο πλαίσιο προετοιμασίας του ArchaeoLogic Festival. Το πρόγραμμα συνιστά το σύνολο των προγραμματισμένων δραστηριοτήτων που έχουν σχεδιαστεί για το κοινό και τους υπόλοιπους συμμετέχοντες μίας εκδήλωσης (Getz 2007:223). Μελέτες που έχουν διεξαχθεί στο πλαίσιο των σπουδών για τις εκδηλώσεις (*event studies*), έχουν καταλήξει ότι η ικανοποίηση του κοινού ενός φεστιβάλ είναι απολύτως συνδεδεμένη με τον πυρήνα του προγράμματος και των βιωματικών στοιχείων που περιέχει (Getz 2007:232) και γι' αυτό είναι το μόνο πράγμα που μπορεί να διακινδυνεύσει την επιτυχία του. Εάν το πρόγραμμα είναι κακής ποιότητας, είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι επισκέπτες θα αποφύγουν το φεστιβάλ (Kinnunen & Haahti 2015). Επομένως, είναι προφανές ότι η συμμετοχή εξαρτάται απ' τον βαθμό στον οποίο οι δραστηριότητες που έχουν σχεδιαστεί, δημιουργούν ένα θετικό και ουσιαστικό αντίκτυπο για το κοινό. Για να διασφαλιστεί λοιπόν η σύνθεση ενός ελκυστικού προγράμματος ελήφθη υπ' όψη η ιεράρχηση των αναγκών των

επισκεπτών, όπως αυτή προσδιορίστηκε από τον Maslow⁴². Οι ανάγκες αυτές ήταν απαραίτητο να συνδυαστούν με τους στόχους του φεστιβάλ, ώστε να οδηγήσουν σε ένα συγκροτημένο περιεχόμενο, με σκοπό να προσφέρει δραστηριότητες οι οποίες θα συνδέουν την αρχαιολογική έρευνα με την πειραματική αρχαιολογία, θα έχουν συμμετοχικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα, θα απευθύνονται σε διαφορετικά ακροατήρια, θα προάγουν το αίσθημα της κοινότητας, θα προωθούν την τοπική ταυτότητα και τέλος θα προάγουν μία θετική εικόνα της πόλης. Όλα όσα αναφέρθηκαν ελήφθησαν υπόψη στη δόμηση των δραστηριοτήτων του φεστιβάλ, ενώ προσπάθεια καταβλήθηκε και για τη διατήρηση της συνοχής και συνεκτικότητας στο σύνολο του προγράμματος.

Οι δραστηριότητες του προγράμματος διήρκεσαν τρεις μέρες, κάθε μία από τις οποίες ήταν αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική, όπως αυτές προέκυψαν από την εθνογραφική έρευνα στην περιοχή και εμπλουτίστηκαν, ώστε να περιλαμβάνουν τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και του χωριού Ανατολή (Εικόνα 66). Οι δραστηριότητες της πρώτης και της δεύτερης ημέρας του προγράμματος ήταν αφιερωμένες στην κεραμική και στην υφαντουργία αντίστοιχα και διοργανώθηκαν στο κέντρο της πόλης. Η θεματική της τρίτης ημέρας ήταν πιο ανοικτή και σχετιζόταν με τη ζωή στη φύση, το ευ ζην, τη σύνδεση με το παρελθόν μέσω του τόπου, την παράδοση, την αρχαιολογία ως μέσο επαφής με όλα τα παραπάνω. Οι δραστηριότητές της έλαβαν χώρα στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Ανατολή και επειδή ήταν η τελευταία μέρα του φεστιβάλ, έλαβε εορταστικό χαρακτήρα.

Ζητούμενο κατά τον σχεδιασμό του προγράμματος ήταν όχι μόνο να είναι πλούσιο στο σύνολό του, αλλά και η κάθε μέρα του ξεχωριστά να περιέχει ποικιλία δραστηριοτήτων με σκοπό να συνδράμουν στη δημιουργία μίας αξέχαστης και ολοκληρωμένης εμπειρίας, παρακινώντας το κοινό να ξεπεράσει τον ρόλο του μάρτυρα και να συμμετάσχει ενεργά. Ως εκ τούτου, κάθε μέρα του προγράμματος σχεδιάστηκε ώστε να περιέχει δραστηριότητες που σχετίζονταν με τους άξονες της εκπαίδευσης (ερμηνεία και πληροφόρηση σε σχέση με κάποιο αντικείμενο σχετικό με τη θεματική), του παιχνιδιού (φυσική και πνευματική δράση), της διασκέδασης (χρήση χιούμορ και στοιχείου έκπληξης), της έκθεσης (δημιουργίες και αγαθά με σκοπό την προώθησή τους), της διέγερσης των αισθήσεων (όραση, ακοή, αφή, όσφρηση, γεύση) και της φιλοξενίας (καλωσόρισμα,

---

⁴² Κατά τον Maslow (1954:35-47) οι ανάγκες χωρίζονται στις φυσιολογικές (νερό, τροφή, καταφύγιο), στις ανάγκες ασφάλειας (σταθερότητα, τάξη, προστασία, δομή), στις ανάγκες κοινωνικής αποδοχής (κοινωνικές ανάγκες, επιθυμία για αγάπη και στοργή, αίσθημα του «ανήκειν» στην κοινότητα) και τέλος στις ανάγκες εκτίμησης και αυτοπραγμάτωσης (σεβασμός των άλλων, αναγνώριση, αυτοπεποίθηση, πραγμάτωση επιτευγμάτων και κυριαρχία).

ξενάγηση, υπηρεσίες, ικανοποίηση βασικών αναγκών), άξονες οι οποίοι αποτελούν βασικά στοιχεία της οργάνωσης (Getz 2007:226).

Ειδικότερα, η πρώτη ημέρα με θέμα την κεραμική, περιελάμβανε αρχαιολογική παρουσίαση, εργαστήρια για ενήλικες και παιδιά, δραστηριότητα πειραματικής αρχαιολογίας και έκλεισε με συναυλία μαθητών της Ιεράπετρας. Η δεύτερη ημέρα, που ως θέμα είχε την υφαντουργία, αλλά και τη σύγχρονη πόλη, περιείχε εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά, διεπιστημονικές ομιλίες, εργαστήρια και βιωματικές παρουσιάσεις, έκθεση φωτογραφίας και κατέληξε με μία μουσική βραδιά. Την τρίτη ημέρα όλες οι εκδηλώσεις διενεργήθηκαν με κέντρο το χωριό Ανατολή. Συγκεκριμένα έγινε μία αρχαιολογική ξενάγηση σε εν ενεργεία ανασκαφή, ξενάγηση στο φυσικό τοπίο και επίσκεψη σε τοπική επιχείρηση, αφηγηματική περιπλάνηση στο χωριό μέσω υπαίθριας έκθεσης φωτογραφιών, μινωικά μαγειρέματα στην αυλή του σχολείου (που πλέον δεν λειτουργεί, αλλά ευγενώς παραχωρείται στους συντελεστές της ανασκαφικής έρευνας). Τέλος, έλαβε χώρα ένα γλέντι με παραδοσιακή κρητική μουσική και εδέσματα που είχαν ετοιμάσει τα μέλη του Πολιτιστικού Συλλόγου Ανατολής, το οποίο σήμανε τη λήξη του Archaeologic Festival.

Σ' αυτό το σημείο, πρέπει να επισημανθεί ότι η μορφή και το είδος των δραστηριοτήτων βρισκόταν σε διαρκή επεξεργασία καθ' όλη την περίοδο της προετοιμασίας, προκειμένου να αποσοβηθούν αρνητικές καταστάσεις, που ενδεχομένως να προέκυπταν. Τα στοιχεία της ευελιξίας και του αυτοσχεδιασμού επιστρατεύτηκαν ακόμα και λίγο πριν την έναρξη του φεστιβάλ, με κύριο στόχο την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ικανοποίηση τόσο του κοινού στο οποίο απευθύνονταν οι εκδηλώσεις, όσο και των εθελοντών που τις υλοποίησαν. Αυτό το οποίο έμεινε σταθερό απ' τη στιγμή που αποφασίστηκε ήταν οι θεματικές, λόγω του ότι βασίζονταν σε προϋπάρχουσα έρευνα, οπότε υπήρχε μία σχετική σιγουριά σε σχέση με την επιλογή τους. Η ύπαρξη συγκεκριμένης θεματικής έπαιξε σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό και τη συναρμογή των δραστηριοτήτων της κάθε ημέρας, όχι μόνο γιατί λειτούργησε ως ένα ισχυρό ερμηνευτικό εργαλείο συμβάλλοντας στη νοηματοδότησή τους αλλά και γιατί διευκόλυνε την ενσωμάτωση όλων των στοιχείων του σχεδιασμού με οργανικό τρόπο.

Αυστηρός σχεδιασμός υπήρξε στην επιλογή των χώρων διεξαγωγής των δραστηριοτήτων, οι οποίοι έπρεπε να πληρούν μία σειρά προϋποθέσεων σχετικών με τη θέση τους (κεντρικό σημείο, εύκολη προσβασιμότητα), με τα χαρακτηριστικά τους (συμβατότητα με το είδος της δραστηριότητας) και το κοινωνικοπολιτισμικό τους πλαίσιο (ιστορικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον). Η κατάλληλη επιλογή συμβάλει στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη διεξαγωγή των δραστηριοτήτων, αφού ο περιβάλλον χώρος βρίσκεται σε άμεση διάδραση με τον ανθρώπινο παράγοντα (κοινό, συμμετέχοντες,

εθελοντές, συντονιστές δραστηριοτήτων, υπηρεσίες) και επομένως ασκεί επιρροή στη διαμόρφωση της συνολικής εμπειρίας (Getz 2007:213). Εξαιτίας του αρχαιολογικού χαρακτήρα του φεστιβάλ, κρίθηκε σκόπιμο να διεξαχθεί σε σημεία ιστορικού ενδιαφέροντος και συγκεκριμένα στο Ενετικό Φρούριο της πόλης, στην Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας, στο Οθωμανικό Τζαμί, στη μινωική ανασκαφή του Γαιΐδουροφά και στο παραδοσιακό χωριό Ανατολή. Ειδικότερα, αποφασίστηκε οι διάφορες εκδηλώσεις να λάβουν χώρα στον περιβάλλοντα χώρο τους, ενώ τα ίδια να είναι επισκέψιμα για το κοινό. Ο περιβάλλον χώρος εξυπηρετούσε καλύτερα τις ανάγκες του φεστιβάλ, διότι δεν επέβαλε περιορισμούς στη χωρητικότητα όσον αφορά στο μέγεθος του κοινού και στη δυνατότητα τοποθέτησης εξοπλισμών και σκηνικών, καθώς και στο είδος των δραστηριοτήτων, το οποίο θα μπορούσε να περιορίσει ο αρχαιολογικός χαρακτήρας των μνημείων. Ωστόσο, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι υπήρξε μέριμνα και λήφθηκαν τα σχετικά μέτρα, ώστε αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις που ενέχει ο δημόσιος χώρος σε σχέση με την ασφάλεια των επισκεπτών και ιδιαίτερα στην περίπτωση των δραστηριοτήτων του ArchaeoLogic στις οποίες συμμετείχαν παιδιά μικρών ηλικιών. Ένας ακόμα λόγος που οδήγησε στην επιλογή των συγκεκριμένων χώρων διεξαγωγής ήταν το συναισθηματικό και συμβολικό τους φορτίο, το οποίο συνήθως ενεργοποιεί την τάση του ανθρώπου να ανακαλεί την οικεία κοινοτική ανάμνηση, που με τη σειρά της ενισχύει την προσωπική ανάμνηση (Lowenthal 1985:8), συμβάλλοντας στην οικοδόμηση μίας ουσιαστικής εμπειρίας. Ακόμα, η προσέλκυση του κοινού στα μνημεία ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, εξυπηρετούσε έναν από τους βασικούς στόχους του ArchaeoLogic, που ήταν η προβολή της Ιεράπετρας και του πολιτισμικού αποθέματός της στους ίδιους τους κατοίκους της, αλλά και στους επισκέπτες της. Παράλληλα, ήταν μία ευκαιρία, κυρίως για τους κατοίκους, να επισκεφτούν ξανά τα μνημεία αυτά, τα οποία είχαν προσφάτως αναστηλωθεί, να γνωρίσουν τις δυνατότητες που προσφέρουν για φιλοξενία δραστηριοτήτων, αλλά και ως χώροι ανάπαυλας και αναψυχής, ώστε να τα εντάξουν μελλοντικά στον κοινωνικό ιστό της πόλης.

Πέρα από τη φροντίδα που δόθηκε στον σχεδιασμό του προγράμματος, ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε για τη στελέχωση των δραστηριοτήτων του και τη σύσταση της εθελοντικής ομάδας. Για να διασφαλιστεί η καλύτερη δυνατή επιλογή των συνεργατών και η διαθεσιμότητά τους κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ, απαιτήθηκαν πολυάριθμες συναντήσεις από τις πρώτες κιόλας ημέρες της οργάνωσής του. Οι συναντήσεις ήταν απαραίτητες για τον εντοπισμό των κατάλληλων συνεργατών, οι οποίοι θα έπρεπε να έχουν σχέση με το αντικείμενο του όλου εγχειρήματος, αλλά και με την περιοχή, ώστε με

τη συμμετοχή τους να τη φέρουν στο προσκήνιο, να την επικοινωνήσουν και να εμπνεύσουν το κοινό. Τέλος, η κατοχύρωση της άρτιας διεξαγωγής των δραστηριοτήτων του φεστιβάλ επέβαλε τη συνεργασία με πολλούς και διαφορετικούς φορείς συμπεριλαμβανομένων του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, των τοπικών επιχειρήσεων και των κατοίκων της περιοχής. Οι συνεργασίες αυτές ήταν σημαντικές όχι μόνο γιατί διασφάλισαν τον φυσικό χώρο για τη διεξαγωγή του φεστιβάλ, αλλά και γιατί δημιούργησαν ένα φαντασιακό/συμβολικό χώρο στην πόλη, προκειμένου να φιλοξενηθεί μία ζωντανή εμπειρία για τους ανθρώπους της, καταδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία της (Richards 2017).

Γενικότερα, ο στοχευμένος σχεδιασμός και στελέχωση των δραστηριοτήτων του φεστιβάλ και η επιλογή των κατάλληλων χώρων διεξαγωγής του, συνέτεινε καθοριστικά στη δόμηση ενός συνεκτικού προγράμματος, που αντανάκλασε την ταυτότητα του ArchaeoLogic και υπηρετούσε τους στόχους και το όραμά του.

6.2.3.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις:

Εγκαθιδρύοντας το ArchaeoLogic με πολλαπλούς τρόπους και μέσα

Μετά την αρχική σύσταση του προγράμματος του ArchaeoLogic Festival, ακολούθησε το τμήμα του σχεδιασμού και της διεξαγωγής των προκαταρκτικών δράσεων, οι οποίες παρότι αρχικά δεν είχαν συμπεριληφθεί, τελικά θεωρήθηκαν αναγκαίες. Αρχικά αποτέλεσαν ένα μέσο διάδοσης του φεστιβάλ, εγκαθιδρύοντας έτσι νέες σχέσεις με την τοπική κοινωνία και δημιουργώντας περαιτέρω πυρήνες υποστήριξής του. Επίσης λειτούργησαν ως μία δοκιμή των δραστηριοτήτων του προγράμματος του φεστιβάλ, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσον τα εργαστήρια που είχαν σχεδιαστεί ήταν εφικτό να ικανοποιήσουν τις ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνονταν. Συνεπώς, οι προκαταρκτικές δραστηριότητες θα μπορούσαν να κατανεμηθούν σε τρεις ευρύτερες κατηγορίες: αυτές που είχαν ως σκοπό να ενδυναμώσουν τη σχέση με την τοπική κοινότητα και να εγκαθιδρύσουν μία μακροπρόθεσμη παρουσία του φεστιβάλ, αυτές που αποσκοπούσαν στην παραγωγή υλικού για το φεστιβάλ και στον έλεγχο των δραστηριοτήτων του προγράμματος και τέλος αυτές που αφορούσαν στην προώθηση και τη διαφήμισή του.

α) Συνάντηση με την κοινότητα (*community gathering*)

Αρχικά οι προκαταρκτικές δράσεις εστίασαν στη σχέση του ArchaeoLogic με την τοπική κοινότητα και ιδιαίτερα με αυτή του χωριού Ανατολή, στο οποίο ήταν αφιερωμένη η μία ημέρα του τριήμερου φεστιβάλ. Έτσι, μία ομάδα ατόμων της βασικής ομάδας οργάνωσης

του φεστιβάλ επισκέφτηκε το χωριό και παρέμεινε σ' αυτό για μερικές ημέρες, προκειμένου να έρθει σε επαφή με το ίδιο και τους κατοίκους του. Στο πλαίσιο αυτής της επίσκεψης έλαβε χώρα μία συνάντηση με ανθρώπους της κοινότητας (*community gathering*) στο καφενείο του χωριού, ώστε να ενημερωθούν για τη διοργάνωση του φεστιβάλ στο χωριό τους και να καταθέσουν την άποψή τους (Εικόνα 67). Στη συνέχεια διεξάχθηκε μία ομαδική συνέντευξη με ομάδα ατόμων από τους παρευρισκόμενους, η οποία κινήθηκε γύρω από τρεις άξονες, τη ζωή στην Ανατολή κατά το παρελθόν και το παρόν, τα χαρακτηριστικά του χωριού και των ανθρώπων του, την πρόσληψη της αρχαιολογίας και την παρουσία της αρχαιολογικής ομάδας στο χωριό. Τα δεδομένα που προέκυψαν από αυτή τη συζήτηση, φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμα στη συγκεκριμενοποίηση εκείνων των χαρακτηριστικών του χωριού που θα έπρεπε να τονιστούν κατά τη διεξαγωγή του φεστιβάλ και του τύπου των δραστηριοτήτων που θα ικανοποιούσαν τις ανάγκες των κατοίκων του. Επίσης, μέσω αυτής της πρωτοβουλίας, δηλαδή να ενημερωθούν αυτοπροσώπως και να ερωτηθούν για το τι θα τους ενδιέφερε να περιλαμβάνει το φεστιβάλ, οι κάτοικοι ένιωσαν ότι η γνώμη τους είναι υπολογίσιμη και ενεργοποιήθηκαν, ώστε να συμμετάσχουν ενεργά τόσο στην προετοιμασία όσο και στη διεξαγωγή του.

β) Καλλιτεχνική φιλοξενία (*artistic residency*) & δημιουργία καλλιτεχνικού βίντεο

Ταυτόχρονα με αυτή την επίσκεψη και στο πλαίσιο του ArchaeoLogic, φιλοξενήθηκαν στο χωριό δύο εικαστικοί καλλιτέχνες, προκειμένου να δημιουργήσουν ένα καλλιτεχνικό έργο που να αποτυπώνει τη σχέση της Ανατολής και της ευρύτερης περιοχής με το αρχαιολογικό της παρελθόν. Στους καλλιτέχνες δεν δόθηκαν κατευθυντήριες, διότι ήταν επιθυμητή η αποτύπωση της δικής τους ματιάς, καθώς το ArchaeoLogic αποσκοπούσε εξ αρχής στην εμπλοκή ειδικών από πολλούς και διαφορετικούς τομείς με στόχο την προώθηση της πολυμορφίας και της διεπιστημονικής συνεργασίας.

Η παραγωγή ενός καλλιτεχνικού βίντεο με θέμα την Ανατολή, συνιστούσε μία μοναδική ευκαιρία αποτύπωσης εικόνων της καθημερινότητας αλλά και του «πνεύματος του τόπου» (*genius loci*), που θα μπορούσαν να μεταφερθούν εύκολα στον οποιοδήποτε δεν είχε επισκεφτεί ποτέ το μέρος αλλά και στους ίδιους τους κατοίκους του, στους οποίους θα δίνονταν η δυνατότητα να πάρουν τον ρόλο του παρατηρητή και να αντιληφθούν το μέρος μέσα από τα μάτια κάποιου εξωτερικού παράγοντα (Εικόνα 68).

Στο τελικό έργο δημιουργήθηκε ένα πορτραίτο της Ανατολής, μέσα από μια διαδοχή οπτικών ευρημάτων και κοινωνικών τελετουργιών. Το χωριό προσεγγίστηκε ως ένα θέατρο απομόνωσης, ερήμωσης και αντιφάσεων σε κατάσταση αναμονής. Η χρήση της κινούμενης εικόνας έγινε με έναν τρόπο που επιχειρεί να προσομοιάσει μια άυλη

ανασκαφή του παρόντος από έναν εξωτερικό παρατηρητή που αναζητάει τα ίχνη μιας ιστορίας έξω από τα όρια του λόγου. Το έργο δανείστηκε και μετέστρεψε εθνογραφικές αναφορές, ανάγοντας σε πρωταγωνιστή τον ίδιο τον τόπο, αντί για τους κατοίκους του, οι οποίοι παρεμβαίνουν σπασμωδικά με τρόπο που υπαινίσσεται τη σχέση τους με το χωριό, αλλά και τη λειτουργία τους ως θεματοφύλακες της μνήμης και της ζωής. Η συνύπαρξη των πτυχών της αρχαιολογικής έρευνας, της λαϊκής παράδοσης και της σύγχρονης τεχνολογίας σε μια ρευστή σχέση στο έργο, καλούν τον θεατή να κάνει τις δικές του συνδέσεις και να πάρει θέση μέσα από την προσωπική του προοπτική.

Το μέσο που επιλέχθηκε για τη δημιουργία του έργου ήταν το φιλμ, εξαιτίας των μοναδικών χαρακτηριστικών του. Όπως σε κάθε μορφή τέχνης, το φιλμ συγχωνεύει τη φαντασία με πειστικές λεπτομέρειες και κατ' αυτόν τον τρόπο καθιστά τον εαυτό του μια αξιόπιστη αντανάκλαση του πλαισίου του (Finkelstein 2007:22). Δηλαδή έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα να καταγράφει γεγονότα και να τα μεταφέρει με ζωντανό και αληθοφανή τρόπο στον θεατή, αφού στο φιλμ, όπως και στη ζωή, υπάρχει κίνηση και ομιλία. Οι εικόνες και οι ήχοι που αποθηκεύονται σε ένα βίντεο δίνουν όλο και μεγαλύτερη πρόσβαση σε παρελθόντα γεγονότα, διασφαλίζοντας και ενισχύοντας τη μνήμη (Lowenthal 1985:258). Για τους λόγους αυτούς, αξιοποιήθηκε η παρουσία των εικαστικών καλλιτεχνών και στη συνάντηση με την κοινότητα, ώστε να απαθανατιστεί σε βίντεο η ομαδική συζήτηση που διεξάχθηκε.

γ) Αρχαιολογική παρουσίαση & εργαστήριο κεραμικής

Μετά την ομαδική συνάντηση και τη δημιουργία του καλλιτεχνικού βίντεο στην Ανατολή, σειρά είχε η εξάπλωση των δράσεων του ArchaeoLogic στην ευρύτερη περιοχή. Ως εκ τούτου, σχεδιάστηκε ένα τριήμερο εκδηλώσεων στο χωριό Κεντρί, το οποίο βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση από την πόλη της Ιεράπετρας.

Το συγκεκριμένο χωριό επιλέχτηκε, διότι πέρα απ' την εγγύτητά του με την πόλη και την ύπαρξη πολυπληθούς σχολικού συγκροτήματος, στην περιοχή του είχαν ανακαλυφθεί αρχαιολογικά ευρήματα μόλις το προηγούμενο καλοκαίρι. Εκτός αυτών, το Κεντρί είναι πολύ γνωστό για την κεραμική του παράδοση, άρα ήταν το καταλληλότερο μέρος για τη διενέργεια των προκαταρκτικών εργαστηρίων κεραμικής, ώστε να ελεγχθεί η λειτουργία τους και να αποφευχθούν τυχόν παραλήψεις κατά τη διεξαγωγή τους στο φεστιβάλ. Μετά από συνεννόηση με τον διευθυντή του Σχολείου Κεντρίου και σε συνεργασία με το εκπαιδευτικό προσωπικό του, αρχικά έλαβε χώρα τόσο στο νηπιαγωγείο όσο και σε τάξεις του Δημοτικού, μία παρουσίαση με θέμα την επιστήμη της αρχαιολογίας, ειδικά προσαρμοσμένης για μικρά παιδιά (Εικόνα 69). Οι μικροί μαθητές έδειξαν ενθουσιασμό και

εξέφρασαν πολλές απορίες κατά τη διάρκεια της συζήτησης που ακολούθησε. Η επόμενη δράση περιελάμβανε παρουσίαση της αρχαιολογικής ανασκαφής στο Κεντρί από τη διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου και τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίοι σε συνεργασία διενήργησαν την ανασκαφή. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή ήταν η πρώτη παρουσίαση της ανασκαφής που έγινε στην Ιεράπετρα. Αυτή τη φορά, εκτός από τους μικρούς μαθητές που είχαν παρευρεθεί στην παρουσίαση της προηγούμενης μέρας, προσκλήθηκαν και οι γονείς τους, αλλά και οι κάτοικοι του χωριού. Η παρουσίαση προσέλκυσε μεγάλο αριθμό κοινού και πέτυχε απόλυτα τον σκοπό της, που ήταν η γεφύρωση των σχέσεων των κατοίκων με την αρχαιολογία και η κατανόηση της σημασίας των ευρημάτων και του αρχαιολογικού έργου στην περιοχή. Τέλος, πραγματοποιήθηκε επίδειξη κατασκευής κεραμικών σε τροχό από ειδικό κεραμοποιό στην αυλή του σχολείου και εργαστήριο κατασκευής κεραμικών για όποιον απ' το κοινό το επιθυμούσε (Εικόνα 70). Παράλληλα, μοιράστηκαν στους μικρούς μαθητές κεραμικά αντίγραφα των ευρημάτων της ανασκαφής στο Κεντρί και αντίγραφα σχεδίων της διακόσμησής τους, ώστε να τα διακοσμήσουν τα ίδια. Στα παιδιά μικρότερων ηλικιών που παρευρίσκονταν και ενδεχομένως δεν θα μπορούσαν να αναπαράγουν τα διακοσμητικά σχέδια στα αγγεία, δόθηκαν κεραμικές πλάκες για να τις ζωγραφίσουν, όπως αυτά επιθυμούσαν, έτσι ώστε να πάρουν και εκείνα μαζί τους στο σπίτι ένα αναμνηστικό από το τριήμερο του ArchaeoLogic στο χωριό τους.

Όλες οι προκαταρκτικές δράσεις στο Κεντρί στέφθηκαν με επιτυχία, συμβάλλοντας στη διάχυση του οράματος του ArchaeoLogic και αποτελώντας ένα θετικό προπομπό για τη διεξαγωγή του φεστιβάλ.

δ) Προώθηση & διαφήμιση του ArchaeoLogic Festival

Σημαντικό μέρος του χρόνου των προκαταρκτικών δράσεων, αφιερώθηκε στην προώθηση και στη διαφήμιση του ArchaeoLogic Festival μέσω του Τύπου και των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, σε τοπικό κυρίως επίπεδο (Εικόνα 71). Παρότι οι παραδοσιακές προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στις τεχνικές διαφήμισης των μέσων μαζικής επικοινωνίας, καθίστανται ολοένα και λιγότερο αποτελεσματικές σε μια αγορά όπου οι πελάτες έχουν πρόσβαση σε τεράστιες ποσότητες πληροφοριών μέσω των κοινωνικών δικτύων (Keller 2009), στην περίπτωση της Ιεράπετρας κρίθηκε απαραίτητη η αξιοποίησή τους. Δεδομένου ότι το φεστιβάλ είχε ως στόχο να προσελκύσει ένα ευρύτερο κοινό, που ενδεχομένως δεν ήταν εξοικειωμένο με τις νέες τεχνολογίες και ότι στην επαρχία προτιμώνται οι παραδοσιακές μέθοδοι προώθησης, υλοποιήθηκε μία σειρά ενεργειών προώθησης σε συνεργασία με τα τοπικά μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Ειδικότερα, εστάλη δελτίο τύπου για το φεστιβάλ, το οποίο δημοσιεύτηκε στις τοπικές εφημερίδες, ενώ σε τακτά χρονικά διαστήματα, δημοσιευόταν το πρόγραμμα του φεστιβάλ σε εφημερίδα που εξέδιδε ένας απ' τους βασικούς τοπικούς συνεργάτες του ArchaeoLogic. Επιπρόσθετα, ελήφθη μέριμνα ώστε να έχουν δημοσιογραφική κάλυψη όλες οι προκαταρκτικές δραστηριότητες του φεστιβάλ. Στο πλαίσιο της προώθησης, πραγματοποιήθηκαν τρεις μακροσκελείς συνεντεύξεις σε τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς της Ιεράπετρας, οι οποίες μεταδόθηκαν και διαδικτυακά. Μία ακόμα ραδιοφωνική συνέντευξη δόθηκε μία εβδομάδα πριν το φεστιβάλ, σε ραδιοφωνική εκπομπή με αντικείμενο τον πολιτισμό στο Τρίτο Πρόγραμμα της ραδιοφωνίας, με σκοπό τη διάδοση του ArchaeoLogic Festival πέρα των στενών ορίων της Ιεράπετρας. Αντίστοιχα, παρουσιάσεις διεξάχθηκαν στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίες αποσκοπούσαν στην ενημέρωση των φοιτητών αρχαιολογίας και μουσειολογίας σχετικά με τις δράσεις του ArchaeoLogic και το αντικείμενο της Δημόσιας Αρχαιολογίας εν γένει.

Στην περίπτωση του ArchaeoLogic και της Ιεράπετρας, τα μέσα ενημέρωσης αποτέλεσαν σημαντικούς συνεργάτες, διαδραματίζοντας κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων και επηρεάζοντας τη συνολική υποστήριξη των κατοίκων. Παράλληλα, με αφορμή το φεστιβάλ δόθηκε το βήμα για να ανοίξει μία συζήτηση γύρω από τις αρχαιότητες και την έντονη αρχαιολογική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας. Ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ αρχαιολογίας και κοινού έπαιξαν και οι προκαταρκτικές δράσεις, οι οποίες αποδείχθηκαν ένα αποτελεσματικό στρατηγικό εργαλείο στην προσπάθεια εδραίωσης του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα και συνέδραμαν στη σημαντική αύξηση της επίδρασής του στην τοπική κοινωνία. Εκτός αυτού, η επιτυχία τους συνέστησε ατράνταχτη απόδειξη του υπαρκτού ενδιαφέροντος των κατοίκων και της δυναμικής που υπάρχει, για την πραγματοποίηση ανάλογων δραστηριοτήτων Δημόσιας Αρχαιολογίας καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

6.3 Η διεξαγωγή του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης

Μετά από τους πέντε μήνες εντατικής προετοιμασίας του ArchaeoLogic Festival, έφτασε η εβδομάδα διεξαγωγής του στην Ιεράπετρα. Συγκεκριμένα διήρκεσε τρεις συνεχόμενες ημέρες (03-05/05/2019), που είχαν επιλεγθεί στρατηγικά, ώστε να είναι οι τελευταίες της εβδομάδας και να μην συμπίπτουν με τις διακοπές του Πάσχα (Εικόνα 72). Επίσης το συγκεκριμένο τριήμερο ήταν ιδανικό, διότι τα σχολεία ήταν κλειστά εξαιτίας των διακοπών του Πάσχα, επομένως τα παιδιά θα μπορούσαν να λάβουν μέρος στις δραστηριότητες και συνάμα θα αποτελούσε και μία διέξοδο εναλλακτικής απασχόλησής τους.

Οι ημέρες πριν την έναρξή του αφιερώθηκαν σε κάποιες τελευταίες απαραίτητες προετοιμασίες, ώστε να εξασφαλιστεί η ποιότητα και η ικανοποίηση των επισκεπτών. Όπως προαναφέρθηκε, μεγάλη έμφαση δόθηκε στην προώθηση του μέσω των τοπικών μέσων ενημέρωσης αλλά και διαδικτυακά, λόγω του ότι οι κοινότητες έχουν την τάση να προδιατίθενται απέναντι σε ένα νέο γεγονός με βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες και την ενημέρωση που λαμβάνουν από τα μέσα ενημέρωσης (Getz 2007:309).

Σε γενικές γραμμές, έγινε προσπάθεια πρόληψης των καταστάσεων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε προβλήματα σε σχέση με την ασφάλεια, την ελευθερία κίνησης στον χώρο, τη δυνατότητα σημείων ανάπαυλας για άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, κ.α. Η πλειονότητα των πιθανών προβλημάτων σχετίζονταν με τον χώρο διεξαγωγής. Παρότι οι χώροι του φεστιβάλ είχαν επιλεγθεί επειδή ακριβώς κάλυπταν αυτές τις προϋποθέσεις, έπρεπε να δοθεί περαιτέρω προσοχή στην ακριβή τοποθέτηση της κάθε δραστηριότητας στο κατάλληλο σημείο στο χώρο. Εκτός αυτού, ιδιαίτερη φροντίδα απαιτούνταν για τις δραστηριότητες οι ο

ποίες περιελάμβαναν αναμετάδοση εικόνας ή ήχου, όπως ήταν οι προβολές, οι παρουσιάσεις και τα μουσικά δρώμενα. Ειδικότερα, ήταν αναγκαία η τοποθέτηση σκηνικών και άλλων στοιχείων καλλιτεχνικού σχεδιασμού, κατάλληλου φωτισμού, συστημάτων ήχου και εικόνας, καθώς και εξοπλισμού εκδηλώσεων. Παράλληλα, έπρεπε να διασφαλιστεί ότι η τοποθέτηση όλων των παραπάνω που αποσκοπούσε στη μεγιστοποίηση της ικανοποίησης του κοινού, δεν θα προκαλούσε κανενός είδους φθορά στα μνημεία και στον περιβάλλοντα χώρο τους.

Το τελευταίο στάδιο της προετοιμασίας πριν τη διεξαγωγή, εστίασε στην ακριβή κατανομή των αρμοδιοτήτων της εθελοντικής ομάδας, προκειμένου το κάθε μέλος της ομάδας να υποστηρίξει μία δραστηριότητα συναφή με τις δεξιότητες και τα ενδιαφέροντά του. Η ικανοποίηση της εθελοντικής ομάδας (Εικόνα 73) ήταν υψίστης σημασίας, όχι μόνο γιατί το έργο της συντέλεσε στην άρτια διεξαγωγή του φεστιβάλ, αλλά και γιατί το κάθε μέλος

της θα δρούσε ενεργά, παρατηρώντας και συμμετέχοντας στις ίδιες δραστηριότητες με τους θεατές, διαμορφώνοντας μία άποψη εκ των έσω για τη διαχείριση της εκδήλωσης. Η λήξη των παραπάνω εργασιών σήμανε την έναρξη του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα.

6.3.1 Ημέρα 1^η:

Ανα-πλάθοντας το προϊστορικό παρελθόν της Ιεράπετρας

Η πρώτη ημέρα του φεστιβάλ αφιερώθηκε στην κεραμική και στο προϊστορικό παρελθόν της Ιεράπετρας εν γένει. Ως χώρος διεξαγωγής είχε οριστεί ο περιβάλλον χώρος του Ενετικού Φρουρίου (Εικόνα 74), στο παράκτιο μέτωπο της Ιεράπετρας. Ο συγκεκριμένος χώρος αποτέλεσε ένα ιδιαιτέρως εντυπωσιακό σκηνικό, το οποίο ταίριαζε απόλυτα με τη φύση των δραστηριοτήτων της πρώτης ημέρας και ταυτόχρονα έφερνε σε επαφή την αρχαιολογική κληρονομιά με τη σύγχρονη πόλη.

Την έναρξη του φεστιβάλ σηματοδότησε η ομιλία του διευθυντή των αρχαιολογικών ανασκαφών του Πανεπιστημίου Αθηνών στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας. Ο κεντρικός στόχος της πρώτης ημέρας του φεστιβάλ ήταν η σύσταση του κοινού με το προϊστορικό παρελθόν της πόλης και γι' αυτό η εναρκτήρια ομιλία εστίασε στην παρουσίαση των πρόσφατων ευρημάτων, αποσκοπώντας στην ενημέρωση για την πορεία των ανασκαφών στην περιοχή. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας, διανεμήθηκαν στο κοινό εικόνες κεραμικών ευρημάτων, ώστε να μπορέσει να επεξεργαστεί τη μορφή τους και να αντλήσει έμπνευση για το εργαστήριο που ακολούθησε.

Ένας ακόμα στόχος της πρώτης ημέρας του φεστιβάλ ήταν η άμεση επαφή των συμμετεχόντων με το υλικό του πηλού και την κατασκευή αντικειμένων, έτσι ώστε να κατανοήσουν τόσο τον τρόπο κατασκευής των κεραμικών ευρημάτων αλλά και να μπορέσουν να απομυθοποιήσουν τα ευρήματα ως «ιερά αντικείμενα» και να καταλάβουν ότι ήταν μέρος ενός νοικοκυριού όπως το δικό τους⁴³. Για την επίτευξη αυτού, πραγματοποιήθηκε, από ειδικούς αρχαιολόγους-κεραμοποιούς, εργαστήριο κεραμικής για παιδιά και ενήλικες, με τίτλο «Με μία χούφτα γη» (Εικόνα 75). Ο ενθουσιασμός τόσο των μικρών παιδιών, όσο και των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας δημιούργησε ένα πολύ ευχάριστο κλίμα, αποδεικνύοντας ότι η συμμετοχή μέσω βιωματικών δραστηριοτήτων είναι αποτελεσματικότερη από την απλή οπτική διέγερση (Getz 2007:217). Παράλληλα, το άγγιγμα και η συνδημιουργία συνέβαλαν στην εμπύθιση των επισκεπτών στη συνολική

⁴³ Συνειδητοποιήσεις όπως αυτή, που κινητοποιούν τη σύναψη συνδέσεων μεταξύ της σύγχρονης και της προϊστορικής ζωής από πλευράς του κοινού εκπληρώνουν την επιδίωξη του ArchaeoLogic να καταδείξει ότι η αρχαιολογία βρίσκεται σε κάθε πτυχή της ζωής, αφού ασχολείται με τον άνθρωπο και τις κοινωνίες του στη διαχρονία.

εμπειρία, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να παραμείνουν στο χώρο ακόμα και μετά την επίσημη λήξη του εργαστηρίου.

Μετά από ένα μικρό διάλειμμα⁴⁴ ακολούθησε μία ακόμα δραστηριότητα που ανήκε στον τομέα της πειραματικής αρχαιολογίας και αποσκοπούσε στην πρόσβαση του κοινού σε κάποια μορφή ερευνητικής εργασίας. Ειδικότερα, κατασκευάστηκε ένα καμίνι κεραμικής για το ψήσιμο των κεραμικών που είχαν φτιαχτεί στο εργαστήριο που προηγήθηκε. Το επιθυμητό αποτέλεσμα ήταν η κατανόηση του κύκλου της ζωής ενός κεραμικού, από την περισυλλογή χώματος της περιοχής για τη δημιουργία του πηλού, έως την κατασκευή και το ψήσιμό του. Ένα ακόμα ζητούμενο ήταν να παρακολουθήσει το κοινό την ενδιαφέρουσα διαδικασία της οικοδόμησης του καμινιού και να κατανοήσει με βιωματικό τρόπο τη λειτουργία του βήμα προς βήμα. Αυτή η διαδικασία, αν και διήρκεσε αρκετές ώρες, φάνηκε να μαγνητίζει το ενδιαφέρον των επισκεπτών, οι οποίοι είχαν την ευκαιρία να μάθουν για μία παρελθοντική διαδικασία μέσω της εμπειρίας⁴⁵ και κυρίως να προσλάβουν την αρχαιολογία όχι μόνο ως μία στείρα επιστήμη, αλλά και ως ένα τρόπο δημιουργίας, ο οποίος εμπεριέχει τη λειτουργικότητα, τη βιωσιμότητα και την έκφραση (Shanks 2001:170).

Παράλληλα με αυτή τη δραστηριότητα, έλαβε χώρα ένα εργαστήριο συντήρησης για παιδιά και ενήλικες με τίτλο «Παζλ κεραμικών» (Εικόνα 76), με στόχο την εξοικείωση με τις διαδικασίες της διαλογής και της συγκόλλησης κεραμικών και την απόκτηση γνώσης σχετικά με την πορεία των αρχαιολογικών αντικειμένων από τη στιγμή που θα δουν το φως της ημέρας έως την έκθεσή τους στην προθήκη του μουσείου. Κατά τη διάρκειά του, οι συντηρητές της εθελοντικής ομάδας μίλησαν στο κοινό για την επιστήμη της συντήρησης αρχαιοτήτων και παρουσίασαν κάποιες βασικές τεχνικές. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες έπρεπε να βρουν και να συνδυάσουν τα σπασμένα κομμάτια κεραμικών και να τα συγκολλήσουν μεταξύ τους, έτσι ώστε να κατασκευάσουν το αρχικό αντικείμενο απ' το οποίο προέρχονταν. Τόσο οι μεγάλοι όσο και τα μικρά παιδιά συμμετείχαν ενεργά στο εργαστήριο συντήρησης, επιβεβαιώνοντας ότι το κοινό και ιδιαίτερα οι νεότερες γενιές, αναζητούν πλέον δραστηριότητες που να συνδυάζουν τη μάθηση με τη διασκέδαση και την πρωτοτυπία (Valentine & Powers 2013). Η επιλογή να πραγματοποιηθεί το εργαστήριο συντήρησης παράλληλα με την κατασκευή του καμινιού ήταν προσχεδιασμένη, ώστε να

---

⁴⁴ Η μεσολάβηση ενός διαλείμματος ήταν αναγκαία, ώστε να ξεκουραστεί το κοινό και να μην επηρεαστεί από την υψηλή θερμοκρασία που επικρατεί τις μεσημβρινές ώρες, αλλά και να προετοιμαστεί ο χώρος για τις επόμενες δράσεις.

⁴⁵ Όπως έχει υπογραμμιστεί στο βασικό εγχειρίδιο "Archaeology. The Key Concepts", η ενεργός συμμετοχή του κοινού συνιστά ένα ισχυρό εκπαιδευτικό εργαλείο (Renfrew & Bahn 2005:83-84).

υπάρχει εναλλακτική επιλογή για το κοινό στην περίπτωση που δεν το ενδιέφερε κάποια από τις δύο δραστηριότητες.

Η πρώτη ημέρα του φεστιβάλ, έφτασε στο τέλος της με την πραγματοποίηση μίας συναυλίας σύγχρονης ελληνικής μουσικής από γκρουπ μαθητών της Ιεράπετρας (Εικόνα 77). Η διεξαγωγή της συναυλίας από τους μαθητές απέβλεπε αφενός στη λήξη της πρώτης ημέρας με μία δραστηριότητα αναψυχής και αφετέρου στην προσέλκυση κοινού μαθητών μεγαλύτερης ηλικίας. Το μεγάλο πλήθος ατόμων όλων των ηλικιών, που πλημμύρισε τον χώρο έξω από το κάστρο, συνέβαλε στο καλύτερο δυνατό κλείσιμο της εναρκτήριας ημέρας του φεστιβάλ.

6.3.2 Ημέρα 2^η:

Συνοφαινοντας τη ρωμαϊκή με τη σύγχρονη Ιεράπετρα

Οι δραστηριότητες της δεύτερης ημέρας του φεστιβάλ αφορούσαν σε δύο θεματικές, στην υφαντουργία στην περιοχή της Ιεράπετρας και στη σύγχρονη πόλη. Ο χώρος διεξαγωγής τους ήταν ο περιβάλλον χώρος της Αρχαιολογικής Συλλογής Ιεράπετρας (Εικόνα 78) και το Οθωμανικό Τζαμί της πόλης αντίστοιχα. Στόχος της δεύτερης ημέρας ήταν να λειτουργήσει ως γέφυρα ανάμεσα στην πρώτη και την τρίτη μέρα του φεστιβάλ, μέσα από δραστηριότητες που συνύφαναν την αρχαία με τη σύγχρονη Ιεράπετρα και το πρόσφατο παρελθόν της.

Οι πρωινές δραστηριότητες του φεστιβάλ⁴⁶ ξεκίνησαν με μία ομιλία της Διευθύντριας της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου αναφορικά με την υφαντουργία από την προϊστορία μέχρι τη σύγχρονη εποχή στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας, για να γνωρίσει το κοινό την πανάρχαια αυτή τέχνη, που σημείωσε μεγάλη ανάπτυξη στο νησί της Κρήτης και συνάμα να πληροφορηθεί για την πορεία της εξέλιξής της. Παράλληλα με την παρουσίαση έλαβε χώρα εκπαιδευτικό παιχνίδι για παιδιά με τίτλο «Πιάνοντας το νήμα από την αρχή» (Εικόνα 79). Οι μικροί συμμετέχοντες με τη βοήθεια της συντονίστριας-εκπαιδευτικού εξερεύνησαν μέσω θεατρικών εργαλείων κίνησης και δημιουργικής έκφρασης τον κύκλο του νήματος και τον μύθο του Θησέα, ο οποίος περιέχεται στη σχολική ύλη. Το εκπαιδευτικό παιχνίδι συγχρονίστηκε με την παρουσίαση, ώστε να μπορέσουν οι γονείς να την παρακολουθήσουν απερίσπαστα όσο τα παιδιά τους ήταν απασχολημένα.

---

⁴⁶ Οι πρωινές δραστηριότητες της δεύτερης ημέρας έλαβαν χώρα στον πεζόδρομο μπροστά από τη Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας, ο οποίος αποτέλεσε το ιδανικό σημείο διεξαγωγής, λόγω του ότι βρίσκεται σε πολύ κεντρικό σημείο της πόλης.

Στη συνέχεια, ακολούθησε παρουσίαση με τίτλο «Το ένδυμα του Ρωμαίου πολίτη» από τον καθηγητή ρωμαϊκής αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος ανέλυσε τις διαφορές στον τρόπο ένδυσης ανάλογα με την κοινωνική τάξη κατά τα ρωμαϊκά χρόνια. Μετά την παρουσίαση, έγινε αναπαράσταση των διαφορετικών γυναικείων και ανδρικών ενδυμάτων σε εθελοντές-μοντέλα, η οποία συνδυάστηκε με το επόμενο εργαστήριο του προγράμματος με τίτλο «Το κομμωτήριο των αρχαίων» (Εικόνα 80). Όπως δηλώνει ο τίτλος, το εργαστήριο είχε ως θέμα τις περίπλοκες ρωμαϊκές κομμώσεις, οι οποίες παρουσιάστηκαν μέσω βίντεο που προβλήθηκε ταυτόχρονα με την επί τόπου δημιουργία τους από κομμωτή-συνεργάτη του φεστιβάλ, ο οποίος είχε μελετήσει τον τρόπο εκτέλεσής τους. Τα δύο αυτά εργαστήρια⁴⁷, τα οποία συγκέντρωσαν πλήθος κοινού αλλά και περαστικούς που τους προσέλκυσε το πρωτότυπο θέαμα, λειτούργησαν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, βοηθώντας τους θεατές μέσω της βιωματικότητας να κάνουν συνδέσεις με την καθημερινότητά τους.

Οι πρωινές δράσεις του φεστιβάλ έκλεισαν με επίδειξη ύφανσης σε παραδοσιακό αργαλειό, ο οποίος είχε στηθεί στον πεζόδρομο (Εικόνα 81). Πέρα από τον αργαλειό, στον ίδιο χώρο είχε στηθεί και μία υπαίθρια λαογραφική έκθεση αντικειμένων που σχετίζονταν με την τέχνη του αργαλειού, καθώς και παραδοσιακών υφαντών. Τόσο τα αντικείμενα, όσο και η αφήγηση της γυναίκας από την Ιεράπετρα που παρουσίασε την ύφανση σε αργαλειό, ξύπνησαν μνήμες απ' το πρόσφατο παρελθόν, προκαλώντας τη συγκίνηση των θεατών.

Το δεύτερο μέρος των δράσεων της δεύτερης ημέρας έλαβε χώρα στο Οθωμανικό Τζαμί της πόλης (Εικόνα 82), το οποίο κρίθηκε ως ο καταλληλότερος χώρος διεξαγωγής για τις απογευματινές δραστηριότητες που ήταν πιο στατικές συγκριτικά με αυτές του πρωινού, αφού ως στόχο είχαν όχι την επίτευξη μιας βιωματικής εμπειρίας, αλλά τη θέσπιση ενός φόρουμ ανταλλαγής απόψεων και ιδεών με τους κατοίκους της Ιεράπετρας.

Έτσι, στην εναρκτήρια ομιλία με τίτλο «Ας σκεφτούμε τα μουσεία αλλιώς... Ως υφαντά, πλατείες, καλειδοσκόπια και κήπους», η καθηγήτρια μουσειολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών κάλεσε το κοινό να φανταστεί την πόλη του ως ένα ανοιχτό μουσείο. Στη συνέχεια τη σκυτάλη πήρε ο διευθυντής του Αθηναϊκού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου, ο οποίος έθιξε το καίριο ζήτημα της μεταβολής των σχέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών στον σημερινό κόσμο των ραγδαίων αλλαγών (Εικόνα 83). Η επιλογή των συγκεκριμένων

---

⁴⁷ Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στον τρόπο παρουσιάσής τους, ώστε να αποφευχθεί κάποια υπερβολική ή κακόγουστη αναπαράσταση. Το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν συνηθίζονται οι αναπαραστάσεις (*reenactments*), σε αντίθεση με άλλα μέρη που συνιστούν *sine qua non* της δημόσιας συμμετοχής στην ιστορία (Lowenthal 1985:295), δεν λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας, αλλά αντιθέτως ως πρόκληση για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος.

ομιλητών έγινε λόγω της ιδιαίτερης ευαισθησίας τους σε ζητήματα που αφορούν τη σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του και της ικανότητάς τους να συστήσουν το κοινό με πτυχές της επιστήμης τους όχι με στείρο τρόπο, αλλά σε αλληλένδετη σχέση με το σήμερα και τη σύγχρονη πραγματικότητα. Και οι δύο ομιλίες, προκάλεσαν το ενδιαφέρον και πυροδότησαν μία πολύ ζωντανή συζήτηση.

Παράλληλα στο εσωτερικό του οθωμανικού τεμένους φιλοξενήθηκαν δύο καλλιτεχνικά δρώμενα. Αφενός μία συμμετοχική έκθεση φωτογραφιών που απεικόνιζαν τοπόσημα της πόλης της Ιεράπετρας άλλοτε και σήμερα. Η έκθεση προσέφερε ένα νοσταλγικό ταξίδι στο χρόνο στους μεγαλύτερους σε ηλικία επισκέπτες, ενώ συνάμα σύστησε εκ νέου στους νεώτερους ιστορικά σημεία της πόλης. Αφετέρου παρουσιάστηκε το εικαστικό βίντεο το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο των προκαταρκτικών δράσεων του φεστιβάλ. Η προβολή συνοδεύτηκε από ομιλία των δημιουργών του, οι οποίοι μοιράστηκαν με το κοινό την εμπειρία που αποκόμισαν κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων του βίντεο στην Ιεράπετρα και την Ανατολή.

Το κλείσιμο της ημέρας, με μία συναυλία παραδοσιακής ρεμπέτικης μουσικής από ντόπιους μουσικούς (Εικόνα 84), δημιούργησε μία ευχάριστη και εορταστική ατμόσφαιρα και έδωσε την ευκαιρία για τη γνωριμία του κοινού με τους συντελεστές και την εθελοντική ομάδα του φεστιβάλ, θέτοντας τις βάσεις για μελλοντικές συνέργειες.

6.3.3 Ημέρα 3^η:

Η ανατολή του πρόσφατου παρελθόντος

Η τρίτη ημέρα του φεστιβάλ διέφερε από τις προηγούμενες δύο ως προς το είδος των δραστηριοτήτων και το μέρος διεξαγωγής τους. Η θεματική της αφορούσε στο χωριό Ανατολή, καθώς και στην πολιτιστική και φυσική κληρονομιά της ευρύτερης περιοχής του. Πέρα από τη γνωριμία με το αρχαιολογικό και φυσικό τοπίο, στόχος της καταληκτικής ημέρας του φεστιβάλ ήταν ο εορτασμός των ξεχωριστών στοιχείων της κοινωνικής ζωής και γι' αυτόν τον λόγο, η τοπική κοινότητα είχε ενεργό εμπλοκή στη διοργάνωση και τη διεξαγωγή της.

Την έναρξη της τελευταίας ημέρας του φεστιβάλ σηματοδότησε μία πορεία από το χωριό Ανατολή στην ορεινή περιοχή του Γαϊδουροφά, όπου διεξάγονται οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών, προκειμένου να έρθει το κοινό σε επαφή με μία εν εξελίξει αρχαιολογική ανασκαφή και με τον φυσικό χώρο στον οποίο εντάσσεται, και να συνειδητοποιήσει την άρρηκτη σχέση μεταξύ του τοπίου και της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στη θέση του μινωικού κτιρίου του Γαϊδουροφά έγινε ξενάγηση από τον

διευθυντή των ανασκαφών, ο οποίος έδωσε πληροφορίες σχετικά με την κατοίκηση, τις χρήσεις γης, τις ορεινές περιοχές και το εμπόριο κατά τη μινωική περίοδο (Εικόνα 85).

Η ξενάγηση στο κρητικό τοπίο συνεχίστηκε στον βραχόκηπο της Αλθαίας, μίας τοπικής επιχείρησης που ασχολείται με τη μελισσοκομία και την παραγωγή αιθέριων ελαίων από τα φυτά της περιοχής (Εικόνα 86). Οι ιδιοκτήτες της καλωσόρισαν το πλήθος και το εισήγαγαν στα μυστικά της παραγωγής μελιού σε εντοιχισμένες μινωικές κυψέλες, καθώς και στις ιδιότητες των φυτών της ανατολικής Κρήτης και τη χρήση τους στην αρχαιότητα. Με αυτόν τον τρόπο οι συμμετέχοντες όχι μόνο μπόρεσαν να αντιληφθούν τη σημασία και τη διαχρονική χρήση των αγαθών της φύσης στην πράξη, αλλά και βίωσαν μία πολυαισθητηριακή εμπειρία, αφού περιπλανήθηκαν στον κήπο, άγγιξαν και μύρισαν τα φυτά και δοκίμασαν τα αποστάγματα και το μέλι.

Μετά τη διέγερση των αισθήσεων, ακολούθησε το ξύπνημα της μνήμης των κατοίκων του χωριού μέσω μίας αφηγηματικής πορείας στο χωριό (Εικόνα 87). Από τον βραχόκηπο της Αλθαίας έως το κέντρο του χωριού, είχαν τοποθετηθεί σε διάφορα σημεία της διαδρομής παλιές φωτογραφίες που απεικόνιζαν στιγμές της κοινωνικής ζωής στο ίδιο ακριβώς σημείο του χωριού κατά το παρελθόν. Οι κάτοικοι μαζί με τους ξένους επισκέπτες, αφού εντόπιζαν τις φωτογραφίες και αναγνώριζαν τα πρόσωπα που εικονίζονταν, ανακαλούσαν μνήμες και μοιράζονταν αληθινές ιστορίες, παίρνοντας μέρος σε μία διαδραστική έκθεση η οποία δημιουργούνταν επί τόπου.

Η πορεία αυτή κατέληξε σε μία γειτονιά στο κέντρο του χωριού, όπου στο παρελθόν βρισκόνταν ο εμπορικός δρόμος. Ένα από τα παλιά εγκαταλειμμένα καφενεία στο τέλος του δρόμου είχε μετατραπεί σε εκθεσιακό χώρο, όπου προβαλλόταν το καλλιτεχνικό βίντεο που είχε γυριστεί στο πλαίσιο του ArchaeoLogic με θέμα την Ανατολή (Εικόνα 88). Οι κάτοικοι και οι επισκέπτες μπορούσαν να εισέλθουν στο κτίριο και να παρακολουθήσουν το βίντεο μέσα στο ιδιαίτερο περιβάλλον του άλλοτε καφενείου που έφερε εμφανή σημάδια του χρόνου. Χάρη στην ικανότητά του να μεταφέρει τον θεατή του σε ένα παράλληλο σύμπαν μέσω μίας μορφής εμπύθισης (Finkelstein 2007:8), το βίντεο παρείχε τη δυνατότητα στους κατοίκους της Ανατολής να βιώσουν το χωριό, τον εαυτό τους ή πτυχές του εαυτού τους ως μέρος του τόπου, από μία άλλη οπτική γωνία. Ενώ η προβολή του βίντεο συνεχιζόταν στο εσωτερικό του καφενείου, στο εξωτερικό έλαβε χώρα ένα παραδοσιακό κέρασμα από τις γυναίκες της Ανατολής, οι οποίες με τον δικό τους τρόπο καλωσόρισαν το φεστιβάλ και τους επισκέπτες στο χωριό τους.

Μετά απ' αυτό το ευχάριστο διάλειμμα το κοινό των συμμετεχόντων κατευθύνθηκε προς το παλιό Δημοτικό Σχολείο του χωριού, όπου πραγματοποιήθηκε η τελευταία δραστηριότητα του προγράμματος που έφερε τον τίτλο «Μινωικά Μαγειρέματα». Στην

αυλή του σχολείου, είχαν τοποθετηθεί τριποδικές χύτρες, αντίγραφα μινωικών, μέσα στις οποίες εξειδικευμένη αρχαιολόγος μαγείρευε φαγητά χρησιμοποιώντας αποκλειστικά υλικά που υπήρχαν στην μινωική Κρήτη (Εικόνα 89). Αφού ολοκληρώθηκε το μαγείρεμά τους, οι επισκέπτες κλήθηκαν να δοκιμάσουν τα φαγητά κάτι το οποίο τους ενθουσίασε ιδιαίτερα, επιβεβαιώνοντας ότι το φαγητό και η διαδικασία του γεύματος έχουν κεντρικό ρόλο στην επικοινωνία του πολιτισμού (Tellström, Gustafsson & Mossberg 2006). Η συγκεκριμένη δραστηριότητα, όπως και η παρουσίαση των ρωμαϊκών ενδυμάτων και κομμώσεων, που σχετίζονταν με πτυχές της καθημερινής ζωής κατά την αρχαιότητα, κέντρισαν την προσοχή των θεατών και ενεργοποίησαν τη φαντασία τους, δείχνοντας ότι η αρχαιολογία μπορεί να έχει πολλές και διαφορετικές προεκτάσεις.

Η τελευταία ημέρα του φεστιβάλ έληξε με ένα παραδοσιακό γλέντι με κρητική μουσική στο εσωτερικό του σχολείου (Εικόνα 90). Ο Πολιτιστικός Σύλλογος της Ανατολής σε συνεργασία με τους κατοίκους φρόντισαν για την αναψυχή των καλεσμένων και της εθελοντικής ομάδας του φεστιβάλ, καταδεικνύοντας τον δεσμό, ο οποίος εδραιώθηκε μέσω της συμμετοχής όλων στις δραστηριότητες του φεστιβάλ κατά τη διάρκεια της ημέρας.

6.4 Αποτίμηση & Συμπεράσματα

Οι προγραμματισμένες εκδηλώσεις έχουν συνήθως κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και στόχο. Αυτό σημαίνει ότι ορισμένα αποτελέσματα είναι επιθυμητά και προβλεπόμενα, ενώ είναι πιθανό να προκύψουν και κάποια που είναι απρόβλεπτα. Είναι πιθανό μία εκδήλωση να ικανοποιήσει τους συμμετέχοντες σε ένα επίπεδο, αλλά ταυτόχρονα να μην επιτευχθούν οι στόχοι των διοργανωτών ή αντίστοιχα να θεωρηθεί επιτυχημένη ως προς τα επιθυμητά αποτελέσματα, αλλά η εμπειρία που αποκόμισαν οι συμμετέχοντες να μην είναι θετική (Getz 2007:171,300). Αυτό δικαιολογείται απόλυτα, λόγω του εξαιρετικά προσωπικού χαρακτήρα που έχει μία εμπειρία από τη φύση της. Στην οργάνωση και τη διεξαγωγή μίας εκδήλωσης, όπως το ArchaeoLogic Festival, εμπλέκονται πολλοί και διαφορετικοί ενδιαφερόμενοι, οι οποίοι ενδέχεται να αποκομίσουν διαφορετικές εμπειρίες απ' το ίδιο γεγονός. Παρόλα αυτά η καταγραφή και αξιολόγηση των εμπειριών αυτών είναι απαραίτητη, διότι βοηθάει στη συνολική αποτίμηση της εκδήλωσης, μέσω της επίγνωσης των παραλείψεων ή αστοχιών που μπορεί να προέκυψαν.

6.4.1 Η αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα

Προκειμένου να σκιαγραφηθεί η απήχηση του ArchaeoLogic στην πόλη της Ιεράπετρας χρησιμοποιήθηκε ένα συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων. Κατά τη διενέργεια του φεστιβάλ, αξιοποιήθηκε το ποσοτικό εργαλείο της καταμέτρησης του κοινού σε συνδυασμό με το ποιοτικό εργαλείο της συμμετοχικής παρατήρησης (Bernard 2011:256) και της διεξαγωγής ημιδομημένων συνεντεύξεων.

6.4.1.1 Ποσοτική μέθοδος:

Καταμέτρηση των συμμετεχόντων

Η καταμέτρηση του αριθμού των συμμετεχόντων, εκτός ότι αποτελεί έναν τρόπο ορισμού της γενικότερης επιτυχίας μιας εκδήλωσης (Andersson & Getz 2009:851), μπορεί να αποτυπώσει την προτίμηση του κοινού σε κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα έναντι κάποιας άλλης ή να δώσει πληροφορίες που σχετίζονται με άλλες παραμέτρους της εκδήλωσης, όπως είναι η τοποθεσία, η ημέρα και ώρα διεξαγωγής. Τόσο η παρατήρηση των συμμετεχόντων όσο και η καταμέτρηση του αριθμού των ατόμων που συμμετείχαν σε κάθε δραστηριότητα, αποδείχθηκαν πολύ χρήσιμες στο σχηματισμό μίας πρώτης εκτίμησης και παράλληλα προσέφεραν πρόσθετες πληροφορίες που βοήθησαν στην ερμηνεία των ποσοτικών δεδομένων που αποκτήθηκαν στη συνέχεια. Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, προέκυψε ο ακόλουθος πίνακας (Πίνακας 5):

ArchaeoLogic Festival

Δραστηριότητα		Αριθμός ατόμων	
1 ^η ημέρα	• Εργαστήρια (3) • Μουσική εκδήλωση	μέλη ομάδας • 20 ενεργοί συμμετέχοντες • 54 κοινό • 208	
2 ^η ημέρα	• Εκπαιδευτικό πρόγραμμα • Εργαστήρια (3) • Παρουσιάσεις (3) • Έκθεση φωτογραφίας • Μουσική εκδήλωση	μέλη ομάδας • 15 ενεργοί συμμετέχοντες • 56 κοινό • 110	
3 ^η ημέρα	• Ξενάγηση σε ανασκαφή • Επίσκεψη σε τοπική επιχείρηση • Εργαστήρια (2) • Προβολή βίντεο • Μουσική εκδήλωση	μέλη ομάδας • 8 ενεργοί συμμετέχοντες • 60 κοινό • 90	
Σύνολο	19		621

Πίνακας 5. Η συμμετοχή στις δραστηριότητες του ArchaeoLogic Festival

Όπως γίνεται εμφανές από τον πίνακα, οι τρεις μέρες του φεστιβάλ προσέλκυσαν περίπου τον ίδιο αριθμό κοινού, ανεξάρτητα από την ημέρα και την ώρα των εκδηλώσεων. Μία μικρή διαφοροποίηση υπήρξε μεταξύ της πρώτης και της τελευταίας ημέρας, με την πρώτη να συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών, ενώ η τρίτη ελαφρώς μικρότερο. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι η πρώτη μέρα έληξε με τη συναυλία των νεαρών παιδιών από την Ιεράπετρα, η οποία προσέλκυσε μεγάλο αριθμό μαθητών. Αντίστοιχα, η τρίτη μέρα διεξάχθηκε στο χωριό Ανατολή και επομένως η πρόσβαση ήταν πιο δύσκολη λόγω της απόστασής του από την Ιεράπετρα. Εκτός αυτού, ήταν η τελευταία ημέρα του φεστιβάλ αλλά και της εβδομάδας, με αποτέλεσμα ένα μέρος του κοινού (κυρίως όσοι δεν κατοικούσαν στην Ιεράπετρα) να αναχωρήσει νωρίτερα λόγω του ότι έπρεπε να επιστρέψει στη βάση του εγκαίρως. Ωστόσο, όπως φαίνεται από τον πίνακα, οι διαφορετικές τοποθεσίες, στις οποίες έλαβαν χώρα οι δραστηριότητες, δεν επηρέασαν ιδιαίτερα τον αριθμό των επισκεπτών, παρόλο που κάποιες βρισκόταν στο κέντρο της πόλης ενώ άλλες σε πιο απομακρυσμένα/άγνωστα σημεία. Αυτό αποτελεί ίσως την καλύτερη ένδειξη για τη σωστή επιλογή των θέσεων για την υλοποίηση των ποικίλων εκδηλώσεων. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι δεν υπήρξε μεγάλη διαφοροποίηση στον αριθμό των ατόμων που παρευρέθηκαν στις δράσεις της κάθε ημέρας, υποδεικνύει ότι το κοινό που παρακολούθησε την πρώτη ημέρα του φεστιβάλ, δεσμεύτηκε και επέστρεψε ώστε να παρακολουθήσει και τις υπόλοιπες.

Επομένως, μπορεί να υποτεθεί ότι το ArchaeoLogic, αν και ήταν μία νεοφυής πρωτοβουλία, κατάφερε να δημιουργήσει ένα σταθερό πυρήνα υποστηρικτών, τουλάχιστον κατά τον χρόνο διεξαγωγής του.

6.4.1.2 Ποιοτικές μέθοδοι:

Συμμετοχική Παρατήρηση & Ημιδομημένη συνέντευξη

Παρότι στο πεδίο της διοργάνωσης φεστιβάλ και εκδηλώσεων κυριαρχεί η ποσοτική έρευνα (Holloway et al. 2010), κρίθηκε αναγκαία η διενέργεια ποιοτικής έρευνας για τη βαθύτερη κατανόηση της επίδρασής του. Έτσι, εκτός από τον συνδυασμό της καταμέτρησης του κοινού και της συμμετοχικής παρατήρησης, υιοθετήθηκε μία ακόμα μέθοδος συλλογής στοιχείων, η ημιδομημένη συνέντευξη. Η υιοθέτηση αυτής της μεθόδου, η οποία αξιοποιήθηκε και κατά την εθνογραφική έρευνα, επέτρεψε τη θέαση του φεστιβάλ ως εξωτερικού παρατηρητή αλλά και ως συμμετέχοντα κατά τη διεξαγωγή του. Παράλληλα, η εφαρμογή της κατά το διάστημα που ακολούθησε μετά τη λήξη του φεστιβάλ, συνέβαλε στην παρακολούθηση και την καταγραφή των εντυπώσεων που αποκόμισαν οι συμμετέχοντες σε αυτό. Πιο συγκεκριμένα, διεξάχθηκαν σύντομες, πρόσωπο με πρόσωπο συνεντεύξεις-συζητήσεις βασισμένες σε συγκεκριμένο πυρήνα ερωτήσεων (βλ. Παραρτήματα Ε), με άτομα-κλειδιά από την ευρύτερη κοινότητα και τους επισκέπτες του φεστιβάλ. Περίπου τριάντα άτομα όλων των ηλικιών από τις υποομάδες του κοινού, επιλέχθηκαν για να συνθέσουν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των ατόμων που συμμετείχαν στο φεστιβάλ. Για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο ανοιχτού τύπου ερωτήσεων, με στόχο να δοθεί στο κοινό η δυνατότητα να παράσχει λεπτομερείς πληροφορίες που μπορεί να ήταν χρήσιμες για την καλύτερη κατανόηση της άποψής του. Οι ερωτήσεις αφορούσαν στο φεστιβάλ και στις επί μέρους δραστηριότητές του, στην οργάνωση και την προώθησή του, στον αντίκτυπό του και τις προσδοκίες για το μέλλον του στην πόλη της Ιεράπετρας.

Όσον αφορά στις απόψεις για το φεστιβάλ καθαυτό, οι περισσότεροι ερωτηθέντες το χαρακτήρισαν ως πρωτότυπο και ιδιαίτερο, ενώ τονίστηκε ο επιμορφωτικός του χαρακτήρας. Πολλοί ανέφεραν ότι ήταν κάτι το πρωτόγνωρο για τον τόπο που είχε μόνο θετικό αντίκτυπο, ενώ κάποιοι υπογράμμισαν τη σημασία των δραστηριοτήτων του που έφεραν σε επαφή την τοπική κοινωνία με πτυχές της αρχαιολογίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς που είναι άγνωστες στο ευρύ κοινό. Κάποιοι από τους ερωτηθέντες δήλωσαν συγκινημένοι που έλαβε χώρα μία τέτοια διοργάνωση στην περιοχή τους και συμπλήρωσαν ότι πρέπει να διευρυνθεί και σε άλλες περιοχές και χωριά (Ερώτηση 1).

Ποια είναι η άποψη σας για το φεστιβάλ ArchaeoLogic ;

30 απαντήσεις

Ιδιαίτερο
Εξαιρετική πρωτοβουλία και διοργάνωση.
Συγκινήθηκα που έγινε η μία μέρα στην Ανατολή
Μου άρεσε και είναι σημαντικό να γίνονται τέτοια δρώμενα στην πόλη μας.
Πολύ ενδιαφέρον και καλά οργανωμένο
It was great! The program was very impressive and I heard only very positive things about it.
Μου άρεσε πολύ, ήταν πολύ πρωτότυπο και χάρηκα που πήγε πολύ καλά!
Αρκετά ενδιαφέρον και πρωτότυπο. Ειδικά για τους ανθρώπους που δεν είναι εξοικειωμένοι με το παρελθόν του τόπου τους, το συγκεκριμένο βιωματικό φεστιβάλ φαίνεται να τους έφερε πιο κοντά σε αυτό.
Συγκινήθηκα που έγινε η μία μέρα στην Ανατολή
Εξαιρετική προσπάθεια
Πολύ ενδιαφέρον και καλά οργανωμένο
Αξιόλογο-χρήσιμο
Εξαιρετική πρωτοβουλία!
Ήταν πάρα πολύ ωραίο! Ενημερώθηκε ο κόσμος και ο καθένας μπόρεσε να έρθει και να παρακαλουθήσει τις δραστηριότητες.
Μου άρεσε πολύ!
Εντυπωσιακό
Η καθοριστική βιωματική παρέμβαση της αρχαιολογίας στην καθημερινή ζωή της περιοχής! Πρέπει να διευρυνθεί και σε άλλες περιοχές, χωριά!
Πολύ καλή και πρωτότυπη ιδέα!
Πολύ ενδιαφέρον!
Πολύ πετυχημένο φεστιβάλ που έφερε κοντά τους πολίτες
Κάτι πρωτόγνωρο για τον τόπο μας, που το χαρήκαμε και που θα θέλαμε να ξαναζήσουμε. Συγχαρητήρια σε αυτούς που είχαν την ιδέα και όσους βοήθησαν για να πραγματοποιηθεί
Ωραίο φεστιβάλ με πρωτότυπες δραστηριότητες και μορφωτική δράση.. μαθαίνεις χρήσιμα πράγματα για την αρχαιολογία και έρχεσαι σε επαφή με αιώνιες τέχνες
Μία πανέμορφη βιωματική πρωτοβουλία!
Ωραίο φεστιβάλ με πρωτότυπες δραστηριότητες και μορφωτική δράση.. μαθαίνεις χρήσιμα πράγματα για την αρχαιολογία και έρχεσαι σε επαφή με αιώνιες τέχνες
Μία πανέμορφη βιωματική πρωτοβουλία!
Μου άρεσε πολύ, ήταν πολύ πρωτότυπο και χάρηκα που πήγε πολύ καλά!
Ο καλύτερος τρόπος για να έρθει κάποιος σε επαφή με το αντικείμενο της αρχαιολογίας και τα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής
Πολύ θετικό για την πόλη μας
Μου άρεσε και είναι σημαντικό να γίνονται τέτοια δρώμενα στην πόλη μας.
Ενίσχυσε την αισθητική καλλιέργεια του κοινού αλλά και λειτούργησε θετικά στην σύνδεσης αρχαιολογίας και κοινωνίας.
Απαραίτητο - Υποχρεωτικό για παιδιά.

Ερώτηση 1. Η άποψη των συμμετεχόντων για το ArchaeoLogic Festival

Σχετικά με το είδος των δραστηριοτήτων που προσέλκυσαν ιδιαίτέρως το ενδιαφέρον του κοινού, οι πλειονότητα των συμμετεχόντων δήλωσε ότι έμεινε ικανοποιημένη από όλες, ανεξάρτητα απ’ τη θεματική τους. Όταν τους ζητήθηκε να ονοματίσουν κάποιες, οι περισσότεροι ξεχώρισαν το βιωματικό εργαστήριο που είχε σχέση με τα ρωμαϊκά ενδύματα και την ξενάγηση στην ανασκαφή του Γαϊδουροφά. Πολλοί εντυπωσιάστηκαν από τις ρωμαϊκές κομμώσεις και την κατασκευή του κεραμικού κλιβάνου, ενώ άλλοι αναφέρθηκαν στα βιωματικά εργαστήρια για ενήλικες και παιδιά. Σε αρκετούς έκανε εντύπωση η υπαίθρια φωτογραφική έκθεση στο χωριό Ανατολή και η επίδειξη της χρήσης του αργαλειού, ενώ λιγότεροι ήταν εκείνοι που αναφέρθηκαν στις ομιλίες (Ερώτηση 2).

Ποια/ες δραστηριότητα/ες του φεστιβάλ βρήκατε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα/ες;
30 απαντήσεις

Όλες
Τα ενδύματα της ρωμαϊκής εποχής, Γαϊδουροφά
Τα εργαστήρια κεραμικής, την ξενάγηση και την δράση για το Ρωμαϊκό ένδυμα.
I loved the Roman clothes & hairstyles workshop
Ρωμαϊκές ενδυμασίες, ρωμαϊκές κομμώσεις, ξεναγήσεις.
Τα βιωματικά εργαστήρια για παιδιά και ενήλικες.
Το καμίνι, η βόλτα στο βουνό και οι φωτογραφίες στο χωριό.
Τις ρωμαϊκές κομμώσεις και ενδυμασίες. Θεωρώ πως ήταν αρκετά πρωτότυπα και άγνωστα στους περισσότερους, γι' αυτό και όπως φάνηκε εντυπωσίασαν αρκετά.
Η βόλτα με τις παλιές φωτογραφίες
Ομιλίες και δράση σχετικά με τις αρχαίες ενδυμασίες
Τα ρωμαϊκά ενδύματα και τον τηλό
Μάθημα κεραμικής, Ρωμαϊκή ένδυση, Γαϊδουροφά
Ρωμαϊκά ενδύματα και κομμώσεις.
Ξενάγηση στο Γαϊδουροφά & διαδρομή με φωτογραφίες στην Ανατολή
Τα ρωμαϊκά ρούχα
Τις εκδηλώσεις στο Ενετικό κάστρο
Οι κομμώσεις! Ο αργαλειός!
Κατασκευή καμινιού κεραμικής
Όλες, ιδιαίτερα αυτές για παιδιά.
Η συλλογικότητα των δράσεων είχαν ενδιαφέρον καθώς και τα βιωματικά παιχνίδια για παιδιά
Πλάθοντας πηλό και ψήσιμο με καμίνι
Όλες που έλαβαν χώρα στο χωριό Ανατολή.
Όλες και κυρίως τις πιο εναλλακτικές. Ήταν θετικό που οι αρχαιολόγοι συνεργάστηκαν με επαγγελματίες της πόλης. Επίσης το εργαστήρια για παιδιά ήταν πολύ ενδιαφέροντα και δισκεδαστικά.
Τα βιωματικά εργαστήρια
Μου άρεσε η δεύτερη μέρα και ιδιαίτερα η παρουσίαση του αργαλειού.
Τις χειρονακτικές δραστηριότητες
Όλες. Κυρίως οι δράσεις για παιδιά.

Ερώτηση 2. Οι δραστηριότητες που μαγνήτισαν το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων

Στην ερώτηση για το εάν θα επιθυμούσαν να υπάρχει κάποια δραστηριότητα στο πρόγραμμα η οποία δεν προβλέφθηκε, οι περισσότεροι απάντησαν αρνητικά. Ωστόσο, υπήρξαν κάποιες μεμονωμένες απαντήσεις από συμμετέχοντες οι οποίοι δήλωσαν ότι θα τους ενδιέφεραν κάποιες επιπλέον δραστηριότητες που να σχετίζονται με την ενάλια αρχαιολογία, με τον αρχαιολόγο ως κοινωνικό υποκείμενο, με την προσομοίωση μίας ανασκαφής (Ερώτηση 3).

Υπάρχει κάποια δραστηριότητα που δεν υπήρχε και θα επιθυμούσατε να υπάρχει;

25 απαντήσεις

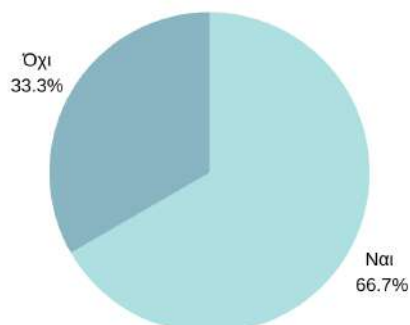
Προσομοίωση ανασκαφής για παιδιά
Δε γνωρίζω.
Προβολή υποβρύχιας αρχαιολογίας
Ναι...ίσως μια δράση σύνδεσης της σύγχρονης κοινωνικής ζωής με το αρχαιολογικό γίνεσθαι και τους/ τις αρχαιολόγους και ως κοινωνικά υποκείμενα .
Κάποια δράση σχετικά με τα ιερά των 'θεαίνων με υψωμένα χέρια", που είναι και το logo των εκδηλώσεων.

Ερώτηση 3. Κάποιες δραστηριότητες που θα επιθυμούσαν οι συμμετέχοντες να υπάρχουν στο πρόγραμμα του φεστιβάλ

Μεγάλο ήταν και το ποσοστό των ερωτηθέντων που υποστήριξε ότι το φεστιβάλ συνέβαλε στην αναθεώρηση της άποψης που είχε σε σχέση με το αντικείμενο της αρχαιολογίας (Ερώτηση 4α).

Συνέβαλε κάποια δραστηριότητα στο να γνωρίσετε / αναθεωρήσετε την άποψη σας σε σχέση με το αντικείμενο της αρχαιολογίας;

30 απαντήσεις

Ερώτηση 4α. Η συμβολή του ArchaeoLogic Festival στη μεταβολή της άποψης των συμμετεχόντων σε σχέση με το αντικείμενο της αρχαιολογίας.

Από αυτούς, οι περισσότεροι ανέφεραν ότι οι βιωματικές δραστηριότητες συνέβαλαν στο να κατανοήσουν ότι η αρχαιολογία δεν ασχολείται μόνο με τα αρχαία, αλλά έχει πολλές και ενδιαφέρουσες πτυχές που σχετίζονται με το σήμερα. Επίσης, πολλοί είπαν ότι χάρη στις ξεναγήσεις και τις ομιλίες απέκτησαν γνώση για άγνωστα γι' αυτούς μέχρι σήμερα πράγματα και παρακινήθηκαν να ανακαλύψουν ξανά τον τόπο τους (Ερώτηση 4β). Σ' αυτό το σημείο, αξίζει να διευκρινιστεί ότι όσοι απάντησαν ότι το φεστιβάλ δεν επηρέασε την άποψή τους για την επιστήμη της αρχαιολογίας, σχετίζονταν επαγγελματικά με το αντικείμενο.

Αν ναι, ποια ήταν αυτή και με ποιον τρόπο;

19 απαντήσεις

Τα κεραμικά μπορούν ακόμα και σήμερα να αποτελούν μέρος της ζωής μας, δεν είναι κάτι ξένο
Όλες παρουσίαζαν το αντικείμενο της αρχαιολογίας με τρόπο που προσέκλυσε το ενδιαφέρον του κοινού που δεν είναι εξοικειωμένο και κυρίως των παιδιών τα οποία συνήθως βαριούνται εύκολα και δεν ενδιαφέρονται πολύ για τα μουσεία κλπ.
Οι παρουσιάσεις των καθηγητών/αρχαιολόγων
Λόγω της 'ειδικής' σχέσης μου με την ανθρωπολογία και του τρόπου που συγγενεύει με τη δημόσια αρχαιολογία πάντα ένα τέτοιο εγχείρημα όπως το φεστιβάλ είναι πολύ γόνιμο για σκέψεις και κριτική θεώρηση του επιστημολογικού πυρήνα των παραπάνω επιστημών!!
Οι ξεναγήσεις σε αρχαιολογικούς χώρους
Σύνολο
Η συναρμολόγηση και συγκόλληση ευρήματος (κανάτι). Ήταν ιδιαίτερα ευρηματικό!
Όχι για το ίδιο το αντικείμενο της αρχαιολογίας αλλά για τον τρόπο πρόσληψης του αντικειμένου αυτού από το ευρύ κοινό.
Η Ξενάγηση στο Γαϊδουροφά γιατί κατάλαβα πράγματα για την ανασκαφή
Τα ρωμαϊκά ρούχα σε σχέση με τον αργαλειό/ κατάλαβα ότι η αρχαιολογία δεν ασχολείται μόνο με τα αρχαία.
Είχα ήδη άποψη
I believe that public archaeology activities are very important
Τα ρωμαϊκά ενδύματα & χτενίσματα, παρουσίασαν με ενδιαφέρον τρόπο πράγματα που μπορείς να δεις σε ένα μουσείο και να μην τις καταλάβεις. Γενικά μου άρεσε που το φεστιβάλ έφερε την αρχαιολογία στο σήμερα.
Όλες, βοήθησαν να δω την αρχαιολογία με μεγαλύτερο ενδιαφέρον
Η Ξενάγηση. Όταν δεν έχεις γνώσεις δεν μπορείς να καταλάβεις πράγματα όταν επισκεφτείς έναν αρχαιολογικό χώρο. Με αυτό που κάνατε, ενημερωθήκαμε, μάθαμε πολλά πράγματα, και έχουμε την όρεξη να ξανάρθουμε, να μάθουμε τα επόμενα βήματα.
Όλες οι δραστηριότητες βοήθησαν να φανεί μία πιο ενδιαφέρουσα πλευρά της αρχαιολογίας.
Ανακάλυψα τις δυνατότητες που υπάρχουν για εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία.
Ξενάγηση στο μινωικό κτίριο του Γαϊδουροφά, έμαθα πολλά πράγματα που δεν γνώριζα
Πολλαπλή ανάγνωση μιας αρχαιολογίας με σύγχρονους όρους και πιο κοντά στην κοινωνία

Ερώτηση 4β. Οι δραστηριότητες που συνέβαλαν στην μεταβολή της άποψης των συμμετεχόντων σχετικά με την αρχαιολογία

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες να κάνουν κάποιο σχόλιο/πρόταση σε σχέση με την οργάνωση του φεστιβάλ. Η πλειονότητα δεν επισήμανε κάτι συγκεκριμένο, αλλά αρκετοί δήλωσαν ότι τους άρεσε ότι οι δραστηριότητες έλαβαν χώρα σε μνημεία της πόλης και θα ήθελαν να επαναληφθεί και να δοκιμαστεί η εφαρμογή του και σε άλλες περιοχές/χωριά. Μερικοί ανέφεραν ότι θα ήθελαν να έχει διαφημιστεί περισσότερο, διότι πίστευαν ότι το γεγονός της διεξαγωγής του έγινε γνωστό στην πόλη μετά το τέλος του. Κάποιοι πρότειναν την εφαρμογή του σε μορφή εκπαιδευτικού προγράμματος σε σχολεία της περιοχής (Ερώτηση 5).

Υπάρχουν σχόλια/προτάσεις που επιθυμείτε να κάνετε σε σχέση με τη διοργάνωση του φεστιβάλ;

25 απαντήσεις

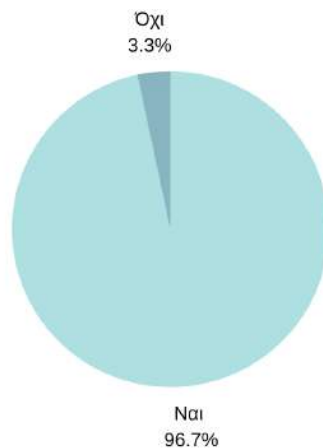
Όχι
Να επαναληφθεί και να δοκιμαστεί η εφαρμογή του και σε άλλες περιοχές.
Πολλοί το έμαθαν αφού είχε γίνει.
Θα ήταν καλό να είχε διαφημιστεί περισσότερο
I loved the branding of the festival/ I am wearing the green necklace with the goddess all the time!
Η οπτική ταυτότητα/ το υλικό προώθησης ήταν πρωτότυπα και μίνιμαλ, κάτι που δεν συνθίζεται στην Ιεράπετρα.
Θα μπορούσαν να υπάρχουν περισσότερες ομιλίες, αλλά πιο εμπεριστατωμένες και μικρότερης διάρκειας.
Ημερήσια δράση στα Δημοτικά Σχολεία. Σαν μια εκδρομή.
Όχι
Ο κοσμος θελει να πλησιασει οσο περισσότερο γίνεται την καθημερινη ζωη των αρχαιων, το μουσειο σαν εμπειρια βοηθαι αλλα δεν ειναι αρκετο. Τέτοια δρώμενα είναι πολύ χρήσιμα.
Μου άρεσε που ανέδειξε σημεία της πόλης, όπως το Κάστρο και το Τζαμί τα οποία δεν αξιοποιούνται όπως θα έπρεπε.
Μπορεί να βοηθούσε μια έντυπη ή ηλεκτρονική έκδοση σχετική με το περιεχόμενο των δράσεων, περιγραφή-ερμηνεία κλπ. του φεστιβάλ που προηγήθηκε (που θα βοηθούσε και για αυτό που μελλοντικά θα διοργανωθεί).
Έγινε μια πολύ καλή αρχή που πρέπει να έχει συνέχεια.
Το φεστιβάλ να καλύψει και άλλες περιοχές -χωριά!
Όχι,
Μου άρεσε που έγινε σε μνημεία της πόλης μας.
Μπράβο στους διοργανωτές, τους ξεναγούς, την εθελοντική ομάδα και τους κατοίκους της Ανατολής για μια πανέμορφη ημέρα!

Ερώτηση 5. Οι προτάσεις των συμμετεχόντων σε σχέση με τη διοργάνωση του φεστιβάλ

Στην ερώτηση, εάν πρωτοβουλίες, όπως το ArchaeoLogic, μπορούν να λειτουργήσουν ως μέσο αναβάθμισης περιφερειακών περιοχών, όπως η Ιεράπετρα, η συντριπτική πλειοψηφία (96.7%) απάντησε θετικά (Ερώτηση 6α).

Πιστεύετε ότι πρωτοβουλίες όπως το ArchaeoLogic μπορούν να συμβάλουν στην αναβάθμιση περιφερειακών περιοχών, όπως η Ιεράπετρα;

30 απαντήσεις

Ερώτηση 6α. Η άποψη των συμμετεχόντων για τη συμβολή των πολιτιστικών πρωτοβουλιών, όπως το ArchaeoLogic, στην αναβάθμιση περιφερειακών περιοχών.

Όταν ζητήθηκε να αιτιολογηθεί η θετική απάντηση, κατά κύριο λόγο τονίστηκε ότι τέτοιες πρωτοβουλίες συμβάλλουν στην προβολή της πολιτισμικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση στην ανάδειξη του ίδιου του τόπου και στην προσέλκυση τουριστών και ξένων επισκεπτών. Κάποιοι κατέδειξαν ως θετικό αντίκτυπο των πολιτιστικών πρωτοβουλιών την προβολή και τη διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας και των εθίμων ενός τόπου. Άλλοι εξήγησαν ότι μέσω των πολιτιστικών δραστηριοτήτων κινητοποιούνται οι κάτοικοι μιας περιοχής σε σχέση με την προστασία και την ανάδειξη του πολιτιστικού της κεφαλαίου. Κάποιος απ' τους συμμετέχοντες εξέφρασε την άποψη ότι ανάλογες εκδηλώσεις στην πόλη της Ιεράπετρας μπορεί να συνδράμουν αποτελεσματικά στην ευαισθητοποίηση των κατοίκων οι οποίοι λόγω της ενασχόλησής τους με τον πρωτογενή τομέα παραγωγής αδιαφορούν για τις αρχαιότητες (Ερώτηση 6β).

Αν ναι, με ποιον τρόπο;

23 απαντήσεις

Εξοικείωση της τοπικής κοινότητας με τις αρχαιότητες και τους αρχαιολόγους. Συνειδητοποίηση ότι οι αρχαιότητες μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη ενός τόπου. Πιθανά οικονομικά οφέλη χάρη στην προσέλευση κόσμου για το φεστιβάλ. Πνευματική και ψυχαγωγική δραστηριοποίηση.

Δεν είναι όμως εύκολο να διοργανωθεί εάν δεν υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι που να τρέχουν για αυτό

Στη διατήρηση της ταυτότητας κ των παραδόσεων

Οι άνθρωποι που το παρακολουθούν βγαίνουν μετά στα μαγαζιά και είναι καλό για την οικονομία

By upgrading the cultural level of the public.

Αναδεικνύοντας την πολιτιστική ταυτότητα της

Περιφερειακές περιοχές όπως η Ιεράπετρα ή ακόμα και χωριά αυτής π.χ. Ανατολή αναβαθμίζονται πολιτισμικά από τέτοιου είδους φεστιβάλ, καθώς φέρουν στην μνήμη πτυχές του άμεσου και έμμεσου παρελθόντος στους ντόπιους κατοίκους, ενώ για τους νέους ανθρώπους συμβάλλουν στην εξοικείωση τους με αυτό.

Προσελκύουν ξένους και οι ντόπιοι γνωρίζουν καλύτερα τον τόπο τους

Στην Ανάδειξη Αρχαιολογικού, Ιστορικού και Πολιτιστικού Αποθέματος.

Να προσελκύσουν κόσμο στα μνημεία της πόλης.

Γιατί έρχεται καινούριος κόσμος

Σταδιακά περισσότερος κόσμος μπορεί να συμμετέχει και να μάθει να σέβεται τέχνες κλπ και ίσως να στραφεί και ο τουρισμός προς μια πιο εποικοδομητική κατεύθυνση. Οι ντόπιοι επίσης μαθαίνουν κάτι για τον αρχαιολογικό πλούτο της περιοχής τους υπεύθυνα.

Μόνο μέσω τέτοιων πρωτοβουλιών θα ευαισθητοποιηθεί ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού (καλλιεργητές/αγρότες), το οποίο αδιαφορεί για την προστασία και την ανάδειξη του πολιτιστικού κεφαλαίου της Ιεράπετρας.

Μπορούν να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα πολιτιστικής πολιτικής που στοχεύει στην προσέλευση κόσμου από γειτονικές περιοχές. Επίσης θα μπορούσαν οι εκπαιδευτικές δράσεις του φεστιβάλ να έχουν και το χαρακτήρα θερινού παιδικού εργαστήριου έτσι ώστε να να υπάρχει μεγαλύτερη συμμετοχή εκτός του σχολικού προγράμματος και της σχολικής περιόδου.

Επανάληψη

Αυτή η ίδια βιωματική εμπειρία των κατοίκων κ επισκεπτών

Είναι σημαντικό να βλέπετε ότι υπάρχει ανταπόκριση. Η Ανατολή έχει ωφεληθεί πολύ, φτιάχτηκε ο δρόμος για τον Γαϊδουροφά και διαδόθηκε παντού ότι υπάρχουν αρχαία.

Ανάδειξη πολιτιστικού κεφαλαίου της.

Προβάλλοντας την πόλη και προσελκύοντας ξένους επισκέπτες.

Ένιωσα τεράστια χαρά που προβλήθηκε η Ιεράπετρα με αυτόν τον τρόπο μέσω του φεστιβάλ.

Να προσελκύσουν κόσμο που ενδιαφέρεται για τέτοιου είδους δραστηριότητες και θέλει να γνωρίσει παράλληλα το φυσικό περιβάλλον.

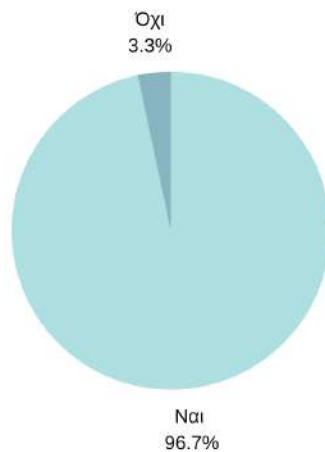
Εμπλοκή τοπικής κοινωνίας και ενεργοποίηση αρχαιολογικών διαδικασιών με ωφέλιμο και κριτικό τρόπο

Ερώτηση 6β. Η άποψη των συμμετεχόντων για τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτιστικές πρωτοβουλίες συμβάλλουν στην αναβάθμιση περιφερειακών περιοχών.

Θετική ήταν και η απάντηση της πλειοψηφίας στην ερώτηση που αφορούσε στην επιθυμία επανάληψης του φεστιβάλ στην Ιεράπετρα, ενώ ο ένας μόνο ερωτηθείς που απάντησε αρνητικά αιτιολόγησε την απάντησή του λέγοντας ότι θα προτιμούσε να το δει να πραγματοποιείται και σε άλλες τοποθεσίες (Ερώτηση 7).

Θα επιθυμούσατε να επαναληφθεί το φεστιβάλ στην Ιεράπετρα;

30 απαντήσεις

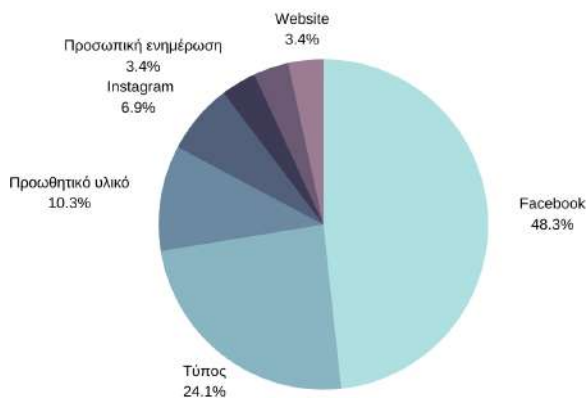

Ερώτηση 7. Η άποψη των συμμετεχόντων σε σχέση με την επανάληψη του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα.

Τέλος, στην ερώτηση για το πως έμαθαν για την ύπαρξη του φεστιβάλ, οι περισσότεροι απάντησαν μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και συγκεκριμένα από το Facebook. Πολλοί ήταν εκείνοι που ενημερώθηκαν από τον Τύπο και αρκετοί αυτοί που το γνώρισαν μέσω του προωθητικού υλικού ή κάποιου γνωστού τους (Ερώτηση 8).

Πως μάθατε για το φεστιβάλ;

28 απαντήσεις

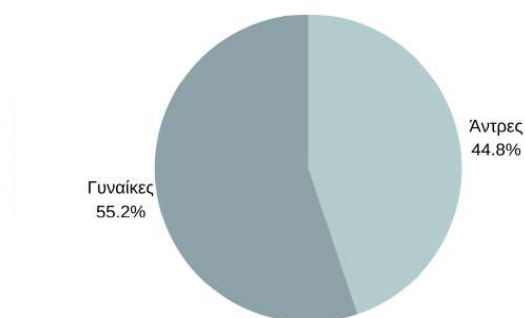

Ερώτηση 8. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για το πως πληροφορήθηκαν για τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα.

Όσον αφορά στη συλλογή στοιχείων σχετικών με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων, οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν για την ηλικία, τον τόπο καταγωγής, το επάγγελμα και τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Στην περίπτωση βέβαια που κάποιος δεν ήθελε να απαντήσει, λόγω της προσωπικής φύσεως των ερωτήσεων, η επιθυμία του γινόταν απολύτως σεβαστή. Από την ανάλυση των απαντήσεων σε αυτές τις ερωτήσεις προέκυψε ότι το ποσοστό των γυναικών που δέχτηκε να συμμετάσχει στη συνέντευξη ήταν ελαφρώς μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των αντρών (Γράφημα 7).

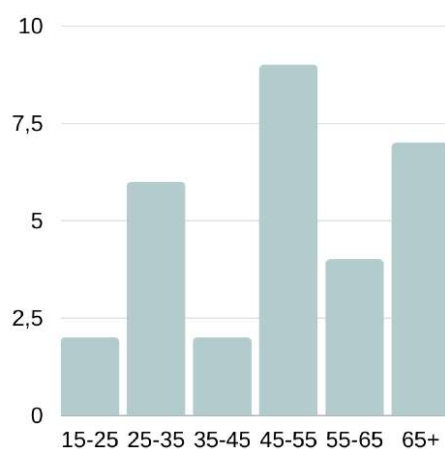
Φύλο

29 απαντήσεις

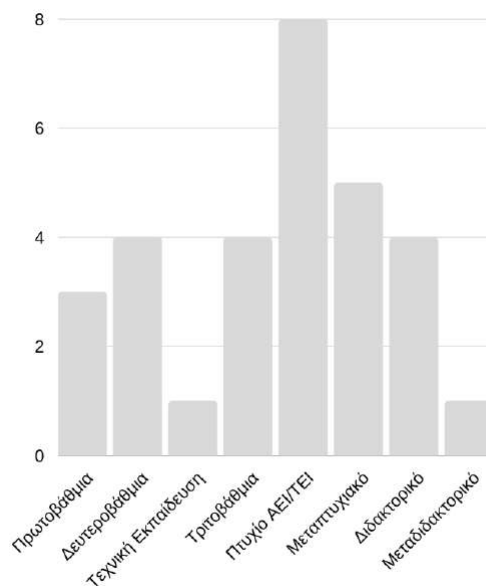
Γράφημα 7. Το φύλο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

Το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκε στις ηλικίες 25-35 και 45-55. Πολλοί ήταν και οι ερωτηθέντες που ανήκαν σε μεγαλύτερες ηλικίες, 55-65 και άνω των 65 ετών (Γράφημα 8).

Γράφημα 8. Η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

Στατιστικά το κοινό που ρωτήθηκε ανήκε κυρίως στις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, όπως προκύπτει από την υπερεκπροσώπηση αποφοίτων ΑΕΙ-ΤΕΙ και αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μεγάλο ήταν το ποσοστό των αποφοίτων τεχνικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ μικρότερο ήταν το ποσοστό αποφοίτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Πολλοί από τους ερωτηθέντες σχετίζονταν επαγγελματικά με το αντικείμενο της αρχαιολογίας, αρκετοί εργάζονταν στον δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα, ενώ λιγότεροι ήταν μαθητές και συνταξιούχοι (Γράφημα 9).

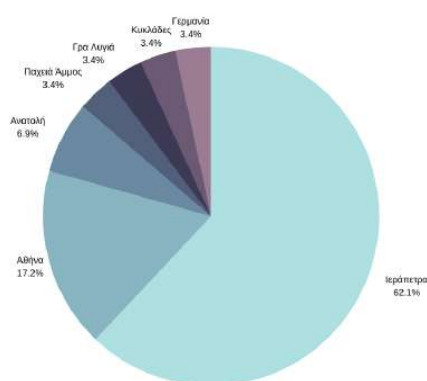

Γράφημα 9. Το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

Τέλος, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων καταγόταν από την Ιεράπετρα, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό εκπροσωπούσαν από ξένους, οι οποίοι κατοικούν στην Αθήνα και βρίσκονταν στην περιοχή είτε για διακοπές είτε εξαιτίας του φεστιβάλ (Γράφημα 10).

Τόπος διαμονής

29 απαντήσεις

Γράφημα 10. Ο τόπος διαμονής των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

6.4.2 Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic

Μετά από την εξέταση των αποτελεσμάτων της ποσοτικής ανάλυσης και σε συνδυασμό με τα δεδομένα της συμμετοχικής παρατήρησης και των ημιδομημένων συνεντεύξεων, εξάχθηκαν τα ακόλουθα συμπεράσματα σε σχέση με τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic στην πόλη της Ιεράπετρας.

6.4.2.1 Τα συμπεράσματα της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας

Το κεντρικό συμπέρασμα αφορά στη σχέση μεταξύ της τοπικής κοινότητας και της αρχαιολογίας, η οποία φαίνεται να είναι υποσχόμενη. Οι κάτοικοι της Ιεράπετρας αλλά και οι ξένοι επισκέπτες του φεστιβάλ, δεν φαίνεται να είναι αρνητικά προδιατεθειμένοι απέναντι στο αντικείμενο της αρχαιολογίας, ούτε έδειξαν επιφυλακτικότητα στο να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες Δημόσιας Αρχαιολογίας, όπως αυτές που οργανώθηκαν στο πλαίσιο του ArchaeoLogic. Μάλιστα, φαίνεται να είναι ανοιχτοί σε νέες και πρωτότυπες δράσεις που δίνουν έμφαση στην εμπειρία και το βίωμα και ξεφεύγουν από τους τετριμμένους τρόπους μέσω των οποίων παρουσιάζεται πολλές φορές η αρχαιολογική έρευνα και το πολιτισμικό απόθεμα, τόσο στο πλαίσιο ανασκαφών όσο και στον χώρο του μουσείου (Merriman 1991). Εκτός αυτού, μεγάλο μέρος του κοινού που συμμετείχε στην έρευνα ανταποκρίθηκε θετικά στην προοπτική συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα μαζί με τα παιδιά του και διεξαγωγής δραστηριοτήτων Δημόσιας Αρχαιολογίας σε σχολεία της περιοχής.

Βέβαια, σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι από την ανάλυση των χαρακτηριστικών των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα και τα οποία συνέθεσαν τον πυρήνα του κοινού του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα προέκυψε ότι η πλειονότητά τους έχει ανώτερο μορφωτικό επίπεδο και μάλιστα σχεδόν οι μισοί είναι σχετικοί με το αντικείμενο της αρχαιολογίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τα συμπεράσματα των σημαντικότερων μελετητών του πεδίου και των ερευνών που έχουν προηγηθεί, ότι δηλαδή το κοινό που είναι εξοικειωμένο και επισκέπτεται πολιτιστικούς χώρους ή δρώμενα συχνά είναι το κοινό με ανώτερο μορφωτικό και πολιτιστικό κεφάλαιο (O'Neill 2021, Luckerhoff et al. 2013, Garon & Santerre 2004, Bourdieu et al 1991). Από την άλλη πλευρά, οι κάτοικοι του χωριού Ανατολή, με τους οποίους υπήρξε συναναστροφή και μετά το πέρας του φεστιβάλ λόγω της εθνογραφικής έρευνας (βλ. 5.3), παρότι δεν έχουν ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, συμμετείχαν ενεργά στις δραστηριότητες του φεστιβάλ που έλαβαν χώρα στο χωριό και δήλωσαν ότι θα τους ευχαριστούσε η επανάληψή του σε ετήσια βάση. Μάλιστα κάποιοι είπαν ότι το φεστιβάλ τους βοήθησε να κατανοήσουν τα ευρήματα των ανασκαφών στην περιοχή τους και το εξέλαβαν ως μία αρχή για την αξιοποίησή τους.

Ένα επόμενο βασικό συμπέρασμα της έρευνας σχετίζεται με τη σύνδεση της πολιτιστικής κληρονομιάς και των δραστηριοτήτων στο πλαίσιο ανάδειξής της με την προβολή μίας θετικής εικόνας της πόλης. Ένα σημαντικό μέρος της τοπικής κοινότητας που συμμετείχε στο φεστιβάλ εξέφρασε μεγάλο ενθουσιασμό στην προοπτική εγκαθίδρυσης μίας τέτοιας πρωτοβουλίας σε μόνιμη βάση στην πόλη του, καθώς θεωρεί ότι αποτελεί έναν τρόπο ανάδειξής της και πιθανόν προσέλκυσης ενός είδους «ποιοτικού» τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή. Πολλοί από τους συμμετέχοντες αποκάλυψαν ότι ο αγροτικός χαρακτήρας της περιοχής έχει επενεργήσει στην περιθωριοποίηση του πολιτιστικού κεφαλαίου, στην υποβάθμιση της εικόνας της πόλης και της περιοχής και επομένως στην έλλειψη επισκεψιμότητας. Λόγω αυτού, θεωρούν ότι η πραγματοποίηση πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως το ArchaeoLogic Festival λειτουργεί θεραπευτικά και δύναται να αντιστρέψει αυτή την κατάσταση. Παράλληλα με τη φιλοδοξία έλξης ξένων επισκεπτών, φάνηκε να αναφύεται από τους κατοίκους η επιθυμία επανανακάλυψης του τόπου μέσα από ένα πολιτισμικό φίλτρο. Η ικανοποίησή τους για τη διεξαγωγή του φεστιβάλ στα μνημεία της Ιεράπετρας και στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Ανατολή, όχι μόνο κατέδειξε την ανάγκη ένταξης των αρχαιοτήτων στην καθημερινότητα τους, αλλά και υπογράμμισε ότι η ανακάλυψη της τοπικής ιστορίας μέσω της επίσκεψης σε μία αρχαιολογική θέση/αξιοθέατο είναι απολαυστική, λόγω της αίσθησης του ευρύτερου πλαισίου που προσφέρει (Merriman 1991:119). Οι κάτοικοι της Ιεράπετρας και της Ανατολής φάνηκε να αποζητούν τη θέαση του τόπου τους από την πλευρά ενός τρίτου, ο οποίος μπορεί να φωτίσει εκείνα τα θετικά στοιχεία του που οι ίδιοι δεν μπορούν πλέον να αναδείξουν είτε επειδή έχουν αλλοτριωθεί από την καθημερινότητά τους είτε επειδή δεν κατέχουν την απαιτούμενη γνώση.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα της έρευνας αφορά στην οπτική ταυτότητα και στον τρόπο προβολής του ArchaeoLogic Festival. Η χρήση πρωτότυπων γραφιστικών στο λογότυπο, στη μασκότ, στο προωθητικό υλικό του φεστιβάλ φάνηκε να μαγνητίζει την προσοχή των συμμετεχόντων, οι οποίοι εξεπλάγησαν ευχάριστα διότι δεν περίμεναν ένα επαρχιακό φεστιβάλ με αντικείμενο την αρχαιολογία να θέσει σε χρήση τόσο αντισυμβατικά μέσα για την προώθησή του. Κάποιοι ανέφεραν ότι ήρθαν στο φεστιβάλ, χωρίς να έχουν ακούσει για αυτό από κάποιον γνωστό τους, αποκλειστικά επειδή συνάντησαν στον δρόμο κάποια αφίσα ή banner του, τα οποία τους κέντρισαν το ενδιαφέρον. Ειδικότερα, κάποιοι από τους νεότερους συμμετέχοντες διατύπωσαν την άποψη ότι η φρεσκάδα και ο αέρας ανανέωσης που έφερε το φεστιβάλ στην πόλη αποτυπώθηκε στον τρόπο και στα μέσα προβολής του. Πολλοί συμμετέχοντες όλων των ηλικιών τόνισαν ακόμα και κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ πόσο τους άρεσε η οπτική του ταυτότητα (και ιδιαίτερα η

υιοθέτηση της μινωικής θεάς ως μασκότ) και μετά το πέρας του θέλησαν να κρατήσουν ως αναμνηστικό το υλικό προώθησης του. Η ευαρέσκειά τους διαφάνηκε και από τις αντιδράσεις τους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του φεστιβάλ, μιας που κάθε νέα φωτογραφία, βίντεο ή κινούμενη εικόνα που δημοσιευόταν συγκέντρωνε πληθώρα θετικών αντιδράσεων και σχολίων. Γενικότερα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έπαιξαν καίριο ρόλο στην προώθηση του φεστιβάλ. Όπως διαφάνηκε από την έρευνα, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ενημερώθηκε μέσω του Facebook, αποδεικνύοντας ως σωστή την επιλογή να δοθεί βάρος εξίσου σε παραδοσιακές αλλά και σε σύγχρονες μεθόδους προώθησης.

Βασικά Συμπεράσματα Ποσοτικής & Ποιοτικής Έρευνας
Σχέση Τοπικής Κοινότητας & Αρχαιολογίας
• η τοπική κοινότητα είναι θετικά προδιατεθειμένη απέναντι στην αρχαιολογία & ανοιχτή σε νέες και πρωτότυπες δράσεις που δίνουν έμφαση στην εμπειρία   • επιθυμία συμμετοχής σε δραστηριότητες Δημόσιας Αρχαιολογίας   • στήριξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων & δραστηριοτήτων Δημόσιας Αρχαιολογίας σε σχολεία της περιοχής
Πολιτιστική Κληρονομιά & Πόλη
• προβολή θετικής εικόνας της πόλης μέσω της ανάδειξης της πολιτισμικής της κληρονομιάς   • προσέλκυση ενός είδους «ποιοτικού» τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή   • επιθυμία επανακάλυψης της πόλης από τους κατοίκους της μέσω του πολιτισμικού της κεφαλαίου και της ένταξής του στην καθημερινότητα τους
Προβολή & Προώθηση του ArchaeoLogic Festival
• μεγάλη επιδραστικότητα πρωτότυπων και αντισυμβατικών γραφιστικών στο υλικό προώθησής του (λογότυπο, μασκότ, αφίσες, banner, animation, video)   • εύστοχη προώθησή τόσο μέσω παραδοσιακών όσο και μέσω σύγχρονων μεθόδων (Τύπος & Facebook)   • σημαντική η συμβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram)

Πίνακας 6. Τα βασικά συμπεράσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας για την αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα

6.4.2.2 Γενικότερα συμπεράσματα

Τα πορίσματα των ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων έρευνας που αξιοποιήθηκαν, συνθέτουν μία ξεκάθαρη εικόνα σε σχέση με τον αντίκτυπο του ArchaeoLogic στην κοινωνία της Ιεράπετρας, επιβεβαιώνουν κάποιες, αλλά και αμφισβητούν κάποιες άλλες από τις επιλογές που έγιναν κατά τον σχεδιασμό και την οργάνωσή του. Παράλληλα βοηθούν στη σύνθεση κάποιων γενικότερων συμπερασμάτων που σχετίζονται αφενός με την οργάνωση και την υλοποίηση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας που έχει στον πυρήνα της την τοπική κοινότητα και αφετέρου με τον ρόλο του διαχειριστή της.

6.4.2.2.1 Η διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

α) Η μοναδικότητα μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Ένα από τα κύρια συμπεράσματα αφορά στη μοναδικότητα της εκάστοτε πολιτιστικής πρωτοβουλίας, στην προκειμένη περίπτωση ενός φεστιβάλ Δημόσιας Αρχαιολογίας, η οποία ορίζει τον τρόπο διαχείρισής της και την αποτίμηση των αποτελεσμάτων της.

Ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και το μέγεθος μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας απαιτούνται διαφορετικές ενέργειες σε κάθε φάση της οργάνωσής της. Για παράδειγμα η διοργάνωση του ArchaeoLogic Festival, το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα μικρό φεστιβάλ που είναι προσανατολισμένο στην τοπική κοινότητα και την πολιτιστική κληρονομιά, διαφέρει από τη διοργάνωση ενός μεγάλου ετήσιου φεστιβάλ το οποίο μπορεί να αποσκοπεί στην προσέλκυση τουρισμού ή επενδύσεων. Ακόμα, το είδος και το μέγεθος μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας είναι αυτά που επιδρούν στη διαμόρφωση των προσδοκιών του κοινού της. Για την ακρίβεια έχει παρατηρηθεί ότι οι επισκέπτες των μικρών φεστιβάλ δεν περιμένουν να είναι εξεζητημένα ή να έχουν οργανωθεί με πλήρη επαγγελματισμό (Kinnunen & Haahti 2015). Αυτό το γεγονός επιβεβαιώθηκε από τις αντιδράσεις των επισκεπτών του ArchaeoLogic Festival, οι οποίοι έδειξαν έκπληξη και ενθουσιασμό, όταν συνειδητοποίησαν ότι κάθε πτυχή του είχε σχεδιαστεί με μεγάλη προσοχή και λεπτομέρεια σε σχέση με το μέγεθός του.

Από το είδος και το μέγεθος ενός φεστιβάλ εξαρτάται και η αποτίμηση της επιτυχίας του. Οι παράγοντες που συντελούν στη διεξαγωγή ενός επιτυχημένου φεστιβάλ, όπως είναι η αίσθηση της κοινότητας και η κοινωνική αλληλεπίδραση, η ποικιλομορφία του προγράμματος, η ασφάλεια και η καλή εξυπηρέτηση, η γενικότερη ατμόσφαιρα, οι μη αναμενόμενες εμπειρίες, τα τεχνικά χαρακτηριστικά του χώρου διεξαγωγής (Kinnunen & Haahti 2015), διαφέρουν ανάλογα με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και τους στόχους της εκάστοτε διοργάνωσης. Στην περίπτωση του ArchaeoLogic, η επιτυχία του συνίσταται στη

μεγάλη συμμετοχή στις δραστηριότητές του ατόμων από διαφορετικούς τομείς, αλλά και στον μεγάλο αριθμό συνεισφορών σε είδος (*in-kind contributions*) που δέχτηκε. Ως επιτυχία λογίζεται και η προσέλκυση ξένων επισκεπτών, οι οποίοι επισκέφθηκαν την Ιεράπετρα αποκλειστικά για να συμμετάσχουν στις δράσεις του, αλλά και η έντονη συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσής του. Τέλος, δείγμα επιτυχίας είναι το ενδιαφέρον που υπήρξε από την πλευρά των ειδικών και των φορέων που συμμετείχαν για μία μελλοντική συνεργασία.

β) Η πληθώρα των δράσεων της

Μια ακόμα συνειδητοποίηση που συνδέεται με την οργάνωση και την υλοποίηση ενός φεστιβάλ αφορά στην πληθώρα των δράσεων που απαρτίζουν το πρόγραμμα του.

Στην περίπτωση του ArchaeoLogic Festival συμπεριλήφθηκε ένας μεγάλος αριθμός δραστηριοτήτων στο πρόγραμμά του, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η αμελητέα πολιτιστική δραστηριότητα στην πόλη της Ιεράπετρας. Αυτό έφερε ως αποτέλεσμα την επέκτασή του σε σχέση με τον αρχικό του προγραμματισμό, η οποία προσέφερε εναλλακτικές λύσεις για όλες τις ομάδες του κοινού και προσέλκυσε πολλούς επισκέπτες, αποδεικνύοντας ότι όλοι έχουν μια θέση στον πολιτισμό.

Από την άλλη μεριά, λόγω του μεγάλου αριθμού και της διαφορετικότητας των δράσεων που συνέθεσαν το τριήμερο πρόγραμμα του ArchaeoLogic Festival απαιτήθηκε μεγάλη προσπάθεια για να επιτευχθεί η συνοχή και η συνεκτικότητα μεταξύ τους. Επίσης η διεξαγωγή τους σε διαφορετικό χώρο κάθε ημέρα αποδείχθηκε ιδιαίτερως απαιτητική και προϋπόθεσε έναν μεγάλο αριθμό εθελοντών. Συνεπώς, η συμπερίληψη ενός μεγάλου αριθμού δραστηριοτήτων σε ένα μικρού μεγέθους φεστιβάλ απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και λεπτομερή σχεδιασμό ώστε να μην χαθεί η συνοχή και η συνεκτικότητα μεταξύ τους.

γ) Η βιωσιμότητα της

Ένα επιπλέον συμπέρασμα αφορά στον κύκλο ζωής και τη βιωσιμότητα ενός τοπικού φεστιβάλ μετά λήξη του.

Ένα μικρό φεστιβάλ όπως το ArchaeoLogic Festival, του οποίου το προσδόκιμο ζωής ήταν σύντομο, μπορεί να αποφέρει αποτελέσματα ακόμα και μετά τον τερματισμό του. Άλλωστε, βασικός στόχος του είναι η υιοθέτηση και η προσαρμογή των στοιχείων του στα μέτρα της εκάστοτε κοινότητας από την ίδια την κοινότητα και όχι η αέναη αναπαραγωγή του με την ίδια μορφή.

Επομένως, η βιωσιμότητά του εξαρτάται απ' την ενεργοποίηση της κοινότητας και την εγκόλπωση του πνεύματός του και όχι από την ύπαρξή του. Πράγματι, ένα χρόνο μετά τη διενέργειά του κάποιες από τις δράσεις του υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο εκδηλώσεων που

οργάνωσε ο Δήμος Ιεράπετρας ή κάποιοι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι στην ευρύτερη περιοχή της Ιεράπετρας.

Η διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	
Συμπεράσματα	
• Ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά & το μέγεθος του κάθε φεστιβάλ ορίζεται ο τρόπος διαχείρισης και η αποτίμηση της επιτυχίας του • Ο μεγάλος αριθμός δραστηριοτήτων στο πρόγραμμα ενός φεστιβάλ προσφέρει εναλλακτικές λύσεις για όλες τις ομάδες του κοινού, συνδράμοντας στην αύξηση της συμμετοχικότητας • Η βιωσιμότητα του φεστιβάλ εξαρτάται απ' την ενεργοποίηση της κοινότητας και την εγκόλπωση του πνεύματός του και όχι από την ύπαρξή του	
Συστάσεις	
• Προσεκτικός και λεπτομερής σχεδιασμός κάθε πτυχής του φεστιβάλ, ανεξάρτητα από το μέγεθός του • Ορισμός των παραγόντων που συντελούν στην επιτυχία του φεστιβάλ ανάλογα με τους στόχους της εκάστοτε διοργάνωσης • Ιδιαίτερη προσοχή για την εξασφάλιση συνοχής και συνεκτικότητας ανάμεσα στις διαφορετικές δραστηριότητες ενός φεστιβάλ • Έμφαση στην ενεργοποίηση της κοινότητας και στην εγκόλπωση του πνεύματός του φεστιβάλ και όχι στην αέναη επανάληψη του	

Πίνακας 7. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σε σχέση με τη διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

6.4.2.2.2 Η σχέση μεταξύ φεστιβάλ και τοπικής κοινότητας

Ένα από τα γενικότερα συμπεράσματα σχετίζεται με το κύριο χαρακτηριστικό των κοινοτικών φεστιβάλ, που είναι η άρρηκτη σύνδεσή τους με την τοπική κοινωνία. Το ArchaeoLogic Festival έχοντας εξαρχής την τοπική κοινότητα της Ιεράπετρας στον πυρήνα του, ενσωμάτωσε μία σειρά λεπτών χειρισμών σε κάθε στάδιο της οργάνωσης και υλοποίησής του, ώστε να μην διαταραχτεί αμετάκλητα η σχέση με αυτή.

Βασικό μέσο για τη διασφάλιση αυτής της σχέσης και την επιτυχία της διοργάνωσης αποτελεί η άμεση εμπλοκή των συντελεστών του φεστιβάλ με την κοινότητα προς την

οποία απευθύνεται, με σκοπό τον εντοπισμό και την καταγραφή του χαρακτήρα και των αναγκών της. Ένα εξίσου σημαντικό μέσο είναι η ενεργός συμπερίληψη των μελών της κοινότητας στην οργάνωση και την υλοποίηση των δραστηριοτήτων και η υιοθέτηση γενικότερα ενός συνεργατικού μοντέλου λήψης αποφάσεων (Gursoy & Kendall 2006). Ο σκοπός ενός τοπικού φεστιβάλ σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τις δυναμικές που αναπτύσσονται μεταξύ της κοινότητας και του πολιτισμικού κεφαλαίου οι οποίες ενδέχεται να προκαλέσουν μεταβολές στην ταυτότητά της, να βελτιώσουν την εικόνα της, να αλλάξουν τις κοινωνικές σχέσεις και να ενδυναμώσουν την πολιτισμική ταυτότητά της (Delamere et al. 2001). Επομένως είναι αδύνατο να επιτευχθούν τα ανωτέρω χωρίς να προϋπάρξει η βαθιά κατανόησή της και η συνεργασία με αυτή.

Αναντίρρητα η έννοια της τοπικής ταυτότητας κατέχει κεντρικό ρόλο στο πλαίσιο των κοινοτικών φεστιβάλ, τα οποία μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο τόσο στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων αντιλήψεων σε σχέση με αυτή (De Bres & Davis 2001), όσο και να συνδράμουν στην ανάπτυξη ή τη διατήρησή της (Hall 1992). Η ικανότητά τους να συγκεντρώνουν την κοινότητα γύρω από ένα κοινό θέμα εορτασμού είναι βαρύνουσας σημασίας, διότι συμβάλει στην καλλιέργεια της αίσθησης κοινότητας (*sence of community*). Οι συμμετέχοντες, το κοινό, τα οργανωτικά μέλη, η εθελοντική ομάδα του φεστιβάλ σχηματίζουν μία προσωρινή κοινότητα, στοιχείο το οποίο διαχωρίζει τις μικρότερες διοργανώσεις από τις μεγαλύτερες, που μπορεί να έχει ενδυναμωτικό χαρακτήρα, ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή. Παράλληλα η συμμετοχή σε αυτή την κοινότητα μπορεί να λειτουργήσει ως μία διαδικασία μεταμόρφωσης της στάσης των ατόμων απέναντι σε ιδέες και πράγματα που θεωρούνταν μέχρι τότε δεδομένα. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη του, το ArchaeoLogic Festival μέσα από τις δράσεις του κατόρθωσε τόσο να σχηματίσει μία προσωρινή κοινότητα στην πόλη της Ιεράπετρας και στο χωριό της Ανατολής όσο και να μετασχηματίσει μέσω αυτής την άποψη των μελών της για την αρχαιολογία και να τα φέρει με φυσικό τρόπο πιο κοντά σε αυτή.

Συμπληρωματικά, μέσω της εμπλοκής της κοινότητας στις δραστηριότητες του φεστιβάλ προσφέρθηκαν πολλαπλές ευκαιρίες ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων και ενδιαφερόντων, αλλά και διασκέδασης με έναν νέο και εναλλακτικό τρόπο. Γενικότερα, έχει παρατηρηθεί ότι η δημιουργία αξιομνημόνευτων και μεταμορφωτικών εμπειριών για το κοινό, οι οποίες θα δημιουργήσουν την αίσθηση της ευχαρίστησης, με αποτέλεσμα να τις αναπολήσει, μπορεί να διασφαλίσει την αναζήτηση ανάλογων εμπειριών στο μέλλον. Έτσι, ένα φεστιβάλ, όπως το ArchaeoLogic, δύναται να παίξει κομβικό ρόλο στην αναζήτηση νέων διεξόδων, ιδιαίτερα σε περιφερειακές περιοχές που δεν διακρίνονται για την πληθώρα πολιτιστικών δρώμενων.

Η σχέση μεταξύ κοινοτικού φεστιβάλ και τοπικής κοινότητας

Συμπεράσματα

- Άρρηκτη σύνδεση ενός κοινοτικού φεστιβάλ με την τοπική κοινότητα & ανάγκη διασφάλισης της σχέσης με αυτή
- Συμβολή των κοινοτικών φεστιβάλ στην καλλιέργεια της αίσθησης κοινότητας
- Ευκαιρία ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων και ενδιαφερόντων μέσω της εμπλοκής στις δραστηριότητες ενός φεστιβάλ

Συστάσεις

- Λεπτοί χειρισμοί σε κάθε στάδιο της οργάνωσης και της υλοποίησης του φεστιβάλ ώστε να μην διαταραχτεί η σχέση με την τοπική κοινότητα
- Βαθιά κατανόηση των αναγκών της κοινότητας, συμπερίληψή της στην οργάνωση & υιοθέτηση ενός συνεργατικού μοντέλου λήψης αποφάσεων
- Η δημιουργία αξιομνημόνευτων και μεταμορφωτικών εμπειριών για το κοινό δύναται να διασφαλίσει την αναζήτηση ανάλογων εμπειριών στο μέλλον
- Προσφορά νέων διεξόδων μέσω του πολιτισμού

Πίνακας 8. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ ενός κοινοτικού φεστιβάλ και μίας τοπικής κοινότητας

6.4.2.2.3 Ο ρόλος του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Πέρα από τα συμπεράσματα που εξάχθηκαν σε σχέση την οργάνωση και την υλοποίηση του ArchaeoLogic Festival και τον αντίκτυπό του στην τοπική κοινωνία, υπήρξαν και κάποια περαιτέρω συμπεράσματα για τον ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ένας πολιτιστικός διαχειριστής ως ο ενορχηστρωτής ενός κοινωνικοπολιτιστικού εγχειρήματος, προκειμένου να επιτευχθούν οι πολλαπλοί στόχοι του.

Αυτός ο ρόλος θα πρέπει να φέρει ηγετικά χαρακτηριστικά και ικανότητες, τα οποία όμως θα πρέπει να εξισορροπούνται με εκείνα τα στοιχεία που θα επιτρέψουν την αποτελεσματική συνεργασία με επαγγελματίες με διαφορετικό υπόβαθρο. Αυτός ο συνδυασμός δεν είναι εύκολος και δεν διασφαλίζει την αποφυγή συγκρούσεων με τους συνεργάτες ή τους υπόλοιπους φορείς που συμμετέχουν στο έργο. Ωστόσο, η καλλιέργεια μίας παλέτας χαρακτηριστικών και η αξιοποίησή τους την κατάλληλη στιγμή, μπορεί να συμβάλει στην άμεση επίλυση των ενδεχόμενων προβλημάτων και στην πραγμάτωση μίας ομαλής συνεργασίας.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα αφορά στην επίγνωση του διαχειριστή ότι ενδεχομένως δεν θα λειτουργήσουν τα πάντα σύμφωνα με τον αρχικό προγραμματισμό του, ανεξάρτητα απ' το εάν έχει εκτελεστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Αστάθμητοι και απρόβλεπτοι παράγοντες είναι δυνατόν να έχουν αρνητική επίδραση στη διάρκεια της διοργάνωσης. Για να αποφευχθεί αυτό το ενδεχόμενο, θα πρέπει ο πολιτιστικός διαχειριστής να έχει την ικανότητα να μην μένει εμμονικά προσκολλημένος στον αρχικό σχεδιασμό του, αλλά να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα. Επίσης, στην εμφάνιση δυσκολιών κρίνεται η σωστή επιλογή εκ μέρους του διαχειριστή των συνεργατών και η σημασία της καλλιέργειας πνεύματος συνεργασίας στην ομάδα, η οποία θα πρέπει να έχει συντελεστεί κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας.

Ο ρόλος του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	
Συμπεράσματα	
• Ηγετικά χαρακτηριστικά & ικανότητες, αλλά και επίτευξη συνεργασίας με επαγγελματίες με διαφορετικό υπόβαθρο • Ανάκυψη αστάθμητων και απρόβλεπτων παραγόντων	
Συστάσεις	
• Καλλιέργεια μίας παλέτας χαρακτηριστικών για την επίλυση των ενδεχόμενων προβλημάτων και την ομαλή συνεργασία • Ευελιξία & προσαρμοστικότητα	

Πίνακας 9. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τον ρόλο του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

6.4.3 Αντί επιλόγου

Στο διάστημα που μεσολάβησε από τη σύλληψη έως τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic συνειδητοποιήθηκε η μεγάλη διαφορά μεταξύ του θεωρητικού και του πρακτικού πλαισίου όσον αφορά στη διερεύνηση της πολιτιστικής δραστηριότητας. Κατά την έναρξη της παρούσας ερευνητικής εργασίας ήταν δεδομένη η δυσκολία εφαρμογής νέων μεθοδολογιών στην πολιτιστική διαχείριση μέσα σε ένα αμιγώς ακαδημαϊκό πλαίσιο. Παρά ταύτα, μέσω της ένταξης της ιδέας του μοντέλου δράσης Δημόσιας Αρχαιολογίας ArchaeoLogic σε ένα πρόγραμμα υποτροφιών (βλ. 6.2.1) επιτεύχθηκε ο σχεδιασμός των δράσεων του και η υλοποίησή τους στην πόλη της Ιεράπετρας. Έτσι, όχι μόνο εφαρμόστηκαν στην πράξη τα αποτελέσματα της πολυετούς έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας στην περιοχή, αλλά και αποκρυσταλλώθηκε η λειτουργία του πολιτιστικού τομέα στην Ελλάδα. Επιπλέον, η πράξη της υλοποίησης του μοντέλου Δημόσιας Αρχαιολογικής δράσης ArchaeoLogic υπογράμμισε την ανάγκη για πραγματιστικές έρευνες που δεν θα προάγουν μόνο την επιστημονική γνώση, αλλά θα επιτελούν και κοινωνικό έργο.

Γενικότερα, έγινε κατανοητό σε βάθος ότι η πολιτιστική διαχείριση είναι ένα εργώδες αντικείμενο και ειδικά στην Ελλάδα, δεδομένων των ποικίλων δυσκολιών που αντιμετωπίζει η χώρα την τελευταία δεκαετία. Προκειμένου να διασφαλιστεί η λειτουργία μίας κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας απαιτείται η αντιμετώπιση ενός πλήθους προκλήσεων σε καθημερινή βάση. Συνάμα είναι απαραίτητη η διαρκής παρακολούθηση των εξελίξεων σε ένα ευρύ φάσμα τομέων. Ωστόσο, σ' αυτή τη διαρκή εξέλιξη και στο γεγονός ότι εμπλέκεται άμεσα με τον ανθρώπινο παράγοντα, έγκειται η γοητεία του αντικειμένου της πολιτιστικής διαχείρισης.

Η συνολική εμπειρία που αποκτήθηκε κατά τη συμμετοχή μου στο πρόγραμμα START_Create Cultural Change και την υλοποίηση του φεστιβάλ στην Ιεράπετρα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα, απέδειξαν ότι το ArchaeoLogic είναι ένα λειτουργικό κοινωνικοπολιτιστικό μοντέλο, το οποίο μπορεί εύκολα να μετασχηματιστεί και να προσαρμοστεί σε διάφορα μέρη με διαφορετικές πολιτισμικές ιδιότητες και να συμβάλει στη συνεχή ανάπτυξή τους. Το πιο σημαντικό όμως είναι το γεγονός ότι αποτέλεσε μια αξιοσημείωτη εμπειρία για όλους τους εμπλεκόμενους. Οι ειδικοί ήρθαν πιο κοντά στην κοινότητα και η κοινότητα πλησίασε το παρελθόν και την πολιτισμική της κληρονομιά, ανακαλύπτοντας έναν εναλλακτικό τρόπο θέασης της περιοχής της και των αξιόλογων ευκαιριών που μπορεί να προσφέρει μελλοντικά.

7.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1 Αναδρομώντας τον σκοπό της έρευνας

Η παρούσα έρευνα υποκινήθηκε από έναν γενικότερο προβληματισμό γύρω από τον ρόλο της αρχαιολογίας στο πλαίσιο των σύγχρονων πολύπλοκων κοινωνιών και από μία διάθεση διερεύνησης του εάν φέρει εκείνες τις ποιότητες ώστε να λειτουργήσει ενδυναμωτικά εντός τους, ιδιαίτερα στις τοπικές κοινότητες που εντοπίζονται σε απομακρυσμένες περιοχές της ελληνικής περιφέρειας.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι το συναπάντημα της αρχαιολογίας με τα μέλη των διάφορων κοινοτήτων θεραπεύεται από τον κλάδο της Δημόσιας Αρχαιολογίας, η έρευνα επικεντρώθηκε αρχικά στην ενδελεχή εξέταση της εμφάνισης και της εξέλιξής της, προκειμένου να απαντήσει στο πρώτο κεντρικό ερευνητικό της ερώτημα (βλ. 1.1), το οποίο αφορά στον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα στην Ελλάδα.

α) Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα σήμερα

Όπως συνέβη στις περισσότερες χώρες του δυτικού κόσμου, έτσι και στη χώρα μας η αρχαιολογία έπαιξε κομβικό ρόλο κατά τον 19^ο αιώνα, αποτελώντας σε πολλές περιπτώσεις το κύριο μέσο συγκρότησης της εθνικής αφήγησης (Plantzos 2008, Hamilakis 2007a). Κατά τον 20^ο αιώνα, η απορρόφησή της στην παραγωγή μίας αμιγούς επιστημονικής αρχαιολογικής γνώσης (Renfrew & Bahn 2005:164) οδήγησε στην αποξένωσή της, μέχρι που η σημαντική στροφή που πραγματοποιήθηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια, λόγω διάφορων επιστημονικών και κοινωνικών εξελίξεων, συντέλεσε στην εκκόλαψη της Δημόσιας Αρχαιολογίας (Catapoti 2013, Meskell 2009, McManamon 2008) και στην προώθηση μίας πιο ευρείας και συμπεριληπτικής αντίληψης του παρελθόντος (Mazower 2008:39). Όμως, η τάση αυτή δεν διαδόθηκε ταυτόχρονα σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη, εξαιτίας των διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών συνθηκών (Matsuda & Okamura 2011:9) που επικρατούν σε αυτά, με αποτέλεσμα οι πρακτικές της Δημόσιας Αρχαιολογίας να μην αναπτυχθούν ούτε να ενσωματωθούν ομοιόμορφα στη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς παντού.

Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τη μακρά παράδοση δημόσιας συμμετοχής και προγραμμάτων που έχει αναπτυχθεί στον αγγλοσαξονικό χώρο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η αρχαιολογία αντιμετωπίζεται αρκετές φορές μέχρι και σήμερα με επιφύλαξη από το κοινό (Λεκάκης & Πάντζου 2021, Stroulia & Sutton 2010a, Fotiadis 2010). Αυτή η στάση, η οποία πιθανόν να δικαιολογείται από την αυστηρότητα και την εσωστρέφεια που

επιδεικνύουν οι υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού στην προσπάθεια τους να προστατεύσουν την πολιτιστική κληρονομία, ενισχύεται από την απουσία της αρχαιολογίας από το σχολικό πρόγραμμα σπουδών (Stroulia & Sutton 2010a) και από την αρκετές φορές μονομερή εστίαση του επιστημονικού έργου στο μακρινό παρελθόν (Γαλανίδου 2012, Stroulia & Sutton 2009).

Ωστόσο, σήμερα φαίνεται να υπάρχει ένα σταθερά αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη Δημόσια Αρχαιολογία στη χώρα μας, το οποίο εκφράζεται τόσο με την εξωστρέφεια και τις δράσεις ενός δικτύου δημόσιων και ιδιωτικών φορέων όσο και με τη συμπερίληψή της στο πρόγραμμα των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών των νεότερων πανεπιστημιακών τμημάτων που πραγματεύονται τη σχέση του σύγχρονου ανθρώπου με το αρχαιολογικό παρελθόν. Παράλληλα, την τελευταία δεκαετία υλοποιούνται εκτεταμένες δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων και διδακτορικών διατριβών, με στόχο τόσο την αποκρυστάλλωση του τρόπου με τον οποίο οι τοπικές κοινότητες προσλαμβάνουν και κατανοούν το αρχαιολογικό έργο όσο και την οικοδόμηση σχέσεων συνεργασίας με αυτές.

β) Η σχέση μεταξύ αρχαιολογίας και τοπικής κοινότητας

Το δεύτερο κεντρικό ερώτημα που έθεσε η παρούσα έρευνα πραγματεύεται τη σχέση μεταξύ της αρχαιολογίας και των τοπικών κοινοτήτων (βλ. 1.1), με στόχο να εξερευνήσει αφενός το εάν οι τοπικές κοινότητες στην περιοχή των οποίων λαμβάνει χώρα το αρχαιολογικό έργο συμμερίζονται την άποψη των ειδικών του κλάδου σχετικά με την αδιαμφισβήτητη ακαδημαϊκή, κοινωνικοπολιτική και εκπαιδευτική αξία (Little 2002b, McManamon & Hatton 2000, Hodder 1999:208, Renfrew & Bahn 1994:483-484) της αρχαιολογίας (βλ. 2.4) και αφετέρου το εάν μπορεί να διαμορφωθεί η σχέση μεταξύ τους, ώστε να συμβάλλει στην ανάπτυξη και των δύο πόλων.

Η παρούσα έρευνα επιχειρώντας να δώσει μία απάντηση σ' αυτό το ερώτημα και επιθυμώντας να συνδράμει στην προσπάθεια ενίσχυσης των δεσμών μεταξύ αρχαιολογίας και κοινωνίας, πέρα από τη θεωρητική διερεύνηση της παρουσίας της Δημόσιας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα, επέλεξε να υλοποιήσει μία έρευνα πεδίου. Ως μελέτη περίπτωσης αξιοποίησε την απομακρυσμένη και ολιγομελή κοινότητα του χωριού Ανατολή στην ορεινή Κρήτη, προκειμένου να προχωρήσει σε μία χαρτογράφηση των δυναμικών που αναπτύσσονται στο σημείο διεπαφής της αρχαιολογίας με τον πραγματικό κόσμο.

Η επιλογή μίας συγκεκριμένης τοπικής κοινότητας για τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας ήταν ζωτικής σημασίας, καθώς η παρούσα έρευνα αναγνωρίζει ότι «*δεν υπάρχει ένα κοινό, όπως δεν υπάρχει ένα παρελθόν*» (Molyneux 1994:5) και ότι «*η κληρονομία*

είναι ταυτόχρονα παγκόσμια και τοπική» (Carman 2002:11). Έτσι, παρά την ευρεία χρήση των γενικών χαρακτηρισμών «αρχαιολογική θέση», «πολιτιστική κληρονομιά», «κοινό», «τοπική κοινότητα», ο εκάστοτε χώρος που φιλοξενεί αρχαιολογικά κατάλοιπα φέρει τα δικά του διακριτά φυσικά χαρακτηριστικά και αντίστοιχα η εκάστοτε κοινότητα που τον κατοικεί έχει τις δικές της ανάγκες και επιθυμίες, με βάση τις οποίες κατασκευάζει τους δικούς της κοινωνικούς και προσωπικούς τόπους και νοήματα. Συνεπώς, μία κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αυτή προσλαμβάνει το παρελθόν και κατ' επέκταση το παρόν της προϋποθέτει την ουσιαστική κατανόηση του πως αντιλαμβάνεται το περιβάλλον της, μέσω του οποίου μεταβολίζονται τα θεμελιώδη στοιχεία της, όπως είναι η συλλογική μνήμη, η εμπειρία, η ταυτότητα.

Πράγματι, η επιτόπια έρευνα στην Ανατολή εξυπηρέτησε την εκ του σύνεγγυς επαφή με έναν συγκεκριμένο τόπο και τους ανθρώπους του, ορίζοντας καθορισμένα χωροχρονικά όρια μέσα στα οποία κατέστη δυνατή η συνύφανση αρχαιολογικών, ιστορικών και εθνογραφικών στοιχείων για τη μελέτη της σχέσης των ντόπιων με την αρχαιολογία και της επιρροής που αυτή ασκεί στην καθημερινότητά τους (βλ. 5.4.2). Ως εκ τούτου, προέκυψε ότι στην Ανατολή εκκολάφτηκε σταδιακά μία σχέση αμοιβαιότητας ανάμεσα στους αρχαιολόγους και την τοπική κοινότητα, η οποία λειτούργησε ενδυναμωτικά και για τα δύο μέρη.

Η αρχαιολογική ομάδα ανασύροντας το παρελθόν στο παρόν, μέσω της αποκάλυψης ενός απροσδόκητου ευρήματος και της διερεύνησης των δυναμικών που αυτό ανακίνησε μέσω της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας, προσέφερε την ευκαιρία στην κοινότητα να προσπελάσει το παρελθόν της, να ανακτήσει τα απολεσθέντα στοιχεία της ταυτότητάς της και στη συνέχεια να το ανασκευάσει, απαλύνοντας τα φορτισμένα με αρνητικό πρόσημο συναισθήματα που είχε καλλιεργήσει σε σχέση με αυτό. Αντίστοιχα, οι Ανατολιώτες αγκαλιάζοντας τους αρχαιολόγους και το έργο τους, τους παρείχαν ουσιαστική υποστήριξη σε πολλαπλά επίπεδα, ενώ συγχρόνως εκπλήρωσαν την ανάγκη τους να έρθουν σε επαφή με άτομα εκτός της κοινότητας, έτσι ώστε να ατενίσουν τον τόπο μέσα από τα μάτια τους, να επανανακαλύψουν τις δυνατότητές του και να ενδιαφερθούν για την αναβάθμισή του. Αμφότεροι, εμπλούτισαν τις γνώσεις τους σε ένα εύρος αντικειμένων και μέσω της συνεργασίας τους πειραματίστηκαν σε δραστηριότητες που διάνθισαν τη συνολική εμπειρία της διεξαγωγής μίας αρχαιολογικής έρευνας σε έναν τόπο.

Εν ολίγοις, στην περίπτωση της Ανατολής η σύνδεση της κοινότητας με τις αρχαιότητες επέτρεψε την επανασύνδεσή της με το πρόσφατο παρελθόν και κατ' επέκταση την

ενδυνάμωσή της στο παρόν, σηματοδοτώντας το νέο ρόλο που καλείται να παίξει η αρχαιολογία του σήμερα, αυτού του συνεκτικού αρμού της κοινωνίας.

γ) Η προσέγγιση της τοπικής κοινότητας

Κάποιες καίριες ανησυχίες κατά την έναρξη, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας σχετιζόταν με το εάν η παρατήρηση των εσωτερικών διεργασιών μίας κοινότητας ευθυγραμμίζεται με μία ηγεμονική ρητορική (González-Ruibal 2009:114) και με το εάν μπορεί να υπάρξει μία προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας από τους αρχαιολόγους απαλλαγμένη από τάσεις επιστημονικού ηγεμονισμού (βλ. 1.1).

Αναμφισβήτητα, η έρευνα εντός μίας κοινότητας αποτελεί ένα ευαίσθητο ζήτημα, το οποίο ενέχει αρκετούς κινδύνους παρερμηνείας της οπτικής των διαφορετικών ομάδων και των ατόμων που δρουν στο πλαίσιο της. Ωστόσο, η υιοθέτηση των μεθοδολογικών εργαλείων της Προφορικής Ιστορίας (βλ. 3.4.4) και της αρχαιολογικής εθνογραφίας (βλ. 4.2.2) από την παρούσα έρευνα συνέβαλαν στην προσπέλαση αυτών των κινδύνων και τη διασφάλιση μίας όσο το δυνατόν αμερόληπτης στάσης απέναντι στους συμμετέχοντες της. Ειδικότερα, η μέθοδος της εθνογραφίας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ισότιμη προσέγγιση της κοινότητας, λόγω της τάσης της να τοποθετεί στο κέντρο και να δίνει προτεραιότητα στην οπτική των υποκειμένων της έρευνας, ενώ ταυτόχρονα παραμένει αυτοπαθής ώστε να προσμετρά την επιρροή της προσωπικότητας και των προθέσεων του ερευνητή στην πορεία της.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας σε έναν τόπο όπου διενεργείται μία αρχαιολογική ανασκαφή μπορεί να αποδεχτεί ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση (Edgeworth 2010:63-64), καθώς ο ντόπιος πληθυσμός συνυπάρχει στο πεδίο με την ομάδα των «ξένων» αρχαιολόγων περιπλέκοντας τις δυναμικές. Παρά ταύτα, στην περίπτωση της Ανατολής η εφαρμογή της συνέβαλε σε μία καλύτερη κατανόηση της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιοχή τόσο κατά το πρόσφατο παρελθόν όσο και κατά το παρόν, επιτρέποντας παράλληλα την ομαλή είσοδο στον κοινωνικό κόσμο του ντόπιου πληθυσμού και ανοίγοντας διόδους αυτοανακάλυψης και συνεχούς περισυλλογής σε σχέση με τη μεταβολή της θέσης του ερευνητή στο κοινωνικό περιβάλλον του πεδίου της έρευνας κατά την εξέλιξή της.

Εντούτοις, το σπουδαιότερο ίσως επίτευγμα της επιτόπιας έρευνας στην Ανατολή είναι ότι μέσω της ενεργούς εμπλοκής της τοπικής κοινότητας στην παραγωγή γνώσης σε σχέση με το παρελθόν της, όχι μόνο ενσωμάτωσε διαφορετικές οπτικές γωνίες στην ερμηνεία του, αλλά και έθεσε σε ένα βαθμό τον έλεγχο της επιστημονικής έρευνας στα χέρια της, προωθώντας τοιουτοτρόπως μία αποαποικιοποίηση του παρελθόντος και του

τρόπου με τον οποίο η αρχαιολογία περικλείει το κοινό στη διαχείρισή του ως πολιτισμική κληρονομιά (Castañeda 2008:53). Εκτός αυτού, η εθνογραφική έρευνα παρέχοντας μία πλατφόρμα έκφρασης των παροντικών προβληματισμών και αναγκών του ντόπιου πληθυσμού υπογράμμισε την ανάγκη να στραφεί η αρχαιολογία εξίσου στο παρόν και στο παρελθόν των κοινοτήτων, επιτελώντας με αυτό τον τρόπο μία ουσιαστική μορφή συμπερίληψής τους στο επιστημονικό έργο (βλ. Kotsakis 2021) και αποτινάσσοντας κάθε ίχνος επιβολής των συμφερόντων της μίας έναντι της άλλης.

Η παρούσα έρευνα επιχειρώντας να απαντήσει στο εάν δύναται τελικά μία ισότιμη προσέγγιση της τοπικής κοινότητας από τους αρχαιολόγους, κατέληξε στο ότι η οικοδόμηση μία τέτοιας προσέγγισης προϋποθέτει την ανάπτυξη μίας αμφίδρομης υποστηρικτικής σχέσης με τα μέλη της, η οποία θα βασίζεται στο γνήσιο ενδιαφέρον και θα στοχεύει στην αποκωδικοποίηση του τρόπου με τον οποίο η αρχαιολογία και τα ευρήματά της επενεργούν σε πιο σύνθετα επίπεδα του ψυχισμού τους.

δ) Συντονισμός της αρχαιολογίας με σύγχρονες πολιτιστικές ενέργειες

Σε δεύτερο χρόνο, η παρούσα έρευνα επιθυμώντας να μεταλαμπαδεύσει τη γνώση που αποκόμισε από την κοινότητα και να την αξιοποιήσει προς όφελός της, αλλά και να εξετάσει τη δυνατότητα της αρχαιολογίας να συντονιστεί με σύγχρονες ενέργειες στον χώρο του πολιτισμού, προχώρησε στη σύλληψη ενός συνεργατικού μοντέλου δημόσιας αρχαιολογικής δράσης στην Ανατολή (βλ. 6.1), μέσω του οποίου οι επιθυμίες των ντόπιων σε σχέση με το πολιτισμικό τους κεφάλαιο μετουσιώθηκαν αφενός σε δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας και αφετέρου σε ένα κοινωνικοπολιτιστικό φεστιβάλ στην ευρύτερη περιοχή, το ArchaeoLogic (βλ. 6.3).

Τα τελευταία χρόνια, όλο και πιο συχνά, η συμπερίληψη της τοπικής κοινωνίας στα αρχαιολογικά προγράμματα αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εξασφάλιση της βιωσιμότητάς τους μέσω της χρηματικής ή άλλου είδους υποστήριξης των διάφορων εμπλεκόμενων στο αρχαιολογικό έργο (Alamansa Sánchez 2018, Matsuda 2016). Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί πως αυτό δεν υπήρξε ποτέ ζητούμενο του αρχαιολογικού προγράμματος στην Ανατολή. Αντίθετα, ο στόχος των δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας και του φεστιβάλ ArchaeoLogic ήταν η εμπλοκή της κοινότητας όχι μόνο στη διαδικασία της έρευνας αλλά και στον σχεδιασμό της παρουσίασης των αποτελεσμάτων της, προκειμένου να γίνει με τρόπο που να σέβεται τις ανάγκες και τις επιθυμίες της και να μπορούν να χρησιμοποιηθούν και μετά την αποχώρηση της αρχαιολογικής ομάδας.

Αυτή η επιδίωξη πραγματοποιήθηκε, καθώς οι κάτοικοι της Ανατολής φάνηκε να ενσωματώνουν στις αφηγήσεις τους τις γνώσεις που αποκόμισαν κατά τις παρουσιάσεις

των ευρημάτων και τις εκδηλώσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας. Μάλιστα κάποιες από τις δραστηριότητες που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο τους υιοθετήθηκαν αργότερα από τους τοπικούς πολιτιστικούς συλλόγους ή ενέπνευσαν άλλες κοινοτικές πολιτιστικές δράσεις.

Όσον αφορά στον συντονισμό της αρχαιολογίας με σύγχρονες τάσεις στην πολιτιστική διαχείριση, η ένταξη πληθώρας δραστηριοτήτων στο πρόγραμμα του φεστιβάλ ArchaeoLogic, που εκτείνονταν από την αρχαιολογία, τη μουσειολογία, τη σύγχρονη τέχνη, τη μουσική, τη φωτογραφία και την ψυχολογία έως την υφαντουργία, την κομμωτική, τη μαγειρική και τη μελισσοουργία, η επιτυχής έκβασή τους και η γενικότερη ικανοποίηση που εξέφρασε το κοινό του, απέδειξαν ότι η αρχαιολογία έχει την ικανότητα να δημιουργήσει άρρηκτες συνδέσεις μεταξύ παρόντος και παρελθόντος, ενσωματώνοντας εκείνα τα στοιχεία του παρόντος που βρίσκονται σε άμεση επαφή με την κοινωνία. Συνάμα, διαπιστώθηκε ότι η αρχαιολογία συνιστά ένα καρποφόρο έδαφος για την ανάπτυξη του κοινωνικού πολιτισμού στην Ελλάδα.

ε) Μπορεί τελικά η αρχαιολογία να φέρει κάποια ουσιαστική αλλαγή στις τοπικές κοινότητες σήμερα;

Η σημασία του παρελθόντος για τις κοινωνίες των ανθρώπων εδράζει στο παρόν (Carman 2002:12, Gazin-Schwartz & Holtorf 1999:2· βλ. επίσης Tilley 1989:192). Η θεώρηση και η νοηματοδότηση τόσο των άυλων όσο και των υλικών καταλοίπων του μεταβάλλεται διαρκώς και ανασκευάζεται με βάση τις κοινωνικοπολιτισμικές ανάγκες και τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα του τώρα (Πλάντζος 2017b, Lowenthal 1985:xxv,348). Κατά συνέπεια, εάν η αρχαιολογία εστιάσει την προσοχή της εξίσου στην πολιτιστική δραστηριότητα του παρελθόντος και του παρόντος, δύναται να συνθέσει μία ευρυγώνια οπτική του παρελθόντος, να αντιληφθεί το πως οι αρχαιολογικές πρακτικές του παρόντος παίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωσή του (Edgeworth 2010:54-55) και ακολούθως να συνειδητοποιήσει την πολλαπλότητα στην ερμηνεία αμφότερων από τις διαφορετικές ομάδες που δρουν διαχρονικά σε κάθε χώρο.

Η επίγνωση αυτής της πολυφωνίας απόψεων και της πολυπλοκότητας των συνάψεων μεταξύ της κοινωνίας και των αρχαιοτήτων, είναι ο μόνος τρόπος να θέσει η αρχαιολογία συνειδητά τον εαυτό της στο κέντρο των κοινωνικών εξελίξεων και να προσαρμόσει μέρος της δραστηριότητάς της με τρόπο που να συναντάει τις εκπαιδευτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων. Καθοδηγούμενη από αυτές, αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε κοινότητας μπορεί να θέσει σε εφαρμογή δημόσιες δράσεις και δίκτυα συνεργασίας και να πυροδοτήσει την ανάπτυξη πληθώρας ευκαιριών, συντείνοντας στην ουσιαστική ανάπτυξη και την ενδυνάμωσή της, η

οποία δεν θα περιορίζεται μόνο σε μία μονόδρομη παροχή έγκυρων γνώσεων σε σχέση με το παρελθόν.

Καταλήγοντας, η αρχαιολογία διαθέτοντας την απαραίμιλλη δυνατότητα να συνυφαίνει τις τοπικές αφηγήσεις σε μία οικουμενική ιστορία και να αναδεικνύει μία συμπεριληπτική κατανόηση του παρελθόντος που βρίσκεται σε σύνδεση με το εδώ και το τώρα, δύναται να προσφέρει απαντήσεις στα διλήμματα, τα προβλήματα και τις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας. Ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή των πολιτικών ανισοτήτων, της μεταναστευτικής και υγειονομικής κρίσης, της οικονομικής αστάθειας και του άκρατου οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, η αρχαιολογία όχι μόνο μπορεί, αλλά επιβάλλεται να εφαρμόσει κοινωνικές προσεγγίσεις, προκειμένου να υπερασπιστεί όχι μόνο την υπόσταση και το έργο της, αλλά τις ανθρωπιστικές επιστήμες εν γένει.

7.2 Χαράσσοντας κατευθύνσεις για το μέλλον

Η γέννηση μίας έρευνας προκύπτει από την ανάγκη του εκάστοτε ερευνητή να βρει απαντήσεις σε κάποια ερωτήματα που ο ίδιος θέτει και τα οποία άπτονται των ερευνητικών του ενδιαφερόντων. Η ανάγκη αυτή είναι ο ακρογωνιαίος λίθος για την καθεαυτή ύπαρξη της έρευνας, μιας που διατρέχει κάθε στιγμιότυπό της, ορίζοντας την πορεία και την ολοκλήρωσή της. Ίσως όμως υπάρχει κάτι ακόμα πιο σημαντικό που έπεται της έναρξης, της πορείας και της ολοκλήρωσης της έρευνας και αυτό έγκειται στη δυνατότητά της να δώσει έναυσμα σε μία σειρά νέων ερευνητικών ερωτημάτων, διατηρώντας άσβεστο το ενδιαφέρον του ερευνητή και θέτοντας τις βάσεις για τη συνέχιση και την εξέλιξή της από τον ίδιο ή από άλλους ερευνητές. Από την παρούσα έρευνα ανέκυψε μία σειρά νέων ερωτημάτων προς μελλοντική διερεύνηση, τα οποία σχετίζονται τόσο με τη Δημόσια Αρχαιολογία όσο και με τον ευρύτερο κλάδο της αρχαιολογίας.

α) Το μέλλον της Δημόσιας Αρχαιολογίας

Μία προβληματική που αναδύθηκε από τη διερεύνηση του κλάδου της Δημόσιας Αρχαιολογίας αφορά στην αυτονόμησή του και στη μελλοντική του πορεία, καθώς με την ευρεία εξάπλωσή του στον κόσμο διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι χρειάζονται αρχαιολόγοι με ιδιαίτερη εξειδίκευση στην προσέγγιση του κοινού.

Ωστόσο, μία ενδεχόμενη αυτονόμηση του κλάδου στο μέλλον θα σηματοδοτήσει μία νέα εποχή για τη Δημόσια Αρχαιολογία ή θα ενισχύσει έναν επιλεκτικό χαρακτήρα, απαλλάσσοντας ταυτόχρονα την πλειονότητα των αρχαιολόγων από τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο κοινό (Grima 2016:54); Η Δημόσια Αρχαιολογία συνιστά έναν ξεχωριστό κλάδο ή αποτελεί μία ενδογενή πτυχή της αρχαιολογίας; Μήπως στο μέλλον δεν θα πρέπει να κάνουμε λόγο για Δημόσια Αρχαιολογία, αλλά να κινηθούμε προς μία κατεύθυνση, στην οποία κάθε μορφή αρχαιολογικής δραστηριότητας θα έχει στο κέντρο της το κοινό και θα απαντά στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας; Χρειάζονται ξεχωριστά τμήματα Δημόσιας Αρχαιολογίας στα πανεπιστήμια ή θα πρέπει οι αρχές και οι πρακτικές της να διδάσκονται και να γίνονται κτήμα όλων των ατόμων που εκπαιδεύονται ως αρχαιολόγοι; Η Δημόσια Αρχαιολογία συνιστά κάτι το συμπαγές ή θα πρέπει διαρκώς να μεταλλάσσεται και να επανεφευρίσκει τον εαυτό της προκειμένου να αφουγκράζεται τις κοινωνικές μεταβολές και να υπηρετεί τον σκοπό της; Δεδομένου ότι η Δημόσια Αρχαιολογία των προηγούμενων δεκαετιών ανέδειξε τη διαφορετικότητα που εντοπίζεται στις αρχαιολογίες, το κοινό και το παρελθόν κάθε τόπου, μήπως δεν χρειάζεται πλέον μία Δημόσια Αρχαιολογία, αλλά «εναλλακτικές αρχαιολογίες» (Schadla-Hall 1999:154· βλ.

επίσης Morris 1993:12) που να αναγνωρίζουν και να ανταποκρίνονται στην πολυφωνία και την πολυπολιτισμικότητα της σύγχρονης δημόσιας σφαίρας;

β) Ο πολιτικός ρόλος της αρχαιολογίας στο πλαίσιο των τοπικών κοινοτήτων

Μία ακόμα σειρά προβληματισμών προήλθε από την ανασκόπηση της διαδικασίας της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας και συνδέεται με τον πολιτικό ρόλο που διαδραματίζει μία αρχαιολογική έρευνα και το αποτύπωμά της στην καθημερινότητα της τοπικής κοινότητας.

Συνήθως, δεν γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι οι προεκτάσεις της πολιτικής στην αρχαιολογία εκτείνονται πέρα από τις μεγάλες εθνικές αφηγήσεις και αγγίζουν καθημερινά ζητήματα, όπως είναι οι σχετικά μικρές αλλά ζωτικές λειτουργίες μιας τοπικής κοινότητας (Lennox & Richardson 2016). Στην περίπτωση της Ανατολής, παρόλο που η εθνογραφική έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως στην περίπλοκη σχέση μεταξύ των αρχαιολόγων και των ντόπιων, κατά τη διάρκεια της έρευνας προέκυψαν κάποια πολιτικά ζητήματα. Αν και η εμφάνισή τους δεν προκάλεσε ιδιαίτερη έκπληξη, λόγω του ότι η αρχαιολογική πρακτική είναι ενσωματωμένη στην κοινωνία και εξαρτάται από την πολιτική (Perring & Van der Linde 2009, Tully 2007) γέννησε ερωτήματα για το πώς θα πρέπει να ασκείται το επιστημονικό έργο, δεδομένων των σοβαρών συνεπειών του για τις ομάδες που σχετίζονται με τους αρχαιολογικούς χώρους.

Πρέπει ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα να παίρνει θέση σε ζητήματα της κοινότητας ή πρέπει να αντιμετωπίζει τα ανακύπτοντα θέματα με στρατηγικό τρόπο προκειμένου να εξυπηρετήσει τα δικά του συμφέροντα; Προέχει το αρχαιολογικό έργο των τοπικών συμφερόντων; Πρέπει το αρχαιολογικό έργο σε μία περιοχή να καθορίζεται από τις πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της κοινότητας που κατοικεί σε αυτή; Αρκούν οι δράσεις Δημόσιας Αρχαιολογίας για την εξισορρόπηση των ανισοτήτων ανάμεσα στην κοινότητα και την αρχαιολογική ομάδα; Πώς μπορεί να συγκροτηθεί μία Δημόσια Αρχαιολογία που να εκφράζει τις ανησυχίες των περιφερειακών ομάδων (Matthews 2008:163); Πώς μπορούν τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών και εθνογραφικών ερευνών να συντίθενται σε άμεση συνεργασία με τις κοινότητες, ξεφεύγοντας από την παγιωμένη μορφή των ακαδημαϊκών κειμένων, ώστε να αντανακλούν όλες τις οπτικές;

γ) Η αρχαιολογία στην κοινωνική πραγματικότητα του διαδικτύου

Κατά τη διάρκεια της παρούσας έρευνας, αξιοποιήθηκε η δυνατότητα διεξαγωγής έρευνας μέσω ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου και η πραγματοποίηση συνέντευξης μέσω ηλεκτρονικών πλατφορμών επικοινωνίας, εξαιτίας των περιορισμών που επέβαλε η

παγκόσμια πανδημία COVID-19 που ξέσπασε προς το τέλος της. Η αρωγή του διαδικτύου σε αυτές τις απαιτητικές συνθήκες έδωσε τροφή για σκέψη σε σχέση με τις αλλαγές που έφερε η ραγδαία διάδοσή του στο πλαίσιο μίας ήδη παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Παρότι η μοναδικότητα της εκάστοτε κοινότητας είναι δεδομένη, η εξάπλωση των κοινωνικών δικτύων συγκροτεί μία νέα συνθήκη κατά την οποία πολλές διαφορετικές κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες ατόμων μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, συνθέτοντας με τη σειρά τους νέες κοινότητες. Η ιδιαιτερότητα αυτής της διαδικασίας έγκειται στο γεγονός ότι συμβαίνει απομακρυσμένα σε ένα κατασκευασμένο περιβάλλον, το οποίο προωθεί τη δημοκρατικότητα, τον πλουραλισμό και τη διαδραστικότητα. Αυτές οι ιδιότητες του διαδικτύου, το οποίο θα μπορούσε να γίνει αντιληπτό ως μία παράλληλη κοινωνική πραγματικότητα, εγείρουν κάποια ερωτήματα σχετικά με τις δυνατότητες της αρχαιολογίας σε ένα τέτοιο πλαίσιο.

Με βάση ότι πολλοί αρχαιολόγοι σήμερα ασπάζονται τη συμπερίληψη πολλών και διαφορετικών φωνών στη συζήτηση σχετικά με το παρελθόν, θα μπορούσε ο κόσμος του διαδικτύου να αποτελέσει ένα νέο πεδίο διερεύνησής του; Δύναται μέσω του διαδικτύου να επιτευχθεί η ταυτόχρονη εμπλοκή τοπικών αλλά και υπερτοπικών κοινών στο αρχαιολογικό έργο; Το γεγονός ότι τα πολιτισμικά στοιχεία της διαδικτυακής πραγματικότητας δεν φέρουν υλικότητα και δεν συνδέονται απαραίτητα με κάποια συγκεκριμένη χωρική ταυτότητα (Skounti 2009:74-75) ευνοεί την εγκαθίδρυση υπερτοπικών και διεθνών δικτύων; Αν ναι, πως συντίθενται νέες κατανοήσεις του παρελθόντος, νέες ιστορίες και νέες μορφές πολιτισμικής κληρονομιάς εντός τους και πώς θα πρέπει να διαμορφωθούν οι αρχαιολογίες του 21^{ου} αιώνα για την καταγραφή, τη μελέτη και την αξιοποίηση αυτών;

δ) Η αρχαιολογία και η πολιτιστική κληρονομιά στη σημερινή Ελλάδα

Ενώσω η παρούσα έρευνα πλησίαζε στο τέλος της, μία σειρά σφοδρών εξελίξεων σημειώθηκε στην πολιτιστική ζωή της Ελλάδας με πρωταγωνιστές εθνικά μνημεία (Sakellariadi 2021), πολιτιστικούς φορείς και μουσεία⁴⁸ από τη μία πλευρά και εγχώρια κοινωφελή ιδρύματα πολιτισμού, ξένες ιδιωτικές εταιρίες και το Υπουργείο Πολιτισμού από την άλλη. Τόσο οι χορηγίες των κοινωφελών ιδρυμάτων πολιτισμού για την υλοποίηση έργων αμφίβολης επιστημονικής εγκυρότητας και αισθητικής ποιότητας και η

---

⁴⁸ Ανάμεσα τους η Ακρόπολη, η Εθνική Βιβλιοθήκη, η Εθνική Λυρική Σκηνή, η Εθνική Πινακοθήκη και πέντε μεγάλα δημόσια/κρατικά μουσεία που λειτουργούν ως υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

χρήση των μνημείων για την αυτοπροβολή ιδιωτικών επιχειρήσεων⁴⁹ με τη σύμφωνη έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού, όσο το νομοσχέδιο για τη μετατροπή πέντε μεγάλων δημόσιων/κρατικών μουσείων σε Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου και η απόφαση απόσπασης των αρχαιοτήτων του Σταθμού Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη υπαινίσσονται την υποταγή του κράτους και των θεσμών του στις αποικιοκρατικού τύπου επιθυμίες των υποστηρικτών του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, προκαλώντας ερωτηματικά για τη θέση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην παροντική τάξη πραγμάτων.

Αυτό το νέο πνεύμα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και το γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις παρακάμπτονται οι νόμιμες διαδικασίες συνιστά μία «εξωστρεφή»⁵⁰ πολιτική ή υποτάσσει την προστασία τους σε οικονομικά ή άλλα συμφέροντα; Οι πολιτικοί αντιμετωπίζοντας τον πολιτισμό ως ένα πεδίο επιχειρηματικής κερδοφορίας αφουγκράζονται τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας ή βάλλουν το επιστημονικό κύρος και τον κοινωνικό ρόλο των πολιτιστικών οργανισμών και των μουσείων; Η προσπάθεια εμπλοκής των ιδιωτών στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του μουσειακού αποθέματος αποβλέπει στην εξασφάλιση της βιωσιμότητάς τους και στο όφελος του κοινού ή στη μεγιστοποίηση της οικονομικής τους εκμετάλλευσης στο όνομα μίας αλόγιστης και χωρίς ηθικούς φραγμούς τουριστικής πολιτικής;

ε) Επίλογος

Μπορεί να μην υπάρχουν ακόμα σαφείς απαντήσεις στους ανωτέρω προβληματισμούς, όμως το γεγονός ότι τέτοιες ερωτήσεις σχηματίζονται και επανέρχονται τα τελευταία χρόνια υπογραμμίζει τη σημασία της αρχαιολογίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει για το παρόν και το μέλλον της κοινωνίας. Η παρούσα έρευνα υποστηρίζει ότι η αρχαιολογία όχι μόνο μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων σε τοπικό επίπεδο, αλλά είναι και σε θέση να κατανοήσει την ευρύτερη κοινωνικοπολιτική της διάσταση, να αντιμετωπίσει τις ευθύνες της ως παραγωγός και

---

⁴⁹ Αναφέρομαι στην εγκατάσταση της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος και της Εθνικής Λυρικής Σκηνής στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, στην ανάληψη των έργων του φωτισμού, της κατασκευής ανελκυστήρα πλαγιάς και της αναβάθμισης των διαδρομών ΑΜΕΑ στον βράχο της Ακρόπολης από το Ίδρυμα Ωνάση, στη δωρεά του Ιδρύματος Νιάρχος για τις εργασίες ανακαίνισης της Εθνικής Πινακοθήκης και στην τοποθέτηση μεγάλης πινακίδας στην οποία προτάσσεται το όνομα του χορηγού πάνω από το όνομα της Εθνικής Πινακοθήκης, καθώς και στην έγκριση του αιτήματος του οίκου Christian Dior για φωτογράφιση στην Ακρόπολη και στη χρήση των μνημείων της Αρχαίας Αγοράς, του Ηρωδείου, του ναού του Ποσειδώνα στο Σούνιο και του ναού του Δία στην αρχαία Νεμέα για τη χωροθέτηση φωτογραφίσεων και βιντεοσκοπήσεων.

⁵⁰ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από την Υπουργό Πολιτισμού Λίνα Μενδώνη στην απάντησή της σε ερώτηση (αρ. 813/28.5.2021) με θέμα «Ομόφωνη, θετική γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου στο αίτημα του Οίκου Dior για τις επιδείξεις του στις 14, 15 και 17 Ιουνίου 2021».

πάροχος της γνώσης (Zimmerman 2006· βλέπε επίσης Smith & Wobst 2005) και να θεωρήσει το έργο της ως κάτι περισσότερο από αμιγώς επιστημονικό ή ακαδημαϊκό. Είναι προφανές ότι η αρχαιολογία του 21^{ου} αιώνα δεν μπορεί να παραμένει αδιάσειστη, ουδέτερη και απολιτική, αλλά οφείλει να χαιρετίσει την ανάγκη των διαφορετικών ομάδων ατόμων να συγκροτήσουν μία δική τους ιστορία και κληρονομιά.

Ωστόσο, για την οικοδόμηση μίας κοινωνικοπολιτικά ευαισθητοποιημένης αρχαιολογίας είναι απαραίτητη η βαθιά αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας, μέσω της κατανόησης της οπτικής γωνίας των άλλων ανθρώπων και των ποικίλων τοπικών κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών δομών εξουσίας που δρουν στην εκάστοτε περιοχή. Ένας τελεσφόρος τρόπος να επιτευχθεί αυτό είναι η υιοθέτηση των πρακτικών της Δημόσιας Αρχαιολογίας και της αρχαιολογικής εθνογραφίας. Ιδιαίτερα στη σημερινή Ελλάδα, όπου μία πληθώρα διαρκώς αναδυόμενων απειλών και κρίσεων διαμορφώνουν ένα ρευστό περιβάλλον, επιβάλλεται η συστηματική μελέτη των δυναμικών μεταξύ αρχαιολόγων και τοπικών κοινωνιών για τον εντοπισμό των επιπτώσεων της αρχαιολογίας στη ζωή τους και την επίδειξη έμπρακτου ενδιαφέροντος, όχι μόνο για το παρελθόν αλλά και για το παρόν τους. Η σύσταση μίας κοινωνικά στρατευμένης αρχαιολογίας «στο και για το παρόν» (Harrison 2011), η οποία θα αφορμάται από τη γνώση της κοινότητας, είναι ο μονός δρόμος για να διατηρήσει ο κλάδος τη σημασία και τη συνάφειά του στη σύγχρονη πολύπλευρη και πολύπλοκη κοινωνία (Bounia 2008:233).

Έχει περάσει μισός αιώνας από τότε που οι Fritz & Plog (1970) έγραψαν ότι «εάν οι αρχαιολόγοι δεν βρουν τρόπους να κάνουν την έρευνά τους όλο και πιο σχετική με τον σύγχρονο κόσμο, ο σύγχρονος κόσμος θα βρει πολύ εύκολα τον τρόπο να προχωρήσει χωρίς αυτούς», όμως τα λόγια τους ηχούν σήμερα πιο επίκαιρα από ποτέ. Έχει έρθει η ώρα, λοιπόν, να αγγίξει κάθε πτυχή της αρχαιολογίας ουσιαστικά τους ανθρώπους του σήμερα και να τους κάνει να νιώσουν ότι έχουν έναν ικανό συνοδοιπόρο στην ανέγερση ενός μέλλοντος που θα πατάει γερά στα θεμέλια του παρελθόντος, χωρίς να φυτοζωεί στη σκιά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αρχαιολογία και Ποίηση (2017) [Κύκλος Εκδηλώσεων]. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Αθήνα. 24 Απριλίου 2017- 10 Οκτωβρίου 2017.

Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Παλιάμπελα Κολινδρού (2020) *Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Παλιαμπέλων* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://temper.web.auth.gr/> [Τελευταία πρόσβαση. 25^η Απριλίου 2020].

Babbie, E. (2011) *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα, Κριτική.

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2015α) *Θεματική ενότητα 1: Εισαγωγή, Μνήμη και Προφορική Ιστορία SEAD240, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/units/?course=SEAD240&id=3238> [Τελευταία πρόσβαση. 9^η Σεπτεμβρίου 2020].

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2015β) *Θεματική ενότητα 2: Γραπτές και προφορικές πηγές, Μνήμη και Προφορική Ιστορία SEAD240, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/units/?course=SEAD240&id=3239> [Τελευταία πρόσβαση. 24^η Αυγούστου 2020].

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2015γ) *Θεματική ενότητα 5α: Η συνέντευξη, Μνήμη και Προφορική Ιστορία SEAD240, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/units/?course=SEAD240&id=3242> [Τελευταία πρόσβαση. 14^η Νοεμβρίου 2020].

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2015δ) *Θεματική ενότητα 6: Η συνέντευξη ως κοινωνική σχέση SEAD240, Μνήμη και Προφορική Ιστορία SEAD240, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/units/?course=SEAD240&id=3243> [Τελευταία πρόσβαση. 24^η Νοεμβρίου 2020].

Βαν Μπούσχοτεν, Ρ. (2015ε) *Θεματική ενότητα 9: Η συγκρότηση της μνήμης SEAD240, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/modules/units/?course=SEAD240&id=3246> [Τελευταία πρόσβαση. 17^η Ιανουαρίου 2021].

Βλίζος, Σ. (2021) Μουσεία, φορείς και τοπική κοινωνία: Παρεμβάσεις «μουσειολογίας». Στο: Βλίζος, Σ. & Πάντζου, Ν. (επιμ.) *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*. Αθήνα, diadrisis, σσ. 102-119.

- Γαλανίδου, Ν. (2012) Προλεγόμενα στη σειρά «Δημόσια Αρχαιολογία». Στο: Γαλανίδου, Ν. & Dommasnes, L. H. (επιμ.) *Μιλώντας στα παιδιά για το παρελθόν. Μια διεπιστημονική προσέγγιση*. Αθήνα, Καλειδοσκόπιο, σσ. 7-16.
- Γιαννίρη, Δ. Κ. (2019) Μία έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας στην πόλη της Ιεράπετρας. Στο: Σύλλογος Ανάδειξης Αρχαιοτήτων Ιστορίας & Πολιτισμού Ιεράπετρας “Ιεράπυτνα” (επιμ.) *Αρχαία, βυζαντινά και νεώτερα μνημεία της Ιεράπετρας. Β’ Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση: Πρακτικά διημερίδας, 16-17 Ιουνίου 2017, Ιεράπετρα, Κρήτη*. Κρήτη, Σύλλογος Ανάδειξης Αρχαιοτήτων Ιστορίας & Πολιτισμού Ιεράπετρας, σσ. 230-244.
- Γκαζή, Α. (2015) Η αξιοποίηση της προφορικής ιστορίας σε εκθέσεις μουσείων. Μία επισκόπηση. Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 45-62.
- Γκέφου-Μαδιάνου, Δ. (2009) *Όψεις Ανθρωπολογικής Έρευνας. Πολιτισμός, Ιστορία, Αναπαραστάσεις*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Elias, N. (1997) Η εξέλιξη του πολιτισμού. Αθήνα, Νεφέλη.
- ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ 2020 | ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΒΑΛΛΙΕΡΑΤΟΣ (2020) [Έκθεση]. Ωδείο Ηρώδου του Αττικού, Αθήνα. 05 Ιουνίου 2020 - 03 Ιουλίου 2020.*
- ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ | ΜΑΡΙΑ ΛΟΪΖΙΔΟΥ (2015) [Έκθεση]. Αρχαιολογικός χώρος και Μουσείο Κεραμεικού, Αθήνα. 09 Σεπτεμβρίου 2015 - 31 Οκτώβρη 2015.*
- Ζούνης, Π. (2009) *Η πολιτιστική χορηγία ως μέσο επικοινωνίας*. Αθήνα, Επίκεντρο.
- Θουκυδίδης (2008) *Θουκυδίδου Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*. Μτφρ. Άγγελος Σ. Βλάχος. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”.
- Ιδανικές 'μορφές' κι αγαπημένες... (2013) [Έκθεση]. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα. 27 Νοεμβρίου 2013 - 30 Μαρτίου 2014.*
- Harvey, D. (2009) *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας : διερεύνηση των απαρχών της πολιτισμικής μεταβολής*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2006) Θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory) και ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: δύο ερευνητικά παραδείγματα. Στο: Ιωσηφίδης, Θ. & Σπυριδάκης, Μ. (επιμ.) *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα. Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Ανάλυση Δεδομένων*. Αθήνα, Κριτική.
- Καλοκαιρινός, Α. (2010) *Ανθρωπιστικές σπουδές*. Ρέθυμνο, Φιλοσοφικές Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

Κασβίκης, Κ. (2004) Αρχαιολογικές αφηγήσεις και εκπαίδευση: ανάλυση περιεχομένου και εικονογράφησης στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.

Κεppα, Μ. Ε. (2004) «Οι ποικιλίες της ανθρωπολογικής εμπειρίας: πενήντα χρόνια επιτόπιας έρευνας και άσκησης στην Ελλάδα». Στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*. Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, σσ. 117-135.

ΚΜΣ (2020) *Ιστορικό* [Online] Διαθέσιμο στο: <http://www.kms.org.gr/> [Τελευταία πρόσβαση. 13^η Σεπτεμβρίου 2020].

Κωτσάκης, Κ. (2021) Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία. Στο: Βλίζος, Σ. & Πάντζου, Ν. (επιμ.) *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*. Αθήνα, diadrasis, σσ. 74-101.

Λεκάκης, Σ. & Πάντζου, Ν. (2021) Μνήμη, ταυτότητα και τοπικές κοινωνίες. Ο ρόλος της αρχαιολογικής εθνογραφίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο: Βλίζος, Σ. & Πάντζου, Ν. (επιμ.) *Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων*. Αθήνα, diadrasis, σσ. 30-53.

Λεκάκης, Σ., Γιαννίρη, Δ. Κ. & Καλογερόπουλος, Δ. (2016) Υπάρχει τίποτα εκεί εκτός από πέτρες; Η έρευνα εθνογραφικής αρχαιολογίας γύρω από την ανασκαφή της Στελίδας Νάξου και κάποια πρώτα πορίσματα. Στο: *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Κυκλαδολογικού Συνεδρίου: Οι Κυκλάδες στη διαχρονία: Χώρος-Άνθρωποι*. Ερμούπολις, 25-29 Μαΐου 2016. Σύρος, Εταιρεία Κυκλαδικών Μελετών.

Λιάκος, Α. (2017) Τι είναι "μνήμη"; Στο: Παπαδημητρίου, Ν. & Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.) *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, Καστανιώτης, σσ.32-44.

Λιάκος, Α. (2015) Γιατί η προφορική ιστορία; Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 35-42.

Λιάκος, Α. (2011) *Αποκάλυψη, ουτοπία και ιστορία*. Αθήνα, Πόλις.

McCully, Α. (2015) Προφορική ιστορία και κατανόηση ενός προβληματικού παρελθόντος. Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 211-222.

Μούλιου, Μ. (2017) Συστημική σκέψη και Δημόσια Αρχαιολογία: Αναζητώντας χρήσιμες συνδέσεις. Στο: *Δημόσια Αρχαιολογία 1*, 12-14 Μαΐου 2017, Ρέθυμνο, Κρήτη. Κρήτη, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1998) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή των λέξεων*. Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπαντιμαρούδης, Φ. (επιμ.) *Οι Κοινωνικές Επιστήμες Σήμερα: Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, 31 Μαρτίου-2 Απριλίου 2006, Μυτιλήνη, Ελλάδα*. Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Μπουκάλας, Π. (2005) *Υποθέσεις. Η Καθημερινή* [Online] Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/218847/article/politismos/arxeio-politismoy/ypo8eseis> [Τελευταία πρόσβαση. 23^η Σεπτεμβρίου 2019].

Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (2015) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος.

Νάκου, Ε. (2015) Προφορική Ιστορία και εκπαίδευση. Βασικά ζητήματα και προβληματισμοί. Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 169-186.

Νάκου, Ε. (2009) *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*. Αθήνα, Νήσος.

Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κρήτης & Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης (2002) *Τα “μικρά μετέωρα” του Λασιθίου. Καλαμαύκα, Ανατολή, Πρίνα*. Ηράκλειο, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης.

Παπαδάτος, Γ. (2015) *Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Ανατολή Ιεράπετρας*. Ανασκαφή και Έρευνα, Χ: Από το Ερευνητικό Έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, 22-23 Απριλίου, Αθήνα.

Παπαδάτος, Γ. & Σοφιανού, Χ. (2015) *Οι αρχαιότητες της Ιεράπετρας και η ανάδειξή τους: ιδέες και προτάσεις*. [Ομιλία] Ιεράπετρα, 9^η Μαΐου.

Παπαδόπουλος, Α. (2014) *Συνέντευξη & παρατήρηση* [Online] Διαθέσιμο στο: http://sociology.soc.uoc.gr/pegasoc/wp-content/uploads/2014/10/%CE%93_%CE%B2-%CE%A0%CE%B1%CE%B4%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82_%CE%91-1.pdf [Τελευταία πρόσβαση. 25^η Μαρτίου 2020].

Πλάντζος, Δ. (2017a) *Μια σταλιά παρόν: η αρχαιολογική πράξη στη νεοελληνική ποίηση*. [Διάλεξη] Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 10^η Οκτωβρίου.

Πλάντζος, Δ. (2017b) Το παρελθόν ως τραυματική εμπειρία στο παρόν. Στο: Παπαδημητρίου, Ν. & Αναγνωστόπουλος, Α. (επιμ.) *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, Καστανιώτης, σσ. 117-135.

- Πλάντζος, Δ. (2016) *Το πρόσφατο μέλλον: Η κλασική αρχαιολογία ως βιοπολιτικό εργαλείο*. Αθήνα, Νεφέλη.
- Πλάντζος, Δ. (2011) Η αρχαιολογία της μνήμης: Άργος Ορεστικό. Στο: Μπουραζέλης, Κ., Καραμανωλάκης, Β. & Κατάκης, Σ. (επιμ.) *Η μνήμη της κοινότητας και η διαχείρισή της: μελέτες από μια ημερίδα αφιερωμένη στη μνήμη του Τίτου Παπαμαστοράκη*. Αθήνα, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ.
- Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ιεράπετρας (2017) *Φωτογραφικές μνήμες*. Ιεράπετρα, Λύχνος Printhouse.
- Σαμπανίκου, Ε. & Παυλογεωργάτος, Γ. (2007). Η μεταδιαδικαστική αρχαιολογία ως σύγκλιση μεταξύ ανθρωπιστικών σπουδών και κοινωνικών επιστημών. Στο: Ζώρας, Κ. & Μπαντιμαρούδης Φ. (επιμ.) *Οι Κοινωνικές επιστήμες σήμερα. Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου Κοινωνικών Επιστημών, 31 Μαρτίου -2 Απριλίου 2006, Μυτιλήνη, Λέσβος*. Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 523-536.
- SIGHT | ANTONY GORMLEY ΣΤΗ ΔΗΛΟ* [Έκθεση]. Αρχαιολογικός χώρος & Μουσείο Δήλου, Δήλος. 18 Μαΐου 2019 - 31 Οκτωβρίου 2019.
- Στεφάνου, Ι. (1994) *Η Ψυχολογία των τόπων. Από τον πραγματικό χώρο στον φανταστικό τόπο*. Αθήνα, Institut Français d' Athènes.
- Τζώνος, Π. (2008-09) Μοντερνισμός, διάλεξη στο Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.
- THE PALACE AT 4 A.M.* (2019) [Έκθεση]. Αρχαιολογικό Μουσείο Μυκόνου, Μύκονος. 18 Μαΐου 2019 - 31 Οκτωβρίου 2019.
- Thomson, P. (2002) *Φωνές από το παρελθόν: Προφορική Ιστορία*. Αθήνα, Πλέθρον.
- TINO SEHGAL* (2014) [Έκθεση]. Ρωμαϊκή Αγορά, Αθήνα. 25 Μαΐου 2014 - 28 Οκτωβρίου 2014.
- Τσιώλης, Γ. (2014) *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα, Κριτική.
- Τσιώλης, Γ. & Σιούτη, Ε. (2013) *Βιογραφικές (ανα)κατασκευές στην ύστερη νεωτερικότητα. Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της βιογραφικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα, Νήσος.
- Τσιώλης, Γ. (2006) *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*. Αθήνα, Κριτική.

- ΥΠΠΟΑ (2019) *Πολιτιστική χορηγία* [Online] Διαθέσιμο στο: <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?ilD=2636> [Τελευταία πρόσβαση. 9^η Δεκεμβρίου 2019].
- Yurita, M. (2015) Ιστορική γνώση και ιστορική εκπαίδευση. Διδάσκοντας ιστορία μέσω μουσειακών εκθέσεων. Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 155-166.
- Φαρσάρης, Ε. (2010) *Η Ανατολή των αγώνων και των θυσιών*. Ιεράπετρα, Αυτοέκδοση.
- Φαρσάρης, Ε. (2008α) *Η θρησκευτική παράδοση στην Ανατολή Ιεράπετρας*. Ιεράπετρα, Έκδοσις Ιεράς Μητροπόλεως Ιεραπότνης και Σητείας.
- Φαρσάρης, Ε. (2008β) *Ανατολή Ιεράπετρας*. Ιεράπετρα, Πολιτιστικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής Ιεράπετρας.
- Fischer, Ch., Costache, St. & Μακρυγιάννη, Χ. (2011) *Μία Εισαγωγή στην Προφορική Ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων γίνονται ιστορία*. Νικοσία, K&L Lithofit.
- Χαϊτας, Μ. (2018) *Ελαφρές κατασκευές στην Ελλάδα. Ανώνυμος Λαϊκή Αρχιτεκτονική*.
- Χαμηλάκης, Γ. (2012) *Το έθνος και τα ερείπια του*. Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Χαραλαμπίκης, Χ. (1968) *Συλλογή Λαογραφική Ύλης εκ του χωριού Ανατολή, της επαρχίας Ιεράπετρας, του νομού Λασιθίου, Κρήτης*, Φροντιστήριο Λαογραφίας. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αδημοσίευτο Υλικό.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2015) Μνήμη και ανάμνηση. Μία νέα προσέγγιση των μουσειακών συλλογών. Στο: Νάκου, Ε. & Γκαζή, Α. (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Αθήνα, Νήσος, σσ. 63-76.
- Χουρμουζιάδη, Ν. (2019) Ουτοπική αρχαιολογία, ή μήπως αρχαιολογία με ανθρώπινο πρόσωπο; Στο: Κωτσάκης, Κ. (επιμ.) *Η αντίπερα όχθη. Κοινωνικός χώρος και ιδεολογία στις προϊστορικές κοινότητες*. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 22-38.
- Χουρμουζιάδης, Γ. (2002) *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press.

Ξενόγλωσση

- Aaker, J. L., Fournier, S. & Brasel, A. (2004) When Good Brands Do Bad. *Journal of Consumer Research*, 31 (June), 1-16.
- Abrams, L. (2010) *Oral History Theory*. London and New York, Routledge.
- Ackroyd, S. & Hughes, J. (1992) *Data Collection In Context*. Harlow, Longman Group.
- Alexander, J. C. (2004) Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J. & Sztopmka, P. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press.
- Almansa Sánchez, J. (2018) New Paths for the Future of Public Archaeology? *CPAG*, 28 (2018), 197-209.
- Almansa Sánchez, J. (2017) Key Concepts in Public Archaeology. *Public Archaeology*, 16 (1), 67-69.
- Almansa Sánchez, J. (2016) You of All People Ask Me? Public Archaeology is You: A Response to Grima and the Wider Debate on the Meaning of Public Archaeology. *Public Archaeology*, 15 (2-3), 141-147.
- An-Hsiang, W., Fang, J. J. & Chen, C. H. (2003) Effects of VDT Leading-Display Design on Visual Performance of Users in Handling and Dynamic Display Information Dual-Tasks. *Journal of International Ergonomics*, 32 (2), 93-104.
- Andersson, J., Elfwendahl, M., Gustafson, G., Hägerman, B-M., Lundqvist, R., Stenbäck Lönnquist, U., Ulfsdotter, J. & Welinder, S. (2011) Visible Men and Elusive Women. *International Journal of Historical Archaeology*, 15 (1), 10-29.
- Andersson, T. D. & Getz, D. (2009) Tourism as mixed industry: differences between private, public and not-for-profit festivals. *Tourism Management*, 30 (6), 847-856.
- Andreasen, N. H., Pantzou, N., Papadopoulos, D. & Darlas, A. (2017) *Unfolding a Mountain: An Historical Archaeology of Modern and Contemporary Cave Use on Mount Pelion*. Monographs of the Danish Institute at Athens. Aarhus, Aarhus University Press.
- Alselm, K. J. & Kosteljik, E. (2008) Identity Based Marketing: A New Balanced Marketing Paradigm. *European Journal of Marketing*, 42 (9/10), 907-914.
- Ascherson, N. (2000) Editorial. *Public Archaeology*, 1 (1), 1-4.
- Aston, M. (1985) *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology and Local History*. London and New York, Routledge.

- Atalay, S. (2007) Global Application of Indigenous Archaeology: Community Based Participatory Research in Turkey. *Archaeologies*, 3 (3), 249-270.
- Atalay, S. (2006) Indigenous Archaeology as a Decolonizing Practice. *American Indian Quarterly*, 30 (3), 280-310.
- Basso, K. H. (1996) *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque, NM, University of New Mexico Press.
- Beaudry, N. (1997) The Challenges of Human Relations in Ethnographic Enquiry: Examples from Arctic and Subarctic Fieldwork. In: Barz, G. & Cooley, T. (eds.) *Shadows in the Field: New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology*. Oxford, Oxford University Press, pp. 63-83.
- Bender, B. (1993) Introduction: Landscape - Meaning and Action. In: Bender, B. (ed.) *Landscape: Politics and Perspectives*. Oxford and Providence, RI: Berg Publishers, pp. 1-17.
- Bennett, T. (1995) *The Birth of the Museum*. London, Routledge.
- Benson, S. P., Brier, S. & Rosenzweig, R. (1986) *Presenting the Past*. Philadelphia, Temple University Press.
- Brest, P. (2010) The Power of Theories of Change. *Stanford Social Innovation Review*, 8 (2), 47-51.
- Bernard, H. R. (2011) *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham, Md, Altamira Press.
- Binford, L. R. (1972) *An Archaeological Perspective*. New York, Seminar Press.
- Binks, G., Dyke, J. & Dagnall, P. (1988) *Visitors Welcome. A manual on the presentation and interpretation of archaeological excavations*. London, HMSO.
- Birt, P. (1982) "The Burra". Archaeology in a Small Community in South Australia. In: Shackel, P. & Chambers, E. (eds.) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*. New York and London, Routledge, pp. 153-169.
- Black, N. (2016) Festival connections: how consistent and innovative connections enable small-scale rural festivals to contribute to socially sustainable communities. *International Journal of Event and Festival Management*, 7 (3), 172-187.
- Black, G. (2005) *The Engaging Museum. Developing Museums for Visitor Involvement*. London and New York, Routledge.

- Blichfeldt, B. S. & Halkier, H. (2014) Mussels, tourism and community development: a case study of place branding through food festivals in rural North Jutland, Denmark. *European Planning Studies*, 22 (8), 1587-1603.
- Boccioni, U. (1910) *Manifesto dei pittori futuristi*. Milano, Direzione del movimento futurista.
- Bonacchi, C. (2017) Digital media in public archaeology. In: Moshenska, G. (ed.) *Key Concepts in Public Archaeology*. London, UCL Press.
- Bornat, J. (2004) Oral History. In: Seale, C., Silverman, D., Gubrium, J. & Gobo, G. (eds.) *Qualitative Research Practice*. London, Sage.
- Bounia, A. (2008) Ancient texts, classical archaeology and representation of the past: the development of a dialogue. In: Damaskos, D. & Plantzos, D. (eds.) *A Singular Antiquity. Archaeology and Hellenic Identity in twentieth-century Greece*. Athens, Mouseio Benaki, pp. 223-226.
- Bourdieu, P., Darbel, A. & Schnapper, D. (1991) *The Love of Art: European Art Museums and Their Public*. Cambridge, Polity Press.
- Bowdler, S. (1996) Freud and Archaeology. *Anthropological Forum: A Journal of Social Anthropology and Comparative Sociology*, 7 (3), 419-438.
- Boyd, D. & Ellison, N. (2007) Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), 210-230.
- Butler, C. (2002) *Postmodernism: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press.
- Byrne, S. (2012) Community Archaeology as Knowledge Management: Reflections from Uneapa Island, Papua New Guinea. *Public Archaeology*, 11 (1), 26-52.
- Byrne, D. (2009) A critique of unfeeling heritage. In: Smith, L. & Akagawa, N. (eds.) *Intangible Heritage*. London and New York, Routledge, pp. 229-252.
- Campbell, E. & Lassiter, L. (2015) *Doing Ethnography Today: Theories, Methods, Exercises*. New Jersey, Wiley & Sons.
- Capra, F. (2002) *The Hidden Connections. A Science for Sustainable Living*. London, Flamingo.
- Carlsen, J., Andersson, T., Ali-Knight, J., Jaeger, K. & Taylor, R. (2010) Festival management innovation and failure. *International Journal of Event and Festival Management*, 1 (2), 120-131.

- Carlson, C. C. (2005) *Letters from the Field: Reflections on the Nineteenth Century Archaeology of Harlan I. Smith in the Southern Interior of British Columbia, Canada*. In: Smith, C. & Wobst, H. M. (eds.) *Decolonizing Archaeological Theory and Practice*. New York, Routledge, pp. 134-169.
- Carman, J. (2005) *Against Cultural Property: Archaeology, heritage and ownership*. London, Duckworth.
- Carman, J. (2002) *Archaeology and Heritage. An Introduction*. London and New York, Continuum.
- Caruth, C. (1996) *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*. Baltimore & London, Johns Hopkins University Press.
- Casella, C. & Croucher, K. (2010) *The Alderley Sandhills Project: An archaeology of community life in (post-) industrial England*. Manchester, Manchester University Press.
- Casey, E. S. (1996) How to get from space to place in a fairly short stretch of time: Phenomenological prolegomena. In: Feld, S. & Basso, K. H. (eds.) *Senses of Place*. Santa Fe, New Mexico, School of American Research Press, pp. 13-52.
- Castañeda, Q. & Matthews, C. (2008) *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices*. UK, Altamira Press.
- Castañeda, Q. (2008) Introduction: Ethnography and the Social Construction of Archaeology. In: Castañeda, Q. & Matthews, C. (eds.) *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices*. UK, Altamira Press, pp. 1-24.
- Castañeda, Q. (2006) The Invisible Theatre of Ethnography: Performative Principles of Fieldwork. *Anthropological Quarterly*, 79 (1), 75-104.
- Catapoti, D. (2013) To own or to share? The crisis of the past at the onset of the 21st century. In: Relaki, M. & Catapoti, D. (eds.) *An Archaeology of Land Ownership*. New York, Routledge, pp. 260-290.
- Cayla, J. (2013) Brand mascots as organisational totems. *Journal of Marketing Management*, 29 (1-2), 86-104.
- Chalikias, K. (2013) *Living on the Margin: Chryssi Island and the Settlement Patterns of the Ierapetra Area (Crete)*. Oxford, Archaeopress.
- Chambers, E. (2004) Epilogue: Archaeology, Heritage, and Public Endeavor. In: Shackel, P. & Chambers, E. (eds.) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*. New York and London, pp. 193-208.

- Chappuis, B., Gaffey, B. & Parvizi, P. (2011) *Are your customers becoming digital junkies?* *McKinsey Quarterly* [Online] Available from: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/are-your-customers-becoming-digital-junkies> [Accessed. 11th January 2020].
- Cherry, J. F. & Rojas, F. (2015) *Archaeology for the People. Perspectives from the Joukowsky Institute*. Oxford and Philadelphia, Oxbow Books.
- Childe, V. G. (1956) *Piecing Together the Past, the Interpretation of Archaeological Data*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Childs, P. (2016) *Modernism*. 3rd ed. London, Routledge.
- Clarke, D. (2016) Public Archaeology: Narrowing the Perspective, Enlarging the Ambition. *Public Archaeology*, 15 (2-3), 136-140.
- Clarke, A. & Jepson, A. (2011) Power and hegemony within a community festival. *International Journal of Event and Festival Management*, 2 (1), 7-19.
- Clarke, D. (1973) Archaeology, the Loss of Innocence. *Antiquity*, 47, 6-18.
- Clifford, J. (1997) *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Clifford, J. (1986) Introduction: Partial Truths. In: Clifford, J. & Marcus, G. (eds.) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press.
- Cloke, P. (1996) Rural life-styles: material opportunity, cultural experience, and how theory can undermine policy. *Economic Geography*, 72 (4), 439-449.
- Connerton, P. (1989) *How Societies Remember*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Corbishley, M. (2011) *Pinning Down the Past: Archaeology, Heritage, and Education Today*. Woodbridge, The Boydell Press.
- Council of Europe (2005) *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society* [Online] Available from: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> [Accessed. 29th May 2020].
- Council of Europe (1992) *Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe* [Online] Available from: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention> [Accessed. 29th May 2020].

- Creswell, J. W. (2003) *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, California, Sage Publications.
- Creswell, J. W. & Miller, D. L. (2000) Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39 (3), 124-130.
- Culhane, D. (2016) Imagining: An Introduction. In: Elliot, D. & Culhane, D. (eds.) *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. United States of America, University of Toronto Press, pp. 1-21.
- Davies, C.A. (1999) *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*. London and New York, Routledge.
- Davis, H. A. (1986) Public Archaeology Forum. *Journal of Field Archaeology*, 13 (1), 115-119.
- Dean, D. (1994) *Museum Exhibitions: Theory and Practice*. London and New York, Routledge.
- De Bres, K. & Davis, J. (2001) Celebrating group and place identity: a case study of a new regional festival. *Tourism Geographies*, 3 (3), 326-337.
- de Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, University of California Press,
- Delamere, T. A., Wankel, L. M. & Hinch, T. D. (2001) Development of a Scale to Measure Resident Attitudes Toward the Social Impacts of Community Festivals, Part I: Item Generation and Purification of the Measure. *Event Management*, 7 (1), 11-24.
- Delamont, S. (2004) Ethnography and Participant Observation In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F. & Silverman, D. (eds.) *Qualitative Research Practice*. London, Sage, pp. 205-217.
- Deltsou, E. (2009) Researching Biographies of Archaeological Sites: The Case of Sikyon. *Public Archaeology*, 8 (2-3), 176-189.
- Denzin, N. & Lincoln, Y. (2000) *Handbook of Qualitative Research*. California, Sage.
- Devney, D. C. (2015) *Organizing Special Events and Conferences: A Practical Guide for Busy Volunteers and Staff*. Florida, Pineapple Press.
- Dewdney, A., Bibosa, D. & Walsh, V. (2013) *Post-critical Museology: Theory and Practice in Art Museum*. London & New York, Routledge.

- Diaz-Andreu, M. (2007) *A world history of nineteenth-century archaeology: nationalism, colonialism, and the past*. Oxford, Oxford University Press.
- Di Leonardo, M. (1987) Oral History as Ethnographic Encounter Author. *The Oral History Review*, 15 (1), 1-20.
- Douglas, J. D. (1985) *Creative Interviewing*. Beverly Hills, CA, Sage.
- Dowdall, K. M. & Parrish, O. O. (2003) A Meaningful Disturbance of the Earth. *Journal of Social Archaeology*, 3 (1), 99-133.
- Dredge, D. (2006) Networks, conflict and collaborative communities. *Journal of Sustainable Tourism*, 14, 562-581.
- Echo-Hawk, R. C. (2000) Ancient history in the New World: Integrating oral traditions and the archaeological record in deep time. *American Antiquity*, 65 (2), 267-290.
- Edgeworth, M. (2010) On the boundary: new perspectives from ethnography of archaeology. In: Garrow, D. & Yarrow, T. (eds.) *An offprint from Archaeology and Anthropology*. United Kingdom, Oxbow Books, pp. 53-68.
- Edgeworth, M. (2003) *Acts of Discovery*. Oxford, Archaeopress.
- Eliade, M. (1964) *Myth and Reality*. London, Allen & Unwin.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Esch, F. R. (2008) Brand Identity: The Guiding Star for Successful Brands. In: Schmitt, B. H. & Rogers, D. L. (eds.) *Handbook on Brand and Experience Management*. Cheltenham, UK, Edward Elgar.
- Fagan, B. & Durrani, N. (2020). Cultural Resource Management (CRM) and Public Archaeology. In: Fagan, B. & Durrani, N. (eds.) *In the Beginning. An Introduction to Archaeology*. New York, Routledge, pp. 364-383.
- Falassi, A. (1987) *Time Out of Time: Essays on the Festival*. Albuquerque, University of New Mexico Press.
- Fassin, D. (2014) *True life, real life: Revisiting the boundaries between ethnography and fiction*. *American Ethnologist* [Online] Available from: <https://americanethnologist.org/features/interviews/ae-interviews-didier-fassin-institute-for-advanced-study-princeton-nj> [Accessed. 18th February 2020].
- Faulkner, N. (2000) Archaeology from below. *Public Archaeology*, 1 (1), 21-33.

- Fawcett, C., Habu, J. & Matsunaga, J. M. (2008) Introduction: Evaluating Multiple Narratives: Beyond Nationalist, Colonialist, Imperialist Archaeologies. In: Fawcett, C., Habu, J. & Matsunaga, J. M. (eds.) *Evaluating Multiple Narratives: Beyond Nationalist, Colonialist, Imperialist Archaeologies*. New York, Springer, pp. 1-11.
- Finkelstein, J. (2007) *The Art of Self Invention: Image and Identity in Popular Visual Culture*. London and New York, I. B. Tauris & Co Ltd.
- Fontana, A. & Frey, J. H. (1994) Interviewing: the art of science. In: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.) *The Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Forbes, H. (2009) Researching Ekina ta Khronia [Times Past] in a Rural Greek Community. *Public Archaeology*, 8 (2-3), 88-107.
- Forbes, H. (2007) *Meaning and Identity in a Greek Landscape. An Archaeological Ethnography*. New York, Cambridge University Press.
- Forbes, H. (1989) Of grandfathers and grand theories: the hierarchised ordering of responses to hazard in a Greek rural community. In: Halstead, P. & O'Shea, J. (eds.) *Bad Year Economics. Cultural Responses to Risk and Uncertainty*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 87-97.
- Forbes, H. (1982) *Strategies and Soils: Technology, production and environment in the peninsula of Methana, Greece*. PhD dissertation, University of Pennsylvania. Ann Arbor, Michigan, University Microfilms.
- Fotiadis, M. (2010) There Is a Blue Elephant in the Room. From State Institutions to Citizen Indifference. In: Stroulia, A. & Sutton, S. B. (eds.) *Archaeology in Situ. Sites, Archaeology, and Communities in Greece*. Lanham, MA and Plymouth, UK, Lexington Books, pp. 447-456.
- Fotiadis, M. (1993) Regions of the Imagination: Archaeologists, Local People, and the Archaeological Record in Fieldwork, Greece. *Journal of European Archaeology*, 1 (2), 151-168.
- Foux, G. (2006) Consumer-generated media: Get your customers involved. *Brand Strategy*, 202, 38-39.
- Franklin, M. (2001) A Black Feminist-Inspired Archaeology? *Journal of Social Archaeology*, 1 (1), 108-125.

- Freud, S. (1905) Fragment of an analysis of a case of hysteria. In: Freud, S., Strachey, J., Freud, A. & Richards, A. (eds.) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Volume 7*. London, Hogarth Press, pp. 1-122.
- Freud, S. (1899) 21 December 1899. In: Bonaparte, M., Freud, A. & Kris, E. (eds.) *The Origins of Psycho-Analysis. Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes: 1887-1902*. London, Imago Publishing Co. Ltd.
- Freud, S. (1896) The aetiology of hysteria. In: Freud, S., Strachey, J., Freud, A. & Richards, A. (eds.) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Volume 3*. London, Hogarth Press, pp. 191-222.
- Freund, A. (2019) Questioning Historians: Oral History as a Historiographic and Political Act. *The Oral History Review*, 46 (1), 155-160.
- Friedman, T. (2005) *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
- Frisch, M. (1990) *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral History*. Albany, State University of New York Press.
- Fritz, J. M. & Plog, F. T. (1970) The Nature of Archaeological Explanation. *American Antiquity*, 35 (4), 405-412.
- Galtung, J. (1967) After Camelot. In: Horowitz, I. (ed.) *The Rise and Fall of Project Camelot: Studies in the Relationship between the Social Sciences and Practical Politics*. Cambridge, MIT Press, pp. 281-312.
- Garon, R. & Santerre, L. (2004) *Déchiffrer la culture au Québec: 20 ans de pratiques culturelles*. Québec, Ministère de la Culture et des Communications.
- Garreau, J. (1991) *Edge City: Life on the New Frontier*. New York, Anchor Books.
- Gathercole, P. W. & Lowenthal, D. (1994) *The Politics of the Past*. Routledge, London.
- Gazi, A. (2006) "Eh, let them open up a dictionary!" or "Finally, captions we understand!"? Approaching museologically drafting captions for the re-exhibition of the Archaeological Museum of Thessaloniki. *Archaeological Work in Macedonia and Thrace*, 20, 381-390.
- Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (1999) 'As long as ever I've known it...': On folklore and archaeology. In: Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (eds.) *Archaeology and Folklore*. London, Routledge, pp. 2-23.
- Geertz, C. (1973) Thick description: toward an interpretive theory of culture. In: Geertz, C. (ed.) *The interpretation of cultures: selected essays*. New York, Basic, pp. 3-30.

- Gero, J. M. (2006) Here Come the Aliens... Do We Dig Them??? In: WAC Osaka Executive Committee (ed.) *Program and Abstracts of WAC Osaka Inter-Congress 2006*. Osaka, WAC Osaka Executive Committee, pp. 128.
- Gestrich, N. (2011) Putting a Price on the Past: The Ethics and Economics of Archaeology in the Marketplace - A Reply to "What is Public Archaeology". *Present Pasts*, 3 (2), p.None. DOI: <http://doi.org/10.5334/pp.50>
- Getz, D. (2008) Event Tourism: Definition, Evolution, and Research. *Tourism Management*, 29 (3), 403-428.
- Getz, D., Andersson, T. & Larson, M. (2007) Festival stakeholder roles: concepts and case studies. *Event Management*, 10, pp. 103-122.
- Getz, D. (2002) Why festivals fail. *Event Management*, 7 (4), 209-219.
- Getz, D. (1991) *Festival Events and Tourism*. New York, Van Nostrand Reinhold.
- Gibson-Graham, J. K. (2014) Rethinking the Economy with Thick Description and Weak Theory. *Current Anthropology*, 55, 147-153.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York, Aldine de Gruyter.
- Gluck, S. B., Ritchie, D. A. & Eynon, B. (1999) Reflections on Oral History in the New Millennium: Roundtable Comments. *The Oral History Review*, 26 (2), 1-27.
- Gold, R. L. (1958) Roles in sociological field observations. *Social Forces*, 36 (3), 217-223.
- González-Ruibal, A. (2009) Vernacular Cosmopolitanism: An Archaeological Critique of Universalistic Reason. In Meskell, L. (ed.) *Cosmopolitan Archaeologies*. London, Duke University Press, pp. 113-139.
- Gosden, C. (2004) *Archaeology and Colonialism. Cultural Contact from 5000 BC to the Present*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gosden, C. (1999) *Anthropology and Archaeology. A Changing Perspective*. London and New York, Routledge.
- Gould, P. (2018) Public Archaeology: Theoretical Approaches and Current Practices. *Public Archaeology*, 17 (4), 214-216.
- Gould, P. & Burtenshaw, P. (2014) Archaeology and Economic Development. *Public Archaeology*, 13 (1-3), 3-9.

- Green, A. (2011) Can Memory Be Collective? In: Ritchie D. A. (ed.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford, Oxford University Press.
- Greene, K. (1995) *Archaeology. An Introduction*. London, Routledge.
- Grele, R. (1991) *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*. New York, Praeger Publishers.
- Grima, R. (2016) But Isn't All Archaeology 'Public' Archaeology? *Public Archaeology*, 15 (1), 50-58.
- Grima, R. (2010) A Reply to "What is Public Archaeology?". *Present Pasts*, 1 (1), p.None. DOI: <http://doi.org/10.5334/pp.10>
- Gubrium, J. & Holstein, J. (2002) From individual interview to interview society. In: Gubrium, J. & Holstein, J. (eds.) *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 2-32.
- Gurevich, A. (1995) The French Historical Revolution: The Annales School. In: Hodder, I. (ed.) *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*. London, Routledge, pp. 158-161.
- Gursoy, D. & Kendall, K. (2006) Hosting mega events: modelling locals' support. *Annals of Tourism Research*, 33 (3), 603-623.
- Hall, C. M. (1992) *Hallmark Tourist Events: Impact, Management and Planning*. London, Belhaven Press.
- Halstead, P. & O'Shea, J. (1989) *Bad Year Economics. Cultural Responses to Risk and Uncertainty*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hamilakis, Y. & Kyparissi-Apostolika, N. (2017) *Koutroulou Magoula in central Greece: from the Neolithic to the present*. [Online] Available from: <http://www.antiquity.ac.uk/> [Accessed. 25th February 2017].
- Hamilakis, Y. & Anagnostopoulos, A. (2009) What is archaeological ethnography? *Public Archaeology: Archaeological Ethnographies*, 8 (2-3), 65-87.
- Hamilakis, Y. & Duke, P. (2008) *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics*. Walnut Creek, California, Left Coast Press.
- Hamilakis, Y. (2007a) *The Nation and its Ruins. Antiquity, Archaeology and National Imagination in Greece*. Oxford, Oxford University Press.

- Hamilakis, Y. (2007b) Contemporary art and archaeology: reflections on a relationship. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13 (3), 739-742.
- Hamilakis, Y. (2007c) From Ethics to Politics. In: Hamilakis, Y. & Duke, P. (eds.) *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics*. Walnut Creek, California, Left Coast Press, pp. 15-40.
- Harrison, R. (2011) Surface assemblages. Towards an archaeology in and of the present. *Archaeological Dialogues*, 18 (2), 141-161.
- Hartland, E. S. (1914) On the evidential value of the historical traditions of the Baganda and the Bushongo. *Folklore*, 25 (4), 428-456.
- Hassan, I. (1987) *The Postmodern Turn: Essays in postmodern theory and culture*. Columbus, Ohio State University Press.
- Heidegger, M. (1971) *Poetry, Language, Thought*. (Translated by A. Hofstadter) London, Harper.
- Heidegger, M. (1954) Vorträge und Aufsätze. In: Klostermann, V. (ed.) *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (1933) Schöpferische Landschaft: Warum bleiben wir in der Provinz? In: Klostermann, V. (ed.) *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann Verlag.
- Heritage (2017) *Engaging local communities in heritage management through Archaeological Ethnography*. [Online] Available from: <https://heritagemanagement.org/points-of-you-community-engagement-through-archaeological-ethnography-learning-in-situ-with-a-field-school-in-gonies-maleviziou-crete/> [Accessed. 25th February 2018].
- Herzfeld, M. (2002) The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism. *South Atlantic Quarterly*, 101(4), 899-926.
- Herzfeld, M. (1991) *A place in history*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Herzfeld, M. (1988) *The poetics of manhood: contest and identity in a Cretan mountain village*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Hodder, I. (2012) *Entangled. An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Malden, MA, Wiley-Blackwell.
- Hodder, I. & Hutson, S. (2003) *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. 3rd ed. Cambridge, Cambridge University Press.

- Hodder, I. (1999) *The Archaeological Process. An Introduction*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Hodder, I. (1995) *Theory and Practice in Archaeology*. London and New York, Routledge.
- Hodder, I. (1987) *The Archaeology of Contextual Meanings*. New York, Cambridge University Press.
- Hodder, I. (1982) *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Holloway, I., Brown, L. & Shipway, R. (2010) Meaning not measurement – using ethnography to bring a deeper understanding to the participant experience of festivals and events. *International Journal of Event and Festival Management*, 1 (1), 74-85.
- Hollowell J. & Nicholas, G. (2008) A Critical Assessment of Ethnography in Archaeology. In: Castañeda, Q. & Matthews, C. (eds.) *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices*. UK, Altamira Press, pp. 63-94.
- Holm, I. (1999) Clearance Cairns: The Farmers' and the Archaeologists' Views. In: Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (eds.) *Archaeology and Folklore*. London and New York, Routledge, pp. 214-229.
- Holmes, B. & Marta, K. (2017) *Liquid Antiquity*. Athens, DESTE Foundation for Contemporary Art.
- Holstein, J. & Gubrium, J. (1995) *The Active Interview*. London, Sage.
- Holtorf, C. (2015) Are We All Archaeologists Now? *Journal of Contemporary Archaeology*, 2 (2), 217-259.
- Holtorf, C. (2007) *Archaeology is a Brand! The Meaning of Archaeology in Contemporary Popular Culture*. Oxford, Archaeopress.
- Holtorf, C. (2005) *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*. Walnut Creek, Altamira Press.
- Holtorf, C. (2000) Engaging with Multiple Pasts: A Response to Francis McManamon. *Public Archaeology*, 1 (3), 214-215.
- Hooper-Greenhill, E. (2000) *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London, Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (1994) *Museums and Their Visitors*. London, Routledge.

- Hrobat, K. (2007) Use of Oral Tradition in Archaeology: The Case of Ajdovščina above Rodik, Slovenia. *European Journal of Archaeology*, 10 (1), 31-56.
- Hudson, K. (1981) *A Social History of Archaeology: The British Experience*. London, Macmillan.
- Hymes, D. (1974) The use of anthropology. In: Hymes, D. (ed.) *Reinventing Anthropology*. New York, Vintage Books, pp. 3-82.
- Ingold, T. (2008) Bindings against Boundaries: Entanglements of Life in an Open World. *Environment & Planning A*, 40 (8), 1796-1810.
- Ingold, T. (2000) *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London and New York, Routledge.
- IOHA (2020) *About Us* [Online] Available from: <https://www.ioha.org/about-us/> [Accessed. 30th August 2020].
- Jacobs, K. W. & Suess J. F. (1975) Effects of Four Psychological Primary Colors on Anxiety State. *Perceptual and Motor Skills*, 41 (1), 207-210.
- Jameson, J. H. (2004) Public Archaeology in the United States. In: Merriman, N. (ed.) *Public Archaeology*. London and New York, Routledge, pp. 21-58.
- Jameson, J. H. (1997) *Presenting Archaeology to the Public. Digging for Truths*. Walnut Creek, CA, Altamira Press.
- Jones, S., Nevell, M. & Redhead, N. (2015) Archaeology and the construction of community identities. In: Nevell, M. & Redhead, N. (eds.) *Archaeology for All: Community Archaeology in the Early 21st Century: Participation, Practice and Impact*. Manchester, UK, University of Salford, pp. 3-14.
- Jones, S. & Russell, L. (2012) Archaeology, Memory and Oral Tradition: An Introduction. *International Journal of Historical Archaeology*, 16 (2), 267-283.
- Jones, A. (2007) *Memory and Material Culture*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Jones, B. (1984) *Past Imperfect: The Story of Rescue Archaeology*. London, Heinemann.
- Just, R. (2009) Concluding Remarks. *Public Archaeology*, 8 (2-3), 317-322.
- Kamizis, D., Stroulia, A. & Vitelli, K. D. (2010) From Franchthi Cave to Kilada: reflections on a long and winding road. In: Stroulia, A. & Sutton, S. B. (eds.) *Archaeology in situ*. Lanham, MD, Lexington Books, pp. 397-435.

- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010) Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53 (1), 59-68.
- Keller, K. L. (2009) Building strong brands in a modern marketing communications environment. *Journal of Marketing Communications*, 15 (2-3), 139-155.
- Kenna, M. E. (1992) 'Changing places and altered perspectives: research on a Greek island in the 1960s and in the 1980s'. In: Okely, J. & Callaway, H. (eds.) *Anthropology and Autobiography*. London, Routledge, pp. 147-162.
- Kinnunen, M. & Haahti, A. (2015) Visitor discourses on experiences: reasons for festival success and failure. *International Journal of Event and Festival Management*, 6 (3), 251-268.
- Klein, L. R. (1998) Evaluating the Potential of Interactive Media Through a New Lens: Search Versus Experience Goods. *Journal of Business Research*, 41 (3), 195-203.
- Kotler, N. & Kotler, P. (1998) *Museum Strategy and Marketing: Designing Missions, Building Audiences, Generating Revenue and Resources*. United States, Jossey-Bass.
- Küchler, S. (1993) Landscape as Memory: The Mapping of Process and its Representation in a Melanesian Society. In: Bender, B. (ed.) *Landscape: Politics and Perspectives*. Oxford, Berg Publishers, pp. 85-106.
- Kuspit, D. (1989) A Mighty Metaphor: The Analogy of Archaeology and Psychoanalysis. In: Gamwell, L. & Wells, R. (eds.) *Sigmund Freud and Art: His Personal Collection of Antiquities*. Binghamton, State University of New York, pp.133-151.
- LaRoche, C. J. (2012) The Anthropology of Archaeology: The Benefits of Public Intervention at African-American Archaeological Sites. In: Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (eds.) *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press.
- LeCompte, M. & Goetz, J. (1982) Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52 (1), 31-60.
- Lee, R. B. (1968) Commentary. In: Binford, S. R. & Binford, L. R. (eds.) *New Perspectives in Archaeology*. Chicago, Aldine, pp. 343-346.
- Lennox, R. & Richardson, L.-J. (2016) *Archaeology Is a Political Matter* [Online] Available from: <https://www.southampton.ac.uk/tag2016/sessionsabstracts/session1.page> [Accessed. 5th June 2021].

- Liddington, J. (2002) What Is Public History? Publics and Their Pasts, Meanings and Practices. *Oral History*, 30 (1), 83-93.
- Little, B. J. (2002a) *Public Benefits of Archaeology*. Gainesville, University of Florida Press.
- Little, B. J. (2002b) Archaeology as a Shared Vision. In: Little, B. J. (ed.) *Public Benefits of Archaeology*. Gainesville, University Press of Florida, pp. 1-19.
- Lowenthal, D. (2015) *The Past is a Foreign Country - Revisited*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lowenthal, D. (1985) *The Past is a Foreign Country*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lowie, R. H. (1915) Oral Tradition and History. *American Anthropologist*, 17 (3), 596-599.
- Luckerhoff, J., Perreault, S., Garon, R., Lapointe, M.-C. & Nguyễn-Duy, V. (2013) Visiting Art Museums: Adding Values and Constraints to Socio-Economic Status. *Society and Leisure*, 31 (1), 69-85.
- Lummis, T. (1987) *Listening to History: The Authenticity of Oral Evidence*. London, Hutchinson.
- Lynott, M. (1997) Ethical Principles and Archaeological Practice: Development of an Ethics Policy. *American Antiquity*, 62, 589-599.
- Lyotard, J. F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester, Manchester University Press.
- Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the Western Pacific*. London, Routledge & Sons.
- McDavid, C. (2004) From "Traditional" Archaeology to Public Archaeology to Community Action The Levi Jordan Plantation Project. In: Shackel, P. & Chambers, E. (eds.) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*. New York and London, pp. 35-56.
- McDavid, C. (1997) Descendants, Decisions, and Power: The Public Interpretation of the Archaeology of the Levi Jordan Plantation. *Historical Archaeology*, 31 (3), 114-131.
- Mackellar, J. (2013) Participant observation at events: theory, practice and potential. *International Journal of Event and Festival Management*, 4 (1), 56-65.
- Mangold, G. & Faulds, D. (2009) Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52 (4), 357-365.
- Marcus, G. (1998) *Ethnography Through Thick and Thin*. Princeton, Princeton University Press.

- Marcus, G. & Fischer, M. (1986) *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago, University of Chicago Press.
- Marshall, Y. (2002) What is community archaeology? *World Archaeology*, 34 (2), 211-219.
- Maslow, A. (1954) *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- Mason, J. (2002) *Qualitative Researching*. London, Sage.
- Matsuda, A. (2016) A Consideration of Public Archaeology Theories. *Public Archaeology*, 15 (1), 40-49.
- Matsuda, A. (2011) Archaeology by the (Far) East in the West: What Do Local People Think If Japanese Archaeologists Excavate the “Villa of Augustus” in Italy? In: Okamura, K. & Matsuda, A. (2011) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer, pp. 167-182.
- Matsuda, A. & Okamura, K. (2011) Introduction: New Perspectives in Global Public Archaeology. In: Okamura, K. & Matsuda, A. (eds.) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer, pp. 1-18.
- Matsuda, A. (2004) The Concept of “the Public” and the Aims of Public Archaeology. *Papers from the Institute of Archaeology*, 15, 66-76.
- Matthews, C. (2006) The Idea of the Site: History, Heritage, and Locality in Community Archaeology. In: Lozny, L. (ed.) *Landscapes Under Pressure: Theory and Practice of Cultural Heritage Research and Preservation*. New York, Springer, pp. 75-91.
- Mayfield, T. & Simmons, S. (2018) Why the Present Matters: The Importance of Community Outreach and Public Engagement in Archaeology. *Anthropology Now*, 10 (1), 25-39.
- Mazower, M. (2008) Archaeology, nationalism and the land in modern Greece. In: Damaskos, D. & Plantzos, D. (eds.) *A Singular Antiquity. Archaeology and Hellenic identity in twentieth-century Greece*. Athens, Benaki Museum, pp. 33-41.
- McGimsey, C. R. (1972) *Public Archaeology*. London, Seminar Press.
- McGranahan, C. (2014a) What is Ethnography? Teaching Ethnographic Sensibilities without Fieldwork. *Teaching Anthropology*, 4, 22-36.
- McGranahan, C. (2014b) *Ethnographic Writing: An Interview with Kirin Narayan*. *Savage Minds: Notes and Queries in Anthropology-A Group Blog*. [Online] Available from: <https://savageminds.org/2014/02/03/ethnographic-writing-with-kirin-narayan-an-interview/> [Accessed. 20th February 2020].

- McGuire, R. (2004) Contested Pasts: Archaeology and Native Americans. In: Meskell, L. & Preucel, R. W. (eds.) *A Companion to Social Archaeology*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd, pp. 374-395.
- McManamon, F. P. (2008) Archaeological messages and messengers. In: Fairclough, G., Harrison, R., Jameson, J. H. Jr. & Schofield, J. (eds.) *The Heritage Reader*. London, Routledge, pp. 457-472.
- McManamon, F. P. (2000) Archaeological Messages and Messengers. *Public Archaeology*, 1 (1), 5-20.
- McManamon, F. P. & Hatton, A. (2000). *Cultural Resource Management in Contemporary Society: Perspectives on Managing and Presenting the Past*. New York, Routledge.
- McManamon, F. P. (1991) The many publics for archaeology. *American Antiquity*, 56 (1), 121-130.
- McQuarrie, E. & Phillips, B. (2008) It's Not Your Father's Magazine Ad: Magnitude and Direction of Recent Changes in Advertising Style. *Journal of Advertising*, 37 (3), 95-106.
- Merriman, N. (2004) Introduction. Diversity and dissonance in public archaeology. In: Merriman, N. (ed.) *Public Archaeology*. London, Routledge, pp. 1-17.
- Merriman, N. (2002) Archaeology, Heritage and Interpretation. In: Cunliffe, B., Davies, W. & Renfrew, C. (eds.) *Archaeology: The Widening Debate*. Oxford, Oxford University Press, pp. 541-566.
- Merriman, N. (2000) The Crisis of Representation in Archaeological Museums. In: Hatton, A. & McManamon, F. P. (eds.) *Cultural Resource Management in Contemporary Society*. London, Routledge, pp. 300-309.
- Merriman, N. (1991) *Beyond The Glass Case: The Past, the Heritage and the Public in Britain*. Leicester, Leicester University Press.
- Merriman, N. (1989) Museums and archaeology: the public view. In: Southworth, E. (ed.) *Public Service or Private Indulgence?* Liverpool, Society of Museum Archaeologists.
- Meskell, L. (2009) Cosmopolitan heritage ethics. In: Meskell, L. (ed.) *Cosmopolitan Archaeologies*. Durham, NC, Duke University Press, pp. 1-27.
- Meskell, L. & Preucel, R. W. (2007) *A Companion to Social Archaeology*. Malden, MA, Blackwell Publishing Ltd.

- Meskell, L. (2005) Archaeological Ethnography: Conversations around Kruger National Park. *Archaeologies*, 1 (1), 83-102.
- Meskell, L. (1998) *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London and New York, Routledge.
- Miller, D. & Tilley, C. (1984) *Ideology, Power and Prehistory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mithen, S. & Boyer, P. (1996) Anthropomorphism and the evolution of cognition. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2 (4), 717-721.
- Molyneaux, B. (1994) Introduction: The Represented Past. In: Stone, P. & Molyneaux, B. (1994) *The Presented Past. Heritage, museums and education*. London, Routledge, pp. 1-13.
- MORI (2000) *Attitudes Towards the Heritage. Research Study Conducted for English Heritage*. London, English Heritage.
- Morris, R. (1993) A public past? In: Swain, H. (ed.) *Rescuing the Historic Environment: Archaeology, the Green Movement and Conservation Strategy for the British Landscape*. Hertford, Rescue, pp. 9-13.
- Moser, S., Glazier, D., Phillips, J. E., Nasser el Nemr, L., Saleh Mousa, M., Nasr Aiesh, R., Richardson, S., Conner, A. & Seymour, M. (2002) Transforming Archaeology through Practice: Strategies for Collaborative Archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt. *World Archaeology*, 34(2),220-248.
- Moshenska, G. (n.d.) *Some Common Types of Public Archaeology* [Online] Available from: <https://ucl.academia.edu/GabrielMoshenska> [Accessed. 26th May 2020].
- Moshenska, G. (2009a) What is Public Archaeology? *Present Pasts*, 1 (1), 46-48.
- Moshenska, G. (2009b) The Theatre of the Past: A History of Public Archaeology. *Bulletin of the History of Archaeology*, 19 (2), 42-43.
- Moshenska, G. (2007) Oral History in Historical Archaeology: Excavating Sites of Memory. *Oral History*, 35 (1), 91-97.
- Mouliou, M. (2021) Pressed On in Press: Greek Cultural Heritage in the Public Eye: The Post-War Years. In: Solomon, E. (ed.) *Contested Antiquity. Archaeological Heritage and Social Conflict in Modern Greece and Cyprus*. Indiana, Indiana University Press, pp. 131-161.

- Mouliou, M. (2018) Engaging with University Museum Collections: Paradigms of Participatory Museum Practice. In: Wittje, R., Mouliou, M., Talas, S. & Soubiran, S. (eds.) *Turning Inside Out. European University Heritage: Collections, Audiences, Stakeholders. Proceedings of the 16th Annual Meeting of the UNIVERSEUM, 11–13 June 2015*, Athens, Greece. Athens, National and Kapodistrian University, pp.127-135.
- Mouliou, M. (2008) Museum Representations of the Classical Past in Post-war Greece: A Critical Analysis. In: Damaskos, D. & Plantzos, D. (eds.) *A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece*. Athens, Benaki Museum, pp. 83-109.
- Mrozowski, S., Beaudry, M. & Ziesing, G. (1996) *Living on the Boott: Historical Archaeology at the Boott Mills Boardinghouses of Lowell, Massachusetts*. Massachusetts, University of Massachusetts Press.
- Munslow, A. (2000) *The Routledge Companion to Historical Studies*. London, Routledge.
- Myrberg, N. (2004) False monuments? On antiquity and authenticity. *Public Archaeology*, 3 (3), 151-161.
- Nakou, E. (2005) Oral history, museums and history education. In: ICME papers 2005: Can oral history make objects speak? ICOM-ICME annual meeting, Nafplion, 18-22 October 2005. Oslo, ICME.
- Nassaney, M. (2021) Archaeology, Heritage, and Public Participation. *Advances in Archaeological Practice*, 9 (2), 119-131.
- National Storytelling Network (2020) *What is Storytelling?* [Online] Available from: <https://storynet.org/what-is-storytelling/> [Accessed. 5th January 2020].
- Neuman, W. L. (2013) *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. England, Pearson.
- Norquay, N. (1999) Identity and Forgetting. *The Oral History Review*, 26 (1), 1-21.
- Noy, C. (2008) Sampling Knowledge: The Hermeneutics of Snowball Sampling in Qualitative Research. *International Journal of Social Research Methodology*, 11 (4), 327-344.
- Oakley, A. (1981) Interviewing women: a contradiction in terms? In: Roberts, H. (ed.) *Doing Feminist Research*. London, Routledge, pp. 30-61.
- OHA (2020) *Oral History: Defined* [Online] Available from: <https://www.oralhistory.org/about/do-oral-history/> [Accessed. 29th August 2020].

- OHS (2020) *Welcome* [Online] Available from: <https://www.ohs.org.uk/> [Accessed. 29th August 2020].
- Okamura, K. & Matsuda, A. (2011) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer.
- O'Neill, M. (2021) *Are museums failing those who need support most?* [Online] Available from: <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/opinion/2021/04/are-museums-failing-those-who-need-support-most/#> [Accessed. 4th April 2022].
- O'Reilly, K. (2005) *Ethnographic Methods*. London and New York, Routledge.
- Organizational Research Services (2007) *A guide to measuring advocacy and policy*. Seattle, Annie E. Casey Foundation.
- Ortner, S. (2006) *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham, Duke University Press.
- Paget, I. (2020) *A Guide to Generating Logo Design Ideas*. [Online] Available from: <https://logogeek.uk/logo-design/logo-design-ideas/> [Accessed. 10th January 2020].
- Panopoulos, P. (2003) Animal Bells as Symbols: Sound and Hearing in a Greek Island Village. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9 (4), 639-656.
- Papakostas, T. (2019) *Archaeostorytelling: How the past can blow your mind*. [Online] https://www.youtube.com/watch?v=KVtgCxXDt2s&fbclid=IwAR0rHG6hj0roYqpmVCTQNWCM7a0F0VWZMwCdiaztpEDyBQDhTdU4pziRp8&ab_channel=TEDxTalks [Accessed. 11th February 2021].
- Passerini, L. (1979) Work Ideology and Consensus under Italian Fascism. *History Workshop Journal*, 8 (1), 82-108.
- Pearson, M. P. (2011) The Value of Archaeological Research. In: Bate, J. (ed) *The Public Value of the Humanities*. London, Bloomsbury Academic, pp. 30-43.
- Perring, D. & Van der Linde, S. (2009) The Politics and Practice of Archaeology in Conflict. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 11 (3-4), 197-213.
- Pernecky, T. (2013) Events, society, and sustainability: five propositions. In: Pernecky, T. & Lück, M. (eds.) *Events, Society and Sustainability: Critical and Contemporary Approaches*. London, Routledge.
- Perks, R. & Thomson, A. (1998) *The Oral History Reader*. London and New York, Routledge.

- Perry, S. & Beale, N. (2015) The Social Web and Archaeology's Restructuring: Impact, Exploitation, Disciplinary Change. *Open Archaeology*, 1 (1), 153-165.
- Phillips, B. J., McQuarrie, E. F. & Griffin, W. G. (2014) The Face of the Brand: How Art Directors Understand Visual Brand Identity. *Journal of Advertising*, 43 (4), 318-332.
- Phillips, T. & Gilchris, R. (2012) Inclusive, Accessible, Archaeology. In: Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (eds.) *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press.
- Phillips, P. (1955) American Archaeology and General Anthropological Theory. *Southwestern Journal of Anthropology*, 11 (3), 246-250.
- Plantzos, D. (2017) Amphipolitics: Archaeological Performance and Governmentality in Greece under the Crisis. In: Tziouvas, D. (ed.) *Greece in Crisis. The Cultural Politics of Austerity*. London, I. B. Tauris, pp. 65-84.
- Plantzos, D. (2008) Archaeology and Hellenic identity, 1896-2004: the frustrated vision. In: Damaskos, D. & Plantzos, D. (eds.) *A Singular Antiquity. Archaeology and Hellenic identity in twentieth-century Greece*. Athens, Benaki Museum, pp. 10-30.
- Portas, M. (1999) *Windows: The Art of Retail Display*. London, Thames & Hudson.
- Portelli, A. (1998) Oral History as Genre. In: Chamberlain, M. & Thomson, P. (eds.) *Narrative & Genre: Contexts and Types of Communication*. London and New York, Routledge, pp. 23-25.
- Portelli, A. (1991) What Makes Oral History Different. In: Portelli, A. (ed.) *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in Oral History*. New York, SUNY, pp. 45-58.
- Portelli, A. (1981) The Peculiarities of Oral History. *History Workshop Journal*, 12 (1), 96-107.
- Provan, K. G., Veazie, M. A., Staten, L. K. & Teufel-Shone, N. I. (2005) The use of network analysis to strengthen community partnerships. *Public Administration Review*, 65, 603-613.
- Preucel, R. & Mrozowski, S. (2016) *Contemporary Archaeology in theory: the new pragmatism*. 2nd ed. UK, Wiley-Blackwell.
- Pyburn, A. (2011) Engaged Archaeology: Whose Community? Which Public? In: Okamura, K. & Matsuda, A. (eds.) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer, pp. 29-41.

- Pyburn, A. (2009) Practising Archaeology — As if it Really Matters. *Public Archaeology*, 8 (2-3), 161-175.
- Pyburn, A. (2007) Archaeology as Activism. In: Silverman, H. & Ruggles, D. F. (eds.) *Cultural Heritage and Human Rights*. New York, Springer, pp.172-183.
- Rapley, T. (2004) Interviews. In: Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J. F. & Silverman, D. (eds.) *Qualitative Research Practice*. London, Sage, pp. 15-33.
- Reeves, M. (2004) Asking the “Right” Questions. Archaeologists and Descendant Communities. In: Shackel, P. & Chambers, E. (eds.) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*. New York and London, Routledge, pp. 71-84.
- Renfrew, C. & Bahn, P. (2007) *Archaeology Essentials. Theories, Methods, and Practice*. London, Thames & Hudson Ltd.
- Renfrew, C. & Bahn, P. (2005) *Archaeology. The Key Concepts*. London and New York, Routledge.
- Renfrew, C. & Bahn, P. (1991) *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*. London, Thames and Hudson.
- Riboli, D. & Tacey, I. (2013) Emplaced, embodied, multi-sited, collaborative ethnography in Peninsular Malaysia. *Manusia & Masyarakat (Man & Society)*, 24, 1-19.
- Rice, P. (2015) *Pottery Analysis: A Sourcebook*. 2nd ed. Chicago, University of Chicago Press.
- Richardson, L. J. & Almansa-Sánchez, J. (2015) Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics. *World Archaeology*, 47 (2), 194-211.
- Richards, G. (2017) From place branding to placemaking: the role of events. *International Journal of Event and Festival Management*, 8 (1), 8-23.
- Riley, M., Harvey, D., Brown, T. & Mills, S. (2005) Narrating landscape: The potential of oral history for landscape archaeology. *Public Archaeology*, 4 (1), 15-26.
- Robertson, B. M. (1996) *Oral History Handbook*. 3rd ed. SA/NT, Oral History Association of Australia.
- Roberts, L. & Hall, D. (2001) *Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice*. Wallingford, CABI.

- Robert Bosch Stiftung (2018) International Cultural Exchange [Online] Available from: <https://www.bosch-stiftung.de/en/theme/international-cultural-exchange> [Accessed. 23rd August 2018].
- Robson, C. & McCartan, K. (2016) *Real World Research. A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings*. 4th ed. UK, Wiley.
- Rose, G. (2002) Place and identity: a sense of place. In: Massey, D. & Jess, P. (eds.) *A Place in the World*. Oxford, Oxford University Press, pp. 87-132.
- Sakellariadi, A. (2021) Public Archaeology in Greece: A Review of the Current State of the Field. *EX NOVO Journal of Archaeology*, 6, 45-64.
- Saucedo-Segami, D. D. (2011) Looking for an Identity: Archaeologists, Local Communities, and Public Archaeology in Peru. In: Okamura, K. & Matsuda, A. (eds.) *New Perspectives in Global Public Archaeology*. New York, Springer, pp. 251-262.
- Schacter, D. L. (1996). *Searching for memory: The brain, the mind, and the past*. New York, Basic Books.
- Schadla-Hall, T. (2004) The Comforts of Unreason. In: Merriman, N (ed.) *Public Archaeology*. London, Routledge, pp. 255-271.
- Schadla-Hall, T. (1999) Editorial: Public archaeology. *European Journal of Archaeology*, 2 (2), 147-158.
- Schmidt, P. R. (2006) *Historical Archaeology in Africa: Representation, Social Memory, and Oral Traditions*. New York, AltaMira.
- Schroeder, J. (2004) Visual Consumption in the Image Economy. In: Ekstrom, K. & Brembeck, H. (eds.) *Elusive Consumption*. Oxford, Berg, pp. 229-244.
- Seale, C., Gobo, G., Gubrium, J.F. & Silverman, D. (2006) *Qualitative Research Practice*. London, Sage.
- Shackel, P. (2004) Introduction: Working with Communities. Heritage Development and Applied Archaeology. In: Shackel, P. & Chambers, E. (eds.) *Places in Mind: Public Archaeology as Applied Anthropology*. New York & London, pp. 2-16.
- Shankland, D. (1999) Integrating the Past. Folklore, mounds and people at Çatalhöyük. In: Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (eds.) *Archaeology and Folklore*. London, Routledge, pp. 134-151.
- Shanks, M. (2014) Archaeology's Aesthetics. *Journal of Contemporary Archaeology*, 1(1), 42-46.

- Shanks, M. (2012) *The Archaeological Imagination*. California, Left Coast Press.
- Shanks, M. (2001) Culture/Archaeology: The Dispersion of a Discipline and its Objects. In: Hodder, I. (ed) *Archaeological Theory Today*. Cambridge, Polity Press.
- Shanks, M. & McGuire, R. H. (1996) The Craft of Archaeology. *American Antiquity*, 61(1), 75-88.
- Shanks, M. (1992) *Experiencing the Past: On the Character of Archaeology*. London, Routledge.
- Shanks, M. & Tilley, C. (1988) *Social Theory and Archaeology*. Albuquerque, University of New Mexico Press.
- Shanks, M. & Tilley, C. (1987) *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Shoocongdej, R. (2006) Can We Be Equal? Working Relationships between Southeast Asian and Foreign Archaeologists. In: WAC Osaka Executive Committee (ed.) *Program and Abstracts of WAC Osaka Inter-Congress 2006*. Osaka, WAC Osaka Executive Committee, pp. 107.
- Sicilia, M., Ruiz, S. & Munuera, J. L. (2005) Effects of Interactivity in a Web Site: The Moderating Effect of Need for Cognition. *Journal of Advertising*, 34 (3), 31-44.
- Sim, S. (2011) *The Routledge Companion to Postmodernism*. 3rd ed. London, Routledge.
- Simpson, F. & Williams, H. (2008) Evaluating Community Archaeology in the UK. *Public Archaeology*, 7 (2), 69-90.
- Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (2012) *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press.
- Skounti, A. (2009) The authentic illusion: humanity's intangible cultural heritage, the Moroccan experience. In: Smith, L. & Akagawa, N. (eds.) *Intangible Heritage*. London and New York, Routledge, pp. 74-92.
- Smardz, K. (2004) Archaeology and public education in North America: view from the beginning of the millennium. In: Merriman, N. (ed.) *Public Archaeology*. London and New York, Routledge, pp. 59-84.
- Smardz, K. (1997) The past through tomorrow: interpreting Toronto's heritage to a multicultural public. In: Jameson, J. (ed.) *Presenting Archaeology to the Public. Digging for Truths*. London, AltaMira Press.

- Smith, L. (2008). Towards a theoretical framework for archaeological heritage management. In: Fairclough, G., Harrison, R., Jameson, J. H. Jr. & Schofield, J. (eds.) *The Heritage Reader*. London, Routledge, pp. 62-74.
- Smith, C. & Wobst, H. M. (2005) *Decolonizing Archaeological Theory and Practice*. New York, Routledge.
- Smith, P. (2001) *Cultural Theory. An introduction*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Solomon, E. (2006) Knossos: social uses of a monumental landscape. In: Hamilakis, Y. & Momigliano, N. (eds.) *Archaeology and European modernity (Special volume of Creta Antica 7)*. Padua, Bottega d'Erasmus, pp. 163-182.
- Solomon, E (2003) Constructing Local identity through Archaeological Finds: The Case of Knossos (Crete, Greece). *Museological Review*, 10, 31-47.
- Spindler, G. (1970) *Being an anthropologist: fieldwork in eleven cultures*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Spradley, J. P. (1980) *Participant Observation*. Florida, Harcourt College Publishers.
- Spradley, J. P. (1979) *The Ethnographic Interview*. Austin, Holt Rinehart & Winston.
- Starr, L. (1996) Oral History. In: Dunaway, D. & Baum, W. K. (eds.) *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Nashville, TN, American Association for State and Local History, pp. 3-26.
- Stewart, P. & Strathern, A. (2003) *Landscape, Memory and History. Anthropological Perspectives*. London and Virginia, Pluto Press.
- Stone, P. G. & Planel, P. G. (1999) *The Constructed Past: Experimental archaeology, education and the public*. London and New York, Routledge.
- Strathern, M. (2004) *Partial Connections*. Lanham, Md, Altamira Press.
- Stroulia, A. & Sutton, S. B. (2010a) Archaeological sites and the chasm between past and present. In: Stroulia, A. & Sutton, S. B. (eds.) *Archaeology in Situ: Sites, Archaeology and Communities in Greece*. Lanham, Lexington Books, pp. 3-50.
- Stroulia, A. & Sutton, S. B. (2010b) *Archaeology in Situ: Sites, Archaeology and Communities in Greece*. Lanham, MD, Lexington Books.
- Stroulia, A. & Sutton, S. B. (2009) Archaeological Sites and Local Places: Connecting the Dots. *Public Archaeology: Archaeological Ethnographies*, 8 (2-3), 124-140.

- Stroulia, A (2002) On the other side of Kiladha Bay: local perspectives on archaeological sites and archaeology. *Aegean Archaeology*, 4 (1997–2000), 101-113.
- Sutton, S. B. (2000) Introduction: Past and Present in Rural Greece. In: Sutton, S. B. (ed.) *A Contingent Countryside*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1-24.
- Sutton, S. B. (1997) Disconnected Landscapes: Ancient Sites, Travel Guides, and Local Identity in Modern Greece. *Anthropology of Eastern Europe Review*, 15, 27-34.
- Sutton, S. B. (1995) The Making of an Ancient Site: the Accounts of Travellers, Farmers, and Archaeologists in Nineteenth Century Nemea. *Point of Reference*, 3, 14-21.
- Swedish Institute at Athens (2020) *Kalaureia Research Program: The Sea, the City and the God* [Online] Available from: <https://www.sia.gr/en/articles.asp?tid=27&page=1> [Accessed. 25th February 2020].
- Symonds, J. (1999) Songs remembered in exile? Integrating unsung archives of Highland life. In: Gazin-Schwartz, A. & Holtorf, C. (eds.) *Archaeology and Folklore*. London, Routledge, pp. 103-125.
- Tabouris-Babalis, O. (2018) Fundraising in Greece and Partnership Building [Presentation] GLS Campus Berlin, 29th September.
- Tellström, R., Gustafsson, I-B. & Mossberg, L. (2006) Consuming Heritage: The Use of Local Food Culture in Branding. *Place Branding*, 2, 130-143.
- Thompson, P. (1982) *Introduction to Our Common History: The Transformation of Europe*. New Jersey, Humanities Press.
- Tilley, C. (1994) *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford, Berg.
- Tilley, C. (1989) Archaeology as Socio-Political Action in the Present. In: Pinsky, V. & Wylie, A. (eds.) *Critical Traditions in Contemporary Archaeology*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 104-117.
- Thomas, J. (2009) Sigmund Freud's Archaeological Metaphor and Archaeology's Self-Understanding. In: Holtorf, C. & Piccini, A. (eds.) *Contemporary Archaeologies: Excavating Now*. London, Peter Lang, pp. 33-45.
- Trigger, B. (1989) *A History of Archaeological Thought*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tully, J. (2007) Community archaeology: general methods and standards of practice. *Public Archaeology*, 6 (3), 155-187.

- Turner, A. (2007) Embodied ethnography. Doing culture. *Social Anthropology*, 8 (1), 51-60.
- Ucko, P. J. (1997) *Academic Freedom and Apartheid*. London, Duckworth.
- Ucko, P. J. (1995) *Theory in Archaeology: A World Perspective*. London, Routledge.
- Ucko, P. J. (1994) Museums and sites: cultures of the past within education-Zimbabwe, some ten years on. In: Stone, P. & Molyneaux, B. (1994) *The Presented Past. Heritage, museums and education*. London, Routledge, pp. 237-278.
- UCL (2020) *Public Archaeology* [Online] Available from: <https://www.ucl.ac.uk/archaeology/study/graduate-taught/courses/public-archaeology> [Accessed. 26th May 2020].
- Valentine, D. B. & Powers, T. L. (2013) Generation Y values and lifestyle segments. *Journal of Consumer Marketing*, 30 (7), 597-606.
- Van Auken, B. (2006) *Brand Identity: The Importance Of Color*. [Online] Available from: https://www.brandingstrategyinsider.com/brand_identity/#.Xh2OMVMzZE6 [Accessed. 12th January 2020].
- Van den Dries, M., Boom, K. & Linde, S. (2015). Exploring archaeology's social values for present day society. *Excerpta Archaeologica Leidensia*, 45, 221-234.
- Van Dyke, R. M. & Alcock, S. E. (2003) Archaeologies of Memory: An Introduction. In: Van Dyke, R. M. & Alcock, S. E. (eds.) *Archaeologies of Memory*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd, pp. 1-13.
- Van Gennep, A. (1910) *La Formation des Légendes*. Paris, Flammarion.
- Vansina, J. (1985) *Oral Tradition as History*. Wisconsin, The University of Wisconsin Press.
- Vansina, J. (1980) Memory and oral tradition. In: Miller, J. C. (ed.) *The African Past Speaks: Essays on Oral Tradition and History*. Folkestone, Dawson, pp. 262-279.
- Veale, S. & Schilling, K. (2004) *Talking history: oral history guidelines*. New South Wales, Cultural Heritage Division.
- Verinis, P. J. (2011) New immigrants and neo-rural values: the small non-Greek farmers of global Greek countrysides. *Anthropological Journal of European Cultures*, 20 (1), 48-68.
- Voorveld, H. (2019) Brand Communication in Social Media: A Research Agenda. *Journal of Advertising*, 48 (1), 14-26.
- WAC (2020) *World Archaeological Congress* [Online] Available from: <https://worldarch.org/about-wac/> [Accessed. 25th May 2020].

- Wagensberg, J. (2009) The total museum. A tool for social change. In: Holo, S. & Alvarez, M. T. (eds.) *Beyond the Turnstile. Making the case for museums and sustainable values*. USA, Altamira Press, pp. 146-148.
- Watkins, J. (2012) Public Archaeology and Indigenous Archaeology: intersections and divergences from a native American perspective. In: Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (eds.) *The Oxford Handbook of Public Archaeology*. Oxford, Oxford University Press, pp. 659-672.
- Watkinson, R. (2018) Communications and PR strategies [Presentation] GLS Campus Berlin, 26th September.
- Weiss, R. S. (1994) *Learning from Strangers: The Art and Method of Qualitative Interviewing*. New York, Free Press.
- Welsch, W. (1996) *Grenzgänge der Ästhetik*. Ditzingen, Reclam.
- Whiteley, P. M. (2002) Archaeology and Oral Tradition: The Scientific Importance of Dialogue. *American Antiquity*, 67 (3), 405-415.
- Widing, R. E., & Talarzyk, W. (1993) Electronic Information Systems for Consumers: An Evaluation of Computer-Assisted Formats in Multiple Decision Environments. *Journal of Marketing Research*, 30 (2), 125-141.
- Willis, P. & Trondman, M. (2000) Manifesto for Ethnography. *Ethnography*, 1(1), 5-16.
- Witcomb A. (2003) *Re-Imagining the Museum: Beyond the Mausoleum*. London and New York, Routledge.
- Wobst, H. (2005) Power to the (Indigenous) Past and Present! Or: the Theory and Method Behind Archaeological Theory and Method. In: Smith, C. & Wobst, H. (eds.) *Indigenous Archaeologies: Decolonizing Theory and Practice*. London, Routledge.
- Yoffee, N. & Sherratt, A. (1993) *Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?* Cambridge, Cambridge University Press.
- Yow, V. (2005) *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Sciences*. 2nd ed. Walnut Creek, CA, AltaMira Press.
- Yow, V. (1997) "Do I Like Them too Much?": Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa. *The Oral History Review*, 24 (1), 55-79.
- Zafiropoulos, S. (2003) *Greece in Poetry*. Athens, Libro.

- Ziakas, V. & Costa, C. (2010) Explicating inter-organizational linkages of a host community's events network. *International Journal of Event and Festival Management*, 1 (2), pp. 132-147.
- Zimmerman, L. (2010) Archaeology Through the Lens of the Local. In: Stroulia, A. & Sutton, S. B. (eds.) *Archaeology in situ: Local Perspectives on Archaeology, Archaeologists, and Sites in Greece*. Lanham, MA and Plymouth, UK, Lexington Books, pp. 473-480.
- Zimmerman, L. (2008) Real People or Reconstructed People? Ethnocritical Archaeology, Ethnography, and Community Building. In: Castañeda, Q. & Matthews, C. (eds.) *Ethnographic Archaeologies: Reflections on Stakeholders and Archaeological Practices*. UK, Altamira Press, pp. 183-204.
- Zimmerman, L. (2006) Liberating Archaeology, Liberation Archaeologies and WAC. *Archaeologies*, 2 (1), 183-204.
- Zimmerman, L. (2001) Usurping Native American Voice. In: Bray, T. (ed.) *The Future of the Past: Archaeologists, Native Americans, and Repatriation*. New York, Garland Publishing, pp. 196-184.
- Zuanni, C. (2017) Unintended Collaborations: interpreting archaeology on social media. *Internet Archaeology*, 46, p.None. DOI: <https://doi.org/10.11141/ia.46.2>

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

**Η χρήση της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης
περιφερειακών περιοχών: η περίπτωση της ορεινής Κρήτης**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γιαννίρη Δήμητρα-Κλαίρη

Αθήνα 2021

ΤΟΜΟΣ ΙΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

**Η χρήση της αρχαιολογίας ως μέσου ενδυνάμωσης
περιφερειακών περιοχών: η περίπτωση της ορεινής Κρήτης**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Γιαννίρη Δήμητρα-Κλαίρη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μούλιου Μάρλεν

Μέλος: Παπαδάτος Ιωάννης

Μέλος: Πλάντζος Δημήτριος

Αθήνα 2021

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μούλιου Μάρλεν
Μέλος: Παπαδάτος Ιωάννης
Μέλος: Πλάντζος Δημήτριος

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Μέλος: Γκαζή Ανδρομάχη
Μέλος: Μπούνια Αλεξάνδρα
Μέλος: Πάντζου Παναγιώτα
Μέλος: Σολομών Εσθήρ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας – 2ος Κύκλος» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

Αθήνα 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	10
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	16
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	18
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	18
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ	19
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	19
1.0 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
1.1 Οι ερευνητικοί στόχοι της παρούσας έρευνας	3
1.2 Το ευρύτερο πλαίσιο της παρούσας έρευνας	6
1.3 Προσέγγιση	15
2.0 Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	18
2.1 Η προέλευση της Δημόσιας Αρχαιολογίας	18
2.1.1 18ος - 20ος αιώνας	18
2.1.2 Μοντερνισμός & Νέα Αρχαιολογία (1960-1970)	19
2.1.3 Μεταμοντερνισμός & Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία (1980-1990)	20
2.1.4 Σήμερα	22
2.2 Πώς ορίζεται η Δημόσια Αρχαιολογία	24
2.2.1 Charles McGimsey (1972)	25
2.2.2 Tim Schadla-Hall (1999)	25
2.2.3 Neal Ascherson (2000)	26
2.2.4 Nick Merriman (2004)	27
2.2.5 Cornelius Holtorf (2007)	27
2.2.6 Gabriel Moshenska (2009)	28
2.2.7 Akira Matsuda & Katsuyuki Okamura (2011)	28
2.2.8 Reuben Grima (2016)	29
2.2.9 Jaime Alamansa Sánchez (2018)	30

2.3 Η εξέλιξη του αντικειμένου της Δημόσιας Αρχαιολογίας	31
2.3.1 Οι θεματικές περιοχές που αγγίζει η Δημόσια Αρχαιολογία	32
2.3.2 Η Δημόσια Αρχαιολογία σήμερα	35
2.3.3 Η Δημόσια Αρχαιολογία στην Ελλάδα	37
2.4 Η αξία της Δημόσιας Αρχαιολογίας	41
2.4.1 Ο ρόλος της στην υποστήριξη του έργου της αρχαιολογίας	41
2.4.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας	42
2.4.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Δημόσιας Αρχαιολογίας	43
2.4.4 Γιατί Δημόσια Αρχαιολογία;	45
3.0 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ	48
3.1 Η γενεαλογία της Προφορικής Ιστορίας	49
3.1.1 Ορισμοί	49
3.1.2 Συγγενείς όροι και μορφές της Προφορικής Ιστορίας	53
3.1.3 Η ιδιαιτερότητα της Προφορικής Ιστορίας	53
3.2 Η προέλευση και η εξέλιξη της Προφορικής Ιστορίας	55
3.2.1 Ιστορική Αναδρομή	55
3.2.2 Οι κριτικές στην Προφορική Ιστορία	58
3.2.3 Η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα	59
3.3 Η αξία της Προφορικής Ιστορίας	62
3.3.1 Προφορική Ιστορία και Μνήμη	62
3.3.2 Ο εκπαιδευτικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας	64
3.3.3 Ο κοινωνικός ρόλος της Προφορικής Ιστορίας	66
3.4 Προφορική Ιστορία και Αρχαιολογία	68
3.4.1 Η Προφορική Ιστορία ως διαμεσολαβητής της αρχαιολογίας	69
3.4.3 Η Προφορική Ιστορία ως φορέας εκδημοκρατισμού	72
3.4.4 Γιατί Προφορική Ιστορία;	73
4.0 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	75

4.1 Η εθνογραφική έρευνα	76
4.2 Η μέθοδος της αρχαιολογικής εθνογραφίας	79
4.2.1 Η προέλευση και ο σκοπός της αρχαιολογικής εθνογραφίας	79
4.2.2 Η συμβολή της αρχαιολογικής εθνογραφίας	80
4.2.3 Αρχαιολογική εθνογραφία - Εθνοαρχαιολογία - Εθνογραφία της αρχαιολογίας	81
4.2.4 Η αρχαιολογική εθνογραφία στο πλαίσιο πανεπιστημιακών ερευνητικών προγραμμάτων στην Ελλάδα	83
4.3 Σχεδιασμός της έρευνας και μεθοδολογικά εργαλεία	87
4.3.1 Αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα	88
4.3.2 Έρευνα πεδίου	89
4.3.2.1 Συνεντεύξεις	89
4.3.2.2 Συμμετοχική Παρατήρηση	92
4.3.2.3 Το μοντέλο δράσης ArchaeoLogic	93
4.4 Περιορισμοί της έρευνας πεδίου	95
5.0 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:	98
Η ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΔΙΟΥ ΚΑΙ Η ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	98
5.1 Η έρευνα πεδίου	98
5.1.1 Το πεδίο στην έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας	98
5.1.2 Οι προκλήσεις στο πεδίο της έρευνας αρχαιολογικής εθνογραφίας	100
5.1.3 Η επιλογή του πεδίου στην παρούσα έρευνα	101
5.2 Η Ανατολή Λασιθίου	103
5.2.1 Γεωγραφική θέση	103
5.2.2 Οικονομία	104
5.2.3 Πολιτιστική Κληρονομιά	104
5.2.4 Αρχαιολογία	105
5.3 Η έρευνα πεδίου στην Ανατολή	107
5.3.1 Τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας	109

5.3.1.1 Συμμετοχή	110
5.3.1.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά συμμετεχόντων	110
5.3.2 Η ποιοτική έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας	113
5.3.2.1 Η κοινότητα της Ανατολής	117
5.3.2.1.1 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρελθόν	117
5.3.2.1.2 Η κοινότητα της Ανατολής στο παρόν	134
5.3.2.2 Ο χώρος, οι χρήσεις γης και ο αντίκτυπος των μεταβολών τους	142
5.3.2.2.1 Όρια, τοπωνύμια και μύθοι	142
5.3.2.2.2 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή πριν το 1970	148
5.3.2.2.3 Οι χρήσεις γης στην Ανατολή μετά το 1970	157
5.3.2.3 Κοινότητα και αρχαιολογική κληρονομιά	162
5.3.2.3.1 Η πρόσληψη της αρχαιολογικής έρευνας	163
5.3.2.3.2 Η ανταπόκριση σε σχέση με την αρχαιολογική έρευνα	169
5.3.2.3.3 Προτάσεις και προσδοκίες για το μέλλον	174
5.4 Τα συμπεράσματα της επιτόπιας έρευνας	179
5.4.1 Η διαδικασία της εθνογραφικής έρευνας	179
5.4.2 Τα ευρήματα της εθνογραφικής έρευνας	181
6.0 ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ:	188
ΤΟ ARCHAEOLOGIC ΣΤΗΝ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ	188
6.1 Τι είναι το ArchaeoLogic	191
6.1.1 Φιλοσοφία και Όραμα	191
6.1.2 Αντικείμενο	192
6.1.3 Ομάδες κοινού	192
6.1.4 Συνεργασίες	193
6.2 Η οργάνωση της κοινωνικοπολιτιστικής πρωτοβουλίας ArchaeoLogic	195
6.2.1 Η συμμετοχή στο πρόγραμμα START_Create Cultural Change	196
6.2.2 Φάση I:	198

Η συγκρότηση του ArchaeoLogic στο πλαίσιο του START	198
6.2.2.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση	199
6.2.2.2 Το ArchaeoLogic στο Steinhöfel της Γερμανίας	203
6.2.2.2.1 Ο ξενιστής-οργανισμός του ArchaeoLogic στο Steinhöfel	203
6.2.2.2.2 Οι δραστηριότητες και οι ομάδες κοινού στο Steinhöfel	204
6.2.2.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις στο Steinhöfel	205
6.2.2.2.4 Ο σχεδιασμός και η οργάνωση του μονοήμερου φεστιβάλ	207
6.2.2.3 Αποτίμηση & Συμπεράσματα	210
Σχήμα 4. Τα κεντρικά σημεία της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic στο Steinhöfel	212
6.2.3 Φάση II:	212
Η οργάνωση του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης	212
6.2.3.1 Η εκπαίδευση στην κοινωνικοπολιτιστική διαχείριση στην Ελλάδα	213
6.2.3.2 Ο σχεδιασμός του ArchaeoLogic Festival:	214
Φέρνοντας στη ζωή μία κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία	214
6.2.3.2.1 Οπτική Ταυτότητα:	220
Η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ArchaeoLogic Festival	220
6.2.3.2.2 Το Πρόγραμμα του ArchaeoLogic Festival:	229
Η δόμηση και η σύνθεση των δράσεων του τριήμερου Δημόσιας Αρχαιολογίας	229
6.2.3.2.3 Οι προκαταρκτικές δράσεις:	233
Εγκαθιδρύοντας το ArchaeoLogic με πολλαπλούς τρόπους και μέσα	233
6.3 Η διεξαγωγή του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα της Κρήτης	238
6.3.1 Ημέρα 1η :	239
Ανα-πλάθοντας το προϊστορικό παρελθόν της Ιεράπετρας	239
6.3.2 Ημέρα 2η:	241
Συνυφαίνοντας τη ρωμαϊκή με τη σύγχρονη Ιεράπετρα	241
6.3.3 Ημέρα 3η:	243
Η ανατολή του πρόσφατου παρελθόντος	243

6.4 Αποτίμηση & Συμπεράσματα	246
6.4.1 Η αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα	246
6.4.1.1 Ποσοτική μέθοδος:	246
Καταμέτρηση των συμμετεχόντων	246
6.4.1.2 Ποιοτικές μέθοδοι:	249
Συμμετοχική Παρατήρηση & Ημιδομημένη συνέντευξη	249
6.4.2 Τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη διεξαγωγή του ArchaeoLogic	260
6.4.2.1 Τα συμπεράσματα της ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας	260
6.4.2.2 Γενικότερα συμπεράσματα	263
6.4.2.2.1 Η διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	263
6.4.2.2.2 Η σχέση μεταξύ φεστιβάλ και τοπικής κοινότητας	265
6.4.2.2.3 Ο ρόλος του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας	267
6.4.3 Αντί επιλόγου	269
7.0 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	271
7.1 Αναδρομώντας τον σκοπό της έρευνας	271
7.2 Χαράσσοντας κατευθύνσεις για το μέλλον	278
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	284
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΤΟΜΟΣ II	
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	7

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α) ΠΙΝΑΚΕΣ

	1951	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Ανατολή	897	722	345	238	188	166	119
Νέα Ανατολή	0	0	721	729	875	1064	1002

Πίνακας 1. Η μεταβολή του πληθυσμού της Ανατολής και της Νέας Ανατολής κατά το διάστημα 1951-2011

SWOT: ArchaeoLogic

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες
• Ξεκάθαρη φιλοσοφία και όραμα • Προϋπάρχουσα εμπειρία στο πεδίο (έρευνα κοινού, μεταπτυχιακή έρευνα) • Εν εξελίξει διδακτορική έρευνα πάνω στο αντικείμενο της Δημόσιας Αρχαιολογίας • Υποστήριξη από τον Δήμο Ιεράπετρας, την Εφορεία Αρχαιοτήτων, το Πανεπιστήμιο Αθηνών και από τοπικούς φορείς • Καλή σχέση με την τοπική κοινωνία • Υπάρχον δίκτυο συνεργατών • Δραστηριότητες για ευρύ κοινό	• Εντοπιότητα (δεν αποτελεί πρωτοβουλία κατοίκων της Ιεράπετρας) • Η προσκόλληση της τοπικής κοινωνίας στον πρωτογενή τομέα παραγωγής • Χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο • Δύσκολες συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή (περιβαλλοντικό πρόβλημα, περιορισμένος τουρισμός) • Έλλειψη εμπειρίας στην οικονομική διαχείριση πολιτιστικών έργων
Ευκαιρίες	Απειλές
• Ενδιαφέρον από πλευράς του Δήμου για πολιτιστική αναβάθμιση • Εργασία σε βάθος χρόνου στην περιοχή • Επαφή με άλλες πολιτιστικές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα & πιθανή συνεργασία • Ευελιξία & προσαρμοστικότητα ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου	• Η χρονική περίοδος κατά την οποία πρέπει να γίνει το φεστιβάλ • Προεκλογική περίοδος • Χρηματοδοτήσεις & Βιωσιμότητα (οι περισσότεροι συνεργάτες δεν έχουν εμπειρία στον τομέα του μανάτζμεντ) • Δυσκολία επιβίωσης χωρίς τη διεξαγωγή αρχαιολογικών ανασκαφών στην περιοχή.

Πίνακας 2. Η ανάλυση SWOT για την κοινωνικοπολιτιστική πρωτοβουλία ArchaeoLogic

Theory of Change: ArchaeoLogic

Ποιο είναι το πρόβλημα προς επίλυση;	Ποιο είναι το κοινό;	Τι θα συμβάλει στην προσέγγισή του;	Ποια βήματα θα ακολουθηθούν;	Ποια τα μετρήσιμα αποτελέσματα;	Ποια είναι τα ευρύτερα οφέλη;	Ποια είναι η μακροπρόθεσμη αλλαγή;
υποβάθμιση περιφερειακών περιοχών	τοπική κοινωνία Ιεράπετρας	έρευνα κοινού για τη σχέση αρχαιολογίας & τοπικής κοινωνίας	ενημέρωση τοπικής κοινωνίας	τριήμερο φεστιβάλ ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα	αναβάθμιση καθημερινής ζωής	αρχαιολογία & πολιτιστική κληρονομιά ως εργαλείο ανάδειξης & ανάπτυξης περιφερειακών περιοχών
αδιαφορία για αρχαιολογία & πολιτιστική κληρονομιά	επισκέπτες από ευρύτερη περιοχή	καλή σχέση με αρμόδιες αρχές (Δήμος, Εφορεία Αρχαιοτήτων)	ενεργή προώθηση φεστιβάλ & δραστηριοτήτων του	προκαταρκτικά βιωματικά εργαστήρια & διαλέξεις	προστασία & ανάδειξη αρχαιοτήτων	
καχυποψία απέναντι στην αρχαιολογία	όσοι εμπλέκονται με την αρχαιολογία	υποστήριξη Πανεπιστημίου Αθηνών	συνεργασία με τοπικούς φορείς	δημιουργία καλλιτεχνικών βίντεο για την περιοχή	πράσινος πολιτιστικός τουρισμός	
έλλειψη εμπλοκής του κοινού	τοπικοί παραγωγοί & δημιουργοί	καταξιωμένοι συνεργάτες	σχεδιασμός βιώσιμων δράσεων Δημόσιας Αρχαιολογίας	ανάδειξη & προώθηση τοπικών προϊόντων	δημιουργία δικτύου μεταξύ τοπικής κοινωνίας, ακαδημαϊκών, παραγωγών	

Πίνακας 3. Το μοντέλο ανάλυσης του ArchaeoLogic με βάση τη Θεωρία της Αλλαγής

Activity Plan: ArchaeoLogic

Δεκέμβριος	Ιανουάριος	Φεβρουάριος
• Συνάντηση με Δήμαρχο Ιεράπετρας & Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων • Καθορισμός τόπου & ημερομηνιών διεξαγωγής του φεστιβάλ • Δημιουργία οπτικής ταυτότητας για το ArchaeoLogic Festival • Συναντήσεις με λοιπούς συνεργάτες (ομιλητές, συντονιστές εργαστηρίων, εθελοντές)	• Σχεδιασμός ιστοσελίδας ArchaeoLogic Festival • Πρόσκληση επίτιμων συμμετεχόντων στο φεστιβάλ • Σχεδιασμός προκαταρκτικών δράσεων φεστιβάλ • Επικοινωνία με συντονιστές δράσεων φεστιβάλ • Κρατήσεις ταξιδιωτικών εισιτηρίων και διαμονής προσκεκλημένων και εθελοντών • Συναντήσεις με εθελοντές • Συνάντηση με εκπροσώπους START & προώθηση του ArchaeoLogic στα δίκτυά του	• Δημιουργία λογαριασμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Σχεδιασμός ψηφιακού & έντυπου προωθητικού υλικού • Δελτίο τύπου φεστιβάλ • Προώθηση στις τοπικές εφημερίδες • Σχεδιασμός προκαταρκτικών δράσεων φεστιβάλ • Συνάντηση με εικαστικούς καλλιτέχνες για τη δημιουργία βίντεο για το φεστιβάλ • Συναντήσεις με εθελοντές

Πίνακας 4α. Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic για τους μήνες Δεκέμβριο-Φεβρουάριο 2019.

Activity Plan: ArchaeoLogic

Μάρτιος	Απρίλιος	Μάιος
• Σχεδιασμός τελικού προγράμματος του φεστιβάλ • Προκαταρκτική δραστηριότητα • Δημιουργία βίντεο για το φεστιβάλ • Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Προώθηση στα τοπικά μέσα ενημέρωσης • Εκτύπωση προωθητικού υλικού • Συναντήσεις με εθελοντές • Συνάντηση με εκπροσώπους του START για αξιολόγηση της πορείας προετοιμασίας	• Προκαταρκτική δραστηριότητα & Παρουσίαση φεστιβάλ στην Ιεράπετρα • Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Οργάνωση δευτερευόντων δραστηριοτήτων φεστιβάλ (συναυλίες, catering, οπτικοακουστικός εξοπλισμός, κινηματογραφική κάλυψη) • Αγορά υλικών για εκπαιδευτικά εργαστήρια • Εύρεση διαμονής ομάδας εθελοντών στην Ιεράπετρα για το διάστημα του φεστιβάλ • Συναντήσεις με εθελοντές	• Προώθηση ArchaeoLogic Festival στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram) • Συνεντεύξεις σε τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς • Παρουσίαση ομάδας ArchaeoLogic και διανομή προωθητικού υλικού στο κέντρο της Ιεράπετρας • Τελικές εργασίες για το στήσιμο των venues του φεστιβάλ

Πίνακας 4β. Ο προγραμματισμός των δράσεων του ArchaeoLogic για τους μήνες Μάρτιο-Μάιο 2019.

ArchaeoLogic Festival

Δραστηριότητα		Αριθμός ατόμων	
1^η ημέρα	• Εργαστήρια (3) • Μουσική εκδήλωση	- μέλη ομάδας - ενεργοί συμμετέχοντες - κοινό	• 20 • 54 • 208
2^η ημέρα	• Εκπαιδευτικό πρόγραμμα • Εργαστήρια (3) • Παρουσιάσεις (3) • Έκθεση φωτογραφίας • Μουσική εκδήλωση	- μέλη ομάδας - ενεργοί συμμετέχοντες - κοινό	• 15 • 56 • 110
3^η ημέρα	• Ξενάγηση σε ανασκαφή • Επίσκεψη σε τοπική επιχείρηση • Εργαστήρια (2) • Προβολή βίντεο • Μουσική εκδήλωση	- μέλη ομάδας - ενεργοί συμμετέχοντες - κοινό	• 8 • 60 • 90
Σύνολο	19		621

Πίνακας 5. Η συμμετοχή στις δραστηριότητες του ArchaeoLogic Festival

Βασικά Συμπεράσματα Ποσοτικής & Ποιοτικής Έρευνας

Σχέση Τοπικής Κοινότητας & Αρχαιολογίας

- η τοπική κοινότητα είναι θετικά προδιατεθειμένη απέναντι στην αρχαιολογία & ανοιχτή σε νέες και πρωτότυπες δράσεις που δίνουν έμφαση στην εμπειρία
- επιθυμία συμμετοχής σε δραστηριότητες Δημόσιας Αρχαιολογίας
- στήριξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων & δραστηριοτήτων Δημόσιας Αρχαιολογίας σε σχολεία της περιοχής

Πολιτιστική Κληρονομιά & Πόλη

- προβολή θετικής εικόνας της πόλης μέσω της ανάδειξης της πολιτιστικής της κληρονομιάς
- προσέλκυση ενός είδους «ποιοτικού» τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή
- επιθυμία επανακάλυψης της πόλης από τους κατοίκους της μέσω του πολιτιστικού της κεφαλαίου και ένταξής του στην καθημερινότητα τους

Προβολή & Προώθηση του ArchaeoLogic Festival

- μεγάλη επιδραστικότητα πρωτότυπων και αντισυμβατικών γραφιστικών στο υλικό προώθησής του (λογότυπο, μασκότ, αφίσες, banner, animation, video)
- εύστοχη προώθησή τόσο μέσω παραδοσιακών όσο και μέσω σύγχρονων μεθόδων (Τύπος & Facebook)
- σημαντική συμβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Facebook & Instagram)

Πίνακας 6. Τα βασικά συμπεράσματα της ποσοτικής και της ποιοτικής έρευνας για την αποτίμηση του ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα

Η διαχείριση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Συμπεράσματα

- Ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά & το μέγεθος του κάθε φεστιβάλ ορίζεται ο τρόπος διαχείρισης και η αποτίμηση της επιτυχίας του
- Ο μεγάλος αριθμός δραστηριοτήτων στο πρόγραμμα ενός φεστιβάλ προσφέρει εναλλακτικές λύσεις για όλες τις ομάδες του κοινού, συνδράμοντας στην αύξηση της συμμετοχικότητας
- Η βιωσιμότητα του φεστιβάλ εξαρτάται απ' την ενεργοποίηση της κοινότητας και την εγκόλπωση του πνεύματός του και όχι από την ύπαρξή του

Συστάσεις

- Προσεκτικός και λεπτομερής σχεδιασμός κάθε πτυχής του φεστιβάλ, ανεξάρτητα από το μέγεθός του
- Ορισμός των παραγόντων που συντελούν στην επιτυχία του φεστιβάλ ανάλογα με τους στόχους της εκάστοτε διοργάνωσης
- Ιδιαίτερη προσοχή για την εξασφάλιση συνοχής και συνεκτικότητας ανάμεσα στις διαφορετικές δραστηριότητες ενός φεστιβάλ
- Έμφαση στην ενεργοποίηση της κοινότητας και στην εγκόλπωση του πνεύματός του φεστιβάλ και όχι στην αέναη επανάληψη του

Πίνακας 7. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σε σχέση με την οργάνωση και την υλοποίηση μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Η σχέση μεταξύ κοινοτικού φεστιβάλ και τοπικής κοινότητας

Συμπεράσματα

- Άρρηκτη σύνδεση ενός κοινοτικού φεστιβάλ με την τοπική κοινότητα & ανάγκη διασφάλισης της σχέσης με αυτή
- Συμβολή των κοινοτικών φεστιβάλ στην καλλιέργεια της αίσθησης κοινότητας
- Ευκαιρία ανάπτυξης νέων δεξιοτήτων και ενδιαφερόντων μέσω της εμπλοκής στις δραστηριότητες ενός φεστιβάλ

Συστάσεις

- Λεπτοί χειρισμοί σε κάθε στάδιο της οργάνωσης και της υλοποίησης του φεστιβάλ ώστε να μην διαταραχτεί η σχέση με την τοπική κοινότητα
- Βαθιά κατανόηση των αναγκών της κοινότητας, συμπερίληψή της στην οργάνωση & υιοθέτηση ενός συνεργατικού μοντέλου λήψης αποφάσεων
- Η δημιουργία αξιομνημόνευτων και μεταμορφωτικών εμπειριών για το κοινό δύναται να διασφαλίσει την αναζήτηση ανάλογων εμπειριών στο μέλλον
- Προσφορά νέων διεξόδων μέσω του πολιτισμού

Πίνακας 8. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τη σχέση ενός κοινοτικού φεστιβάλ και μίας τοπικής κοινότητας

Ο ρόλος του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Συμπεράσματα

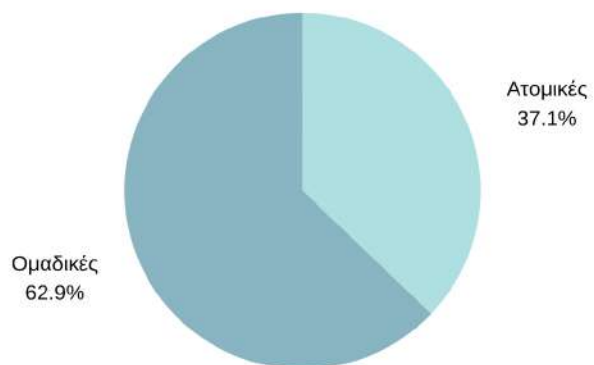
- Ηγετικά χαρακτηριστικά, αλλά και επίτευξη συνεργασίας με επαγγελματίες με διαφορετικό υπόβαθρο
- Ανάκυψη αστάθμητων και απρόβλεπτων παραγόντων

Συστάσεις

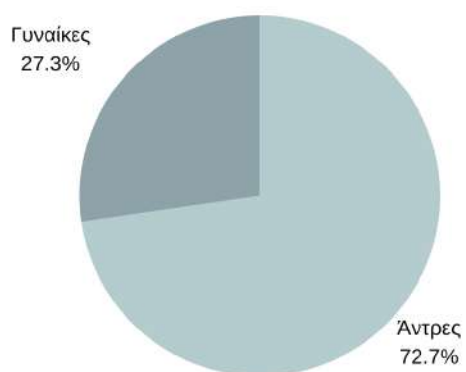
- Καλλιέργεια μίας παλέτας χαρακτηριστικών για την επίλυση των ενδεχόμενων προβλημάτων και την ομαλή συνεργασία
- Ευελιξία & προσαρμοστικότητα

Πίνακας 9. Τα συμπεράσματα και οι συστάσεις σχετικά με τον ρόλο του διαχειριστή μίας πολιτιστικής πρωτοβουλίας

Β) ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

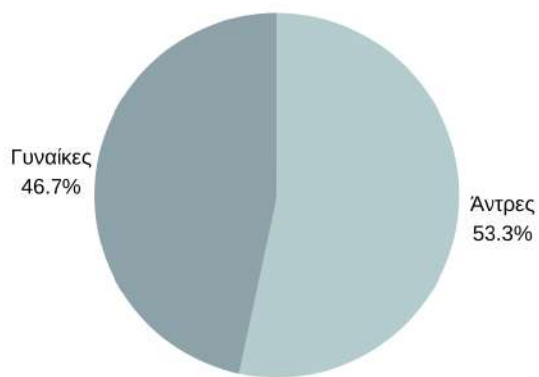

Γράφημα 1. Το σύνολο των συνεντεύξεων της εθνογραφικής έρευνας

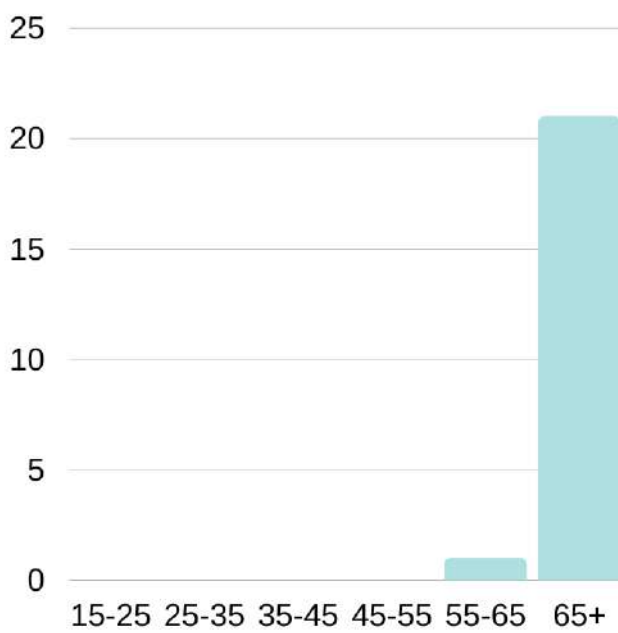

Γράφημα 2. Το φύλο των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

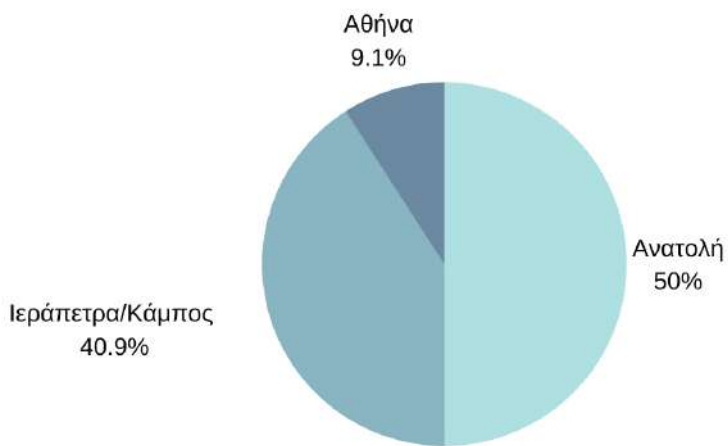

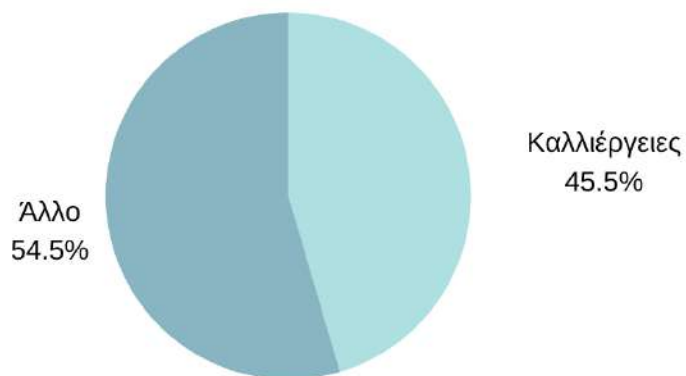
Γράφημα 3. Το φύλο του συνολικού δείγματος της εθνογραφικής έρευνας

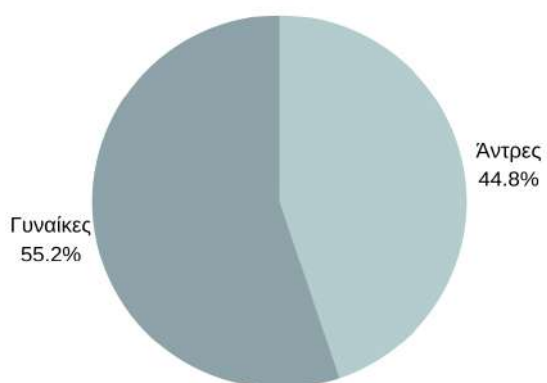
Γράφημα 4. Η ηλικία των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

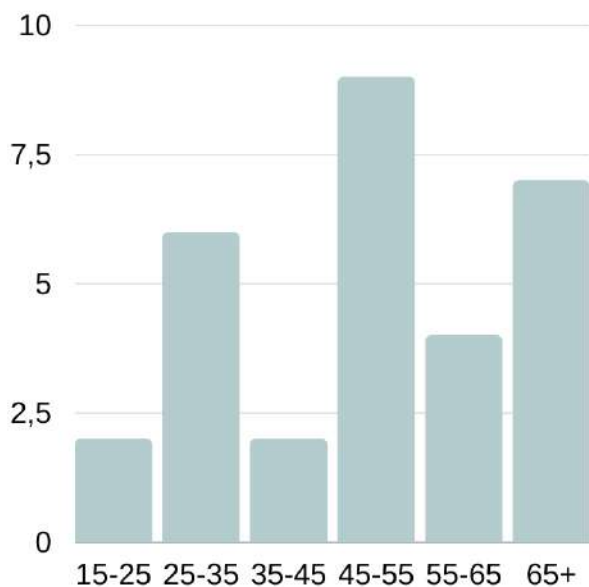
Γράφημα 5. Ο τόπος διαμονής των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

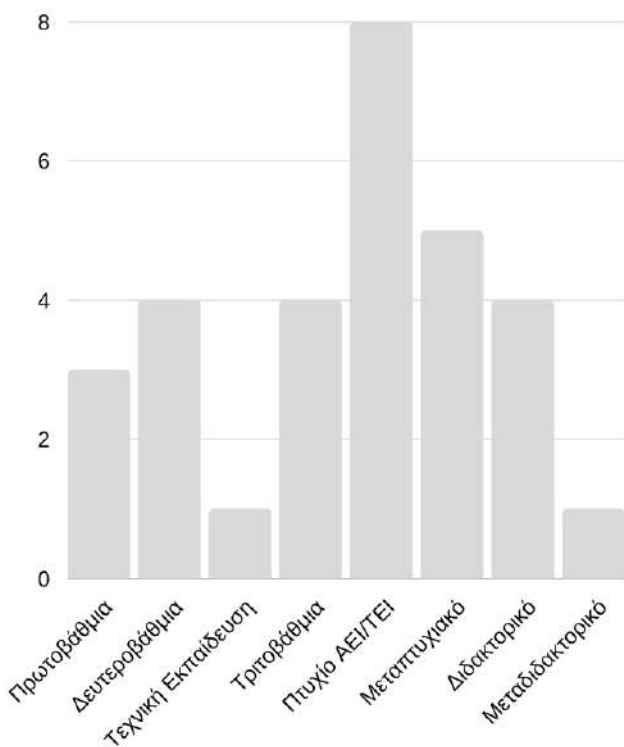
Γράφημα 6. Το επάγγελμα των βασικών πληροφορητών της εθνογραφικής έρευνας

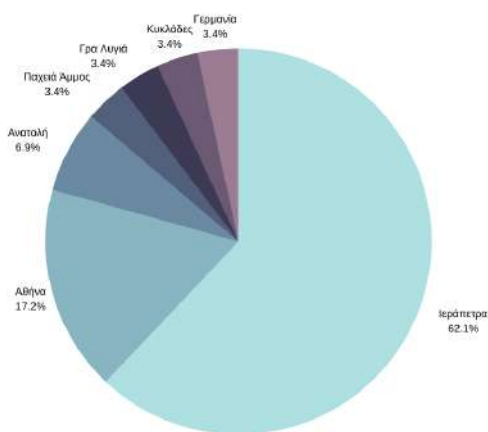
Γράφημα 7. Το φύλο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

Γράφημα 8. Η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

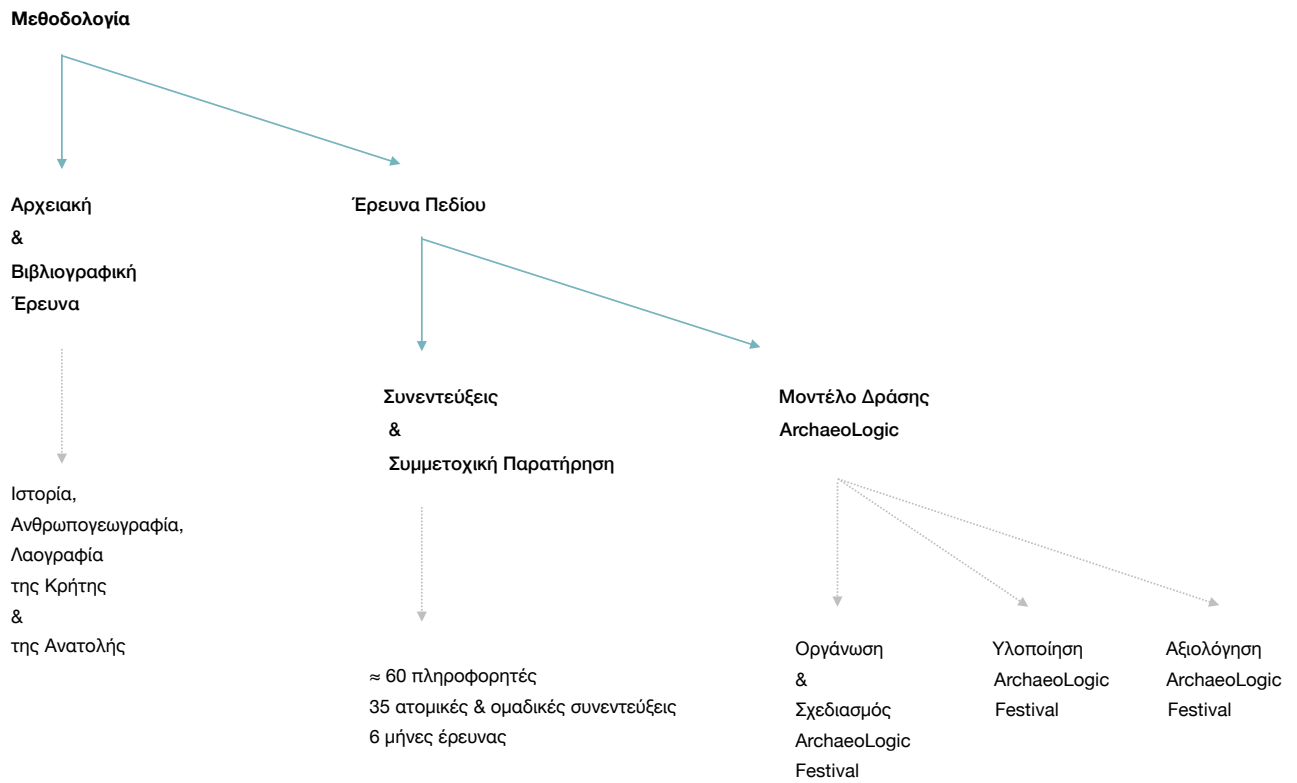

Γράφημα 9. Το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

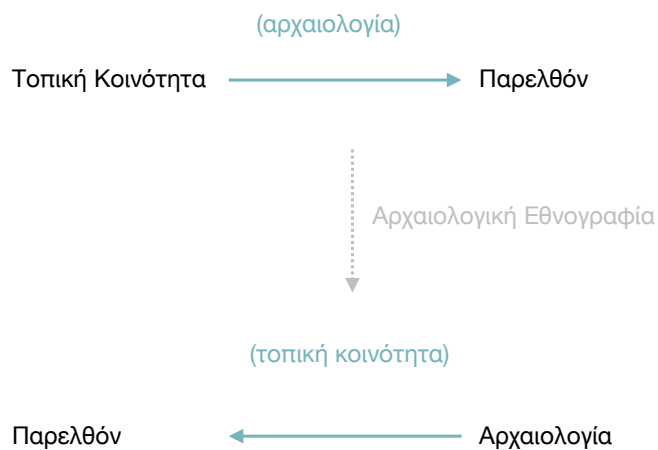

Γράφημα 10. Ο τόπος διαμονής των συμμετεχόντων στην έρευνα για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival

Γ) ΣΧΗΜΑΤΑ

Σχήμα 1. Η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας

Σχήμα 2. Η ροή γνώσεων σε σχέση με το παρελθόν κατά την έρευνα αρχαιολογικής εθνογραφίας

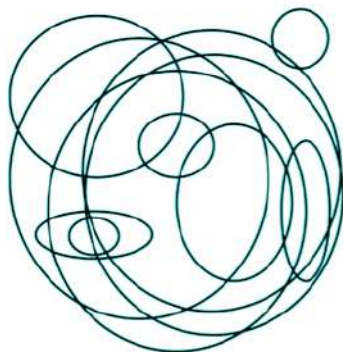

The traditional bullseye approach:

1. Neighbours
2. Locals
3. Interested
4. All...

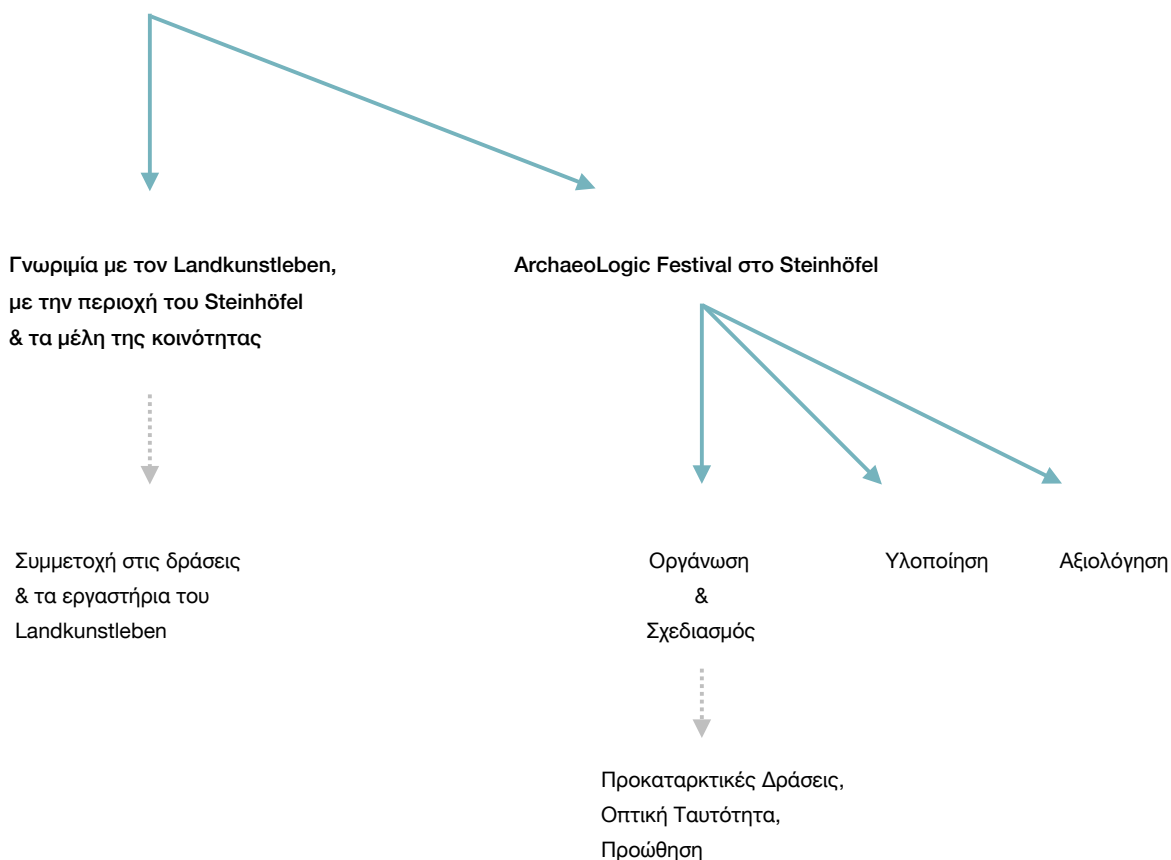
A more realistic approach:

1. Focus group
2. Interest groups
3. Majorities
4. Minorities
5. Overlapping pertinence
6. ...

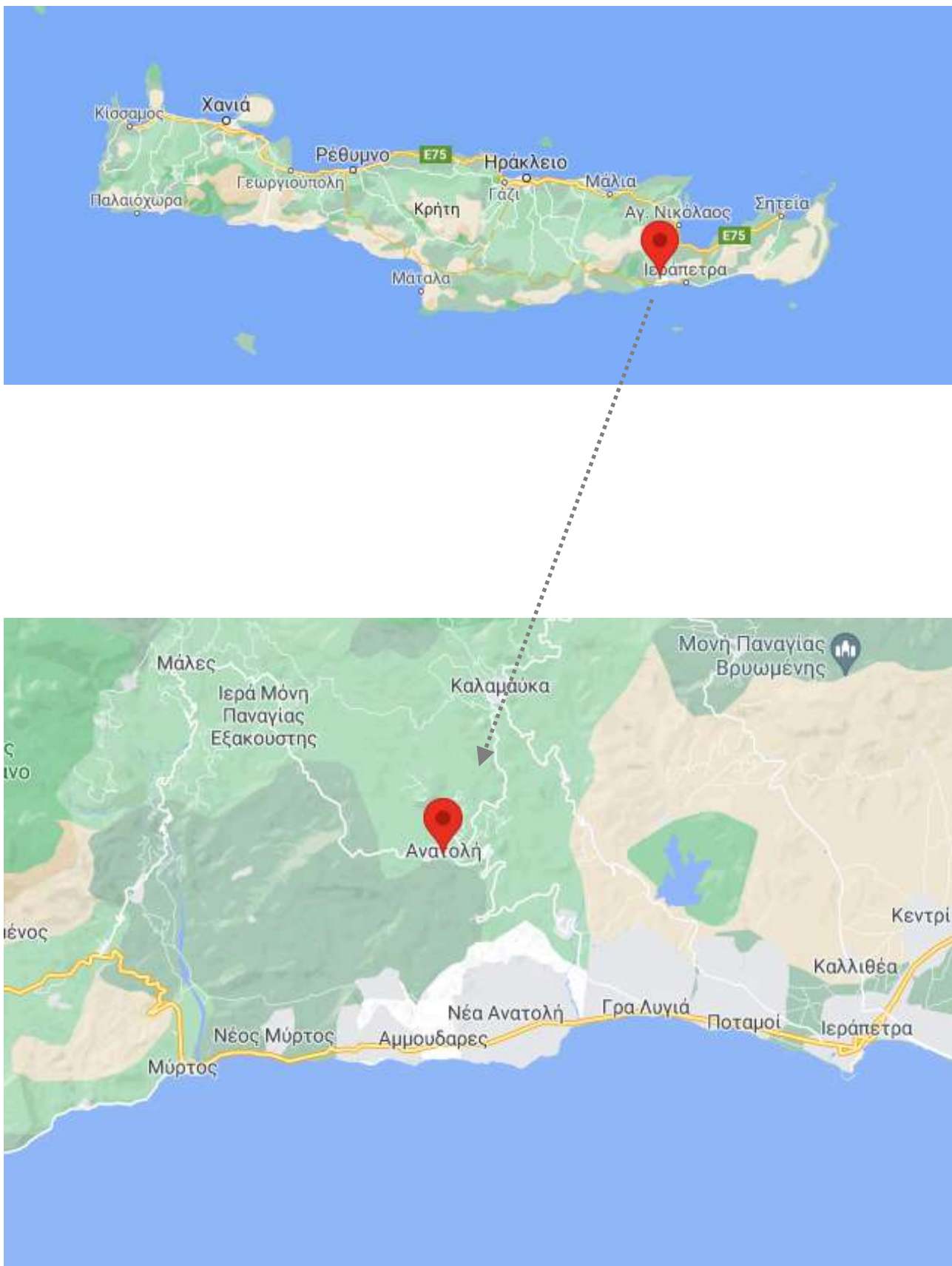
Σχήμα 3. Η αντίληψη της έννοιας της κοινότητας κατά τον Alamansa Sánchez [Πηγή: Alamansa Sánchez 2018:204]

ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Σχήμα 4. Τα κεντρικά σημεία της δράσης μικρής κλίμακας του ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Δ) ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1. Η θέση της Ανατολής στον χάρτη της Κρήτης [Πηγή: Google Maps]

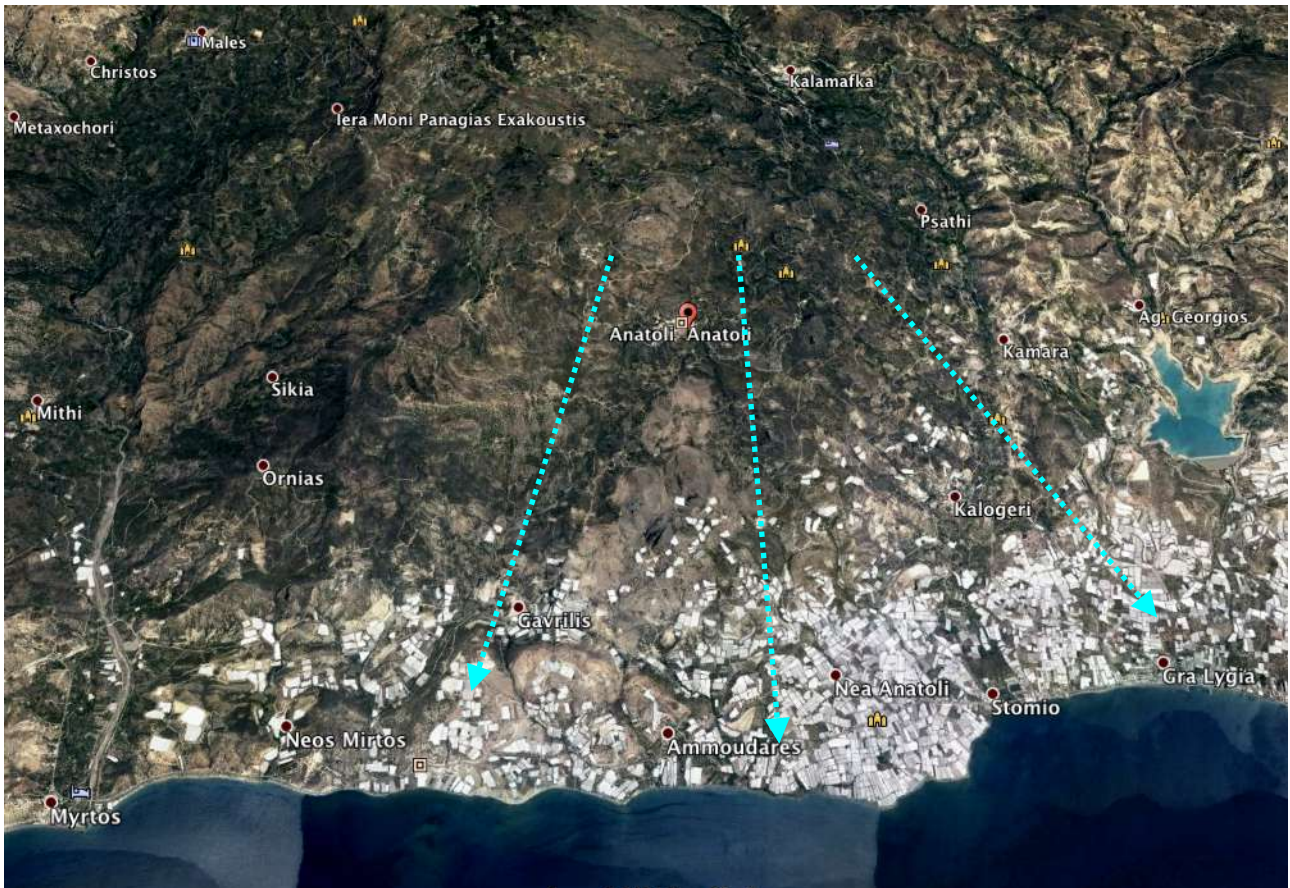
Εικόνα 2. Ο οικισμός του χωριού Ανατολή και η θέα στο Λιβυκό Πέλαγος

Εικόνα 3. Το φυσικό τοπίο της Ανατολής

Εικόνα 4. Οι εκτάσεις του χωριού Ανατολή [Πηγή: Google Earth]

Εικόνα 5. Οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες στον Κάμπο της Ιεράπετρας [Πηγή: Latent Community 2019]

Εικόνα 6. Οι βυζαντινοί ναοί του Αφέντη Χριστού και των Δώδεκα Αποστόλων

Εικόνα 7. Οι βυζαντινοί ναοί της Πάνω και Κάτω Παναγίας και των Αγίων Πάντων

Εικόνα 8. Η περιοχή «Μεσοκάστελλα» και το ενετικό φρούριο στη θέση «Πύργος» [Πηγή: Παπαδάτος Γιάννης]

Εικόνα 9. Το μινωικό κτίριο στη θέση «Γαϊδουροφάς» [Πηγή: Παπαδάτος Γιάννης]

Εικόνα 10. Το ιερό κορυφής στη θέση «Σταυρωμένος» [Πηγή: Παπαδάτος Γιάννης]

Εικόνα 11. Οι δράσεις για το κοινό στο πλαίσιο του αρχαιολογικού προγράμματος στην Ανατολή

Εικόνα 12. Στιγμιότυπα από τις ατομικές συνεντεύξεις στην Ανατολή

Εικόνα 13. Στιγμιότυπα από τις ομαδικές συνεντεύξεις στην Ανατολή

Εικόνα 14. Οι αγροτικές εργασίες στην Ανατολή πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 15. Σπίτια στην Ανατολή

Εικόνα 16. Η μετάβαση στο χωράφι πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 17. Καφενεία στην Ανατολή πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 18. Γιορτές στην Ανατολή πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 19. Τσαγκαράδικο, μοδιστράδικο και κουρείο στην Ανατολή πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 20. Πανηγύρι σε εσοχή της Ανατολής [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

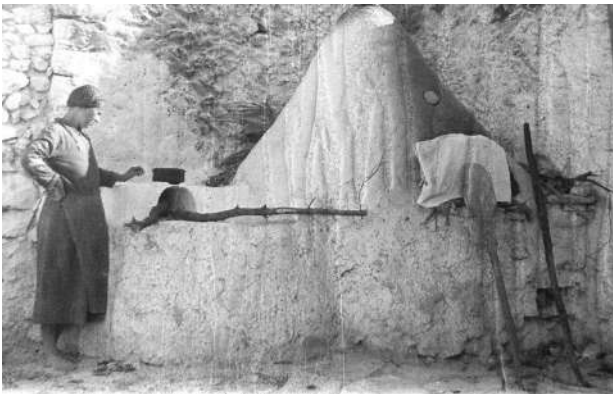

Εικόνα 21. Η βρύση του χωριού. Λεπτομέρειες από τις γούρνες, τις πλύστρες και τους σταμνοστάτες

Εικόνα 22. Ανατολιώτισσα με στάμνα [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής] και Ανατολιώτης με γαϊδουράκι στη Βρύση [Πηγή: Ζειμπέκης Απόστολος]

Εικόνα 23. Γυναίκες της Ανατολής που μαγειρεύουν σε παρασιές [Πηγή: Ζεϊμπέκης Απόστολος]

Εικόνα 24. Στιγμιότυπα από τη σχολική ζωή πριν το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 25. Σχολικές φωτογραφίες στο Δημοτικό Σχολείο της Ανατολής από τα έτη 1925, 1932, 1965, 1967 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 26. Μαθητές βοηθούν στην ανέγερση της τέταρτης αίθουσας του Δημοτικού Σχολείου της Ανατολής, το 1952 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 27. Αγροτικές εργασίες στις θερμοκηπιακές καλλιέργειες στον Κάμπο της Ιεράπετρας μετά το 1970 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 28. Εγκαταλειμμένα σπίτια στη σύγχρονη Ανατολή

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΦΗ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ανατολή

Α-710

532

1990

Α

714 (1.1)

Μετ' εφέ

ΠΙΝΑΞ

Τών τοπωνυμίων της περιοχής των χωρίων Χαταρτζή Κοινοτήτων
Τυπώθηκε υπό Κα. Κοινοβιασίου

Α.Α.	ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΝ	ΕΙΔΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΣ (ανά κλάδο, λέξη κ.λπ.)	ΕΙΔΟΣ ΕΠΕΞΗΓΗΣΗΣ (ετυμολογική, ιστορική κ.λπ.)
1	Διχαζιά	Παχυμαθία	
2	Χαταρτζή Κοινοτήτων	Πεδινό τόπος	
3	Προτασιός	Πεδινό μέρος	
4	Ταϊζιμουνας	Πηγάδι	
5	Παση Κοινοτήτων	Πεδινό μέρος	
6	Πέριμας	Πηγάδι	
7	Γαζιόδα	Παχυμαθία	
8	Κορμάς	Πέδιος	
9	Αβραάμ	Άγρια καλλιέργησις	
10	Αειός	Πηγάδι	
11	Πατρίνα	Πηγάδι	
12	Ροχλάρι	Ρεματιά	
13	Κιτιά	Πέδιος	
14	Γαϊδουράκι	Πηγάδι	
15	Παραδέν	Πέδιος	
16	Σαβόλα Βορι	Παχυμαθία	
17	Σκουρτζέου ή Κορυφή	Κουνό	
18	Β. Π. Κ. ή Π. Π. Κοινοτήτων	Προσφυγικό μέρος	
19	Κουκουρουνισιά	Πηγάδι	
20	Κουκουρουνισιά	Πηγάδι	

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΦΗ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ανατολή

Α-711

532

1990

Α

Α.Α.	ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΝ	ΕΙΔΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΣ (ανά κλάδο, λέξη κ.λπ.)	ΕΙΔΟΣ ΕΠΕΞΗΓΗΣΗΣ (ετυμολογική, ιστορική κ.λπ.)
21	Μαυρέτις	Ρεματιά	
22	Κασιμωκέρ	Ρεματιά	
23	Στάβ. Σαβόδα τέρμα	Πέδιος	
24	Χημδέν	Παχυμαθία	
25	Κασιμωκέρ	Πέδιος	
26	Ραχλαρί	Πέδιος	
27	Πατρίνα	Παχυμαθία	
28	Πατρίνα	Παχυμαθία	
29	Στάβ. Βαση τέρμα	Προσφυγικό μέρος	από το Σουλτανικό τέρμα
30	Σουλτανικό	Πεδινό μέρος	
31	Χορμάς	Πέδιος	
32	Σουλτανικό	Παχυμαθία	
33	Στάβ. Σουλτανικό τέρμα	Πεδινό μέρος	
34	Σουλτανικό	Κουνό	
35	Κασιμωκέρ	Πηγάδι	από το Σουλτανικό τέρμα
36	Κοινοτήτων	Πηγάδι	
37	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
38	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
39	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
40	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
41	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
42	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
43	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
44	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
45	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
46	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
47	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
48	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
49	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
50	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
51	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
52	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
53	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
54	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
55	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
56	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
57	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
58	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
59	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
60	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΦΗ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ανατολή

Α-712

532

1990

Α

Α.Α.	ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΝ	ΕΙΔΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΣ (ανά κλάδο, λέξη κ.λπ.)	ΕΙΔΟΣ ΕΠΕΞΗΓΗΣΗΣ (ετυμολογική, ιστορική κ.λπ.)
54	Πηγάδι	Πηγάδι	
55	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
56	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
57	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
58	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
59	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
60	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
61	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
62	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
63	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
64	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
65	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
66	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
67	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
68	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
69	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
70	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
71	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
72	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
73	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
74	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
75	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
76	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
77	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
78	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
79	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
80	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
81	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
82	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
83	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
84	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
85	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
86	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΠΙΤΡΟΦΗ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ανατολή

Α-713

532

1990

Α

Α.Α.	ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΝ	ΕΙΔΟΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑΣ (ανά κλάδο, λέξη κ.λπ.)	ΕΙΔΟΣ ΕΠΕΞΗΓΗΣΗΣ (ετυμολογική, ιστορική κ.λπ.)
87	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
88	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
89	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	
90	Κουκουρουνισιά	Κουκουρουνισιά	

Εικόνα 29. Τα τοπωνύμια της Ανατολής [Πηγή: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου]

Εικόνα 30. Οικογένειες στο χωράφι [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 31. Όργωμα χωραφιού [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 32. Κοπάδι στα ορεινά [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

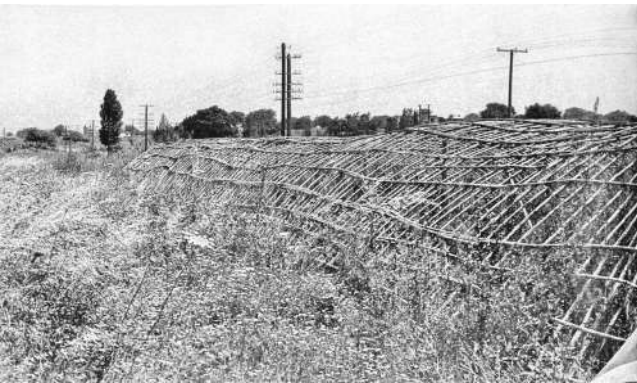
Εικόνα 33. Μεταφορά άμμου από τις Αμμουδάρες για την αμμόστρωση χωραφιών στον Κάμπο της Ιεράπετρας [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 34. Κατασκευή δεξαμενής νερού στον Κάμπο της Ιεράπετρας στις αρχές της δεκαετίας του 1960 [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 35. Υπαίθρια καλλιέργεια ντομάτας στον Κάμπο της Ιεράπετρας [Πηγή: Πολιτιστικός Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής]

Εικόνα 36. Ξύλινα θερμοκήπια στον Κάμπο της Ιεράπετρας, το 1978 [Πηγή: Χαΐτας 2018, εικ. 154, εικ. 155]

Εικόνα 37. Προτομή του Paul Κυυπερς στον Κάμπο της Ιεράπετρας

Εικόνα 38. Πρόχειρα καταλύματα στον Κάμπο της Ιεράπετρας, το 1980, το 1985 και το 1998 [Πηγή: Χαϊτας 2018, εικ. 3, εικ. 30, εικ. 9]

I. Personal Profile

Personal information *

First name:
 Last name:
 Title (Mr. Mrs. Ms., etc.):
 Date of birth: Age:
 Nationality:
 Country of residence:

Contact *

Phone: Mobile:
 E-Mail:
 Address:
 Post code: City:

Educational background *

Area of study:
 Academic degree (BA or MA etc.):
 Year of graduation: Country of institution:
 Name of institution:

Area of study:
 Academic degree (BA or MA etc.):
 Year of graduation: Country of institution:
 Name of institution:

Area of study:
 Academic degree (BA or MA etc.):
 Year of graduation:

Name of institution: Country of institution:

Area of study:
 Academic degree (BA or MA etc.):

Year of graduation: Country of institution:

Graduation certificate(s) *

Please submit a scanned copy of your **academic degree** (no translation needed). If you have more than one academic degree, please upload them as ONE PDF FILE (max. of 10 MB possible).

Language skills *

Command of English (please refer to the Common European Framework of Reference for Languages):

A1 – A2
 B1 – B2
 C1 – C2

Other language skills:

Short biography & professional experience *

Please introduce yourself with a short biography and an overview of your professional experience, particularly focusing on specific knowledge, skills, and work experience acquired in the area of culture that will help you establish your cultural initiative proposed in this application. (max. 250 words)

Online reference(s)

Please provide web links that you think are representative of yourself as a professional below (e.g. blogs, podcasts, videos, personal, event or program web pages):

Curriculum Vitae

Please submit a comprehensive CV of yours by uploading it as ONE PDF FILE below (max. of 5 MB possible)

Current occupation *

In education Please specify your studies or training
 Freelance Please indicate the area of work
 Employed
 Other (e.g. volunteering, internship etc.) Please specify
 Currently out of job

Special requirements:

- Do you have any dietary preferences?
 Vegetarian
 Vegan
 Other
- Do you have any kind of disability or medical condition?
- During your stay in Germany, does your condition require any special setup for your accommodation?

2. Statement of Motivation

Your expectations as a cultural manager *

What are your personal goals and aspirations to take part in the START capacity building program in Germany and which are the key skills you would like to acquire on a professional level?
 (max. 150 words)

Your interest in sociocultural work *

What do you expect to gain from the training and especially the Placement in a sociocultural organization in Germany for the development of your cultural initiative in Greece?
 (max. 150 words)

3. Cultural Initiative

General information *

Title of your cultural initiative:

Location of your cultural initiative (city or village and region, e.g. Volos, Magnisia or Andros, Cyclades)

City / Village:
 Region:

Describe 'what is your project about' in max. 15 words.

Description of your cultural initiative:

Please give a brief description of the cultural initiative you would like to launch in Greece after taking part in the START capacity building program. Kindly refer to the following:

- Aims and tools of the initiative
- Involvement of local community (your target groups)
- Market research (your initiative compared to others in the area)
- Collaboration with established institutions and other existing initiatives

(max. 500 words)

Project budget *

Please state your project budget based on the calculation scheme below.

Cost Category	Description and details of calculation	Project Costs (incl. tax)
A. Services	Ceramic workshop, lectures, Minoan Tastes, guided tour in archaeological excavations	
B. Space rent	Might be possible to be offered space by the Municipality for free	
C. Travel & Accommodation Costs	100 E (per person by boat) & 40 E (per night)	
D. Publicity	Website, Local Press, Social Media (Facebook, writer, Instagram)	
E. Equipment rent	Audio, Video, and Lighting	
F. Production	Leaflets, Posters, Office Supplies	
G. Others		
TOTAL		

Artistic or cultural field(s) to which your cultural initiative relates: *

(It is possible to tick more than one field)

Theater
 Dance
 Circus
 Music
 Street art
 Painting
 Crafting
 Design
 Photography
 Video
 Augmented reality
 Gaming
 Audio
 Digital/web applications
 Writing / reading
 Poetry
 Story telling
 Other (please specify):

Project format(s) through which your cultural initiative will take place: *

(It is possible to tick more than one format)

☐ Workshop	☐ Market
☐ Exhibition	☐ Concert
☐ Performance	☐ Creation of a hub
☐ Lecture	☐ Slam
	☐ Meeting

Presentation
Platform
Expedition
Other (please specify):

Target group(s) your cultural initiative is addressed to: *

(It is possible to tick more than one target group)

Children / Primary school students
 Young people / Secondary School students
 Young adults, e.g. university students
 People with disabilities
 Seniors
 Unemployed
 Victims of hate crimes, domestic violence, and trafficking
 Residents of remote and rural areas
 LGBTQI (lesbian, gay, transgender, bisexual, queer, intersexual)
 Minorities, e.g. Roma
 Prisoners
 Poor
 Migrants
 Refugees, Asylum seekers, Unaccompanied minors
 Other (please specify):

What kind of social impact do you want to generate on your local community? *

(It is possible to tick more than one topic)

Cultural education
 Civic participation
 Civic engagement
 Gender parity
 Intercultural exchange
 International activities
 Inclusion
 Political engagement
 Intergenerational understanding
 Ecological awareness
 Engagement with the effects of digitalization
 Revitalizing history and heritage
 Other (please specify):

Area(s) in which your cultural initiative will take place: *

(It is possible to tick more than one area)

Urban
 Rural
 Mixed
 Other (please specify):

How many people are you planning to actively involve in your initiative? *

(i.e. people taking part in workshops or a production, not those part of an audience of a production.)

4. Further Information

Agreement *

I hereby confirm that all statements I have made in my application for the program START are complete and correct.

By submitting the application I agree to the following:

- This data may be saved for the duration of the program of START at the Robert Bosch Stiftung, the Goethe-Institut Thessaloniki, the Bundesvereinigung Soziokultureller Zentren e.V., the John S. Latsis Public Benefit Foundation and the Bodossaki Foundation.
- This data may be forwarded to members of the selection committee and - if necessary - to supporting reviewers.
- Following a successful application, this data will be shared with selected cultural organizations in Germany in order to establish a matchmaking process for the Placement which is part of the START capacity building program.

How did you hear about START?

Please specify website, social media or newsletter source.

Goethe-Institut Thessaloniki
 Robert Bosch Stiftung
 German Association of Sociocultural Centers
 J. S. Latsis Public Benefit Foundation
 Bodossaki Foundation
 START – Create Cultural Change
 Other Please specify

Mailing list or newsletter

Please specify

START Newsletter
 Other Please specify

Flyer

Please specify

START Flyer
 Other Flyer Please specify

Newspaper or magazine

Please specify

Parallaximag.gr
 AthensVoice
 E!culture.gr
 Other Please specify

Colleagues

Please specify

START Fellows and alumni (people who have already received the fellowship)
 Friends, family
 Other Please specify Professor

Other source of information

Namely

Do you apply for the START program for the first time?

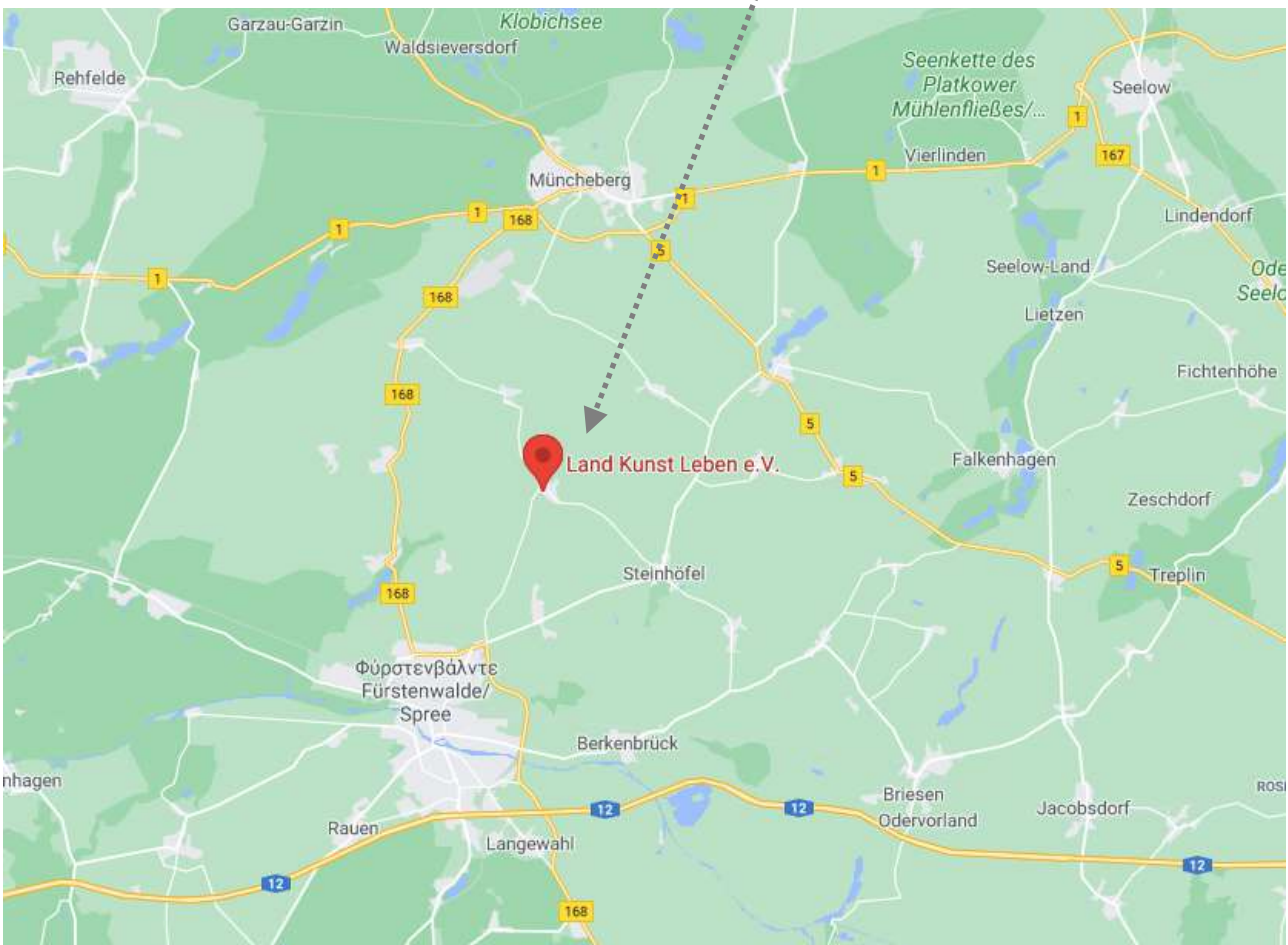
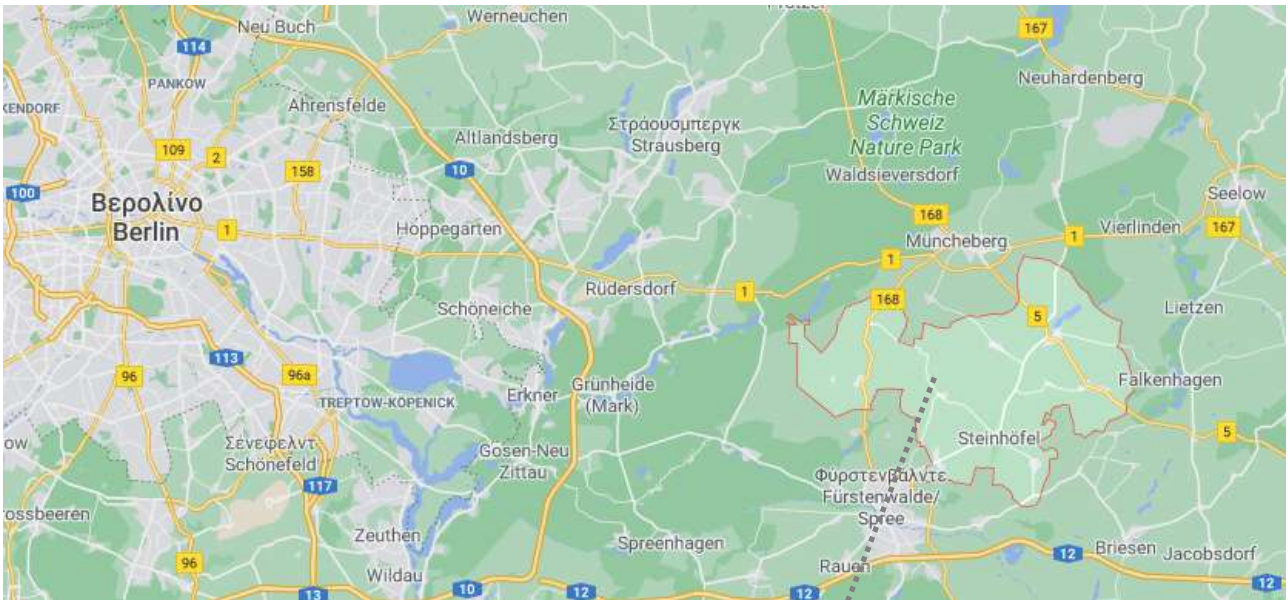
Yes
 No

If you have already applied, have you been invited to an interview?

Yes
 No

Εικόνα 39. Η αίτηση για τη συμμετοχή στην πρώτη φάση του προγράμματος START

Εικόνα 40. Η θέση του Buchholz και του Steinhöfel στον χάρτη της βορειανατολικής Γερμανίας [Πηγή: Google Maps]

Εικόνα 41. Μέλη και εθελοντές του Landkunstleben στα γραφεία του οργανισμού

Εικόνα 42. Ο οικολογικός κήπος του Landkunstleben

Εικόνα 43. Τα εργαστήρια κατασκευής κεραμικών με τις γυναίκες του Steinhöfel και τα παιδιά του Arensdorf

Εικόνα 44. Το λογότυπο του ArchaeoLogic και το εξατομικευμένο λογότυπο του μονοήμερου φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Liebe Freunde von LandKunstLeben,

gerne laden wir euch zu unserem Projekt »ArchaeoLogic in Steinhöfel« im und um den Garten Steinhöfel ein! Zusammen mit Klairi aus Griechenland erleben wir ein Abenteuer. Sie ist Kulturakteurin und studiert Archäologie. Auf dem Programm stehen eine Schnitzeljagd, das Entdecken von »Schätzen« und das Zusammenfügen von Bruchstücken. Anschließend werden im Garten Steinhöfel griechische Spezialitäten zur Stärkung angeboten. Der Workshop findet im Rahmen des START-Programms statt.

Eine Aktion für Jung und Alt.

Die Teilnahme ist kostenlos. Bitte die Zeitumstellung in der Vornacht beachten!

Treffpunkt

Am Eingangstor vom Schlosspark Steinhöfel am 28. Oktober 2018 um 11 Uhr. Ab 12 Uhr werden wir im Gartengelände sein. Die Aktion dauert bis circa 17 Uhr.

Veranstaltet von
LandKunstLeben e.V.

Anmeldung unter
landkunstleben@t-online.de
Telefon 0173 234 38 18

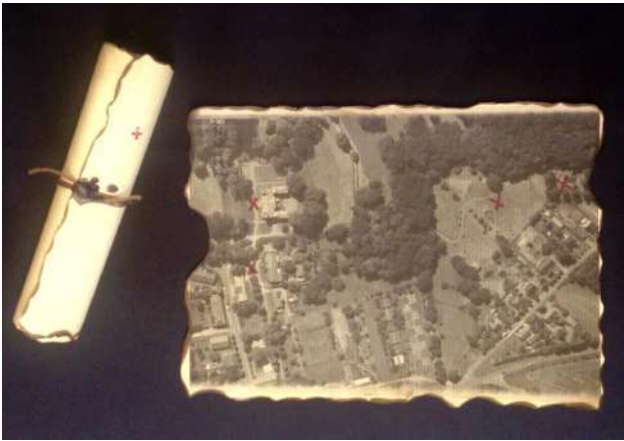
Kunstverein im östlichen Brandenburg
landkunstleben

LandKunstLeben e.V. ist eines von 10 deutschen Kulturereignissen, die im Programm »START - Create Cultural Change« griechischen Südpferden die Chance bieten, sich in internationalen Kulturumgebungen zu qualifizieren. START ist ein Programm der Robert Bosch Stiftung, das in Kooperation mit dem Goethe-Institut Thessaloniki und der Bundesvereinigung Soziokultureller Zentren e.V. durchgeführt wird. Weitere Informationen finden Sie unter: www.bosch-stiftung.de/start.

Εικόνα 45. Η πρόσκληση του μονοήμερου φεστιβάλ ArchaeoLogic στο Steinhöfel

Εικόνα 46. Το κυνήγι θησαυρού στην ευρύτερη περιοχή που εδρεύει ο Landkunstleben

Εικόνα 47. Η ανασκαφή στον κήπο του Landkunstleben

Εικόνα 48. Το καλλιτεχνικό εργαστήριο στο θερμοκήπιο του Landkunstleben

1. Personal Profile

Please update the following information you provided as part of your application for START Phase I, if required, and submit the additional information requested.

Personal information

First name:
Last name:
Title (Mr. Mrs. Ms., etc.):
Date of birth:
Nationality:
Country of residence:

Contact

Phone: Mobile:
E-Mail:
Address:
Post code: City:

Bank account details

Please provide a bank account of which you are the main holder in case you are selected to take part in START Phase II for your fellowship stipend to be transferred every month.

Full name of bank account holder (in Latin characters)
Bank name
IBAN number
Swift code

Short Biography

Please use the following space to formulate your short biography to introduce yourself. In case your application is accepted, your biography and a photo will be published on the official website of START. (max. 150 words)

2. Reflection on START Phase I

Report on Small-Scale Project

Title

Location

Please indicate the location(s) of your Small-Scale Project, including city(s) and venue(s).

Host Institution

Please select from the list the sociocultural center or initiative you have collaborated with.

Description

Please describe the Small-Scale Project you have implemented as part of your Placement in Germany. This project description will be used for START communication purposes.

Documentation of Small-Scale Project

Please upload the following documentation materials, if available:

- 5 high resolution pictures, illustrating the implementation of your Small-Scale Project (both landscape and vertical but mainly landscape, in 300dpi min 10cm large side, JPG format)
- Press clippings on your Small-Scale Project (please merge all press clippings in one PDF file)
- PR materials of your Small-Scale Project, such as flyers, posters, etc. (PDF format)
- Web based materials, such as videos (via link)

Evaluation of Phase I

Training and Placement

Please give a brief account on your experience and learning during the START training and Placement in Germany, reflecting on the challenges you have faced, new insights and input you have gained and professional skills and competences you have acquired.

Evaluation of Small-Scale Project

Please evaluate shortly the implementation of your Small-Scale Project from your professional perspective.

Transfer of knowledge

Please indicate how the experience gained during the training, Placement, and implementation of a Small-Scale Project in Germany reflect on your project proposal for a cultural initiative in Greece. Are there crucial changes, additions or refinements you have made with respect to the proposal submitted as part of your application for START Phase I?

3. Project Proposal

Please state the project proposal of your cultural initiative by providing the information requested below and by answering the questions as concise as possible.

General Information

Title of your cultural initiative:

In English ArchaeoLogic
In Greek ArchaeoLogic

Location of your cultural initiative

City / Village Hierapetra
(e.g. Volos or Hierapetra)
Region Crete
(e.g. Magnisia or Crete)

Claim of your initiative

Please describe 'what is your project about' in 15 words max. (Example: 'My project is creating accessibility solutions through theater for disabled people').

ArchaeoLogic has to do with the upgrading of regional areas through archaeology and cultural heritage.

Project Description

Please describe your project in a concept note of 500 words max., referring to:

- The main goals of your project
- The concept and tools that shall be applied to achieve them
- Innovation in the context given
- The social impact generated

Key Partners

Who are your key partners (local and others) and what role will they play?

Please provide names, explain how the partner's strategies match your project, and state possible prospects for long-term cooperation.

Communities

Which are your target groups and how will you reach out to them?
Please put a special emphasis on the target groups you would like to actively involve in your initiative (e.g. children, seniors, unemployed, refugees, etc.) and indicate the number of people you would like to engage.

Public Relations

What is your communication strategy to attract audiences and to raise the overall visibility of your project?
Please name the communication tools you would like to use, state the media outlets you aim to involve, and indicate how many people you plan to attract as audience – in live presentations and/ or via digital platforms.

Evaluation

Which criteria are you applying to evaluate the success of your project?
Please define indicators on each of the following levels: 1. Input (resources), 2. Output (quantitative), 3. Outcome (qualitative), 4. Impact (on your community).

Risks Assessment

How do you assess the risks involved in your project?
Please state the risks you are aware of which might hamper your project and measure them against the opportunities of your project being successfully implemented.

Project Activity Plan

Please state the key milestones, activities, and tasks required for a successful implementation of your project and how important you consider them.
Please add columns as required. If your project is to be continued after START Phase II, please add future activities as well.

Explanation

Milestone = In general, a milestone is a point in the project plan that represents a significant date in project, such as the completion of a project phase, or the date a particular report is due.

Activity = An activity is a scheduled phase in a project plan with a distinct beginning and end. An act usually contains several tasks upon completion of which the whole activity is completed. Several acts can be combined to form a summary activity. The duration of an activity is determined by the effort to complete each of its designated tasks.

Task = A task is a single unit of work – an action to accomplish in a project, a single step in a multi-task project. A task is accomplished by a set deadline, and must contribute toward work-related objective as project management is the coordination of individual tasks, a task can be broken down further into subtasks, which should also have clear start and end dates for completion.

Importance
1 = activity of little importance
5 = activity of great importance

Please note that not all activities can be of the same importance. By leveraging the importance of your activities, you help yourself and your team focus on some important deadlines and keep an eye on less important.

Project Budget

Please state your project budget based on the calculation scheme below.

Cost category	Cost item	Explanation of calculation (e.g. purpose of the space rented and costs of rent per month)	START	Co-funding	Project
			funds Total (incl. tax)	Total (if any)	Costs Total (incl. tax)

Please state your sources of potential funding based on the calculation scheme below.

Sources of Funding	Explanation of contribution (please specify, if the funding is in kind and note if the funds have been requested, or secured)	In kind contribution* (in EUR)	Funding (in EUR)	Total (in EUR)
1. START project funds				
2. Own contribution				
3. Partner** A				
4. Partner** B				
5. Partner** C				
6. Partner** D				
7. Partner** E				
TOTAL				

* Voluntary work shall not be calculated as in kind contribution, but shall be stated in the proposal and final reporting instead.
** Partners can be stakeholders (NGOs, companies, etc.), funders, donors, sponsors, and other grant or fellowship givers.

Please indicate if you applied for additional funding schemes, not specified above.
Have you applied with this project idea to another funding organization or a funding scheme/ program of the Robert Bosch Stiftung, the Goethe-Institut, the German Association of Sociocultural Centers, the John S. Latsis Public Benefit Foundation, or the Bodossaki Foundation? If yes, please provide details on the organization and program you applied for.

Sustainability

How will you as a project owner make sure that your community is empowered by the project after you complete the project?
Please give a brief description of your sustainability plan (in bullet points): what will you do, when and why? Be as specific as possible.

What publicity measures are you taking to promote yourself as a cultural manager?

In which way your project and participation in START may boost your job opportunity as cultural manager, be it freelance or employed?

Documents

If you have any pertinent documents that provide important information about your initiative or collaboration (e.g. a letter of intent), please upload them here.

4. Statement of consent

Agreement

I hereby confirm that all statements I have made in my application for START program Phase II 2018/19 are complete and correct.

By submitting the application I agree to the following:

- This data may be saved for the duration of the program "START" at the Robert Bosch Stiftung, The Goethe-Institut Thessaloniki, the German Association of Sociocultural Centers, the John S. Latsis Public Benefit Foundation, and the Bodossaki Foundation. This data may be forwarded to members of the START Jury and - if necessary - to supporting reviewers.
- Following the successful application, this data and your contact details in particular may be saved at the Robert Bosch Stiftung, The Goethe-Institut Thessaloniki, the German Association of Sociocultural Centers, the John S. Latsis Public Benefit Foundation, and the Bodossaki Foundation beyond the duration of the program for promotional purposes (e.g. Open Calls, information about the institutions' activities) and also be shared with the START advisory board.

Εικόνα 49. Η αίτηση για τη συμμετοχή στη δεύτερη φάση του προγράμματος START

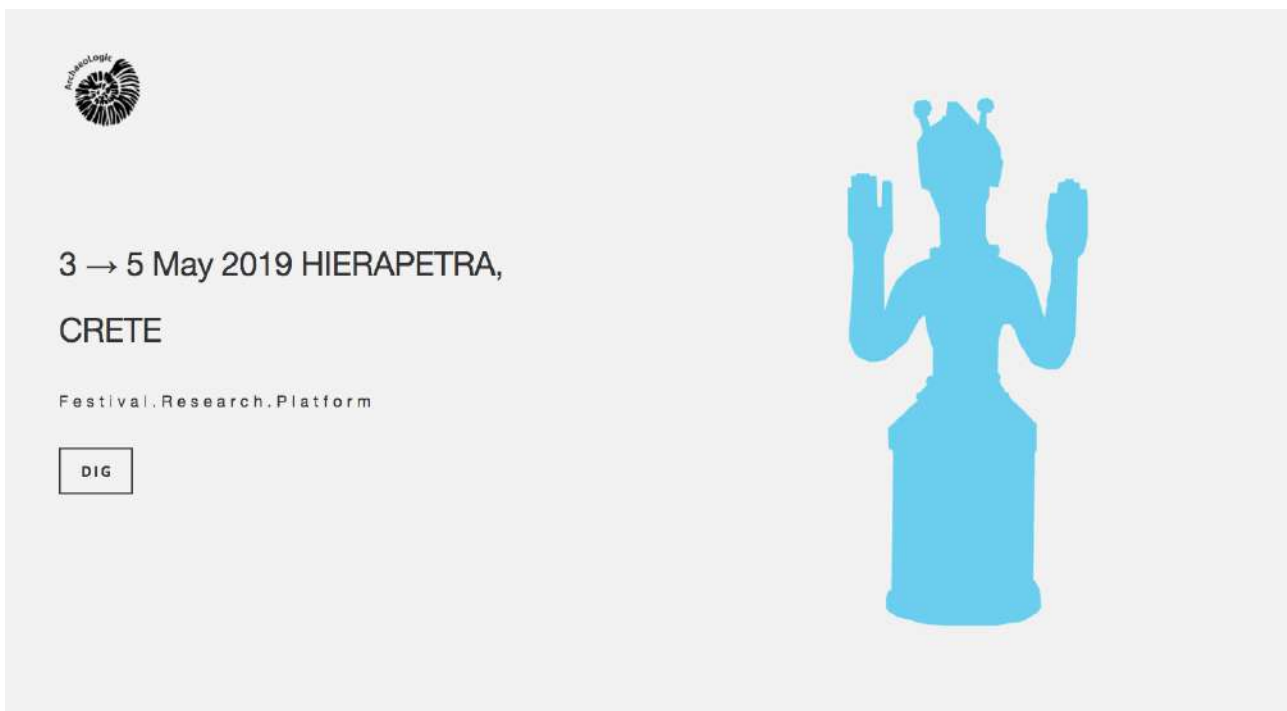

Εικόνα 50. Το λογότυπο του ArchaeoLogic και το εξατομικευμένο λογότυπο του φεστιβάλ ArchaeoLogic στην Ιεράπετρα

Εικόνα 51. Η αρχική σελίδα της ιστοσελίδας του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 52. Η «σελίδα προσγείωσης» της ιστοσελίδας του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 53. Το εικονίδιο περιήγησης στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival

FESTIVAL · RESEARCH · PLATFORM

EN GR FOLLOW US PRESS KIT

Ιεράπετρα

Η Ιεράπετρα βρίσκεται στη νοτιότερη ακτή της Κρήτης και είναι η πιο θερμή και ηλιόλουστη πόλη της Ελλάδας. Πέρα από την άγρια ομορφιά του κρητικού τοπίου, αυτό που κάνει την Ιεράπετρα να ξεχωρίζει είναι η πληθώρα των αρχαιολογικών χώρων και των εν εξελίξει ανασκαφών στην ευρύτερη περιοχή της.

Η έρευνα κοινού, η οποία πραγματοποιήθηκε με στόχο να σκιαγραφήσει τη σχέση μεταξύ τοπικής κοινωνίας και πολιτισμικού κεφαλαίου και η διεξογητή προφορικών συνεντεύξεων στο χωριό Ανατολή (στην περιοχή του οποίου διεξάγονται αρχαιολογικές ανασκαφές), υπέδειξαν ότι ένα βιωματικό αρχαιολογικό φεστιβάλ ανταποκρίνεται στις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας.

Σχετικά με το ArchaeoLogic

φεστιβάλ

Το ArchaeoLogic είναι ένα τριήμερο βιωματικό αρχαιολογικό φεστιβάλ στην Ιεράπετρα της Κρήτης.

Ο σκοπός του φεστιβάλ είναι να φέρει την τοπική κοινωνία κοντά στην πλούσια αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής μέσω ποικίλων ευχάριστων δραστηριοτήτων.

Το πρόγραμμα περιλαμβάνει διεπιστημονικές διαλέξεις από διακεκριμένους επαγγελματίες, εργαστήρια, εκθέσεις και προβολές, μινωικά μαγειρέματα, μουσικά δρώμενα, εδөрμηση στο παραθεσιακό χωριό Ανατολή.

Κάθε μέρα του προγράμματος, είναι αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική εμπνευσμένη από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και λαμβάνει χώρα σε εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους των μνησείων της πόλης. Κατά τη διάρκεια του τριημέρου, οι τοπικοί δημιουργοί, παραγωγοί και σύλλογοι χρησιμοποιούν τους χώρους του φεστιβάλ για να παρουσιάσουν τα προϊόντα και τη δραστηριότητα τους στο ευρύ κοινό.

Το πρόγραμμα του φεστιβάλ βασίζεται στη συμμετοχικότητα και οι δραστηριότητες του είναι ανοικτές για όλους τους Ιεραπετρίτες και τους επισκέπτες της πόλης, ανεξαρτήτως ηλικίας.

έρευνα

Το ArchaeoLogic έχει βασιστεί στα αποτελέσματα έρευνας κοινού (2017), η οποία εστίασε στη δυναμική της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ της τοπικής κοινωνίας, της Αρχαιολογικής Σύλλογης Ιεράπετρας και των ανασκαφών που γίνονται στην περιοχή. Κατά την έρευνα χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της αρχαιολογικής εθνογραφίας, προκειμένου να συλλεχθούν προφορικές μαρτυρίες με τη χρήση ημιδομημένου ερωτηματολογίου και συνεντεύξεων.

πλατφόρμα

Το ArchaeoLogic έχει ως στόχο να αποτελέσει ένα κοινό χώρο αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτισμού, ακαδημαϊκής κοινότητας, οικουρισμού και πρωτογενούς τομέα παραγωγής. Ο σκοπός του είναι να δικτυωθεί μελλοντικά με τοπικές πρωτοβουλίες, διεθνείς οργανισμούς και προγράμματα, εδөрώνοντας μια διαδικτυακή πλατφόρμα.

Η πλατφόρμα αυτή θα είναι ανοικτή σε παρόμοιες πρωτοβουλίες προκειμένου να προάγει τον διάλογο μεταξύ τους, ο οποίος θα έχει ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των πρακτικών μέσω της αντιπαραβολής διαφορετικών πολιτισμικών και φυσικών περιβαλλόντων.

ARCHAEOLOGIC FESTIVAL

HERAPETRA, CRETE, GREECE

Εικόνα 54. Η κατηγορία «Σχετικά» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival

FESTIVAL, RESEARCH, PLATFORM

EN GR FOLLOW US PRESS KIT

Πρόγραμμα

Κάθε μέρα του προγράμματος είναι αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική, εμπνευσμένη από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και λαμβάνει χώρα στους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους των μνημείων της πόλης.

Παράλληλα στους χώρους του φεστιβάλ θα διατίθενται προϊόντα τοπικών παραγωγών και δημιουργιών.

Κατεβάστε το πρόγραμμα

Πρόγραμμα (.pdf)

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 3/5

@ Φρούριο Καλές

11:00 Έναρξη φεστιβάλ

Χαιρετισμός Θεοδόσης Καλαντζάκης, Δήμαρχος Ιεράπετρας

Χαιρετισμός Χρύσα Σοφianoύ, προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου

Ομιλία Πάνης Παπαδάτος, καθηγητής προϊστορικής αρχαιολογίας

12:00 Με μια κόψα φη

Εργαστήριο κεραμικής για παιδιά & ενήλικες

13:00 Κατασκευή κεραμικού κεραμικής

16:00 Παζλ κεραμικών

Εργαστήριο συντήρησης αρχαιοτήτων

Ψήσιμο κεραμικών σε παραδοσιακό ξυλοκάμνο

20:00 Συνευλία

Logokrisis

ΣΑΒΒΑΤΟ 4/5

@ Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας (πεζόδρομος)

11:00 Πιάνοντας το νήμα από την αρχή

Εργαστήριο δημιουργικής έκφρασης για παιδιά

11:30 Η υφαντουργία στην αρχαιότητα

Ομιλία Χρύσα Σοφianoύ, προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου

12:00 Το ένδυμα του Ρωμαίου πολίτη

Εργαστήριο από τον Στέλιο Κατάκη, καθηγητή ρωμαϊκής αρχαιολογίας

12:30 Το κομμάτιο των αρχαίων

Εργαστήριο αναπαραγωγής ρωμαϊκών κτερισμάτων, Γρηγόρης Στάκος

13:00 Υφαίνοντας...

Επίδειξη παραδοσιακής τέχνης αργαλειού

@ Τζομί

18:00 Ας σκεφτούμε τα μουσεία αλλιώς... Ως υπανά, πλατέες, καλειδοσκοπία και κήπους

Ομιλία Μάρκεν Μούλιου, καθηγήτρια μουσειολογίας

18:30 Μεγαλώνοντας με τα παιδιά μας σε ένα κόσμο που αλλάζει... πως θα ενισχύεται ο σύνδεσμος ενώ μεγαλώνει η απόσταση;

Ομιλία Πέτρος Πολυκρόνης, Παιδοψυχίατρος, Θεραπευτής Οικογένειας, Διευθυντής Αθηναικού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου

Έκθεση φωτογραφίας

20:00 Ρεμπέτικη βραδιά

με τον Σπύρο Τσικαλουδάκη & την παρέα του

ΚΥΡΙΑΚΗ 5/5

@ Ανατολή

10:00 Το Μινωικό Κτήριο στον Γαϊδουροφά

Ενέργεια στην ανακαφή του Γαϊδουροφά

(9:30 Συνάντηση στην είσοδο της Ανατολής)

12:00 Οι ιδιότητες των φυτών και οι χρήσεις τους στην αρχαιότητα

Ενέργεια στον χώρο της Αίθιας, Στέφανος Καρακάλιος

13:00 Περιπλάνηση στο χωριό

Έκθεση φωτογραφίας και βίντεο στους δρόμους του χωριού και στα παλιά καφενεία

15:00 Μινωικά Μαγειρέματα

Μινωικά Μαγειρέματα στο σχολείο με την Jerolyn Morrison (Minoan Tastes)

16:00 Παραδοσιακή κρητική μουσική

με τον Βαγγέλη Βαρδάκη

ARCHAEOLOGIC FESTIVAL

HERAPETRA, CRETE, GREECE

© Archaeologic 2019 | Designed by

Εικόνα 55. Η κατηγορία «Πρόγραμμα» στην ιστοσελίδα του Archaeologic Festival

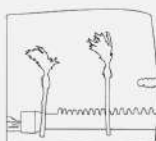

FESTIVAL · RESEARCH · PLATFORM

EN GR FOLLOW US PRESS KIT

Τοποθεσίες

Κάθε μέρα του προγράμματος είναι αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική, εμπνευσμένη από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και λαμβάνει χώρα στους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους των μνημείων της πόλης.

κάστρο

Σημείο αναφοράς και αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος για την Ιεράπετρα, το ενετικό φρούριο του Καλέ κτίστηκε στις αρχές του 13ου αιώνα για να προστατέψει την πόλη από τους πειρατές. Στέκει εντυπωσιακό μέχρι σήμερα στην προκυμαία της πόλης και αποτελεί ένα απ' τα πιο χαρακτηριστικά αξιοθέατα της.

αρχαιολογικό μουσείο

Η Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας ιδρύθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα, κατά την τουρκική κατοχή της Κρήτης. Σήμερα στεγάζεται στο κτίριο του παλαιού Οθωμανικού Σκολείου και αποτελείται από ευρήματα που καλύπτουν μια ευρεία χρονολογική περίοδο.

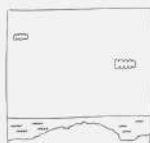

τζαμί

Το Τζαμί κτίστηκε στην παλιά πόλη (Κάτω Μερύ) κατά τα τέλη του 15ου αιώνα, όταν οι Τούρκοι κατέκτησαν την πόλη και μετέτρεψαν το ναό του Αγίου Ιωάννη για θρησκευτικούς λόγους. Διατηρείται έως σήμερα σε εξαιρετική κατάσταση.

ανατολή

Η Ανατολή είναι ένα μικρό παραδοσιακό χωριό, σε υψόμετρο 600 μέτρων. Τα χαρακτηριστικά του ορεινού οικισμού, σε συνδυασμό με την εξαιρετική θέα στο Λιμνικό πέλαγος, συντελούν σε ένα ξεχωριστό κλίμα. Η πλούσια τοπική πολιτιστική κληρονομιά, η οποία χρονολογείται στη Βυζαντινή περίοδο, μαζί με το προσφάτως ανασκαμμένο μνημείο κτίριο του Γαΐδουροφά δημιουργούν έναν τόσο μοναδικό αρχαιολογικό ενδιαφέροντος.

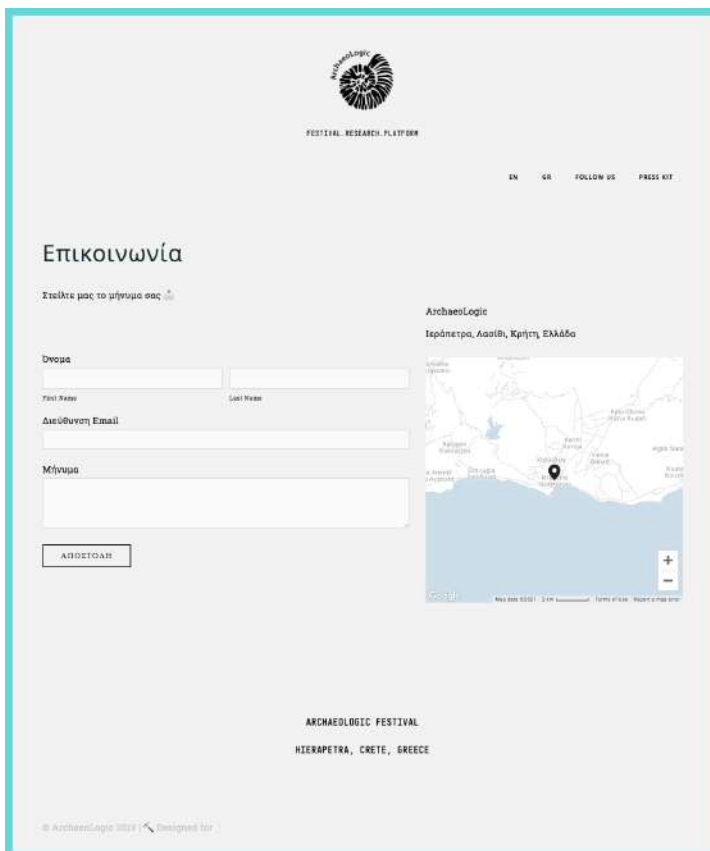
ARCHAEOLOGIC FESTIVAL

HERAPETRA, CRETE, GREECE

Εικόνα 56. Η κατηγορία «Τοποθεσίες» στην ιστοσελίδα του Archaeologic Festival

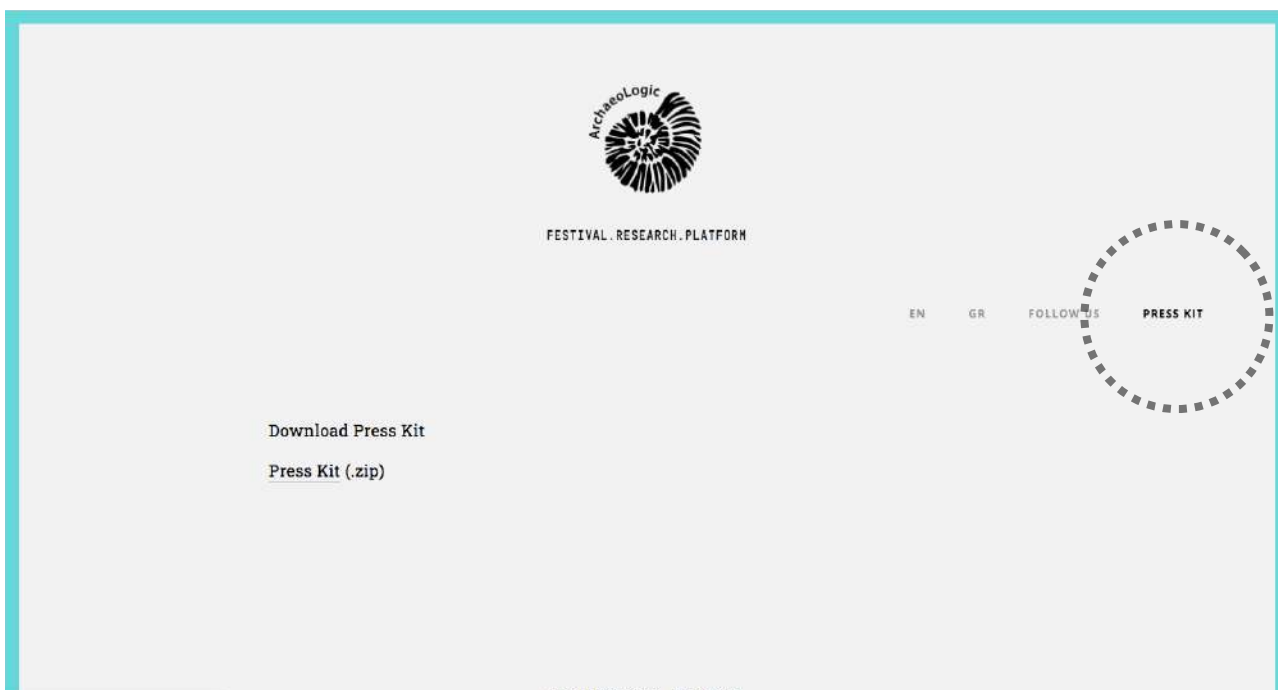
Εικόνα 57. Η κατηγορία «Υποστήριξη» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival

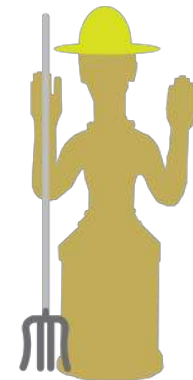
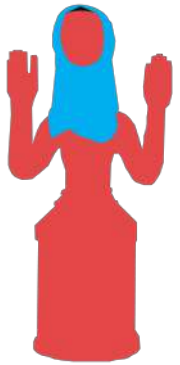
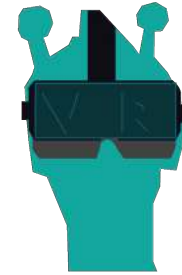
Εικόνα 58. Η κατηγορία «Επικοινωνία» στην ιστοσελίδα του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 59. Το εικονίδιο Follow Us στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival

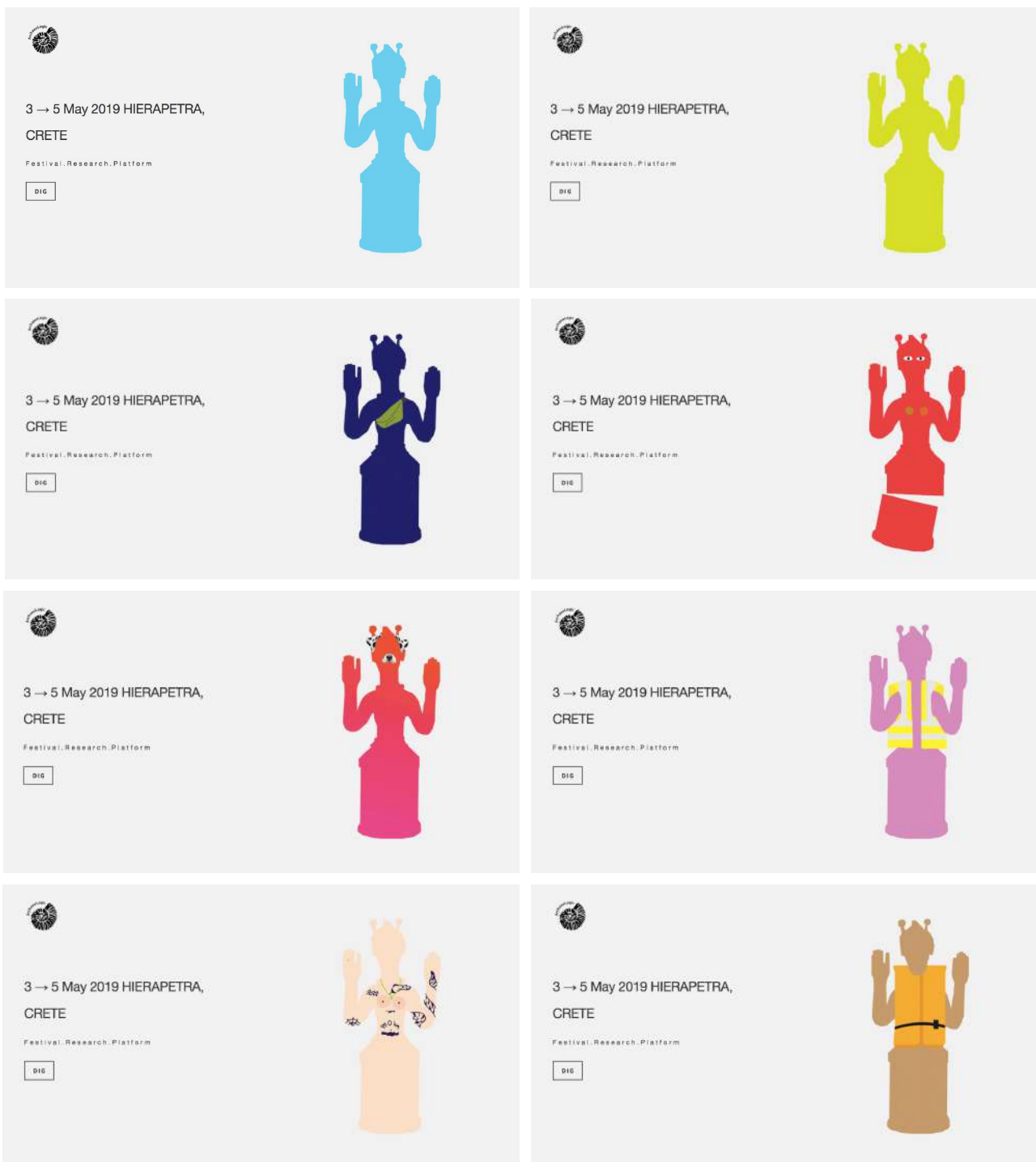

Εικόνα 60. Το εικονίδιο Press Kit στην αρχική σελίδα του ArchaeoLogic Festival

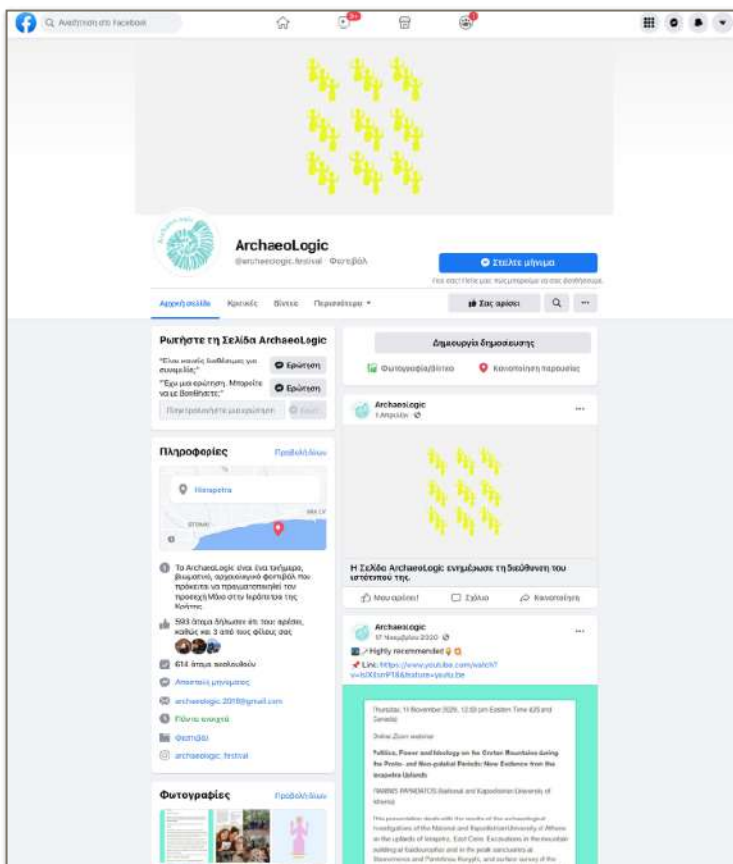
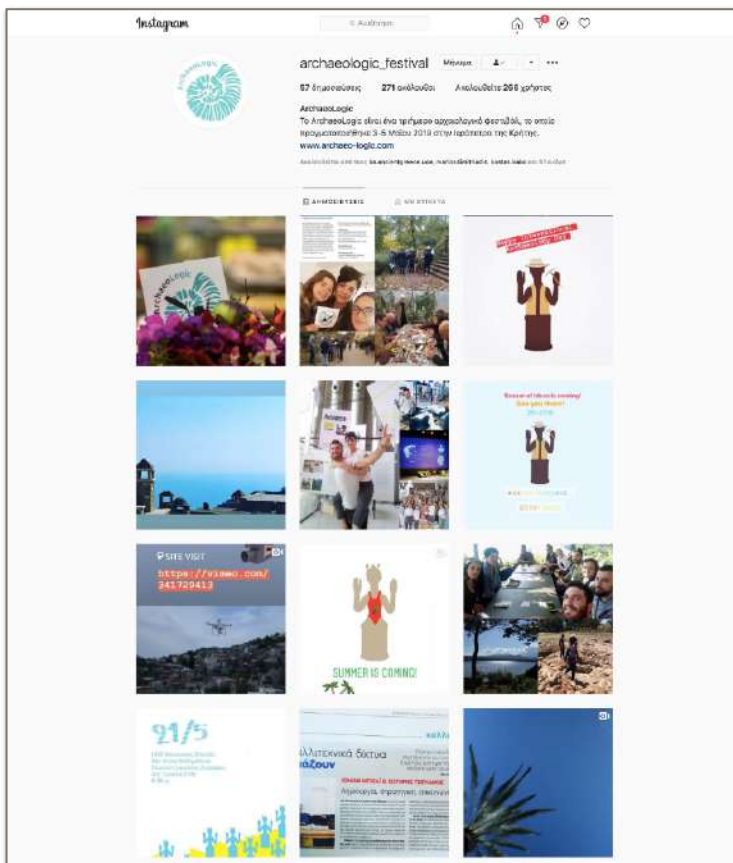

Εικόνα 61. Η μασκόντ της θεάς με τα υψωμένα χέρια

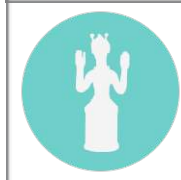
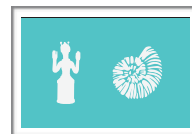
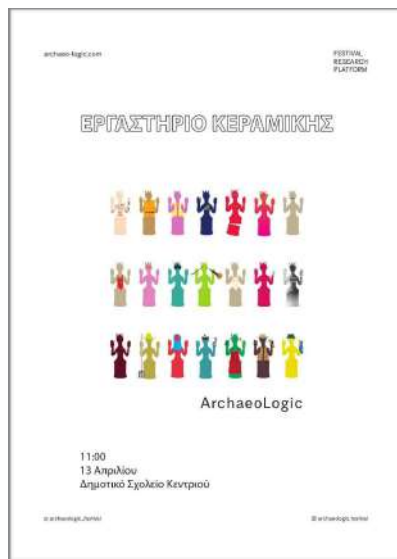
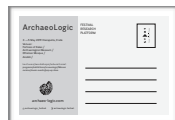
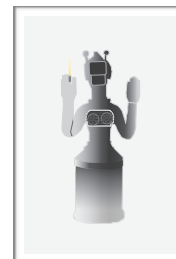
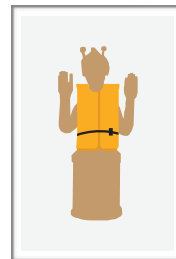
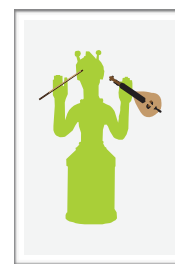
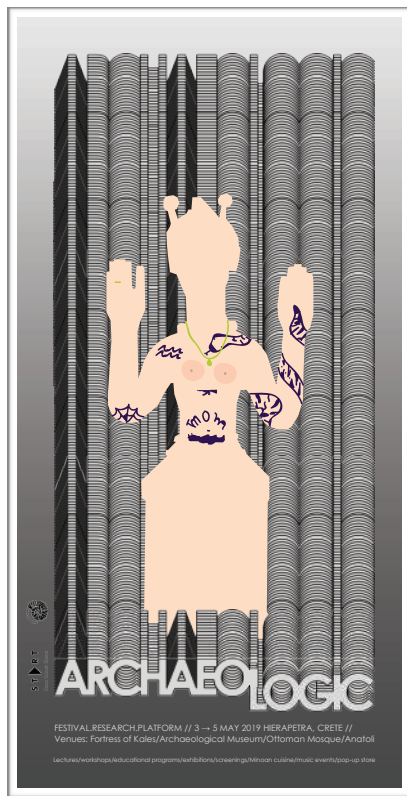
Εικόνα 62. Οι διαφορετικές μορφές της θεάς με τα υψωμένα χέρια στη «σελίδα προσεγγίσης» του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 63. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης του Archaeologic Festival

Εικόνα 64. Η Ιεράπετρα και τα μνημεία της μέσα απ' τον φακό του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 65. Το προωθητικό υλικό του ArchaeoLogic Festival

Κάθε μέρα του προγράμματος είναι αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική, εμπνευσμένη από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και λαμβάνει χώρα στους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους των μνημείων της πόλης.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 3/5

Φρούριο Καλές

11:00 **Εναρξη φεστιβάλ**
Χαιρετισμός Θεοδόσης Καλαντζάκης, Δήμαρχος Ιεράπετρας
Χαιρετισμός Χρύσα Σοφιανού, προϊστάμενη Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου
Ομιλία Γιάννης Παπαδάτος, καθηγητής προϊστορικής αρχαιολογίας

12:00 **Με μια χούφτα γη**
Εργαστήριο κεραμικής για παιδιά & ενήλικες

13:00 **Κατασκευή καμινιού κερμοικής**

18:00 **Παζλ κεραμικών**
Εργαστήριο συντήρησης αρχαιοτήτων

Ψήσιμο κεραμικών σε παραδοσιακό ξυλοκάμινο

20:00 **Συναυλία**
Logokrisis

* Παράλληλα στους χώρους του φεστιβάλ θα διατίθενται προϊόντα τοπικών παραγωγών και δημιουργιών.

ΣΑΒΒΑΤΟ 4/5

Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας (πεζόδρομος)

11:00 Πιάνοντας το νήμα από την αρχή
Εργαστήριο δημιουργικής έκφρασης για παιδιά

11:30 **Η υφαντουργία στην αρχαιότητα**
Ομιλία Χρύσα Σοφιανού, προϊστάμενη Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου

12:00 **Το ένδυμα του Ρωμαίου πολίτη**
Εργαστήριο από τον Στέλιο Κατάκη, καθηγητή ρωμαϊκής αρχαιολογίας

12:30 **Το κομμωτήριο των αρχαίων**
Εργαστήριο αναπαραγωγής ρωμαϊκών χτενισμάτων, Γρηγόρης Σετάκης

13:00 **Υφαίνοντας...**
Επίδειξη παραδοσιακής τέχνης αργαλειού

ΚΥΡΙΑΚΗ 5/5

Ανατολή

10:00 **Το Μινωικό Κτήριο στον Γαϊδουροφά**
Ξεναγήση στην ανασκαφή του Γαϊδουροφά (9:30 Συνάντηση στην είσοδο της Ανατολής)

12:00 **Οι ιδιότητες των φρυτών και οι χρήσεις τους στην αρχαιότητα**
Ξεναγήση στον χώρο της Altheas, Στέφανος Καραχάλιος

13:00 **Περιπλάνηση στο χωριό**
Έκθεση φωτογραφίας και βίντεο στους δρόμους του χωριού και στα παλιά καφενεία

15:00 **Μινωικά Μαγειρέματα**
Μινωικά Μαγειρέματα στο Σχολείο με την Jerolyn Morrison (Minoan Tastes)

16:00 **Παραδοσιακή κρητική μουσική**
με τον Βαγγέλη Βαρδάκη

Το Archaeologic έχει ως στόχο να αποτελέσει ένα κοινό χώρο αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτισμού, ακαδημαϊκής κοινότητας, οικιστικού και πρωτογενούς τομέα παραγωγής. Ο σκοπός του είναι να δικτυωθεί μελλοντικά με τοπικές πρωτοβουλίες, διεθνείς οργανισμούς και προγράμματα, εδραϊώνοντας μια διαδικτυακή πλατφόρμα.

Τζαμί

18:00 **Ας σκεφτούμε τα μουσεία αλλιώς... Ως υφαντά, πλατείες, καλειδοσκόπια και κήπους**
Ομιλία Μάρλεν Μουλιου, καθηγήτρια μουσειολογίας

18:30 **Μεγαλώνοντας με τα παιδιά μας σε ένα κόσμο που αλλάζει** πως θα ενισχύεται ο σύνδεσμος ενώ μεγαλώνει η απόσταση;
Ομιλία Πέτρος Πολυχρόνης, Παιδοψυχίατρος, Θεραπευτής Οικογένειας, Διευθυντής Αθηναικού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου

Έκθεση φωτογραφίας

20:00 **Ρεμπέτικη βραδιά**
με τον Σπύρο Τσικαλουδάκη & την παρέα του.

Εικόνα 66. Το πρόγραμμα του Archaeologic Festival

Εικόνα 67. Στιγμιότυπα από τη συνάντηση με την κοινότητα της Ανατολής

Εικόνα 68. Στιγμιότυπα από την καλλιτεχνική φιλοξενία και τη δημιουργία καλλιτεχνικού βίντεο στην Ανατολή [Πηγή: Latent Community]

Εικόνα 69. Οι παρουσιάσεις στο Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο Κεντριού

Εικόνα 70. Το εργαστήριο κεραμικής στο Δημοτικό Σχολείο Κεντριού

Αναμνηστική αλληγορική πινακίδα από τη Φοιτητική του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018. Αποφασιστική απόφαση από τη Σύνοδο του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018. Αποφασιστική απόφαση από τη Σύνοδο του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

ArchaeoLogic: Βιωματικό Αρχαιολογικό Φεστιβάλ Ιεράπετρα 3-5 Μαΐου 2019

Βιωματικό Αρχαιολογικό Φεστιβάλ Μια ιδέα της Κλαίρης Γιαννίρη υλοποιείται...

Το φεστιβάλ Αρχαιολογικό που θα πραγματοποιηθεί από 3 μέχρι 5 Μαΐου 2019 στο ποταμό της Ιεράπετρας, Κρήτη, Αρκαδική Οδός 21, είναι η πρώτη φορά που πραγματοποιείται στην Κρήτη. Η ιδέα του φεστιβάλ ανήκει στην Κλαίρη Γιαννίρη, αρχαιολόγο και βιωματολόγο, η οποία ξεκίνησε να οργανώνει το φεστιβάλ από το 2012. Η Κλαίρη Γιαννίρη είναι η πρώτη γυναίκα στην Κρήτη που διοργανώνει ένα βιωματικό φεστιβάλ. Η φεστιβάλ διοργανώνεται από την Αρχαιολογική Ομάδα της Ιεράπετρας, η οποία αποτελείται από τους φοιτητές του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

Επισκέπτεται Κούλα Αγγελακή

Τι θα συνέβαινε αν η αρχαιολογία ανακάλυπτε την παρούσα και τα τεχνικά πρότυπα; Πως θα ήταν αν τα μνημεία της πόλης εμψυχώθηκαν με δραστηριότητες και οι κατοίκους με ταράχισαν από θέατρο σε δοξασίες, θέματα και άλλες εκδηλώσεις που φέρνουν κοντά τους μεταξύ τους, να ανακαλύψουν την αρχαιολογία, να παραμένουν αλλά και την ίδια στην πόλη σήμερα.

Μεταξύ των σκοπών του φεστιβάλ είναι να υλοποιηθεί σε ημερήσια βάση, να οργανωθεί η διοργάνωση της Αρχαιολογίας, να ανακαλύψουν την αρχαιολογία, να παραμένουν αλλά και την ίδια στην πόλη σήμερα.

Επίσης, το φεστιβάλ είναι η πρώτη φορά που υλοποιείται στην Κρήτη. Η ιδέα του φεστιβάλ ανήκει στην Κλαίρη Γιαννίρη, αρχαιολόγο και βιωματολόγο, η οποία ξεκίνησε να οργανώνει το φεστιβάλ από το 2012. Η Κλαίρη Γιαννίρη είναι η πρώτη γυναίκα στην Κρήτη που διοργανώνει ένα βιωματικό φεστιβάλ. Η φεστιβάλ διοργανώνεται από την Αρχαιολογική Ομάδα της Ιεράπετρας, η οποία αποτελείται από τους φοιτητές του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

Η Κλαίρη Γιαννίρη γεννήθηκε στη Σία το 1981. Έχει πτυχίο Αρχαιολογίας από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας και μεταπτυχιακό στην Αρχαιολογία από το Πανεπιστήμιο της Κρήτης. Είναι μέλος του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018. Η Κλαίρη Γιαννίρη είναι η πρώτη γυναίκα στην Κρήτη που διοργανώνει ένα βιωματικό φεστιβάλ. Η φεστιβάλ διοργανώνεται από την Αρχαιολογική Ομάδα της Ιεράπετρας, η οποία αποτελείται από τους φοιτητές του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

ArchaeoLogic: Βιωματικό Αρχαιολογικό Φεστιβάλ Ιεράπετρα, Κρήτη •3-5 Μαΐου

Μάθημα Αρχαιολογίας στο Νηπιαγωγείο Κεντρίου

Τι θα συνέβαινε αν η αρχαιολογία ανακάλυπτε την παρούσα και τα τεχνικά πρότυπα; Πως θα ήταν αν τα μνημεία της πόλης εμψυχώθηκαν με δραστηριότητες και οι κατοίκους με ταράχισαν από θέατρο σε δοξασίες, θέματα και άλλες εκδηλώσεις που φέρνουν κοντά τους μεταξύ τους, να ανακαλύψουν την αρχαιολογία, να παραμένουν αλλά και την ίδια στην πόλη σήμερα.

Ο εκπαιδευτικός Γιώργος Πρωτοπατάκης διοργανώνει το μάθημα Αρχαιολογίας στο Νηπιαγωγείο Κεντρίου στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018. Το μάθημα είναι η πρώτη φορά που υλοποιείται στην Κρήτη. Η ιδέα του μαθήματος ανήκει στον Γιώργο Πρωτοπατάκη, εκπαιδευτικό και βιωματολόγο, ο οποίος ξεκίνησε να οργανώνει το μάθημα από το 2012. Ο Γιώργος Πρωτοπατάκης είναι ο πρώτος εκπαιδευτικός στην Κρήτη που διοργανώνει ένα βιωματικό μάθημα. Το μάθημα διοργανώνεται από την Αρχαιολογική Ομάδα της Ιεράπετρας, η οποία αποτελείται από τους φοιτητές του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

«Όμοιο σπασμένο σπασμένο από κέρυ που φέρνουν έρευνά τους να βρουν ποιά θα θεματικά συμπληρωθούν από να πενήνη σε κλαδιά ένα το θέματα κερυ πώς δεν υπάρχει ήρωες, να είναι να φέρνουν γλά να, από λάφυρο που όχ.

Κική Αγγελική

Κούλα Αγγελακή

Υποψήφια Δήμαρχος Ιεράπετρας

«Θεωρώ υποχρέωσή μου να προσφέρω στον τόπο μου. Δώστε μου τη δύναμη με τη ψήφο σας»

Ηλίας Νταρπαζός

Καθηγητής Αρχαιολογίας

Πρόεδρος

Αγαπητοί συνάδελφοι, οι συνεδρίες του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018, είναι η πρώτη φορά που υλοποιείται στην Κρήτη. Η ιδέα του φεστιβάλ ανήκει στην Κλαίρη Γιαννίρη, αρχαιολόγο και βιωματολόγο, η οποία ξεκίνησε να οργανώνει το φεστιβάλ από το 2012. Η Κλαίρη Γιαννίρη είναι η πρώτη γυναίκα στην Κρήτη που διοργανώνει ένα βιωματικό φεστιβάλ. Η φεστιβάλ διοργανώνεται από την Αρχαιολογική Ομάδα της Ιεράπετρας, η οποία αποτελείται από τους φοιτητές του Αρχαιολογικού στο Στάδιο της Γραμμής 2, Ιεράπετρα 2018.

Εικόνα 71. Η προώθηση του ArchaeoLogic στον τοπικό Τύπο, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και σε σημεία της πόλης της Ιεράπετρας

ARCHAEO-

Τι θα συνέβαινε αν η αρχαιολογία συναντούσε την παράδοση και τα τοπικά προϊόντα;

Πως θα ήταν αν τα μνημεία της πόλης πλημμύριζαν με δραστηριότητες και οι κάτοικοι μετατρέπονταν από θεατές σε δράστες;

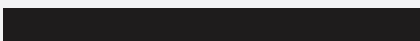
Μπορεί κάτι τέτοιο να αλλάξει τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την αρχαιολογία, το παρελθόν αλλά και την ίδια την πόλη σήμερα;

Το ArchaeoLogic είναι ένα τριήμερο βιώματικό αρχαιολογικό φεστιβάλ στην Ιεράπετρα της Κρήτης. Ο σκοπός του φεστιβάλ είναι να φέρει την τοπική κοινωνία κοντά στην πλούσια αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων.

Κάθε μέρα του προγράμματος, είναι αφιερωμένη σε μία διαφορετική θεματική, εμπνευσμένη από τα μοναδικά χαρακτηριστικά της Ιεράπετρας και λαμβάνει χώρα σε εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους των μνημείων της πόλης.

Το πρόγραμμα του φεστιβάλ βασίζεται στη συμμετοχικότητα και οι δραστηριότητες του είναι ανοιχτές για όλους τους Ιεραπετρίτες και τους επισκέπτες της πόλης, ανεξαρτήτως ηλικίας.

LOGIC

START
Create Cultural Change

ArchaeoLogic | Festival.Research.Platform | 3 → 5 May 2019 Hierapetra, Crete
Venues: Fortress of Kales / Archaeological Museum / Ottoman Mosque / Anatoli
ArchaeoLogic | Φεστιβάλ.Έρευνα.Πλατφόρμα | 3 → 5 Μαΐου 2019 Ιεράπετρα, Κρήτη
Τοποθεσίες: Φρούριο του Καλέ / Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας / Τζαμί / Ανατολή

Lectures/workshops/educational programs/exhibitions/screenings/Minoan cuisine/music events/pop-up store
Διαλέξεις/εργαστήρια/εκπαιδευτικά προγράμματα/εκθέσεις/προβολές/Μινωικά μαγειρέματα/μουσική/πωλητήριο έκπληξη

3 → 5
MAY

Εικόνα 72. Η αφίσα του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 73. Η εθελοντική ομάδα του ArchaeoLogic Festival

Εικόνα 74. Ο περιβάλλον χώρος του Ενετικού Φρουρίου της Ιεράπετρας

Εικόνα 75. Η ομιλία του διευθυντή των αρχαιολογικών ανασκαφών και το εργαστήριο κεραμικής «Με μία χούφτα γης»

Εικόνα 76. Η κατασκευή του καμινιού κεραμικής και το εργαστήριο συντήρησης «Παζλ κεραμικών»

Εικόνα 77. Η συναυλία σύγχρονης ελληνικής μουσικής από το γκρουπ μαθητών της Ιεράπετρας

Εικόνα 78. Ο περιβάλλον χώρος της Αρχαιολογικής Συλλογής Ιεράπετρας

Εικόνα 79. Η ομιλία της διευθύντριας της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου και το εκπαιδευτικό παιχνίδι «Πιάνοντας το νήμα από την αρχή»

Εικόνα 80. Η παρουσίαση «Το ένδυμα του Ρωμαίου πολίτη» και το εργαστήριο «Το κομμωτήριο των αρχαίων» [Πηγή: Χρόνης Παπανικολόπουλος]

Εικόνα 81. Η επίδειξη ύφανσης σε παραδοσιακό αργαλειό

Εικόνα 82. Το Οθωμανικό Τζαμί της Ιεράπετρας

Εικόνα 83. Οι ομιλίες «Ας σκεφτούμε τα μουσεία αλλιώς... Ως υφαντά, πλατείες, καλειδοσκόπια και κήπους» και «Μεγαλώνοντας με τα παιδιά μας σε έναν κόσμο που αλλάζει»

Εικόνα 84. Η συναυλία παραδοσιακής ρεμπέτικης μουσικής

Εικόνα 85. Η αρχαιολογική ξενάγηση στο μινωικό κτίριο του Γαΐδουροφά

Εικόνα 86. Η ξενάγηση στον βραχόκηπο της Αλθαίας

Εικόνα 87. Η αφηγηματική πορεία στην Ανατολή

Εικόνα 88. Η προβολή του καλλιτεχνικού βίντεο στον χώρο του εγκαταλειμμένου καφενείου

Εικόνα 89. Τα «Μινωικά Μαγειρέματα»

Εικόνα 90. Το παραδοσιακό γλέντι με κρητική μουσική στο κτίριο του παλιού Δημοτικού Σχολείου Ανατολής

Ε) ΟΔΗΓΟΙ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Οδηγός συνέντευξης

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Όνομα:

Φύλο:

Διεύθυνση:

Ημερομηνία και τόπος γεννήσεως:

Παρούσα Απασχόληση:

Επάγγελμα γονέων:

Αδέρφια:

Πολιτικές πεποιθήσεις:

Θρησκευτικές πεποιθήσεις:

Οικογενειακή κατάσταση:

Άγαμος/ με σύντροφο/ παντρεμένος/ σε διάσταση/ διαζευγμένος/ Χήρος

Αριθμός παιδιών:

Κύριες μετακινήσεις και ημερομηνίες:

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΪΑ

(Κοινότητα/ Καθημερινή ζωή / Παιδική ηλικία)

Γεννηθήκατε στην Ανατολή;

Πόσα χρόνια ζήσατε εκεί;

Μετακομίσατε και αν ναι πότε;

Μπορείτε να θυμηθείτε για ποιο λόγο;

Μπορείτε να μου περιγράψετε την γειτονιά σας;

Ποια ήταν η σχέση με τους γείτονες;

Πώς ήταν το σπίτι που μένατε;

Έμενε κάποιος άλλος μαζί σας εκτός του γονείς σας;

Ποιος έκανε τις καθημερινές δουλειές;

Εργάζονταν και οι δύο γονείς σας;

Τι έκαναν;

Είχατε αδέρφια;

Πότε και που πήγατε σχολείο;

Πότε τελειώσατε/ εγκαταλείψατε το σχολείο;

Όταν πηγαίνατε σχολείο, κάνατε και κάποια εργασία παράλληλα; / Τι είδους;

Όταν οι γονείς σας δεν εργάζονταν, τι έκαναν για να διασκεδάσουν;

Οι γονείς σας είχαν φίλους;

Πότε και που τους έβλεπαν;

Με ποιους παίζατε όταν ήσασταν παιδί; Θυμάστε τι είδους παιχνίδια;

Μπορείτε να μου διηγηθείτε τι κάνατε στην ενήλικη ζωή σας;

Παντρευτήκατε; Και αν ναι, πότε;

Αποκτήσατε παιδιά;

Πού βρίσκονται σήμερα;

Έρχονται στο χωριό;

ΑΝΑΤΟΛΗ

(Περιοχή/ Όρια/ Τοπωνύμια)

Πώς ήταν το χωριό όταν ήσασταν παιδί;

Υπήρχαν σχέσεις με τα άλλα χωριά της περιοχής ή με άλλα μέρη;

Έχει αλλάξει το χωριό από τότε;

Κατά ποιο τρόπο;

Σας πειράζει αυτή η αλλαγή;

(Χρήσεις γης/ Περίοδοι χρήσεων/ Σχέσεις-δίκτυα)

(πριν το 1970)

Ποια η κύρια απασχόληση των κατοίκων;

Ποια η οικονομική τους κατάσταση;

Πώς μετακινούσασταν τότε;

Τι παρήγαγε το χωριό;

Υπήρχε εξαγωγή προϊόντων;

Αν ναι, ποια προϊόντα και που εξάγονταν;

(μετά το 1970)

Τι αλλαγές έφερε στο χωριό και κατ' επέκταση στη ζωή σας η εισαγωγή της καλλιέργειας πρώιμων κηπευτικών;

Τι πιστεύετε για τις καλλιέργειες αυτές;

Ποιες είναι οι κύριες ασχολίες των κατοίκων σήμερα;

(Διηγήσεις/Μύθοι)

Θυμάστε ιστορίες/μύθους για το χωριό ή για άλλα μέρη στην περιοχή;

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

(Πρόσληψη)

Τι σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη ανασκαφή;

Ποια η άποψή σας για την αρχαιολογία;

Τι ξέρετε για τις ανασκαφές που γίνονται στις περιοχές του Γαϊδουροφά και του Σταυρωμένου;

Γιατί ονομάστηκαν έτσι;

Γνωρίζετε αν υπήρχε δραστηριότητα (καλλιέργειες/βοσκοί) σ' αυτές τις ορεινές περιοχές; / Τι είδους;

Σήμερα χρησιμοποιούνται;

Γνωρίζετε ανθρώπους που δούλευαν/ κατοικούσαν σ' αυτές τις ορεινές περιοχές;

Είχατε ακούσει κάποια παλιά τοπική ιστορία για τις περιοχές αυτές;

(Ανταπόκριση / Επιδιώξεις για το μέλλον)

Πώς νιώσατε που ανακαλύφθηκαν αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή;

Θυμάστε πως έζησε το χωριό το ξεκίνημα των ανασκαφών;

Πώς πιστεύετε ότι μπορεί να επηρεαστεί το χωριό;

Έχετε έρθει σε επαφή με την αρχαιολογική ομάδα;

Έχετε συμμετάσχει σε κάποια εκδήλωση/ξενάγηση;

Τι πιστεύετε ότι μπορεί να γίνει στο μέλλον;

Οδηγός συνέντευξης 1. Ο οδηγός συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων της εθνογραφικής έρευνας.

ArchaeoLogic

Το ArchaeoLogic είναι ένα τριήμερο (3-5/5) βιωματικό αρχαιολογικό φεστιβάλ που πραγματοποιήθηκε στην Ιεράπετρας της Κρήτης.

1. Ποια είναι η άποψη σας για το φεστιβάλ ArchaeoLogic ;

---

2. Πως μάθατε για το φεστιβάλ;

- Website
- Facebook
- Instagram
- Τύπος
- Προωθητικό υλικό (αφίσα/πρόγραμμα/banner)
- Άλλο: _____

3. Ποια/ες δραστηριότητα/ες του φεστιβάλ βρήκατε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα/ες;

---

4. Συνέβαλε κάποια δραστηριότητα στο να γνωρίσετε / αναθεωρήσετε την άποψη σας σε σχέση με το αντικείμενο της αρχαιολογίας;

Ναι

Όχι

5. Αν ναι, ποια ήταν αυτή και με ποιον τρόπο;

---

6. Υπάρχει κάποια δραστηριότητα που δεν υπήρχε και θα επιθυμούσατε να υπάρχει;

---

7. Θα επιθυμούσατε να επαναληφθεί το φεστιβάλ στην Ιεράπετρα;

Ναι

Όχι

8. Υπάρχουν σχόλια/προτάσεις που επιθυμείτε να κάνετε σε σχέση με τη διοργάνωση του φεστιβάλ;

---

9. Πιστεύετε ότι πρωτοβουλίες όπως το ArchaeoLogic μπορούν να συμβάλουν στην αναβάθμιση περιφερειακών περιοχών, όπως η Ιεράπετρα;

Ναι

Όχι

10. Αν ναι, με ποιον τρόπο;

(προαιρετικά)

11. Φύλο

Α

Θ

Άλλο: _____

12. Ηλικία

15-25

25-35

35-45

45-55

55-65

65+

Άλλο: _____

13. Τόπος διαμονής

Ιεράπετρα

Άλλο: _____

14. Μορφωτικό επίπεδο

- Δευτεροβάθμια εκπαίδευση
- Τριτοβάθμια εκπαίδευση
- Πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ
- Μεταπτυχιακό
- Διδακτορικό
- Άλλο: _____

15. Επάγγελμα

_____

_____

Οδηγός συνέντευξης 2. Ο οδηγός συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε για την αποτίμηση του ArchaeoLogic Festival στην Ιεράπετρα

ΣΤ) ΥΛΙΚΟ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Δημόσιες Εκδηλώσεις & Συζητήσεις

	Όνομα εκδήλωσης	Φορέας οργάνωσης	Αριθμός συμμετεχόντων	Τοποθεσία	Τόπος	Ημερομηνία	Θεματική
1	Εγκαίνια Έκθεσης Φωτογραφικού Αρχείου Μ. Αγγελάκη & Εργαστήρι Πηλού για παιδιά	Πολιτιστικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ	c. 200	Παλαιό Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	Ανατολή, Λασιθί	22/07/2017	Παρουσίαση των ευρημάτων των ανασκαφών στις θέσεις Γαΐδουροφάς και Σταυρωμένος & διεξαγωγή εργαστηρίου πηλού εμπνευσμένο από αυτά για τα παιδιά της περιοχής
2	Ανοιχτή συνάντηση με γυναίκες της Ανατολής	Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ	c.15	Γραφείο Πολιτιστικού και Φυσιολατρικού Συλλόγου Ανατολής	Ανατολή, Λασιθί	07/08/2018	Συζήτηση με τις γυναίκες της κοινότητας της Ανατολής με θέμα το πρόσφατο παρελθόν και το παρόν του χωριού
3	Μινωικά Μαγειρέματα	Minoan Tastes & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ	c. 80	Παλαιό Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	Ανατολή, Λασιθί	10/08/2018	Εκτέλεση συνταγών με χρήση υλικών της μινωικής εποχής και γεύμα με συμμετοχή της ανασκαφικής ομάδας και των κατοίκων του χωριού
4	Ανοιχτή συνάντηση με την κοινότητα της Ανατολής	ArchaeoLogic & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ	c. 25	Καφενείο του χωριού Ανατολή	Ανατολή, Λασιθί	10/03/2019	Συζήτηση με μέλη της κοινότητας της Ανατολής για την πορεία του ανασκαφικού προγράμματος & τη διεξαγωγή φεστιβάλ ArchaeoLogic και το πρόσφατο παρελθόν του χωριού
5	Αρχαιολογική παρουσίαση & Εργαστήριο κεραμικής για παιδιά και ενήλικες	ArchaeoLogic & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ & Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου	c. 140	Δημοτικό Σχολείο Κεντρίου	Κεντρί, Λασιθί	13/04/2019	Παρουσίαση της πορείας των αρχαιολογικών ανασκαφών του ΕΚΠΑ στην ευρύτερη περιοχή & διεξαγωγή εργαστηρίου κεραμικής

	Όνομα εκδήλωσης	Φορέας οργάνωσης	Αριθμός συμμετεχόντων	Τοποθεσία	Τόπος	Ημερομηνία	Θεματική
6	ArchaeoLogic Festival	ArchaeoLogic & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ	c. 620	Ενετικό Φρούριο Καλές & Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας & Οθωμανικό Τέμενος Ιεράπετρας & Ανατολή	Ιεράπετρα & Ανατολή, Λασιθι	03-05/05/2019	Τριήμερο φεστιβάλ Δημόσιας Αρχαιολογίας, αφιερωμένο στην αρχαιολογική και πολιτιστική κληρονομιά του χωριού Ανατολή και της ευρύτερης περιοχής της Ιεράπετρας
7	Εκδήλωση με αφορμή την έκδοση του βιβλίου «Αντίωρο Ανατολής»	Πολιτιστικός και Φυσιολατρικός Σύλλογος Ανατολής & Αρχαιολογική ομάδα Ανατολής ΕΚΠΑ & Εκδόσεις «Ιεράπετρα 21ος Αιών»	c. 60	Αύλειος χώρος εκκλησίας Προφήτη Ηλία, Ανατολής	Ανατολή, Λασιθι	19/07/2019	Διήγηση ιστοριών για τον Τελαλογιάννη, συγγραφέα του βιβλίου «Αντίωρο Ανατολής», από τους συγχωριανούς του και τα μέλη της αρχαιολογικής ομάδας

Ατομικές & Ομαδικές Συνεντεύξεις/Συζητήσεις

	Όνομα	Ηλικία	Ιδιότητα	Τόπος Καταγωγής	Τόπος Διαμονής	Τοποθεσία	Ημερομηνία	Θεματική
1	Μπαρτζίκης Νίκος	78	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Κάμπος Ιεράπετρας	Σπίτι του (Ανατολή)	22/07/2017	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
2	Καραβάνος Γεώργιος (Συλλογιστής)	86	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι του (Ανατολή)	24/07/2017	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Αρχαιολογία & Ανάδειξη αρχαιοτήτων / Πολιτική & Επικαιρότητα
3	Καραβάνος Νεότης	96	αγρότης	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι του (Ανατολή)	26/07/2017	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
4	Καραβάνος Νίκος	60	πρόεδρος Πολιτιστικού Συλλόγου Ανατολής/ δημοσιογράφος	Ανατολή	Ανατολή	Παλιό Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	01/08/2017	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Σχέση με αρχαιολογική ομάδα
5	Μπαρτζίκης Γεώργιος	37	ιδιοκτήτης θερμοκηπίων	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι του (Ανατολή)	16/07/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή/ Παιδική ηλικία/ Γαϊδουροφάς / Αρχαιολογία
6	Καραβάνος Γεώργιος & Νεότης	94	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	17/07/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή
7	Καραβάνος Νεότης & Νεότης	68	συνταξιούχος	Ανατολή	Ιεράπετρα	Καφενείο Ανατολής	17/07/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν
8	Καραβάνος Γεώργιος	77	αγρότης	Ανατολή	Ανατολή	Γειτονιά του (Ανατολή)	23/07/2018	Χρήσεις γης κατά το παρελθόν
9	Μπαρτζίκης Νίκος	88	συνταξιούχος	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	24/07/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Αρχαιολογία / Συνέντευξη ζωής
10	Νεότης Γεώργιος	81	συνταξιούχος (αγρότης)	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι του (Ανατολή)	25/07/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
11	Καραβάνος Νίκος & Νεότης	82	ιδιοκτήτης θερμοκηπίων & έμπορος	Ανατολή	Ιεράπετρα	Καφέ (Ιεράπετρα)	31/07/2018	Χρήσεις γης / Εξάπλωση θερμοκηπιακής καλλιέργειας / Μύθοι Ανατολής
12	Καραβάνος Νεότης & Νεότης	50	ιδιοκτήτης θερμοκηπίων	Ανατολή	Ανατολή	Γειτονιά της (Ανατολή)	02/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
13	Καραβάνος Νεότης	68	συνταξιούχος & ιδιοκτήτης τοπικής επιχείρησης	Σέρρες	Ανατολή	Althaea (Ανατολή)	07/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή/ Χρήσεις γης / Αρχαιολογία

	Όνομα	Ηλικία	Ιδιότητα	Τόπος Καταγωγής	Τόπος Διαμονής	Τοποθεσία	Ημερομηνία	Θεματική
14	Κωνσταντίνος Πέτρος & οικογένεια	68	επιχειρηματίας	Ανατολή	Αθήνα	Σπίτι Στ. Καραχάλιου (Ανατολή)	07/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
15	Γεώργιος Κωνσταντίνος			Ανατολή	Ανατολή	Γραφείο Πολιτιστικού Συλλόγου Ανατολής	07/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Αρχαιολογία
16	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος & οικογένεια Γεωργίου	80, 65	συνταξιούχος / πρώην γραμματέας κοινότητας Ανατολής	Ανατολή	Ιεράπετρα	Καφέ (Ιεράπετρα)	08/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Χρήσεις γης
17	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος & οικογένεια Γεωργίου	33, 33	Ελεύθερος επαγγελματίας, Επιχειρηματίας	Ανατολή	Αθήνα	Καφενείο Ανατολής	12/08/2018	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Παιδική Ηλικία
18	Ελένη Κωνσταντίνου της Ανατολής, Παναγιώτα Κωνσταντίνου Κωνσταντίνου, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, Γεώργιος Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος			Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	10/03/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Παιδική ηλικία / Αρχαιολογία
19	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος	75	συνταξιούχος	Ανατολή	Ιεράπετρα	Καφέ (Ιεράπετρα)	08/03/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Πολιτισμός/ Αρχαιολογία
20	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος	81	συνταξιούχος	Ανατολή	Ανατολή	Παλιό Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	25/04/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν
21	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος & οικογένεια	79	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	10/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Χρήσεις γης
22	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος	83	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι του (Ανατολή)	10/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Χρήσεις γης
23	Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος & οικογένεια	76	συνταξιούχος (ιδιοκτήτης θερμοκηπίων)	Ανατολή	Ιεράπετρα	Γειτονιά του (Ανατολή)	11/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Αρχαιολογία

	Όνομα	Ηλικία	Ιδιότητα	Τόπος Καταγωγής	Τόπος Διαμονής	Τοποθεσία	Ημερομηνία	Θεματική
24	Καλλιόπη Παπαγιάννη Ανατολή	78, 81	συνταξιούχοι (αγρότες)	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι τους (Ανατολή)	12/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν/ Χρήσεις γης / Αρχαιολογία
25	Καλλιόπη Παπαγιάννη Ανατολή	71, 76	συνταξιούχοι (ιδιοκτήτες θερμοκηπίων)	Ανατολή	Στόμιο	Σπίτι τους (Ανατολή)	17/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν Αρχαιολογία / Φεστιβάλ
26	Καλλιόπη Παπαγιάννη	72	οικοκυρικά	Ανατολή	Ιεράπετρα	Σπίτι της (Ιεράπετρα)	17/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο Παρελθόν / Αρχαιολογία / Φεστιβάλ
27	Καλλιόπη Παπαγιάννη Ανατολή	45	υπάλληλος Δήμου Ιεράπετρας	Ανατολή	Ιεράπετρα	Παλιό Δημοτικό Σχολείο Ανατολής	23/07/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Αρχαιολογία
28	Καλλιόπη Παπαγιάννη	73	ιδιοκτήτης θερμοκηπίων	Μεταξχώρι	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	12/08/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Χρήσεις γης
29	Καλλιόπη Παπαγιάννη	72	συνταξιούχος (μοδίστρα)	Ανατολή	Ανατολή	Σπίτι της (Ανατολή)	13/06/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Αρχαιολογία
30	Καλλιόπη Παπαγιάννη Ανατολή	73	συνταξιούχος (ναυτικός)	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	13/06/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Παιδική Ηλικία / Χρήσεις γης / Αρχαιολογία
31	Καλλιόπη Παπαγιάννη	86	ιδιοκτήτης θερμοκηπίων	Ανατολή	Μύρτος	Καφενείο Ανατολής	14/08/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Χρήσεις γης / Αρχαιολογία
32	Καλλιόπη Παπαγιάννη	50	αγρότισσα	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	17/10/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Χρήσεις γης/ Αρχαιολογία
33	Καλλιόπη Παπαγιάννη	67	οικοκυρικά	Ανατολή	Γρα Λυγιά	Σπίτι της (Γρα Λυγιά)	18/10/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Αρχαιολογία / Φεστιβάλ

	Όνομα	Ηλικία	Ιδιότητα	Τόπος Καταγωγής	Τόπος Διαμονής	Τοποθεσία	Ημερομηνία	Θεματική
34	Εγγυάτος Ηρακλής	80	συνταξιούχος	Ανατολή	Ανατολή	Καφενείο Ανατολής	18/10/2019	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν / Παιδική Ηλικία / Χρήσεις γης / Μύθοι / Αρχαιολογία
35	Βασιλίκος Κρόσιος	72	συνταξιούχος (ιατρός)	Ανατολή	Αθήνα	Σπίτι του (Αθήνα)	18/01/2020	Καθημερινή ζωή στην Ανατολή / Πρόσφατο παρελθόν & παρόν / Αρχαιολογία